

ЎЗБЕКИСТОН ССР ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ

ҒАФУР ҒУЛОМ

МУКАММАЛ АСАРЛАР
ТЎПЛАМИ

ЎН ИККИ ТОМЛИК

ЎЗБЕКИСТОН ССР «ФАН» НАШРИЕТИ

А. С. ПУШКИН НОМИДАГИ ТИЛ ВА АДАБИЁТ ИНСТИТУТИ

ҒАҒУР ҒУЛОМ

МУКАММАЛ АСАРЛАР
ТЎПЛАМИ

ОЛТИНЧИ ТОМ

ҲИКОЯ ВА ФЕЛЬЕТОНЛАР

ТОШКЕНТ — 1986

Таҳрир ҳайъати:

Олмос АҲМЕДОВА—ҒУЛОМОВА, Салоҳиддин МАМАЖОНОВ,
Бахтиёр НАЗАРОВ, Комил НУЪМОҶОНОВ — ЯШИН, Марат НУР-
МУҲАМЕДОВ], Раҳматулла ОТАҚУЗИЕВ — УИҒУН, Ваҳоб РҶ-
ЗИМАТОВ, Юсуф СУЛҶОНОВ, Улмас УМАРБЕКОВ, Нуриддин
ШУКУРОВ, Азиз ҚАЮМОВ, Матёқуб ҚУШЖОНОВ, Содир ЭР-
КИНОВ

Нашрга тайёрловчилар:

Дилбар РАҲМАТОВА,
Фароғат МУСАМУҲАМЕДОВА,
Ваҳоб РҶЗИМАТОВ,
Олмос АҲМЕДОВА—ҒУЛОМОВА

Масъул муҳаррир

Н. ВЛАДИМИРОВА

F $\frac{4702570200-3255}{M355(04)-86}$ 223—85

© Ўзбекистон ССР «Фан» нашриёти, 1986 й.

ҲИКОЯЛАР

КУНГИЛСИЗНИНГ «ҚИЛИҒИ»

Бир танча бўлиб гурунглашиб, ғўза чувиб ўлтирган қиз-жувонлар қўярда-қўймай Сарвар холадан ўтган гаплардан ҳикоя сўйлатмакчи бўлдилар. Сарвар хола қўлидаги кўсакнинг оғзини ёрар экан, жавоб кутиб тикилган жувонларга қаради-да:

— Қуриб кетсин ўша бемаъни гаплар, ишларингизни қилсаларингчи, айланайлар,— деди. Бунга Мукамбарой унамай:

— Улар, хола, нима қилармиш, биз ҳам ўша, сизнинг бошингиздан ўтган гаплардан эшитиб қўйсак,— деди. 10

Хонпошша Мукамбаройга қўшилиб:

— Айта қолинг, шунча одамнинг сазасини бекорга ўлдирманг,— деди.

Сарвар хола ўлтирган хотин-қизларга бир тикилиб олди-да:

— Хайр, қани айтсам-айтай,— деди,— лекин қулоқларингни солиб, жим ўлтирасизлар, биронталаринг «қилт» этиб оғиз очсаларинг, ҳикоя ўша ерда одойи 20 тамом. Мендан гина қилманглар, хўпми?

— Хўп, қани бошланг.

Сарвар хола ҳикоясини бошлади:

— Дадам Уроқчиликда михчагарлик қилар эди, ўзи камбағал, ёлғизқўл одам эди. Ёнига биронта шогирд ёки халфа солиб ишлатишга қурби етмас эди. Онам кўпинча қўни-қўшнилариимизнинг тўй, маърака, уй-рўзғорларидаги юмушларига қарашиб, улардан нон, ош олиб келиб тирикликка қарашар, мен бўлсам энди ўн еттидан ўн саккизга қадам қўйган навқирон қиз 30 эдим. Бизнинг уй ичимизда мендан кичик иккитагина ўғил укаларим бўлса ҳам, уларнинг қўлидан ҳали ҳеч иш келмас эди. Маҳалламизда биздан уч қўшни нари Қосимбой деган катта пойкўпчи бўлиб, унинг тўрт-беш жойда катта-катта жувозлари, гуручбозорда беш-олти-та дўконлари бўлар эди. Булар ҳар ҳафтада вагон-вагон гуручларни Бухоро томонга жўнатиб турар эди-

лар. Қосимбойнинг қўл остида ками элликлаб гумашталари, хизматкорлари, шаҳардан шаҳарга қатновчи одамлари бор эди. Буларнинг ҳамма ҳисоб-китобларини тўғрилайдиган бойнинг ўттиз бешлар чамасидаги Ганибойвачча деган ўғли бор эди.

Мен кундан-кун ўсдим. Ўғил укаларим ҳам улғайиб, бўйлари чўзила бошлади. Дадам бечоранинг бошида янги умидлар, мени эрга бериш, укаларимни «суннат» қилиш каби орзу-ҳаваслар уйғона бошлади.

10 Қиз маъно бировнинг «хасми», қачон бўлса ҳам ўз тенги чиқса, ўраб-чирмаб олиб кетади. Лекин ўғил боланинг иши қийин. Уни суннат қилиш, уйлантириш — ҳаммасига ҳам ота-она жавобгар. Дадамнинг миясида ҳам мени эрга беришдан илгари, укаларимнинг қўлларини «ҳалоллаб» олиш ташвиши каттароқ эди. Чунки катта укам ўн иккига, кичиги ўнга кириб қолганларидан маҳалла-қўйдаги кишилар ҳам дадамини кўрганда, нуқул шу тўғрида сўз очиб, уялтирар эканлар. Баъзилари:

20 — Раҳматқул ака, тўйни қачон қиламиз? Қачон сабзи тўғраймиз?— десалар, баъзилари бирорта сотиладиган нарсани дадамга рўкач қилиб:

— Раҳматқул ака, сиз шуни олиб қўйинг, мана яқинда худо хоҳласа, бошингизда тўйингиз бор. Бирор эгилигингизга яраб қолади,— деяр эканлар.

Ҳатто бир куни маҳалланинг сўфиси:

— Раҳматқул, домламининг елкалари ҳам қичиб қолган эмиш, «қачон тўй бўлади», деб сўрамоқдалар. Бу йил куздан қолмас, «иншообло», деб дадамини мулзам қилар эканлар.

30 Дадам халқнинг таъна-тавбасидан зерикиб, бир кун онам билан маслаҳат қилдилар. Қандай бўлса ҳам бир ўнқовини топиб, киши кўргиндай орзу-ҳавасли тўй ўтказиш ниятида эдилар.

Отам билан онам ўйлаб-ўйлаб, охири Қосимбойваччадан бирор юз ё юз эллик сўм қарз олишни маъқул кўрдилар.

40 Шу билан дадам эртасига бомдоддан чиққандан сўнг тўғри Қосимбойваччанинг ҳовлисига бориб қарз сўрамоқчи бўлибди.

Қосимбойвачча аввалига «қўлимда нақд оқчам йўқ, берганим билан вақтида узолмасдан уяладиган бўлманг. Сиз билан биз ёнма-ён қўшни, тағин ўртамизга совуқчилик тушиб, нари-бери гапга қолмайлик»,— деб минг турли шартлар билан векселга қўл қўйдириб, юз эллик сўм бермоқчи бўлибдир. Бу пулнинг юз сўми

нақд оқча, қолганига ўз жувозидан гуруч берар экан, дадам юз эллик сўмга ҳар ойга беш сўм ижара тўлаши лозим экан.

Шу билан уйимизда хурсандчилик пайдо бўлди. Ҳамманинг оғзида — «тўй-тўй», қавм-қариндошларимиз муборак бўлсинга кела бошладилар.

Сарвар хола сўзини шу ерга етказганида қиз-жувонларга қараб:

— Бўлди, қоқиндиқлар, менинг бошимдан ўтгани шу,— деди.

Қиз-жувонлар чувиллашиб:

— Улар, дадангизнинг тўйи қурсин, бизга унинг нима қизиғи бор. Қолганини айтинг. Гапнинг мойлиги келганда тўхтатманг-да, холажон,— дейишди. Сарвар хола жилмайиб туриб сўз бошлади:

— Орадан бир неча кун ўтди. Бир кун бойнинг уйида хизмат қилиб юрадиган Шафоат амма деган оқсоч онамдан:

— Ишларимга озроқ боқишиб юборсин,— деб мени сўраб олиб чиқиб кетди. Мен чиқдим. Дадамнинг бойдан қарзлари бўлганидан, бойнинг уйида бўладиган бутун мовлиятларда чиқиб хизмат қиладиган бўлиб қолдим. Бора-бора, «кимсан, бой бувангдан қочасанми», дейишиб Қосимбойдан қочмайдиган қилишди. Мен бойнинг уй юмушларини қилишга кўп чиқар эдим. Бир кун бойнинг катта хотини мендан койиб:

— Сарвар, агар бизнинг уйдагиларнинг ҳаммасидан ҳам қоча берадиган бўлсанг бизнинг уйга чиқма, наҳотки, битта-ю битта Ғанибойваччадан қочсанг, худога шукур, у кичкина одам эмас. Сендайларга зор ҳам эмас,— деди.

Мен бойнинг ўғли Ғанибойваччага салом бериб кўриндим. Уялганимдан қора терга тушиб, ерга телми-рар эдим. Ғанибойвачча менга жуда қаттиқ тикилиб кулди-да:

— Ҳа, Сарвархоъ, омонмисиз, баракалла-баракалла катта қиз,— деб чиқиб кетди. Ғанибойваччанинг хотини Зумрад келинойи машҳур бойлардан Иноятхожихоннинг қизи бўлиб, унча айта турган чиройли эмас эди. Ғанибойвачча ҳам унга кўп ҳам иқи суюб қарамас эди. Шу важҳдан Ғанибойвачча ким кўринган кишиларнинг хотин-қизларига олайиб юрар эди. Мен Ғанибойваччага кўринганимни онамга айтганимда, онам койиб:

— Ғанибойваччанинг кошки нияти соғ бўлса, дадаси топганини кўча-кўйда совуриб юради, чакки қилибсан, қизим,— деди.

Хайр, бир кун яна Қосимбойнинг уйига меҳмонлар келадиган бўлганидан, оқсоч мени чақириб кетди. Мен уларнинг келди-кетдисининг кўплигидан зерикиб, чиқмай деган эдим ҳам-ку, бироқ дадам бечоранинг юз хотирини қилиб чиқишга мажбур бўлдим. Мен чиққаннимда, бойнинг уйига ҳеч қандай меҳмон келишининг асари бўлмай, уйда ҳатто бойнинг хотинлари ҳам, келинлари ҳам йўқ эдилар. Оқсоч мени алдаб олиб чиққан экан. Шафоат амма менга илжайиб:

10 — Оппоқ ойимлар билан келинлари нах кўч-кўронлари билан қудаларининг уйига зиёфатга кетишди. Абдуфаттоҳ Гулжадан қайтган экан, бугун у ерга ҳамма йиғилган. Бойбобонг ҳам ўша ерда. Бугун сен билан мен ёлғиз уйнинг бекасимиз, ҳе... ҳе... ҳе...

Мен майда-чуйдани суриштириб ўлтирмай, ҳовли юзаларини супуриш-сидиришга бошладим. Қозон-товоқларни ювдим. Шафоат амма бу пайтларда уй ичларини йиғиштириб юрар эди. Мен ариқ лабида самоварнинг кулини тўкар эдим. Шафоат амма бойнинг кичик хотинининг уйдан:

— Сарвар, ҳай Сарвар, опанг айлансин, бориб келин ойингнинг уйини сен йиғиштириб қўя қол, кошки у ойимхоним ўлгурлар бировга ўз юklarини ортмоқчилаб юрмасалар,— деди.

Мен «хўп» дедим-да, супургини кўтариб, Фанибойваччанинг уйига кирдим. Тўғридан ҳам, уй йиғиштирилмаган. Келиннинг бутун пардоз-андоз буюмлари, ечган кийим-кечаклари ер билан битта бўлиб, уй юзасида чочилиб ётар эди. Ҳатто ўринлари ҳам йиғилмаган эди. Менинг ёшлигим, нодонлигим қурсин, кўнглимга шу пайтда бир пардоз қилиш келиб қолиб, келиннинг ойнасининг ёнига келиб, упа-элик, сурмалари билан қош-кўзларимни пардоз қилмоққа бошладим. Шафоат амма уйнинг эшигини очиб, келиб менга қаради-да, кемшик тишларини иржайтириб:

30 — Ҳа, қиз ўлмагур, ҳеч ким йўғида пардоз-андозингни қилиб қол, тағин эр олиб қочиб кетмасин,— деб эшикни ёпиб чиқиб кетди.

Мен унинг орқасидан кулиб қолдим. Шу тобда 40 бирдан уй ичидан:

— Сарвар,— деган товуш эшитдим. Юрагим урмоққа бошлади. Атрофга кўз югуртириб, ҳеч кимни топа олмадим. Тағин:

— Сарвар, пардоз қилмасанг ҳам чиройликсан,— деди. Ялт этиб қарасам, Фанибойвачча тахмондан зардеворни қайириб, менга жилмайиб турар эди. Мен

«войдод», деб эшик томонга югурдим. Қарасам эшик орқасидан занжирланган эди.

Шафоат амма билан Ғанибойвачча бирикиб, мени шундай қўлга туширмоқчи бўлганларини пайқадим. Қочиб қутулишга бирорта эшик қидирар эдим. Ғанибойвачча тахмондан туша келиб, қўлимни маҳкам ушлади.

— Сарвар, барибир қочиб қутула олмайсан. Узинг яхши биласанки, мен хотинимга кўнгилсизман. Мен сени ўзимга хотин қилиб оламан,— деди.

Бу чоқда у, ўз сўзларини бўғилиб-бўғилиб, ютақиб сўзлар эди. Мен йиғладим. Ҳеч иложим қолмади. Сарвар хола ўз сўзини шу ерга келтирганда бир «ух» тортиб қўйди ва кўзига ёш олиб:

— Юзимга совуқ сув сепиб, Шафоат амма ўзимга келтирганда, Ғанибойвачча йўқ. Мен бирпуллик одам бўлган эдим,— деди.

Бутун бир танча хотинлар бир-бирларига қарашиб олдиларда:

— Келинг, хола, садқайи кўз-ёшингиз кетсин, ўтган ишдан туш яхши, қолганини гапиринг, кейин нима бўлди,— дедилар.

— Қоқиндиқлар, кейин нима бўлар эди,— деди Сарвар хола,— дадамнинг бойдан ақча олганига бир йилча бўлган бўлса ҳам бир тийин тўлай олгани йўқ эди. Бой нотариусдан одам билан келиб, уйимизни хатлатди. Маҳалла-кўйнинг нархи билан ҳовлимизни бой ўзига бир юз етмиш беш сўмга қолдирди. Бойнинг дадамдаги ҳақи ижараси билан икки юз ўттиз беш сўм бўлар экан. Қолган олтмиш сўм пулни дадамга закотга ушатди. Биз ўз уйимизни бойга топшириб, кўчларимизни ортмоқлаб, мана шу ерга келиб қолдик. Дадам мени бир қошиқ оби ёвғон билан ҳозирги эрим Саъди халфага эрга берди. Шундан сўнг куёв, қайинота чорикорлик қилиб, бизни боқмоққа бошладилар. Биз ҳам қўни-қўшнининг хизматини қилиб, уларга қарашар эдик.

Мана ҳозир бўлса, отам-онам ўлиб кетдилар. Саъди акангиз ер ислоҳотида Қосимбойнинг ерини эгаллаб, мол-мулкни бўлди. Укаларим поччасининг ёнида ёрдамчи, Қосимбой ўлиб, Ғанибойвачча шаҳарда оёқ чўткалар эмиш, ери ҳукумат томонидан бўлашиб берилган деб эшитган бўлсам ҳам, аллазамонлардан буён кўрганим йўқ,— деб Сарвар хола сўзини тугатди.

Бутун хотинлар Сарвар холанинг ҳикояси устида

10

20

30

40

гапира-гапира, бир қанча ғузани чувиб қўйганларини билмай қолдилар.

Мен аямнинг ёнбошига суяниб, пиш-пиш уйқуга кетган эдим.

1928

ҚИЗАЛОҚ

— Вой ўлсин, ойи, зангори ипакдан бир қатим ҳам қолмабди, баргларига нима тикаман?

— Ғўлос тика қол.

10 — Улар, баргга ғўлос келишмайди-ку.

— Мунча ликанглаб ўлиб бўлмасанг, бозорга туш-нинг келаётганга ўхшайди-я, қиз ўлгур.

— Йўқ... ахир, бўлмагандан кейин нима қилай?

...Қизларнинг кўнгли — чевар қўллар ироқи дўппига гули беор ғунчаларини чатар экан, қайси бахтли йигит бошида яшнашини кўзидан ўтказармикан?

Қизлар қўли биз йигитлар бошини воситалар билан силайди. Фақат ўзлари риёкор, муғамбир. Улар бизнинг кўзлардан буралиб қочадилар, ишва билан яширинадилар.

20

Чорсилар, қийиқлар баҳонаси билан қизларнинг оқ билаклари ўспиринлар белига чулғанмайдими, беқасам тўнларининг уч иплик жиякларичи, қизлар тикмаганми уларни! Йигитлар елкасида кўркам қизларнинг биллур бармоқларидай кўрик улар.

Мукаррама қизил бахмал дўппига гули беор ғунчаларини чатди. Энг охирги саннахни нуқрадай тишлари билан узар экан, бир хўрсиниб қўйди. Узун, гаж-жак киприклари бир кўтарилиб, қалдирғоч қанотидай қайрилма қошлари билан апоқ-чапоқ бўлди-да, бир пасайиб, пастки қобоқларига ўғирмадай тизилди...

30

— Ойи, ҳой ойи, қайчингиз қаерда?

— Қутичамнинг ичида.

...Тол барглари оқшом шаббодасидан аста силкинади, «шитир» этар япроқлар, балки Мукаррама отинга: «Ҳорманг, дўндиқ қиз», деганларидир.

Ошхона тарафда уймалашиб юрган Зулайхо хола эшик томонга қаради-да:

40

— Мукаррама, қара-чи, биров эшикдан мўрала-ётибди,— деди.

Мукаррама сал тузатиниб, йўлак эшигига борди. Унда иккита номаълум хотинлар ёв қараши билан, бир-бирларини туртиб, Мукаррамаой билан кўришдилар. Мукаррама қизлар одатича елкасини тутди. Хо-

тинлардан қарироғи Мукаррамани сўзга солмоқчи бўлиб:

— Айлана қолай, биз Қўнғироқ полвуннинг уйини қидириб юрибмиз, шу яқин орада бўлса, дарак берсангиз,— деди.

— Қайси Қўнғироқ полвун, биздан бир гузар нарида Зумрад хола деган бир парихон бор, бу ўртада ундақанги киши йўқ-ку,— деди Мукаррама. Сўзга ўрта ёшроқ бегона хотин аралашди:

— Вой ўлсин. Бизлар адашиб келиб қолибмиз-да, 10 отинчахон.

— Бу кимнинг уйи?

Мукаррама жавоб беришга эндигина оғзини жуфтлаган эди, Зулайхо хола:

— Мукаррама, улар ким экан? Гаплари бўлса бу ёққа келиб сўйлай қолсинлар,— деди. Мукаррама ёш хотиннинг бандагига қўл юбориб:

— Юринг, ичкарига, хола,— деб қистай бошлади.

Ҳар икки бегона хотин бир-бировларига қарашиб олдилар-да: 20

— Йўқ, айланай, бийрон қиз, ишимиз зарур эди,— деб хайрлашиб, эшикка чиқиб кетдилар. Мукаррама уларнинг орқасидан торкўчадан то катта кўчагача кузатиб қолди. Зулайхо хола Мукаррамадан:

— Нима экан? Нима ишлари бор экан?— деб сўради.

— Полвун қидириб юрган хотинлар экан.

— Вой ўлсинлар, анаш анлагани юрган йўловчилардир,— деди-да, Мукаррамага қараб илжайиб қўйди. Мукаррама билиб-билмасликка солиб, юзини четга 30 ўгирди.

...Қизлар тўй кунлари йиғлармиш, совчи келса қувонади-ку, қизлар кўчага чиққанда нега атлас кияди — буни хотинлар кўрсин, бу воқеалар бўз бўйдоқлар қулоғига илашсин деб. Хиналар муҳаббат кўкламида қизлар қўлини ўпиш учун ердан бош кўтаради. Йигитларнинг баҳордай қувноқ лаблари қизлардан ўпиш сўраса, «уят», дейдилар, уятсиз кексалар.

Зулайхо хола Мукаррамани ер-кўкка ишонмайди, «битта-ю, битта қизимнинг номи булғанмасин, мендан 40 кетгандан кейин, топишгани билан қўша қарисин»,— дейди.

Зулайхо хола ёлғончи. «Қизимнинг номи булғанмасин», деганига Мукаррама рози. «Қоёоздаги қандай асрайман», деганига Мукаррама ишонади. Фақат «топишгани билан қўша қарисин» дегани ёлғон: бунга

Мукаррама ишонмайди. Агар Зулайхо хола «гапим бевурд бўлмасин», деса, Мукаррамани Ибайга берсин.. Мукаррама Ибай билан аллақачоноқ топишган. Бир-талай вақтдан бери бир-бировларини севадилар. Мукаррама Ибай билан қўша қаришни орзу қилади. Ҳар битта нина урганда, Ибай эсига келиб туради.

10 Ойисининг ҳар гапи ёлғон. Мукаррама бояги хотинларни танимайдими? Уларнинг бири Ибайнинг қўшниси, бири Ибайнинг келин ойиси эканини билмайдими? Ҳаммасини билади. Уларнинг нима учун келганларини ҳам билади. Лекин ҳеч кимга айтмайди. Ибай ҳам «Ҳеч кимга айтма», деган, буларнинг сўзлари шундай бўлган.

Ибай бир кун унга жуда рост гапни гапирган эди. У: «Мукаррама, сизнинг хат билмаганингиз жуда ёмон-да, бўлмаса хат билан мен сизга анча гапларни ўргатар эдим»,— деган эди. Бу гап жуда тўғри, Мукаррама хат билмаганига жуда ўкинади. Онаси — Зулайхо хола бекордан-бекорга уни «Мукаррама отин»
20 деб чақиради. Бунга Мукаррама жуда ўкинади. У, қандай қилсин, отаси камбағал косиб бўлса, топгани уй-рўзғорга етмаса, онасининг ёнида дўппи тикиб отасига ёрдамлашмаса, бўлмаса.

Айниқса Ибайнинг бир гапи Мукарраманинг ҳеч эсидан чиқмайди. У: «Мукаррама, ота-онангизнинг олдига бир-икки мартаба совчи юбораман. Берсалар берганлари, бўлмаса бошқа иш қиламиз»,— деган эди.

30 — Нима иш экан-а у? Отам билан онам ранжимайдиган бўлсалар,— бўлдику-я,— деб ўйлайди Мукаррама...

* * *

...Илк саҳар. Тонгдан дарак йўқ. Қуруқ, ёқимли шабада. Чоллар саҳарда туриб, ўтган умрларини қидирар эмишлар. Бомдодга кетарда айтган ашулалари ҳам ўша йигитликда айтиб тугатилмаган юрак дардлари эмиш. Шунинг учун мунгли, заволли бир қалтираш билан шаби ялдодан, навқирон субҳдан ҳикоя қилар эмиш...

40 Хўрозлар жуда пок бир қуш. Саҳар «қу-қуқ-қу»лари ақлларга пухталиқ, дилларга севинч, билакларга куч бағишлайди. Улар ҳар саҳар ҳаққуш орқали узоқ қариндошларига салом юборар эмиш...

Зухро юлдузи ҳам саҳрони жуда севар эмиш. Ўзга юлдузларнинг қисташларига қарамай, ҳаммадан кейин — саҳарни олиб, сўнг ботар эмиш.

Карвонларга энг унумли йўл саҳарда. Уларни узоқ манзилларига Зухро юлдузи кузатиб кўяди. Зухро юлдузининг «юраги» карвон туясининг қўнғироғи билан баравар урар эмиш...

Гудок...

Гудок кишиларнинг саҳар айғоқлиги, тўғриси, иқтидор наъраси. Қодирлар тинглайди биринчи гудокни. Қовоғи қалинлар роҳатда бўладилар бу чоқда.

Поезд ҳам ўзига етган тинимсиз. У узлуксиз ишлайди. У, ҳар саҳар, бир зафар, миллионларнинг унумли сафаридан нидо қилади.

«Шилдир» этиб икки табақалик эшикнинг занжири тушди.

— Энди келдингизми?

— Икки соатча бўлди. Қани юра берингиз.

— Сал тўхтаганг.

— Ҳа, яна маслаҳат айнидими?

— Йўқ, юklarимни оламан.

— Ҳеч нима керак эмас.

— Шунчаки, арзимас майда-чуйда.

— Паранжисиз-а?

— Хўп.

Икки минутдан сўнг икки киши шошилиш юришлар билан олдинма-кетин кета бошлади...

* * *

— Оқ қилдим, бундай етти номусни ерга буккан қиздан кечдим!

— Қўйинг, айланай, қаерда бўлса ҳам соғ бўлсин.

— Худоё, Ибай жувонмарг бўлсин, қирққа бормай қирчинидан қирқилсин.

Мукаррама аммасининг уйига меҳмондорчиликка кетганча, Ибай билан қочган. Бу хабарни Зулайхо хола биринчи эшитганда, аввалига айюҳаннос солиб йиғлади. Ўзини ўтга-чўққа урди. Энг охири чорасиз қолганидан кейин, ўзини-ўзи юпатиб, қизи Мукаррамани «оқ» қилди. Биров Мукаррама тўғрисида сўйласа, юқоридаги сўзларни қайтарадиган бўлди.

Отаси Шокир ака ҳам бу хабарни биринчи эшитганда, дунёнинг тўс-тўполонини чиқарган. Ибайларнинг уйига бориб бошига кўтарган эди. Ҳеч нима иш чиқара олмаганидан кейин, «дуойи бад» қилиб, ўзини тинчитган эди.

Маҳалла-кўйдагилар бўлса, бу хабар бошлаб эшитилганда ҳамма оғизларидан гуллаб, Шокир акани

бош кўтариб юра олмайдиган қилган эдилар. Кейин-кейин Шокир акани яна ўзлари юпатиб:

— Келинг, Машокир, хафа бўлманг, ҳамма айб замонанинг «ножўя»лигида, ҳукуматимизнинг ўзи шундақа ишларга йўл қўйгандан кейин, кимдан гина қиласиз,— деган эдилар.

Баъзилар: «Ибай билан бир очиқ хотинни қочган кунлари эрта билан Ховосда кўрдик», десалар, баъзилари Андижонда Ибайга ўхшаган бир йигитни учратганларини сўйлар эдилар. Ишқилиб, Шокир акадай бир косиб одамга осмон узоқ, ер қаттиқ. Қаерда кўрганлари билан фойдасиз. Бари бир бориб қизига ҳимоят бўлолмайди.

* * *

Бу воқеадан йиллар ўтди. Илгари тери тўнини терс кийиб олган Зулайхо хола билан Шокир ака аста-аста, биттаю битта арзанда қизларини соғина бошладилар. Гапдан-гап уриниб, шу воқеа эсга тушганда эрхотин кўз ёши қилиб:

20 — Қаерда бўлсалар ҳам соғ бўлсинлар. Бизга бир мундоқ дараклари маълум бўлса бас, дейдиган бўлдилар. Гоҳ Зулайхо хола Шокир акага зарда қилиб:

— Мен бошда сизга айтдим, Ибай гулдай бола,— дедим. Қизимизга шундан бошқа муносиб йигит йўқ,— дедим. Ҳамма ишни сиз қилдингиз,— деб йиғласа, баъзида Шокир ака:

— Сен, аблаҳ хотин, қизимизнинг тенги Ибай эмас,— деб бердирмадинг, кал бўлмаса, кўр бўлмаса, хат-саводли, ҳукумат хизматида, кимсан мулла Ибай 30 бўлса деб, минг мартаба айтдим. Унамадинг. Энди жазангни торт,— деб Зулайхо холага заҳрасини сочади.

Хулласи, ота-она фарзандлари Мукаррамани бир кўришга муштоқ, ҳаддан зиёд соғинганлар.

Ота-оналар бир жуфт паррехта мусичалар. Улар, тухумларимиз палағда бўлмасин, дейдилар.

Ҳеч қайси эркалаш оқ сут берган она шафқатига тенглашмайди. Оналар ўстириб, ундиргунча тортган машаққатлари учун ҳурмат эгалари. Ҳамма оналар 40 ҳам келажак бўгин яратувчи. Ҳамма оналар ҳам жамият «маъбуда»лари.

Куз пайтида маҳалла комиссияси Шокир акага бир хат топширди. Шокир ака қўшни боласини чақириб, бу хатнинг ҳақиқатига тушунди. Бу хат Андижон шаҳарида соғ-саломат, эсон-омон турувчи куёви — Ибай

билан қизи Мукаррамадан экан. Улар ҳозир бирга-бирга, тотувлик билан яшаб турар эканлар. Мукаррама юкли экан. «Отам-онам олдида туғсам», дея экан. Тагин, «Ота-онам юзларига оёқ тираб, шундай ишларни қилганимга юзим шувут»,— дея экан. Бунинг учун куёв билан Мукаррама «узр» сўрабдилар. «Бўлар иш бўлди, кечирингиз», дебдилар. Эндиликда Шокир акалардан бир хат бўлса, тездан келар эмишлар...

Шокир ака билан Зулайхо хола бу хатни йиғлай-йиғлай тинглаган эдилар. Хат тамом бўлгандан кейин, Шокир ака кўзини барига артиб:

— Худоё, оқ йўл берсин,— деди. Бунга Зулайхо хола:

— Қошки эди-я, айланай, ҳар уч жонни саломат кўра олсам,— деди.

Уша куниёқ Андижонга хат ёздирдилар. Орадан ўн беш кунча ўтар-ўтмас Шокир аканинг уйида тўй. Бутун маҳалла-кўйда: «Ибайлар келган эмиш», деган доврүқ бўлди. Бундан кейин нима бўлди, билмадим. Бир ҳафтачадан кейин эшикларидан ўтиб кетаётганимда Шафоат гумбазнинг:

— Айланай Зулайхо, набира қутлуғ бўлсин. Уғилми, ҳолва?— деганига, Зулайхо холанинг парти-пияда:

— Қоқиндиқ, қизалоқ,— деганини эшитдим.

1928

ИГИТ

Мен уни биринчи марта кино кассаси олдида очерда кўрдим. Яхши билар эдимки, шундай сулув қизлар бизда жуда сийрак бўлади. Унинг кўзлари мёнга жуда мулойим телмирар, гоҳо мендан аразлагандай ишва билан сузилиб кетар эди. У очереди мендан орқароқда бўлганидан, гўё унинг толма нозик вужуди шу машаққатдан ранжигандай кўринар эди. Гавдаларининг оғирлигини гоҳ чап, гоҳ ўнг оёқларига солиб бир қўли билан толган белини ушлаб, азоб чекиб туришига жуда ачиндим. Шу қизгинани ўзимга ром қилиб, очерд балосидан қутқазишни жазм қилдим. Мендан олдин турган бир ўспиринчанинг елкасига секин туртдим:

— Уртоқ, афв этасиз, мен сизнинг орқангизда, ўрнимга эҳтиёт бўлинг, мен ҳозир келаман,— деб секин қатордан сирғилиб чикдим. Қизнинг рўпарасида залга

қўйилган тувақдаги гулнинг баргларини ўйнаб қизга тикила бошладим. Қизнинг дайди боқишлари менга тушган эдики, мен ҳам одамларга шипшитмай туриб, чап кўзимни ҳазилкашлик билан қисиб қўйдим. Қиз менга бир хўмрайиб қаради-да, юзини чиртта тескарига бурди. Мен бу чоқ унинг ҳолини таъқиб қилар эдим.

10 Мен секин бошқа ёққа қараб, кўз қирларимни қизга тиксам, қиз яна менга қаради. Мен тағин бир мартаба унга қараб ўнг кўзимни қисиб қўйдим. Қиз бу гал аччиқланди. Менга нафрат билан қарай бошлади. Мазмуни кино кўришдан ҳам безор бўлди шекилли, қатордан чиқиб, эшикка қараб йўл солди. Мен эпчиллик қилиб ундан илгарироқ эшикка чиқдим. Катта электр чироғи тагида қизни кута бошладим.

Қиз чиқар-чиқмас яна менга кўзи тушди. Мен бу гал ҳам зерикмай кўз қисишда давом қилдим. Қиз энди ғазабланиб тикка олдимга келди:

20 — Сиз қандай шармсиз кишисиз, мен ҳозир милиция чақираман. Сиз мени ким деб ўйладингиз?!— деб дўқ ура бошлади.

Парво қилмадим. Қизнинг бетига жуда маъноли ва улуғворлик билан тикилдим.

— Афв этасиз, сизга нима ёмонлик қилдим? Мендан сизга қандай ҳурматсизлик ва шаккоклик ўтди, жоним?— дедим.

Қиз ўжарлик билан жавоб берди.

30 — Биламиз, сиз йигитлар жуда «пок» бўласиз. Сизнинг адабингизни район милициясигина бера олади. Ким кўрганга кўз қисиб юрасиз-да, тағин «гуноҳим нима эмиш»...

Мен беихтиёр қаҳқаҳа солиб кулиб юбордим. Қиз унга сари ғижинар эди. Атрофдаги одамлар ҳам бизнинг можарога аланглай бошлаган эдилар.

— Афв этасиз, дўндиқ қиз,— дедим,— агар мендан кўз қисганим учун хафа бўлган бўлсангиз, бекорга хафа бўлибсиз. Айтинг-чи, шу кўзлар меникими, сизникими?

Қиз жуда жаҳл билан:

40 — Сизники, албатта, бу бетамиз, беҳаё кўзлар меники бўла олмайди,— деди.

— Балли, модомики, шу кўзлар меники экан, очиб юмиш ҳам менинг ихтиёримда. Истасам чапини, истасам ўнгини очиб юма оламан. Сизнинг ҳеч қандай дахлингиз бўлиши мумкин эмас. Балки шу қилиқ менга туғма одат бўлиб қолгандир. Ўзим ҳам эгалик қила олмаган бир ишга сиз қандай қилиб буйруқ бера ола-

сиз!— дедим ва шу баҳона билан кўзларимни пир-пир очиб юмдим.

Қиз хуноб бўлди, чидамади, ахири:

— Ажойиб киши,— деди-да, кулиб юборди.

Унинг бу карашмали табассумлари мени мафтун қилди. Қизга яқинроқ бордим.

— Жоним,— дедим,— агар мумкин бўлар экан, зардани қўйсангиз. Биламан, сиз ҳам кинога кирмоқчисиз. Қиз болаларга очередда туриш ноқулай ҳам номуносиб. Агар ижозат берсангиз, ҳар икковимиз учун билет олсам. 10

Қиз ўйлаб қолди. Мен ғолиб келганлардай мағрур термилиб, атрофида гиргиттон бўлар эдим. Қиз рози бўлди. Пўрим ҳамёнчасини ковлаб, уч-тўрт тангани санай бошлади:

— Сабр қилинг, бари бир мен сизга ўз ёнимдан билет олиб бера олмайман. Лекин битта уч червонлик ақчам бор, менга шуни майдалаш керак. Сиз менга ҳали берарсиз,— деб кассага югурдим. Очеред ҳам келиб қолган экан, дарров билетни олиб қизнинг ёнига келдим. Вақтни кутиб залда айлана бошладик. Мен унга бирор стакан чой, ёхуд лимонад ичишни таклиф қилдим. Аввалига унамади. Қистоқлаб аранг унатдим. Лимонад ичдик, олма едик. Шу орада қўнғироқ урилди, ичкарига кирдик. 20

Кино муҳаббатдан баҳс қиладиган бўлганидан жуда дуруст, айниқса менга фором эди. Олдинги тўрт пардада ошиқ бечора кўп азоб-уқубатлар тортар эди. Парда ўрталарида кинода кўрганларимиздан музокара қилишар эдик. У менга кўпроқ фожиалар кўришни ёқтирганини айтди. Мен унга кулгини ёқтирганимни айтдим. Сўз орасида: 30

— Кино ибрат. Мумкин бўлар экан, кинода кўрган воқеаларнинг фойдали томонларини турмушга кўчириш керак,— дедим. Қиз бу фикримни маъқуллади. Охирги олтинчи пардада ошиқ ўз маъшуқасига етишиб ўпишмоқда эдилар. Бу пайтда менинг қўлим қўшни стулдаги қизнинг белига ўтиб, уни ўзимга тортар эдим. Қиз менинг ёт қўлимни туртиб ташлаб, бундай ерда шу қилиқнинг ярамаслигини айтиб койиди. 40 Мен «кино — ибрат» деганимда, «маъқул» деган эдингиз-ку,— дедим. Уёқдан-буёқдан гапириб уни юпатдим. Узр айтдим, ярашдик.

Кино тамом бўлганда соат ўн иккилардан ошиб қолган эди. Қизни кузатиб қўйишни илтимос қилдим. Кўнди, йўл-йўлакай сўзлашиб кетдик.

У ҳозир доялик курсида ўқир экан. Акаси Гос-страхта хизматда, отаси — чол, онаси ўлган экан. Ҳозир ўн саккиздан ўн тўққизга қадам кўяр экан. Оти Адолат экан. Мен жуда шўх йигит эмишман. Мендай зукко йигитни умрида биринчи марта кўраётган эмиш. Мен ҳийлакор эмишман. Унинг ўзи ҳам шўх одамларни ёқтирар эмиш...

Хуллас, мен унга жуда ёқар эмишман.

10 Қиз шу гапларни сўзлаганда менга қаймоқдай ёқар эди. Баъзи гапларини ичимда «нафсиламр» деб тинглар эдим. Ади-бади айтишиб, қизнинг уйига етиб борганимизни ҳам билмай қолибмиз.

Шу воқеадан кейин мен у билан киноларга борадиган бўлиб қолдим. Бир кун акаси билан таништирдим. Бир ҳафтадан мўл кўришмасак соғинишадиган, ора-чора хат ҳам ёзишадиган бўлдик.

20 Тўғриси, бир кун гапдан гап уриниб, бир-бировимиз билан турмуш қуришга сўз беришдик. Бир-биримиздан ранжимай, тўй кунларини сабрсизлик билан кута бошладик...

* * *

Мен бугун идорада кечаги мажлис қарорини хуноб бўлиб кўчириб ўтирар эдим. Соат учга яқинлашиб, хизмат вақти ҳам тугаллаб қолган эди. Эшикдан ёшгина, сўлимгина бир қиз келиб, журналистдай: «Умаров шу ердадилар?»— деб сўради. Билдимки, мени излаб юрибди. Узимга улуғворлик бериб, гўё ишга шўнғиб кетганлардай, сиполик билан ўтиравердим.

Қиз олдимга келди:

30 — Афв этасиз, Боқижон Умаров сиз бўласизми?— деб сўради.

— Келинг, хизмат,— дедим. Қиз менга жилмайиб қаради-да:

— Агар мумкин бўлса, менга ижтимоий аҳволимнинг деҳқонлиги, камбағал бир кишининг қизи эканлигим тўғрисида бир справка ёздириб берсангиз,— деди.

40 Мен мот бўлиб, дилимда бу ер-ку солиқ идораси, мен шу ерда ишлайман, солиқ идорасидан ёт бир кишининг ижтимоий аҳволи тўғрисида унга справка бериш мумкинми? деб ўйлар эдим.

Аввалига иккиландим, кейин шундай бир дилбарнинг сўзини икки қилмаслик учун:

— Бугун иш вақти тугади, мумкин бўлса эртага келсангиз,— дедим.

Қиз ҳам мўмингина экан, унади. Бурилиб чиқиб кетаётган эди, мен ишларимни йиғиштириб, папкамни қўлтиқлаб, орқасидан етиб олдим.

Унга уёқ-буёқдан, справканинг нимага керак бўлиб қолганидан сўроқлар бериб, жавобларини тинглаб бордим. Орадан беш минутча ўтар-ўтмас, менга унинг истараси иссиқ кўриниб, унга томон кўнглим анчагина сув ичиб қолди. Бошқа дунёлардан гапга солдим. Ҳаммасига ҳам жўялик жавоблар берар эди. Унинг бу қадар бурролиги менга жуда маъқул бўлди.

— Эртага келинг, ишингизни тўғрилаб бераман,— деб яна таъкидладим.

Эртасига келди. Йўқ нарсаларни баҳона қилиб бугун ҳам справка бермадим. Лекин бу қиз менинг унашгандай бўлиб қолган қизимдан анчагина яхшироқ кўринар эди. Адолатга сўз бериб қўйганимдан кўп ўкинар эдим.

Бир ҳафтагача алдаб, бир куни кинога таклиф қилдим, унади. Адолат билан бўлган муомалаларнинг кўпини унга ҳам ишлатдим. Кинодан сўнг уйига элтиб қўйдим. Орадан бир неча кунлар ўтди. Адолат эсдан чиқа бошлади. Бир кун гапдан гап чиқиб, у менга бутун сирларини айтиб солди.

У бизнинг идорага ўзича келмай, Адолат томонидан, менинг хулқим, одатим, бошқа хотин-қизларга қандай қарашим тўғрисида синамоқ учун келган экан...

Бошимдан қайноқ сув қуйилгандай ганграб қолдим. Шарманда бўлдим.

Синалдим.

Синадилар ахир...

1928

ПУЧ УМИДЛАР

— Зулфия, нега бир дарсга кеч қолдингиз?

— Боғимизга меҳмонлар келган эдилар.

— Боғда ҳозир нима ҳам бор, ҳеч нима пишмаган, тушмаган бўлса?

— Вой ўлай, олдин пишадиган чиллаки шафтөлич, қип-қизил анордек нишона кўрсатган.

— Шунақами, қани юринг, дарсга кирамиз.

— Ҳозир нима дарс?

— Табиёт.

— Вой ўлсин, адабиёт эмасми?

— Йўқ, у тўртинчи соатда.

Булар дарсга кириб кетдилар. Синф бўлмаси қандай бахтли. Зулфиялар, Қумринисолар, Ойнисалар унинг қучоғида...

— Пўлатжон, кечаги рапортни ёзиб тайёрлагингизми?

— Мен ҳозир ёза бошлайман.

— Соат тўққиз яримга етказиш керак эди-ку!

— Эрта билан тобим келишмай кечроқ қолдим.

— Нега ундай бўлди?

10 — Шамоллаган бўлсам керак.

— Йигит кишига кўйлакчан юриш ярашмайди. Ёза бошлангиз, идорадан киши келиб қолса уяламиз.

* * *

Ёшликнинг шундай-шундай ҳикоялари, дostonлари бўлади. Йиллар, ойлар ўтади. Гоҳо бировларнинг сир сақланган драмалари, катта-кичикнинг энг севган эрмаги, баъзан ҳамманинг эрмак ҳоллари ўзгаларнинг сирлари бўлиб сақланади.

20 Зулфия — Пўлатжон. Улар икки йилдан бери хат олиб, хат беришадилар.

Пўлатжон ёзганда:

«Гулим, булбулим Зулфия!

30 Яна бир марта айтаман, мен сени севаман. Биз бирга турмуш қурамыз. Мен сени ҳеч кимда бўлмаган ишқ, тоза севги билан севаман. Агар бизнинг турмуш қуришимиз сенинг ўқувчилик даврингда бўлса, ишонтира оламанки, бу унга халал бермас. Балки, мен сенга ёрдамчи бўларман. Ҳозиргидан кўра юқорироқ мактабларда, ёшлигимизнинг жуда баҳор кезларида бирга боғланган бир даста лоладай бирга-бирга ўқирмиз. Бизнинг баравар келган бу истагимизга ҳеч ким қарши кела олмас. Тўғриси, сен ҳам ҳозирги камбағал яшашдан дурустгина ҳаётга кўчасан.

Қизарма!

Биздан келгуси учун соғлом «туёқлар» бўлади. Биз хурсанд оиланинг онгли ота-оналари бўламиз»,— деб ёзади.

40 Шу сўзлар, шу сўзлардан бойланган гулдасталар Пўлатжоннинг ҳар галги муҳаббат хатида ёзиладилар. Ҳатто почтальон қизчанинг нўноқлиги билан мактаб мудираси томонидан ушланган конверт, Зулфияга қарата Пўлатжондан юборилган ҳар галги сўзларнинг такрори эди.

Зулфия ҳам ёзади. Ул ҳам ҳеч кимга айтмаган, ҳатто ойнага қараб ўзига айтса, ўзи чўчидиган сўзларни ёзади.

«Пўлатжон!

Хатингизни олдим. Биров билиб қолмасин, деб жавоб ёзиб бўлгунча энтикиб ўлиб бўлдим.

Тўғри, мен ҳам сизни... Фақат отам менинг сизга боришимга жиндак кўнмас эмиш. «Пўлатжон катта одамларнинг боласи, биз камбағал одамлармиз», дер эмиш. Тунов кунги бир хатингизда: «Сиз комсомолка-сиз, рўйхатдан ўтсак бўлди», деган эдингиз. Бу мас-
лаҳатга мен рози. Фақат турмуш маросими сиз айт-
ганча тездан бўлмасдан, бир неча вақтлардан сўнг
бўлса экан, дер эдим. Негаки, ҳозир айти дарслари-
мизнинг гуриллаб турган вақти, ячейкадан бир талай
иш берганлар, ишламасам бўлмайди. Тагин ўзингиз
биласиз»,— деб ёзади Зулфия. 10

* * *

Пўлатжон янги киши, янги турмуш кишиси. У ҳар нарсада янгилик қидиради. Топиб-топиб келган нарсаларини «янгича» сарф қилишни истайди. Зулфия ҳар қанча янги замон гули бўлиб, ўсиб-унган бўлса ҳам, барибир у эски оилада туғилган. Шунинг учун Зулфияда Пўлатжон қидирган «янгилик» топилмайди. Зулфиянинг «ёқимсиз» қилиқларини кўрганда Пўлатжон:

— Мен сени яхши танимас эканман, яхши танишмаган эканмиз, Зулфия! Бари бир ўзингни-ўзинг тарбиялай олмасанг, турмушимизнинг охири хунук бўлади,— дейди. 20

Мана, яқинда Зулфиянинг Пўлатжон билан турмуш қурганига икки йил тўлади. Тездан уларнинг болалари бўлади. Зулфиянинг кўркемлигини йўқотиб юзига тушган доғлар ҳам оғирроқ эканини сўйлайдилар. Аслида Зулфия эрга чиққан кундан бошлаб оёғи «оғирлашган», мактабга сийрак қатнаб, ячейка мажлисларига, ячейкадан берилган ишларга қайрилиб қаролмаган эди. «Хотин бошингиз билан ўқиб шаҳар олиб берар эдингизми?»— деса қайнонаси, «Бир тўда бўйдоқ комсомоллар ичида ишлашингга мен рози эмас!»— деб Пўлатжон айтар эди. Зулфия энди аллақачонлар севган ячейкаси, мактаби, кўнгил қўйиб ишлаган ишларидан бир зувала хамирдек ажратилган эди. Пўлатжон ишга кетганда, кун бўйи турмуш икки-чирлар билан уйда ўралиб қоларди Зулфия. 30

Пўлатжоннинг онаси художўйгина, мулойим хотин. У ўз келинининг ўзига ўхшаган оқ юз, обрўли бўлишини истайди. У қариндош-уруғларнинг уйида бўладиган мовлиятларга Зулфиянинг дастурхонда кулча, бир бутун нимта билан олдиға тушиб, кимсан Пўлатжоннинг хотини, Хайринисо амманинг келини бўлиб боришини тилайди. Кези келганда, арзимаган нарсаларни баҳона қилиб, Зулфияни чақиб олади.

10 — Уғлим бечоранинг сиздан куйганича бор, кимсан Азизхўжа бойнинг келини бўлсангиз, ахир, нима қилармиш, сиз ҳам мундоқ оёқ бошли бўла қолсангиз?! Ахир, яқинда бола онаси бўласиз, қизим!— дейди.

Пўлатжон билан Зулфиянинг турмушлари шундай кўнгилсиз, кундан-кунга муҳаббатлари совиб бормоқда. Қарс икки кўлдан чиқади. Зулфия қандай севсин, эркаланганда — жеркиш, ялиниб-ёлворганда — силташ олади Пўлатжондан.

20 Иигитлар шундайдириллар. Уларнинг кўнгли бақатерак япроғидек икки юзли, каптар боласидек ўйнаб туради. Уларнинг муҳаббати жала кўпигидек бир нафасли, қаландардек ҳар эшикни қоқиб юради. Гул ўз ерида кўп кўркам, севиб узадилар, мақтаб кўкракларида кездирадилар, сўлиб сарғайганда кўққисдан оёқ остига ташлайдилар.

* * *

30 Зулфиянинг биттаю битта арзандаси, ёлғиз сўйлашадигани, эрмаги Солиҳ. У Солиҳни жуда севади. Пўлатжон алланарсалардан ранжиб, ҳафталарча уйга қайтмаганда, олти ойлик ўғилчаси Солиҳнинг кичкинагина жилмайиши онаси Зулфияни жуда қувонтиради. Бағрига босганда бутун қайғуларини унутади. Атиги Солиҳ деб ярим кечаларда юлдуз санаб чиқади. Зулфия қувнаб ўсган эди, йиғлаб яшайди энди. Йўқ, йиғламайди, Солиҳ йиғлаганда овутиб яшайди ҳозир.

Пўлатжон «ўғлим бор» деб балки ичдан қувонар. Аҳён-аҳёнда бир келиб қолса:

— Кишига ухлашга эрк бермайсиз. Болангнинг овозини ўчир, эмиз!— деб Зулфияни жеркийди.

* * *

40 Мана бугун Пўлатжон эшикдан очиқ юз, ширин сўз, бундан икки йиллар илгариги ўйноқи кўзлари билан қайтган эди. Солиҳжон ҳам биринчи мартаба Пўлатжоннинг қўлларида талпиниб, икки жуфт илиқ

Ўпишлар билан сийланган эди. Негадир, Пўлатжоннинг оғзидан яна бир мартаба ширин гапларни эшитди Зулфиянинг қулоқлари. Зулфия мамнун қарашлар билан эрига термилиб, хўрсиниб олди. Бу чоқ нариги айвонча лабида бир жуфт мусича ку-кулашар эдилар. Хайриниса амма ҳам ўғли Пўлатжоннинг бошида парвона эди. Пўлатжон Зулфияга тўлиқ бир кўз тикиб, уйга имлаб қош учирди. Икков кириб кетдилар. Зулфия тиззасига Солиҳни қўйиб, эрининг гапига қулоқ осди.

10

Пўлатжон ён чўнтагидан қоғоз солинган кармонни олиб, тўрт букланган бир қоғозни очар экан, тиниқ овоз билан:

— Зулфия,— деди,— биз икки йил бўйида турмушнинг турли оғир-енгилликларини тортиб, умр ўтказиб келдик...

Зулфиянинг кўз олди туманланиб, ерга тикилди, Пўлатжоннинг бошланғич сўзларидан хунук маънолар чиқаргандир балки.

— Орада тўтидек ўғилчага ҳам эга бўлдик. Кечирасан, баъзан мен сенга оғир муомалаларда ҳам бўлдим.

20

Солиҳ Пўлатжонга қараб кулар, талпинар, алланималарни ғувиллаб сўйламоқчи бўлар эди. Зулфиянинг кўзларидан оққан ёшлар қайғули бетларидан ариқчалар очиб, гиламга думаланди.

— Мен, ўртоқларимнинг ёрдами билан, бир амаллаб округимизга келган развёрстка бўйича Москвага ўқишга жўнамоқчиман. У ерда энг ози тўрт йиллар бўлсам керак, бу муддатда албатта сен...

30

Пўлатжон сўзини тугатмади. Зулфия жиддий, фақат асабийлашган оҳанг билан:

— Пўлатжон,— деди,— биз илгариги ваъдаларга кўра, бирга ўқирмиз. Бизни бир-биримиздан ҳеч ким ажратолмас.

Пўлатжон жим қолди, лекин бирдан сесканиб, деди:

— Тўғри, фақат у тилакларимизга боламиз халақит беради. Мусофир юртида оила қуриб туриш бир талай қийинчиликларга, ноқулайликларга сабаб бўлади. Барн бир сен мenden ажралиб қолганинда ҳам, боланг билан ўзингга етарлик миқдорда нафақа олиб турсан.

40

Зулфия ёшлик кўзлари билан Пўлатжонга қараб: — Уятсиз, алдамчи!— деди.

Уйни, Солиҳжоннинг «Адда, дадда»сини ҳисобга

олмаганда, жимлик чулғаган эди. Пўлатжон қўлидаги рўйхат — шуьбанинг талоқ варақасини Зулфияга узатди.

Уч ойдан кейин Зулфия Пўлатжондан хат олди:

«Зулфия!

Кечирасан, студентлик ҳаёти ўзингга маълум, олган оқчам билан бир ўзим кун кечина олмайман. Бинобарин Солиҳнинг оқча (нафақа)сини ҳам шу чоққача юбора олмадим. Бундан бу ёққа ҳам юборишга иқтидорим йўқ. Сенга ишонч бўлсин деб мактабдан олган справкамини юбордим. Сенга ва Солиҳга салом билан Пўлатжон».

1928

ҲАДИМ

Шоюсуфни овга олиб чиқдилар,
Чоҳга ташлаб, бўри еди, дедилар.

Рамазонда эшикка келган гадойларнинг бу ашуллари мени жуда ҳайрон қилар эди. Бу, деяр эдим, Шоюсуф аканинг қилмаган иши қолмаган экан-да, бўри еган бўлса, чоҳга ташланган бўлса, маҳалламизнинг қоровули бўлса... Тўғридан ҳам Шоюсуф аканинг қилмаган иши йўқ. Агар бу тўғрида ўзидан гап сўрасангиз, у аввал сўзингизга жавоб бермайди. Қовоқ чилимдан бир хумор тарқатади, кейин сизга бир илжайиб қараб: «Нима дедингиз?»,— дейди. Сиз сўзингизни қайтариб айтасиз. Сўнгра ул, бир йигитга 72 ҳунар озлигидан, ҳар бир қоқ бошга минг хил борлик-йўқлик тушишидан сўйлаб, ўзининг биладиган ҳунарларини санаб кетади. Шоюсуф ака ҳеч кими йўқ, 30 ғариб бир одам. Маҳалла уни қоровул қилиб қўйди. Унинг қоровуллиги ҳам рисоладаги қоровуллардан ўзининг антиқалиги билан ажралади. Масалан, Шоюсуф ака аниқ ишонадики, ўзининг ўлик-тириги ота оврати — ўз маҳалла халқларидан ажралмайди. Бинобарин, маҳалла ниманки берса — Шоюсуф рози. Маҳалла ҳам Шоюсуфни суюйди. Гарчанд қоровулларнинг ойлик хизмат ҳақи 55 сўм бўлса ҳам, Шоюсуф ака бу олиҳиммат маҳалла ёрдами билан чойчақасиз қолмайди. Кечқурун бир қошиқ обиёвғони-подачи оши тайёр. 40 Бир кун қоровулларнинг месткоми келиб маҳалла комиссиясини қистовга тутган эди. Ҳатто: «Сиз ўз қоровулингизга ҳақ тўламас экансиз»,— деб ишқал чи-

қазаёзган эди. Лекин Шоюсуфнинг ўзи келиб месткомга керакли жавобни берди:

— Сизнинг мен билан ишингиз бўлмасин, оч қолсам, сиз келмасангиз ҳам, албатта ўзим олдингизга бораман. Ҳар ойда союз ажносингизни тўлаб турганимдан кейин, маҳаллага келиб, безовта қилиб юрмангиз,— деди.

Бу воқеадан кейин маҳалланинг Шоюсуфга меҳроқибати яна кучайиб кетди. Ҳафталик чойчақа уч сўмга чиқазилди.

Шоюсуф илгари бўш шиша сотиб тирикчилик қилар, унда истаган рангда, истаган ўлчовда шишалар топилар эди. Масалан, сизга сурма солишга ярим ангишвоналик жинғирт, ё эса чорак, нимчорак нос сиғадиган миёна, ё бўлмаса бир пут алифмой элитадиган катта бир шиша зарур бўлиб қолди. Бозор-ўчарга овора бўлмай, тўғри Шоюсуфга бора берасиз. Унда албатта топилади. Унда шишадан бошқа антиқа нарсалар ҳам топилади. Масалан, қулфингизга калид, чойнагингизга қопқоқ...

У шишаларини сотганда харидорни қизиқтириш ёки савдолашаётганда харидор зерикмасин деб, дурбин билан сурат ҳам қилиб қўйибдир. Бирор киши, мабодо, шишаларнинг нархини сўраб қолса, энг аввал: «Келинг, шиша бўлса бир гап бўлар, мана бу халифайи Румнинг аскарини кўринг»,— деб сурат кўрсатади. Кейин осойишталик билан нарх айтади.

Шу антиқалар оламига қачондир бир граммофон ҳам келиб қолган эди. Шоюсуф ҳар вақт бозордан қайтганда, шу граммофонни чалиб хордиқ чиқарар эди. Баъзан шу салиқали овоздан бутун маҳалла-кўй сероб бўлсин, деган ниятда граммофонни томга чиқариб чалар эди.

Биз болалар ҳам граммофон карнайининг оғзига тўплиниб, бу пурфасоҳат овоздан баҳраманд бўлар, шундай бир мулк эгаси бўлишни орзу қилар эдик.

Дарҳақиқат, бу граммофон Шоюсуфга кўп манфатлар етказар эди. Бўстон Қийшиқ ҳам Шоюсуфнинг бор-йўғи шу граммофонига ишқибоз. Гарчанд Шоюсуфдан етти ёш катта бўлса ҳам шу граммофон учун Шоюсуфга тегди. Бир неча фурсат умргузаронлик қилдилар. Бир фалокат билан давлат боши — граммофон қўлдан чиққан эди, Бўстон Қийшиқ ҳам эрдан — Шоюсуфдан ажралди. Шоюсуф ака яна илгарича якка қолди. Бўстон Қийшиқ тўғрисида оғиз очган кишига,

10

20

30

40

ул аввал бир уҳ тортади-да, сўнгра: «Кел, ука, қандай қилай, худо ҳам якка-да...»,— деб ўзини юпатади.

Пигирманчи йиллари очлик кучайиб кетди. Нарх-наволар кўтарилиб, мол сийраклашди. Одамларнинг қулоғига халифайи Румнинг аскарларидан кўра, бир парча нон авло бўлиб қолди. Шоюсуф аканинг бу нодир касби нон бермайдиган бўлгандан кейин, у бошқа бир касб тараддудига тушиб қолди.

10 Қолган-қутган дўконтаги шишалар, бутун антиқаларни улгуржисига сотиб, ярим пуд гуруч, зиғир ёғ, сабзи, гармдори қилиб, ошпазликка уринди. Унинг ошпазлиги ҳам ўзга ошпазларникидан тамом бошқача бўлиб, хўрандага мумкин қадар қулайлик ва арзон нархли бўлиши кўзда тутилар эди. Хуштаом бўлсин учун бир кафт-ярим кафт ишқори — озиқ комитети майизидан солинар, ҳаммабоп бўлсин учун гуручи ўбдон ивителиб сўнгра дамланар эди. Бу жиҳати Шоюсуфнинг ўзига ҳам ёғ исроф бўлмаслиги жиҳатидан фойдали эди. Шоюсуф мизож хўрандаларни мумкин
20 қадар кўпайтиришни орзу қилар, дамланган ошни бошига қўйиб, олов солинган челақни қўлига ушлаб вокзал, Салор бўйларига боришдан ҳам зерикмас эди. Буғдой каппонига иши тушган одам, мутлоқ уни қўлидаги сопол товоқларга ош сузиб ўлтирганини кўрар эди.

Ошпазлик кўп пором, серфойда ҳунар бўлишига қарамай, пул кўпайган сари, нарх-наво тангланиб, кейинги вақтларда ярим пуд гуруч ўн қадоққа тушиб қолган, кўтариб юришга Шоюсуфга анча енгиллик келтирган эди.
30

Шоюсуф этак-этак пулларга, чўтга солиб бўлмайдиган бойликларга қараб қанча қувонса, асл сармониянинг тоши камайиб бораётганидан таажжубланар эди.

Анча вақтлардан буён хайр-саховатлик бандалар каллайи саҳарлаб туриб тўю маърака ошларига боришлар эсларидан чиқаёзган.

Кўп вақтлардан буён маҳалла қоровули «Юзи қораникига ошга!», деб чақирмайди.

40 Бу кун ҳеч кимнинг кутмаган бир ҳодисаси ҳамманни ҳайратда қолдирди:

— Шоюсуфникига ҳадимга!

— Шоюсуфнинг кими ўлибди?

— Шоюсуф вафот қилибдими?

— Нафасинг кўкнорихонага урсин.

Бир луқма иссиққа зориққан оғизлар ҳадим хабаридан тамшандилар. Шоюсуфнинг ҳадими, бойларнинг

қурбонлигига ўхшаш имлама эмас, ҳамманинг бориши мумкин.

Торгина ҳужрага бир неча меҳмон бўлганлар — маҳалланинг казо-казолари, домудла-имом, сўфи, оқсоқоллар эди. Ҳассакашлар, албатта, маҳалланинг жўн одамлари эди.

Шоюсуф домудла-имомга қараб йиғлагандай:

— Тақсир,— деди,— замон кундан-кунга оғирлашиб кетаётибди. Одамга ишонч қолмади. Бугун-эрта қилт этиб ўлсам, орқамда пушти паноҳим, чироқчим бўл- 10
маса, дуойи фотиҳамни ким қилади? Ҳарна бор-йў-
ғимга шу ҳадимни қилмоқчи бўлдим. Ман бечорага
икки калима қуръон ўқиб, дуойи фотиҳа қилсаларинг
бўлди,— деди.

Чоллар замондан шикоят қила бошладилар. До-
мудла-имом «Аузу билло»дан кейин узундан-узоқ Та-
борак бошлаб кетди.

Чоллар бу узун сўздан зерикдилар, масъул оятод
амалга рамз қилиб йўталиб қўяр эди. Лекин Шоюсуф 20
ичидан: «Домламиз бу узун сурани ҳеч кимга ўқима-
ган эди. Мени сийлаб жуда ҳам антиқасини ўқиётган
кўринади»— деб хурсанд бўлар эди.

Дуойи фотиҳадан сўнг маҳалла йигит-яланглари
сопол лаганларда икки оворадан ҳалвойитар келтира
бошладилар.

— Ҳалвойитарга қўл юбормасдан туриб, Шожалил
ака Шоюсуфдан:

— Ука, бу унни қаердан олдинг?— деб сўради.

Шоюсуф сўзига оро бериб:

— Худо бир ўнғовидан келтирди, ошни кўтариб 30
кетаётган эдим, картошка бозоридан ўтар-ўтмас бир
художўйгина мусулмон халтада ўн қадоқдан мўлроқ
унни кўтариб келаётган экан. «Сотасанми?», дедим,
«Сотаман», деди. Пул билан савдо келишмагандан
кейин, ош билан айирбош қилмоқчи бўлди. Кўндим.
Ошни қозон-позон, ўчоқ дамгирлари билан шу унга
алишдим. Ўзи ҳам жуда бақувват, сув кўтарадиган ун
экан. Наҳотки икки челак сув кўтарса, тагин...

Шоюсуф сўзини калта қилиб меҳмонларга қаради.
Ҳаммалари ҳам ҳалвойитардан қўл йиққан, домудла- 40
имом билан сўфи бир амаллаб оғзидаги луқмани жў-
натиб, янги бир луқма олишга интилар эдилар.

Шоюсуф довдиради. «Ёпирай», деб лагандаги ҳал-
войитардан битта ялаб кўрди. Қараса, ун тилни танг-
лайга пайванд қилгудек тоза, қобили ширач экан.

Эшикдаги ҳассакашлар ноумид қайтдилар. Баднафслари битта-битта ялаб кўриб: «Дарҳақиқат, ширач», дедилар.

Ҳалвойитар еган чолларнинг баъзилари ун сотган художўй мусулмонни, баъзилари ҳадим қилган Шоюсуфни дуойи бад қилиб қайтдилар.

Шундай қилиб Шоюсуфнинг ҳадими дуойи бадга айланди.

1929

10 «ЭШОНОБОД»

Усмонхон эшон ўзининг «фазилати», нафасининг ўткирлиги ва бир неча «лик-лик»лари билан атрофга донг чиқарган эди. Эшоннинг яна бир хислати эмчиликда эди. 20-йилларда тубандаги бир ҳодиса рўй берган эди. Ҳаммаёқ чирк. Димоғингизга фақат олтингургурт, зиғир ёғ, тошкўмирнинг қўланса ҳидлари келади. Кимнинг гапига қулоқ солсангиз қўтирдан шикоят қилади. Шундай оғир замонда Усмонхон эшоннинг Маюнус деган бир муриди ҳам қўтир бўлган эди.

20 Маюнус ҳеч қаердан бу «қазойи осмоний» қўтирга даво топа олмаганидан кейин ўз пири Усмонхон эшоннинг олдига бориб, дардидан шикоят қилиб, даво излайди.

Таассуфга қарши, Усмонхон эшоннинг ўзи ҳам қўтир билан оғриб, баданида соғ жойи қолмаган, аъзойи бадани илма-тешик бўлиб, ҳазрати Айюб ҳолига келган, кеча-кундуз қорнига ёстиқ қўйиб ётар эди.

Мурид ихлос билан, эшоннинг остонасига бош қўйиб келгандан кейин, қуруқ қайтариб бўлмайди.

30 Усмонхон эшон ҳам Маюнуснинг олдига сирни бой бермаслик учун ярим соатча муроқабадан кейин:

— Сизнинг қўтирингизга, иншоолло, тўтиё даво бўлғай, ҳар саҳарда ярим қадоқ тўтиёни эзиб ичгайсиз, бўтам Маюнус, деб марҳамат қилган эди.

Маюнус тўранинг бу илтифотига қарши назр бериб, минг таъзим билан уйига қайтган, ярим қадоқ тўтиёни эзиб, бир варакай ичган, шу йўли «ҳаққа восил» бўлиб, вафот қилган эди.

40 Усмонхон эшоннинг гарчанд дунёда қилмаган иши қолмаган эди, лекин доим фикру зикри ҳанузгача бўлган шуҳратини абадий қолдириш эди. Қандай бўлса ҳам, шу мавж уриб турган фуқаро учун бир «ээгулик» қилиш, шу баҳона билан етти-етти пуштларгача ўз но-

мини қолдириш эди. Фақат, бир фурсати осуда, бир вақти ўнғай келмас эди.

Усмонхон эшон «ном қолдириш» касали билан шундай оғриган эдики, ҳар кўринган бир буюмдан ўзи учун тарих бўлғудай бир иш қидирар эди.

Узоқ зориқишлар, кутишлар орқасида бу муносиб тасодиф фикр шаклида Усмонхон эшоннинг шуурсиз миясига келди. У шу эди: «Одамлар кўприк солади, масжид бино қилади, работ солади, нега мен буларнинг бирисини қилмай?»

10

Усмонхон эшон, шу йил айна пахта сув ичадиган кезларда, ўз муридлари билан пахтакорлик ерлардан орқароқда бўлган бир ерга шикорга чиқди.

Мурғу ғизолу каклик аро айласам шикор,

Ёйимни тезпару пурзафар эт, шоҳи биру бор.

Ов унумли бўлди, мурид-мухлис, эшон хурсанд бўлдилар. Ўша кеч даштда қўниб қолдилар. Эртасига бомдоддан кейин, эшон муридларга қараб:

— Худонинг бандалари,— деди,— одамлар кўприк солади, масжид бино қилади, работ иншо қилади, азбаройи номим дунёда яхшилик билан қолсин деб. Биз ҳам битта катта ариқдан бошқа обраҳаси йўқ бўлган чўл саҳрога бир кўл қазисак, ҳақтаоло олдида юзимиз ёруғ бўлиб, шояд ҳавзи кавсардан сероб қилғай эди. Ва яна шу ерга бир манзили карвон қўнар жой қилинса, шояд Эшонобод бўлиб қолгай эди. Ўзингизга бас маълум ва равшандирки, Жалолобод, Юнусобод, Хонобод ва бир неча обод-ободлар ҳам бизнинг сингари шермардларнинг саъйи ва кўшиши билан бўлгандир, бунга сиз нима дейсиз, эй парвардигорнинг саодатли бандалари,— деди эшон.

20

30

Камоли нодонликдан оқ билан қоранинг фарқига бора олмай, эшоннинг бутун макр-ҳийлаларига «хўп тақсир»дан бошқа чурқ этиб сўз қайтармайдиган бир тўда гўл мурид-мухлислар:

— Ихтиёри жузъи ва кулли жанобларининг ўзларида,— дедилар.

Эшон шу кундан бошлаб ўз қавмлари билан кўл қазимоққа бошлади. Бу доврўқни эшитган атроф бонлардан бир нечалари туя, бўталоқ, ҳўкиз назр қилиб келиб, кўл қазийётганларга шулон қайнатиб, ҳалим пишириб бера бошладилар.

40

Эшон ўз саъйи-ҳаракатининг баракасини кўриб, жуда пишиллаб кетган, қуруқ далага қапа тикиб, кўл қазувчилар билан ҳар кеча жаҳр-зикр қилар эди.

Орадан бир неча фурсатлар ўтгандан кейин муд-
дао ўқи талаб қушига тегди, яъни эшоннинг номини
дунёда бир умр қолдиришга ноил бўладиган кўл тай-
ёр бўлди.

Энди бу кўлга сув қуйиш керак. Бу куни жуда бир
улуғ тўй шаклини олди. Улуғ тантаналар билан пах-
такор деҳқонларга сув борадиган катта ариқнинг мар-
заси бузилиб, кўлга сув юбордилар.

10 Сув пахтазорларга бормай, «Эшонобод»нинг кўлига
қуйила бошлади. Пахтазорлар сувсизликдан қовжи-
ради.

Қишлоқнинг пахтакор деҳқонлари сув келмагани-
дан шикоят аризаси кўтариб район ижрокомига кел-
дилар. Ўша кунидеҳқонларнинг ижроия комитетда сув келмагани
сабабли текшириш учун саккиз кишидан иборат ко-
миссия сайланди. Комиссия ишга тушди. Эртасига
ариқ ёқалаб текширгани чиқиб кетди. Юрдилар... юр-
дилар...

20 Эллик-олтмиш чақиримлаб юргандан сўнг, булар-
нинг кўзига узоқдан шамалоқдай кишилар кўринди.
Етиб бордилар. Не кўзлари билан кўрсинлар, кечаги
дашт — бугун обод, кечаги саҳрода бугун кумушдай
ялтираб кетган каттакон кўл ёйилиб ётади. Бутун сув
шу кўлга қуйилиб ётир. Унинг атрофида эшон бошлиқ
қавмлар ўзликларини унутиб, зикр билан машғуллар.
Комиссия воқеани суриштирди.

Эшон қамоққа олинди. Қавмлар тарқатилди. Кўлга
қуйилиб ётган сув ўз йўлига буриб юборилди. «Эшон-
обод» ва унинг кўли маҳв қилинди.

30 Деҳқончиликка кўра била туриб зараркунандалик
қилгани, деҳқонларнинг онгсизлигидан фойдаланиб,
ҳалигача истаган номаъқулчиликларни қилиб юргани
ва бошқа қатор айбларини кўрсатиб, деҳқонлар район
ижрокомига ариза берганлар ва бундай эшонни наму-
нали суд қилиш ва зарарларни қоплаш учун мол-мулк-
ларини мусодара қилиш талаб қилинган эди.

Деҳқонларнинг талаби албатта ерда қолмади...

40 У намунали суд бўлди. Ўн йил ажратилган ҳолда
қаттиқ қамоққа, қамоқдан чиққандан сўнг беш йилга
сургун бўлишга ҳукм қилинди.

Буни қишлоқнинг бир бойи эшитиб, ўз хотинига
қараб шундай деган эди:

— Аттанг-аттанг, эшонни чакки қамадилар. Чунки,
у зоти бобаракот келаси йил ўша даштга Эшонминор
қурмоқчи эдиларким, баҳрасиз қолдик.

1929

Хонтахта атрофига ўтирганда, Раҳим Холтойнинг сонига астагина туртиб қўйди. Ҳар икковлари бир-бирларига қараб жилмайдилар. Буни Шариф сездими, ҳайтовур «Қул иннамо»ни ўқиб ташлади. Фотиҳа қилдилар.

— Ҳайит-фотиҳа билан бир кириб ўтайлик, одамларнинг оёғи товсилган бўлса, жиндак сўйлашиб ўтирармиз, дедик,— деди Раҳим.

10 — Жуда сара бўлибдир,— деди Шариф.— Мен ҳозир уйга жой қилдираман. Бу ерда кўнгилдагидай бўлмайди. Шариф ўрнидан туриб, ташқарида укасига алланималарни тайинлаб кетди.

— Келин ойимиз нима билан оғриган эдилар!

— Зотилжам...

— Вақтида олди олинмабдир-да?

— Қазоси етган экан.

— Қолганларга умр берсин,— деди Холтой.

— Улганига ҳам хурсанддир-ку,— деди Раҳим кулгилик билан.

20 Ҳаммалари кулишдилар. Шариф гапни бошқа ёққа буриб, Раҳимга қараб:

— Бирорта хизматга жойлашиб олдингми?— деди.

30 — Ҳозирча йўқ. Район ижроқўмига журналист бўлишни сўраган эдилар, шунча илмим билан қишлоққа чиқиб юришни эп билмадим. Бир интернатга хўжалик мудири бўлмоқчи эдим, моянаси кўнгилдагидай эмас экан. Бошқа унча-мунча даромади бўлгани билан хавфли. Ўзимча ҳаракат қилиб, вино дўконларидан бирига жойлашай, деб турганимда бошқа кишини

40 юбориб қўйибдилар. Шундай қилиб, ҳозирча ишсиз,— деди Раҳим бир уҳлаб қўйиб.

— Хизматга кириш учун, ёру жўранг шай бўлса,— деди Холтой.

— Ҳозирча жуда бекормисиз?— деди Шариф.

— Бекор туриб бўладими,— деди Раҳим,— ғарлик номус, ўғирлик номус, кооперативлардан чой, ун, зиғир мой олиб баққолларга сотиб турибман.

— Тирикчилик-да, айби йўқ. Қани, дастурхонга қаранглар,— деди Шариф.

40 — Дарвоқе, дастурхон ҳам қилган экансан,— деди Холтой.

— Энди, ўртоқ, ўзингдан ўтар гап йўқ, ўртада мураса деган нарса ҳам бор, қилсанг — баъзи оғзига кучи етмаганларнинг сўзи, қилмасанг — уй ичи, қариндош-уруғларнинг таъна-тавбаси. Ҳар ҳолда сих ҳам, кавоб ҳам куймасин, деб миёнагина дастурхон қилдир-

дим. Қани, ичкарига кирамиз. Жой ҳам тайёр бўлган-дир. Турдилар. Ичкари уйга қараб жўнадилар.

Дастурхонлар ёзилди. «Бир қултум» аччиққина шўрва буюрилди. Меҳмондорчиликнинг иккинчи қисми бошланди.

Стаканлар қирилган лунж ва капалак мўйловларни буриштириб қоринларга бўшатилади. Бурнининг учи аста қизариб келаётган Холтой Шарифга қараб:

— Бу, сенларнинг уйингда ҳали ҳам хурофот тугамаган экан-да. Хотинларга айт, йиғисини тўхтатсин, 10 одамга ғалати кўринар экан.

— Кўявер, йиғлайверсин, ота-бободан қолган удум.

— Тўғри,— деб Раҳим қўшилди.

Стаканлар яна аллакимларнинг соғлигига кўтарилди. Закускаларга қулупнай мураббо еб, унинг устидан тузлаган бодринг олиб турдилар.

— Хафа бўлма, битта хотин бўлса тўғрилаймиз.

— Аввал ўғлини тўй қилсин.

— Уғли ҳали ёш.

— Шу замонда тўй қилиб бўладими, ишдан чиқариб юборадилар. Мавлуддай бир нарса қилиб, енг ичида ўтказиб юбораман. 20

Холтой билан Шарифнинг бола-чақа тўғрисидаги ҳасратларига қулоқ солгиси келмаган Раҳим уйнинг тўрига осилган бояги байтни ўқиди:

Кулиб меҳмон қошига чиққил, эй қул,
Шажар мевадан олдин кўрсатар гул.

— Бас,— деди Шариф. Раҳим ўжарлик билан уйнинг тўрт деворига осилган «Ё Абдукарим Машриқий, ё Абдурашид Мағрибий»ларни ўқиб суҳбатга халақит 30 берди.

— Аҳмоқсан, шунинг учун ишсизсан!— деди Холтой.

Раҳим туриб Холтойнинг ёқасидан олди.

— Сен ўзинг аҳмоқсан, ифлос унсур, сен муштум-зўр, ҳар икковинг ўнг оғмачи!

Шариф ҳар икковларини ажратди. Сўкиб, сўзлаб яраштирди.

Яна ичдилар. Ярашганларнинг соғлигига, қайтадан ўртоқ бўлганларнинг ҳурматига коса кўтардилар. 40

Эртасига чиққан газетанинг ҳодисалар бўлимида шундай дейилган эди.

«Холтой, Шариф, Раҳим деганлар ҳайитнинг иккинчи кунни маст бўлиб кўчага чиққанлар. Бехосдан, ўтиб 35

кетаётган Назми деган қизга ҳужум қилганлар. Дод-ласа бўққанлар. Буларни жиноят қидирув шуъбаси қа-моққа олди».

1929

СОАТ

— Пул топиб, ақл топмагансиз, дадаси,— деса:

— Йўқ, хотин, сен билмайсан, бутун кун қидириб, шундан пухтароғини топа олмадим. Сиркорлигини қа-ра. Бунақа буёқ ирвитда ҳам йўқ. Кўринишга аммо
10 кўримсиз, сен билан менга нечоғлик чиниққан бўлсин дедим. Бутун жанжал битта тунука патнис устида.

Нишонбой ака дунё кўрган киши. Жўжабирдай жон. У, ҳар нарсани олганда, бугун-эртадан кўра бо-ла-чақаларига мерос бўлиб қолишини ўйлайди. У, зий-натни ёқтирмайди. Болаларига кийим-кечак олганда ҳам баззозликдан кўра, эски бозорни маъқул кўради. Учраса саллотивор, бўлмаса қазнадан чиққан кажин-ни буюмларни олади. Арзонроқ нимаики кўринса,
20 Унинг бисотида қирқ шамлик бутхона қандили, катта чўян қумғон, Маллахон замонасидан қолган манқал-дон, беш газдан мўлроқ дорбозларнинг арқони, уч пуд-ли гир, кавушнинг бир пой қолипи сингари кундалик оддий турмушда жуда кам учрайдиган нарсалар топи-лади. Нишонбой ака буларнинг ҳар биттасини кўзи-нинг оқу қорасидай эътибор билан сақлайди. Ҳар бит-тасини бир мулк деб ҳисоблайди.

Айниқса, Николай замонасидан қолган буюмларни миқтиликда, тепса-тебранмас, музболталиқда мақтай-
30 ди. Уйдаги иккита олма гулли пиёлани кўрганда:

— Хотин, буни қара, баччағар Николайнинг моли хўп маҳкам бўлар эди-да, овозини, жаранглашини қа-ра, жонон-а, жонон,— дейди. Қафтига ўтқазиб бир, ик-ки чертиб-чертиб қўяди.

Соатни жуда арзимаган баҳога олди. Бозорда со-атни кўтариб юрган «хозяйка» хотинни кўрганда: «Бе-чора, очлик-тўқлик, зарур бўлгандир. Бўлмаса шундай бир мулкни қўлдан чиқариб бўладими?» деб дилидан ўтқазиб «хозяйка»га раҳми келган эди.

40 — Сеники, хозяйка, маники мусурмонга сийлов ясайди,— деб савдолашаётганда: «Агар шу баҳога бер-са, занжирининг пули, бир жуфт қадоқ тоши билан соатнинг ўзи сув текин», деб ўйлаган эди.

Дарҳақиқат, Нишонбой ака соатни жуда текинга олди. Атиги икки сўм қирқ тийин, ўйлаш керак, икки сўм қирқ тийинга — шу арзимаган баҳога каттакон бир мулк — юриб турган каккули соат!

Нишонбой ака соатни уйга келтириб, икки тахмоннинг ўртасига қоқди. Занжирини тўғрилаб кунга қаради: «Тахминан қиём бўлган бўлса керак, бу замонда тўп отмасаки, вақтни билсанг», — деб ғўнғирлаб минутларини ўн иккига келтириб, соатни юргизди. Бу тобда соатдан осмонранг тўтиёйи, кичкина тўти қуш, ўзидан кичик эшикчасидан чиқиб ўн икки мартаба каккулаб юбормасинми? Нишонбой ака болалардай қувониб кетди. Олдида ҳеч ким бўлмаганидан куйинди. «Қўрса-чи, марди худо бу ажойиб мулкни» деб изтиробланди. Соат капгирининг ҳар бориб келиши Нишонбой аканинг юрак тепиши билан ўлчанар эди. 10

Нишонбой ака ўша куни бу арзон баҳоли навхарид молнинг иштиёқида кун кеч бўлганини ҳам билмай қолди. Ётар олдида соатга муҳаббат билан бир қаради-да: 20

— Тўхта, ўзимизда мезон туриб, мизожимиз меъёрини билмаганимиз яхши бўлмас, — деди. Чап қўли билан ўнг қўлининг биллагидан ушлаб, томир юришини соат юриши билан ўлчамоқчи бўлди.

У тажрибакор ҳақимлардан — «тандуруст кишининг томир тепиши ҳар дақиқага олтмишдан етмиш бешгача бўлгай» деб эшитган эди. Бироқ Нишонбой аканинг томир тепиши биринчи санаганда бир юз беш, иккинчи санаганда тўқсон саккизта чиққан эди. «Ё Баҳоваддини балоғардон», — деди Нишонбой ака, — 30
ё соат росмана соатлардан бир ярим ҳисса суст юради ёки менинг сиҳатим эътидолда эмас. Бу янги «мулк»нинг хурсандлигига томир тепиши паришонлиги, ҳар ҳолда соатнинг каккуси олти қичқирганда уйғонсам, бомдод намозига жамоатдан қолмасам керак», деб уйқуга кетди.

...«Катта бир масжид эмиш, унинг баланд минораси эмиш, пештоқига катта бир соат илинган эмиш, соатнинг қадоқлари пештоқдан ерга чўзилган эмиш, бу соат марҳум Нишонбой акадан масжидга вақф қилинган эмиш. Соли ошпаз билан Қарим қори бу соатга рашк билан қарар эмишлар, ўртага Вали полвон кириб қолган эмиш-да, «бу соат динга хилоф, тепасида Биби Марямнинг сурати бор», дер эмиш, бамаслаҳат соатни илинган ердан пастга тушириб, Биби Марямнинг бўйнидан пичоқ билан чизиб, шаръан ҳалоллаб 40

Гафур Фулом иш кабинетида. 1955 йил.

олган эмишлар, шу пайтда соатни сотган «хозяйка» хотин келиб қолган эмиш-да, Нишонбой акани қучоқлаб ўпар эмиш, «Маники фаришта, бу соатни сенга худой берди», дер эмиш. Нишонбой ака ҳам фариштани қучоқлаб, ўпиб, йиғлар эмиш. Иннайкейин, соатнинг Биби Марями жонли бўлиб қолган эмиш-да, занжирдан осилиб ерга тушган эмиш. Биби Марям оёғидан бир пой кафшини ечиб Нишонбой акага:— Менинг

10 кафшим сизнинг кафшингизга адаш бўлибди,— дер эмиш, шу пайтда катта бир говмиш сигир келиб қолган эмиш-да, Нишонбой аканинг оғиз-бурнини ялар эмиш, тили жуда иссиқ эмиш, сигирнинг нафаси Нишонбой акани бўғиб юборган эмиш. Сигирни «Хўш, жонивор» деб ҳайдаётганда осмондан яна бир фаришта битта чинни косада шарбат кўтариб учиб кетаётган эмиш, шарбатдан Нишонбой аканинг оғзига бир қултумча ағдарган эмиш, шарбат шўр эмиш...»

Нишонбой ака шарбатта тамшаниб туриб уйғониб

20 қолди. Уйлаб қараса, соатнинг иштиёқи билан ётар олдида, носни туфлаш ҳам эсидан чиққан экан. Не кўзи билан кўрсин, соат тўхтаб қолибдир. Хотинини туртиб уйғотди:

— Чироқни ёқ, аблаҳ, қара-чи, соат нимага чиқилламайди, жойидами?

Эр-хотин туриб соатга қарадилар. Соат «қазойи осмоний»га учраган, минутларининг кўрсатувиغا қара-

ганда булар ухлагандан ярим соатлар ўтар-ўтмас тўхтаган экан.

Нишонбой аканинг фиғони фалакка чиқди. Гоҳ хотинининг уйқуси қаттиқлигидан, гоҳ мол сотган «хозяйка»дан койиб, соатни ўрнатган еридан олиб, устабузармонликка тушди.

Эр-хотин саҳаргача бу муаммо мурватларга уннасалар ҳам, соатни юргизиш қийин бўлди. Нишонбой ака чарчади. Соатни беозор токчага ётқизиб, хотини **Бувайдага қаради ва:**

10

— Онаси, биласанми,— деди,— ҳозирги молларнинг ҳаммаси мўрт, қадимги пухта моллар қаёқда дейсан.

Ҳафсалалари пир бўлиб, ҳар икков «хайрли» кечанинг қолган тушларини кўриш учун уйқуга кетдилар.

Нишонбой аканинг қолган тушлари, ҳаммаси деярли бузилган буюмлар устида эди.

Нишонбой ака намоздан қайтганда соатни кечаси ўрнатилган жойида юриб турган ҳолда кўрди. Тааж-жубланди. Хотинидан сўради. Хотин ўртанча ўғлидан койиб:

20

— Салим тузатди, шунчалик қўй, бузасан, даданг келса уришади, десам ҳам қулоқ солмай, у ёғини ағдариб, бу ёғини ағдариб шундай қилди,— деди.

Нишонбой ака ичидан севинса ҳам, юзида ўғлига қарши оталик зўравонлигини кўрсатиш учун:

— Салим, ҳай Салим, буни нима қилдинг?

— Тузатдим, дада.

— Сенга ким ўргатди буни?

— Рус домламиз.

— Рус домланг,— деди Нишонбой ака,— сенларнинг мактабингда шундақа темир-терсакни ўқитмаса, бисмилло ўргатармиди,— деди ва орқасига қараб кулиб қўйди.

30

1929

ЧОРБОЗОРЧИ

Мен уни жуда ёш вақтларимдан буён танийман. Ўлгунча юраксиз эканини ҳам биламан. Бир кун маҳалламизга ҳовли кўрадиган доктор келди. Аҳмад Седоб бу овозани эшитиши билан юраги қинидан чиқиб, беҳуш бўлиб қолибди. Бетига сув пуркаб ўзига келтирибдилар. Сабаби уйда кир ўраси йўқ экан.

40

Аҳмад Седоб инқилобгача вофуруш эди. Сўнгги пайтларда дўкон-дастгоҳини йиғиштириб, чорбозорчи

бўлди. У, қўл келган нарсанинг ҳаммаси билан савдо қилади. Фойдагарлик қайси молнинг устида яхши бўлса, ўшанга қараб оғади. Бир вақтлар ширавор нарсаларнинг бозори чаққон бўлди. У дарров атторивор буюмларни йиғиштириб, дастмояга новвот, қанд, парварда харид қилди. Шираворликнинг бозори ўлган эди, тайёр кўйлак-иштон, пахталик шим, ёвлиқлар билан савдо қила бошлади. Ҳамма нарсаларга ҳам харидор топилмаганда «Шариати имон», тасбеҳ, хурмо ва дуо ёзилган қоғозлар билан қишлоқма-қишлоқ юрди. Умрининг охириги пайтларида яна атторивор маблағлар билан кун кечирди.

У ўз касбининг ҳар паллада ўзгариб туришига қарамай, харидорни ўзига ағдаришга эпчил. Ширавор нарсалар билан савдо қилаётганда:

— Лабингизни лабингизга пайванд қилади. Тобингизни меъёрига келтирса пул беринг, қандаша хўр, азамат!— дейди.

Тайёр кийим-кечаклар билан олди-сотди қилганда, мабодо сиз бирорта нарсанинг баҳосини сўраб қолсангиз, балога қоласиз. Масалан, бирорта деҳқон келиб:

— Мана бу шиминг неча пул?— деб қолса бўлди. Харидорни ерга ўтқазади. Қўлидаги шимга иштонбор тақади. Сўровчининг оёғидан махсисини тортади. Шимни кийдиради. Агар жуссасига мос келса:

— Улманг, киройи мол олгандай бўласиз, сизга жуда ўтирди, чоклари ҳам икки қайтадан тикилган, пухта. Бир умр тепкилаб кийганда ҳам, асл мол-да, тамом бўлмайди. Хайр, сизга насиб қилган экан, яхшиликка

буюрсин,— дейди.

Харидор нарх сўрайди. Аҳмад Седоб унга бир қараб олади-да:

— Энди гап пулда эмас. Моли ҳозирги моллардан эмас, янгангизнинг бисотида, қадимдан қолган эди. Атайлаб ўзимга тиктирган эдим, сал тор келди. Сиз ўзимизники — етти сўм берасиз,— дейди. Харидор чўчиб шимни еча бошласа, қўлини ушлаб тўхтатади-да:

— Хайр, хайр, қани шошманг, ҳаммаси кам, сиз қанча берасиз?— дейди. Хулласи, харидорнинг у ёғидан ўтиб, бу ёғидан ўтиб шимни сотади.

«Шариати имон», тасбеҳ, дуо қоғозлари сотганда ҳам у жуда бийрон.

— Маккадан келган, атиги икки дона эди, биттасини ноиложликдан сотаман,— дейди тасбеҳни кўрсатиб.— Энди ҳам босилсин-чи, қадрига етган мусулмонга сотаман,— дейди «Шариати имон»ни сўралса.— Ша-

ғамдони шариф, чоруқи шариф, мисвоки шариф,— дейди палахса-палахса суратли дуо қоғоз сотганда.

Атторивор буюмларга харидор бўлсангиз, у битта ойнами, тароқми, сақичми — нима бўлса ҳам, сизга яхши мол эканини мақтай-мақтай нарх айтади. Сиз камга сўрасангиз, қўлингиздан молни тортиб олади-да, жаҳл билан:

— Юр, юр, ука, кооперативга бор. Қошки у ердан бундоқ нарса топа олсанг. Сени одам деб жўялик нарх айтган эдим,— дейди.

Аҳмад Седоб кооператив билан ҳеч чиқиша олмайди. Юрагида кооперативга қарши рақобат ўти гуриллайди. Кундан-кунга қишлоқларда очилаётган кооперативларни, уларга қатор уймалашган деҳқонларни кўриб, одамлардан инсоф кетди, деб дилидан ўтказди. Агар бирор киши унинг олдида кооперативдан сўз очса:

— Эчкининг ўз оёғидан, қўйнинг ҳам ўз оёғидан осадилар. Сенга икки йўл: биттаси ўнг, биттаси сўл. Ўнг йўл қолиб, сўл йўл билан кооперативдан савдо қилсанг, жазосини кўра берасан. Унинг бутун моли биздан олинган налогдан,— дейди.

Уни ҳар доим елкага кўтарган хуржуни билан атроф қишлоқларда бозор кунлари кўриш мумкин. Жума — Жумабозорда, шанба — Ярмаркада, якшанба — Эски Тошкент қишлоғида, душанба — Тўйтепа, сешанба — Қовунчи, чоршанба — Чиноз, пайшанба — Телов ва ҳоказо...

* * *

Биз Жумабозорга яқин бир қишлоқда Муҳаммаджон деган ўртоғимизнинг ерига чиқдик. Атрофни айланиб зерикканимиздан сўнг, ўртоқлар билан қишлоқ бозорини томоша қилгани чиқишни маъқул кўрдик.

Бозор деҳқонлар билан тўла эди. Кооперативларда одам сиғишмайди. Муҳаммаджон ака сигирга арқон олмоқ учун бизни бир самоварга ўтқазиб, ўзи кооперативга кетди. Орадан беш минутча вақт ўтгандан сўнг, кооператив олдида тўполон кўтарилди. Одамлар ўша томонга қараб югура бошладилар. Муҳаммаджон ака ўша тарафдан чопиб бизнинг олдимизга келди-да, ҳовлиқиб:

— Бизнинг қўшни Кўканни худо уриб қолибди. Кооперативдан гугурт оламан деган экан, пулини кисавурга олдирибди,— деди.

Биз ҳаммамиз самовардан одамлар гужғон ўйнаган ерга югурдик, деҳқонлар Кўканни ўртага олиб суриштирмоқда эдилар.

Бир хуржун кўтарган, ўрта ёшли, чўққи соқол киши эмиш, кооперативнинг олдида Кўканнинг ёнига суркалиб турган эканмиш, бир айланиб қараса пули йўқ эмиш...

Одамлар Кўкандан кайфиятни билгандан сўнг тарқала бошладилар.

10 Яна орадан беш минутлар ўтар-ўтмас мол бозорда тўполон чиқиб қолди. Қиссавур ушланди. Деҳқонлар отличми-яёв қиссавурни ўртага олиб, аламон қилар эдилар. Биз ҳам югуриб бориб, орага суқилдик. Қиссавур ўлим олдида ерга чўзилиб ётганди. Отларнинг оёқлари, атрофдан келган тош, ғишт, кесақлар...

Бирдан қай кўзим билан кўрай: чорбозорчи Аҳмад Седоб.

20 Елкасидаги хуржуни ерга тушиб, ичидаги нарсалар атрофга сочилган, айниқса икки-учта тароқ эгаси чорбозорчининг ҳолига тишларини иржайтириб кулар эди.

«Энди шу касбни топган экансан, жазонгни тортибсан»,— деб кўнгилдан ўтказдим. Милициялар келиб, одамларни тарқатдилар, қиссавурни ўлимдан қутқариб, шаҳар касалхонасига жўнатдилар. Биз ҳам бафуржа Муҳаммаджон аканинг қўрғонига қайтдик. Кечқурун Кўкан бир тарвуз кўтариб чиқди. Шунда биз:

— Қанча, қанча пул олдирдингиз?— деб сўрасак:

30 — Айланайинлар, икки хурма сут сотган эдим, мери кам уч тенками, мири кам тўрт тенками, ҳайтовур эсимда жўқ,— деб жавоб берди...

1929

ҲУЛКАР ТОЛЕИ

Ҳулкар аслда бир камбағал кишининг қизи эмиш, ақлда, ҳуснда баркамол эмиш, ота-оналари бир парча нонга зор, қашшоқ бўлсалар ҳам, биттаю-битта қизларини дийдаларининг устида сақлар эмишлар.

Не-не жойлардан совчилар келганда ҳам «қизгина ёш», деб қайтарар эмишлар.

40 Ойлар, йиллар ўтиб, Ҳулкар қиз чироқдай барқуриб, тол баргларидай толма, нақш олмадай ҳадди камолга етган эмиш.

Донги оламни босибди эмиш.

Кечаларнинг қаҳрамони, етти қароқчининг султони Хулкар қизнинг доврўғини эшитибди эмиш. У ўз ва- зирларидан «ол» деганда «эл босар» ўнг оталик, «сўл» деганда «сой кечар» сўл оталикларни Хулкар қизнинг отасига совчига юборибди эмиш.

Қизнинг отаси ўнг оталик, сўл оталикларга «қиз- гина ёш», деб баҳона қилибди эмиш. Етти қароқчи- нинг султони бунга чўғдай жаҳлланган эмиш-да, «Эн- ди мендан кўргуликни кўра берсин», деб Хулкар қиз- нинг сочидан бураб кўкка учиб кетган эмиш. Ҳанузгача 10 улар кўкда қиз олиб қочиб юрарлар эмишлар. Ҳар саҳар, ҳар қоронғи кеча улар кўкдан ерга мўралар эмишлар...

Қора бувим Хулкар қизнинг достонини сўйлай бош- лаганда, биз болалар атрофимизни ваҳималар қопла- гандай жимжитлик билан тинглар эдик. Етти қароқчи Хулкар юлдузлар тўдасига лаънатлар ўқир эдик.

Энди улғайдик. Хулкар қизнинг достони бошдан- оёқ ёлғон экан. Осмондаги Етти қароқчи юлдузи рас- мана юлдузлар бўлиб, ҳеч қандай қиз олиб қочган 20 қароқчилар тўдаси эмас экан.

Лекин қизларнинг сочидан бураб олиб қочишда, хотин-қизлар ҳуқуқига бўриларча тажовуз қилишда ўз завқлари учун хотин-қизларни қулликда сақлайдиган бир қанча етти қароқчилар ерда экан.

Адолатой, Бахшоной, Турсунойлар Хулкар қиздай зулм кўрмадиларми, Етти қароқчилар уларнинг қону- ний ҳуқуқларига ваҳшийларча тажовуз қилмадилар- ми, кўш пичоқлар қайралмадими? Шамсиз ҳужрадай 30 равнақсиз кўнгиллар, қон босган кўз, иғволи ирода, заҳарли тушунча, қисқа ақл эгаси бир туркум синфий душманлар озодлик машъалларини пуфлаб ўчирмоқчи бўлмадиларми, сўниқ, кучсиз, ейниб бораётган аср анъаналарини сақламоқ учун бўзчи ботирлик кўрсат- мадиларми? Мана сизга ердаги Хулкар қизларнинг толеидан — бошларидан ўтган можаролардан иккита- гина мисол. Қашқадарё округ, Шаҳрисабз район Ки- тобгузар маҳаллалик уста Раҳмат Тожи ўғли ўз қизи Қурбонойнинг ризолиги билан Гушома қишлоқли бир йигитга ерга берди, тўй қилдилар. Шаҳрисабз расми 40 бўйича қизни Эргаш деган 12 ёшлик бола билан мин- гаштириб Гушома қишлоғига жўнатдилар. Қиз билан янгалар, бир тўда бошқа тўйчи хотин, қизлар ҳам бо- рибди.

Келини мингаштириб олган Эргаш нима сабаб- дандир отни тўйчи хотинларга қараганда илдамроқ

ҳайдади. Орадан бир қанча вақт ўтгандан сўнг улар кўз илғамас даражада узоқлашдилар.

Келин билан Эргаш Боғотон қишлоғига етадилар. Шу қишлоқда буларнинг олдидан иккита номаълум отлиқ чиқиб отнинг жиловидан ушлайди. Болага ҳар хил дўқлар қилиб, отдан туширадилар-да, келин билан отни Тўқлибой қишлоғига солдириб кетадилар.

Тўй азага айланади. Орадан ҳафталар ўтди. Қурбонойдан дарак йўқ. Қизнинг ота-она, қариндош-уруғ-лари, куёвнинг атроф ёр-дўстлари келин Қурбонойни отлиқма-яёв қидиришга бошладилар.

...Тўқлибой қишлоғининг кўчасидан ўтиб кетаётган Низом Эргаш ўғли, Султон Жўра ўғиллари бир уйдан жуда мажруҳ, дилларни зириллатиб юборадиган инграш эшитадилар.

Ботир қадамлар билан овоз келган қўрғонга кирадилар. Уёқ-буёқни қидириб қарасалар, бир оғилхонада бир хотин кишини ярим яланғоч ҳолда боғлаб қўйганлар. Йигитлар чала ўлик ҳолида бўлган Қурбонойни ажратиб оладилар. Бу қўрғон Эминхўжа Бадалхўжа ўғлининг қўрғони экан. Қурбоной тўй куни куёвнинг қишлоғига кетаётганда, шу Эминхўжа Бадалхўжа ўғли билан Қўзи Худойберди ўғиллари йўлдан чиқиб уни шу ерга келтирганлар, истаган номаъқулчиликларини қилганлар. Жиноятлари ошкор бўлмасин учун Қурбонойни дунё юзидан йўқ қилмоқчи эканлар.

Биринчи кун улар қўлга тушмай қочдилар. Ахири Шаҳрисабз қидирув шуъбаси тарафидан ҳар икки бўрилар қамоққа олиндилар.

Лекин, Шаҳрисабз хотин-қизларининг талабига мувофиқ, улар аллақачон тегишли жазога гирифтор бўлишлари лозим бўлса ҳам район тергов, суд идоралари ишга жуда совуқ қарамоқдалар.

Иккинчи мисол Карманадан.

Султонобод қишлоғининг қашшоқ фуқароси Ута Султон ўғли ўз хотини Баҳриной билан йигирма йиллаб умргузаронлик қилиб келади. Уларнинг бир неча болалари ҳам бор.

1926 йилнинг буғдой ўроғи кези. Ойсиз кечаларнинг зим-зиё кечалари. Пайдарпай от туёқларининг зарби. Учта номаълум кўланкалар бу камбағал хонадонга бемаҳал «меҳмон» бўлдилар.

Овоз чиқарган кишини ўласи қилиб урдилар. Баҳриной, болалари, ҳаммалари ҳам бу калтаклардан етарлик даражада «сийландилар», бола-чақаларини сақлаб қолмоқчи бўлган Ута Султон ўғли зулумат

бургутлари тарафидан қулоғи ғарчча кесилиб, қора қонига белашган ҳолда гўнг ўрага ташланди.

Ҳаммаси ҳам майли эди-ку — бутун жабру жафони-нинг оғирлиги 14 ёшлик қизгина Бибинорнинг устига тушди. Ниҳолдай қизчани беҳушлик вақтида, қароқчилар отга ўнгарганча қишлоқнинг белига тасмадай чўзилиб боғланган яккаоёқ йўлдан аллақаяқларга олиб кетдилар.

Зарафшон дарёси шу ярим кечада кетма-кет уч мартаба шувиллаб, шувиллаб қўйди... 10

Ойлар, йиллар бир-бирининг изидан қувишиб ўтадилар. Баҳринойга «қизингизни Пармудан қишлоғида кўрдик» дедилар икки йилдан кейин.

Баҳриной, ўғли Бекназарни етаклаб, «қайдасан Пармудан қишлоғи» деб йўлга тушди. Сўроқлай-сўроқлай қизи Бибинорнинг турган жойини топди. Қизи Бибинор Худойбердининг хотини экан. 1928 йилнинг февраль ойида битта ўғилча ҳам туғиб олибди.

Қизи билан жиндак ҳасратлашди. Кечаси борганлар шу куёви Худойберди билан, унинг яқин йигитларидан Нор, Бегимлар экан. 20

Бибинор икки йил мобайнида Худойбердидан кўрган зулму жафоларини бирма-бир айта бошлади.

Она-бола мириқиб сўйлаша олганлари ҳам йўқ эдики, эшикдан Худойберди кириб келиб қолди.

Ошкор бўлибди. Уша ондаёқ Баҳриной билан етаклашиб келган Бекназар ўғлини ўласи қилиб урмоққа бошлади. Қишлоқ деҳқонларидан Тош, Қувондиқ, Қурбон акалар ўртага тушиб Баҳринойни Худойбердининг қонли чангалидан ажратиб олдилар. Қурбон шу кеча бу муштипарларни қўриқлаб чиқди. 30

Баҳриной бутун, бутун кулфатларини, кимлар шу ишга сабаб бўлди, кимлар Баҳринойни хўрлади, ёшгина қиз Бибинор жабру жафолар билан умр кечириб ўтди, ҳаммасини, ҳаммасини ариза қилиб битдирди, бармоғини босди, Қармана район қидирув шуъбасига топширди.

Қидирув шуъбанинг мудири Гулматов Баҳринойнинг кўз ёшларига кулиб туриб бир қаради-да:— Йўқол, обидийда қилма-е, ноқисил ақл!— деди. Баҳринойнинг ҳалигача тортмоқда бўлган ситамлари шу икки оғиз гап билан тамом топди. Ердаги Хулкар қизлари, қулоқ солинг, юпатамиз сизни. 40

Шўро жумҳуриятлари иттифоқида, пролетар қўли баланд бўлган бир мамлакатда Октябрь шаъни-шара-

фи учун айтаман:— Сиз озод, тенг ҳуқуқли, социализм қуриш йўлида тенгқур йўлдошларимизсиз.

Бизнинг қонунда, «Етти қароқчилар»нинг оқибати-га энг олий жазо — ўлим ёзилган.

1929

ЭЛАТИЯДА БИР ОВ

10 Халойиқ жанобнинг шаъниларига «Оми эшон» деган лақаб билан бўҳтон қилсалар ҳам бу абас. Чунки, «Азиз эшон», «Эт емас эшон» каби қутби замонларнинг ҳужраларида илми ҳол ва илми қолдан камоянбағи камолот ҳосил қилган эдилар.

Бирор ерда бирор нарса ўқилиб, унинг ичидан мабодо «вашшамси...» деган сўз чиқса бўлди. У жаноб дарров: «Бу оят каминага ишоратдир. Вой мендай рўй сиёҳнинг ҳолига...», деб кўзларидан шашқатор ёшларини жорий қилар эдилар.

Қанча замон риёзат тортиб минглаб мурид-мухлис орттирган эдилар. Уларнинг бир учи Марғилонга, бир учи Уш, Узган, Жалолободга борар эди.

20 Шамсиддинхон эшон чиллага ўтирганда атрофидан назру ниёз ёмғирдай ёғиларди. У киши ҳадяларга қараб:

Ризқеки, муқаддараст, аз ҳақ,
Бешак бирасад, чи изтироб аст, э дил,—

байтини тараннум қилар эдилар.

30 Ўртанча ўғил унаштирилган, кичик ўғил бўйи чўзилиб, кўнгли хотин тусай бошлаган. Икки гапнинг бирида «Ҳажга кетаман», деб хотин олиш рамзини қилади. Яъни «Нон пишгунча, кулча куйиб кетади» ишораси билан шама қилади. Бугун баъдаз намози бомдод Шамсиддинхон эшон кенжатоӣ ўғилга қараб:

— Мулла Абулқосим махсум,— деб илтифот қилди,— биз, иншоолло, куни эрта элатиялардаги мурид-мухлисларга амри маъруф, наҳий анал-мункир қилиш учун, юриш қиламиз, кўнглингиз тинч бўлсин.

Абулқосим тилини қувача қилиб, юзини четга ўгирди, яъни уялиб бурилди.

40 Шамсиддинхон эшон бир неча забардаст сўфилар билан қишлоқма-қишлоқ, шаҳарма-шаҳар мурид овлагани чиқиб кетди. Кун юрдилар, тун юрдилар. Унум кўп бўлди. Пеш тушган маблағларни, пеш ҳовлига жўнатиб турдилар. Ўн учинчи кун деганда, Аравон де-

ган қишлоққа бориб тушдилар. Бунда Шамсиддинхон эшоннинг Дадақўзи деган ошпаз бир муриди бўлар эди.

Қўл берган эшон — пешвоси йўқлаб келганига боши осмонга етган Дадақўзи ҳаддан зиёда ешилиб кетди. Бисотидаги бутун топган-таянган нарсаларини эшоннинг олдига тўкиб солди.

Мусаффо ҳаво, тоза сув, тўкин обиёвғон, қўшқўллик сартопо иззат-ҳурматларга фарқ бўлиб кетган эшон, Дадақўзининг камбағалгина рўзғорига кутилмаган «қадрли қўноқ» бўлиб, ҳафта бўйи қўр тўкиб, чўкиб олди. Эшонга Дадақўзининг ўзи, хотини, ёши ўн еттиларда, қадди камолга етган Рокия деган қизи ҳам хизмат қилиб чарчадилар. Олтинчи кун деганда, Дадақўзи эшонга шилпилдоқ қилди. Эшон ва муридлар меъёрдан юқори иштаҳа билан шилпилдоқни едилар. Қўл артиб дастурхон йиғиштириш вақти келди.

— Омин,— деди эшон, ҳамма баравар фотиҳага қўл кўтарди,— қўлингизни очинг, Дадақўзи, худойим бераверсин, теваракдан келаверсин, қирқ минг қўйни қирдан берсин, саксон мингни сойдан берсин, қозигини қоқиб берсин, умрингиз дардсиз ўтса ҳам, дастурхонингиз мардсиз ўтмасин, омин оллоҳу акбар.

Сўфи «иншоолло, иншоолло», деб турмоқда эди, Дадақўзи ўрнидан туриб эшонга қуллуқ қилди. Эшон кўрпачани қайириб ёнбошига тортди ва узала тушиб, яна сўз бошлади:

— Охун, сизга маълум бир маслаҳат бор,— деди.

— Бошимизнинг устига, айланай пирим, сўйласинлар,— деди Охун.

— Оппоқхўжамдан башорат топинг, мен сизни ўзимга қуда қилмоқчиман.

— Муборак бўлсин, қуллуқ қилинг, охун. Бай-бай, қандай илтифот,— дедилар сўфилар.

Дадақўзи шубҳада қолди.

— Нега ўйлайсиз,— деди эшон,— қизингизни кенжатой ўғлимизга...

— Бошимиз устига, бир қиз эмас, ўн қизимизни ҳам назр қилдик,— деди охун.

— Балли, балли, ҳимматингизга балли,— дедилар сўфилар.

Фотиҳа ўқилди. Шўрли Рокия ўздан сўралмай, мулла Абулқосим махзумга унаштирилди. Тўйни шу ойнинг охирларига қилмоқчи бўлдилар.

Эшон яна бир ҳафталарча Дадақўзининг қўрғонида турди. Бу муддатда у, Дадақўзи ва хотинлари «қуда-

қудағай», Рокия қизни «Кенжатай келин», деб чақирар эди. Рокия қиз ҳам «қайинота»дан уялиб ўзини четга тортадиган бўлиб қолди.

Дадақўзи шу дамлардан фойдаланиб қолиш учун, анча замонлардан буён чиллашир бўлиб ётган онаси Сарвар кампирни эшонга ўқитиб олди.

Қаттадан кичикнинг оғзида гап: «Шамсиддинхон эшон яна уйланар эмиш, хотини навқирондай қиз эмиш...»

10 «Ҳа-ҳу» дегунча ойнинг оёғлари келиб, тўй кунлари яқинлашди.

Шамсиддинхон эшон солхўрда, замон кўрган бир киши. Бундай тўйлардан ўн-ўн бештасини бошидан ўтказган. Ўзи беш уйланди, уч келин кўрди, икки қиз узатди. Шундай бўлгандан кейин, гарчанд оладиган хотини қиз бўлса ҳам, тўй унча шукуҳлик бўлмас эди.

Тўй кунини атрофдан мурид-мухлислар тўёна, назр билан келдилар. Субҳи сабоҳдан тортиб, шони ғарибонгача катта хонақоҳда жаҳр — зикр бўлди. Шамсиддинхон эшон ҳаддан зиёда ғайратга минган, долдай қадди ломдай тўғри бўлаёзган. Мачит тўла қавмларга ваҳми қиёматдан тасаввуф қилар эди.

Бутун расм-русмлар, урф-одатлар тугади. Эшон ва келин чимилдиққа кириб ўтирдилар. Келин уйғур ода-тига хилоф бўлса ҳам эшонга мувофиқ бўлсин учун паранжида эди. Эшон саллани олиб ёстиққа қўйди. Қалтираган қўллари келиннинг чиммат ўрнига тутиб келган дока рўмолига ёпишди.

— Уялманг, энди сиз менинг кенжа хотинимсиз.

30 — Куйшангиз-ши, айнанай пийим-ей.

— Бошқа хотинларим сизга кундош эмас, она бўладилар. Мен уларнинг тўрттасини сўфи қилиб чиқазиб қўяман.

— Шадағалайи бўлай, шаҳай туйиб қўллайига шув қуяман...

Келин тушмагур «р» ўрнига «й», «с» ўрнига «ш», «ш» ўрнига ҳуштак чалиб куёв билан суҳбат қилар эди. Эшон чидамади. Бирваракай келиннинг юзидаги докани ёпишиб тортиб олди. Келин «Шошилманг, пи-
40 рим», демоқчи бўлса керак, қаторасига келган иккита «ш»нинг ўрнига битта ҳуштак билан ишни тугатди.

Эшон докани тортиб олиши билан, ҳайҳот, на кўзи билан кўрсин, Рокия қиз ўрнида ийланмаган жиқ тери, саксонлардан ошиб, оғзида тиш балоси қолмаган мукка кампир. Бир вақт эшон дам солган Дадақўзининг онаси чиллашир Сарвар амма.

Эшон алдайман деб алданганини фаҳмлади. Ташқарига чиқай деса, мурид-мухлисидан нам тортди. Саҳаргача тўла қабзият билан «келин» билан суҳбатлашди. Эрта билан қараса, Дадақўзи йўқ, кечаси жўнаб қолган экан.

Эшон эл-юрт олдида обрў кетмасин деб, Сарвар аммани сўфи хотин қилиб, чиқазиб қўйди.

«Сен алдасанг, мен алдай олмайманми?», деб эшонга осийлик қилган Дадақўзини орқаворатдан «оқ» қилди.

10

1929

МЕН ЎЗИМНИ ОТАМАН, ВАФОСИЗЛАР ЯШАСИН ДУНЁДА!

У, турмушида бахтсизликка жуда кам учрар, лекин учраган бахтсизлиги оздан ортар эди. У, трамвай деразасидан бировга таъзим қилиб ўтди. Мен уни таъқиб қилар эдим, кулимсирар эди. Балки бирор муваффақият бордир!

— Салом, менинг сизга ҳурматим. Узоқ кутмаган бўлсангиз керак?

20

Эшитувчи хотин талмовсиради. Қаршисига назокат билан узатилиб, чарм қўлқоплардан янгигина яланғочланган буғдойранг қўлни олиб кўришди.

— Улар қаёқдалар?.. Аҳа, келадилар денг, яхши, мен ҳақиқатан ўн беш минутларча кечикдим. Қоқ шу ерда кутмоқчи эдилар. Яхши ҳам сизни қолдириб кетибдилар, бўлмаса, мен тоза уялган бўлар эдим.

Эшитувчи хотин унга шубҳа билан боқар, алланималар демоқчи бўлиб оғиз жуфтлар, лекин бўлдира олмас эди.

30

Биз ёнма-ён қўшни эдик. Унинг уйида бирор кўнгилсиз ёки кўнгилли ҳодиса рўй берса менга, мен қаттиқроқ йўталсам унга маълум бўлиб турар эди. Шунинг учун мен, кўп вақтларда қўшнимнинг сири билан яқиндан ошна бўлиш тилагида, (гарчанд айб бўлса ҳам) эшикнинг тирқиши, калиднинг ўрнидан мўралаганим-мўралаган эди. Бу гал бутун вужудим қулоқ бўлиб кетиб унинг эшиги орқасида тинглар эдим.

— Эй хоина, эй раҳмсиз, бевафо! Сен яша, шу мантиқсиз дунёдан бездим. Бемаъниликтан бездим, хайр!..

40

Юрагим дукиллаб, урмоққа бошлади. Тагин бирор фалокат рўй берса, гувоҳ қатори лўкиллайвериби тинкам қуримасин деб, астагина уйимга қайтдим. Лекин

бўлмади. Ен қўшним давқирон йигит, уни шу таҳликадан қутқаришим керак. Яна астагина бориб, эшик орқасидан қулоқ солдим.

— Уятсиз, қандай шармсиз хат ёзгансан:

...Лутфулла! Мен сенга ҳеч ваъда берган эмасман. Бинобарин, ўртоқларингга менинг номимни булғаб, мақтаниб юришингга йўл қўймайман. Мен ҳали турмуш масаласини ўйлаганим ҳам йўқ. Ўйлаган чоғимда ҳам, сендек ўзини тута олмаган саёқ йигитларга тегмайман. Шу қилиқларинг учун мени кечир, бугундан бошлаб мен сени танитайман!

10

— Танитайман-а, танитайман. Мен сенга танимасликни кўрсатиб қўяман, хайр, Шарофат. Сенинг дастингдан мен ўзимни отаман, ўлигимни сенга танитиб қўядилар.

Уйдан тўппонча товуши чиққанлиги билинмаса ҳам, лекин бировнинг «гурс» этиб йиқилганини эшитдим. Ҳовлиққанамча бориб уйга кирдим. Лутфулла ерда боши янчилган илондай тўлғаниб ётар эди. Тезлик билан бориб, пистони чақилмаган тўппончани олдим. Хайриятки, тўппонча пугач экан, бўлмаса иш пачава эди. Юзимга қон югурди. Лутфулла ўрнидан туриб келиб елкамга қоқа бошлади.

20

— Кечирасан, биродар. Сени жуда безовта қилдим. Ҳамма айб бекорчиликда.

— Мен-ку майли,— дедим,— ахир, бошқа қўни-қўшнилар билса нима бўлади?

— Бўлар иш бўлди. Бемазагарчилик ҳам шу билан тамом.

30

— Сени шу ишларга нима мажбур қилди?

— Ўзинг ўйла. Мен ҳозир жуда хурсандман. Шарофат менга сўз берган. Орамиздан қил ҳам ўтмайди. Бахт юришиб мен бирорта ишга жойлашиб олсам, иккинчи ойлигимдан тўй.

— Хайр, иннайкейин, нима бўлади?

— Иннайкейин, ахир мен тезлик билан ишга кира олмадим. Шарофат мени кута бериб қари қиз бўлаган даражага етиб қолди. Ахир, зерикиб мендан айний бошлади-да.

40

Лутфулла ўпкаси тўлиб йиғлай бошлади.

— Бер дейман тўппончани менга. Мен ўзимни отаман. Дунёда вафосизлар яшаса бас, бездим...

Ўз кўксига ўзи муштлар эди. Билдимки, унинг миёсида қон ғалаба қилибди. Алдаб-сулдаб кийим-бошларини кийгизиб, ҳордиғини бостириш учун кўчага

олиб чиқдим. Бу кунги дайдиш — сайил менга тўрт сўм ўн беш тийинга тушди.

Ёзнинг дим кечаларидан бирида кинодан қайтиб келар эдим, маҳалла қоровули менинг шарпамга уйғониб кетди.

— Ким у?!

— Мен, ошна.

— Эй мулла ака, сизмисиз. Чўмилиб чиқиб келаетирсиз дейман?

— Йўқ, томошадан.

— Ия, ахир, сув ёқасидаги сиз эмасмидингиз? Мен, сиз деб индамабман-а. Боятдан бери бир йигит ойдинга қараб жаврайди. Нима дегани маълум эмас. Ростдан ҳам сиз эмасмидингиз?

10

Ҳайрон бўлдим. Жаврагувчининг ким эканлигини билиш учун орқамга қайтиб сув бўйига бордим. Дарҳақиқат, биров ойдинга қараб, муножот қўлини кўтариб, алланима балолар деб вайсар эди. Оҳиста толиннинг панасига ўтиб, синчиклай бошладим. Қайси кўзим билан кўрай, ўзимизнинг Лутфулла...

20

— Кел малагим, кел, гарчанд мени шу ҳолларга солган, яшаш режаларимни бузган сен бевафо бўлсанг ҳам, кел. Мен ўламан, ўзимни анҳорнинг қаърига ташлайман...

Лутфулланинг бу гапларини эламадим. Лекин эҳтиётлик юзасидан, кийим-кечакларимни ечиб, тайёрланиб турдим.

— Гўзалим Кимё, малагим Кимё, сени деб борлиқдан кечдим. Энг севган умр ўртоғим Шарофат ва Ҳодисадан ҳам кечдим. Сен алдадинг мени, хайр... хайр... мангуликка хайр энди...

30

Лутфулла «шалоп» этиб ўзини анҳорга ташлади. Лекин, бу қилиғи — ҳазил ёки эрмакка ўхшамас эди. Бутун вужудим шув этиб кетди. Товушимнинг борича бақриб, дод солдим. Уни ҳалокат вартасидан қутқариш тилагида ўзимни ташлаб унинг ўлакчасини излар эдим. Нафасларим қайтиб, оғиз, бурнимга сув кира бошлади. Бошимни сувдан чиқардим, қарасам, бир нима шалоплаб сузиб, қирғоққа томон кетиб боради. Мен ҳам орқасидан кетдим. У қирғоққа чиқди. Кийим-бошларини кўтарганча қоча бошлади. Мен сувнинг саёзроқ жойида туриб чақирдим.

40

— Ҳай аҳмоқ Лутфулла, қочма, мен, мен Тўлаган...

Лутфулла мени таниди. Кийимларини қўйиб тўхтади.

— Эй, мен десанг бўлмайдами, мен дев-пев деб қўрқиб кетгандим!

Қўлимдан тортиб сувдан чиқарди. Юзимни ойдинга солиб чуқур бир тикилгандан сўнг:

— Мен-ку — мен. Сен нима қилиб юрибсан?— деди. Аччиғим чиқди.

— Ахир, ўзинг нима қилаётир эдинг?

— Ғусул.

— Ғусул ўлсин шунақа бўлса.

10 — Ҳа энди, ғусулни ҳам сендан сўраб қилайми?

Қўлидан ушлаб, девордан тушган катта бир пахса устига ўтқаздим.

— Ахир ука, бу нима номаъқулчилик? Маҳаллакўй билиб қолса нима дейди. Мутлақо сени жинни демайдами?— дедим,— менга қўйсанг, ўзингни докторга кўрсат.

Лутфулла ҳануз жавоб бермаган эди, маҳалла қоровули билан икки йигит келиб қолди:

— Нима гап ўзи? «Дод» деган ким?

20 — Ҳазилкашлик, ишларингдан қолманглар,— дедим. Уларнинг тарвузлари қўлтиқларидан тушди.

— Нима қилайликки, ўзимизники экансизлар. Бўлмаса... — дейишди. Биз яна бир-икки шўнғиб, кийим-кечакларни кийиб қочдик.

1929

АНИҚ ДАРОМАД

Ҳеч ўйламаганда, Ҳусни баққол билан Жалил резаворфуруш ўртасида жанжал чиқиб қолди. Атрофга аламбоҳ кишилар йиғилган, ҳар икковлари ўртасида
30 бўлаётган даҳанаки жангни томоша қилади.

— Йўғ-э, сиз муллака, ёш одам бўлмасангиз, ахир мен сизга зўрлаб сотмаган бўлсам, мундаин шармандагарчилик уят, муллака,— деди Ҳусни баққол. Бунга Жалил резаворфуруш ўчакишиб:

— Менга қаранг, мулла Ҳусни, сиз ҳам анча бемаъни йигит экансиз-а, аҳли савдогар, аҳли салоҳга, бу қилиқ ярашмайди,— деди.

— Ия, мен молни кўз олдингизга «мана мен» дегизиб қўйдим. Нархи бозор дедик, қўл олишдик, боринг барака топинг дейишдик, ахир сизда лафз борми, муллака?
40

— Йўқ, яхши йигит, ўзингиз ўйлаб кўринг, мен ҳам сизга ўхшаш фурушанда, харидахўр эмас, сиз бегона-

га лўттибозлик қилганингиз билан, бизга қила олмай-сиз, ўзингиз айтдингизки: «Мана мол — ёқса олинг, ёқмаса — йўқ».

— Шундай бўладиган бўлса, бўлибди-да, тағин нима?

Жалил резаворфурушнинг алангаси осмонга чиқди. Сиз-сизлашиб турган киши чучук оғзини чаккига бурди.

— Эй, вой, сен жуда қизиқ экансан, ука, берган молинг намунагга тўғри келмайди. Қопнинг оғзига 10 рўкач қилиб қўйган экансан, олтмиш-етмиштадан кейин уруғликка қолдирган қари бодринглар экан, мен бу бодрингни олиб бориб нима қиламан, ким олади, эшакка тўғраб бераманми?

Ҳусни баққол сал бўшашди.

— Йўқ, сиз тушунмаяпсиз, муллака, сиз мендан қанча бодринг олган эдингиз?

— Уч минг.

— Улманг, шундан қанчаси сизга қолсин дейсиз?

— Битгаси ҳам керак эмас. 20

— Эй, ахир, мол ёқмаган одам энди қайтарадими, мен сизга бошда айтдимки, «Савдо-савдо, қайтиб олиш йўқ»,— деб, энди бу гапларингиз қизиқ, мен ҳам бир донасини қайтиб олмайман, хоҳласангиз дарёга оқизинг. Ҳозир сиз менга закатда қолган саксон етти сўм пулни чўзиб қўйинг.

— Қайтиб олмайсанми?

— Йўқ.

— Бўлмаса, қолган пулингни набира тўйимда дастурхончилик қилиб оласан. 30

Ҳусни баққол билан Жалил резаворфурушнинг бу можароларини аҳли растанинг бариси қуршаб олиб, сулҳи салоҳ далолат қилар эди. Кўчанинг нариги беткайида яна кимдир папка кўтарган, соч қўйган бир киши томоша қилар эди. Жанжалнинг ўртасига бозор оқсоқоли тушди. У аста келиб Ҳусни баққолдан сўради:

— Ўзинг қанчадан олган эдинг?

— Донаси икки тийиндан, олтмиш сўм.

— Қанчадан сотдинг? 40

— Донаси уч ярим тийиндан — ҳаммаси бир юз тўрт сўм.

— Неча пул олдинг?

— Закатга ўн саккиз сўм.

— Қанча пулинг қолди?

— Саксон етти сўм.

Яна жанжал зўрайиб кетди.

— Муллака,— деди Ҳусни баққол,— мен сиздақа қари қаллобларни кўп кўрганман. Мен ҳалигача соқолингизни ҳурмат қилиб турган эдим. Қўлингиздан нима келса шуни қиласиз, фақат менга пулни чўзиб қўйсангиз бас.

10 Чол қалтиради, соқолларини селкиллади, Ҳусни баққолнинг ёқасидан олди. Бир-икки шапати урди. Ҳусни баққол ҳам ўзини тута олмади, чолнинг оч биқинини пойлаб туриб икки мартаба зарбали мушт туширди. Одамлар ўртага тушиб, ҳар икки тарафни ажратиб қўйдилар.

Жанжал босилди. Пул можароси яна ўзга фурсатга қолди. Орадан бир нафас ўтар-ўтмас Ҳусни баққолнинг олдига келиб, Ҳамид оқсоқол беданинг нарини сўради. Ҳусни унга «ўттиз беш тийин» деб нарх айтди. Ана янгидан жанжал бошланди.

20 — Ахир, ноинсоф, ўйламайсанми, мен ҳам бир аравакаш одам бўлсам, ҳар қанча беда бўлса ўзимга керак, ҳе, дов-дастгоҳингга, одам бўлиб орттирган обрўйингга чертиб қўяй, деди Ҳамид оқсоқол.

— Ҳақорат қилманг, уста Ҳамид, ахир бир одам бир молни келтириб, оласанми деса қайтараманми?

— Аввал суриштирмайсанми, ўғирликми, тўғрими, билмайсанми, Одил менинг аравамни миниб юрган хизматкорим бўлса, ҳар куни ўн беш боғ бедани энасининг чорбоғидан ўриб келтирадимми?

— Мен қайдан билай, Ҳамид оқсоқол?

30 Ҳусни баққолнинг олдида кўтарилган бу янги жанжалга яна одамлар тўпландилар. Яна бояги папкалик кўчанинг нариги бетидан тўполонни томоша қилар эди. Ҳамид оқсоқол куюниб кетди. Тўпланган халойиққа қараб воқеани тушунтирмоқчи бўлди.

«Ҳамид оқсоқолнинг хизматкори Одил ҳар куни ўн беш боғ беда ўғирлаб, Ҳусни баққолга сотар экан. Ҳусни баққол ҳар куни хизматкор ётган ернинг остига келиб, хуштак чалар экан. Хизматкор бедаларни арқонга боғлаб, юқоридан пастга туширар экан. Шу билан буни Ҳамид оқсоқол сезиб қолибди. Кечаси хизматкорнинг остига келиб хуштак чалибди. Хизматкор энг аввал:

— Бугун йўқ,— дебди. Яна хуштак чалибди.

— Танга миридан,— дебди. Ҳамид оқсоқол йўталиб қўйибди.

— Қалайсиз,— дебди хизматкор,— нах кеча жуда молни ерга урган эдингиз, бугун яна келибсиз-ку? Шу

билан ўн беш боғ бедани арқонга боғлаб юқоридан пастга туширибди. Ҳамид оқсоқол уни ғиппа бўғиб ушлабди.

— Хўп, энди нима демоқчисиз?— деди томошабинлардан бири.

— Менми?— деди Ҳамид оқсоқол,— мен мана шундай демоқчиман,— деб Ҳуснини дўкондан ерга туширди. Муштлаша кетдилар. Ҳамид оқсоқол икки-уч шاپати урди. Ҳусни ҳам қўлини тугиб, унинг биқинига қараб битта яхши мушт туширди.

10

Томошачилар келиб ҳар икковини ажратдилар. Икки-уч минутдан сўнг ўзлари ҳам тарқала бошладилар.

Боядан бери кўчанинг нариги бетида безрайиб турган папкалик киши секин Ҳусни баққолнинг олдига келди.

— Ҳусни Турсунбой ўғли сизми?

Ҳусни мулозимат билан:

— Биз,— деди.

— Сиз давлат солиқ идорасига янглиш маълумот бергансиз, шунинг учун сизни штраф қиламан.

20

— Қанақа маълумот?

— Сиз бир йиллик даромадингизни бир минг икки юз қирқ сўм деб кўрсатгансиз, ваҳоланки сизнинг бир йиллик даромадингиз энг озида ўн саккиз минг сўм бўлади.

Ҳусни шошди.

— Қандай қилиб?

— Ҳозир жанжалнинг ўзидан маълум бўлдики, уч мингта бодрингдан бир ярим тийиндан қирқ олти сўм, ўн беш боғ бедадан икки сўм йигирма беш тийин фойда қилиб турибсиз, ҳали бунга бошқа савдоларингиз кирмайди. Хайр, майли, ўрта ҳисоб билан кунига эллик сўм фойда қилсангиз, даромад эмас, фойдангизнинг ўзи ўн саккиз минг сўмдан ошади.

30

Ҳусни ялина бошлади:

— Бу, энди бир бўлиб қолди-да, муллака. Солиқ идораси агенти қулоқ солмай акт ёза бошлади.

Ҳусни узр айтди.

— Илоя бола-чақаларингизнинг тўйини кўринг. Унча-мунча зарур бўлиб қолсангиз, ёрдамлашармиз: сиз ҳам мояналик одам, муллака,— деди. Фақат агент тошдай бепарво, сўз бакор келмайди. Ҳусни бир чангал солиб, актни йиртиб ташламоқчи бўлди. Панжаларини дадил тутди, мўлжал билан бир забт урди, актни чангалга олди. Фижимлай бошлади...

40

— ...Вой кўзим, вой кўзим, илоя жувонмарг бўлинг, йигит ўлинг, кундуз куни берган азобу уқубатингиз етмагандай кечаси ҳам тинч ухлатмайсиз. Боя биқинимга икки мартаба қаттиқ-қаттиқ туртдингиз, индамадим, бир нафас туриб яна икки мушт туширдингиз, «уйқуда»,— дедим, энди келиб юз-кўзим аралаш юмдаладингиз. Мени ҳозир жавобимни беринг, худо кўтарсин сиздек эрни.

10 Хусни уйғонди. Ғарақ-ғарақ терга тушиб кетган эди. Бодринг, беда, солиқ идораларининг бутун можаролари унинг туши экан...

1929

ЖУРАБЎЗА

Дарёларнинг ул юзида отим юргану,
Қуюшқони сағрисига ботиб юргану...

Пайкалнинг сўнгги дамлари, чайлада яхтакни қия қилиб ётмаган киши совуқ ейди.

20 Тонг қуёши Қўнғироқтепа орқасидан буғриқиб қарайди. Унинг биринчи шуълалари энг дароз теракларнинг учларигагина тушади. Остида қуюқ тўфон. Палак япроқлари шабнамли, марварид таққан қизлардай. Қорақўтир қирқма қовунларнинг юзлари терлаган, гўё шафақ латофатидан шармисор бўлибди. Чайла устига ишком бўлиб ёпирилиб тушган сув қовоқлар ана узилай, мана узилай деб, осилиб туради.

30 Полизнинг бир чеккасига баланд бир ёғочга ўтказилган тўрқовоқ бир қимирлаб қўйди. Илк саҳар нашъасидаёқ уйғонган хўроз ўз рафиқаларини қу-қулаб уйғотди. Улар тўппа-тўппа ерга туша бошладилар.

Чайла аста тебранди. Қия қилиб ёпилган яктанинг юқори тарафи очилди.. Орасидан ўттизлардан ошар-ошмас бир деҳқон йигити уйғониб турди. У, бошига қўйган турли катта-кичик тугунчалар орасидан нос шишасини пайпаслаб топиб олди ва кафтини тўлғазиб бир отди-да, пайкалнинг узоқ бурчакларига қараб, ўйланиб қолди.

40 Аҳмадқул ўз оғайнилари ичида улуғи. Уч оғайни қўллариди бўлган икки десат ерларини ҳамжиҳатлик билан ишлайдилар. Бу йил заводга ёзилиб пахта, қолганига бир оз жўхори билан кузги қирқма қовун эканлар. Умуман унум яхши.

Аҳмадқул ўрин устида ўйланиб ўтирар экан, яқин ўртадан биров қичқириб чақира бошлади:

— Аҳмадқул, ҳой Аҳмадқул!

Аҳмадқул, «пўп» этиб носини ташлади-да, овоз келган тарафга қаради.

— Беш қадам жойдан ҳайқириғини қара-я... кела-вер.

— Уйқуда бўлсанг, уйғотай, деган эдим-да.

— Қовунларни узсаммикан, деб ўйлаб ўтирибман.

— Бе... Заб эринмагансан-да... Укаларинг ўлганми, «Шуни шундоқ қил», деб бир оғиз айтсанг, оғзингнинг ели. Кечгача дунё тўла иш тайёр. Бугун Турватнинг бозори. Бориб, сайл қилиб келамиз.

— Сен, ўртоқ Бўта, жуда вақтсиз жўжалайсан. Айни йиғим-терим вақтида сайлинг нимаси?

— Йиғим-терим эмиш,— деди Бўта киноя билан,— ота-бободан иш қолганми, супрадай еринг бор-ку, ташвишинг мирига беш боғ. Мана мен ишламасдан очимдан ўлганим йўқ-ку. Давр келганда таралангни қилсанг-чи, лодон.

— Ўзинг боравер.

Бўта Аҳмадқулни қайтадан қистамади, йўлига қараб кетди.

* * *

Аҳмадқуллар қўрғонининг торгина бир ҳужрасида милт-милт этиб чироқ ёнади. Теримдан қолган кўсақларни уч азамат оғайни ўртага қўйиб чувиб ўтирадилар. Бир табақалик тахта эшик «ғийқ» этиб очилди. Уч оғайни ялт этиб, келувчига қарадилар.

— Ассаломалайкум, ҳорманглар, йигитлар.

— Келинг, Бўтака.

— Сизларники қачон қараса иш экан-да, бу йил кузларинг келиб, битиб қолдиларинг-ку.

— Ишламаса бўладими, Бўтака, ширкатдан «бўнакни қайтар», деб дарвозанинг турмини бузиб ётир,— деди Аҳмадқулнинг кичик укаси.

— Қарз қурсин,— деди Бўта шикоятли оҳанг билан.

— Бемаҳалда нима қилиб юрибсан?— деди Аҳмадқул.

— Шундай гузарга чиққан эдим, самоварда ҳеч ким йўқ. Бари йигит-яланглар Мадийёрнинг қўрғонига кириб, ўқиб ётганмиш. Қирмадим. Одам зерикади. Бу мактаби қурғур деҳқонларга бир бало бўлди. Ҳеч бўлмаса, қишда қўйса-чи...

— Сиз билан мени қишда ўқитмаса, ёзда қаердан топиб келади, мана мен ҳам ўқимоқчиман,— деди Аҳмадқулнинг ўртанча укаси.

— Биз иккаламиз ўқиймиз,— деб кулиб қўйди кичиги.

Бўта маъноли қилиб Аҳмадқулга бир тикилди-да:

— Ҳаммаларинг мулла бўлиб кетаверсаларинг, подани ким боқади? Мен билан Аҳмадқулнинг ўқимаганимиз ҳам маъқул. Ора-сира омиий бенаволар ҳам бўлиб турсин. Бизнинг дийдамиз қотиб қолган, нима дейсан, Аҳмадқул?

10 Аҳмадқул индамади. Орани фақат «чирт-чирт» этган кўсак овозигина қоплади. Бир нафасга бўлган сўзсизликни яна Бўта бузди. У, ҳамён топганлардай ҳовлиқиш билан Аҳмадқулни бир туртиб:

— Ҳали, Аҳмадқул, хабаринг йўқ. Мен сенинг устингдан катталиқ қилиб қўйдим.

— Қандай катталиқ?

Йигитлар ҳаммаси тўхтаб, Бўтага қарадилар. Бўта мақтаниш аралаш ғурур билан:

20 — Бешқўрғон йигитлари жўрабўза қилар эканлар. Аввал ўзим қўшилдим. Аҳмадқул ҳам йигит, у ҳам бир тан, дедим. Чиқимдан қочса, ўзим тўлайман, дедим. Сени ҳам улфат қилиб қўйдим. Маъқулми? Қиш бўйи ялла-да, жинни...

— Гап чиқимда эмас-ку...— деди Аҳмадқул.

— Акам бўзага жўра бўлмайди,— деди ўртанчаси.

— Биз ўқишга кетганда қўрғонни пойлайди,— деди кичиги.

— Вой лодонлар-эй,— деди Бўта,— акаларинг сенларнинг қоровулларингми? Ахир, ёз бўйи ишлади, қишда сал кўкрагига шамол тегсин. Ёру жўра орттирсин.

30 Токай меҳнат...

— Бормайди.

— Борса, биз хафа бўламиз. Зерикса, курсга олиб чиқамиз.

Бўта ўспиринчаларнинг гапини эламасдан, улуғворлик билан кулди:

— Акаларинг сенларнинг сўзларингдан чиқмайдиган бўлса, бекорга белбоғ бойлаб юрган экан. Катта боши билан курсларинг нимаси, ҳар ким ўзига муносиб ишни қилади-да, нима дейсан, Аҳмадқул?

40 — Кўрармиз,— деди Аҳмадқул.

* * *

Дарёларнинг ул юзида отим юргану, ёр-ёр,
Қуюшқони-я, сағрисига-я, ботиб юргану, ёр-ёр.

Торгина палоссиз меҳмонхонанинг ўртасига катта-катта тўнкалардан гулхан ясалган. Бир тўда бадмаст қурама йигитлар гулхани гир айлантириб ўтириб олганлар. Пойма-пой ашулалар. Орада бир чора сиғадиган заранг косалар айланиб юради.

Ташқарида гурс-гурс от юргани эшитилди. Маст йигитлар бир нафасга жим бўлдилар.

— Вой, вой, шу, вой, менинг қўшним ўзи келди,— деди Бўта.

— Ўзими, ўзи-я, штрафни катта пичасан, ҳой сен 10 бий, ҳезалакка,— деди яна учтаси.

— Шу чоқда эшикдан тумоғини қоқа-қоқа Аҳмадқул кириб келди.

— Ўртанглар тўлсин, йигитлар.

— Вой, сен жавраб қолибсан, иккита азамат уканг чўпчак терсин, сени вой,— деди Бўта бадмастлик билан.

— Чўпчаксиз ҳам ўтин кўп,— деди Аҳмадқул.

— Қани ўзинг ҳам даврага кир, ҳой бевурд.

— Штрафингни айт, бий.

— Маъқул,— деди бий,— билик уч манак, ўнг оталик дам олмас, икки заранг — дам олар¹.

— Кам, шунинг ўзи кам, вой йигит кишига,— деди Бўта.

— Каммас,— деди бий.

Аҳмадқул кеч қолгани учун уч манак, икки заранг дам олмас, икки заранг дам олар бўза ичишга мажбур қилинди. Бўта айтганча, «йигит киши» ичмайман демади. Уч манакни осонлик билан ичди. Икки заранг дам олмаснинг бирини зўр билан ичди. Иккинчисининг ярмига борганда кўнгли алла нечук бўлиб кетди. Гулханга қараб ичганларининг барисини ташлади. Маст йигитлар ўртасида чуввос кўтарилди.

— Ҳезалак.

— Кўтара олмасанг улфатга қўшилма-да.

Бий ғазабланди. Аҳмадқулга дарра урдилар. Яна штраф, яна навбат билан коса, узлуксиз ичмоқдалар. Нордон, тахир, бўтана оқшоқ зардоби қоринларни қаппайтирмоқда, бошларни қизитмоқда, ўртадаги катта чора бўшар-бўшамас, катта хумдан кир бўз белбоғлар орқали сузиб ўтказмоқдалар.

¹ Жўрабўза улфатчилик қондасида улфатлар ўртасидан уч киши улуғ сайланади. Булардан энг мартабалиси жўрабоши — бий бўлади. Қолган иккиси бийнинг вазирлари — ўнг оталик, сўл оталик бўлади. Бутун улфатчилик мuddатида ҳамма шуларнинг амрига итоат қилишга мажбур бўлади (Автор эскартиши).

Ташқарида ҳеч кимдан ҳадиксиз яйдоқ изғириқ ҳукмрон. У ўз зўравонлигини яланғоч дарахтларга кўрсатади.

Бир хўроз, икки хўроз, уч хўроз қичқириб ўтди. Алла қайларда итларнинг қайғули ҳуришлари...

Сояси юпқароқ йигитлар учиб қолдилар. Қолганлари ярим-ёрти ўтдан чўқилаб, бўтдан чўқилаб алёр айтмоқдалар.

10 Бўта Аҳмадқулнинг гарданига осилган, хўнг-хўнг йиғлайди:

— Вой, ука, мен ғарибман-а, сендан бошқа ҳеч кимим йўқ-а...

— Оби дийда қилма, ой йигит,— деб жекирди бий.

— Ҳеч кимим йўқ-а...

Бий яна тетик Бўтага қараб:

— Оби дийда қилма, ой йигит,— деб жекирди.

Яна ичадилар, олам-жаҳон ачимсиқ ҳид. Бу ҳам етмагандай бир сасиб, бир ёниб ётган гулханни пуфлаб қўядиган эсли киши йўқ. Қўзларни ёшлатадиган

20 аччиқ тутун бурқийди.

Аҳмадқул сузилиб бораётган кўзларини бир марта катта қилиб очди. Бўтанинг қўлини елкасидан олиб ташлади, сандироқлаб ўрнидан турди. Чорданада увушган оёғини уқалаб:

— Ҳой, бий, сен мени, сен бий бўладиган бўлсанг, топ менинг ўнг оёғимни, топмайсанми-я, ол керак бўлса, бунисини ҳам, менга оёқ керак эмас, ҳой бий. Мен кетдим,— деди ва эшикка қараб йўл олди.

30 Аҳмадқулнинг баридан ҳеч ким ушламади. Фақат орқасидан мастлик гулдирашлари кўтарилди.

— Оти асов эди йигитнинг,— деди бириси.

Меҳмонхона орқасидан отнинг шаталоқ отиб қўз-голгани билинди. Ичкарида яна бадмаст завқ:

— Човига сава, азамат, ҳаром ўлгурни,— деб қолди.

Эрта билан қўрғон дарвозасини Аҳмадқулнинг ўртанча укаси очди. Не кўзи билан кўрсин, тўриқ отнинг устида ҳеч ким йўқ. Тизгини ерга тушган. Бўктарги ечиқ, айил бўшаган, дарвоза турмида сувлиқ чайнаб

40 туради. Юраги шув этиб кетди. Отнинг юганидан тутди. Қичик укасини чақирди.

— Миса, бу ёққа қара, акам йўқ. Тўриқ яйдоқ келган...

Ака, ука совуқда яланг бош, яланг оёқ отни текшира бошладилар. Ўнг тарафдаги узангида Аҳмадқулнинг бир пой этиги осилиб келибди.

Успиринчалар бир-бирларига қараб, термилиб қолдилар. Бўғизларига алланечук нарса қадалгандай, сўзсиз эдилар.

— Бу акамнинг этиги-ку,— деди Миса изтироб билан. Бараварига йиғлаб юбордилар. Атроф қўшни деҳқонларга югурдилар. Бир нафасда, «Аҳмадқулни от йиқитган, ўзи йўқ» довуғи оламини босди. Ўн-ўн бешлаб деҳқонлар тўриқ от изидан отлиқма-яёв кета бошладилар. Булар Қўнғироқтепанинг ёнбошига борганларида, кўпчиликнинг шарпасига бир нимага уймалашиб ётган бир гала қарғалар ғурр этиб учди. Олдинги ўнг оёғи оқсоқ сариқ бир кўппак ҳадик олиб қир тепасига қочди. 10

Йиғилишиб, қарғалар уймалашган ерга бордилар. Унда, от туёғида ичак-рўдалари ағдарилган, афт-ангори чўқилган, тимдаланган, боши мажақланган, чопонлари бурда-бурда, ўнг оёғи яланғоч Аҳмадқулнинг бадани — совиган мурдаси ётар эди.

Ёнида синиқ нос шиша, ерга сочилган иккита бир мирилик чақа, битта уч мирилик тангалари билан... 20

1929

САБАБ

Қишнинг узоқ кечалари одам бекорчиликдан зерикади. Тор-ночор ўзинга бир эрмак қидирасан. Бугун кеч, мен жуда зерикдим, қилишга ҳеч иш тополмадим. Чу-чут¹нинг қошиғини йўнай деган эдим, ўрдак бўтакаси² жийиб қолибди. Ҳўкизларга кунжара майдалашга ҳафсала келмади. «Салим ота ҳам ёлғиздир»,— дедим, олдига чиқдим.

Салим отанинг меҳмонхонасига катта гулхан қилинган, атрофига бир талай менинг сингари йигит-яланглар йиғилганлар. Салим ота уларнинг ўртасида «гули» бўлиб ўтирибди. 30

— Уртанглар тўлсин, бобо деҳқонлар.

→ Кел, бола деҳқон,— деб кулишдилар, мен ҳам қурга кириб, остимга битта тўнкани қўйиб ўтирдим.

— Ҳа,— деди йигитлар,— қани Салим ота, ҳикоянгизни тугатинг.

¹ Чу-чут — лунжга солиб бедана чақирадиган, ўзи ҳам беданининг «чу-чут, чу-чут» деган мода овозини берадиган бир ҳуштак қурол. Бунинг ярмисига ўрдакнинг жиғилдони ямалади.

² Бўтака — дон турадиган жой, жиғилдон (Автор эскартишлари).

— Хўп,— деди Салим ота, чўпдан оташкурак ясаб, битта чўғни олди-да, чилимга босди, чекди...

— Шу билан йигитлар, Саидазимбой мени отбоқар қилиб қўйди. Мен бу чоқларда йигирма бир-йигирма икки ёшларимда эдим. Менинг қўлимда учта зулукдай қора улоқчи, битта йўрға, иккита бир пар саман — извош оти бор эди. Булар фақат бойнинг ўзигагина хизмат қиладиганлари бўлиб, қолган хизмат отлари алоҳида сайисларнинг қўлида бўлар эди.

10 Ҳар жума, бояги учта улоқчи отни супуриб-сидириб тайёр қилиб қўяр эдим. Отлардан энг чопқирни Чағиркўз, миёна чопқирни Тўпчоқ, одоғиси Қамишқулоқ исмида эди. Бой бир ерга борадиган бўлса, мен орқасидан борар эдим. Бой ҳар жума улоққа борар эди.

Бир кунни бой йўқ эди. Бойнинг катта хотинлари ҳам аллақайси ерга, бирор маврид билан кетган эдилар. Уйда фақат бойнинг кичик хотини қолган эди. Мен отларнинг тагида ем-хашагига қараб, ўрмалашиб юрган эдим. Ҳовли тарафдаги эшик очилиб, оқсоч чиқди ва ичкарига чақирди.

— Салимбой, сизни кичик оингиз чақириб ётади, бир кириб чиқинг,— деди.

— Хўп,— дедим. Мен ичкарига кириб бордим. Ҳовлидан кичик хотиннинг уйига кирдим. Уй олтин шамдон, икки тахмон бахмал, шоҳи, атлас кўрпа-кўрпачалар, токчалар тўла чиннилар, яна бир қанча менинг ақлимга сиғмайдиган бойликлар билан безатилган бир газна ҳолини олган эди. Мен шу қўсқилигим билан юқорига чиқишга ийманар эдим. Уртароқда, ерга баланд қилиб ўрин солинган, унда бойнинг кичик хотини ётибди. Устида қизил бахмал кўрпа, эгнида сариқ атлас кўйлак. Буғриқиб, сариқ мойдек сўлқиллаб ётади. Кавуш ечадиган ердан туриб, унга қарадим.

— Баҳай, ойи, хизмат?

Кичик хотин сузилиб қаради:

— Келдингизми, Салимбой, оқсоч ўлгурнинг қўлида куч йўқ. Сал тобим қочган эди, унга шундай, бағримни эзиб қўйишни буюрган эдим, ҳеч уддасидан чиқмади, шунга сизни чақирдим.

Мен бир оз ҳадиксираддим. Юқорига чиқиб-чиқмасликка иккиланиб турдим. Хотин яна менга қаради.

— Ҳа, нимага қараб турасиз, Салимбой?

— Ҳозирми?

Хотин кулди:

— Йўқ, эртага! Ҳозир бўлмаса сизни нега чақиртирдим?!

Мен даҳлиз лабига ўтириб, этигимни ечдим. Юқорига чиқиб, хотиннинг буйруғига қулоқ солиб турдим. Хотин ағдарилди ва бағрини кўрсатиб уқалашга буюрди. Не миқдор эзиб, мулойимлик билан уни уқалаб қўйдим ва вазифамни битказиб ташқарига, ўз ишимга чиқиб кетдим. Ҳар замонда шундай кичик ойим учунганда, кириб уқалаб қўядиган бўлдим.

...Бу жума ҳеч кутмаганда, бой менга отни эгарлашни буюрди. Мен ҳар уч улоқчи отларни қашлаб, тозалаб, сувдан чиққандай қилиб, эгарлаб қўйган эдим. Бир нафаснинг ичида отни тайёрладим ва бойнинг амрига қулоқ солиб турдим. Бой келиб отга минди. Менга ҳам орқасидан боришни буюрди. Мен Қамишқулоқни миниб орқасидан кетдим. Қаерга боришимизни билмас эдим. 10

Биз ҳар жума Қўйлиқ томонга чиқар эдик. Бу гал Қоплонбек тарафга қараб йўл олдик, Қорасаройдан ўтганимиздан сўнг, учта отлиқ йўловчи бойваччалар бизга қўшилдилар. Кетдик, ярим соатлардан сўнг Золариқ деган бир ерга етдик. Бунда Мастон бўзагар деган бир хотин работ қурган экан. Катта самовар қурибди. Бўзаси доим қайнаб турар экан. Унча-мунча қимор ҳам ўйнашар экан. Атрофида битта-иккита ўтовлар. Биз боришимиз билан доврўқ бўлиб кетди. Бойни кутиб олиш учун Мастон бўзагарнинг ўзи чиқди. Жуда ҳам катта, семиз, фақат ёш бир хотин экан. Бояги бойваччалар билан бойни алоҳида бир ўтовга қўндирди. Мен ҳар беш отни қўриқлаб ташқарида қолдим. Мастон бўзагар ўз қўли билан меҳмонларга бўза ташир эди. Бойларга аталиб бўлакча ош буюртирилган экан, пишди, едилар. Орада тагин бир соатлар ўтгандан кейин, бояги бойваччалар қиморхонага чиқиб кетдилар. Мастон бўзагар билан бой ўтовда қолдилар. Ҳали чиқарлар дейман, чиқмайдилар, ҳали кутаман, дарак йўқ. Кун кеч бўлиб бораётир. Жуда зерикиб, ўтовга яқинлашдим. Мўраламоқчи бўлдим. Қулоғимга бировнинг инграган овози эшитилди. Секин бориб ўтовнинг четидан қарадим. Ниҳоят не кўзим билан кўрай, Сайидазимбой чумчуқдай гавдаси билан Мастон бўзагарнинг бағрини уқалаб ётир... 30

Бойнинг кичик хотини менга нима сабабдан уқалатганини англадим. Ана шу ўзи, йигитлар,— деб Салим ота сўзини тугатди. Йигитлар ўртасида бу ҳикоя устида ҳангома бошланди. 40

— Ота,— деди Тошбоқи,— аввал бойнинг хотинини уқалар экансиз. Ҳозир бойдан ер ислоҳотида олинган ерингизнинг бағрини уқаламоқдасиз. Бой нимани уқалаб ётган экан?

— Бой-чи, бой ҳозир ернинг қаърида,— деди Салим ота.

1930

ФАРЗАНДИ СОЛИҲ

10 Мулла Шошқол домланинг бешта бўйга етган, қадди баркамол, сайдовутдай-сайдовутдай қизлари бўлса ҳам, биттагина ўғилнинг гадойи эди. Эр-хотин ҳар кеч худо бир фарзанди солиҳ ато қилишини сўрар эдилар.

«Ўғил туғилса, Зангиотага қўчқор сўямиз»,— дедилар, бўлмади,— «Ўғлимиз бўлса, оти «Худойберган» бўлсин»,— дедилар, бўлмади.

20 «Бир ўғил фарзанди солиҳ кўрсат, боши Баҳоваддин балоғардонга назр»,— дедилар, бўлмади. Ахири эр-хотин Абдумалик эшонга қўл бердилар. Хотин етти кеча-кундуз эшоннинг остонасини супурди, иннайкейин, эшоннинг «нафаси» билан бўйида бўлиб, тўққиз ой, тўққиз кун, тўққиз соат деганда, чехрасидан «нури имон» балқиб турган бир ўғил — фарзанд туғди. Эр-хотин эшонга ҳурматан боланинг исмини «Остонақул» қўйдилар.

Замонлар ўтди. Мулла Остонақул улғайди. Бола Шошқол домладан кўра Абдумалик эшонга ўхшаш ланж ва тор пешона, ясси башара, чаман феъл эди.

30 Остонақул бешта опалари ўртасида арзанда эди. Шошқол домла ўғлини бошқа устозга берса, уриб-сўкишидан чўчиб, ўзи тарбия қила бошлади. Мулла Остонақулдаги зеҳн «бурролиги» етти йилда ҳам «Ҳафтияк»нинг «сасси»сидан нари ўтишга йўл қўймади.

40 Яна йиллар ўтди. Остонақул йигит бўлди. Ҳар отанинг вазифаси бўлгани каби Шошқол домла ўз ўғлини бир касбга солиб қўйиши керак эди. Домла ўзи мулла-лавачча бўлиб, домулла-имом бўлиб, боёнлардай фароғатда умргузаронлик қила олмагани учун ўғлини савдогар қилишга ният қилиб қўйган эди. Опалари, эналари ҳам мулла Остонақулни эркалаганда: «Улма-са, магазинчи бўлади, кўпас қалъачи бўлади», деб талтайтирар эдилар.

Кунларнинг саодатли бир фурсатида мулла Шошқол домла ўғли Остонақулни ёнига чақирди:

— Уғлим,— деди у,— сиз эртадан бошлаб касб-корга тушасиз, мен сиз учун мана шу молни харид қилдим. Олиб бориб бозорга сотинг, таннархи икки сўмдан, сиз икки ярим сўм, ўн бир-ўн икки тангадан сотсангиз ҳам майли, оздан кўпаяди. Худо кушойишингизни берсин, омин облоҳу акбар.

Уғлининг қўлига тўрт дона чачвон (чиммат) тутқазди.

Остонақул эртасига каллайи саҳарлаб яна қайтадан ота-она, опаларидан фотиҳа олиб, бозорга жўнади. 10

У энг аввал ярмаркага чиқди, ундан каппонга кирди, ундан от бозорига, қўй бозорига, хулласи, кирмаган бозори қолмади. Вақт пешиндан оққан бўлса ҳам, бирорта азамат «Ука, нима кўтариб юрибсан, сотасанми, қанчадан?», деб сўрамади. Мулла Остонақулнинг ҳаддан зиёд қорни очди. Намозгар ҳаддида бозор касодлигидан аразлаб, уйига қараб жўнади.

Толё агар ёр бўлса, шиша сандон синдирур,
Агар бахт ёр бўлмаса, атала дандон синдирур.

Қоқ ёғоч бозорининг олдига келганда, рўпарадан 20 битта катта оқ намат кўтарган киши чиқиб қолди. Узи чўққи соқол, қирра бурун, кўзлари ичига ботган киши эди.

— Яхши йигит,— деди,— қўлтиғингиздаги нима?

— Чиммат.

— Сотасизми, жонидан?

— Ҳовва.

— Қанчадан?

— Уч сўмдан.

— Қани кўрайлик-чи.— Харидор ҳар тўрт чимматни 30 бирин-бирин кўриб чиқди. Мулла Остонақулга қаради:

— Энди ука,— деди,— мен ҳам олиб-сотарман, мана шу қўлтиғимда кўрганингиз — наматни сотмоқчи бўлиб юрибман. Бир неча харидор чиқса ҳам нархи келишмади, сотмадим. Эсизки, нақд пул бўлганда ҳаммасини айтганингизга бериб олар эдим.

Остонақул умидсизланди.

— Наматингизни неча пулга сотмадингиз?

— Ун тўрт сўмга,— деди-да,— хайрлашиб кета бошлади. 40

Битта яхши намат эллик сўмга довур бор, буники жуда арзон, чимматга бир амаллаб айирбош қилсам, зоелик тортмайман, деган фикр Остонақулнинг миясидан яшин тезлигида ўтди.

— Ҳой ака,— деди у,— буёққа қаранг.

— Нима дейсиз?

— Бўлмаса чачвон билан айирбош қиламиз.

Кетувчи киши орқасига қайтди.

— Унда сизнинг икки сўмингиз етмайди-ку, нима қиламиз,— деди. Остонақул ялинди, ёлборди: Бир кўрданга узилишиб кетармиз,— деди. Тўрт чачвонни бирдан «энг олий» наматга алишди. Ҳар икков янги буюмни қўлтиқлаб, йўлга тушиб жўнадилар.

Остонақулнинг қадамлари гўё ўзиники эмас эди.
10 У қандай бўлса ҳам уйга етиб, бу ғаниматни ота-оналарига кўрсатиб хурсанд қилмоқчи эди. Йўл-йўлакай қўлтиғидаги наматга қараб севинар эди.

Остонақул маҳаллага кириб борганида, бир тўда кишилар кўча бошида гурунглашиб ўтирган эканлар. Ҳаммалари Остонақулга қарадилар.

— Ҳа, махсум, бунчалик илдам, йўл бўлғай, қўлтиғингиздаги нима?

— Шундай, бозордан уйга, бу намат.

— Неча пулга олдингиз?

20 — Ун икки сўм.

— Не миқдор арзон, бир қўлга туширибсиз-да, махсум, қани бир кўрайлик-чи.

Остонақул фахр ва ақллилик кўрсатиб, қўлтиғидаги наматни уларга берди, улар мақтай-мақтай наматнинг қатини оча бошладилар.

Остонақул ўзини унутаёзди. Ҳаммалари ҳам ҳайронликда қолдилар. Намат аллақайси бир мусофир кўп қўнадиган чойхонадан чиққан эски намат бўлиб, бутун бадани танчалар, устун ўринлари учун илма-тешик бўлган экан...

30 Махсуми тушмагур оларда кўрмай олган экан. Кўрувчилар ичаклари узилгунча кулдилар. Мулла Остонақулни мазах қилдилар. Тездан буни бўйинча бозорига элтиб сотмоғини маслаҳат бердилар. Остонақулнинг бутун умидлари бир пул бўлиб, бўйинча бозорига қараб жўнади.

Бўйинча бозорида наматга қайрилиб қарағучи топилмади. Энг охири, Остонақул бир бўйинчачига ялиниб, ёлвориб, наматни битта ич бўйинчага алишди ва
40 уйга қараб жўнади.

Йўлда Остонақулнинг жуда хўрлиги келиб кетди. Кўзидан милт-милт ёшини оқизиб, эшикка келди. Ичкарига киришга қўрқиб, дарвоза ёнидаги супачада бўйинчани бўйнига илиб, йиғлаб ўтирди. Уғли — мулла Остонақулнинг бунчалик кеч қолганидан хавотир олган Шошқол домла кўчадан хабар олиш учун чиқди. Қа-

раса, йўлакда бўйнида бўйинча ўғилча йиғлаб ўтиради.

— Баҳай, ўғил?

Остонақул бутун бўлган воқеани сўзлади. Шошқол домланинг кўзи қинидан чиқиб кетаёзди. Тутди — сўкди, тутди — сўкди. Бўйинчани қўлига олиб:

— Келтирган бўйинчанг ҳеч бўлмаса отники ҳам эмас, эшак бўйинча, кичиклигини қара, хўтик,— деб ғазаб қилди.

Эртасига «фарзанди солиҳ»ни ўз орқасига солиб етаклаб, бир жувозкашга шогирд бериб келди.

10

1930

ЭНГ СЎНГ ТАЖРИБА БИЛАН БОЙ БЎЛИШ

Мен хизматга, ҳеч қандай шахсий иш билан машғул бўлмасдан ўз вақтида бордим, фақат мудирдан жуда ноҳақ виговор олдим.

Эрта билан мен турганда какку соат олти яримнинг муқомини қилган эди. Танчага қўйилган обдаста биттагина бўлгани учун, хотиним юз ювгунча ўн минут сабр қилишга тўғри келди. Югуриб бозорга тушдим, жуда тезлик билан, ўн беш минутга ҳам қолмай тўққиз кишининг орқасидан нон олдим. Беш минут — йўл, соат етти бўлди. Уйда чой ичишдик. Ўзимиз тўрт киши, пиёла икки дона бўлганидан гал келганича кутиш керак. Ҳар ҳолда, ғоят тезлик ва жиддият билан, йигирма минутдан ҳам кеч қолмай чой ичдим. Мен янглишлик билан ботинка кийган эканман, хотиним кийди: «Ҳар куни биттани кия берсангиз оёққа буюм чидайдим, бугун этикнинг навбати», деди. Ботинкани ечиб этикни кийдим. Ун минутча вақт бунга сарф бўлди. Мен жуда шошиб чиқар эканман, хотиним яна гингшиб: «Гўштга очеред ола кетинг», деди. Қарасам, гапи жўяли, саватни кўтариб гузарга чиқдим. Йўлда маҳалла комиссияси рўбарў келиб, қоровул пулини қистади. Мен унга: «Сал нарироқ, гавжумроқ ерга бориб сўзлашайлик, бу ерда мен уяламан», дедим. Кўнди. Гузар масжидининг тобутхонаси эшигига бориб сўзлашдик, узримни айтдим. Шу орада, не кўзим билан кўрай, қарийб йигирма чоғли сават, ёғ идиш кўтарган халойиқ орқамдан қуйруқ бўлиб қолибди. Ажабландим. Орқамдаги кампир хотин мени туртиб: «Болам, унми, зигир ёғми?», деди. «Қоровул пули», дедим. «Йўқ, айланай, болам,— деди хотин,— сиз нега турибсиз, бу ерда нима берадилар?» Кейин фаҳмласам, ор-

20

30

40

67

қамдагилар мени, очередда турибди, деб ўйлаганлар экан.

- Гўшт дўконнинг олдига борсам, мenden илгарироқ саҳарлаб келган азаматлар ҳам анча бор экан. Олдинроқдаги бўш ерга бориб, саватни канопга боғладим. Қатордагиларнинг биттаси қичқирди: «Ҳой ака, орқадан келинг, орқадан», бу ернинг эгаси бор». Бир хўмрайдим: «Насиба аташ йўқ». У киши қўлимдан саватни олиб, кўчанинг ўртасига улоқтирди: «Биз бу ерга келиб саҳарлаб гап тўкиб ўтирибмиз, биродар». 10 Фовға кўтарилди. Ноумид орқага қараб кета бошладим. «Болам, мўмин-мусулмонгина кўринасиз, истасангиз, менда иккита жой бор, бирисини ола қолинг», деди бир кампир. Менга жон кошки, «хўп», дедим. Кампир қулоғимга деди: «Боя икки одамга бермаган эдим, сизни иқим севиб кетди. Энди, ярим сўм берасиз-да». Бўш жойларнинг мазмунини фаҳмладим. Кампирга дўқ урдим: «Милиция!» Кампир менга бўш келмади. «Ҳа, замона зўрникими, мен сизга нимага жойимни берай?!» 20 Йўқол орқага, дийдоринг қурсин!» Қарасам, милиция келса, кампир мени шарманда қилади. «Менинг жойимни олмоқчи», деб ёлғон гапиради. Кампир билан сулҳ қилишдик: ҳар икки олиб қўйган жойини танга миридан ярим сўмга сотиб олдим. Бир нафас сабр қилган эдим, яна бир менинг сингари дўлвор келиб қолди. Кампири тушмагур мендаги битта ортиқча жойни боғига ярим сўмга сотиб, меникини текин қилиб берди. Саватни кампирга тайинлаб, ишга жўнадим. Соат саккиздан йигирма уч минут ўтди. Бозор куни бўлганидан 30 трамвай тиқилинч, икки трамвайдан қолиб, учинчи трамвайнинг зинасига осилиб, ишга жўнадим.
- Трамвай йўллари ремонт бўлаётир. Бизнинг минган трамвай ўз навбатини юк трамвайларига бериб, қирқ уч минутда Пиёнга етказди. Соат тўққиздан олти минут. Мен идорага кириб борганда котиб менга рўбарў бўлиб: «Сизни мудир чақиради», деди. Қарасам, мудир мен сингари кеч келган учта хизматчини ғазабга олиб турган экан. Йигирма минут деганда навбат келди. Мудир менга бир қаради ва соатни кўрсатди. «Неча, мулла Шоқаюм?» 40 Ўлгунча тортинчоқлик билан: «тўққиздан ўттиз саккиз минут», дедим. Олди сўқди, олди сўқди: «Сиз ишлаб чиқаришни орқага силтайсиз. Сизда куюниш йўқ. Наҳотки ярим соат кеч қолсангиз! Ҳайдаш керак!» Булар гапларнинг энг кичиги. Охири котибни чақириб, менга қаттиқ виговор беришни буюрди. Ҳаммомга ин қўйган каптардек, муваффақият би-

лан мудир олдидан чиқиб, ишга ўтирдим. Менга алоқадор ўн уч киши кутиб турган экан. Навбатдаги ишларимни битириб, уларни ҳам гали билан қабул қилдим. Соат ҳам ўн, ўн бир, ўн икки, навбати билан уч бўлди.

Ишдан бўшаб, тўғри гўштга келдим. Қарасам, навбатим ўтиб кетибди. Сават ҳам йўқ. Жуда шармсорлик билан уйга келдим. Хотиним ўлгунича қарғади. Ноилож қулоқ солдим. Қўлига пул бердим. «Хотин, мен жуда чарчадим, гўштни ўзинг келтир», дедим. Зарда билан эмчакдаги боламни қўлга олди. Рўмолни ушлаб, гўштга кетди. Орқасидан: «Болани очередда эзасан», деганимга: «Сиз ҳаф ўтиринг, овсин», деб пичинг отди. Орадан ўн минутча ўтар-ўтмас, не кўзим билан кўрай, уч қадоқ қоқ биқинни кўтариб келди, бу ҳам етмагандек, пулимни қайтиб олдимга улоқтирди. Кўзим қинидан чиқиб кетаёзди. Ғазабландим: «Қассоб сенинг ўйнашингми?» Хотиним кулди: «Сиз билмайсиз, адаси, болалик хотинларга беочеред. Мен беочеред олдим. Иннайкейин икки кишига болангизни ярим сўмдан сотдим, улар ҳам навбатсиз олдилар», деди. Хотинимнинг сўзига қараганда, очеред орқасида мол-дунё орттирганлар жуда кўп эмиш.

1930

ЧОРАСИ КЎРИЛДИ

(Аппаратни тозалаш муносабати билан)

Ҳаммага маълум ва машҳурдирки, солиқ идоралари ўз ишларини нечоғлик пухта ва пишиқлик билан бажарадилар. Ҳар қандай англашилмовчилик ва саргардонликларга йўл қўймаслик учун ўз аппаратларини ихчамлаганлар. Уларнинг энг кичик шуъбаларида ҳам бир неча ўнлаб хизматчилар — мудирлар, котиблар, агентлар ишлайди. Токи, иши тушиб келган киши ўз ишини қанчалик тезлик ва пухталиқ билан бажарганлигини билиб қойил бўлиб кетсин.

Аппаратдаги пухталиқлардан бир неча намуналар. Масалан, қишлоқларга солиқ рўйхати учун чиққан агентлардан бири, Раҳмат Ҳикмат ўғлининг хўжалигини рўйхатга олди. Қаламнинг куртлиги, пичоқ йўқлиги, ишнинг тиғизлиги, қоғознинг ғудирлиги, қишлоқларда ҳа деганда стол-стул топилмай ёзиладиган нарса патнис орқасида ёзилганлиги ва буларнинг устига

бир қанча ўзидан бўлмаган сабаблар орқасида Раҳмат Ҳикмат ўғли деган сўз аниқроқ ёзилмади, ўқишга қийинлик келтирди. Бундай ҳодисаларда бош идорадаги ихчамланганлар иккиланиб ўтирмай, уларда мавжудиятлар бўлмаса ҳам, ҳар эҳтимолга қарши, бир неча кишиларнинг номларига солиқ варақалари ёза бошладилар. Масалан: Аҳмад Суннат ўғли, Зиннат Раҳмат ўғли, Ҳикмат Неъмат ўғли, Баракат Фалакат ўғли, Аҳмад Савлат ўғли ва ҳоказо...

- 10 Шунинг сингари бир солиқ рўйхатларини тузувчи агент қишлоқнинг оти бўлган «Қўшқўрғон» сўзини аниқроқ ёзмади. Солиқ идоралари яна иккиланиб ўтирмай, бир неча қишлоқларга солиқ варақалари ёза бошладилар. Масалан, Қўшқўрғон, Гўштқўрғон, Эсхирмон, Мисқумғон, Бўштўғон, Мушйўғон ва бошқа қишлоқлар.

Бу тажриба ғоят маъқул бўлгани каби солиқларнинг биридан бўлмаса биридан унишига имконият туғдиради.

- 20 Бекобод қишлоғига чиққан солиқ рўйхатчиларидан бири муштумзўр Ибой Зафаровга индивидуал солиқ ёлинмоқни лозим топиб, рўйхатга олди. Юқорида айтилганлардай бир қанча ўзидан бўлмаган сабаблар орқасида солиқ варақаси Бешработ қишлоқли, янги рўзгор Убай Зуфаров номига келди.

Албатта Убай қараб ўтирадимиз? Қишлоқ батракларидан бир нечаларини гувоҳ қилиб, ўзининг якка рўзгор эканини, хўжалиги якка ҳолда солиқ тўлаш қобилиятига эга бўлмаганини, солиқ варақаси унинг номига янглиш ёзилганини бирма-бир баён қилиб ариза ёздириб, район ижроқўмига топширди. Замонлар ўтди, солиқ ундирувчилар тиқилинчдан тўхтамадилар.

- 30 Убай сўнгги гал район ижроқўмига борганда, «аризангни текшириб, чорасини кўриш учун Бешработ қишлоқ шўросига юбордик», деб жавоб қайтардилар. Убай «чора кўрилишини» кутиб яна бир неча замон сабр қилди.

- 40 Бешработ қишлоқ шўросига Убайнинг аризаси устига қизил сиёҳ билан «Чораси кўрилсин» деган резолюция қўйилган ҳолда ҳавола қилинган эди.

Бешработ қишлоқ шўросида ҳам шу халқумдан. Аризанинг ҳаммасини ўқиб чиқишга вақт йўқ. Бинобарин, фақат резолюциягина ўқилди ва район ижроқўмидан бўлган буйруққа асосан, иш кўришга мажбур бўлдилар. Қишлоқ шўроси ўз ёнига икки нафар йигитни (милиция ўрнида) олиб, тикка Убайнинг қўрғо-

нига босиб бордилар ва ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ қўрғонга кириб тинтув бошладилар.

Убай воқеадан хабарсиз, «Бирор гуноҳ қилган бўлсам керак», деб ҳайрон эди.

Тинтувчиларнинг кўзига ҳеч қандай «чора» кўринмади шекилли, қайтиб кетдилар ва район шўросидан келган аризанинг устига зангор сиёҳ билан «Ижро қилинди ва ҳеч қандай «чора»си йўқлиги аниқланди, ахборотингиз учун» деб резолюция қўйдилар. Ариза район шўросига қайтиб борди ва ишга тикилди. 10

Шу чоққача дом-дараксиз қолиб кетган аризаси тўғрисида Убай анча ранжиган эди. Қайтадан ариза ёздириб район шўросига борди. Унда Убайга қараб:

— Сиз солиқни тўлайсиз, қишлоқ шўросининг берган маълумотига қараганда, чора йўқ экан,— дедилар. Убай ялинди-ёлборди. Қишлоқнинг ўн-ўн беш батраклари тарафидан камбағаллиги, янги рўзгорлиги, солиқ тўлай олмаслиги учун қўйилган қўлларни кўрсатди. Район ижроқўмидагилар ҳайрон қолдилар. Яна «Биздан нима кетаётир» деб ариза устига янгидан «Сизга қатъий таклиф қилинади, тездан Убай Зуфаровнинг чораси кўрилсин» деб резолюция қўйдилар ва қишлоқ шўросига юбордилар. 20

Бешработ қишлоқ шўросидагилар район шўросидагиларнинг тўралигидан, қуйи аппаратнинг иши билан ҳисоблашмаганларидан койиди, яна шундай бўлса ҳам «сазалари ўлмасин» деб, йигитлари билан Убайнинг қўрғонига бордилар. Бу гал жуда диққат билан текширдилар. Ҳатто, товуқ катагигача қолмади, ярим соатларга чўзилган текширишдан сўнг бир йигит оғилхонадан туриб қичқира бошлади: 30

— Ўртоқлар, ҳай ўртоқлар, бу ёққа қаранглар, чора бу ерда экан, мана.

Ҳаммалари югуриб бордилар. Ўртага «чора»ни олиб текшира бошладилар.

Қишлоқ шўроси йигитларга қараб:

— Йигитлар,— деди,— отга ўнгариб олингиз.

Убай «Бу ташландиқ буюм-ку, буларга нимага керак бўлди экан?»— деб ҳайрон эди. Йигитлар чорани отга ўнгариб, қишлоқ шўросига келтирдилар. Яна қайта бошдан текширдилар ва район ижроқўмидан келган қоғознинг устига «ижро қилинди, Убай Зуфаровнинг чораси кўрилди. Чора айтатурган яхши чоралардан эмас. Бир пут, бир ярим пут оқшоқ элитатурган, кунжарадан бўлган эски чора экан, ахборингиз учун 40

бизда сақланади», деб резолюция қўйдилар ва район шўросига юбордилар.

- Тасодиф кўп ёмон нарса, қишлоқ шўросининг шунчалик жонкуярлик билан қилган ҳаракатлари ҳавога учди. Убайнинг аризаси, устига беқасам тўн кийган — резолюциялари билан, район шўросини текширишга келган ишчилар бригадасининг қўлига тушди. Улар ариза юзасидан бошқачароқ чора кўра бошладилар.
- 10 Шундайки, район шўросидан тортиб, қишлоқ шўросигача, район солиқ идорасидан тортиб, айрим солиқ рўйхатчиларигача чоралари кўрилди. Натижада район шўросининг иш бошқарувчисига «ҳайф сенга» берилди, қишлоқ шўросининг раиси ётлардан бўлгани аниқланиб, ишдан олинди. Солиқ идорасининг котиби судга берилди. Убай Зуфаров солиқдан озод қилиниб, варақанинг ҳақиқий эгаси Ибой Зафаровдан солиқ ундирилди ва кунжарадан бўлган чора бўлса, эгасининг розилиги билан сансалорлик кўргазмасига хотира учун олинди.

20
1930

СОЯЛАР

Кечагина ўтқазилган олича кўчати мунча ҳам кеккайиб тебранади. Шаби ялдонинг бўйдоқ шабадаси у билан ишқ ўйнайди. Тола-тола япроқларини силкитиб қочади, сарв қоматларини қитиқлайди.

Ой ҳам буларга ситойишкор — олича қиз кўримли кўринсин деб, қучоқ-қучоқ кумуш нурларини унинг кўксига сочади. Шу кеча, шу ғажур кечанинг ҳирсини кўзғатиш учун олича қизнинг соясини икки марта чўзиқроқ кўрсатади.

30

Чиллаки худди шу бугун, ҳали замон чумак уради. Супага ёпирилиб тушган ишкомга қаранг, қизара бошламоқда айрим ғужумларгача...

Остида илондай тўлғониб ётган шу ниҳол қиз — Ёқутойнинг юз қизиллиги уларга кўчибдир. Даройилар ҳеч бўлмаса шу қизнинг анор бетидан шарм қилиб, чумак уради, уятдан қизаради.

Ой бунда ҳам иш боши. Ёқутхон билан қатораси ётган кампир Энабувининг жин теккан юзини токнинг шапалоқ барглари орқали ола-чалпоқ соялар билан беркитмоқчи. Ой даройилар, чиллакилар билан ўчакишиб, «танҳо қолиб Ёқут қизга термидинг, уялинг, кимсасиз кечаларда ким кўринганга мақтаниб юрманг», демакчи бўлади.

40

Ез шабадаси ўлгунча беҳадик саёқ. Қапалакдай беқарор, ҳар нафасда гул танлаб, қаландардай ҳар қадамда бир эшик қоқиб юради.

Шабада энди олича қиздан айниб, Ёқутойга эгачилик қилади. Жингалак ҳилоли жамалакларини тўзғитиб юзига ёпади. Сут дарёсининг қўша зулуклари — қалдирғоч қанотидай қайрилма қошларни чимириб кўяди.

Энабуви бир тўлғаниб, ёстиғини кўксига олди. Бошини сал кўтариб, ҳайҳотдай кўрғончанинг теваарак-атрофига кўз юритиб чиқди, ҳар бир кичик соягача синчиклаб қаради. Кўкка қараб чалқамча ётган, ўнг қўлининг мрамар билакларига ярим суялган қизи Ёқутойга мушфиқ бир термилиш илғатди-да, меҳрибон ҳасад билан ўзича сўйлана бошлади:

— Акаси тушмагур ўлгунча бепарво, етилиб турган синглим, муштипар онамни ёлғиз ташлаб кетишга қандай қияман, демаса, етти хуфтонгача сакиллаб юрса, ёни-берида қўни-қўшни бўлмаса, худо кўрсатмасин-эй...

Иягини ёстиққа тираб, хира кўзларини бир нуқтага тикиб қолди.

Яна турғун кеча қўйнида муҳаббат можаролари, яна япроқлар орасида сирли шивирлашлар, яна гўзаллик ўзишувлари...

Энабувининг хаёли аллақайларга бориб келди. Пилта саватдан тортиб, эри марҳум Шониёзгача, ипидан тортиб, лачаклик бир ярим қари докагача, энг охири ўғли Исани уйлантириб, Ёқутни эрга бериш, бир азамат куёв, новдадай келинчакка эга бўлиш... Тотлитотли ўйлаб мадорсиз кўзлари толди ва уйқуга кетди.

Ой тиккадан оққан, бояги шўх-шотир шабада қўшни боғларга девор ошган. Кўрғончани туманли, оғир жим-житлик босган, хас-чўпларгача шитир этмай салмоқли нафас оладилар. Ҳаммаёқ уйқуда.

Кўрғончанинг кунчиқар тарафдаги пахса деворидан «шув» этиб бир-икки кафт шўралаган тупроқ тушди. Орқасидан ялт этиб, бир қаришча бир нима кўринди. Иннайкейин бурундан паст — оғиз, иякларини қора рўмол билан танғиган бир бош кўтарилди. У жасур, фақат тулкиларча олайиб, бутун кўрғончани кузатиб чиқди. Супачага тикилди. Яна кўтарилди. Пахсага минди. Яна бургутдай чақчайма кўрқувли кўзлари билан тевааракни кузатди. Оғзини ўраган рўмолни пастга туширди-да, ўнг қўлига сиқиб ушланган пичоқнинг дастасидан кўндаланг тишлади, бутун гавдасини кўр-

ғончанинг ич тарафига олиб, аста сирғилиб ерга тушди. У билан бирга неча кафт шўр тупроқ шувиллаб тушди.

- Қора ласдан тўн кийиб, устидан белини боғлаган, ағдарма этикли, новча бу йигит оёқларининг учи билан қоматини ярим букиб, супага қараб юра бошлади. Пичоқни яна қўлига олди... Уйқу. Айниқса ёзнинг қисқа кечаларидаги вазмин уйқу. Кунни бўйи иссиқдан паноҳ топа олмаган ҳар бир жонли-жонсиз кечанинг салқин қўйнида барқ уриб ухлайди: «ҳа» дегали гал бермайдиган хира пашшалардан тортиб, йўртмачоқ чигирткаларгача, толдан теракка, теракдан ариқ лабига қурт-қумурсқа қидириб безорижон қиладиган чумчуқлардан тортиб, кун-узун кун ёнбошини ялаб кеч қилган Латиф аканинг ҳўкизигача талвасасиз ухлайди.

- Ҳатто ҳалигина шабада билан ишқ ўйнамоқда бўлган олича кўчатигача япроқларини шивирлатиб уйқуга кетган.
- 20 Шу сокин кечанинг ҳаловатини бузиб, бировларнинг қўрғонида уймалашиб юрган бу йигит ким экан-а?

Ёқутой аввалига «босинқирадим» деб ўйлади. Усти зил-замбил, икки билагини кучли панжалар орасида сиқилган, юзига тикандай бир нима қадалади. Зўр ҳаллослаш, иссиқ нафас уни бўғиб юборгандай бўлади. Кўзини очди: давангидай бир йигит, оғзида тескари тишланган ялтироқ пичоқ...

- Ёқутой «дод» демоқчи, онасини уйғотмоқчи бўлади.
- 30 Фақат кучли қўллар унга моне бўладилар. Оғзини жирканч қўллар қоплади. Бечора иложсиз ўзидан кетди.

...У ўзига келганда, бояги йигитдан ном-нишон қолмаган эди. Уни аллалаб тебратган, эркалаб ухлатган совуқ ел ва ой ҳам аллақачон ғойиб бўлган. Ҳамма ёқни қоронғи зулмат қоплаган. Бутун қўрғонча шипшийдим, ўғри ургандай ваҳимали эди.

- Энабуви нягини ёстиққа тираган, бурнидан нафас олиб кемшик оғзидан пув-пувлаб нафас чиқариб, ухлаб ётар эди.

Ёқутой ўз расволигига аччиқ-аччиқ, юмма-юмма йиғлади. Онасини уйғотиб, ўз ҳолини сарто-по сўйламоқчи бўлди.

— Ойи, ҳай ойи, худоё уйқингиз қурсин. Ахир, мендан хабар олсангиз-чи...

Энабуви талмовсираб кўзини очди, телба-телба:

— Э... нима, нега йиғлайсан, қиз ўлгур?— деди.

Ёқутой яна жаҳлидан қайтди, «Ҳозирча айтмай», деди.

— Ахир, мен қўрқаётирман, акам ҳали ҳам келгани йўқ, қуриб кетсин...

Энабуви қизини эламади.

— Болалигинг қурсин, Ёқут, ахир, аканг ўлгур келмаган бўлса, мен уйғоқман-ку, ёлғиз қўйиб кўзимга уйқу келадими, ҳаммаёқ осойиши баркамол, ухлай бер, қизим.

10

Ёқутой ғазабланди. Бутун вужудини қоплаган титроқни:

— Тагин кўзимга уйқу келадими, ҳаммаёқ осойиши баркамол эмиш-а...— деб айтилиб битмаган, изтиробли жумла билан таскинлатмоқчи бўлди.

* * *

Энабувилар аллақачон боғдан кўчиб тушганлар. Бугун бир неча кундирки, ҳаммаёқда тўй тараддуди. Ёқутойни Низомжонга тўй қилмоқчилар.

Укки. Унинг бир челақ лиммо-лим тиниқ сувга узилиб тушган шафтолидай қорачуғи бир кенгайиб, бир торайиб турган, қараганда дилни ғаш қиладиган қаҳрабо кўзлари Энабувига жуда ғазаб билан телмиради. Энабувининг қўли унинг кўкрагига ҳар бир яқинлашганда, манфур чиғиллаб қанотларини ёяди. Усиқ тирноқли панжаларини даҳшат билан очиб, парларига қарши ҳужумдан ўзини мудофаа қилмоқчи бўлади. Ғаразгина билан тўлган теварак юзидаги адоватдан томоқларига қайрилиб тушган ништардай тумшуқларини Энабувининг қўлларига забт билан санчмоқчи ва ўчин олмоқчи бўлади.

20

30

Фақат Энабуви жуда эҳтиёткор, уккининг оёқларини бириктириб боғлаб, бошини путига қистирган. Энг нозик, энг ҳилоли, луҳ парларини юлиб олмоқда.

Энабуви юлинган парларни бир тарафга тўплаб, уккини бўшатди-да, аламланган, юмдаланган кўкрагини тумшуқлари билан тузатмоқда бўлган уккига қараб, ўзича сўйлана бошлади.

— Ҳу-у, кўзингни ел есин, бир даста парингни Ёқут опангдан аяйсанми, буларни мен ёвга олиб бораманми, Ёқут опангни куёви бошига санчадиган жиға қиламиз. Олтин сочган, зумрад кўзли жиға бўлади-я, сенинг шу бир сиқим увин-тўда паринг, менинг биттаю битта арзанда куёвим — Низомжоннинг бошига чиқади-я, шуни ҳам аясанг, сени нега ардоқлаб боқ-

40

дим. Ҳу-у ҳўмраймай ўл. Ма, охират ошингга мана буни е,— деди-да, чангалда турган яримта ўпкани олиб улоқтирди.

Фақат укки ўпкага қарамас, Энабувига ўпка қилар, етти йиллик хусуматдорлардай, гоҳ у кўзини, гоҳ бу кўзини юмиб, юзини чиртта-чиртта ўгириб, Энабувига зуғум билан қарар эди.

* * *

10 Қўш сурнайлар узоқларнинг достонини мунгли мунгли чалиб ўтди. Бўз айғирлар чиганиб, келин-кеватли араваларни тортди, гулдурос билан кимўзар ўйнадилар. Янгалар чилдирма қизитиб «Ёр-ёр» айтдилар. Ёқутойнинг остонаси «тилла»дан бўлишини сўрадилар. Гулханлардан шод бетлар нақш олмага айланди. Тортишмачоқлардан беллар қайишди.

20 «Бор-борича, йўқ ҳолича» дегандай, миянагина гўшанга қурилди. Холамоёи, ходимхолаларнинг «туғди-туғдилари», узлуксиз ҳангомалар билан тонг отди. Келин салом қилдилар, ҳеч нима — ҳеч нима қолмади — унутмадилар...

30 ...Фақат-фақат бу расм-русум, бу қувончли таҳлика ва тараддудлардан Ёқутойнинг ичи илимайди, холос. Ҳар қанча кўрик қилганлари билан Ёқутойнинг кўриги — юз ёруғлиги бадбахт бир кечанинг жимжит қўйнида ўғирланган. Унинг жоду кўзларини шамғалат қилиб туриб, умр бўйича саодатнинг сабаби бўлган бир қимматли буюмини ўғирлаганлар. Тиниқ — кўзичоқ баррасидай жимирлаб турган ҳовузга тушган бир бурда кесакдай, унинг энг керакли нарсаси ўша тиниқ ойдинли кечанинг бағрида зим-зиё йўқ бўлиб кетган. У топилмас, мангуга келмасга йўқолган.

Ёқутойни Низомжон не-не умидлар билан кутган эди. Ёқутойнинг бўлса юзи шувут. У сочи оқаргунча онасининг бошига ёстиқ бўлиб қолишга рози. Сири ошкор бўлиб, ҳамманинг таъна-тавбасига қолишга сира чидолмайди.

У гуноҳкор. Асрий чирик бир анъана, кўҳна бир ғурур, сийқа бир шараф қаршисида айбсиз гуноҳкор.

40 «Шу бир галгина мени кечирсалар эди»,— дейди. «Умрим борича Низомжоннинг чўриси бўлиб қолар эдим», дейди ич-ичидан. «Кечирмаслар... кечирмаслар...»

Бизда Ёқутойлар, Низомжонлар камми? Бир нафаслик нафс ҳаловати, бир дамлик хаёлдай субутсиз

бир ҳолат учун энг қаттол жиноятларга иртиқоб қил-
ғувчилар, ўша орқали бутун турмушни тасаввур этув-
чилар, «ҳамияти диния»си қўзғалиб, гуноҳсиз маъсу-
маларга чексиз оғирлик юкловчилар бизда камми?

Ўша учун қурбон бўлган, қиймаланган, кекирдак-
кача тилинган Ёқутойлар, арзимас пучак номус учун,
ваҳшийланган бўзчи «ботир»лар — Низомжонлар биз-
да камми?

Ёқутойни кечирмаслар, негаки, Низомжон йигитлик-
нинг шаън-шукуҳи деб «ўша»ни ўйлайди. Унга энг кичиклигидан шундай деб уқтирганлар. У, «ўша» орқали кўкрак кўтариб юрмоқчи. Низомжоннинг кўнгли қоронғи кечаларнинг қора пардаларини йиртиб, субҳ этагини лоладай қизартириб, балқиб чиққувчи ўспирин қуёшдай, умрида битта бўлган «ширин» эрталарнинг хаёлида. Шуларни кутиб чарчаган. У бели белбоғли, боши дўппили, обрў ва номус отасининг ўғли.

Эшик орқасида «тўқис-туғаллик» кутиб, ғужанак бўлиб ўтирган янгаларнинг бирданига тарвузлари қўлтиқларидан тушиб кетди, Саври амма нима гап эканини аниқ пайқаш учун дока рўмолини қулоғининг орқасига ўтказди. Олма хола юзини тирнаб, тиззасига муштлади. Уй ичидан шиддатли, ғайратли, лекин талвасали, шахдам ғулдираш билан Низомжон сўйлар эди:

— Айт, ит қизи, ўйнашинг ким?

— ...

— Тилка-порангни чиқараман, айт, сатанг қизи — сатанг, бузуқ боласи — бузуқ, айт, дейман сенга? Шу кунларга қолишингни ўйламадингми? Нимага жавоб бермайсан? Бари бир менинг қўлимдан соғ қутулмайсан, мен сени ўзимнинг покиза уйимда тирик қўймайман. Айт, кимга анкар бўлган эдинг, ҳай ўтмас буюм, сени сотиб олганинг ким, ҳай эшакмунчоқ?

Уй ичидан бўғилганлик, хириллаш, дўппослаш, тепки овозлари эшитилди. Бутун хотин-халажлар, янгалар дув йиғилиб кирдилар. Ёқутойни Низомжоннинг қўлидан ўлар ҳолатда қутқазиб олдилар.

Низомжонни судраб эшикка чиқардилар.

Тўй азага айланди. Хотинлар тўп-тўп бўлиб шивир-лаша бошладилар. Шу ондаёқ Ёқутойнинг ота уйига даракчи кетди. Унга «Қизингизнинг эри минг талоқ қўйибдир, қиз ўстирганга минг лаънат, шундай қиз боққунча сигир боқса, ташвиши камроқ бўлар эди», деб айтишни таъкидладилар.

Ҳамминг боши қуйи. Душманлар шод, дўстлар ғамгин бўлдилар. Низомжоннинг онаси ҳар дамда бир келиб, Ёқутойни юмма талар, қайин отаси йўлак эшикдан туриб ўдағайлар, буларни янгалар босиб қўяр эдилар. Минг азобу уқубат, қайғу ва ҳасрат, ўлимдан қаттиқ уят билан, бу толесиз кечанинг ёлгон тонги ёриди. Ҳали ялқов хўрозлар уйғонмаган, қовоғи қалин сўфилардек қотиб ухлар эди. Ҳар икки янга, Ёқутой учовлари «остонаси олтин» уйдан паранжиларини қий-
10 шик ёпинтирилиб ҳайдалдилар.

Йўл-йўлакай сўзсиз кетар эдилар. Фақат ўртадаги жувон — Ёқутой уйқусизлик, калтак зарби билан ганграб, барига ўралишиб туртинар ва ора-чора пиқ-пиқ йиғлар эди...

Булар Катта Жоменинг кенг саҳнидан ўтиб кетаётганларида, чинакам тонг отиб, қуёш ҳам аста кўтарила бошлаган, уларнинг сояларини ўзларидан уч марта чўзиқроқ кўрсатар эди.

* * *

20 Замонлар ўтди. Боғдаги олича кўчати кетмон дастадан йўғонроқ гавдага эга бўлди. У бу йил бешинчи мартаба гуллаб, бешинчи мартаба меваларини тўкиб солган.

Олдинги тўрт йилда, бир кечадаги сўроққа жавоб бера олмагани, бир дамлик истакка ўзида бўлмаган гуноҳ учун, уводадай, бир кавакка хўрланиб тиқилган Ёқутой, сўнгги бир йилда яна сарв қоматларини тиклаб, илгариги қадди баркамоллига қувиб борган эди. Маҳалланинг эски дастурхончиси, қадрдон Сарви
30 амма (ҳозир маҳалла вакиласи)нинг ёрдами билан паранжисини ташлаган, энг аввал дўппи артелига, иннайкейин пайпоқ тўқиш фабрикасига қатнаб ишламоқда. Бу кезларда ипак заводидаги бир ишчи йигит билан сўз бириктириб, унга турмушга чиққан. Ҳозир ҳар икковлари бирга-бирга қувнаб яшамоқдалар.

Бугун Ёқутой атайлаб онасининг боғига оличахўрликка келган. Олича ўзи яхши-да, нордон, айниқса сал боши қоронғиларга...

Ҳа дарвоқе, эри:
40 — Ишқилиб туғадиганинг қиз бўлсину сенга ўхшасин-да. Ёқут,— деса:

— Қўйинг, сиз ҳам ёлғиз қўлсиз, ўғил бўлсину сизга ўхшасин,— дер эмиш Ёқутой.

Эски гаплар эсига тушганда:

— Қуриб кетсин, ўтган ишдан туш яхши, у гаплар соялардай ўтиб кетди,— деб қўярмиш Энабуви.

1930

ҲИЙЛАИ ШАРЪИЙ

(Мусулмончилик архивидан)

Офтоб қўнғир сигирнинг сағрисига барқ уриб тушиб туради. Сигир жуда эринчоқлик билан кавш қайтаради. Усиқ киприклари орасидан катта, жигарранг, сузгун кўзлари аранг кўринади. Чочвоқли думлари билан қуймичига қўнган пашшаларни ҳайдайди. Узун тиллари билан чакич босилгандай тароватсиз бурунларини ялайди. Олдидан бирор шарпа ўтар-ўтмас тамагир мусиқасиз овозлари билан мунграйди. 10

Отхонанинг тарновига иккита мусича қўнган, кукулашади. Парт-парт уришади.

Отхонага қарши солинган ўн бир ёғочли айвоннинг лабида Мулла Дилкаш жазлиқ ямаб ўтиради. Юқорида ўрта яшар хотин пўстакка ётиб, ёнбошига бурма болиш қўйган. Ўртароқда санаморастадай бир жувон дастойнага қараб ўсма қўяди. 20

Булар Мулла Дилкашнинг қўш хотинлари.

Мулла Дилкаш жазлиққа забт билан бигизни санчди ва тери тиркишнинг учини лаби билан ҳўллаб, ҳимариб, ястаниб ётган катта хотинига аччиқ билан сўзлай бошлади:

— Сендан шу сигир аълороқ, у ҳеч бўлмаганда кавш қайтаради. Сен-чи, сен бўлсанг чайнаб берганда ҳам миннат билан ютасан.

Ёнбошлаб ётган хотин ўрнидан ярим турди:

— А, нима дейсиз, мендан сигир аълороқми, агар мендан сигир аъло бўлса, мана бу суюклигингиздан шу паррехта мусича аъло. Негаки, у ҳеч бўлмаса, бўтакасида бўтқа сақлайди. Бунингиз бўлса нонуштани еб, тушлигини пойлайди. Худо кўтарсин, ҳафтада қайнар қозону чакса унсиз қўш танурни. 30

— Ношукурчилик қилма, аблаҳ!— деди Мулла Дилкаш.— Сенинг касофатингга қолиб, бозор-ўчардан кечикдим. Шу жазлиқ деган буюмни ямаб, саллани ювиб қўйганингда, олам соф, сен йўқ, мен йўқ, тирикликми, бир гўрми, кетар эдим, бунчалик ади-бади бўлмас эди. 40

— Вой, мен нимага ямар эканман! Суюк хотин — хотину, куюк хотин — хотин эмасми, қачон қараса ўс-

ма-тасма, ҳеч бўлмаса гўри-кафан, салла-чопонни ювсин,— деди хотин.

Суюк хотин зарда билан ойнани ерга урди. Бир тоқа қошига ўсма қўйган, қўлида пилик, уввос тортиб йиғлади:

— Отам ўлсин, мени кундош устига бермай. Ҳар куни жанжал, ҳар куни жанжал, наҳотки, бир кун мундоқ рўшнолик бўлмаса...

10 Мулла Дилкаш исми хулқига мос тушган бир киши. Қишлоқма-қишлоқ чорбозорчилик қилиб юриб, дунёнинг пасту баландини кўп кўрган. Кўп кишилар билан дилкашлик қилган. Иккинчи хотинга уйлангандан сўнг яна маишатга берилиб кетди. Икки гапнинг ўртасида: «Давлати бор одам ҳафтада бир уйланса қани энди...» — деб қўяди ва учинчи бир хотин тўғрисида қатъийроқ фикр юргизади. Фақат кўпчиликнинг таъна-маломатидан қўрқади. Бунинг учун қандай бўлса ҳам катта хотиндан қутулиш керак.

20 Бугунги жанжал «учинчи хотин» муаммоси учун замин ҳозирлаш эди.

Мулла Дилкаш қўш хотин билан юқоридаги жанжалдан сўнг ўйлай бошлади:

«Уйланасанми, Мулла Дилкаш? Ҳазрати Баҳоваддин руҳига қасам бўлсинким, уйланаман. Бас, бу гаваздан нима фойда? Бирор пири комилни топиб, маслаҳат сўра, ишнинг бўладиган томонини кўзла!..»

Мулла Дилкаш тикиб ўтирган жазлиқни ярим-ёрти айвон ўртасига улоқтирди. Салла-чопонини кийиб кўчага чиқди.

30 Нима қилиш керак, кимдан маслаҳат сўраш керак? Мулла Дилкаш кўп ўйламади. Тўрт хотин олиб ҳаммасини қўйган, сўнгги кезларда Кесакқўрғон мадрасасининг бир ҳужрасида сўққабош қаландарона кун кечириб юрган Мулла Абдулбоқи Марғилонийнинг олди-га жўнади.

40 Мулла Дилкашнинг бахтига Мулла Абдулбоқи ҳужрада экан. Узоқ суҳбатлашдилар. Мулла Абдулбоқи ўз ҳаётида кўрган бутун аччиқ-чучукларни Мулла Дилкашга ҳикоя қилди. Мулла Дилкаш ҳам ўз бошига тушган бутун савдоларини бир-бир баён қилди. Уч хотин олишга халқдан бўладиган таъна-тавбадан қўрққанини айтди ва Мулла Абдулбоқидан пешволик сўради. Мулла Абдулбоқи бир нафас муроқабага борганидан сўнг Мулла Дилкашга қараб:

— Бўтам, бу мушкулингизнинг иложи хийлаи шаръийдир, гарчанд шариятда тўртгача хотин олишга

ижозат бор, лекин узрингиз бор учун, энг мувофиғи ҳийлаи шаръийдир,— деди.

— Қани, эшитайлик,— деди Мулла Дилкаш.

— Сиз хотинингизни бир амаллаб эмасиз.

— Эмаман?— деди.

— Балли бўтам, хотинингизни бир илож қилиб, биллиб-билмасликка солиб эмасиз.

— Хайр, ундан кейин нима бўлади?— деди Мулла Дилкаш.

— Ҳеч нима бўлмайди, фақат бу иш шариятда қандай бўлди экан, деб хотинингиз билан менинг олдимга бошлашиб келасиз. Мен шунда қолганини айтаман. 10

— Хайр, қилиб кўрайлик-чи,— деди Мулла Дилкаш ишониб-ишонмай ва Мулла Абдулбоқи Марғилонийнинг олдидан хайр-хўшлашиб уйига жўнади.

Уша куниёқ Мулла Дилкаш пайт пойлади. Гарчи навбат кичик хотин билан бўлса ҳам, каттаси билан қўнди. Тун яримдан оққан эди. Хотин ухлади. Мулла Дилкаш апил-тапил алаҳсираган башара билан хотинини юхтоплик билан эма бошлади. Хотин уйғонди. 20 На кўзи билан кўрсинки, эри Мулла Дилкаш тойлоқдай бўлиб эмиб ётибди.

— Ҳой соқолинг кўксингга тўкилгур,— деди хотин,— бу қандай қилиқ? Сени нима жин урди?!

Мулла Дилкаш яна бепарволик билан чўзиб-чўзиб эмишда давом қилди. Хотин чидамади. Қоқ яғринини мўлжаллаб бирни туширди. Мулла Дилкаш уйқусираган бўлиб, оғзини эмчакдан олди.

— Нега урасан?

— Сени ўлдирса арзийди. 30

— Кичик хотин — кундошинг мени шундай беҳурмат қилмаган эди.

— Сен уни эммайсан-да.

— Нима?!

— Ул!!

— Нега қарғайсан?!

— Нега эмасан?

— Қачон эмдим?

— Ҳозир.

— Ёлғон гапирма. 40

— Тўрт боланинг ҳурмати.

Мулла Дилкаш дарров туриб истиғфор айтди:

— Хотин,— деди у,— бу иш шариятда қандай бўлар экан?

— Билмасам.

— Эртага бирорта мулладан сўрамасак бўлмас.

— Қайдам...

Эртасига эрта билан эр-хотин етаклашиб Мулла Абдулбоқи Марғилонийнинг хужрасига бордилар, расм-русм ва таъзим тавозедан сўнг:

— Тақсир,— деди Мулла Дилкаш,— биздан жуда катта гуноҳ содир бўлди. Шунга сиздан фатво сўраб келдик.

— Қани айтинг, бўтам?

10 — Мана бу киши бизнинг аёлимиз бўладилар, бу гун кечаси мен уйқусираб эмиб қўйибман, шунга...

Мулла Абдулбоқи ярим газ миқдори ўрнидан ирғиб тушди:

— Эмиб қўйибсиз?!

— Ҳов, тақсир!

— Шундайми, ҳамшира?

— Рост, айланай...

Мулла Абдулбоқи соқолини қўли билан таради.

— Тавба, кўп чакки бўлибди-ку. Энди сиз эр-хотин эмас, она-бола бўлибсиз.

20 Мулла Дилкаш ташвишли чеҳра билан сўради:

— Она-бола бўлибсиз?!

— Балли, бўтам, сиз ўғил, бу киши сизнинг онангиз, ризоий оқ сут берган онангиз бўладилар.

Мулла Дилкаш хотинга қаради, хотин Мулла Дилкашга қаради.

— Тақсир, бошқа иложи йўқми?

— Онангиз бўладилар, дедим-ку, бошқа қандай илож, шарият ҳукми шу, қўзичоқларим.

— Илоё, мен ўлай!— деди хотин.

30 — Бас,— деди Мулла Дилкаш, мусулмон диёнати-ча номаҳрам олдида овоз чиқаргани учун.

Мулла Абдулбоқи Марғилонийнинг бу қилган «хизмати» учун ақча тўладилар ва янги «она-болалар» хужрадан чиқдилар. Мадрасанинг эшигидан чиқарда Мулла Дилкаш хотинига қараб:

— Она,— деди,— ўзингиз бош бўлиб, яна биронта хотин олиб берасиз-да, икки хотинга ўрганган киши...

— Улинг илоё, онангиз нимаси, ҳеч бўлмаса «опа» денг,— деди бечора содда хотин.

40 1930

ЎЗ ҚИШИЛАРИНИ ТАНИМАГАНИ ҚИЗИҚ

Қосим Валад бу идорада аллақачондан буён журналист (кирди-чиқди дафтардор). У, энг илгариги бир минг икки юз беш сўм кам келтириб (недочёт қилиб)

ҳайдалган мудир, ундан сўнгги пияниста, фоҳишабозлиги учун ўрнидан туширилган ва энг охирги шу мудирнинг даврида ҳам ўрнидан силжимаи ишлайди.

У технический киши, унумни кўтариш, идораларни ихчамлаштириш, йириклаштириш сингари бир тўда муҳим масалалар қаршисида ҳам ўзининг ўша байир технический сифатини йўқотмайди, яъни масалаларга унинг иштироки холис сомёлик тарзида бўлади. Жуда зарур бўлиб, фикр айтиш лозим бўлиб қолса, ёинки мудирми, местком раисими, бош котибми: «Қосим ака, бу тўғрида сизнинг қандай фикрингиз бор, сиз нима дейсиз?» десалар, камоли эҳтиром билан, стулдан ярим таъзим билан туради-да: «Илтифотлари, сизларнинг таклифингиздан ҳад дорад, биз четга чиқамиз»,— дейди. 10

Қосим Валаднинг шундай камсухан ва шикасталиги унга кўпинча фойда ҳам келтиради. Энг илгариги мудир, ўрта белдаги мудир Қосим Валаднинг шу сифатлари учун жуда севган эдилар. Кўпинча:

— Қосим ака, шу пулга икки қадоққина гўшт олиб бизнинг уйга берсангиз, уйга меҳмонлар келмоқчи эди, ташқариларни шипириб қўйсангиз,— сингари илтифотларда бўлиб, Қосим аканинг кўнглини чароғон қилар, бошини кўкка етказар эдилар. 20

Мудирлар тарафидан, ҳар бир мартаба ишга буюрилганда, ўзининг эгаллаб турган мавқеини яна мустаҳкамроқ бўлганини ҳис қилар, журналист вазифасига ўзидан бошқа муносиб «азамат» лойиқ эмаслигини ўйлар эди. Мудирлар унга иш буюрсалар лаззатланар: «Ўлма ота ўғли, худо зувалангни ортиқ яратганидан, бизнинг бошимизга мудир бўлиб келгансан-да...» деганда, мудирнинг кўзи миннатдорлик билан жавдираб қолар эди. 30

Ҳозирги мудир Қосим Валадга иш буюрмайди. Илтифот ҳам қилмайди. Бу ҳам етмагандай тирноқ орасидан кир излаб «шу киши ўрнига дурустроқ, тетикроқ, ўзимизнинг кишилардан қўйсақ яхши бўлар эди...» деб котиб ва местком билан маслаҳатлашиб юради. Бир кун бу шивир-шивирни Қосим Валад ўз қулоғи билан эшитди. 40

Қизиқ одам. Қосим аканинг мудирга нима зиёни тегаётир. Котибнинг ўрнига «ўз кишилари» қўйилди, местком ҳам «ўзларидан», янги мудир келгандан кейин ҳаммаёқ «ўзлашди». Келиб-келиб кўзлари энди Қосим акани кўрибди.

Қосим ака тўғрилиқча чиқиб кетишга минг марта ба рози. Фақат, уни «савдогар, ҳаннот» деб ёмонотлиқ қилмасинлар.

Бугун пайшанба, хизмат соати тугаб, ҳамма жўнаган, мудир машинистка билан ўзга хонага чиқиб кетган. Фақат Қосим ака энг сўнгги келган қоғозларни дафтардан дафтарга кўчириб ўтиради.

10 Ипакларга чулғонган бир санам дадил қадамлар билан кириб келди. Ипак пайпоқ, лак ботинка, қўлида амиркон кармон. Хотин ишва ва муқом билан сўрай бошлади.

— Мудирингиз шу ердадилар?

Қосим Валад шошиб қолди.

— Ўзларини сўрайсизми, ўзларини? Ўзлари ҳозир машинистка билан чиқиб кетган эдилар.

— А,— деди хотин кўзларини олайтириб,— ким билан дедингиз?

Қосим ака талмовсиради.

-20 — Ўзларими?.. Айтдим-ку, автомобиль машинисти билан чиқиб кетган эдилар деб, жуда зарур бўлсалар, айтиб чақириб бераман. Сиз ўтира туринг, хоним.

— Қелиб қолармиканлар, менга соат икки яримга ваъда берган эдилар.

— Қелиб қолсалар керак.

Хотин Қосим Валад қўйган стулга ўтирди. У ёқ бу ёқдан сўзлаша кетдилар.

— Сизни мен танигандай бўламан,— деди хотин.

— Мен ҳам,— деди Қосим Валад.

30 — Сиз,— деди хотин,— Шарофат аммамнинг катта қизларининг куёвлари бўлмайсизми?

— Фаҳмингиз, тезхотирлигингиз, зийраклигингизга офарин, деди Қосим Валад.

— Таниганимнинг боиси шуки, бизнинг ҳовлимиз билан Шарофат аммамнинг ҳовлиси ўртасида эшик очилган эди,— деди хотин.

Эндиги суҳбатлар танишлар, қадрдонлар суҳбатидай давом қилди. Орадан яна ўн беш минутлар ўтар-ўтмас мудир кириб келди. Лоп этиб хотинга кўзи тушди:

40 — Ҳа, ҳа... дарвоқе сизга ваъда берган эдим. Ҳали мажлис, ҳали чақириқ билан ёдимдан чиқай дебди,— деди мудир.

— Сиз шунақа ваъдасизсиз-да, биз мана Шарофат аммамнинг катта қизларининг куёвлари — Қосим ака билан сўзлашиб ўтирган эдик,— деди хотин инод билан.

— Қосим ака ҳақиқатан дуруст одам, иш деса ўлик-тиригига қарамайди,— деди мудир.

Бу — Қосим ака учун биринчи ва улуғ илтифот эди.

Мудир билан хотин чиқиб кетдилар. Қосим Валад орқаларидан: «ҳар икковлари яшасин, бир-бирига жуда ҳам мос тушган» деб завқ билан термилиб қолди.

Бугун идора мажлиси. Кўриладиган масала битта: «ишчи-хизматчиларни пастдан юқорига кўтариш» тўғрисида. Бу мажлисда мудир жуда кўп сўйлади. Қосим ака бунга завқ билан сомеъ бўлди. Фақат қарорда шундай ёзилиб қолган эди: 10

«Идорамизнинг тарқатув ва склад бўлимидаги киши исрофгар ва ишга совуққонлик билан қаровчи бўлганидан, оилавий аҳволи ишчи-деҳқон бўлган, ўз идорамизнинг эски технический котиби ўртоқ Қосим Парпиев пастдан юқорига кўтарилсин»...

Орадан ҳафталар ўтди. Қосим ака мудирлик қилиб турган «тарқатув ва склад» бўлимидаги тарозибон ишдан бўшатилди. Буни Қосим Валад бўшатган эди. 20

Бу хабарни эшитган мудир мўйлов остидан кулиб қўйди ва дилидан «шу чоққача ўз кишиларимни танимай юрганам қизиқ» деган фикрни ўтказди.

1930

ЛУҚМОН

Манам наққош будам, айби ман хўш ошкоро
буд,
Табиби кардаам, нуқсониямро хок мепўшад.

«Гулистон» ва «Бўстон» китобининг муаллифи ўз китобининг чиройли ҳикоячаларидан бирида юқоридаги байтни келтирган. Шундайки, илгари вақтларда наққошлик билан умргузаронлик қилувчи бир киши, ўз касби корини йиғиштириб, табиблик қила бошлабди. Ундан бунинг сабабини сўралганда, юқоридаги байт билан, яъни мен наққош эдим, менинг ижодим рўйи рост, ҳар кимнинг кўз олдида жилваланар, унда бўлган айблар яққол кўринар эди. Энди табиблик қилмоқдаманким, айбларим кишиларнинг ўз олдида ошкора бўлмаяжак ва уларни тупроқ яширажак (тузалсалар — юз ёруғлигим, тузалмасалар — ўлажаклар), демишдир. Биз ҳикоя қилмоқчи бўлганимиз ҳақида қозоқ ва Луқмони замон бўлган домла Ҳубби 30 40

ибн Абдулмалик ҳазратлари илгари гарчанд наққош бўлиб ўтмаган бўлсалар ҳам, гўристонликдан юзларини этаклари билан яшириб ўтар эдилар. Яъни, ўзларининг шифоёб қўлларида жон баҳақ таслим қилган ўликлардан уялар эдилар.

10 Тақсирнинг шуҳратлари тибда бўлгани каби илми рамзда ҳам кишилар ўртасига тарқалган эди. Бирор мажлисда у ҳазратдан сўз очилса, ҳар ихлосли банда ҳам у киши тўғрисида билганини сўйлар ва тингловчисини ҳайрат дарёсига шўнғитиб юборар эди. Мен ҳам кўпчилик қатори у Луқмони соний (иккинчи Луқмон) тўғрисида уч амри воқеани биламан. Булардан бирисини кишилардан эшитдим, иккинчисини ўз кўзим билан кўрдим ва учинчисини у кишининг дўконлари — УРО тарафидан тинтилганда китоблари орасидан топилган бир қоғозда ўқидим.

20 Эшитганим шундай эди: Кунлардан бир куни аллақайси бир эшоннинг кенжатой заифаси иситма аралаш диққинафаслик касалига йўлиқибди. Оилада бўладиган турли-туман туркана дорилар фойда бермагач, ноилож табиби ҳозиқ домла Ҳуббини чақириб келтирибди. Эшон ўз хотинининг сўлим юзини ва оҳу кўзини номаҳрамга кўрсатишдан, хусусан, унинг мрамардай салиқали билагини томир кўриш мажбурияти билан табибга тўтқазишдан бўйин товлаб, табибдан орқаворатдан дармон бермоқликни илтимос қилибди. Табиб унга: «Агар билак ушлаш мумкин бўлмаса, билагига бир қатим ипак боғлансин ва бир учи менга берилсин»,— дебди. Табибнинг сўрови бажарилибди, табиб ўзидан икки қулоч нарида исмат пардада яширинган хотиннинг томир уришини бир тола ипак орқали пайқаб, унга лозимдай дори-дармонларни берибди. Хотин бу дорилар истеъмолидан шифо топибди. Бу воқеадан сўнг, эшон оиласида домла Ҳубби ибни Маликка ихлос кучайиб, хусусан, кенжатой хотинким, ўз ҳаётидан умид узган эди, ўз халоскорини «отахон» деб тутибди.

30 Хотин сўнгги пайтларда табиб «отахони»нинг ҳужрасига борар ва унга ихлос билан хизмат камарини 40 белига боғлаган экан.

Табибнинг ҳам бу хотинга меҳрибонлиги чиндан ортиб, хотиннинг етмиш икки томири ва уч юз олтмиш суякларининг айрим бўғинларида бўлган хоҳ эски ва хоҳ янги дардларини йўқотишга қўшиш қилибди.

Натижада, хотиннинг ўн икки йилдан буён кўнглида қора доғ бўлиб ётган «бефарзандлик» дарди ҳам йўқолиб, «худойи таоло» унга бир фарзанди солиҳ ато

қилибди. Эшон бу ишлардан сўнг дунёларга сиғмай ўз ўглининг отини Ҳубби ибн Абдумалик табибга ҳур-матан «Маликберди» қўйибди.

Табибнинг бу ишини кўплар, тажрибанинг зўрлиги ва рамзнинг ўткирлигидан деб таъбир қиладилар.

Иккинчи амри воқени ўз кўзим билан кўрганман, бу шундай эди: Бир минг тўққиз юз йигирма учинчи йил рамазон ойининг баҳорда келган пайтлари. Бозорлар кундузлари жимжит, асрдан сўнг қайнайди. Қозон-қозон нишолда, гижда нон, нахотли мавиз, шир-мойи мисри ва ранг-баранг, рамазон ойига махсус ме-ва-чевалар истакларни чорлаб туради. Атторларнинг «лапка»лари олдида бухорий сақич, эроний хина, тошканивор попукли иштонбоғ, чанговуз, қизил, сариқ лакларга бўялган ту누ка сурнайча ва хўрозқандлар арафа яқинлашганлигидан хабар бериб туради.

Атторлик растасидан қассобликка бораверишда, бешик бозорининг муюшида Луқмон домла Ҳубби ибни Маликнинг ҳам дўкончалари жойлашган.

Агарда растанинг муқобил беткайдан туриб қара-сангиз, дўконча бутун маҳобати билан кўзингизга акс этади, санокқа сиғмас бўз, тик, чит, қоғоз ва ҳар хил матолардан тикилган халтачаларда «нав-банав» дорилар, ту누ка қутичалар, сопол кўза, шиша қумғон, ҳовонча, шода-шода турли ноёб гиёҳлар — буларнинг ҳаммаси дўконнинг зийнатлари...

Дўконча олдида бир халта зарчўба, бир ту누ка қутида занжабил малҳам, бир ёғоч идишда гулқанд, яна бир банкачада қора мураббо турадики, банканинг қорнига жалий қалам билан «Маъжуни жалолоий» деб ёзилгандир. Дўкончанинг ўнг ёнбошида катта мис карнай тўнкарилган. Табиб дўконига бунинг қандай алоқаси бор, деган чучмалликда қолмангизким, сурнайчилар саҳарликдаги машқдан бўшагач, кўтариб юрамизми деб шу ерга карнайларини қўйиб кетадилар.

Дўконча ичида, олдида битта курсича қўйиб бир қўли билан «Тибби Юсуф» китобини варақлаб, яна бир қўли билан чўян ховончага қайроқ дастани солиб дори янчиб Луқмон домла Ҳубби ўлтирмоқдадир. Диққат билан қараб тура берсангиз, табибнинг кавшангани, тамшанганининг фарқига борасиз. Бу сизга қизиқ кўринади: ёпирай, табиб рўза тутмаганми?— деган халёлга борасиз. Ҳайҳот, асло ва сад асло бу фикри ботилга бормангизким, кеча тайёрланган гулқанднинг шифоёблик даражасини ўлчамоқда, ё бўлмаса, ҳовончага неча бор қайроқ урилганини санамоқдадир. Чун-

ки, «Фалон дору мунча ва фалон дору мунча мартаба янчилганда тайёр бўлади» деб тиб китобларида ёзилгандир.

10 Мен табиб олдига келиб етганимда, у чеҳрасидан заъфар ранги бурқиб турган бир кишининг томирини ушлаб, фикрга чўмган эди. Томир кўрсатувчининг бармоқларида бўлган лак, қора гул ва мум асарлари унинг махсидўз косиб эканидан дарак берар эди. Мен табибнинг мулоҳазасига ҳалақит бермаслик учун осойишталик билан дўкончининг лабига чўнқайдим. Табиб бир нафасдан сўнг уёқ-буёғига қараб:

— Кўзингиз ҳам тинадимиз?— деб сўради.

— Ҳовва, тақсир.

— Жиндек қабзиятингиз ҳам бор кўринади?

— Ҳовва, тақсир.

— Бай-бай-бай, қон олиш керак,— деди табиб, баъзан икки мартаба исҳол қилиб ташлайсиз, рўза тутдингизми?

20 — Ҳовва, тақсир.

Агарда дармонингиз жойида бўлса уч кун сидирға «ўта рўза» тутсангиз, меъдангиздаги хилт ва жигарингиздаги сафродан ҳам мусаффо бўлар эдингиз. Кўп гализ овқатларни зовталаб еган кўринасиз.

— Рўзачилик-да, тақсир, ифтор билан саҳарда тўйиб олмаса, толиқади киши.

— Нима, қон олайми?

— Фойдаси бўлса, бўлди-да, тақсир.

30 Кўрмагандай бўлиб кетасиз,— деди табиб ва чўнтагини ковлаб бир латтага тугилган ништарни чиқарди. Ништарнинг занглаган тигида ҳали қуриб битмаган қоннинг излари бор эди.

— Чап билагингизни очинг.

Бемор бедармон бўз чопоннинг енгидан қўлини чиқариб, сескантирарлик даражада сур оқариб кетган билагини табибга чўзди. Билакда мадорсиз кўк томирлар бўртиб кўринар эди. Табиб беморга панжасини тугишга — мушт қилишга ва юзини тескари ўгиришга буюрди. Ништар тирсак бўғимларидан ўтган йўғон 40 қон томирга бир элликча ботирилди. Ништар суғурилганда, томирдан қора қон фонтани отилди. Қон обдаста жўмрагидан келгандай отилиб, билак тубига қўйилган сопол косага оқар ва унда жигардай қотар эди. Табиб қонни менга кўрсатиб:

— Қуйиб кетибди, унниқиб кетибди, тагин ҳам қаддини кўтариб юрган экан-да, бечора...— дер эди.

Беморнинг юзларида ивир-ғивир юрган қизилликлар оқара бошламоқда, сариқ пешонасидан совуқ ва йирик тер доналари бўртмоқда. Лаблари елимланиб бир-бировига ёпишмоқда, кўзларининг қорачиғлари торайиб, нафаси сусаймоқда эди. Товоқ қонга тўлиб унинг синиқ четларидан тошиб ҳам чиқа бошлаганда, табиб беморга муштини ёзишга буюрди. Фақат бемор муштини ёза олмаслик даражасига борган, қонсираб ҳушидан кетган эди. Табиб беморнинг қўлини ёзди. Жароҳат ўрнига қов (куйдирилган пахта) қўйди. Беморнинг кафтлари ўлик панжасидай оппоқ ва ҳаракатсиз эди. Бемор дўкон тўрига ётқизилди, табиб унинг бурнига сирка исқатиб гарданини уқалар, ҳадеб елпитар эди. 10

Ярим соатлардан сўнг бемор ўзига келди. Фақат ўрнидан тура олмади, менинг унга раҳмим келиб, қўлтиғига кирдим, табибга назр берди, табиб сурғи бериб, юқорида айтган сўзларини яна бир марта таъкидлади.

Бемор қалтираган ва қақшаган овоз билан:

— Ука, умрингиздан барака топинг, уйим шу яқин орада, сал ёрдамлашиб мени қўйиб келинг,— деб мендан илтимос қилди. Унинг товуши ер тубидан келгандай суст ва паст эди. 20

Қўлтиқлаб уйига олиб бориб қўйдим...

Елғон арафа куни мен бир зарурат билан яна аторликка тушдим. Табиб дўкони олдида катта йиғин — издиҳом тўпланган эди. Бир чеккага суқилиб воқеани тингладим. Табиб бир косибдан қон оламан деб, унинг қонини заҳарлаб («заражение крови» билан) ўлдирибди. Билдимки, гап мен шоҳиди бўлган воқеа устида. УРО ва соғлиқни сақлаш инспектори томонидан унинг дўкони хатланмоқда экан... 30

Мен ичкарига суқилдим. УРО ва инспекторга бу воқеани ўз кўзим билан кўрганлигим, керак бўлган вақтда гувоҳ қилиб чақиришлари мумкин эканлиги тўғрисида хизматимни таклиф қилдим. Қабул қилиб адресимни ёзиб олдилар. Мен хатлашда иштирок қилдим, дори-дармонларни бир чеккага ташиб печатладик, курси устидаги «Тибби Юсуф» китоби ҳам печатланган эди. Шу китобни олиб ичини очган эдим, бир хат топдим, секин ўқий бошладим, унда қуйидагилар ёзилган эди: 40

«Ун еттинчи боб зотилжанб марази баёнотидадир. Мараз бисёр ташна бўладир, сув ичмоқ истайдир, бунинг иложи шудирким, Ҳиндистондаги Қашмир дарёси қирғоғида «зим-зим» деган бир гиёҳ ўсадир, шуни

офтобда қуритиб дошқозонда уч кун қайнатилгай ва шунинг сувига етти мисқол ҳалилаи зард қўшиб беморга ичирилгай. Иншоолло, сиҳат топгай...»

Бу дори Ҳиндистондан келтирилгунча касалнинг йи-гирмаси ўтиб, қирқи яқинлашмоғи аниқ эди.

Луқмон қамоққа олинди.

1931

САФАР

10 Бунга ўхшаш, кишиларнинг таажжубларига сазо-вор бўлмайдиган воқеаларни одатда «одат» деб атай-дилар.

Фараз қилингиз, сиз юмшоқ поезд плацкартаси би-лан юк (товарний) вагонининг томида, унчалик тумтароққа эга бўлмаган бир сафардан қайтдингиз. Са-фарга чиқар олдингизда ҳеч ким сизни кузатиб қўй-маган ва ҳеч ким орқангиздан оқ ёвлиқ силкиб, айри-лиқнинг бошланғич ёшлари билан ёқасини ҳўл қилиб қолмагани сингари, мўлжалга етиб келганингизда ҳам истиқболингизга чиқувчилар, музика, ноғора-дуппак 20 чалувчилар бўлмади.

Икки курагингиз ўртасида, бириси елкага қараб, яна бириси белга қараб аллақандай ҳайвони лояълам (олти оёқли экани майда қадамлигидан сизга ошко-ра эди)нинг ғимирлаб қилган саёҳатини ҳис қилдин-гиз.

Баданингизнинг жирканишидан туғилган бир жи-мирлоқ пайдо бўлди. Ёнингиздаги кишининг узун бир занжирдай чўзилиб бормоқда бўлган сўзларига, англаб-англамаслик билан «ҳа», «бали» жавобларини бермоқ-да бўлсангиз ҳам, туб ўйловингиз, баданингиздаги 30 меҳмонларнинг «ким, қаердан, ижтимоий чиқишлари ва мақсадлари нима» эканини билиш, бирор суиқасд фикрида бўла қолсалар тутиб олиб янчиш тўғрисида борар эди. Кўп ўтмади, бояги ёт йўловчиларнинг бел-га қараб кетгани, камардан ҳам қуйироқ тушиб ва қаерингизнидир — ҳар ҳолда ўнқовсиз бир ўринда тар-тибли суратда, сизнинг қуюқ ва ширин қонингиз билан ўзини сийлай бошлади. Елкага қараб кетгани ҳали бирор муносиб мавқе эгаллаб олмагани учун мўйла-рингиз орасида саргардон эди. Сиз жаноблари остида-гисининг чақувидан унча шикастахотир бўлмасангиз ҳам қичувидан ва юқоридагисининг ғивирлашидан кўп 40 озор топмоқда эдингиз. Бирданига «шер»ларга махсус човут билан ҳар икковига ҳам ҳужум тўғрисида ўйлай

бошладингиз. Бироқ, ёнингиздаги кишининг мавжудия-
тидан дилингиз ранжийди. Чунки, поезддан тушганлар-
нинг баданларида сизники сингари майда ҳашарот-
ларнинг бўлиши гарчанд одат бўлса ҳам, шундайин
покиза кишилар ва тоза ўринларда дуч келган аъзони
бепарво қашиб ўтириш одатга тескари ҳисобланар
эди.

Бинобарин, бу озорга ғоят танглик билан, тишин-
гизни тишингизга босиб, чидаб турмоқда эдингиз. Кўп
ўтмади. Суҳбатдошингиз, ўз сўзи орасида, қўлларига 10
эрк ҳам бериб, қошида чимирилиш, юзида жирканиш
кўрсатиб, елкангиздан бояги ёт йўловчиларнинг бири-
сини тутиб олди-да, ерга ташлади ва орқасидан тупу-
риб ҳам қўйди.

Сиз албатта қизардингиз ва бу уятни ювиш учун:
— Кечирасиз, худди шу кун поезддан тушдим,— де-
ган баҳонада бўласиз. Уртоғингиз ҳам жўялик киши
бўлса, ўзини унча эси кетмаганга солиб:

— Бее, нима қилади дейсиз, айби йўқ, бу одат-ку,—
дейди. 20

Шу-шу бўлади-ку, бу сафарнинг хотирасини эслай
бошлаганингизда, биринчи навбатда, шу ёт йўловчилар
ҳикояси эсингизга тушади.

Бир хил кишилар ғоятда зериктирувчи суҳбатга эга
бўладиларким, икки ўртадаги чорак соатлик гап бор-
ди-келдисидаяёқ, бу дунёга чакки туғилганингиз ёки ту-
ғилиб ҳам қулоқ эгаси бўлганингиздан ранжийсиз ва
ҳулол кетган умрлар тўғрисида ўйлай бошлайсиз.

Инсоф билан ўйлаганда ҳам, бир кишининг Тош-
кентдан — Ашхободгача йигирма биринчи кунда, Мир-
рихнинг қуёшга тааллуқ топган соати саъдида кириб
бориши ва шу уч ҳафталик моҳи сафарнинг қисми 30
аъзамини эгаллаган йўлда кўргани ажойиб ва ғаройи-
ботларидан батафсил ҳикоя қилиб, гап чўзганини эши-
тиш зериктиради. Бундан кўра онадан кар туғилишни
орзу қилиш минг марта аъло, албатта...

У (сафардан қайтган киши) пул талаб қилмайдиган
эшитувчининг тўзим ва чидамига қойил қолиб,
юқорида айтиб ўтилган жуда майда одатий воқеалар-
ни ҳам қолдирмай сўйлар эди. 40

Алқисса, манзил ва мароҳил тай қилиб, Тошкент
вокзалида бир ҳафтагина тунадик. Дуомиз ниҳоят
ижобатга етиб, саккизинчи куннинг наҳорида чипта
қўлимизга тегди. Гарчанд чиптада йигирма беш сўм
эллик тийиндан ёзилган бўлса ҳам, биз сўм ўрнига ти-
йин, тийин ўрнига сўм тўладик, яъни рақам тўғрисида

зараримиз бўлмади. Шундайким: юк ташувчи биздан инсоф билан эллик сўм йигирма беш тийиндан олган эди. Вагонга миниб олиш учун юракларимиз кабутар баччадай типирчилар эди. Илло контроль «ҳали посадка йўқ», деб бизни платформага чиқишга қўймас эди. Биз эшик тубида давомли интизор билан жиққа-мушт бўлмоқда эдик. Бир вақт ёнимнинг енгил тортиб қолганлигини сездим. Пайпаслаб қараганимда, пичоқнинг қини бўш эди. «Садақайи радди бало бўлсин темиртак» дедим. Бир вақт начальник ҳуштак чалиб юборди. Йўқолган пичоқ шу ҳуштакка боғланган эканми, қулоқдан кириб, юракни тилиб юборди. Нима қилайлик, биз вокзал ичида қолиб, поезд бўш ҳаракат қилмоқда эди. Биз уни маневр бўлса керак деб ўйлаган эдик, афсуски, поезд состави пассажирларни унутиб, яйдоқ жўнаб қолган эди. Яна қарийб бир кун эшик тубида зориқиб кутдик. Эртаси шомдан сўнг бир тарафдан қизил қатор намоён бўлди. Таваккални рўмолчага тугиб, платформага югурдик. Қўлларимда юк-

- 10
- 20
- ларим кўп бўлганидан одамларнинг орқасида қолдим ва жойларнинг ҳаммаси салт кишилар тарафидан эгалланиб қолганлигидан, бир вагоннинг мағзи сарида жой эгаси бўлдим.

Беш соатлик кутишдан сўнг поезд Ашхободга қараб юра кетди. Хурсандлигимдан юрагим чапак чалар эди. Хуржундаги босволдиларнинг бирини устара билан бўғизлаб, ея бошладим. Бир айланиб қарасам, олдимга вагон қоровули чиқиб, мени беҳурмат қилмоққа турди.

- 30
- Тездан тушиб кет, бўлмаса келаси разъезддан бошлаб яёв қоласан,— деб дўқ урмоққа бошлади.

Ёнимни тимискилаб, битта червонни аста суғуриб, бир тилик босволди билан қоровулга қараб мулойимона узатдим ва осойишталик билан йўлга равона бўлдим. Бу бахтиёрликлар мени элтиб, кўзим уйқуга кетибди. Бир маҳал кичик бир тарақ-туруқдан кўзимни очиб қарасам, вақт илк саҳар, тепамда бир кичик паншаха турибди. Мен аввал буни Сирдарёнинг кўприги деб ўйладим. Бирданига паншаха ҳаракатланиб, бо-

- 40
- шимдаги чамадонни суғуриб кетди.

«Ҳой-ҳой, қўйма, олдини тўс, ўғри қочди»лар билан ўрнимдан кушод туриб қарасам, Зангиота станциясига келган эканмиз, паншаханинг бирор панжаси ё кўзимнинг жиягини ё бўлмаса лунжимни йиртиб кетгани учун кўп қувондим.

Сафардан қайтган киши шу ерга келганда, «эҳҳ»

дедим, энди Зангиотага келган бўлса, ҳали тоза эши-
тар эканман,— деб қўрқув босди.

Сафардан келган сўйлар эди:

— Шу билан, шунчалик уқубатларни тортиб, уч
кун деганда Ховосга келдик. Мен бу сафарнинг баҳри-
дан кечиб, билетимни бир кишига арзон-гаровга сот-
дим-да, Тошкентга қайтиш учун бошқа билет олдим.
Кечаси поездга бир амаллаб миниб, Тошкентга қайта
бошладим. Кун юрдик, тун юрдик — охири етдик. Вок-
залга тушиб, не кўрай, ҳайҳот, Тошкентда трамвай 10
барҳам топибди. Трамвай ўрнига катта-катта қизил
автобус, кўзимни каттароқ очиб қарасам, поездга янги-
лиш миниб, Самарқандга келиб қолибман...

Сафардан қайтган киши, шу ерга келганда, олдига
дўппимни қўйиб, тириклигимга жўнаб қолдим. Чунки
Ашхободгача ҳали гап кўп эди.

1931

«ҲАЖИ ҚАБУЛ БЎЛДИ»

Мусулмонлик бешта шарт билан барқарор.

У, шариатнинг шу бешта шартдан уч яримтасини 20
сидқи ихлос билан бажарса ҳам, бир яримтасига қол-
ганда дол қолар эди, яъни дунёдаги динлар ўртасида
ислом динидай бақувват бир дин йўқ, бу динда бўлган
одамлар тўғридан-тўғри жаннатга борадилар, ҳайф,
юз ҳайф бошқа диндагиларнинг ўтган умрларигаким,
улар бу дунёни бевафодан кўзларини юмган кунлари-
дан бошлабоқ дўзахнинг оташфишон тубига отилади-
лар. У ерда уларни бир умр уқубат ва қийноқ кутиб
ётади,— деб ишонар ва «иннаддина индаллоҳул ислом»
ҳадисига имон келтирар эди. Бу билан ислом динининг 30
биринчи шартини ўрнига келтирар эди.

Гарчанд, намозда ўқиладиган турлича узун-қисқа
арабий сўзларнинг маъносини билмаса ва уларни
ўқишда тили каловланиб қолса ҳам, ҳар куни беш
вақт ўттиз икки ракъат намозини тарк қилмай дума-
лаб-сумалаб шариатнинг иккинчи мажбуриятдан ҳам
ўзини озод қилар эди.

Дунёнинг нафис ва дилхарош музыкаларидан бўл-
ган ноғора ва унга жўровоз бўлган карнайнинг саҳар-
даги мусулмон шаҳарларининг қалбига таъсир қилади-
ган оҳанги, унинг энг севган нарсаси эди. Ва шундай 40
ёқимли музыка важҳидан йилнинг ҳар ўн икки ойнинг
ҳам моҳи рамазон бўлмаганидан ўкинар, шу музыка
иштиёқида бир ой — ўттиз кун рўзанинг қандай қилиб

ўтиб кетганини ҳам билмай қолар эди. Кундуз кунлари ҳеч нима емай, ичмай, чекмай оқшомгача борар, оқшом шом намозидан сўнг лоҳаз бўлгунча ея бошлар эди. Сўнгра яқин маҳаллалардаги масжидларга бориб, қори болаларнинг жаранглама овозларини тинглар эди. Йўл-йўлакай ўтган бир йил рўзада унинг бошидан ўтган бир ҳодисани баён қилиб кетишни лозим топдик, токи ҳикоямиз бошқа тарафларга бурилиб кетса, шундай ноёб бир пайт эсдан чиқиши мумкин.

- 10 Бу воқеа рамазоннинг еттинчи куни, яъни лайлатулқадр ўтадиган кечаси воқе бўлди. Ўз маҳалласининг масжидида жуда тез, чиллаки қилиб таравиҳ ўқиб бўлгач, қори кўриш учун бошқа маҳалла масжидларини айлана бошлади. Худди Ботқоқсой маҳалласига борганда, бир қорининг овози уни эркисизча ўзига тортди. Масжидга кириб борди. Одамлар кўп, саҳнида ўттизинчи чироқлар ёқилган, дўнгдай-дўнгдай катта самоварлар қўйилган масжид айвонида дастурхонлар ёзилган. Йигит-ялангларнинг қўллари-қўллари га тегмай хизмат қилиб юрмоқдалар. Қари-қартанглар қорижоннинг орқасида қуръон тинглайдилар.

- 20 У энг илгари масжид айвонига ўтириб бир бурда оби нон билан бир ялам нишолда ва бир хўплам чой ичиб, умумий қоида бўйича меҳмон бўлди. Сўнг астагина салланинг печини тушириб, олдиндаги қаторга ўтди ва қорижоннинг имоматига иқтидо қилиб, қуръонни тинглай бошлади. Қорижон ола-була Бухоро беқасамидан дўндиққина тўн кийган. Бошида жажмондайгина қилиб ўралган ипак салла, оёғида сағри гулчинли бўковой амиркондан мирзойи қолипда тикилган маҳси, қадди барваста ва тўлагина келган бир бола эди. Қорижоннинг овозидан бўйга етган қизларнинг бош қўйган ёстиқларининг ҳиди келар эди. У ўзининг умрида минглаб қорижонларнинг ўқиган қуръонларини тинглаган бўлса ҳам, бунчалик ёқимли ва кишининг аллақандай юрак қилларини жафокаш момиқ қўллари билан аямай тирнагувчи сўлим бир овозни тингламаган эди. У қорижоннинг орқасида ўқигани таравиҳнинг биринчи рақъатидаёқ беҳоллана бошлади. Хусусан, рукуъга борганда унинг кўзлари қорижоннинг силлиқ ва тўлқинланиб турган сиртларига эркисизча телмирар эди.

- 40 Унинг бутун гавдаси ва шу гавдада аъзоларнинг ҳар биттаси ҳам қорижоннинг фидойи жонлари бўлиш учун тайёр эди. Чунончи, қулоғи қорижоннинг мусиқавий овозида, бурни қорижоннинг суртиб келгани ва

фаришталарга махсус ис чиқариб турган қалампир мойда, кўзи ҳам бояги айтганимизча ўз керакли ўрнида, оғзи бўлса қақраб кетган, тамшанмоқда, ақли ва шуури қорижонга қарши бир сезги оташи билан қовурилмоқда, қалби чопиб келган ёки пастликдан юқорига кўтарилган чилимкашларники сингари ҳансиров аралаш, тартибсиз, бироқ безовталаб тепмоқда эди...

У иккинчи рақъатни тугата олмади.

Рукуъга боргандаёқ... таҳорати бузилиб, намози 10
фосид бўлди. Кишиларга пайқатмай туриб сафдан чиқди, кавушни кийиб, масжидни тарк қилди ва тўғри бошқа масжидларга қорижонларни кўришга ҳам бурилмай ҳаммомга кетди...

Шу билан, у шариатнинг учинчи шarti бўлган рўзани ҳам бақадри ҳол — жон борича ўз ўрнига қўйиб келар эди.

Энди келамиз тўртинчи шартгаким, закот эди. У, бу шартни тўла-тўқис ўрнига қўя олмас ва шу важҳдан бу тўғридаги ғайратини ва шундан келадиган савобни ҳам яримта ҳисоблар эди. Чунончи: ўзи ёлғизқўл кавушдўз. Йиллик даромади неча тангадан неча тангага кўтарилиб ёки тушиб, неча танга холис фойда-ку, неча танга мўмай зиён бўлганини дуруст ҳисоблай олмас ва ҳар йили рамазонда боёнлар закот улашганда ёхуд бирор ҳийлаи шаръий билан бу мажбуриятни гарданларидан соқит қилганда, у ҳам бир иложини қилиб шундан халос бўлар ва кўпинча шу қилган ишидан кўнгли тўлмас, шунинг учун ҳам «худонинг ўзи кечирсин, ҳамма буюрганини ўрнига қўямиз-ку, шу закотиға қолганда сал густоҳмиз-да, яримёрти бўлиб қолади» деб дилидан ўтказар эди. Унинг закоти ҳар йили бир жуфт тўққизинчи укфа кавушдан иборат бўлиб, арафа кунларига тақаб битказар ва қўлтиғига қисиб, тўғри маҳалла имомининг олдига борар, кавушни имомга бериб:

— Тақсир, даромадим ўзингизга маълум, аёлмандман, каттароқ беришни кўтармайди. Шу кавушни олиб, яъни закотим учун қабул қилиб, дуонгизда йўқлаб қўйсангиз,— деб шикасталик кўрсатарди. Домулла-имом 40
ҳам ўн тангага кўрга берса индамай оладиган бу кавушдан юзида ивир-ғивир севиниш ва миннатдорлик белгилари кўрсатиб:

— Ҳой, Бадалмат сўфи, бу замонда шуни ҳам айтинг-да, худо сизникини бошқаларга қараганда яна кўпроқ ижобатга олади,— деб кавушни ёнига тортар

ва қўлини кўтариб ками чораки соат, Бадал ака тушунмай турган, лекин жаннатдаги ғилмон болаларнинг бағбақаларидай майин, кўнглига пором келатурган, арабий дуоларни тизиб ташлар эди.

10 Шу билан Бадал ака шариатнинг тўртинчи шартдан ҳам ярмини бажарган ҳисобланар эди. Энди қолган бешинчи шarti, ҳаж эди. Ана шунга қолганда, Бадал ака гарчанд кўнглида туганмас ва лаҳча чўгдай иштиёқ сақласа ҳам, ҳалигача муяссар бўла олмаган эди.

У ёшлигидан буён ҳаж қилиб келганлардан, турли-турли мажлисларда ўқилган ва айтилган китоб сўзларидан Маккатублонинг чандон-чандон таъриф ва тавсифларини эшитиб келар ва бу тўғрида ўзича хийла тасаввурларга ҳам эга эди. Масалан:

20 ...Аввало мингбошидан паспорт олиб, оташаравага тушасан, ўн беш кун деганда Дарён шўрнинг лабига етасан. Ана шунда ҳожибоши сенга сув вопури учун чипта олиб беради. Тун юрасан — кун юрасан, офтоб сувдан чиқиб сувга ботади. Бешинчи куни комил деганда халифайи Румнинг қизилбошлар шаҳарига чиқасан, тагин оташаравага миниб бедовлар (бадавий)нинг юртига борасан. Бедовлар ўзлари пайғамбар авлод бўлсалар ҳам, худонинг ғазаб қилган бандалари бўлади. Уларнинг бу ҳолга тушиб қолувларига ҳазрати Алининг дуойи бади сабаб бўлган. Улар ҳазрати Алининг туяси ўтлаб юганда тутиб олиб сўйган эканлар, ана шунга Шоҳимардоннинг ғазаблари келиб, «илоё иловандо устларинг пўшак, остларинг тўшак кўрмасин, 30 қўлларинг ўғирликдан чиқмасин», деб қарғаган эканлар. Ана шунинг учун бедовлар шир яланғоч, қора куюнди халқ бўлиб, ҳожиларнинг карвонларини талаш билан умр ўтказадилар. Хўш... бедовлар шаҳридан туяга миначасан, яъни туянинг устига кажава ортилган бўлиб, шу кажавага тушиб қум дарёсидан босиб ўтасан. Толеинг ёр бўлиб, пирлар мадаккор бўлса, бедовларни ғафлат босиб, ўн икки кун деганда Маккатублога кириб борасан. Бўлмаса аро йўлда бедовлар босқин қилиб карвонни талайдилар, молингни оладилар, 40 ўзингни шундай қутлуғ йўлда ўлдириб, шаҳид қилиб кетадилар. Бу ўлимнинг савоби етти ҳаж қилган билан баробар бўлади. Маккатублога боргандан сўнг лунги ўрайсан. Шаҳарнинг ўртасида қоратош — Ҳажар-ул-асвод бор, шунга юз суртасан. Иннайкейин Арафот деган тоққа чиқиб, шайтон ул-алайҳ ул-лаънага тош отасан. Чанқасанг Замзам деган қудуқдан теп-текинга та-

баррук сув ичасан. Оч қолсанг хурмо ейсан. Бай-бай, бу хурмогинани айтинг-а, ҳаммасидан, ўзимизнинг Хў-жанд туршагидан ҳам етти мартаба мазали бўлади-ку, савоби етмиш иккита хур қизнинг никоҳидан ҳам зиёда бўлади. Ана шу хурмони еган кишининг оғзини фаришталар ҳидлар эмиш, хурмонинг данаги сақланган уйда жин-ажинанинг уруғи ҳам қолмас эмиш. Шу билан туда қиласан, суда қиласан, борганингдаги машаққатлар билан орқангга қайтасан. Худди қайтиб, омон-эсон яна ўша Дарёи шўрдан чиққанингдан сўнг юр-тингга сим қоқасан (телеграмм берасан), ўлмай икки пут, иссиқ жон саломат бўлса, кимсан фалончи ҳожи афанди бўлиб ўз шаҳрингга етиб келасан.

Ана шу «фалончи ҳожи афандим» бўлишнинг ўзи-да гап катта...

Бадал ака замон-замонлардан, йил-йиллардан бери ана шу номни олиш, «Бадалмат сўфи ибни Назармат сўфи ўғиллари ҳожиюл-ҳарамайн афандии жаннатмакон» бўлиш кўйида юрган йўли, қилган иши, хулласи, фикр-зикрини йўқотган.

Бир кун ҳеч таниш бўлмаган бир бойвачча келиб Бадалмат акага кавуш буюрмоқчи бўлди. Шунда бояги бойвачча камоли танимаганликдан Бадал акага:

— Ҳожи ака, энди кавуш намиқдор силлиқ қолипда бўлсин-да,— деб, уни «ҳожи ака» исми билан ундагани учун кавушни эл-юртга қараганда ярим сўм арзон ва оро бериб муддатидан ҳам бир ҳафта илгари битказиб берди.

Бултур кузакда Бадалмат аканинг яшаган маҳалласидан ҳажга кетган Ашур баққол, «ҳа» дегунча бинойидек ҳожи бўлиб қайтди. Ҳозир уни ҳеч ким Ашур баққол демайди. Бадалмат аканинг ўзи ҳам у билан тўқнашганда, ундан илгарироқ салом бериб:

— Ҳай, ҳормасинлар, ҳожи афандим,— деб илтифот қилади ва ичидан бўлса Ашур баққолга қарши ҳасад қилади. Ўзи билан таққос қилиб кўради-да, ўзининг Ашур баққолдан батавфиқликда садҳазор чандон зиёда эканини ўйлайди:

— Хўш,— дейди.— менинг ундан қай ерим кам, Ашур-ку, ҳажга бормасдан илгари худонинг энг ёмон бандаси эди. Фосиқ, моли мардумхўр эди. Чунончи: у (Ашур демоқчи) икки мартаба (бир марта маҳалланинг тобутхонасида, бир марта масжиднинг жиловхонасида) бесоқол билан ушланган, сад ҳазор бор шукур, Бадалмат ҳали бир марта ҳам қўлга тушган эмас...

Ашур Зуннунхўжанинг етимларига васий бўламан деб икки юз сўлкавойини паққос еб кетди. Бадални ҳали ҳеч ким васий ҳам қилгани йўқ, у етим ҳақини егани ҳам йўқ. Ашур баққолчиликда қадоқ тошнинг тубини эговлаб, бир қадоқ ўрнига чорак кам бир қадоқ мол тортиб, фуқаронинг ҳақига зомини қиёмат бўлар эди. Бадалмат бўлса баққол эмас. Битта-яримта киши ёнидан чарм бериб, пойафзал буюрганда унча-мунча резги-пезгиларини олиб қолади, ҳа, энди буни худонинг ўзи кечирсин...

10 Ашур, ҳожи бўлмасдан илгари боши саждага тегмаган, аҳён-аҳёнда оғайнилардан уялиб намоз ўқиб қўйса ҳам, хўжакўрсин учун, бетаҳорат ўқир эди. Бадалмат ундай эмас...

Хуллас, Ашур ҳожи билан ўзи ўртасида фикр юргизиб, тафовутларни сарҳисоб қилади-да, ўзини Ашурдан юқори қўяди ва шу ондаёқ фикрига қилт этиб, ҳажга борганларнинг ҳамма гуноҳлари япроқдай тўкилиб, онадан туғма, бегуноҳ бўлиб қолишлари тушади.

20 Ашурнинг ҳар қанча гуноҳи бўлса ҳам, ҳожи бўлганидан сўнг қолмаган. У худонинг қўзичоқдай ювош ва бегуноҳ бандаси, у ҳожи афандим-а... Бадалмат бўлса, эҳҳ, кекирдакдан гуноҳга ботиб ётибди, тагин уялмасдан Ашур ҳожи устида шундай ноўрин хаёлларга бориб, бир гуноҳни ўн қилмоқда... дарров истиффор айтади, Ашур ҳожи тўғрисидаги фикрлари учун худодан афв сўрайди.

30 Бадалмат Ашур ҳожи тўғрисидаги хаёлларнинг очикдан-очик гуноҳ эканига ўзи ҳар гал иқрор қилади. Нега ҳам иқрор қилмасинки, Ашур ҳожи ҳар қанча ёмон бўлгани билан Бадалматнинг ҳалқумини ҳалоллашга сабаб бўлган киши.

Ашур ҳаждан қайтганда Бадалматга деб атайин, хурмо данагидан қилинган тасбеҳ, олти дона хурмонинг ўзгинаси (Бадалмат бир ой рўзада шу олти хурмони бўлиб-бўлиб оғзини очди), ўн қатрача келатурган оби Замзам келтирмаганми? Хўш... Ашур ҳожи ўзининг қандай машаққатлар билан ҳаж қилгани тўғрисида Бадалматга батафсил ҳикоя қилиб, уни хурсанд қилмаганми? Бадалмат Ашур ҳожининг ҳикоясидан сўнг ҳажга бориш йўлларининг билмаган жойларини ўрганиб олмаганми? Ашур ҳожининг Бадалмат гарданида шунчалик ҳақлари бўла туриб, Бадалмат Ашур ҳожи тўғрисида шундай бўлмағур ҳаёли фосидларга бориб ўтирса, бундан катта гуноҳ, бундан катта уят бўладими?.. Йўқ!

Ва шундан сўнг Бадалмат Ашур ҳожи тўғрисида ҳеч нима ўйламай, унга чуқур ҳурмат ва садоқат сақлаб юра бошлайди, чунки:

— Ашурмат ҳожи афандим!

* * *

Бадалматнинг «ҳожияул-ҳарамайн» бўлиш тўғрисидаги иштиёқлари сўнгги йилларда яна гуриллаб кетди. Бадалмат кўкрагида йиллар узунлигида тасмадан чўзилиб келган муддао энг охири ҳал бўлишга яқинлашиб бораётгандай эди. Бадалматнинг ҳожи бўлиш тўғрисидаги ўз тилаklarига ишона бошлашининг сабаби унинг иқтисодий дурустланиб қолганидан эди. 10

Тўғри-да, Бадалматнинг хўжалиги сўнгги йилларда анча ўсди, у ёлғизқўл косибликдан, халфа-шогирдли, кичкина бўлса ҳам корхона хўжайини бўлиб олган ва бунинг натижаси ўлароқ кишилар билан бўладиган муомаласи ҳам ўзгара тушган, чунончи сал бўлса ҳам давлатга эга, тўни силлиқ, катта, мушти зўр, маҳаллақўйнинг марди баобрўси саналган кишилар билан — ширин, халфа, шогирд, қўли ёлчиб пул кўрмаган йигит-яланг, тўни эски, паррехта кишилар билан аччиқ қўпол тўқнашувларда бўла бошлаган эди. 20

Бир мусулмонга бажарилуви мажбурий бўлган ва юқорида зикр қилинган шариатнинг беш мажбуриятидан баъзилари Бадалмат тарафидан унутилаёзган бўлсалар, баъзилари кучайиб кетганлар. Чунончи: у корхонасида ишловчи халфа, шогирдларга иш кўрсатмаган ёки бирор ишни ярамас қилиб қўйганлари учун койийман деб аксар вақт намозни унутар ва бунинг учун биттагина «ҳа энди худонинг ўзи кечирсин» билан кифояланар, закотни бўлса бир жуфт кавушдан бош-оёқ сарпогача кўтариб, ҳатто бунинг ёнига найдай ола қўчқорни қурбонлиқ қилиш каби тўқис-туғаллик билан бажарар эди. 30

Бадалматга бунчалик давлатнинг келиб қолиши, ўзи кутмаганда бўлди. Бу тўғридаги тафсилот гарчанд, узоқ вақт олиб, узоқ тарафларга борадиган бўлса ҳам, ҳикоя қилишни лозим кўрилди...

Бир тарафи Муҳити Кабирдан, иккинчи тарафи Фарбий Европанинг энг охири давлати бўлган Португалия (Пуртгиз)гача, Африканинг жимжит Саҳройи Кабиридан Сибирианинг совуқ тундраларигача, Ҳиндистондаги бир деҳқон оиласидан Олтой тоғларининг ёнбағирларидаги бир чўпоннинг хўжалигигача, Сибирия қирларидайн бутун умри қайиқда ўтувчи балиқ ов-

чилари бўлган хунхузларнинг елканларигача зарбидан титраган жаҳонгирлик уруши бир нафасга тўхтагандай бўлди. Қон билан бўялган хандақлар ва оташ пускуриб ётган фронтларда жон чекишиб ётган солдатлар орқаларига айландилар ва ўзларини бу урушга тортган, мажбуран ўқ ёмғири тубига йўллаган хўжайинларига қарши бир марта «етар!» доврўгини солдилар.

10 Хўжайинлар тарафидан аҳмоқ қилинган қуролларини хўжайинларнинг ўзларига қарши айлантдилар. Жаҳонгирлик урушининг fronti, қисман, урушга қарши уруш ва шу жаҳонгирлик урушидан манфаатдор бўлганларга қарши юришга айланди.

Жаҳонгирлик урушига сарф қилинган буюмларнинг тахминий ҳисобини иқтисод олимлари тубандагича кўрсатадилар.

20 ...Жаҳонгирлик урушида исроф қилинган овқат-озик ва кийин-бошлар билан тинчликда яшаган бир юз эллик миллион халқни бир юз ўн бир йил боқса бўлар эди. Жаҳонгирлик урушида ёндирилган ўқ-дориларнинг барисини бир ерга йиғиб, бирданига портлатилса, қуёш оила (система)сидан ўзига каттагина ўрин олиб турган ер куррасининг миҳвар (ўқ)ини ўзгартирса бўлар эди. Жаҳонгирлик урушида ҳалок бўлганларнинг ўзигина ўн беш миллиондан ошиқроқдир.

30 Маълумдирки, чор Россияси ҳам жаҳонгирлик урушига бир тан иштирок қилди. Рус капиталининг манфаати учун ўн миллиондан зиёда ишчи ва деҳқон болалари солдатликка олиндилар. Шаҳарларда бўлган фабрика ва заводлар ўзларининг расмана маҳсулотларини йиғиштириб, урушга керак бўладиган қурол-яроғ ишлаш корхоналарига айландилар.

Ана шу жаҳонгирлик уруши бўлиб турган майдонларда ўлган миллион-миллион солдатларнинг кийим-бошларини ечиб олиш кимнингдир эсига келган экан!

40 Бадалмат маҳалласидан бир масжид нарида урушгача ва уруш вақтларида ҳам каттагина давлатга эга — икки-учталаб ҳаммоми, тўрт-бешталаб қўра ва саройлари бўлган Юсуфжонбой турар эди. 1917 йилнинг бошларида Юсуфжонбой қаерга ишлатишни ўйлаб кўрмагани ҳолда, бирор фойдаси бўлиб қолар умиди билан Москва тарафдаги бир купецнинг тавсияси бўйича ўн уч вагон опоркани арзимаган баҳога сотиб олди.

(Опорка деганимиз — этикнинг қўнжи тарафи эмас, бош қисмидир. Ўлган солдатларнинг оёқларидаги

этикларини ечиб олиб, қўнжини кесганлар-да, бош та-
рафини кераксизга чиқарганлар, опорка ана шу улоқ-
тирилган қисми).

Опоркалар Тошкент вокзалига келиб етди. Бой ҳа-
ли бу опоркалардан қандай қилиб фойдаланишнинг
йўлини ҳал қилмаганидан ойларча талаб қилиб олма-
ди. Вокзал бошлиқлари опоркаларни бир очиқ склад-
га тўктириб, Юсуфжонбойга неча қайтадан олиб кети-
ши тўғрисида чақириқ қоғози юборсалар ҳам, бой
бепарво эди. Бойнинг кўпроқ фикри опоркалардан 10
ҳаммомни иситиш учун фойдаланиш, чармнинг олови
ўткир, ёниши давомлигина бўлганидан, буни ёқиш
фикрида эди.

Опоркалар вокзалда ойлаб ётди. Вокзал юк кўта-
рувчиларидан бири, оёқ яланглик азобидан қутулиш
учун опоркалар ичидан бир жуфт дурустгинасини то-
пиб оёғига илиб олди. Буни кўриб бошқа ҳаммоллар
ҳам шундай қилдилар. Булардан бошқалар ҳам ўрган-
дилар. Орадан сал ўтмай, оёқ кийимидан қийналган
вокзал атрофидаги камбағалларнинг мурожаат қила- 20
диган бирдан-бир ўринлари очиқ складда, Юсуфжон-
бойнинг опоркалари бўлди.

Вокзал бошлиқлари сўнгги дафъа ўлароқ Юсуф-
жонбойга: «Тездан опоркаларингизни олиб кетмасан-
гиз, биз жавобгар эмас, чунки кишилар кийиш учун
ташиб кетмоқдалар. Биз шунчалик қўпол ва арзимас
буюм учун ёпиқ склад бера олмаймиз ва бирорта мут-
тасил қоровул қўйишдан ҳам ожизмиз», деган қоғозни
юбордилар.

Ана шундан сўнггина Юсуфжонбой, бу ўлик мол- 30
дан қандай қилиб яхши ва мўмай фойда олиш тўғри-
сида маъқул фикрга келиб қолди. Бир неча куннинг
ичидаёқ опоркалар шаҳар ичига, Юсуфжонбойнинг
аллақайси қўрасига ташилди.

Вақт зиқ.

Большевиклар Керенский ҳукумати қўлидан мамла-
катни тортиб олиш учун жон чекмоқдалар. Қиш қат-
тиқ. Бошқа санойй фабрикалар сингари оёқ кийими,
айниқса резинка фабрикалари ишламайди. Қалошлар 40
йўқ.

Ҳар қулай фурсатдан чойчақа чиқазишга ўрганиб
қолган Юсуфжонбой энди ишга тушмаса, қачон туш-
син!

Опоркалар энди фуруш бўлмаса, қачон бўлсин!

Юсуфжонбой қосиблар ичида батавфиқ, киши ҳа-
қидан қўрқадиган деб Бадалматни топди. Уни чақир-

тириб келиб, опоркалар тўғрисидаги фикрини сўйлади.

Бадалмат биринчи тажриба учун опоркалардан ўн жуфт олиб бориб, уларнинг лаб-лунжларини кесиб, сеплаб калош шаклида бўялган кавушлар тикди ва бозорга чиқариб сотди.

Харидор бор. Фойдагарлик яхши.

Натижани Юсуфжонбойга сўйлади. Юсуфжонбой опоркаларни ишга солиш устида Бадалмат билан шундай бир шартга келди.

- 10 Хом мол ва маблағ топа олмай қолган косиблардан йигирма-ўттизтасини йиғиб бир корхона очадилар. Бу корхонага Бадалмат бошлиқ бўлади. Опоркадан қилинган кавушлар орқали келадиган умумий фойданинг учдан бири Бадалматга қолиб, икки ҳиссани Юсуфжонбой олади.

Бу шартга Юсуфжонбой ҳам кўнди. Ҳафта — ўн кун ўтмай, сеплама кавушлар «фабрика»си ҳам ишга тушиб кетган эди.

- 20 Солдат этикларининг чарми оддий этикларга нисбатан пухта ва уларнинг ичида кийилиш муддати икки кундан бошлаб бир йилгача бўлган янги ва эски турлича опоркалар бўлиб, айниқса, резинка калошнинг номи ўчиб кетган шундай оғир йилларда жуда ҳам қўл — харидоргир эди. Сеплама кавуш корхонаси сал фурсатда теварак-атрофга донг чиқариб кетди. У, Тошкентдан бошқа шаҳарларга ҳам хизмат қила бошлади.

- 30 Гарчанд бу опоркаларнинг ўн уч вагони бой тарафидан ҳатто текин деярлик даражада арзонга олинган ва уни сеплаш учун косиб бачаларнинг меҳнатлари бой ва Бадалмат тарафидан жуда арзимаган ҳақ билан эксплуатация қилинса ҳам, харидори кўпайган сайин нархи ҳам хўжайинлар тарафидан кўтарилиб борар эди. У ҳафтадан бу ҳафтага янги баҳо қўйилиб турар эди ва шу орқасида катта хўжайин Юсуфжонбой билан кичик хўжайин Бадалматга етти ухлаб тушларига кирмаган мўмай фойдалар тилсими заррин дарё каби оқар эди. Бадалмат қўл остидаги йигирма-ўттиз чоғлиқ косиб бачалар устидан ўзи қўлини совуқ сувга урмагани ҳолда хўжайинлик қиларди. Янги-янги давлатларга биров кучи билан ғарқ бўлиб борар эди. Эсга тушганда айтган яхши деганларидай, яна кичик бир воқеани айтиб ўтиш зарур бўлиб қолди:

«Юсуфжонбой ва Бадалмат биродаронинг сеплама кавуш ширкатлари» корхонасида хизматда бўлган косиббачалардан бириси, аллақайси кун бир жуфт опоркани олиб, ичига қолип урмоқчи бўлди. Қолип опорка

ичидаги нимагадир тақалиб ичкарига қанча зовталанган билан ҳам кирмас эди. Косиббача қолипни олиб, опорка ичини қўли билан текшира бошлаганда қўли қотиб-қовжираб кетган ва каттагина бир нарсага тегди. Нима эканига қизиқиб, бу ёққа суғуриб олиб қараса, тўпиғидан узилган оёқ панжаси экан.

Бутун корхона ичига бир ваҳима чўкди. Бадалматни чақирдилар. У ҳам бу кутилмаган буюмдан қўрқув-титроқ босиб анқайиб қолди. Дарров домулла-имомдан маслаҳат сўрадилар. Домла:— Кимнинг оёғи 10 бўлса-бўлсин, балки ғазотда юрган, дини исломни қўриқлайман деб шаҳид ўлган мусулмон солдатининг оёғи бўлиши мумкин, бинобарин, жаноза ўқиб, кафанлаб кўмилсин,— деган маслаҳатни берди. Шундай қилдилар: бир парча латтага ўраб, жаноза ўқиб ерга кўмдилар. Лекин буни топган косиббача қўрқиб икки ҳафта касал бўлиб олди.

Бадалмат бу ишни ҳеч кимга ошкора қилмаслик учун косиббачалардан илтимос қилди. Негаки, бу иш оламга ошкора бўла қолса, мусулмонлар кавушдан 20 ҳазар қилиб, Юсуфжон ва Бадалмат учун бозорнинг касод бўлиб қолиши мумкин эди.

Корхонада яна эскича иш давом қилар эди. Сўнгги йилларда этик опоркалари ичидан кесилган, ёхуд узилган оёқ чиқиш ҳодисаси яна такрор бўлган бўлса ҳам, косиббачалар бунга ўрганиб, кўникиб қолганларидан, эски қоида бўйича латтага ўраб, жаноза ўқиб кўмар эдилар...

Ана шундай қилиб, Бадалматнинг давлати — хўжалиги кундан-кунга кўтарилиб бормоқда, қўли улгуржи-улгуржи пулларни кўрмоқда ва дили ҳам ҳажга бориш учун бўлган алангали иштиёқ билан кундан-кунга қаттиқроқ ишонч билан урмоқда. 30

Орадан қатор йиллар ўтди. Бошқалар каби мен ҳам Бадалматнинг кейинги яшаши тўғрисидаги маълумотга эга бўлмадим. Яна тўғриси, унинг орқасидан текшириб юришга ўзимда ортиқча вақт тополмадим. «Ҳожи афандим» бўлиш тўғрисидаги алангали ниятларнинг юзага чиқиб-чиқмаганлиги ҳам маълум эмас эди. 40

Ялтанинг топ-тоза ҳаволарини диққинафас бўлган яримта ўпкаларга шимира-шимира, йил бўйи йиғилиб қолган ҳордиқларнинг чигалларини ёзиб, олдимизда турган эндиги йилларнинг вазифаларига кўкрак кериш учун Ўзбекистонга қайтмоқда эдик.

Бир келганда кўриб қолган яхши деб, Шўролар ҳукуматининг узилмас бўлақларидан бўлган Украина жумҳуриятининг баъзи шаҳарларини ҳам саёҳат қилиш ниятимизда бор эди. Шунинг учун Ялтадан тўғри Қора денгиз орқали «Абхазия» пароходи билан Адас (Одесса) шаҳарига тушдик.

10 Ҳар бир вокзал, ҳар бир портда бўлгани каби Адас портида ҳам киракаш извош ва автомобиллар юкларингизни ўз ихтиёрингизга қўймай ва қаерга эканини ҳам суриштирмай юлиб-юлқиб кўтариб кетадиган ҳам-моллар бор эди. Биз пароход зинасидан қирғоққа биринчи қадамимизни қўйган онимиздаёқ, рўпарамизга эски турк фаси кийган, бурни ёшликдаги аллақайси гуноҳининг бараварига чириб кетган, қадди букик, олтмиш ёшлардан ошган бир чол ҳаммол чиқди.

У биз билан димоғ аралаш, манқаланиб русча сўзлашар эди. Кира тўғрисида ҳали келишиб етмаганимиз ҳолда, чамадонларимизни кўтариб, шаҳар ичига юра бошлади. Биз ҳам унинг орқасидан чор-ночор кетдик.

20 Мен ўз ҳаётимда Одессада биринчи бўлишим. Бу чолни ҳам табиий биринчи топқир кўраётирман. Бироқ унинг қарилигига қарамай, шам шуълаларидай порлаб турган кўзлари менга жуда иссиқ ва танишдай кўринди.

Ажабо бу ким? Кимнинг кўзига ўхшайди бу кўз?

— Йўқ. Мен янглишмоқдаман. Дунёда икки томчи сувдай бир-бировига ўхшайдиган кишилар жуда кўп, кўзлар ҳам шунинг сингари.

30 Ҳаммол кўтарган юкларига нисбатан деярли тез даражада кетар эди. Мен ва ўртоғим ундан икки қадам орқада, ўртоғимга қараб, ўзаро одатда сўйлашадиганимиз — очиқ овоз билан:

— Бу киши суриштирмай бизни қаерга олиб кетаётир,— дедим.

Ҳаммол орқасига қаради. Ўртоғим жавоб бериши лозим бўлган бу саволга манқаланиб, оҳанги бузилган ўзбек тили билан жавоб берди.

— Қўрқма, ёвга олиб бормайман. Номерга борасанми?

40 Мен ва ўртоғим бу гапдан ҳайронликда қолдик. Ўртоғим ҳовлиқиб сўрай бошлади:

— Ия, сиз мусулмонми?

— Йўқ.

Мен ўртоғимнинг шошиб сўраган бу саволини тузатдим:

— Яъни ўзбекми?

— Йўқ.

— Туркми?

— Йўқ.

— Ким бўлмаса?— деди ўртоғим.

— Чулчут,— деди чол дағаллик билан. Биз унинг гарчанд оҳанги келмаса ҳам, сўз тузилишидан ўзбек эканига ишона бошладик.

Чолдан ортиқ бирор ўзга савол сўрамай, бу кишининг ким экани тўғрисида ўртоғим билан музокаралашиб, номерга келганимизни билмай қолибмиз. 10

— Мана, Одессанинг энг яхши номери, шу ерга тушсаларинг бўлади,— деди чол. Номер контораси билан гаплашиб ўзимизга бир хона олдик. Чол биз билан хонанинг ичигача кирди, юкларни бир бурчакка қўйиб, хизмат ҳақини кутиб турди.

— Шундай қилиб, бобой, чулчутман денг!

Чол кулди.

— Мен сизни танигандай бўламан-у, лекин билмадим қаерда кўрган эканман,— дедим қайтадан мен. Чолнинг энсаси қотди. Ўз-ўзига гўнғиллаб гапира бошлади. 20

— Эҳе Бадалмат, толеинг жойида, бу шаҳри азимда сени ҳам танийдиган зумраша чиқиб қолди,— ва овозини равшанлатиб гапира бошлади,— танисанг, танирсан, Арафотнинг бошида, Дажланинг лабида, бедовнинг чўлида Бадалмат ҳожини кимлар кўрмади-ку, кимлар танимади.

— Бадалмат сўфи ака!— дедим ҳовлиқиб мен.

Чолнинг кўзлари пориллаб кетди.

— Сен кимсан? 30

— Ҳамшаҳарингиз. Сиз Бадалмат кавушдўз эмасмисиз, бурнингиз қани?— Чол ҳақоратли назар билан менга қаради ва кўкрагига қотиб кетган бармоқлари билан уриб;

— Кўп яхши танидинг. Бадалмат кавушдўз бурун ўлган. Бу кўрганинг Бадалмат ҳожи бурунсиздир,— деди.

Чолнинг тубига ўриндиқ қўйдик, ечиниш ҳам эсимиздан чиқиб кетди. У гарчанд ўжарлик қилса ҳам, пул бериш ваъдаси билан гапга солдик. У сўз жиҳатига жуда бахилланиб қолган, илгари ўз шаҳаридаги косибчилик корхонасига ким кирса, «Аҳмад Замчи соҳибқирон»ни ўқиб бериб зериктирадиган Бадалмат сўфи ўрнига чўрт сўзли бир чол келиб босган эди. 40

У жуда қисқа қилиб ҳикоя қилар эди.

Дарёи Шўр (Қора денгиз)дан омон-эсон ўтдим. Халфайи Румнинг қизилбошлар шаҳарига ҳам бордим. Бедовларнинг чўлидан ҳам соғ ўтдим. Бироқ, бу Макка деганинг ўзи қип-яланғоч чўл экан. Халқнинг қиладиган касбу корининг тайини йўқ. Бугун ризқ-рўзи ҳожиларнинг устига. Ҳаж қилишни чиқарган одам ҳам: «араб тўқ бўлсин-ку, Макка обод бўлсин, мусофирлар ўлса, ўла берсин»,— деган экан-да. Қимни кўрсанг, «қани бер» дейди. Битта қора тош экан, лаклак одам шуни бориб ўпади, юз-кўзини суртади. Бурунни ҳам ўша ерда қолдирдик. Суриштирмай ўпа берибман. Ҳафта ўтмай баданимга қизилча тошиб кетди. Қутлуғ дард дедим...

«Ҳожи бўлдим»га мағрур бўлиб қайта берибман. Йўл кира учун қолган-қутган пул-пучакни чўлда босқинчилар олди. Гадойлик қилдим, ямоқчилик қилдим. Ана шу ерга етиб келдим-ку, пўрт учдим. Қизилчаси қурғур қора тошдан юққан ёмон яра экан. Бурун чўкди...

20 Мана уч-тўрт йил бўлиб қолди, портда ҳаммоллик қиламан. Топганим дори-дармонга кетади. Шаҳримга қайтишга ҳам иштиёқим йўқ. Чунки, умрим тугалиб, соғлигим ва буд-шудим тамомланиб, бугун-эрта «ҳажим қабул бўлай» деб турибди. Энди, ука, шаҳарга борсаларинг, кўрдик, бор экан, деб гап чуватиб юрмаларинг, чунки у ерда ҳамма мени ўлган деб ўйлайди,— деди чол жуда умидсизлик билан. Биз ҳам унга, айтмасликка ваъда бердик. Юк кўтаргани учун ҳақини тўлаб хайрлашдик.

30 Тўғридан ҳам, Бадалмат сўфининг «ҳажи» охири умрида, Маккада эмас, Одесса портида «қабул бўлган» эди.

1931

ШОШИЛИНЧ ТЕЛЕГРАММА

Почтальон тушмагурнинг хориқулудда бир қилиғи менга ёқиб кетдики, хийла жонкуяр кўринар эди.

— Тез бўлинг, бу дафтарчага қўл қўйинг,— деди,— бир ҳафтадан буён,— деди,— йиғилиб қолган шошилинч телеграммаларни,— деди,— тезроқ эгасига топширишим керак,— деди.

40 — Акагинанг айланиб кетсин,— дедим,— бор экан-ку почта-телеграфда ҳам сандайлар,— дедим.

Ва жиндай ҳафсала билан сиёҳ-қаламга бахиллик қилмай: «Манким ҳожиюл-ҳарамайн Мулла Мирмуло-миддин Мулла Миркашшофиддин ўғиллари менга Самарқанди фирдавс монанддан ўн олтинчи сафар ул-муборақда қоқилган чақмоқ (молния) телеграммани тўрт оғайнининг аввалида, офтоби оламтоб қиёмдан жizzi гузашт қилганда олдим, яъни «расид» деб ўр-дак думи қилиб қўл қўйдим. Почталён камоли суръ-ат билан узоқлашди. Мен ҳам унинг бу даражада лобарлигига тасаннолар ўқиб иқ солиб қолдим. Теле-грамманинг Самарқанддан бўлиши мени унча ташвиш-га солмас эди, негаки, у шаҳри азимда бирталай қавм-қариндош, ёр-дўст орттирган эдим. Осойишталик билан телеграмманинг елимини кўчирдим ва мазмунига қа-радим. Ҳайҳот!..

10

Ҳарфлар оташин бўлиб, мени ёқа бошлади. Ҳар «алиф» бир ништари обдор бўлиб бағримга қадалмоқ-да, ҳар «сукун» бир мўйинча бўлиб елкамга ғам юк-ламоқда, ҳар «вов» бир аждари заҳаролуд бўлиб ўз комига тортмоқда эди. Унда ёзилган эдики:

20

«Ака!

Ўтирган бўлсангиз, турингиз, турган бўлсангиз, юрингиз, волидаи меҳрибонимиз эски дардлари чилла-шир билан автобус босиб вафот қилдилар.

Укангиз Мирзилолиддин».

Бўғзимга бир ҳиқичоқ тиқилди, вужудимни бир титроқ қоплади:

— Волида-я, волидаи меҳрибон-а, саҳарлар бешик тебратиб, оқ сутини аямаган, менинг мавжудиятим-нинг мураббийси-я, вафот... Қандай оғир, қандай мусиб-бат. Дунёни бир туман босиб, кўзимдан тирқираб ёш оқа бошлади.

30

Йиғласа одамнинг ҳоври босилади, мен ҳам яктан-нинг барини шалаббо қилиб йиғладим. Сал эсим ўзим-га келиб, телеграммани қайта бошдан ўқидим. Бу гал ҳарфлар пойма-пой кавуш каби телба-тескари кўрин-ди. Ҳар «алиф» бир ҳазилкаш бармоқ бўлиб қўлтиқ тагига, ҳар «сукун» ирвайган бир оғиз каби башарага, ҳар «вов» қизларнинг ҳўлланган жамалакларидай қу-лоққа кириб қитиқлай бошлади. Қаҳ-қаҳа солиб юбор-дим, тоза кулдим. Кулги ўзи қайғини йўқотади-да, лоп-па эсимга тушиб қолдики, менинг Самарқандда ҳеч қандай волидаи меҳрибоним йўқ. Бечора онагинам ўн саккизинчи йилда Тошкентда вафот қилиб, Бўржарда мадфундир.

40

Жудаям севиндим, «Яхшиям онам Самарқандда эмас, бўлмаса тоза ташвиш бўлар эди-да», дедим. Укам билан ўзаро жиндак ҳазилкашлигимиз бор эди. «Ўқувчилик, зериккандир, мени кулдирмоқчи бўлгандир», дедим-да, мен ҳам бир кулдириб қўяй, деб почтага югурдим.

10 Мендан олдин ҳам кишилар кўп эди. Энг олдинги турган одам кўзимга иссиққина кўринди. Тусмоллаб қарадим, бир вақтда Самарқандда бирга ишлаганимиз эсимга тушди. Унинг ҳам кўзи менга тушиб, калла лиқиллатиб саломлашдик. У телеграммани бериб жўнар экан. «Бечора бир мусофир-ку, ҳолини сўраб қўяй», деб жиндак кутишни илтимос қилдим. «Хўп», деб бир бурчакда менинг бўшашимни кута бошлади. Мен укамга тубандаги мазмунда телеграмма бердим.

«Ука!

Телеграммангни олдим. Онамиз ўлган бўлсалар, кўпам қайғурма, ҳарна битта ошхўру жомадаррон камроқ, ўзинг соғ бўл.

20

Аканг Мирмуломиддин».

Очереддан аста сирғилиб, самарқандлик биродаримнинг олдига бориб қўл олишдик. Ҳол-аҳвол, почтага нима иш билан келганини сўрадим. Бечора бир ҳасраткаш топилганига севинди. Бир хўрсиниб қўйганидан кейин сўз бошлади.

— Эй ўртоғ-э,— деди у,— нимасини сўрайсиз, шу замоннинг қизларида пичоқ учидай шарму ҳаё қолмади. Самарқанддан чиқаримда онам бечора чиллашир билан касал эди, ўлик-тиригидан бир оғиз хабар йўқ.

30

Ҳали ўн уч яшар бир ўқувчи синглим бор, у бўлса мана мундақа орсизликлар билан энсамни қотирмоқда,— деб чўнтагидан асабиятдан гижимланиб кетган бир телеграммани чиқариб берди. Уқий бошладим, тугата олмадим. Мендан бирор юпатиш кутиб турган биродаримнинг таажжуб ва ғазабига қарамай, тиззамни қучоқлаб чунонам кулдимки, деразалар шақиллаб, менга оҳанг қўшди. Бутун почтага келганлар, почта хизматчилари атрофимга ҳалқа қуриб тутқаноқ касалининг янги навини томоша қилмоқда эдилар.

40

Ахир, нега кулмай, телеграммада ёзилган эди:

«Ака!

Афв этасиз, сизнинг розилигингизни олмай, синфдошларимдан гўзал ва ақлли бир қиз — Шафоат Каримовага уйландим.

Турмушимиз яхши. Ҳатто бу турмушни ўртоқларим ва муаллимларим ҳам мақтамоқдалар. Фақат ўқувчилик, моддий тарафдан сиқилмоқдамиз, бир оз ёрдам кутамиз.

Укангиз Наимаой.

Самарқандлик биродарим бир қўли билан елкамга бир туртиб, қўлимдан телеграммани юлқиб олди, ҳалқани ёриб, шаҳдамлик билан кета бошлади. Мен бир нафасга кулгини йиғиштириб, баридан тортдим.

— Тўхта, биродар,— дедим. Қайрилиб қаради.— 10
Сен укангга нима деб телеграмма бердинг?

У жаҳл билан қўлимга қаттиқ бир туширди-да, барини йиғиштириб олди ва камоли шиддат билан жавоб бера бошлади.

— Тўрт сўз билан жавоб бердим: «Бебошвоқлик, қайғули яшанг, лаънат». Энди билсам бир сўзни ортиқча ёзган эканман, у ҳам «лаънат» сўзики, сендай девонага айтилиши керак эди.

— Тақсимотда янглишма, биродар, сабр қил, дарҳақиқат «лаънат» сўзи ортиқча, бери кел,— дедим. Чўнтагимдан укамнинг телеграммасини олиб кўрсатдим. Самарқандда ҳеч қандай онам бўлмаганини англатдим. Бир-биримизни тушуна бошладик. Унинг синглиси билан менинг инимнинг бизга юборган телеграммалари почтадагиларнинг сал хатоси билан айирбош бўлиб кетган эди. 20

Унинг берган телеграммасидаги сўзларни тақсим қила бошладик: «лаънат» — иккаламизнинг ўртамизда; «бебошвоқлик» почта идорасига тегди. «Қайғули» — биродаримнинг синглисига, «яшанг» — менинг 30 инимга.

1931

БУИДОҚ

Бу гал ҳам ўтган галдаги сингари бўлди.

Албатта уят эмас, насл қолдириш учун кураш, яшамоқ учун курашдирки, бу табиат қонуни. Энг оддий хужайрадан тортиб, фили маҳмудгача насл қолдирмоқчи. Ҳар қайсиси ҳам жуфай бўлиб яшамоқни истайди. Ана шу юзадан мен ҳам уйланиш учун қўниқўшининг қоғоздаги қанддай қилиб асраб ўтирганларни қизларига совчи юбора бошладим — оғиз солдирдим. 40

Ҳар ким ўз айбини билгиси келса, бирорта қизга совчи юборсин экан, бириси «ўпоқ», дебдир, бириси «сўпоқ», дебдир, бириси: «йигитнинг димоғида сассиғи бор», деса, яна биттаси: «кўрпа кўтарди мусофирга бературган қизимиз йўқ», деган жавоб-бажавобни бериб, кампирнинг дилига озор берибдир. Жуда ҳам жавоб тополмаганлари: «вой, айланай, қизимиз ҳали ёш, эрга бериш ниятимиз йўқ», деб жўнатибдилар. Хуллас, илк баҳордан катта қовун пишиғигача уч жуфт кавушнинг жағи узилса ҳам, мен «бахти сиёҳ»нинг пешонаси очилиб, бирор муносиб ерга унашолмадик. Кампирнинг бу тўғридаги мулоҳазаси «Осмоний никоҳ ерга тушгани йўқ»дан нарига ўтмайди.

10 Бир кун мен айвонча лабида ўтириб, бошимни икки қўлим орасига олиб, кампирнинг қанча жойга борганин, кимдан қандай жавоб олганин, хулласи, муваффақиятсизликларини тинглар эдим. Кампир қатнай бериб тинкадан қолибдирми, қиз эгаларининг гапларидан хўрлиги келибдирми, ҳайтовур, жуда ҳам юрак эзгучи бир оҳанг билан:

— Ахир, сен қургурнинг кўча-кўйда қилатурган кори бадингдан хабардор бўлмасам, худога шукур, тагинг кўрган, зотинг асл, кимсан фалончи мирза бўлиб юрган йигит бўлсанг, бир балойинг борми, нега тақдиринг қурғур тошдан битиб кетди, мен ҳам кўзим очиқликда орзу-ҳавас кўргим, бир бошингни икки қилиб, гўримда тинч ётгим келади...— деб сўйлар ва докафаранг лачагининг бурчига, бутун қотган вужудини сиқиб келтиргани бир-икки қатра заҳар-заққум ёшини 30 артар эди. Чидаб тура олмадим.

— Буви,— дедим,— садағайи обидийда кетсин, фуқаро қизини бермаса, ачасининг бошини боқтирсин, бундан кейин сиз овора бўлиб эшик санаб юрманг, хотин керак бўлса, ўзим қидириб топаман, битта келин бўлса олиб берарман.

Хўрсиниб ўрнимдан турдим, кўчага чиқиб кетдим.

Ана шу кундан бошлаб, менинг кўча дайдилигим бошланади.

* * *

40 Мен бирорта қизга ёки бирорта кишининг қўлтиғида кетиб борувчи хотинга, танисам-танимасам таъзим қилсам, илжайиб илтифот кўрсатсам таажжуб қилинмасин. Чунки, мен бу ишни уларга холис, кўнгилда, ҳеч қандай эгрилик сақламай, фақат ўзимга бир эш сайлаш ниятида қиламан.

Кийим-бошим гарду ғуборсиз, дўппимнинг ҳам охори кетган эмас, мийиғим ҳалигина қирдирилган. Камчилик — ботинкамнинг хиралигида эдики, мен бунинг олдини олиб, чўткалатмоқда эдим.

Бир санам, бир офат, ҳусн мамлакатада нодиран даврон, санамораста бир қиз ўрта яшар, соқоли мошгурунч бир кишининг ёнбошида борар эди.

Унинг гўзаллиги тўғрисида шоир қандай чиройли бир шеър ёзибдирки, байт:

Кўзларингдан кўп ғизола доғдир,
Лабларинг олуча бутган боғдир,
Кўкрагинг олмоси пишган чоғдир,
Бир кўришдан ҳар касал ҳам соғдир,
Мунча ҳам товус хироминг бор, ука?

10

Сочларингдан хом ипак шармандадир,
Бўйларингга сарви осо бандадир,
Сақлай ишқинг токи жоним тандадир,
Ўзим ҳар жойдаман, кўнглим сандадир,
Амр қил, қандай мароминг бор, ука?

Қиз билан ёнидаги кишини бир-бировларига таққос қилиб туриб, ота-бола эканларига зеҳним етди. Отасининг барвасталиги, қизил юз, саломат, уст-бош жиҳатидан мукаммаллигини кўриб, «ўришини кўриб бўзини ол, дадасини кўриб қизини ол», деган мақол эсимга тушди. «Менинг қидириб юрган қизим — шу», дедим ва танимаганим ҳолда дадасига хушмулозимат билан бир салом ва қизига мулоийм бир табассум ҳада қилдим. Дадаси саломга алик олди ва мени бошдан-оёқ кўздан кечириб, йўлида давом қилди.

Бир оёғим чўткачида банд бўлганидан буларни таъқиб қила олмаганимга ўкиниб қолдим. Уша кунги умр боди ҳавога учди. Эртасига ҳам мақтарли бир машғулот билан банд бўлдим, деб айта олмайман. Чунки, бу икки кунда у гўзал дилбарни изладим. Учинчи кун деганда, қўққисдан кўзимнинг изсиз қадамлари унинг икки қоши ўртасидан жой олди. У ёғ бозордаги якка баққолдан сурма харид қилиб турар эди. Ёнида тунов кунги киши йўқ эди. Ҳеч қандай ҳадиксиз тикка олдига бордим ва камоли тавозе билан унга қуюқ қилиб «эсонмисиз», дедим, у ҳам «эсонмисиз», деб жавоб қайтарди.

— Яхши қиз,— дедим.— дадангиз кўринмайдилар, ҳайтовур, ўзлари соғмилар?

— Шукур,— деди.— Ўзингиз қалайсиз?

Унинг бунчалик одамшавандалиги унга қарши меҳрибонлигимни яна кучайтириб юборган эди. Унинг овози игна ва патниси янги бўлган граммафондай ёқимли эди.

— Йўл бўлсин?

— Шундай, бир кўчага чиқиб келай, деб эдим, қаерга боришимни ҳам билмай турибман, бу шаҳарда таниш-билишимиз ҳам йўқ,— деди юз нозу карашмалар билан қиз. Дарров мусофир эканини англадим.

10 — Танишингиз бўлмаса — мана биз таниш-да,— дедим.— Бу шаҳарда мусофир бўлмаган ким бор, қани бўшмисиз, шаҳримизнинг пасту баландини жиндак томоша қилдирай.

Қизи тушмагур шундай мулойим табиат экан.

— Хўп,— деди.

Аввалига ёнма-ён, ундан кейин қўл ушлашиб, ундан кейин қўлтиқлашиб шаҳарни айлана бошладик. Иккита супрадай оқ танганинг баҳридан кечиб, бир тиликдан қовун олиб едик.

20 У мендан, мен ундан мамнун бўлиб эртасига кўришмоқ учун ваъдани бир жойга қўйиб, ажралишдик. Уша куни кечқурун унинг дадасини учратдим. Бу гал у — менинг кўзимга «келажак қайнатам» бўлганиданми, ҳайтовур, жуда иссиқ ва нуроний кўринган эди. Саломлашдик. Ҳатто, ботирчилик билан олдига бориб, қўлини олдим, соғлигини сўрадим. Эгилиб-букилиб, тавозе билан ажралишдик.

Эртасига қиз билан ваъда ўрнида учрашдик, яна шаҳар айлана бошладик. Андак-андак гапларимизга 30 муҳаббат шакарларини сепа бошладик.

Қизнинг ўзи-ку, бир сари эмишку-я, аммо унинг дадаси мени чандон яхши кўрар эмиш. «Бай-бай, ана йигиту, ана хушмулозиматлик. Бу шаҳарда бундай меҳмондўст яхши йигитни учратмадим, ҳар кимга худо куёв берса, шундайини берса», дея эмиш...

Учинчи кун қизни уйимга олиб бориб, кампирнинг кўригидан ўтказдим, кампирнинг қувониб кетганини қўяверасиз.

— Вой онагинанг бўйларингдан қоқиндик. Бир-бир-би- 40 ровларингга толпечакдай муносиб келиб турибсанлар-а, худо ҳар икковларингни бир-бировларингдан жудо қилмасин, ҳа, ишқилиб, чинакам тақдир бўлган бўлсин,— дер эди.

«Қаллиқчам»ни ўтқазгани жой тополмай, соясига кўрпача солади.

Кампир, ҳар қалай, азиз меҳмонга ҳам мунчалик эшилиб кетмаган эди, ўлимлик бисотини кавлаб, аллақандай тўй-маъракаларда енгга тўлдириб келгани бир кафт-бир кафт ранго-ранг карамель, парварда, «соқоллик»ларни тўкин қилиб юборди. Дадам билан онамнинг тўйида катта бувам тарафидан қўшилган, онамнинг кўз қорачиғида сақланатурган ирвит қутичасининг аллақайси бурчагидан, оқ докачага тугиб ташланган, бир-икки чайнам сақични олиб, «келин»га минг мақтовлар билан бера бошлади.

10

— Олинг, ойпош, мана буни дадаси раҳматлик Бухоройи шарифдан келтирган эдилар, мазор босиб келган табаррук сақич.

Ишқилиб, кампир шўрликнинг севинчига чек бўлмади...

Орадан яна икки-уч кун ўтиб, қиз билан бу шаҳарда биз бормаган бир ўрин қолган бўлса, у ҳам ЗАГС эди. Дадаси билан иноқлигимизни-ку қўя берасиз.

Бир кун қиз билан шаҳарнинг обод боғларидан бирида — мажнунтолнинг попук навалари остига қўйилган зангори скамейкада, электр фонарларининг шуълаларида буқиниб бир-бировимизнинг пинжимизга чунонам сингиб кетган эдикки, шапкўр бир йўловчи бизни, бирорта семиз киши, деб ўйлар эди.

Бир йигитнинг бир қизга айта олатургани қанчалик юрак қўшиқлари бўлса айтган эдим. Булар олдида қизнинг қалби танбурдан «Роҳат» эшитгандай, сурудларга фарқ бўлди, деб ўйлаган эдим. Афсуски, у ўн биринчи боласини ҳам кўмиб келган бир мотамзада кампирнинг хўрсиниши билан уҳ тортди.

30

Бир-бировимизга чирмашиб кетган билак занжирлари бўшашиб ечилдилар.

Вужудимни бир титраш билан таажжуб чулғаб олди.

— Жоним,— дедим,— сизнинг катта бир ҳасратингиз бўлса керак, мунча хўрсиниш бежиз бўлмаса керак?

Қиз аввалига ийманди. Қистадим.

— Энди шуки, дадамнинг бутун умидлари сиздан,— деди,— сизгина бизнинг бошимиздаги фалокатларни бартараф қила оласиз.

40

— Мен сиз ва дадангиз ҳурмати учун ҳар қандай фидокорликни қилишга тайёрман, қани, айтинг.

Қиз яна бир уҳ тортди, сўзга бошлади:

— Биз Чимкентдан бўламыз, унда бизнинг ботмон-ботмон ерларимиз, қўра-қўра қўйларимиз, уярда отла-

римиз, қўшчи-қўлончиларимиз бор эди, ҳаммасини ташлаб келдик...

Гапнинг маъзига тушуна бошладим.

— Хўш, нега ташлаб келдингиз?

— Ҳаммасидан ҳам қўрғончамиз ўртасига кўмган асл молларимизга ачинаман, унда менинг ҳам кўп-кўп олтин-кумушларим, ипак, бахмал кийим-бошларим бор эди, замона дуруст бўлиб, қайтиб бориб олсак, ҳаммаси ҳам чириб қолади-да. Сизга деб (яъни куёвга) оз-
10 мунча ҳам сарпо қилмаган эдик.

— Нега ташлаб келдиларингиз, дейман?

— Нега бўлар эди, дадамни қулоқ қилиб қамамоқчи бўлганлари учун-да.

— Қуруқ бош билан қоча бердиларингми?

— Йўғ-э, баъзи нарсаларимизни арзон-гаровга сотиб пул қилдик. Мен, дадам, яна бир яқинимиз учта отга миндик. Қирқтача қўйни олдимизга солиб кечалаб юриб қолдик.

— Яқинингиз қаерда қолди?

20 — У узоқда, Сирдарёнинг бу ёнбошида. Фарҳод тоғининг этагидаги бир яйловда.

— Хўш, мен нима ёрдам қиламан?

— Шу, дадамнинг молларидан яна унча-мунча ажратиб олиш, ҳам дадамни ҳақли қилиш учун-да...

— Яхши гап... ўйлашиб кўрамиз...— Мен чуқур бир мулоҳаза дарёсига шўнғиб кетган эдим.

Муҳаббат ва кураш!

Ё муштумзўрга ёрдам қилиб, унинг давлати ва қизига эга бўлиш орқали синфий курашга ва пролетариат диктатурасига хиёнат қилиш.

30 Ё айшдан кўра — курашни, муҳаббатдан кўра — пролетариат ҳокимиятининг пойдорлигини илгари қўйиб, муштумзўрнинг синф бўлиб тугалуви учун бардам туриш.

Ё муҳаббат — ё кураш! Сўнгиси мени енгди, мен муштумзўрнинг синф бўлиб тугатилув тарафдори бўлиб қолдим ва бу тўғридаги мулоҳазамни баён қилиш учун қизга айланиб қарадим. Қиз мени ташлаб кетиб қолган эди...

40 Мен елкамдан босиб турган чарчоқликни ирғитиб ташладим, йўлим уйга эмас, район шўросининг қулоқлар билан кураш комиссиясига эди.

Бир ҳафта ўтгач, қизни комиссия аъзоларидан бирининг қўлтиғида кўрдим.

Балки, ундан дадаси ва яқинини қутқариш, қўй, отларни қайтариб беришни илтимос қилатургандир.

Ҳар ҳолда, ўртоғимнинг олдида ҳам бутун салобати билан ё муҳаббат — ё кураш саволи турадиким, сўнгиисининг енгишига ишончим зўр.

1931

ЖАҲОНГИРЛИК УРУШИНING СЎНГИ ҚУРБОНЛАРИДАН БИРИ

(Урушга қарши юриш кунига бағишланган)

Ғарбий фронтнинг энг сўнги бомбалари портлаб ўчди. Душман жабҳасининг узун ва совуқ кекиртакли оғир тўплари сўнги мартаба ўлароқ зид қаторига ўз оловларини пушқурди. Фронтдан эсиб турган ел охири мартаба ўлароқ ўзи билан бомба, шрапнель жаҳаннам машиналари ва оғир тўплардан портлаган порохларнинг заҳар тутунларини улаштириб, Оқ денгизнинг зиллоқ кўйнига тўкди. 10 ;

Заҳарли газ баллонларининг ҳалқумларидан сўнги тутунлар бурқиб ўтди.

Бомбовоз аэропланлар, зирҳли танкларнинг сўнги тартараклари фронт уфқини зириллатиб чекина бошлади. Жаҳон урушининг қотил қадамлари босиб, янчиб ўтган далаларнинг кўкидан ажал булутлари номаълум вақтгача қилинган сулҳнинг шамоли билан сурилди. 20

Ғарбий фронтнинг зах окоп (хандоқ)ларидан, тиканак сим ўралган чангалзорлардан, дўзахга махсус олов пушқуришлик билан қонсираган водийлардан, мустамлака қулларидан мураккаб сўнги солдатларнинг мажруҳ танларидан илиқ жонлари чиқди.

Жаҳон бўйлаб ўн миллионлаб етимларнинг, бева ва тулларнинг қаторида сўнги оталар, сўнги эрлар кўзларини очмасликка буткул юмдилар. Жаҳонгирларнинг қонсираган кўзлари жиндак тўйгандай бўлди. Энди дунё газеталари, Ғарбий фронтнинг тинчлиги, уруш тугаганлиги, сулҳи умумий тўғрисида ёза бошлади. Балли, жаҳон тинчланган эди... Буни шаҳарларни тўлдирган оёқсизлардан, шрапнель зарбига каркўр бўлганларнинг қайтганларидан билиб бўлар эди. 30

1914 йилдан бошлаб 1918 йилгача чўзилган урушнинг топтаб ўтган қаҳрли қадамлари билан бир маҳшари музлимга айланган майдонлар жим ва осойишта эди. Аҳён-аҳён, бу қонли майдоннинг қирғоқларида бир-икки деҳқон, энди ўзининг хароба ҳолга айланган 40

рўзғорини тиклай бошлаган ва кишти-корига қўш қўшган эди.

Африканинг боди самум эгалик қилган Саҳройи Кабиридан тортиб, Осиёнинг бургутлар ҳукмрон Олтой чўққиларигача, шимол фуқароларининг муз уйларидан тортиб, Карпат тоғларининг ёнбағирларидан тортиб, Америка ҳиндиларининг чайлаларигача, жанубий муз денгизининг тош қалбларигача жаҳонгирлик урушининг ғазабли даҳшатидан қалтирамай қолмади.

10 Жаҳон капиталистларининг янги бозорлар, янги ишчи кучлар, арзон хом мол ва бошқалар қидириб, ўзаро ошган бу рақобат ва ҳасад ўтларида неча миллионлар оч ва яланғоч камбағал халқнинг жонлари куйди.

Фаранг мустамлакаси бўлган Сано шаҳрининг Хайрулбилод маҳалласидаги араб саҳройи отларининг мунтазам туёқларига ўзи ишлаган санъаткорона тақалари билан шуҳрат қозонган тақачи Жаъфар ибни Муроднинг рўзғори ҳам камбағалларга махсус бу ларзайи умумнинг даҳшатидан қалтираган. Унинг Абдусалом ибни Жаъфар исмидаги ўғлини ҳам фаранг легионлари (мустамлака аскарлари) қаторига олган эдилар. Ундан биринчи хат 1916 йилнинг баҳорида, иккинчи хат 1917 йилнинг кузида келганича ортиқ ҳеч хабар бўлмайди. Жаъфар ўз ўғлининг ўлик-тиригидан уруш тугагунча бир дарак ола олмади, сулҳи умумнинг овозаси дунёни қоплагачгина у ўз ўғлининг ўлганига ишонди ва дуойи фотиҳа ўқиб тинчланди.

30 Жаҳонгирлик урушининг ўлимдан яратилган чангалдан шунчалик «осонлик» билан қутулгани учун саждаий шукур адо қилди. Чунки Санода Жаъфардан «арзон», атиги бир ўғилни қурбон қилиш билан бу урушдан қутулганлар бармоқ билан санарли даражада оз эдилар, у яна илгаригича фақир рўзғорини тебратмоқда ва лой кўрасига турли-туман арзонбаҳо темир-терсақларни солиб қимматбаҳо тақалар ишлаб чиқармоқда давом қилар эди. Орадан ўн йил ўтгач, 1929 йилда фаранг газеталарида мамлакатда темир запасининг камлиги, ички ва ташқи ташландиқлардан 40 фойдаланиш зарурлиги тўғрисида хабарлар ёзилиб, жаҳонгирлик уруши бўлиб ўтган майдонларда талай-талай темир, пўлатларнинг нобуд бўлиб борганлиги, шуларни йиғиб фойдаланиш мумкинлиги тўғрисида маслаҳатлар берилган эди.

Шундан икки-уч ой ўтгач, бу тўғрида ҳукуматнинг ҳам айрим фармони чиқиб, уруш бўлган майдонлар-

дан тўп синиқлари, ўқ гильзалари, шрапнель увоқлари, жаҳаннам машиналарининг майдалари, турли темир, пўлат, мис парчаларини тўплаш учун мустамлака фуқароларидан бир қанча миқдорини сафарбар қилиш тўғрисида буйруқ бўлган эди.

Жаъфар ота бу сафарбарликдан қариб қолгани учун озод қилинди. Фақат темир запасининг танглиги унинг косиблиги учун зарар берган, у тақалар ясаб чиқиш учун мулойим темирларни топиб ишлатишда анчагина тангликка учраган эди. Жаъфар ота бу тангликларга чидади, яна бир йилча тақачилик қилиб турди. 10

Энди фаранг темир омборларидан майда косиблар учун яхши навли темирларни чиқариш тўхтатилиб, унинг ўрнига уруш бўлиб ўтган ерлардан супуриб, ковлаб йиғиштириб келтирилган турли ҳарбий машиналарнинг синиқ бўлаклари бўлган темирларни бера бошлаган эдилар.

Жаъфар отага ҳам бир гал шундай темирлардан олишга тўғри келди. Бу темирлар турли оғирликда ва турли муайян шаклда ва нав жиҳатидан ҳам турлича эдилар. Булардан тақа ишлаб чиқариш бир қанча қийин ва узоқ вақт талаб қилар эди. Уларни илгари кўрага сиғарли қилиб, оғир чўкичлар остида майдалаш, мулойимлаш учун жуда кўп дам бериш, қиздириш ва тақа шаклига келтириш учун жуда кўп азобланиб болға уриш керак бўлар эди. 20

Шулар орасида ўн килограмм чамаси оғирликда, узунчоқроқ келган, бир тарафи ярим қирра шаклида, зах ерда кўп ётганлигидан кўкариб кетган бир темир парчаси ҳам бор эди. Унинг бош тарафида мис ҳалқаси бўлиб, бу ҳалқада турли чизиқ ва цифрлар ёзилган эди. Жаъфар ота бу темир парчасини ердан аранг кўтариб узиб олиб сандон устига қорни билан ётқизиб қўйди ва оғир болға билан уни синдирмоққа мўлжаллади. 30

Бу темир бўлакнинг устига Жаъфар отанинг болғаси ҳар гал салмоқ ва зарб билан тушган бўлса ҳам темирнинг устидаги занглардан бир бўлак уватишдан бошқа иш кўрсата олмаган эди, иккинчи болға яна ўша вазминлик билан тушди. Жаъфар ота бу темирни майдалаш кўп оғир бўлажагини тахмин қилар эди. Учинчи болға ҳам бор салобати билан унинг устига тушди. Темирнинг ичидан аллақандай ёт бир визиллаш эшитила бошлади. Жаъфар ота унга таажжуб билан шубҳа аралаш диққатларини солди. Тўртинчи 40

марта болғасини кўтариб уришга ҳам улгура олмади. Жаъфар ота ўзининг етмиш ёшли ҳаётида биринчи мартаба шундай қаттиқ овозни эшитган эди. Бу темир парчаси портлаб, Жаъфар отанинг икки қўли, болғаси ва дўконча шипини осмонга кўтариб кетди. Хайрулбилод фуқаролари ҳаммалари уйдан кўчага чиққан эдилар. Бир нафасда фожиа ўрнига полис терговчилари етиб келган эдилар. Жаъфар отани касалхонага жўнатдилар. Халқ босди-босди қилинган эди. Эртасига

10 чиққан фаранг газеталаридан бу портловчи жаҳон урушида отилмай қолган бир замбарак ўқи эканини билдилар ва Жаъфарнинг хўжалигига бу нарсанинг қаердан келиб қолганлигига таажжуб кўрсатар эдилар.

Жаъфар ота жаҳонгирлик урушининг сўнгги қурбонларидан бири бўлиб қолган эди.

1931

КИМ АЙБДОР

Мадмисанинг бошига келган фалокатларнинг бошланиши Арис станциясидан ўтгандан сўнг бўлди.

20 Поезд билан сафарга чиққан кишиларнинг бариси ҳам кўргандирларки, вагонларнинг ичида бир неча ерга вестингауз тормозининг ручкалари қўйилган бўлади. Бу йўғонроқ келган бир ярим метр чамасида узунлигидаги трубадан иборат бўлиб, юқори қисми қизилга бўялган ва бир ручка (тутқи) билан туташтирилган, тутқи билан труба пломбаланган (печатланган) бўлади ва шу трубанинг тепасига кўзга кўринарли қилиб: «Бирор фалокат рўй бериб поездни тўхтатиш керак бўлиб қолса, шу ручкани пастга қараб тортинг»,— деб ёзилган бўлади.

30 Мадмиса ўз хонасидаги ўзга йўловчилар билан кечаси соат бирларгача суҳбатлашиб борди. Йўл узоқ, бисотдаги гаплар ҳар қанча кўп бўлгани билан гапирisha берсангиз тугайди. Эрмак талаб қилиб қолади киши. Ҳамроҳлар унга шахмат ўйнашни таклиф қилган эдилар, билмаслигини эълон қилди. Картада ҳам биладиган ўйини «парлаб ташлаш — дурак» бўлганлигидан бу ҳам эрмак ўрнига ўтмади. Чор-ночор ҳаммаларни ҳам уйқуни тусаб қолдилар.

40 Қоронғи ва жимжит кеча. Йўловчиларнинг бариси ҳам уйқуда, ёстиғи паст қўйилган ёхуд ноқулай ёнбошлаб қолган кишиларнинг хурраги, аҳён-аҳёнда йўловчиларни кузатиб юрган проводникларнинг этиги

полга урилиб чиққан тарақ-туруқдан бошқа овоз йўқ.

Ташқарида поезд шахт чопмоқда. Из устида тўхтамай айланиб турган вагон ғилдираklarининг «тақ-тақ, туқ-туқ, тақ-туқ» овози поезд тагидан қўполланиб, ўт-масланиб, мунтазам оқмоқда.

Йўловчининг кўкраклари манзилга етиб бориш иштиёқи билан аста кўтарилиб қўймоқда.

Орадан икки соат ўтгандан сўнг паровоз уч топқир кетма-кет гудок чалиб, юришини секинлатди, айрим вагонлар ҳам унга итоат қилдилар ва юракларида сиқилиб қолган ҳавони чарчаганлардай «ух» деб чўзибгина чиқарди-да, тўхтади. 10

Ҳали станция узоқ. Тўхталган ер бийдай дала, бунинг устига паровоз фалокат сигналинини берди. Уйғоқлар ўртасида ҳаяжон кўтарилди. Бу ҳаяжон уйқудагилар ўртасига чўкиб, юқиб ва борган сайин кенгайиб бормоқда эди. Проводниклар шошган, вагонлар ичида ранго-ранг фонусларни кўтариб чопмоқдалар.

— Катта фалокат бор...

— Босқинчилар составга ҳужум қилибдилар. 20

— Паровоз одам босибди...

— Изни ўғрилар кўтариб ташлабдилар.

— Қарши тарафдан поезд келмоқда экан, тўқиниш бўлишига сал қолибди...

Йўловчилар ўртасида бир-бировига ҳеч боғланмаган ва ҳеч бириси ҳам тўғри бўлмаган юқоридагидай ваҳималар чўккан эди.

Натижа маълум бўлди. Йўловчилардан кимдир вагон ичидаги вестингауз тормозининг ручкасини пастга тортиб юборибди. Шўрлик ким экан, қандай фалокат уни поездни тўхтатишга мажбур қилди экан? 30

Текшириш кетди...

Топдилар. Мадмиса плацкартаси бўйича юқори полкада шунча тўполон ва ҳаяжонлардан бебаҳра оёқларини озод узатган, хурракни башанг қўйиб ухлаб ётар эди. Проводник ва бош кондуктор, бир гуруҳ уялашган йўловчилар Мадмисани туртиб уйғотдилар. У кўзини очиб, бошига йиғилган оломонга олазарак бўлиб қаради ва хаёлидан: «Мени худо уриб қопти, кисовур шилиб кетибди...» — деган қўрқув ўтди, дарров чўнтак ва ёнларини пийпаслай бошлади. Ҳамма ёқ жойида. Бас, бу оломон нега йиғилди экан? 40

— Нега тормозни пастга тортингиз? — деб сўради бош кондуктор.

— Қандай тормозни?

— Қандай тормозни бўлар эди, нега составни тўхтатдингиз!

— Составни тўхтатдингиз?..— деб саросималик билан кондукторнинг кўзларига тикилди Мадмиса. Кондуктор штраф дафтарчасини чиқариб, проводникнинг тутиб турган чироғи ёрдамида ёза бошлади.

— Исмингиз?

— Мадмиса.

— Фамилиянгиз?

10 — Маъдиса.

— Йигирма беш сўм чўзинг!— деб амирона буйруқ берди кондуктор. Мадмисанинг ҳангу манглиги яна ошиб, ҳалигина осойишта бўлмаган уйқунинг илиқ қучоғида бир-бирига боғланиб етмаган тушларни кўриб турган кўзлари бир жуфт ғайин олхўридай қинларидан чиқиб кетаёзди.

— Нега ахир? Йигирма беш сўм бермоқ, менинг гуноҳим нима?

20 — Гуноҳингизни кейин айтиб берамиз. Сиз ҳозир йигирма беш сўм бераверингиз. Поездни яна ушлаб турманг. Агар қаршилиқ қиладиган бўлсангиз, шахсий гувоҳномангизни беринг, менинг орқамдан юринг, ана шунда биласизки, сабабсиз тормозга қўл тегизишнинг йигирма беш сўмдан ташқари намунали суди ҳам борлигини.

Ўзга йўловчилар ўртага тушдилар. Мадмисадан йигирма беш сўм штрафни тортиб олгандай ундирдилар. Кондуктор пулни олиб квитанция бергач, йўлакка чиқиб ҳуштак берди. Поезд кўзғалиб кетди.

30 Орадан сал ўтгач, проводник келиб, тормозни илгаридай қилиб, қайтадан пломбалаб қўйди ва Мадмисага қараб, тормозни кўрсатиб:

— Бунга тегиш ярамайди. Бирор фалокат бўлиб қолса, унда йўли бошқа,— деб насиҳат қила бошлади.

Бир жиҳатдан йигирма беш сўмнинг алами, бир жиҳатдан кўпчиликдан уялиш орқасида ортиқ Мадмисани уйқу олмади. Айниқса юқори полкага чиқиб ётганда, яна биринчиси каби билмасдан тормоз қулоғини босиб юбориш эҳтимоли уни кўрқитар, йигирма беш сўм нақд ақчанинг қўлидан чиқувига сабаб бўлган бу ишқал мурватга яна бир қайта йўлагали юраги дов бермас эди. Паст полкадаги ҳамроҳларнинг бирисига илтимос қилиб жойни алмаштирди ва азонгача мижжа қоқмай шу арзимаган тормоз тутқисини пастга тортиш билан камий йигирма бешта вагонни судраб кетаётган

кучли паровознинг тўхтаб қолувига ақл югуртирар ва бу ишга ишонмас эди.

Эрта билан ўзга йўловчилар техниканинг бу шохчасини тушунтирдилар.

У Москвада оддий номерлардан бирисида қўнди. Улуғ шаҳар. Бир ерни ёхуд бировни қидириб топиш қийин. Ҳар бир кўринган янгиликка ағрайиб, Москва кўчаларида икки кун юрди. Бу орада рўй берган қизиқ ишларнинг бириси эрта билан адашганча кеч соат тўққизда, ўшанда ҳам милиция ёрдами билан номерга қайтиши бўлган эди. 10

Учинчи кун у ўзининг ҳаммомга тушишга майл қилганини сизди. Номер хизматчисидан бу яқин орада қаерда ҳаммом борлигини сўради. Номер хизматчиси номернинг ўзида иссиқ ванна — кичик мўрча борлигини билдириб, керак бўлган тақдирда тайёр эканини эълон қилди.

Мадмиса номер мўрчасига тушди.

Яхши, покиза, иссиқ. Ваннага сув буради (мурвати бирталай тимискилаш орқасида топиб олди). Ваннага қуйилган иссиқ сувнинг ҳарорати билан мўрча яна қизиб, роҳатижонга айланиб бормоқда эди. Муддаодагидай чўмилди, ваннага икки қайтадан тушди. 20

Артинди, кийинди, галстукларини мўрча ойнасида порум қилиб боғлаб ҳам олди. Қирларини тугиб, эшикка борди. Фақат... эшик очилмайди...

Тоза уринди. Эшикда бўлган ҳамма муртигардонларни текшириб чиқди. Фалокат... эшик очилмайди. Бир тарафдан мўрчанинг иссиқ ва буғланган ҳавоси димиқтирмоқда. 30

Чорак соат қийналди — очилмади. Ноилож қолиб, муштларини тугиб, бор кучи билан эшикни ура бошлади ва қичқирди. Номер хизматчилари югургилаб келиб, орқа тарафдан сўраша бошладилар.

— Нима гап, нима фалокат юз берди?

— Ёрдам қилингиз, эшик очилмаётир, бўғилиб ўлаёзим.

Орқа тарафдан аёллар ҳиринглаши эшитилди.

— Нега очилмасин, очилади.

— Ахир очилмайди, ҳазиллашманг, кишининг устидан қулфлаб қўясиз-да, тагин ундан куласиз. 40

— Йигит,— деди орқа тарафдан бириси кулги аралаш,— сиз балки ваннадаги истеъмол қилинган сувни бўшатмаган ва жўмракни бураб қўймагандирсиз.

Мадмиса орқасига — мўрча ичига қаради. Дарҳақиқат жўмракдан сув оқиб ётир, ваннада ифлос сув.

Ваннанинг тубини очди. Жўмракни бураб қўйди. Қайтиб эшикка келди, итариб кўрди, эшик очиқ.

Эшикнинг очилувини мўрча ичини озода сақлануви учун алоқадор қилиб ишлаган эканлар янги замон усталари, мана сизга техника.

Мадмиса бир жиҳати, мўрчанинг қайноқ ҳавосидан буғриққан, бир жиҳати, шу оддий нарсанинг ҳам билмовидан номер хизматчиларининг кулишларидан уялиб, бўртиб кетган ҳолда ўз хонасига бошини ерга солиб кириб кетганича, кечгача ўралиб ётди.

10 Эртасига у Москвада аллақачонлардан буён ўқиб юрган бир ўртоғини топмоқчи бўлиб қолди. Фақат адресини билмайди.

Нима қилиш керак?

Номер хизматчиларининг бирисидан:

— Бу ерда ўзбек ўқувчилари борми?— деб сўраган эди, «бор», деган жавобни олди.

— Улар қаерда турадилар?— деб сўраган эди.

20 — Москвада ўзбеклардан кўпи йўқ. Мен адресний стол эмасманки, ким кўринганнинг турар жойини билверсам,— деган ярим дағал муомалага йўлиқди. Бироқ бу галча ҳам обрў кетса кетар деган ўй билан:

— А, адресний стол қаерда бўлади?— деб сўнгги сўроғини берди.

— Наҳотки сиз ҳеч нимани билмайсиз, адресний столнинг бўлимчалари шаҳарнинг ҳар муюшида бор. Ана шундоқ кўчага чиққанингизда рўпарадаги будка ҳам унинг бўлимчаси.

30 Мадмиса кўчага чиқиб, хизматчининг нишон бергани будкага йўлиқди ва қидириб юргани кишининг исмини айтиб, қаерда турувини сўради.

Беш минутга ҳам қолмай битта қоғозни ёзиб бердилар.

— Пролетар район, Ленин кўчаси, 43-уй, 2-корпус, 11-қават, 96-хона.

— Ана энди топиб ол,— деди ўз-ўзига таъна билан Мадмиса,— бари бир ўзим тополмайман, бирор киракаш извош бўлса маъқул келар эди.

40 Шу орада будка олдида бир автомобиль тўхтаб, ичидан бир киши тушди-да, шоферга пул бериб, узоқлашди, демак киракаш автомобиль.

Мадмиса автомобиль ёнига яқинлашиб, шофер билан гапириша бошлади:

— Пролетар район, Ленин кўчасига қанча оласан?

— Қайтамизми ҳам?

— Балли.

— Узоқ кутмайманми?

— Унчалик узоқ эмас.

— Қани туш бўлмаса, қанча юрганингга қараб тўлай берасан.

— Эҳа,— деди Мадмиса,— юрганингга қараб тўлай берасанки, кўчага ташлаб қўйган кармон борми, ҳозир байини қилмасак, бирпас туриб, фалон пул берасан, деб ўтирсанг, орамизда жанжал чиқса, бунга кимнинг тоби бор. Пухта қил, ўртоқ.

Шофер кулди.

10

— Хавотирланма, сендан ортиқ олмаймиз, бу таксимотор.

— Таксаси қанчадан?

— Цифри ўн тийин.

— Цифринг нимаси?

— Ажойиб одам,— деди шофер истеҳзо билан,— ахир мана бу автомат қанча юрганимизни ва қанча кутганимизни ўлчаб туради. Шунга қараб ҳақ тўлайсан-да,— деди автомобиль ёнбошидан масофа автоматини кўрсатиб. Мадмиса бу автомат ва унинг хўжайи-20 ни шоферга ишониб-ишонмаслик бир тарзда автомобилга чиқиб ўтирди. Ичидан: «Шопир ранжитмаса бўлгани»,— деб борар эди. Шофер сўради:

— Нечанчи уй?

— 43.

Бир дамда етиб келдилар. Автомобиль тўхтади. Мадмиса кўкка яғрин бериб ётган бу баланд иморатнинг катта дарвозасидан ичкарига кирди.

— Ҳали ўн биринчи қаватга чиқиш керак-а, бирон юз зинапоя босарман,— деган ўй билан зинани қидириб, кўзини жаланглатиб турган эди, иморат эшигида турган дарвозабон унга яқинлашиб сўрай бошлади.

— Нечанчи қаватга чиқасиз?

— Ўн биринчи.

— Бўлмаса нега қараб турасиз, қани, лифтга ўтirmайсизми?

Мадмиса «лифт нимаси?» деб сўрашга ҳам улгура олмади, дарвозабон уни бошлаб, бир кичик ҳужрага қамади. Ҳужрада Мадмисадан ташқари, яна бир хотин ҳам бор эди. Мадмиса хотиндан баъзи нарсаларни сўрашга эндигина оғзини жуфтлаган ҳам эдики, хотин ҳужра деворидаги қатор тугмачалардан бирисини босди ва муаммо ҳужра Мадмисанинг қўрқув ва таажжубига қарши «виз» этиб юқорига кўтарилиб кетди.

Мадмисанинг юзида бир қари бўз биттанга деярли даражада қалиқ пайдо бўлган эди. Томоғи қуриб, лаб-

лари елимланиб қолган. Хотиндан бир нима сўрашга ҳам тили бормас эди.

Хужра тўхтади. Хотин эшикни очиб чиқиб кета бошлади. Мадмиса хотиннинг барига маҳкам ёпишди.

— Тўхтанг, энди мен нима қиламан!

— Сизга нима керак?

— Ахир, мен ўн биринчи қаватга чиқмоқчиман-ку? Бу ернинг ўзи қаер?

10 — Бу ҳали саккизинчи қават,— деди хотин,— юқорига чиқиш учун тугмалардан керагини босинг!

— Жон опа, буни билмайман, менга ёрдам қилинг.

— Уйимда эрим касал, мени ушламанг, наҳотки шунга ҳам билмайсиз,— деди-да, хотин хужра эшигини ёпиб жўнаб қолди.

Мадмисани қўрқув аралаш муаммолик ўраб олди ва қалтираган бармоқлари билан тугмалардан рўбарў келган аллақайси бирини босиб юборди. Хужра юқорига кўтарилиш ўрнига қуйига қараб, суръат билан тушиб бормоқда эди. Мадмиса шошиб яна бир тугмани босди. Хужра ярим йўлда тўхтаб, яна юқорига қараб кўтарилди бошлади.

20 — Қаерга бормоқда?— буниси энди таваккаллик иш эди.

Хужранинг тепаси охирги томга етиб, бир нимага тегди-да, пастга тисарилди. Яна кўтарилди, яна бир нимага тегиб тисарилди, яна, яна, яна...

30 Лифтнинг умумий тугмаси босилган бўлиб, давомли электр токи унга таъсир қилиб турганидан, у шу қабила зовта билан бир қуйи, бир юқорига қараб бориб-келишда давом қилмоқда эди.

Мадмиса яхлит ўлимнинг қайда эканини ортиқ тушунди, бир-икки бор ўн тўртинчи — охирги қават билан ўн иккинчи қават ўртасида бориб-келиб юрган лифтнинг ичида бор кучи билан: «Ёрдам берингиз, ёрдам берингиз!»— дея қичқирди-да, ҳушидан кетиб қолди. Лифт дарвозабони энг илгари лифтнинг бориб-келувини бирорта эрмак талабнинг ўйини бўлса керак, деб ўйлаган бўлса ҳам, давомли бу «ўйин» уни тааж-жубга солган ва охирини кутиб турмоқда эди. Лифт ичидан ивир-ғивир қулоққа эшитилган «ёрдам берингиз»дан сўнг, умумий токни пастки включателдан тўтатиб, лифтни пастга тушириб олди.

40 Эшикни очдилар. Бояги Мадмиса кўринди, беҳуш ётарди.

Чалқанчасига ётқизиб, сунъий нафас олдирдилар, юзига сув сепдилар, талайдан сўнг йигит ўзига келиб, кўзини очди.

Дарвозабон камоли ҳайрат билан унинг чеҳрасига телмирар эди.

— Сизга нима бўлди?

Мадмиса бир қўлини кўкрагига қўйиб, бошини бир тарафга таъзим билан қийшайтирди. Жавоб берди. Дарвозабон сўради:

— Керакли жойга чиқа олдингизми?

10

Мадмиса бош чайқаб, «йўқ» ишоратини қилди.

— Олиб чиқиб қўяйми?

Мадмиса яна бош чайқаб, «йўқ», деди.

— Кетасизми?

Мадмиса бу гал бошини илгарига чайқаб, «ҳа» ишоратини қилди. Дарвозабон унинг қўлтиғига кириб, кўчага олиб чиқди ва кутиб турган таксимотор (автомобил)га тушишга ёрдам берди. Шофер ҳалигина соғ кириб кетган йўловчининг даб-дурустан бу ҳолга тушиб қолганига таажжубланиб, дарвозабонга қаради:

— Нима гап? Нима ҳодиса бўлди?

Дарвозабон тундлик билан шоферга:

— Нима гап бўлар эди, техника-да,— деган жавобни айтди. Шофер дарвозабоннинг «техника-да» деган жавобидан бир нарса англамаган бўлса ҳам, вақтни ўтказмай машинани юргиза бошлади ва Мадмисага қараб:

— Энди қаерга, скорий помошгами?— деб сўради.

Мадмиса ҳалқумига тиқилиб ётган нафасини аранг ютди-да, ернинг остидан келаётгандай секин гўлдираш билан жавоб берди:

30

— Аввал «Победа» меҳмонхонасига, у ерда мен юкларимни йиғиштириб чиқаман, иннайкейин вокзалга...

Мадмисанинг Москвадан келганига бир ой ўтиб кетгандан сўнг у эски қадрдоним билан суҳбатлашиш иштиёқида уйига бордим. Янги ишга кирибди. Ишдан энди қайтиб, ювиниб турган экан.

Москва хотираларини сўйлайди:

— Техникани эгалламасанг, афсона бўлуving аниқ экан, мен энди техникани эгаллашга ўз-ўзимга сўз бердим, технический мастерскойга кириб ишламоқдаман, менинг Москвада кулги бўлиб қолувимга техникани билмаслигим айбдор,— деди.

40

— Тўғри,— дедим мен.

ЧУТИР ХОТИННИНГ ТОЛЕИ

— Онадан қиз туғилганимга ғоят-ғоят ўкинар эдим. Катта шаршаранинг шоввасидан бир текисда оқиб турган сувларнинг майин тўлқинларига ҳасрат билан телмирар эдим. Қиз кишида ҳатто оқиб турган сувча қадр йўқ. Ҳалигина бизнинг қўрғончада тўлқин урган бу сувлар мана энди қўрғонимизни ўраб олган пахсаларнинг тубидан жилиб, қўшнимизнинг қўрғонига оқиб ўтди. Эҳ, бу сувларнинг йўллари шундай узунки, булутларни ўз қўйнида сақлаган чўққили тоғлар бағридан тушиб, ерларга, бир умр кўклам тўшалган бахмал қирлар, боғлардан ёриб, лаб ташна чўлларни қониқтириб, қуюқ ўрмонларни оралаб бизга келган бу сувлар...

Қиз кишида сувча дармон йўқ. Айниқса менда.

Эркин сувлар! Қалбим сиздай қадамлагуси келади.

Менга ўз тубидан ўрин бериб соясида парвариш қилган шу толнинг қанчалик шох ва озод новдалари бор. Улар истаса шўх қуёшнинг беҳаё кўзи олдида
20 жилваланади, истаса бастакор шаббоданинг паришон музикасила қўл тутиб ўйнайди, истаса сокин кечаларнинг рубобий қўйнида ой нурларига зумрад япроқлар орқали ўпиш беради.

Сочларим менинг қоп-қорадир. Шундай қораки, қоронғи кечаларнинг қора дostonлари менинг сочимдан ўрилган, шу қора сочларим меники бўлиш билан қора кунга қолган. Буларнинг тол новдаларидек ранго-ранг ёпинчлари йўқдир.

Уч кунда жадал билан битта дўппи битказаман.
30 Бечора йигитлар, кумушдай жилваланиб, симобдай ялтираган бу дўппиларни мардлик бошига кийганида аллақандай бир гўзал қизнинг уврадай майин, нуқрадай пок бармоқлари бошингизни силагандек завқланарсиз, диққат билан чатилган ҳар чакма аллақайларда сизга ишқ сақлаб ётган бир таннознинг муҳаббат мактубидай кўзларингизда эҳтирос қўзғатар. Мени кўрмоқчи бўларсиз, кўрманг.

Мен бу дўппининг нухасини толеимдан чиздим, гуллари юрак қонимдан, япроқлари сариқ чеҳрамдан
40 намунадир. Ҳар қатимда кўз ёшларим чатилиб қолгандир. Мени кўрманг, бечора йигитлар. Онадан қиз туғилганимга ғоят-ғоят ўкинаман. Мен эр бўлиб туғила қолсам нима бўлар эдим? Тўртта ёш укамни боқиш учун бўлса-да, дадамнинг ёнбошида баб-баробар, ҳатто ошириб кетмон уролсам нима бўлар эди? Бечора

дадам мана шу бир парча нонни бизга едириш учун қанчалик чалишади. Илк саҳардан қош қорайгунча бахил табиатнинг тошбағир ерида кесак майдалайди, шудгор юшатади. Қошки шу меҳнатларнинг унумини тугал ўзи эгаллай олса эди. Қариган кунларида коранда ишлаш, ер эгаси — хўжайиннинг қош-қовоғига термилиш, ҳар қандай оғирлик ва ҳақоратни фақир оиласи ҳурмати учун кўтариш қандай қийин.

Менинг отамга ёрдамим уч кунда биттагина дўппи. Бундан келадиган фойда нима бўлар эди. Онамнинг чокка кўзи ўтмайди. Оиламизнинг қийналганини кўраманда, жуда-жуда йигит бўлиб қайтадан туғилгим келади. Эсизки, бу мумкин эмас.

Сувлардай аллақаяқларга оқиб кета олсам, шабодалардек манзилларга кўча олсам, қушлардек қанотланиб уча олсам, отам чеккан жабру жафоларни кўрмасам дейман.

Тўғри, менинг сочларим қоп-қорадир. Бироқ совчилар учун сочларим қоралиги кифоя эмас. Мен ўн тўққизга кирдим. Мени эр олса эди. Отамнинг юки енгиллашар эди. Ойнага қарайман, яна ўкинаман. Тўғриси, менинг ҳусним бир эр болага муносибдир. Чунки, мендай чўтир бўлган йигит новдалай толма, сутдай оқ қизга уйлана олади. Лекин ҳар йигит ўз хотинининг мендек хунук бўлувини ҳеч қачон орзу қилмайди. Менинг гўзаллигим атиги қора сочларимдир. «Ёмон отга ёл битар» деганларидек сочларим менинг жуда узундир. Бироқ буларнинг фақир отамга ва оилага ёрдами тугал йўқдир.

* * *

— Мен ҳалигача эр бўлиб туғилмаганимдан ўкинаман. Бироқ бу толе шўр бўлмаганини энди англадим. Мен ҳалигача хунуқлигимдан қайғуриб келдим. Бироқ ҳусннинг шараф билан алоқаси бўлмаганини бугун энди ўргандим. Отам уйида қайғуда кечирган кунларимга энди куламан. Мен энди бир хотин бўлиш билан бахтиёр, шу хунуқлигим билан толели кишиман...

* * *

Район давлатга пахта топшириш планини икки йилдан бери ошиғи билан бажариб келади. Бунга албатта, колхозларни ташкилий-хўжалик жиҳатдан мустаҳкамлаш, меҳнат интизомини тўғри йўлга қўйиш, уни тўғри ҳисобга олиш, колхозчилар ўртасида ударникларни қизиқтириб, уларни рағбатлантириш, колхозлар-

нинг ўз имкониятларидан тўғри ва ўринли фойдалана олишлари ва бошқалар сабабдир.

Бироқ булар билан birlikда яна кучли сабабларнинг биттаси — хотин-қизлар меҳнатига тўғри баҳо бериш ва буни асосли суратда ташкил қилиш ва фойдаланиш бўлди. Бошда хотин-қизлар меҳнатига деярли ҳамма қўл силтаб қараган эди.

«Бе, ўзи нима-ю, сояси нима бўлар эди? Қетмон чопа олмаса, қўш ҳайдай олмаса, ариқ торта олмаса, 10 арава мина олмаса, хотин деган нарса, у энди хотин. У, чордеворга кириб гўжасини қайнатсин, дўпписига қатим тортсин. Эр ишига аралашса, аввало ўртадан ҳаё кўтарилади. Ишлаб турган йигит-яланг андармон бўлиб ишдан қолади, иккинчидан, барака кўтарилади, шунинг учун хотиннинг остона хатлаб қирга чиқиши маъқул эмас»,— дегувчилар ҳам бўлган эди.

Бу фикр аллақанча вақт ўз ҳукмини ўтказа келди. Ҳар қалай ишда ҳам хотин-қизларни нўноқликда камситиш давом қилиб келди...

20 Ҳамалнинг сўнгги ёруғларидан фойдаланиб шудгор ўтказилмоқда эди. Хандақ ерларда кўлобланиб қолган сувларда кўклам ашулачиси — қурбақалар чаманларда ин тараддудиди юрган қушчалар билан басма-бас ўйнамоқда. Қуёш иссиғи-ла шудгор устидан енгил ва ялқов буғлар кўтарилмоқда эди. Колхоз кўрасида бўлса ҳайдов ишларини бошлаш ва ерларни сифатли ўғитлаш тўғрисида жиддий музокаралар бормоқда эди.

Икки кундан сўнг колхознинг биринчи қўши далага чиқди. Қўш чиққан кеч мажлис чақирилган эди.

30 ...Колхоз кўриқдан янги ерлар очиш, давлатга ўтган йилдагига қараганда кўпроқ пахта бериш мажбуриятини олганлиги сабабли экин майдонларини ўғитлаш керак. Бунинг учун қаердан бўлса ҳам ёрдамчи куч топиш лозимлиги музокара қилинган эди. Кўп ўйладилар. Ҳеч қандай илож йўқ. Ишнинг оғири яна колхозчи эрларнинг бўйнига тушади. Натижада ҳар қўшчи, ҳар кетмончи ўз нормасидан сўнг қўшимча ўлароқ ерни гўнглашда иштирок қилуви мажбур деб топилади. Тажриба қилиб кўра бошлайдилар. Жуда оғир... 40 Чўтир хотиннинг эри ҳар кеч ишдан чарчаб келар, «ғинг» деган гап қулоғига ёқмас, ҳар арзимаган иш учун хотинидан шикоятланади. Уни нўноқликда, заифликда айблайди.

Чўтир хотин энг сўнг бу камситишларга чидаёлмайди.

У, камбағал отасининг рўзғорига йигирма йил оғир юк бўлиб яшади. Энг сўнг шу батрак эрга чиқди. Ун икки йил бирга яшадилар. Бу муддатда эри ислоҳотдан ер олди. Ўз рўзғорига эга бўлдилар. Уч йил бўлди — колхозга қўшилди. Қанча сувлар оқди, қанча ёмғирли кўкламлар ўтди. Дунёнинг қанчалар чеҳраси ўзгарди, қанчалар янгилликлар рўй берди. Шунча ўзгаришлар... Ахир, нега чўтир хотинни камситиш ҳалигача ўзгармайди. Нега уни заифликда, ҳаромтомоқликда, нўноқликда айблайдилар. Наҳотки, шу хўрликларга сабаб табиатнинг ҳар доим такрор қилувчи хатоси бўлса! Наҳотки, у онадан қиз туғилгани учун бу ҳақоратларга сазовор бўлса! Қачонгача чидаш мумкин!

...Эртаси эрта билан чўтир хотиннинг эри уйғониб, хотинини ўз ёнида кўрмади.

— «Рўзғорга тариқча фойдаси тегмайди, яна бунинг устига нонуштани ҳам вақтида тайёрламай аллақайларга йўқолади. Хотин деган нарса энди нима қилсанг ҳам хотин экан-да, кошки шудгорда мени иш кутмаса»,— деб гўнғирлади чўтир хотиннинг эри. Кутди, хотин — йўқ. «Кечаги койишдан нафси олинган бўлса аразлаб кетгандир»,— деб ўйлади. Яна кутди. Нонуштасиз колхоз қўрасига қараб кета бошлади. Йўлда яна уч колхозчи ўртоғини учратди. Хотин воқеасини сўзлаб берди. Улар ҳам бу воқеанинг ўз бошларидан ўтганини сўзладилар.

— Нима гап?

— Ҳамма колхозчининг хотини ўрнидан — эрнинг қучоғидан йўқолган.

Қишлоқ бўйлаб ҳангома кетди. Ахир, қизиқ эмасми, бутун қишлоқнинг хотини бир саҳарда йўқ бўлиб қолса? Наҳотки, бу қишлоқ «хотинсизлар» қишлоғи бўлиб қолади? Ҳамма нонушта қилмаган, болалар йиғлайди. Сигирлар соғилмаган...

— Нима гап?

— Хотинлар қани?

Шудгор тарафдан келган бир киши бутун хотинларнинг қирда ишлаб турганини сўзлади. Йиғилишиб тепасига бордилар. Иш жойида: хотинлар липа уриб, бир қурлари замбар, бир қурлари қоп билан сой лабига йиғилган гўнглари ерга сочмоқдалар. Бу иш баъзи колхозчиларга жуда кулги туюлди.

— Ол ҳа, сенларнинг қўлингдан келадиган иш бу эмас,— деди баъзилари,— бориб чойдишни қайнатинглар, нонушта кечикиб кетди.

Хотинлар қулоқ солмадилар. Эрлар кула-кула чойхонада чой ича бошладилар. Тушки чой ҳам шундай, чойхонада бўлди. Лекин чойхонада чой ичиш, сигир соғиш, болаларни парвариш қилиш эрлар учун жўн тушмади.

— Жуда қийин, бу иш бўлмайди,— дедилар. Ҳақиқатан қийин эди. Чунки кечки овқатни ҳам эрларнинг ўзлари тайёрлашга мажбур бўлган эдилар.

10 Кечқурун ишни тамомлаган хотинлар колхоз правлениесига шу қисқа мазмунда рапорт бердилар:

Ерга солиниши лозим бўлган гўнглари солиниб бўлди. Эртадан хордеворларнинг тупроқларини қолган ерларга тўка бошлаймиз. Ишларнинг мазмуни билан танишмоқчи бўлсангиз, бизнинг мажлисимизга иштирок қилишингизни сўраймиз.

Хотинлар бригадасининг бошлиғи «Чўтир хотин».

20 Колхоз правлениесига бу рапортни жуда кўп музокара қилдилар. «Қийин иш, жуда қийин»,— дедилар. Энг охири хотинлар мажлисига эрларни ҳам чақиришни маъқул топдилар.

Мажлисда нималар бўлди, ким кимни камситди, билмадик. Бироқ колхозчилар ўртасида меҳнатни тақсимлаш шундай ўзгардики, ҳар икки томон бир-бирларини камситмай бошладилар. Чигитни тозалашда, ер ўғитлаш, ўтоқ, чопиқ, терим, кўсак териш, ғўзапоя юлиш ишларининг ҳаммасида ҳам хотин-қизларнинг меҳнати баб-баробар бўлиб турди.

30 Бундан ташқари, колхозда янги ташкил қилинган қуёнчилик, паррандачилик фермаларининг ишлари ҳам тугал аёллар қўли билан бажарила бошлади. Ортиқ айрим рўзғорларда қора қумғон тутилмайди, қора қозон ўз комига хотинларнинг қимматли вақтларини тортмайди. Болалар оналарнинг этагига ёпишиб, оналари учун камситиш, хўрлик келтирмайдилар.

Чунки колхозда умумий овқатланиш йўлга қўйилган, ясли очилган.

40 Чўтир хотин, хотин бўлиши билан қандай бахтиёр. Чунки у, колхоз хотин-қизларини ғайратга келтиришда саркор бўлди. У ўз бригадасининг ҳар ишда илғорлиги билан мақтана олади. Энди уни на рубобий кечаларнинг соқитлиги, на мажнунтолларнинг шаббодалар билан муҳаббати қийнайди. У ортиқ ҳеч кимдан камситиш тингламайди.

...Колхоз икки йил планини ошиғи билан бажарди. Бу йил учинчи йилнинг илғорлиги учун курашмоқда. Чўтир хотин ҳам бу кўклам билан уч мартаба ўз бри-

гадасида ер ўғитламоқда. У қандай толедирки, унинг кўкрагида самимий ҳур меҳнатнинг қизил нишони порлайди.

Унинг колхози ҳар қачон олдинда... Чўтир хотин — Шарифа опа районда ном чиқарган ударник хотин!

1933

ҒАЗНА

Бу ҳовлини мен яқинда олган эдим. Албатта энди, мусулмон ҳовлиси. Уч уй, уч айвон баравар саҳн, ту-
нука том, хўроз карнайли. Ҳовли бўлгандан кейин энди, дарвозаси ҳам бор. Дарвозасига бўлса, «Ажаб дарвозаи катта қурилди яхши соатда, иморат бонусига давлати пойдор ато қилсин» деган хатлар ёзилган. 10

Шу ҳовлини сотиб олдим. Сотиб олгандан кейин қонуний равишда шу ерга кўчиб ҳам келдим. «Қамбағал бўлсанг кўчиб боқ» дегандай, икки арава юк бўлди. Орқасида бешик, араванинг тепасига укки қўндирилган. Ҳаммаси ҳам рисоладагидек. Араванинг кўтармасига сигирни боғладик. Сигирнинг орқасидан бузоқ эргашиди. Сигиримиз жайдари — қўлбола сигир бўлса ҳам, ҳаром ўлгур бир оз қоракаш — тихирроқ эди. Шунинг учун кампир араванинг орқасидан сигирбузоқни ҳайдаб келди. Катта бобомдан мерос қолган «Олапар» кўч олдига тушди. 20

Эмон ҳовли эмас, саҳни кенг, кўкраклик. Демак, мана шу ҳовли менга васиқа қилиб берилган. Кўчиб келгандан кейин ҳовлининг шикаст — рехтларини тузата бошладим. Бир уйнинг шипи билан ерига тахта қоқтириб, деразаларини қўш қават қилиб, бир чеккасига ғишт печка қурдириб, эру хотин кўчиб кирдик. Иккинчи уйнинг тўридан танча ўйдириб тагига бўйра, устидан наमत солиб қўш қўллаб кампирни киргиздик. (Не қилса ҳам волида-да, бир чеккаси шунинг ҳам хурсандлиги, раъйи керак, иккинчидан отамнинг арвоҳини хушнуд қилиш). Ишқилиб, бир қултум оби ёвфон билан бир обдаста таҳорат сувиси тайёр. 3

Учинчи уйни меҳмонхонадек қилиб безатиб қўйдик. Одам бор жойга одам келади-да, аллақерда ўқийтурган маҳмадона бир жияним бор. Шу келиб, «янги уйга биздан кўрманан», деб ҳар уч уйга ҳам электр туширди. Радио ўтказди. Радио бўлганда ҳам қанақаси денг — тўппа-тўғри Москвани олаверадигани. Қулоғини бурашни ўрганиб олгандан кейин Тошкент ҳам ҳеч гап 40

эмас. Бемалол икки қўшни нарида гапирилган овоздек эшитилиб тура беради. Шу радиога деб жиян осмонга сим тортди. Ерга сим кўмди. Ҳар ҳолда, бу жиҳатдан ҳам чакки эмас.

Ҷашай бошладик. Кунлар ўтди. Ҳазонрезгилик ҳам бўлди. Келиб-келиб мана энди қаҳратон қиш ҳам бошланди. Табиий, қиш бўлгандан кейин қор ҳам ёғади. Ёғди. Хотиним билан кампир бўлса, теварақтаги қўни-қўшнилари билан секин-секин танишиб бормоқдалар, кирди-чиқдилари қуюқлашмоқда. Ҳатто Содиқжон халфанинг ҳовлисига бизнинг ошхонадаги тандирнинг тагидан туйнук ҳам очилди.

Содиқжон халфа деган қўшни новвойлар артелида қоровуллик қилади. Хотини ювғич, яъни қоидадаги мурдашўй, қилатурган иши, масалан, ўлик ювиш, тўй-азаларда мохора юқи қозон-товоқларни ювиш ва бошқалар сингари...

Кампир жуда хурсанд.

— «Ҳовли олма, қўшни ол!» деганлар, болам. Қўшнилари қўшниликка арзигундай. Айниқса Сарвар отинни айтгин-а, болам. Жуда яхши, жаннати хотинда,— деди.

Шундай қилиб, кампир билан Сарвар отиннинг ўртасида алоқа, овсин-ажинлик, қўшни ош беришлик борган сари қуюқлашар эди.

Бир кун биз эр-хотин турган уйда печка ёқмадик. Иссиққина деб кампирнинг уйига кирдим, танчага ўтирдим. Не қилса ҳам она-да. Бечора кампир дарров орқамга ёстиқ келтириб қўйди. Ирвит қутининг бир чеккасига латтага тугиб ташлаб қўйган бир кафт майиз, бир кафт жийда, манпаси билан мени меҳмон қила бошлади. Хотиним ташқарида сигир соғиш билан овора эди. Ана шунда, яъни мен танчада ўтирган вақтимда, кампир оқ дока рўмолининг бир учини у елкага, бир учини бу елкага ташлаб жуда ҳам улуғворлик билан келиб танчанинг иккинчи томониغا ўтирди. Бир неча мартаба ташқарига қараб аланглаб олгандан кейин, ҳеч ким унинг гапига қулоқ солиб турмаганлигига ишонгач, секин-секин ўз-ўзига ишонган овоз билан менга қараб деди:

— Болам, бир сир сезиб юрибман-да!

Ичимда: «Оббо, худо урди, тагин келиннинг устидан шикоят бошланса керак...» — деб ўйладим.

— Хўш, қани, қандай сир экан?

Кампир яна бир аланглаб олди. Келиннинг сигир соғиш билан овора эканлигини кўриб, хотиржам бўлгандан кейин, сўз бошлади:

— Болам, ҳовлини қанчага олган эдинг?

— Ҳа, нима қилди, эллик червонга олганман.

— Худо хоҳласа, пешонанг ярқираб турибди. Наҳ ўнта бунақа ҳовлини пулига эга бўлай деб турибсан, айланай болам,— деди кампир.

Мен: «Нима бало бўлди, тушингда кўрсанг ганж, ўнгингда кўрсанг янч, деган нақл бор-ку, кампир тушида илон-пилон кўрдими»,— деб ўйладим.

— Хўш, қандай қилиб, онажон?— юрагим аллақандай бахтдан хабар бергандай, уришни зўрлатиб кетди. 10

— Айланай болам, сир шуки, шу ҳовлида ғазна бор, ғазна кўмилган!

Кампир сўзини тамом ҳам қилмаган эди, хотиним кирди, кампирнинг оғзидаги оғзида, бўғзидаги бўғзида қолди.

Дарров гапни яқинда туққан катта синглимга бешик қилишга буриб кетди. Хотиним сутни товоқларга қуйиб чиқиб кетгандан кейин, сал ўтказиб кампир яна ғазна тўғрисидаги сирни айта бошлади.

— Албатта ғазна бор, болам, албатта бор. Ғазна 20 бўлмаса эди...

Ошхона тарафдан Сарвар отиннинг йўтали эшитилиб қолди. У бир қўлида қўшни оши бўлган маставани кампирга илиниб келтирмоқда эди. Кампир дарров ғазна тўғрисидаги суҳбатни ташлаб, Сарвар отин билан ҳол-аҳвол сўрашга тушиб кетди. Ўтгандан-кетгандан, машойихлардан гапиришиб, ярим соатни ўтказдилар. Чунончи: томири ҳинди назла келтирмас эмиш, гулқанддан еб турган кишининг кўзи равшан бўлар эмиш, юқори маҳаллалик Солижон судхўрнинг қизи 30 ўйнашиб туғиб қўйган эмиш. Мадали Саркор хотинининг чала туғилиб ўлган боласи сартахтада ювилиб турган вақтда ҳар нафасда юзи қиблага ўгирилиб қолган эмиш... Ҳар ҳолда Сарвар отин юртни чавт уриб юрган, кўпни кўрган хотин. Шунинг учун ҳам кампир унинг суҳбатидан кўпда зерикмас эди. Лекин ҳозиргиси унчалик ёқиб тушмади шекилли, кампир гапни қисқа буриб, қўлидан косани олиб жўнатди. Сарвар отин энгашиб туйнукдан чиқиб кетар экан, кампир орқасидан 40 ғўнғирлаб қолди:

— Эзма бўлмай тусингни ел есин. Мурда ушлаган қўлинг билан қилган маставангни ким ичарди. Келин, ҳой келин-у! (Хотинимни чақириб қолди.) Манг, олиб бориб сигирнинг тертига қўшиб юборинг! Меҳрибон бўлмай ўл. Элак тилаган хотиннинг эллик оғиз гапи

бўлмай ўлсин. Қўшни ошингни бериб чиқиб кетаверда, хаёлимни ҳам қочириб юборди.

— Шундай қилиб, ойи, ғазна қаерда экан?— деб кампирга луқма солдим.

Кампир менга писанда қилиб кетди:

10 — Хўп, болам, айтаман, шошма, ҳовлиқма, аммо лекин-да, болам, ғазнани олгандан кейин, битта шартим бор. Шартим шуки, мен ўлганимдан кейин бутун маъракаларимни бадастур қиласан. Дадангни ёнбошидан битта сағана қилдирасан, темир панжара тутдирасан.

— Жоним билан,— дедим.

Кампир ўрнидан турди. Мени ҳам турғизди. Деразадан саҳнга қараб, ҳовлининг бурчагидан бир жойни кўрсатди:

— Ху ана, кўрдингми? Буғ чиқиб ётипти. Мен қачон ўша ерга борсам тиззам қалтираб, юрагим ҳовлиқади.

— Тушунмай ётибман,— дедим,— қандай қилиб бу ерда ғазна бўлсин?

20 — Ёшсан, болам, ёшсан,— деди кампир.— Ғазна бор жой қишин-ёзин шунақа қизиб ётади. Кўрдингми, ҳамма ёқда бир газ қор, у ерда бўлса қор турмайди. Буғ чиқиб ётибди-я, болам, қарагин!

Дарҳақиқат, ҳамма ерда қор бўлгани ҳолда, ўша ерда саватдек жой қорсиз. Диққат билан қараганда энгилгина буғ ҳам кўтарилиб турмоқда эди.

30 Юрагим гурс-гурс уриб кетди. Мен айтдим: «Бераман деса ҳеч гап эмас. Нима қилиш керак. Район милициясидан одам чақирайми, битта-яримтага дарак берайми, мабодо дарҳақиқат тўсатдан бой бўлиб кетсам, одамлар шубҳа қилиб қолмасмикан?» Минг хаёлларга бориб келдим, кампирга қарадим.

— Ковлаш керак,— деди кампир.

— Тўғри айтасиз,— дедим.

— Хотинингни кўздан йўқотиш керак, сабр қил, болам,— деди кампир,— ҳар нима қилса ҳам «отаси бошқа эл бўлмас».

Келини — хотинимни чақирди.

40 — Айланай келин пошша, эрта биландан буён кўнглим алағда. Йўқ ерда бўлмағур тушларни кўриб чиқдим. Бир хурмагина қатиқ олиб, онангиз — қудамни кўриб келинг.

Хотиним кампирнинг бу ноғихон меҳрибонлигидан ҳайрон бўлса ҳам, бир нима сезиндими, ҳайтовур, она-

синикига боришга кўнди. Бир хурма қатиқ кўтариб жўнаб қолди. Кампир билан икков қолдик.

Эшикка тамба қўйдик. Тандир ёнидаги туйнукка замбар тўсдик. Мен офилхонадаги чўлоқ кетмонни олдим, кампир хокандозни олди. Гурс-гурс ерни ковлай бошладим. Мен ҳовлиқиб кетганман. Кампир ҳовлиқиб кетган. Икки кўзимиз кетмондан чиқаётган тупроқда-ю, ковланаётган ўрада. Ана чиқади, мана чиқади. Терлаб-пишиб ер ковламоқдамиз. Йиғилган тупроқларни кампир хокандоз билан бир чеккага суриб турибди. 10
Ярим газча ковлангандан сўнг кетмон бир нарсага бориб «кирт» этиб тегди. Шу пайтда туйнукдаги замбар ҳам ағанаб тушган эди. Туйнукдан Сарвар отиннинг овози келди:

— Айланай овсин, ҳе айланай овсин! Ҳадеб нимани ковлаётибсизлар? Уйимизнинг таги бепанд, ўпирилиб кетмасин тагин.

Кампирнинг кўзлари олайиб кетди. Этагини кенг ёзиб орқасига мени яширди-да, туйнукка қараб Сарвар отинга жавоб бера бошлади: 20

— Ҳой, қандай бемаъни, бетамиз хотинсиз, айланай отин! Қўшниман деб «тиқ» этса мўралай берасизми? Худо урди-кетди.

— Боятдан нари билиб турган эдим,— деди отин.— Зойид оқсоқолнинг кўмиб кетган дунёсини ковлашга қилаётган маслаҳатларингизни. Мен ҳозир маҳаллани бошимга йиғаман.

Мен ҳам нима қилишимни билмай қолганман. Шу пайтда эшик ҳам тақиллай бошлади. Ҳеч ким оча бермагач, чақирувчи қўлини тиқиб, зулфинни очди. Тамбани олиб кириб келди. Жиян экан. Тикка бостириб тепамга келди. 30

— Ҳа, тоға! Нега радионинг ерсимини кавлаётирсиз, бузилиб қолибдими?

— Йўғ-э, ғазна,— дедим. Жиян мендан кула бошлади.

Кампир билан Сарвар отиннинг жанжали ўртасида ғазна бизга ошкора бўлган эди.

Радио учун ерга кўмилган сим билан электрнинг сими бирлашипти-да, электр кучи ерга оқмоқда экан. 40
Ернинг қизиби, қорнинг эриши ҳам ўшандан экан.

Билмадим, бу ғазнадан Тошкентга неча пул зиён бўлди экан?

ТҮРТ ҲАНГАМА

БИРИНЧИ ҲАНГАМА

Колхоз кассири, Мамарайим акага олти минг икки юз ўн уч сўм етмиш икки тийин меҳнат даромадини бериб туриб сўради:

— Хўш, Мамарайим ака, ўринлатиб меҳнатни ҳам қилдингиз, шарақлатиб червонни ҳам олдингиз, энди бу пулларга нималар қилмоқчисиз?

10 — Рўзғор керак-яроғларини бутлаймиз, она-болали икки сигир билан тўрт қўй эски отхонада сиқилиб ётибди, ана шуларга атаб бирорта дурустроқ оғилхона ёпамиз, қолганини эгилик кунлар учун сақлаймиз.

— Албатта энди омонат кассада сақларсиз?

— Ҳе-ҳе,— деб кулди Мамарайим,— шукур, ўзимиз ҳам анча саришталик одаммиз, иннайкейин янгангиз бир оз ғашроқ, омонат кассага қатнай берсам, кассир қизга рашк қилади, уй-рўзғорнинг тинч бўлгани маъқул.

20 — Ҳар қанча саришталик бўлганингизда ҳам омонат касса бўла олмайсиз.

— Кўрармиз-да,— деб Мамарайим ака босар-тусарини билмай чиқиб кетди.

Ўзи айтганидай, уй-рўзғор керак-яроғларини бутлади. Оғилхона ҳам солиб олди. Ҳамма ишдан ортиб, қўлда шалдираган икки минг бир юз сўлкавой ҳам қолди. Мамарайим бу пулни сельпога чиқиб, нуқул кўкавой юзталиқ қилиб, йириклаб олди. Хўш, буни энди қандай сақлаш керак? Омонат кассада кассир хотин можароси бор. Уйда бўлса хотин. Хотин деган ўсма-тасма билан зеб-зийнатга ўч бўлади, харажат қилиб қўйиши мумкин. Секин бориб эски отхонанинг деворидаги битта қоziқни суғурди. Қоziқнинг ўрнига пулни яшириб, устидан яна қоziқни тиқиб қўйди. «Бу ер ўғри тугул, шайтоннинг ҳам эсига келмайди»,— деди ва ўз ақлига ўзи тан бериб, илжайиб қўйди.

30 Кунлардан бир кун хотини отхонага кирди-да, ҳалиги қоziққа эски бўйинчани илмоқчи бўлди, қоziқ турмади. Хотин ҳам ўйлаб-нетиб турмай, бир палён саржин билан қоziқни маҳкамлаб қоқди. У ҳам ўз кучи ва донолигига тан бериб чиқиб кетди...

40 Мамарайим ака, сельпога бобриск чакмон келибди, деб эшитиб қолди. Албатта биттасини олиш керак. Югургилаб отхонага кирди. Қоziқни тортиб чиқара олмади, тортди — чиқаролмади, юраги «шув» этиб, чоп-

ганча кўчага чиқди. Отхона деворини сиртдан текшира бошлади, қарасаки, қозиқ бир қаричча кўчага чиқиб ётибди. Қозиқнинг учида йиртилиб кетган яримта кўкавой юзталик...

Бу ҳикояни эшитган Маҳамат Оқил кулворди.

ИККИНЧИ ҲАНГАМА

Ҳайвон деганча бор. Ҳайвонларнинг ичида яна ҳам ҳайвонроғи сигир бўлар экан. Агар ҳайвонлар бир-бировларидан койинмоқчи бўлсалар, «сигир» десалар ҳам бўлаверади. Бўлмаса, ахир ўзингиз айтинг, пул билан хазонни ажрата олмайдами? 10

Қовулназар «Пулингизни омонат кассага қўйинг», деганларни сергап, бемаза одамлар, деб ўйлаган эди. «Пул топган одам сақлашни ҳам билади»,— деган эди. Унча-мунча ҳам эмас, уч ярим минг сўмни гулдор сатинга тугиб, кузақда тўпланган хазонга яширган эди. Ўз донолигидан ўзи миннатдор бўлиб, йўталиб ҳам қўйган эди.

Бир кун нима бўлди-ю қовун пишиғида аванс пулдан олинган ҳаром ўлгур говмуш сигир ечилиб кетиб, хазонга тумшуғини чўзиб қолди. Айвонда жазлиқ ямаб ўтирган Қовулназар сигирнинг оғзида гулдор сатинни кўриб, «хўш-хўш»лаганича сигирга югурди. Сигирнинг оғзидан тугунчанинг бир учини тутиб қолди. Сигир бир томонга, Қовулназар бир томонга тортар эди. Нима бўлса ҳамки, ҳайвон зўрлик қилиб, тумшуғини бир силтади. Бир парча гулдор сатин Қовулназарда қолиб, қолганини кекирик аралаш ютиб юборди. Қовулназар обкашни кўтариб, сигирни савалаб қолди. Бари бир фойдасиз. Сигир халқи қайт қилганини ҳали ҳеч ким кўрган эмас. Сўкиб-сўзлаб, уриб-дўппослаб, ҳолдан тойган Қовулназар сигирни етаклаб қўни-қўшниларга маслаҳатга чиқди. Ҳаммалари ҳам кулар эдилар. 30

Биттаси:

— Сигирни сўй,— деди. Яна биттаси:

— Бари бир чайнаб ютиб юборган, ҳам пулдан, ҳам сигирдан ажраласан,— деди. Учинчиси:

— Ковуш қайтаришини пойла, коптокдай бўлиб оғзига қайтади. Ана шунда кўрчи, шилдирармикин, йўқми, шилдираса пулинг бутун бўлгани,— деди. Тўртинчиси: 40

— Ҳаром ўлгурни сотвор,— деди. Бу гап Қовулназарга маъқул бўлиб, сигирни бозорга етаклади. Нарх сўраганларга етти минг сўм деяр эди.

Битта харидор уни майна қилиб:

— Бу сигирнинг елинига курак билан уриб, сутдор кўринсин учун шишириб олиб келибсан, сигирнинг баҳоси ўн минг,— деди. Қовулназар бўғилди.

— Гап сутда эмас, бунинг жиғилдонида ахир уч ярим минг сўлкавой ҳам бор.

— Алдар Кўсанинг эшаги экан-да, бўлмаса, бозор қайтишини кутавер,— деди харидор.

10 Бу ҳикоянинг устида бўлган Маҳамат Оқил кулиб юборди.

УЧИНЧИ ҲАНГАМА

Баъзида ёш келинчақларнинг таннози ҳам қўл бермай қолади, кишининг жиғига тегади. Абдуллажон билан хотини бир-бирига ўчакишмаганда эди, бу фалокат бўлмас эди.

Абдуллажон даромаддан теккан пулларни четига гажим тутилган шоҳи рўмолчасига тугиб олди-да, уйнинг эшигидан хотинига қараб кулиб кирди.

20 — Хотин, мана бу пулларни қара, бир от кўтарим червон, ҳамма орзунг қонадиган бўлди.

— Шу пул бир от кўтарим бўлса, тоза худо урган экан,— деди камситиб хотини.

— Бир от кўтарим бўлмай нима, бунча пулни етти пуштинг ҳам санамаган.

— Мушук ҳам кўтара беради.

— Кўтаролмайди.

— Кўтара олади.

— Астағфирулло,— деди Абдуллажон,— қани мушугингни келтир-чи.

30 Дарча тагида машина ғалтакни чуватиб ўйнаётган бароқ мушукни тутиб келтирдилар. Эру хотин эрмак-эрмак қилиб, шоҳи рўмолчани мушукнинг белига танғиб боғладилар. Мушук умрида вазифаси бўлмаган бу юккашлик ҳунаридан чўччанглаб кетиб, сапчиб шотига тирмашди.

— Ана кўтара олади, демадимиз?— деди хотини.

40 — Кўтаргани қурсин, пулни олиб қочди,— деди Абдуллажон. Ҳар икковлари ирғиб туриб уни қувладилар. Думига челак боғлаб сафарқочди қилинган итдай чўчиб кетган мушук томга чиқди, ўзини томорқага ташлади, саҳнидан чопиб бориб зовурга кирди, қўшни томонга ўтди, кўздан йўқолди.

Эру хотин қувлаб етолмадилар. Изини йўқотдилар.

Абдуллажон ошна-оғайниларига арз қилди. Салкам

ўн кишидан иборат бригада бўлиб, қидирмаган жойла-
ри қолмади. Тополмадилар.

Кечқурун бир-бирларини таъна қилиб, ҳориб-чар-
чаб уйга келганларида, мушук пулсиз шоҳи рўмолча-
ни белига қийшиқ боғлаб дераза тагида юз ювиб ўти-
рар эди.

Бу ҳикоя қулоғига чалинган Маҳамат Оқил қаҳ-қаҳ
солиб юборди.

ТҲРТИНЧИ ҲАНГАМА

10

Мамарайим пулсиз, Қовулназар чақасиз, Абдулла-
жон червонсиз қолдилар, ҳар учовлари ҳам пул иш-
лашга тушдилар. Қайтадан колхоз кассаларидан аванс
сўрашга хижолат чекар эдилар. Ҳаммалари бамаслаҳат
Маҳамат Оқилдан қарз сўрамоқчи бўлдилар.

— Пулнинг қати бузилмаган кўкавойи Маҳамат
Оқилда бўлади,— деди Мамарайим.

— Рост, унинг пули хазондан ҳам кўп,— деди Қо-
вулназар.

— Ундаги пулни от кўтара олмайди,— деди Аб- 20
дуллажон.

Ҳар учовлари бўйинларини ҳам қилиб, Маҳамат
Оқилнинг олдига бордилар.

— Юзта-юзта сўмдан қарз бериб турсангиз, топа-
тута берамиз,— дедилар нам тортиб.

— Кўпроқ сўрасаларингиз ҳам топилади. Илло пул
ёнимда эмас. Мен пулни давлат омонат кассасида сақ-
лайман, қани юринглар, олиб берай,— деди-да уларни
етаклаб кетди. У йўл-йўлакай уч марта кулиб юборди.

Балки ўтган ҳангамалар ёдига тушгандир...

30

1940

«ҲОЖИБОБОЙИ ГУЛФУРУШ»

Ба ёрон гулфуруши мекунам, бо душманон хоро,
Муҳаббат ҳам ғазаб ду ранг чунин бозорҳо дорад.

Мунтазир.

Менинг қушларга ишқибоз бир дўстим бор. Ўтган
жума бир кекса дастпарвар булбули ўлганини эшитиб,
кўнглини сўрашга жазм қилдим...

Тешиққопқа гузаридан ўтиб ҳали Қичқириққача
етмаган эдим. Бу кўчани сукутга кетган мажнун тол- 40

лар ва маҳмадона чинқироқ ариқ хиёбони деб аталса, яна яхшироқ бўларди. Теварак-атрофи озода қилиб су-пурилган кичкина эшик олди. Супачага супадан ҳам кичикроқ гиламчани ёзиб, олдиларига бир сават ранг-баранг гулдасталарни қиёқ ўтдан камар боғлатиб қўйиб, икки мўйсафид кичик жонон чойнакдан жонон пиёлага нилуфар баргидай тиниқ кўк чойни қуйиб суҳбатда эдилар.

10 Аниқ санокларга хушим йўқ. Олдида гул сават турган биринчи мўйсафиднинг ёшини саксон ва ошиғи билан тахмин қила қўйдим. Яқинлашдим, салом бердим, яна бир неча қадам таъзим билан илгариларим.

— Тўхтанг, ўғлим,— деди, кулимсираб биринчи мўйсафид — кўкламингиз муборак бўлсин.

— Сизники ҳам.

— Раҳмат.

20 Кўлимга оқ билан тўққизилнинг ўртасида, музыкадаги авждай кўтарилиб боргувчи неча даражали ранг бўлса ҳаммасидан тўпланган бир гулдаста тутқазди. Мен тараддулланиб ёнимни кавлай бошладим. Яъни, бу гуллар сотиладиган деб ўйлаган эдим. Иккинчи мўйсафид менга қаттиқроқ тикилди:

— Нима қилмоқчисиз?

— Йўқ, ўзим шунчаки...

Биринчи мўйсафид кулди.

— Нима касбдасиз?

— Шоирман.

30 — Балли... Мен ҳам Ҳожибобойи гулфуруш эмасман. Бу гуллар ўз боғимнинг маҳсулотидир. Катта ўғлим инженер, кичиги ҳарбийда, қизим билан куёвим доктор, ўзим эккан гулларни таъбимга ёққан кишига бирор дастадан беришга менга ижозатдир деб ўйлайман... Пулнинг ҳожати йўқ ўғлим. Бадалига жуда бирор нарса бергингиз келаётган бўлса айта қолинг...

Мен, Мунтазирнинг юқоридаги шеърини ўқиб бердим.

1941

ОБРУ

40 Ганижоннинг келганини ўтган куни эшитган бўлсам ҳам, бугунгина кўргали кетардим. Тириклик, дегандай, ҳамманинг ўз иши ўз бошида. Ўтган куни Мирзафарангнинг участкасида ҳашарда бўлдик. (Асли исми Мирзааҳмад ака бўлса ҳам Текстилнинг моҳир тўқув-

чиларидан бўлгани учун дўстлари ҳазил-мутойиба юзасидан «Мирзафаранг» деб лақаб қўйганлар. Бу лақабдан унинг нафси коймайди). Кеча бўлса ҳайит — арафагарчилик дегандай, болаларни машинача олиб бордим, универмагга чиқиб, байрам харажати қилишдик ва ҳоказо... Ғанижонни кўриш бугунга қолди, холос.

Бир хил шовоқи, бир қоп ёнғоқ, шода бут, яратилишиданоқ лойи қувноқлик билан йўғрилган одамлар бўлади. Бу хиллар эркакда ҳам бўлади, хотинда ҳам бўлади. 10

Ана, менинг аммам шу зайил одамлардан бири. Боринги, революциягача ҳам у паранжини «ёпиндинги, ёпиндим» тахлит иримига бошига илган. Эрини эса шариатча эмас, дўстларча севган. Революциянинг бош кунларида, хотин-қиз озодлиги тўғрисидаги биринчи гап қулоғига чалинар-чалинмас, бўпти, дегану банорас паранжини бузиб, якандоз қилган. Шу-шу, МОПР билан «Болалар дўсти» значокларини кўкракига тақиб, рўмолини билинар-билинмас қийшиқ танғиб, кеккайганча яшаб келади. У, ҳамма ерда қувноқ, оилада эркин, турмушда шод ва меҳнатда жафокашу озод... 20

Ғанижон шу аммамининг ўртанча ўғли. Ҳарбийга кетган эди. Қадрга қолипти. Ҳозир учувчилар мактабини тамом қилиш олдида. Отпускага келган.

Бозор Тахтапулга кўчгандан буён 6-трамвайга тушиб бўлмайди, кўчада эса киши якка кифт бўлиб юради, одам кўп. Шу кўчадан кетиб борар эдим. Рўпарамдан бир ҳарбий йигит чиқиб салом берди.

— Салом, тоға. 30

— Ия, сенмисан, Ғанижон? Мен сени кўргали кетаётган эдим.

— Бир-икки жойларга борадиган ишларим бор эди, икки кундан буён меҳмон устига меҳмон, чиқиб бўлмади.

— Ўзинг яхшимисан, уй ичларинг тинчми?.. ва ҳоказо сўроқ-истоклардан сўнг у билан хайрлашдим, у йўлига кетди, мен ҳам йўлимда давом қилдим. Йигирма қадамлардан сўнг жулдур-жулдур паранжи ёпинган бир хотин келиб, баримдан тутди. 40

— Тўхта!

— А, ким, нимага?

— Ҳовлиқма, амманг бўламан. Ғанижоннинг онаси, ҳали айтган шовоқи кампир.

— Ўзи нима гап, паранжингиз нимаси? Аммам кулди:

Гафур Ғулом ва Абдулла Қаҳҳор. 1958 йил.

— Обрў қидириб юрибман. Ғанижоннинг мана таппа-тақ тўрт йилдан бери ҳарбийда, мен унинг ёқасига таққан чор бурчакларини тушунмайман. Хўш, қани дедим, илминг қаерга борган экан, сенга ҳам кўча-кўйда биров салом берадиган бўлдим, йўқми, дедим. Кўчага чиқишини пойлаб, номус бўлса ҳамки, Асалат ачанинг паранжисини сўраб ёпиндим... Изма-из кетаётибман. Неча одам билан салом-алик қилганини санаб бораётибман.

— Ўзи қаерга кетаётибди?

— Севганининг олдида-да; Шайхантаҳурга. Беш йилдан буён андарқат.

— Сиз ҳам Шайхантаҳургача орқасидан борасизми?

— Бораман.

— Бўлмаса, 10-трамвай билан орқадан айланиб мен ҳам бораман. Қинонинг олдида бир-биримизни кутамиз. Кейин менга айтасиз.

20 Аммам ўғлининг орқасидан кетди.

Мен олдинроқ бориб Шайхантаҳурда уни кутиб турдим. Энг илгари Ғанижон ўтиб кетди, ўзимни панага олиб турдим. Орқасидан паранжи ёпинган аммам келди. Менга яқинлашди. Мен сўрадим:

— Хўш, қалай?

— Бўлди, ишондим. Қирқ битта-ю еттита.

— Нима қирқ битта-ю, нима еттита?

— Салом-алик-да. Жанггоҳдан шу ергача қирқ битта ҳарбий йигит Ғанижонга олдин салом берди.

Еттита ҳарбийга Ғанижон олдин салом берди. Тузук, обрўйи яхши.

Аммам ўша ердаёқ паранжи-чачвонини тахлаб, қўлтиққа урди.

— Кечқурун ҳовлига бор.

— Хўб.

Ажралишдик.

Лейтенант ўғлига рядовой ҳарбийларнинг берган честлари, аммам обрўйининг процентлари эканини билдим.

10

1941

МАМАҒВОЙ ТУШУНДИ

Қанжиғасига тўртта чуррак билан битта ориқ қуённи боғлаб, қўштиғ милтиғини қийшиқ осиб эшикдан Мамағвой кириб келди. Раис гапирмоқда эди.

— Мисол учун мана иккинчи звеномиз Мамағвойни олайлик,— деяр эди раис,— ўзи саводли звено бўлатуриб, ҳалигача устига мажбуриятлар олгани йўқ, қасам ҳам ичгани йўқ... Шўро ҳукумати бекорга виставкага юбориб, тилла медаль берган эмас, айниқса уруш 20 вақти, тушуниш керак, ўртоқлар!

— Тагин, виставканинг берган тилла ҳалли қоғозини уйнинг тўрига михлаб қўйипти, медалини пеш қилиб, кооперативга беочеред киради,— деб луқма ташлади хотин бригадирлардан Саломат.

— Овчиликнинг ҳам рисоласи бор-да, бунинг дастидан кирпитикан ҳам қолмади.

Мамағвой бу гаплардан битта ҳарф ҳам тушунмади. Унинг шаънига айтилаётган бу гаплардан мияси худди ари қамалган сувқовоқдай ғўнғирлар эди. Ёнида 30 ўтирган мироб чолдан: «Нима гап?»,— дегандай қилиб сўради. Чол унга тўрсайиб:

— Сенга уят, ҳалигача қасам ичмабсан.

— Қанақа қасам?

— Ҳаммамиз ичиб бўлдик.

Учинчи бригада бошлиғи Мирсиддиқ таклиф қилди.

— Қани ўзига сўз берилсин, ўзига, нима деяр экан...

Мамағвой чурраклар билан қуёндан иборат илвасинларни худди ҳаром латта ушлагандай жирканиб табуреткага қўйди-да, ўрнидан турди. У янги туғилган бузоқдай атрофидаги нарсаларга ағраярди. 40

— Қани гапир!

- Нимани гапираман?
- Милтиқ совға олган йилинг бир гектардан қанча пахта берган эдинг?
- Үттиз учта.
- Виставкага борган йилинг-чи?
- Қирқ етти.
- Уруш бошланган йили-чи?
- Эллик тўрт.
- Хўш, қани энди буёғини гапир-чи, деди раис.—
- 10 1942 йилда қанча ҳосил олдинг?
- Мамағвой палағда тухум ютаётгандай ижирғаниб, аранг жавоб берди:
- Йигирма бир ярим центнер.
- Баракалла,— деди мироб чол,— бултур-чи?
- Ана бунисига жавоб беришдан илгари, ҳалиги палағда тухумдан бир эмас, иккитасини ютгандай қийналди.
- Ҳн тўрт чорак...— жавобдан сўнг, хаскашнинг юзига босиб, дастаси чаккасига теккандай мияси сир-қираб кетди.
- 20 — Нега энди шунақа бўлди?
- Ҳамма Мамағвойга тикилган эди. Мамағвой жўжа ўғирлаб қўлга тушган боладай ўнғайсизланди. Жавоб йўқ. Бир нафас ичида оламжаҳон важ-карсонлар хаёлидан ўтди. Шуларнинг ичида бултур сигири боласини чала ташлагани ҳам бор эди-ку, бироқ бу важ бўлмайти. Ҳарна вақт ўтгани, деб чўнтақларига ҳам қўл суқиб кўрди. Чап чўнтагида туморча қилиб букланган хат, хат фронтдан — укасидан келган. Укаси урушда.
- 30 «Урушда!», деб ўйлади Мамағвой. Шунинг ўзи яхши важ эди. Жуда қувониб кетди:
- Нима қилгин, дейсиз, ахир уруш кунлари бўлса... Мамағвой ўз жавобидан ўзи эриб кетди. «Хўб қойил қилдим-да, бундан буёғига энди сўз йўқ», деб ўйлади. Худди шиширилган буқа пуфагидай енгил тортиб кетди. Аммо бу ҳузур узоққа бормади.
- Бўлмаган гап,— деди ҳалиги мироб чол,— уруш сенинг шудгорингда бўлганмиди?
- Шу топда бир ишнинг уҳдасидан чиқмаган ҳар
- 40 бир аҳмоқ ҳам шу важни айтадиган бўлиб қолган,— деб тўнғиллади Саломат,— бу важлар кетмайди, қасам ичсин!
- Қанақа қасам ахир, менга тушунтиринлар, битта менинг звеном эмас-ку, бултур бутун колхозимиз ўн олтидан оширолмаган. Районимиз ҳам планини 57 процент бажарган холос, ҳаммасига ман беноватми?

Партком Мамағвойнинг жонига ора кирди. Ўрнидан турди:

— Баракалла, мана энди тушуниб келаётибсиз, бултур ва ўзоқ йили фақатгина бизнинг колхоз, бизнинг район эмас, балки бутун республикамиз пахта планини тўлдирмади...

Ана шунинг учун республикамизнинг пахта усталари яқинда Тошкентга йиғилиб, «Шу шармисорликни ишимиз билан ювамиз, келаси йил пахта ҳосилини урушдан илгариги даражада етказамиз», деб ваъда бердилар. Тушундингизми? 10

— Нега бўлмаса мени Тошкентга чақиришмади?— деди Мамағвой.

— Бу йил ҳосилни виставкага борган йилингиздагидан ошириб берсангиз биратўла Москвага чақирадилар.

— Ҳали шунақами? «Қозончининг ихтиёри, қайдан қулоқ чиқарса» деган ота-бобонинг сўзи бор,— деди ўпкаланиб Мамағвой,— битта уста қатори пахтадан ҳосил олиб келган йигит эдик. Амиркон деган жойдан от-отлаб, туя қумлаб келган агрономлар ҳам Мамағвойнинг олган ҳосилига қойил қолиб, ерида бир гап бормикан деб, тупроғини татиб кўрган эди. Бу томони Москва, бу томони Бокугача донғимиз кетган Мамағвой эдик, Москвадай жойда Мамағвойнинг қўлтиғига булкадай момиқ иккита қиз кириб, ўтқизгани жой топмаган эди. Виставкада бўлса сураткашлардан зерикиб кетган Мамағвой эдик. Энди келиб шундай бўлибдирда-а, чакки қилиб қўйибмизда-а? Ҳа, майли, уннаб кўрармиз. Қирқ бўлмаса эллик, эллик бўлмаса олтмиш центнер бериб қолармиз. 20

Мамағвой дўпписини қўлига олди, раис столи ёнига келди. Бармоғини раис олдидаги қоғозга нуқиб:

— Ёзинг,— деди,— мен Мамағвой Сатторқул ўғли бўламан, шу соатдан бошлаб ишга тушаман, звенодаги ҳамма кучни ишга соламан, энди ҳамма гапга тушундим. Бу йил кузда ўзимга ажратилган ерларнинг ҳар гектаридан олтмиш центнердан первой сорт пахта бераман. Ваъдам — ваъда. Шу ваъдамга биноан қасам ичаман — қўлим қўйдим. 40

Ҳамма чапак чалиб юборди. Нўхат суви суртилган нондай бўртиб кетган Мамағвой ўрнига қайтиб милтиғини олди, тиғини қўндоғидан ажратиб секретарга узатди.

— Ма, ука Собиржон, шунини ёғлаб сандиғингга солиб қўй, кеч кузакда оларман!

Илвасинларни табуреткада унутиб, ўзи мажлисдан чиқиб кетди.

1944

ЭРИ БИЛАН БАС БОЙЛАШГАН ХОТИН

Ота-боболаримизнинг: «Ошсиз уй бор, урушсиз уй йўқ», деган мақоли бу оилага унча тўғри келмайди. Чунки бу уйда иш ҳам бор, ош ҳам бор. Нафсанбирини айтганда, унча-мунча гиди-биди ҳам бор.

- Иноятхон Диёрова бултур ҳам звено бошлиғи эди.
- 10 Олти ой ёз, олти ой қиш кечани кеча, кундузни кундуз демай меҳнат қилди. Гектаридан 28,5 центнердан биринчи сорт пахта топшириб, планини 125 процент бажарди. Албатта, энди колхоз уни сийлайди. Бир неча марта мукофотлади. Айниқса, даромад тақсимотини айтмайсизми. Иноятхон қўшимча даромадлар олди. Бир от кўтарим дегандай пули жамарға, буларнинг устига бир кийим атлас, бир крепдешин билан қўйни-қўнжи тўлиб уйга кириб келди. Колхозда ҳамма унга: «Баракалла», деди. Шу бир оғиз гапни эри Болтабой
- 20 ҳам айта қолса нур-ан-аъло нур бўлар эди. Бунинг ўрнига у мукофот атласни салмоқлаб туриб:

— Жўн мол, ипагига қазна аралашган, фирромбоқи...— деди.

Иноятхонга бу гап айил ботди. «Эрим мени камси-таётибди», деб ўйлади.

— Ҳа, майли, фирромбоқи бўлса ҳамки, меҳнати ҳалол, пешона тери, сиз олиб берганингизни кўрамиз, ўшанинг ипаги қуюқ бўла қолар,— деди.

- Бу гапнинг тагини Болтабой ўзига жуда қаттиқ олди. «Сен нимасан, битта кетмончисан-да, мен бўлсам звено бошлиғиман», дегандай тушунди. Урушдан илгари Қишлоқ хўжалик виставкасидан Иноятхонга олиб келган бахмал пальтоси кўз олдига келди.
- 30

— Шундай...— деди пичинг билан,— камбағал кетмончимиз, хотин кийинтиришга кучимиз етмай қолган. Дўпписини ўйнаб кўчага чиқиб кетди. Тикка бориб, колхоз раисига шу мазмунда ариза берди:

«А р и з а

Болтабой Тешабой ўғлидан

- 40 Ийғим-теримларни олиб бўлдик. Қиш ичи Фарҳод қурилишига бориб иш кўрсатсам, дейман. Бинобарин, кўкламгача жавоб беришингизни сўрайман.

Қўлим қўйдим: Болтабой».

Раисга ҳам бу гап маъқул бўлди. Қолхознинг дон-гини ўша томонларга ҳам ёйиб қўйишни шарт қилиб, жавоб берди.

Дарҳақиқат, Болтабой ўз исмини, ўз колхозининг шуҳратини оқлади. Орадан бир ой ўтар-ўтмас, унинг номини Фарҳод қурилишидаги илғорлар билан бир қаторда эшитиш мумкин бўлди. У беш пуд, олти пудли дев харсангларни гуваладай осонлик билан кўтариб ирғитар эди. Тошчақарликнинг ҳадисини тоза ҳам камолига етказиб, уч юз процентчи деган номни олганда, газетада сурати ҳам босилиб чиқди. Суратнинг тагида: «Фарҳод қурилишининг ҳақиқий фарҳодларидан бўлган Болтабой Тешабой ўғли», деб ёзиб қўйилган эди. Иннайкейин, концерт бергани келган артистлардан биттаси унинг отини лапарга қўшиб айтди. Тахминан мана шундай куйлаган эди:

10

Осмондаги қарчиғай
Фарҳод томон учади.
Болтабой кирка урса,
Ўн пудли тош кўчади.

20

Кунлардан бир кун, стахановчилар мукофотланган бўлди. Болтабойга соат бермоқчи бўлдилар. Болтабой уялинқирагандай бўлиб:

— Менга соат керак эмас,— деди.

Бригадир ўнғайсизланиб, хижолат аралаш:

— Нимага, кўнглингиз тўлмадимиз?— деди.

— Йўғ-э,— деди Болтабой,— қуллуқ айтамыз, аммо...

— Хўш?

— Бизнинг соатимиз — кун чиқиш билан кун бо- тиш. Шунинг ўрнига бошқа нарса берилса...

— Масалан, нима?

— Бир жўрагина атлас, озгина лекини бор эди...

Бригадир гапнинг «лекин»ига тушунгандай бўлди. Илжайиб қўйди:

— Соатга отингизни ёздириб қўйган эдик-да.

— Ҳа, майли, бўлмаса иккинчи навбат.

Бригадир тантилик қилиб, соатнинг ёнига бир жўра атлас ҳам қўшиб берди. Бундай йигитлардан атлас айлансин. Атлас бўлганда ҳам қанақа атлас денг, худди Болтабойнинг кўнглидаги саккизтепки, «қичиқ» нусха. Шундай қилиб десангиз, сурати чиққан газетадан биттасини тўрт буклаб, атласнинг қатига солди. Яна тагин шу мазмунда, яъни:

40

«Севикли ёримиз, Ширинимиз — Иноятхонга маълум бўлсинки, табиатнинг нозик ерларида ўйнаб-кулиб, меҳнат қилиб юрибмиз. Фарҳодстрой деб билурсиз ва яна шу арзимаган совғамизни юбордик, қабул қилурсиз. Жужуқларни ўпиб қўйгайсиз. Боқий сўзим тамом. Дийдор кўришгунча соғ бўлинг. Фарҳодингиз деб Болтабой ёздим».

Болтабой бу хат орқали Иноятхонга қанчалик пичинг қилганини ўзи биладю хотини билади.

- 10 Икки оғиз сўзни энди Иноятхондан эшитинг. Хат билан совға яхши соатда келиб тегди. Ҳар нимаики ёзилган эди — баён қилинди, мазмуни маълум бўлди. Газетадаги сурат қўлдан-қўлга ўтиб томоша қилинди. Айниқса, жужуқлар талашиб-тортишдилар. Аммо Иноятхоннинг ичини қандайдир ширин бир «ҳасад» ўртамоқда эди. Хатни қайтадан буклаб, атласнинг қатига солди-да, токчага қўйди. Газетани кўтариб, раисни қидириб кетди. Раис саройда от-арава афзаллари ямоқчиси мўйсафид Ҳайдарали ота билан алланима тўғрисида қизғин-қизғин баҳслашмоқда эди. Ниҳоят, раис чолнинг раъйига кўнди, баҳсни тўхтатди.

— Эргаш ака, сизда озгина гапим бор эди.

— Тағин ўша йигит жанжалидир-да?

— У гап ҳам борликка бор-ку, аммо мана бу газетани ўқинг.

— Қолхозимизни ёзиб чиқибдим, боплабдим, ажаб қилибди. Аҳдномага қўл қўйишга қўйдик, гарра-гарра керилиб, кимсан тошкентликлар билан мусобақа ўйнадик. Аммо ишимизнинг таъсири йўқ. Ёзган бўлса хўп қипти.

- 30 — Жудаям нолийверманг, бу бошқа газета. Болтабойингизни ёзган газет.

Иноятхон газетани раисга узатди. Раис ҳар бир оғиз сўзга икки мартадан: «Вой азамат-эй, вой азамат-эй», деб газетани ўқиб чиқди. Ундан кейин Иноятхонга қаради:

— Хўш?— деди.— Мен-ку, баракалла, дейман, сен, нима дейсан?

- 40 — Нима дер эдим, мен ҳам сиз айтганни айтаман, аммо... Уни чақириб олмасангиз экан, дейман.

— Ҳа-ҳа, шунақами, келса сени ишдан қўядими?

Иноятхон:

— Йўғ-э,— деди-ю қизариб кетди.— Менга айрим хат ёзган экан, шундай ачитиб пичинг билан ёзибдики, сўзларига илон пўст ташлайди.

— Нима қилгин дейсан?

— Шу қилганига у билан бас бойлашаман, майли мен, менинг звеном — ҳаммамиз унинг ҳам нормасини ўз устимизга оламиз. Уч норма билан ишлаймиз. Об-ластга маълум қилсангиз, менинг звеном юз центнерчилар ҳаракатига қўшилади. Мен бу йил беш гектар ернинг ҳар гектаридан юз центнердан первой сорт пахта бераман.

— Ана холос,— деди раис,— эрим билан бел олишиб кўраман, дегин, бунинг маъқул. Баракалла, мен рози. Правленига ариза бер, текшириб кўрамиз. Баракалла, бўпти, ишга боравер! 10

Ана шундан кейин десангиз, иш бошланиб кетди. Звенонинг етти аъзоси илк тонгдан кечгача етти тинмагур бўлиб, шудгорда уймалашиб қолдилар. Қаерда бир кафт бўлса ҳам гўнг борми, ахлат борми, ташиганлари ташиган. Елкаларидан ҳосилот халта тушмай қолди. Кўча тупроғини ерга солишни Охунбобоев районига расм қилиб берган — биринчи шу звено, дейиш мумкин. Ҳали ҳозир ҳам кўчалар ёғ тушса ялагудек.

Апрелда Болтабой кўйидаги хатни олди: 20

«Жондан азиз Фарҳодимиз — Болтабой ака! Ассалому алайкум! Звено аъзоларидан, жужуқлардан сизга кўпдан-кўп салом. Чақириғингизни қабул қилиб, биз юз центнерчилар қаторига қўшилдик. 8 апрелда колхознинг бошқа бригада ва звеноларидан олдин чигит экиб бўлдик. Ҳозир ғўза теп-текис чиқмоқда.

Сизнинг нормангизни мен ўз устимга олдим.

Сизни соғинган Иноятхон деб билурсиз».

Шундан кейин ҳар икки томон ҳар бир янгиликдан бир-бировларига рапорт бериб турадиган бўлдилар. 30

Пахта икки чопиқдан, уч культивациядан чиққан, ўтлардан тозаланган, қайтадан ўғитланган пайтда Болтабой меҳмон бўлиб келди. Устида мукофотга олинган янги костюм, ғурур билан далани айланиб чиқди. Кечки овқатда пахталарнинг ўсиши маъқул бўлганини иқрор қилиб, ўзи энди тўрт юз процентчи бўлганини эълон қилди. Уч кун туриб, Фарҳодга қайтиб кетди.

Яқинда менинг йўлим ўша колхозга тушиб қолди. Иноятхон мени қўярда-қўймай, ўз ерига олиб бориб, пахталарини кўрсатди. Менинг пахта агротехникасидан илмим йўқ. Аммо кўм-кўк кўсак, саноқсиз гулга эга бўлган бу ғўзалар мавж уриб турар эди. 40

Иноятхон мендан ҳадеб сўрайди:

— Нима дейсиз, юздан ошира олармиканман?

Мен раисга қарайман. У кўзини қисиб, баримдан тортиб қўяди.

— Жўжани кузда санайдилар, ҳаммаси ҳам энди-
ги меҳнатга, ғайратга боғлиқ,— дейди.
Рост айтади.

1944

МЕНИНГ УҒРИГИНА БОЛАМ

ВОҶЕИЯ ҲИКОЯ

10 Отамизнинг ўлганига анчагина йил ўтиб кетди. Бу йил — ўн еттинчи йилнинг кўкламада онамиздан ҳам ажралиб, шум етим бўлиб қолдик. Биз тўрт етимдан хабар олиб туришга катта онам — онамнинг оналари Рокнябиби келиб турибдилар. Бу кишини биз эркалаб «қора буви» деб атаймиз.

Оқшомлари бувим бошлиқ ҳаммамиз олди очиқ ай-
вонда увин-тўда кўрпа-ёстиқларга ўралиб, биттагина
Уратепанинг кир ип шолчаси устида ухлаймиз.

30 Сентябрь ойларининг охири, илк куз оқшомларидан бири эди. Ҳаво анчагина салқин. Биз етимлар бир-биримизнинг пинжимизга тиқилиб, бир-биримизни иситиб уйқуга кетганмиз. Қаторда энг сўнгги бўлиб, она чум-чуқдай қора бувим ётардилар, у киши саксондан ошиб кетган, носкаш кампир эдилар.

Бу оқшом уч хўроз ўтгандан кейин, Етти қароқчи юлдузи тик келганда ғўнғир-ғўнғир овоздан уйғониб кетдим. Бувим ким биландир анчагина баланд овоз билан суҳбатлашмоқда эдилар. Ҳовлимиз ота-бувадан қолган, анчагина катта бўлиб, тўрт бурчак таноби ҳовлилардан эди. Гир атрофи иморат, шимол томонда амакиваччаларимиз туришарди. Лекин улар ёзда боққа кўчиб кетадилар. Ҳозир улар томон бўш.

30 Буни қаранг-а, бизнинг уйимизга ўғри кепти. Бизни ҳам одам деб йўқлайдиган кишилар бор экан-да дунёда. Эртага ўртоқларимга тоза мақтанадиган бўлдим-да. «Бизникига ўғри келди». Фурур билан айтилса бўлади. Лекин ишонишармикин?

Уғри ўша амакиваччаларнинг тоmidан секин юра келиб, бувимнинг тўғриларига келганда акса уриб юборибди. Бувим эса ёстиқни кўкракларига қўйиб, тил тагидаги нос билан ўйлаб ётар эканлар. Бувим пуф деб носни туфлаб, томга қараб:

40 — Уғригина болам, ҳой ўғригина болам, ҳойнахой бирор тирикликнинг кўйида томга чиққан кўринасан, ахир касбинг нозик, тумов-пумовингни ёзиб чиқсанг бўлмайдим, — дебдилар.

Ўғри томдан туриб:

— Ахир, бувижон, сиз ҳам бироргина кеча тинчингизни олиб ухласангиз бўлмайдими, бизнинг тирикчилигимизнинг йўлини тўсаверасизми?— дебди.

Мен гап шу ерларга келганда уйғониб кетган бўлсам керак. Қолган гапларни эшитганимча қилиб ёзаман.

— Ҳой, айланай ўғригина болам, бошимда шундай мусибат турганда кўзимга уйқу келадими. Мана, олти ой бўлди, бирор соат мижжа қоқиб ухлаганим йўқ. 10
Кундуз кунлар гарангдай довдираб юраман. Бирор ерга ўтириб мизғигандай қушуйқуси қиламан. Кечалари хаёл олиб қочиб кетади.

— Нималарни хаёл сурасиз, бувижон?— Бу гапдан кейин устидаги тўнани турмучлаб бўғотнинг устига ёстиқ қилиб қўйиб, ўғри ҳам ёнбошлаб олди.

— Нималарнинг хаёлини сурардим. Шу тўртта етимнинг эртасини ўйлайман-да. Замонни ўзинг кўриб турибсан, тириклик тошдан қаттиқ, туянинг кўзидай нон анқога шапиғ. Ҳали буларнинг кўлидан иш келмайди. 20
Сўққабашгина аравакаш тоғаларининг топгани ўзининг рўзғоридан ортиб, буларга қут-лоямут бўлиши қийин. Рўзғорга бўлса, кўз кўриб, қўл тутгудай арзигулик буюм қолгани йўқ. Бир чеккадан сотиб еб турибмиз. «Туриб еганга турумтоғ чидамас», деганлар. Эҳ-а, бу болалар қачон улғаяди-ю, қачон ўзининг нонини топиб ейдиган бўлади. Чор-ночор хаёл сурасан, киши. Тағин бу етимларнинг биттагинаси ўғил, учтаси қиз. Энди ўн тўртдан ўн бешга ўтди. Қизлари қурғур қачон бир ерга элашиб кетади-ю. Ўзи ўраб, ўзи чирмаб оладиган жой чиқмаса буларга кимнинг ҳам кўзи 30
учиб турибди, дейсан. Замон қаттиқ, ўғригина болам, замон қаттиқ!

— Тўғри айтасиз бувижон,— деди ўғри,— менинг ҳам икки болам, хотиним, битта кампир онам бор, бир товуққа ҳам дон керак, ҳам сув керак, деганларидек, шуларни боқишим керак. Тўртта чавати нон топиш учун ўзимни ўтга, чўққа, Алининг тиғига ураман. Бўлмаса ишлай десам билагимда қувват бор, ақлу ҳушим жойида. 40
Менга ҳозир шу қилиб турган ўғирлик касби ёқади дейсизми. Туппа-тузук аёлманд косибнинг боласи эдим. Замон чаппасига кетди. Керинска пошшо бўлгандан кейин уруш тўхтади деган эдилар. Ҳали-бери тўхтайдиган кўринмайди, Ҳали ҳам замон-замон ўша илиги тўқларники.

— Бирор бошқа касб қилсанг бўлмайдами, болам,— деди кампир.

- Нима касб қилай? Ҳамма касбларнинг ҳам бозори касод. Ота касби кавушдўзликни қилайми? Аввало шуки, кавуш тикишга на чарм бор, на сирач, на мих, на лок. Масаллиғининг ўзи, битиб чиққан кавушдан уч баравар қиммат. Ҳаммолик қилай десам, аввалгидек қоплаб ғалла, қоплаб савзи-шолғом оладиган бадавлатларнинг тухуми қуриган. Тунов куни шу
- 10 маҳалланинг девкор этикдўзларидан Бувадат ота бутун қолип, шону, сўзан, бигизларини улгуржисига икки пуд жўхори унга моваза қилди. Яхши қилди. Унинг этигини киядиган ўзбек, қозоқ, қирғиз деҳқонлари қаёқда дейсиз, қолган эмас. Фақат уларнинг етимларигина шаҳримизни тўлдириб юрибди. Қайси бурчакка, қайси чордеворга бош суқманг, ўн бешта етим ювуқсиз қўлини чўзиб «амаки нон беринг» дейди. Нон-а, ўзимникига тополмайману. Битта ман эмас, буви, маҳалладаги ҳамма касибларнинг аҳволи шунақа.
- 20 Пичоқчилар ҳам, бўзчилар ҳам, кўнчилар ҳам борингики, мактаб домлалари ҳам, муллаваччаларнинг ҳам ранги пано. Бир қошиқ оби ёвғонга зор. Санқиб юрибди.

- Ҳув, худоё уруши бошига етсин. Қиёмат-қойим дегани шудирда-а, ўғригина болам. Ҳа, майли, шу етимларнинг ҳам пешонасига ёзгани бордир. Хўш, энди ўзингдан сўрай. Ахир, ноиложликдан-ку, шу ҳаром йўлга қадам босибсан, ўзига тўқроқ, бадавлатроқ одамларникига борсанг бўлмайдами? Мана, шу маҳаллада Карим қори деган читфуруш бор. Одилхўжабой деган пудратчи бор. Матёқуббой деган кўнчи бор. Буларнинг давлати-ку мил-мил. Бешикдаги боласи ҳам четига байт ёзилган чинни косада ош ичади. Шуларнинг томини тешсанг бўлмайдами?

- Эй, бувим тушмагур, соддасиз-содда,— деди ўғри.— Бойларнинг уйига тушиб бўладими, уларнинг пахсаси саккиз қават, эшиклари темирдан, ҳар биттасининг қўрасида эшакдай-эшакдай иккита, учтадан итлари бор. Бу итлар ҳовли саҳнидан битта капалак
- 40 ўтса, бир ҳафта вовуллайди. Одилхўжабойнинг ғуломгардиши (йўлак)да-чи, милтиқ ушлаган городской туради. Жонимдан кечибманми, ўлдирмаганда ҳам Сибирь қилиб юборади.

— Бу гапинг ҳам тўғри, ўғригина болам. Аммо, лекин эҳтиёт бўл. Эл-юртнинг олдида тагин бадном бўлиб қолмагин,— деди бизнинг кампир.

— Гапингиз тўғри, буви, тунов куни Ориф сассиқ-нинг отхонасидан тўртта товуқ, битта хўроз ўмарган эдим.

— Товуқ-хўроз дедингми? Ҳа, бу махлуқлари қурғур қақақлаб сени шарманда қилмадими?

— Ҳамма ишнинг ҳам ўз мароми бўлар экан буви, товуқ олгани борганда чўнтагимга бир шишага сув солиб оламан. Кейин қўндоқнинг тагига бориб, оғзимни сувга тўлдириб товуқларга пуркайман. Товуқдай аҳмоқ жонивор оламда йўқ. Ёмғир ёғяпти шекилли деб ўйлаб, бошини ичига тиқиб, хап ётаверади, кейин битта-битта ҳиқилдоғидан тутиб халтага соламан.

— Шунақа дегин, вой тавба-ей. Ҳамма ҳунарнинг ҳам ўзининг мурти гардони бўлар экан-да.

— Шундай қилиб десангиз, бувихон, сиримнинг хашаги очилишига оз қолди. Йўқ, элликбошимиз Раҳмонхўжага хўрозни олиб бориб берган эдим, ишни бости-бости қилиб юборди. Раҳмонхўжа мен билан тузук, яхши одам. Бултур уни-бунни сотиб саксон уч сўм пул жамғариб «топганимиз шу, элликбоши ота» деб пора берган эдим, рабочийга кетишдан олиб қолди.

— Ҳа, ишқилиб, бола-чақасининг эгилигини кўрсин. Энди бу ёққа қара, ўғри болам, ҳадемай тонг ҳам ёришиб қолар. Ана ёруғ юлдуз ҳам тиккага келиб қолди. Ошхонанинг ёнидаги тутдан сирғилиб пастга туш. Утинимиз йўқ, ошхонада бир замонлар боғдан келган бир-иккита ёнғоқ тўнка бор, болтани олиб, шунинг бир чеккасидан озгина учириб бер, қумғон қўяман. Кеча тоғанг бериб кетган зоғорадан иккитасини олиб қўйганман, биргалашиб чой ичамиз.

— Йўғ-э, буви,— деди ўғри,— тўнка ёриб-ку берарман, аммо чой ичолмайман, чунки кун ёришиб қолса, мени таниб қоласиз. Жуда ҳам юзимни сидириб ташлаганим йўқ, андишам бор, уяламан.

— Вой ўлай, қутлуғ уйдан қуруқ кетасанми, болам. Бир нима олиб кет. Тўхта, нима олиб кетсанг экан, ҳа, дарвоқи, ошхонада битта ярим пудлик қозон бор. Аллазамонлар уйимизда одамлар кўп эди, катта қозонда ош ичардик. Худонинг гашига тегдик шекилли, шундоқ катта, гуркираган хонадондан мана шу тўрттагина етим қолиб турибди. Эҳ-а, булар қачон катта қозонни қайнатар эди-ю... Шуни олиб кета қол. Сотиб бир кунингга яратарсан, ўғригина болам.

— Йўқ, йўғ-э, буви, ёмон ният қилманг. Ҳа-ҳув дегунча бу кунлар ҳам унут бўлиб кетади. Яна катта оилалар жам бўлади. Ҳатто бу қозон ҳам кичиклик

қилиб қолади. Уша етимларнинг ўзига буюрсин. Тўйлариди ўйнаб-кулиб хизмат қилайлик. Хайр энди буви, мен кетаман, тоғ томон ҳам ёришиб қолди.

— Хайр, ўғригина болам, келиб тур.

— Хўп, она, хўп...

* * *

Мен ўша ўғри кишини танир эдим. Ҳалигача ҳеч кимга кимлигини айтган эмасман.

1965.

10 АФАНДИ УЛМАЙДИГАН БУЛДИ

Афанди даладан бир эшак ўтин териб, шаҳар бозорига олиб тушиб, уч мирига сотди. Қишлоққа қайта туриб йўл-йўлакай эшак қадамидан зерикиб ўша уч мирилик кумуш тангани ўйнаб келар эди: тангани ўнг бош бармоғининг устига қўйиб чертиб юборар, чап қўлининг кафтида илиб олар, яна чап бош бармоғи тирноғига қўйиб чертиб юборар, ўнг кафти билан илиб олар эди. Танганинг бир томонида пошшолик муҳр, иккинчи томонида «Ҳоқон ибни Ҳоқон Султон Сулфиддинхон Ғозий» деб ёзилган тамғаси бор эди. Афанди танганинг ўнги-терсига истехзо билан қараб:

20 — Эй, тавба, бир мисқол келар-келмас қалай аралашган кумуш бўлса, икки томонида ажи-бужи хатлари бўлса, на санъати, на қадр-қиймати бўлса, ана шу бир бурда тангага не-не кишилар муҳтож бўлса, не-не барно аёллар, не-не азамат давангидай йигитлар саккиз нўхат оғирлигидаги шу темирга эртадан қаро кечгача ишласа... Шу танганг бўлмаса, обрўйинг бир пул, ақлу фаросатинг, илминг ҳемири, қавму қариндош бегона, дўсту ошно сендан узоқ, ҳамма эшиклар бетингга ёпиқ, бозор-ўчардан қадаминг қирқилган, бола-чақа оч, ўзинг яланғоч. Ажаб замона экан-да.

Ажаб замонада қолдик, яқолар бўлди этак,
Бўз пайтава бўлди, бошга чиқди патак.

Бунга сен нима дейсан, ҳангиҳофизи майда қадам? Эшак Афандининг сўзига «маъқул» дегандай бошини силкитиб қулоқларини бир-бирига уриштириб бедана юриш қилиб кетиб борарди. Афанди танга ўйнашда давом этар эди.

40 Кеч кириб қолган. Учқўприк деган ерга етганида рўбарўсидан бир оқсоқ ит чиқиб ҳура бошлади. Афанди

ди ҳам, эшак ҳам шунга алаҳсий кетиб танга итқиниб ерга тушди, ердаги қайсидир тошга жиринг этиб урилиб қайгадир йўқолди. Афанди топаман деган хаёл билан эшакдан бафуржа тушиб, тангани қидира кетди. Кўтариб қарамаган бирор тоши қолмади. Танга ер ютгандай ном-нишонсиз эди. Қош қорайиб шом тушди. Тополмаслигига кўзи етиб, танга йўқолган жойига атрофдаги катта-кичик тошларни йиғиб келиб қўйди. Эрта билан барвақт келиб яна қидираман, деган ўй билан қишлоғига жўнади.

10

Эрта билан тонг саҳарда келиб яна қидирди. Тангадан ном-нишон топилмади. Шунда Афандининг хаёлига бир гап келиб қолди:

— Ия, нега мен аввал ўйламабман! Кеча оқшом ҳам мендан бошқа кишилар шу ердан ўтгандир ёки бугун мендан олдин бир неча киши шаҳар томон тушгандир. Нахотки шулардан биронтаси менинг тангамни топиб олмаган бўлса. Шулардан суриштириш керак!

Шу пайт устидан белини боғлаган, ҳачир минган бир йигитча шаҳар томон зудлик билан ўтиб қолди. Афанди шошилиб унинг жиловидан ушлади: 20

— Қаёққа кетаётибсан?

— Амаким вафот қилиб қолдилар, жанозага айтиб юрибман.

— Бу ердан кеча ҳам ўтганмидинг?

— Ҳа, кечқурун табиб олиб ўтган эдим.

— Ҳа, баракалла! Тангани чўз!— деди Афанди.

— Қанақа танга,— деди йиғламсираб йигитча.

— Муғамбирлик қилма! Қанақа танга бўларди, уч мирилик бухор тангаси, сендан бошқа ит олармиди, бу ёққа чўз! 30

— Ман танга-панга кўрганим йўқ, қўйворинг, мулла ака! Улик мунтазир бўлиб қолади.

— Улигинг билан ишим йўқ, тангани чўз! Бўлмаса хачирдан ағдариб дўппослайман.

Жанозага одам айтишдан кечикаётган йигитча адибади айтиб ўлтиришнинг фойдасизлигини англагач, ёнчиғини кавлаб уч мири чиқариб берди-да, шошилиб жўнаб кетди. Афанди тангани кафтига олиб ўнги, терсини синчиклаб кўрди.

40

— Йўқ, бу менинг тангам эмас. Менинг тангамда Султон Сулфиддинхон дегани қийшиқроқ ёзилган эди. Узимники топилмагунча қидираман. Аммо бу ҳам ортиқчалик қилмайди,— деб ёнчиғига солиб қўйди. Харсангга ўлтириб йўл қузатди. Бу навбат шаҳардан саккизта хурмача, катта сут челак кўтарган ўрта яшар

бир қатиқфуруш обкаш кўтариб яёв келар эди. Унга:

— Бир нафас тўхтанг, жонидан акаси! Шу йўлдан қачон ўтган эдингиз?— деди юмшоқлик билан Афанди.

— Илк тонгда, Чўлпон юлдузи кўтарилганда.

— Баракалла,— деди Афанди.— Қани, тангани чўзинг!

— Қанақа танга?

— Ўсмоқчиламанинг, ука! Шу ерда кеча битта бухор тангаси йўқолган. Уни сиздан бошқа ҳеч ким топиб
10 олмаган, албатта. Шу пулни чўзинг!

— Бўлмаган гап!

Гап можарога айланди. Можаро муштлашувга. Бир хурмача синиб, сут челакнинг қорни пачоқ бўлди. Афандига кучи етмаслигига кўзи етган қатиқфуруш битта уч мириликни бошидан етти айлантириб Афандига узатди:

— Ма, ол, йўлтўсар аблаҳ! Бола-чақанга ош бўлмасин, юғучинга буюрсин.— У сўкина-сўкина синган хурмачасига, ноўрин кетган уч мирисига ачиниб йўлига равона бўлди. Афанди ундан қоқиб қолган тангани ҳам текшириб:

— Йўқ, бу менинг тангам эмас. Бу танганинг кунгираси сийқаланиб кетибди. Меники зарбдан янги чиққан эди... Ҳай, майли, бу ҳам бир кунга яраб қолар,— деб киссага урибди.

Бугун Афанди ўтган-кетганлардан беш-ўн танга олиб қолган бўлса ҳам, бу тангалар йўқотган тангасига ўхшамас эди.

Ҳазил-ҳазил бора-бора касбга айланиб, Афанди Учкўприк бошида беш йилу уч ой қолиб кетди. Ҳар кун
30 ўтган-кетгандан ўз тангасини сўроқлаб, баъзилар билан яхшиликча, баъзилар билан муштлашиб уч миридан олиб қоладиган бўлиб қолди. Кунига ўн, ўн беш танга тушиб турса ҳам, лекин бу тангалар йўқотган тангага ўхшамас эди. Афанди ўз тангамни топмай қўймайман, деб қасам ичиб қўйганлиги учун ўз аҳдидан қайтмас эди. Даладан шаҳарга, шаҳардан далага ўтгувчи йўловчилар Афандининг бу тиқилишига кўниккан эдилар.

— Назармат, қайси йўлдан кетамиз, уч мири жинни томонданми ёки узоқроқ бўлса ҳам Ғирвон ошиб кетамизми?— деса, бошқа бири:

— Менда танга бор, яқингина Учкўприкдан кетамиз,— дерди кулиб.

...Аммо тепада худо бор. Афандининг қилиғига ҳамма кўникса ҳам, худо кўникмас эди. Беш йилу уч

ойдан бери битта оқ булутга ёнбошлаб, узун резинка найли чилимда такбас чекиб кайф қилиб, чўзилиб ётган худо Афандининг қилиқларига ғаши келиб уни кузатар эди. Охири чидолмади. Битта югурдак фариштани зинғиллатиб Азроилни чақиртирди. Вазифаси кишилар жонини олиш бўлган қўрқинчли Азроил қўлтиғига бир катта китобни қисиб, худонинг олдига келиб таъзим қилди. Худо Афандини кўрсатиб:

— Бор! Анов банданинг йўқотган уч мирисини топиб бер, кейин жонини ол! У менинг ҳам, бошқа бандаларимнинг ҳам жонига тегди,— деди. 10

Азроил пастга қараб:

— Ия, бу мулла Насриддин Афанди-ку,— деди.

— Ҳа, ўшанинг жонини ол!

Азроил қўлтиғидаги рўйхат китобининг «Н» ҳарфидан Насриддин Афандини топиб, Худога мурожаат этди:

— Соқолингга садақа бўлай, художоним, ўзинг ёзган мана бу тақдир китобида Афандининг ўлишига ҳали йигирма бир йил бор, ажали етмаган. Агар ҳозир 20 зироқ жонини олсам, ердагилар орасида жанжал кўтарилади. «Ваъдасида турмайдиган бибурд Худо»,— дейишади, сенга ишонмай қўйишади.

— Бўлмаса, қўрқит, чўчит, бу ҳунарини қилмасин. Бошқа енгилроқ ҳунар ўргатиб чиқ.

— Хўп,— деди-ю, битта чиккабел фариштани етаклаб ерга тушди. Азроил, эшак арава минган ҳандалак-фуруш деҳқон сиёқида Афандига рўбарў бўлди.

— Бу ердан қачон ўтган эдинг?!— деди Афанди унга дўқ аралаш. 30

— Бугун эрталаб.

— Бу ерда уч мирилик битта танга йўқолган. Ушани сендан бўлак ит ҳам олмаган. Шу тангани эгасига, яъни менга қайтар-да, йўлингга кетавер.

— Бўлмаган гап,— деди Азроил.— Сен беш йилу уч ойдан буён уч мирингни баҳона қилиб худойим бандаларидан неча ўн минг танга ундириб олдинг. Бўлди қил! Бўлмаса, ҳозир жонингни оламан!

— Жонингни оламан?! Сен Азроилмидинг?!

— Бўлмасам-чи!— Азроил шу замониёқ, ўз даҳшатли қиёфасига, эшаги эса чиройли бир фариштага айланди. Афандининг юраги «шув» этиб кетган бўлса ҳам, сир бой бермади: 40

— Битта эмас, етти Азроил бирдан келганинга ҳам жонимни олиб бўпсан, гапни айлантирмай тангани чўз!

Азроил билан фаришта, Афанди шунча йиллардан бери пўстак солиб ўлтирадиган катта харсангни ағдариб ташладилар-да, тагидан қуму тупроқларни тирноқлари билан тирмалаб, кўкариб, занглаб кетган тангани Афандига олиб бердилар:

— Ма, ол, тўймагур! Бу, ўша сен йўқотган танга.

Афанди, зиҳларидан ўзи йўқотган тангасини таниган бўлса ҳам, тан олмади:

10 — Бу меники эмас. Менинг тангам янги эди. Ўзимники топилмагунча шу ерда ўлтирганим-ўлтирган.

— Энди ўлтирмайсан,— деди Азроил.— Биз сенга осон даромадли касб ўргатамиз, кунинг етиб ўлгунигча бемалол бола-чақангни боқасан.

— Қанақа ҳунар экан? Ўзимникидақа мўмай касбни топиб бўлармиди,— деди Афанди.

— Биз сенга табибликни ўргатамиз,— деди Азроил...

20 — Табибчиликка илм керак, мен эсам ғирт саводсизман, алифни калтак дея олмайман, қизамиқ билан чипқонни бир-бировидан ажратолмайман, тақсир,— деди Афанди.

— Табибчиликка илмнинг ҳожати йўқ. Худди сендақа авомлардан табибнинг зўри чиқади,— деди Азроил.— Хотинингга эликтача халта тиктирасан. Халталарга ҳар хил ўтларни қуришиб, уқалаб соласан. Бешолти шишада ҳар хил ранго-ранг сувлар тайёрлайсан. Маҳаллангга бориб, тушимда ҳазрати Луқмон оғзимга тупуриб кетди, табиб бўлдим дейсан. Сал кунда доврўфинг оламини босиб кетади. Қолганига мен ёрдам бераман.

30 — Сен қандай ёрдам берардинг?

— Ия, айтдим-ку, ахир, мен Азроил — ўлим фариштасиман. Кимнинг ажали етганини мендан олдин биладиган киши йўқ. Ким ўлади, ким қолади, мен сенга ишоратлар билан маълум қилиб тураман, яъни бир одам касал бўлди, сени табиб деб чақиртирадилар, сен билан қўшилишиб мен ҳам бораман. Сен мени кўрасану, халойиқ мени кўрмайди. Агар мен бориб касалнинг оёқ томонида ўлтирсам билгинки, ўша касал ўлади. Агар бош томонида ўлтирсам, ҳар қандай оғир касал бўлса ҳам соғайиб кетади. Ана шунга қараб ишингни қилаверасан.

40 Афанди гоҳ ишониб, гоҳ ишонмай, бу муомалага кўнди. Маҳаллага қайтиб, ўзини «табиб» деб эълон қилди. Кўпчилик Афандини майна қилиб кулди, кўпчилик жиннига чиқарди. Бир қисм киши ишонди ҳам. Аста-секин Афандининг шуҳрати кўтарилиб, ихлос-

мандлар орта борди. Чунки унинг ишларига, биласизки, Азроил шерик эди. Ҳа-ҳу дегунча, ҳакими ҳозиқ мулла Насриддиннинг овозаси элу юртга тарқаб кетди. Қимни қолади деса қолади, ўлади деса ўлади. Табибгарчиликдан келадиган даромад катта. Ички-ташқилик тунука том, хўроз карнайлик иморатлар, қўш хотин, тўрт келин, егани олдида, емагани кетида, бисоту бағал ҳаддан зиёд, элу юрт ўртасида обрўси башанг, бо-сар-тусарини билмай кеккайиб кетган...

Ана шу зайлда йигирма бир йил ўтиб кетди. Осмондаги худонинг катта китоби ҳисобида Афандининг ўлим куни етиб келди. Бу гаплардан беҳабар Афанди ўзининг касал қабул қиладиган меҳмонхонасида шериги Азроилни кутиб ўлтирар эди. Соат ўндан ҳам ошиб кетди, Азроилдан дарак йўқ. Эшикда одамлар кутар, Афанди меҳмонхонанинг у ёғидан-бу ёғига юриб сўкинарди. 10

— Бу нима деган гап! Шерик бўлгандан кейин хизматга ўз вақтида келиш керак-да!

Кута-кута чарчади шекилли, бахмал кўрпача тўшалган парқу ёстиқли сўрига бориб ястанди. Шу тобда десангиз, Азроил кўкдан иниб тушиб, тўғри Афандининг оёғи тагига ўлтирди. Афанди қўрқиб кетса ҳам, билиб билмасликка олиб, оёғини йиғиштирди. Азроилни койиған бўлди. Ён чўнтагидан йўғон занжирли, қўнғироқли тилла соатини олиб: 20

— Мана, қара, соат ҳам сал кам ўн бир бўлибди. Эшикда қирқ чоғли касал кутиб ўлтирибди. Сен бўлсанг арши аълода қайси ҳур қиз билан беркинмачоқ ўйнаб юрганикинсан... 30

— Шунақамикин,— деди табассум билан Азроил,— аммо бугун сизнинг навбатингиз. Худонинг осмондаги катта китобида сизнинг ўлимингиз бугун соат ўн биру ўттиз етти минутга тайин қилинган. Мен йигирма бир йиллик қадрдонлик юзасидан қирқ минутча олдин тушдим. Бола-чақаларингизни, ёр-ошналарингизни чақиринг, васият қилинг. Кейин мен оғритмай аввал эсингизни, кейин жонингизни оламан.

— Бўлмаган гапларни қўйинг,— деди Афанди, додирлаганидан сансирашни ҳам эсдан чиқариб.— Эндигина табиблик ҳунарининг мағзига етиб, оғзимиз ошга етганда ўлимдан гапирманг! Яна бирон ўн-ўн беш йил тотувлашиб иш қилайлик. 40

— Иложи йўқ,— деди Азроил.— Қазойи қадарни ўзгартиролмаман. Тайёргарликни кўринг! Гап билан бўлиб, мана яна тўрт минут ўтиб кетди.

Афанди яна анов-манов деб гап чўзаётган эди, Азроил шиф этиб Афандининг ярим белигача жонини олиб қўйди. Афанди жуда қўрқиб кетди.

— Ҳой-ҳой, тўхтанг, тўхтанг, бу нима қўполлик! Ҳали вақтим бор. Мана энди бу гап бўпти,— деб кулди-да, Азроил жоннинг танобини бўшатиб ўз жойига қўйди,— васиятни бошланг, Афандим!

10 — Васият шуки,— деди Афанди,— мен ўз умримда худойимга кўп гуноҳ қилган бандаман. Худонинг бандаларига йўқолган тангам важидан беш йиллаб озор берганман. Энди худойимга йиғлаб тавба қилишим керак. Икки ракаат намоз ўқиб, илтижо қилишим керак. Даргоҳи кенг худойим, зора гуноҳларимдан кечса, сиз ҳам қасам ичинг. Шу икки ракаат намозимни ўқиб бўлмагунимча жонимни олмай турасиз.

Азроил маслаҳат сўрагандай осмонга қаради. Худо ҳали ҳам ўша оқ булутга ёнбошлаб такбас қилиб кайф сурар эди. Азроилнинг савол назарига: «Майли, Афандига ижозат бера қол, икки ракаат тавба намозини ўқиса ўқий қолсин»,— дегандай чап кўзини қисиб ижозат берди. Шундан кейин Азроил Афандига қараб:

20 — Хўп, майли, намозингизни ўқинг. Ўқиб бўлгунингизча жонингизни олмайман.

— Баракалла,— деди Афанди. Сўнг хотиржам носқовоғини олиб ўзи кафтини тўлдириб битта отди.— Ма, сен ҳам отасанми? Жуда зўр! Қорақишлоқнинг талқонидан!

Азроил хўмрайиб қараб индамади. Афанди ташқарига чиқиб таҳорат қилиб келди. Макканинг сурати солинган жойнамозини ёзиб, қиблага қараб имирсилаб намоз бошлади. Азроил жон оладирган асбобларини тайёр қилиб кузатиб турарди. Афанди бир ракаатгина намоз ўқиб ўлтирди. Салом бериб, юзига фотиҳа тортди. Бу дегани намоз тамом бўлди дегани эди. Ҳовлиқиб қолган Азроил:

30 — Ия, Афандим, намозингиз чала қолди-ку, қолган бир ракаатини ўқимайсизми?!

— Вақтим йўқ,— деди илжайиб Афанди,— эшикда беморлар кутиб қолишди. Қолган бир ракаатини дунёдан зерикканимда ўқийман. Ҳаёт жуда ширин нарса, 40 ҳунаринг жон олиш бўлгандан кейин сен буни тушунармидинг, аблаҳ!

Ана шу-шу бўлди-ю, Афанди ўлмайдиган бўлди, у бизнинг ҳаётий оламимизда бизнинг ҳамма ишларимизга араллашиб, кулдириб, хушнуд қилиб юрибди. Аз-

роил бўлса унинг орқасидан бир ракаат намозини қис-
таб неча юз йиллардан бери овора...

1965

МУЛЛА НАСРИДДИН АФАНДИ ВА ШАЙТОН АЛАЙҲ УЛ-ЛАЪНА

Кеч баҳор айёмида Мулла Насриддин Афанди ўз
яқин дўстлари — Аҳмадали ва Жўравойлар билан Оқ-
тош қишлоғига совчиликка бориб, қуруқ қайтиб келар
эканлар. Дўрмон деган қишлоққа келганларида катта
бир салқин олчазорга дуч келибдилар. Унингчи синф 10
қизларидай қатор, бир текис экилган олчалар ўртаси-
дан биринчи синф болаларидай шовқин-сурон солиб
икки тегирмон сувли ариқ шарқираб оқиб ётар экан.

— Келинлар, шу сўлим ерда озгина дам олай-
лик,— депти Жўравой.

Учовлари ариқ лабига чўққайибдилар. Фарқ пиш-
ган олчалар маржондай тизилиб уларнинг боши усти-
да майин шабадада тебраниб турар экан. Рад этилган
совчиликдан ҳасратлашиб, қўл узатиб олчалардан узиб 20
еб, бекорчиликка эрмак данагини икки бармоқ ўртаси-
да худди ким ўзар ўйнагандай «тирс-тирс» этиб ариқ-
нинг нариги бетига отиб ўтирар эканлар.

Ана шунда десангиз, худди қиёмат-қойим бўлгандай
бўлибди. Ер осма кўприкдай тебраниб кетибди. Ер
қаъридан ўкиргандайми, бўкиргандайми гулдирос то-
вушлар чиқибди. Иннайкейин десангиз, шудгорлаб
қўйилган ернинг ўртасидан «ғурру-ғурру-гумбур» де-
гандай овоз келиб ер қоқ ёрилибди. Ер ёриғидан бир
бочка нефтга ўт кетгандай тим қора, қуюқ тутун ос- 30
монга ўрлаб чиқибди. Икки терак бўйими, уч терак
бўйими чиққандан кейин яна қуйилиб ерга чўка бош-
лабди. Одам бўйидан сал баландроқ ерда тўхтаб
шаклга кира бошлабди. Бир эмас — иккита, катта-ки-
чиклик.

— Ота-бола дев келяпти!— дебди Аҳмадали.

— Ростдан-а?— дебди Жўравой, у ҳам яна битта
олчани маҳкам қучоқлаб.

— Хаф турларинг, ҳозир нималиги билинади,—
дебди ўртада ўтирган Афанди пинагини бузмай. 40

Кейин десангиз, ҳалиги баҳайбат махлуқ кичкина-
сини бир қўлидан етаклаб улар томон кела бошлабди.
Каттасининг иккита пармагажак шохи бор, қораю узун
шокилдали думи бор. Кичкинасининг шохи энди бўрт-

ган, бир кўзига катта пахта қўйиб, устидан ингичка қора латта билан бойланган. Бунинг думи ҳам калта — бир қарич келар-келмас.

Бу махлуқ уч баҳодир ўғлонларнинг олдига келиб:

— Ким бу ерда олча еган?— деб наъра тортибди.

— Учаламиз ҳам олча еб ўтирибмиз,— депти Афанди.

— Тирсиллатиб данак отган қайси бирларинг?

— Учаламиз.

10 — Ҳа-ҳа!— депти ўшқириб,— биласанларми, мен Шайтон бўламан! Данак отганда кўзларингга қараб отсаларинг бўлмайдими! Мана, менинг кўзичоқларим ёнғоқ тагида ўйнаб юришган экан, битта данак келиб мана бу кенжатойимнинг кўзини чиқариб қўйибди.

— Бўлмаган гап,— депти Афанди,— аввало шуки, сен Шайтон эмассан. Бизга туҳмат қиляпсан.

— Шайтонман!— депти қобонникидай қайқи тишларини қиртиллатиб,— асли биз бир отадан эгизак туғилганмиз. Отамиз биримизга Раҳмон деб, биримизга

20 Шайтон деб исм қўйган. Биз— Ҳасан-Ҳусан ўғиллар ҳар куни муштлашаверганимиздан кейин отамиз зерикиб ерни бизга бўлиб бериб қутулди. Раҳмонга ернинг юзи-ю, менга ернинг қаъри тегди. Раҳмон сенларга худо бўлиб қолди. У аҳмоққа теккан нарсаларни қаранг — мана шу ўту ўланлар, олтита ёнғоғу бир кафт майиз, сенга ўхшаган аҳмоқ бандалар. Мен — Шайтонга-чи? Ернинг қаъридаги бутун бойликлар, конлар, хазиналар, ўт пусқуриб турган вулқонлар... Мен ҳозир сенларни ўғлимни кўр қилганларинг жазоси учун ер

30 қаърига — жаҳаннамга олиб тушиб кетаман, додингни худога айт. Қаҳ-қаҳлаб кулибди.

— Шайтон бўп бўлсан, дедим-ку,— депти Афанди,— ҳали ҳам гап шу, Шайтон эмассан. Шайтонлар кўпинча одамлар ўртасида юради. Сен жуда нари борса бирор жаҳаннамдан қочган пиёниста девдирсан.

— И-я,— депти бояги махлуқ,— Шайтонлигимга ишонмасанг қудратимни кўрсатаман. Нима истайсан?

Афанди ўнг томонида ўтирган Аҳмадалига қараб:

40 — Ука, шу аблаҳга бир қийин иш буюриб дафъ қилиб юбор,— депти.

— Агар Шайтон бўлсанг,— депти Аҳмадали энди ўзига келиб,— шу жилғани орқасига қайтариб оқиз. Ҳар икки қулочда биттадан фонтанчаси ҳам бўлсин.

— Ҳа-ҳа-ҳа! Шу ҳам гапми! Мана қараб тур бўлмасам,— деб қўлтиғидан титилиб кетган телефон даф-

тарчадай китобини олиб, филнинг ўпкасидай лабларини шивирлатиб:

— Зумбайк, вили-тили-надзе, зум-байкви, зум-байк ва куф!— деб дуо ўқиб сувга уфурипти.

Ана шунда десангиз, ҳалиги шўх-шотир ариқча аввалига шиппа тўхтади, кейин ғизиллаганича орқасига оқа бошлади. Ҳар икки қулоч ерда чопаётган саман отнинг думидай фонтанчалар қалқираб турарди.

— Қойилман,— деди хўрсиниб Аҳмадали.— Мен Шайтонлигингга ишондим. Қани, жаҳаннамнингга 10 бошла.

— Тўхтаб тур,— деди ҳалиги махлуқ,— булар ҳам ишонсин, ҳаммангни бирга қўшиб олиб кетаман.

— Қани энди сен, Жўравой ука, ўзинг пухтароқ бир нима девор, бу тўнғбўйинни мот қилиб юбор!

— Агар Шайтон бўлсанг,— деди Жўравой ух тортгандай,— шу еб ўтирган олчаларимизнинг танаси кумушдан, япроқлари зумраддан, мевалари ёқутдан бўлиб қолсин.

— Во ҳах-ҳа-ҳа. Шуни ўйлаб топдингми? Мана қараб тур,— қўлтиқ дафтарчасини олиб «О» ҳарфини қидирди (олчани), сўнг дуо ўқий кетди: 20

— Ко-бакай — ё-чил-озо, чун-зуҳу-озо, чун-зуҳу-диган тунзу... Куф, суф!— деб олчаларга дам урди. Ана иннайкейин қарабсизки, ҳалигина майин елда ҳилпираб турган япроқлардан бодроқ қоврилаётган пайтдаги қозонга урилган капгир овози чиқа бошлади.

Қани энди биронта мевасини узиб бўлса! Уч кишилашиб аранг учта олчани узиб олиб оғизларига солишса — ғажир-ғужур тошгиннинг ўзи. 30

— Мен бошидаёқ Шайтон эканлигингни сезган эдим,— деди ихраб Жўравой,— мунча чўзилдиларинг, қани кетаверайлик, Аҳмадали бўлар иш бўлди...

— Қани энди сен нимани истайсан?— деди шайтон Афандига қараб.

— Хўп бўпти, Шайтон бўлсанг Шайтондирсан. Бизнинг ерда, одамлар ўртасида кўпчиликнинг айтганига бўйсуниб деган муқаддас қоида бор. Бу иккови сени Шайтон деб танигандан кейин мен нима дер эдим. Қани йўл бошла. Кетсак кетдик-да. Кўр бўлиб боқиб оларсан.. 40

— Тўхта,— деди Шайтон,— йўқ, бу йўлинг кетмайди. Сен буларнинг ичида маҳмадона, маккорроқ, сўзамолроқ кўринадан. Ер остига олиб тушсам бутун хўжалигимнинг тўс-тўполонини чиқариб, одамларимни йўлдан урадиганга ўхшайсан. Кел, сени ҳам, мени ҳам

армонимиз қолмасин, орани очиқ қилиб олайлик. Буюр, нима ҳунар кўрсатай?

— Буюрганимни қилолмасанг, нима бўлади,— деди мийиғида кулиб Афанди.

— Нима, нима? Менинг қўлимдан келмайдиган иш ҳам бор деб ўйлайсанми? Мен сенинг худойингга ўхшаган ўз бандаларидан қўрқадиган эмасман. Мен вулқонлар, зилзилалар ҳукмдориман.

— Бўлмаса яқинроқ келиб менга қулоғингни тут,—
10 деди Афанди.

Шайтон букила келиб қора қуённинг терисидек шалпанг қулоғини Афандига тутди (Маълумки, Афандининг олдида битта тиши йўқ, шу тиш ўрнидан кўпинча «чирт-чирт» тупуриб ҳам юрарди, тўртинчи синф ўғил болаларидай узоқдаги бировни ҳам шу ердан «Хуш-ш-т» деб чақира олар эди). Ана шу тиш орқасидан чўзиброқ эговни аррага сургандай ғаш келтирадиган қилиб ҳуштак чалди. Сўнг:

— Эшитдингизми?— деб сўради Шайтондан.

20 — Ҳа, эшитдим. Оддий ҳуштак,— деди Шайтон.

— Бўлмаса сен ҳам армонда қолма. Бу қулоғингни ҳам тут.

Шайтоннинг бу қулоғига ҳам ҳуштак чалиб қўйди.

— Буниси-чи?

— Буниси ҳам ҳуштак,— деди Шайтон.

— Баракалла,— деди Афанди,— Шайтон бўлсанг, қани бир қудратингни кўрсатиб ана шу ҳуштакларга саккизтадан тугма қадаб бер.

(Шайтон шу дамгача ҳуштакка тугма қадай олганини ҳеч бир манбадан учрата олмадик — *F. F.*)

Шайтон ҳанг-манг бўлиб қолди. Бу ҳангамаларга томошабин бўлиб турган ўғлига яқинлашиб, унинг қулоқ-чаккасига тортиб юборди:

— Падар лаънат шайтонвачча, ҳамма айб ўзингда экан! Қани юр, қолган жазони онангдан оласан...

Яна ер осма кўприкдай силкинди. Бу силкинишдан совчиликдай узоқ йўлдан қуруқ қайтаётиб ҳориб ухлаб қолган уч оғайни чўчиб уйғониб кетдилар.

1965

40 ЭНГ РАСВО НАМОЗИ АСР

Тошкентнинг Қоратош ва Қўрғонтеги маҳаллалари бир-бирининг давомидай ерлар. Аслида-ку бу дўппидай ер бир маҳалла бўлиши лозим эди, ўша замонда

ҳарна битта эллиқбоши кўпайсин, битта камбағалга қоровуллик тегиб қолсин, деб бўлишган бўлса керак. Бўлмаса нима эмиш, биз ёшлигимизда яктагимизнинг этагини тугиб дум қилиб, иккита дўппидан қулоқ қилиб яланг оёқ пиёда пойгага чопганимизда Қоратошу Қўрғонтеги у ёқда турсин, шунақасига Ялангқари, Эшак маҳаллаларни, Тиконлиmozор, Қўғирмочмаҳалла, Девонбеги ҳаммасини бир зумда, «туф» деган тупукнинг кўпиги ўчгунча айланиб келар эдик. Паккамиз ҳам, маррамиз ҳам Лайлак мачитда бўларди. Ҳай, бу гаплар ўз навбатида яна айтилар...

Биз жуда ёш вақтларимизда, бундан эллиқ-эллиқ беш йиллар илгари Қоратош маҳалласида Мўмин сурнайчи, Қўрғонтеги маҳалласида Толиб сўфи ота деган икки чол яшар эди. Мўмин ота 1923 йилда бир юзу беш ёшида вафот қилган. Ўз сўзи билан айтганда у, Нодирабегим, Мадалихонлар Бухоро амири томонидан сўйилганда гўёки «ғолиб» Амир Насруллонинг пароканда кўшинини Уратепагача мажбуран кузатиб қўйган созандалар ичида сурнай чалиб борган экан...

Толиб сўфи ота бўлса руслар Тошкентга келганда ўттиз етти ёшида бўлиб, биринчи маротаба рус қолипида ғишт қўйган ғиштчилардан экан. Бир киши унинг ғашига тегса кўкрагига уриб — «Ҳа, менда нима қасдинг бор, мени ярим пошшонинг¹ ўзи «маладес» деган йигитман! Унга Оқ уй қуриб берган мен бўламан! Исловот²ни қурган ҳам мен бўламан! Устингдан ҳокимга арз қиламан!»— дегувчи эди.

Хулласи, бу икки чол бир-бирларига замондош, кадрдон дўст, жўра эдилар. Мўмин ота ўз ҳаётида неча ўн минглаб тўйда сурнай чалган киши. У мунгли «Наво»ни бутун савту тароналари билан чалганда не не қизлар эриб кетиб йигит қўйнига кирганини сезмай қолишган. У «Сувора»ни янграганда жанг майдони қизиб кетган, не-не паҳлавонлар, ботирлар от ўйнатиб ёвга босириқ қилганлар. У сурнай чалмагунча бирор уйда чақалоқ туғилганига ҳеч ким ишонган эмас. Ҳатто шундай воқеа ҳам бўлган эканки, Мўмин отани кимдир жанозага айтиб кетибди. Унинг қулоғига «фалончининг хотини туғди» деб эшитилибди. Бир маҳал десангиз, ўғиллари Болтабой, Тешабойларни бошлаб кўш чилдирма, карнай, бир жуфт бачча билан, кўча-

¹ Губернатор демоқчи.

² Исловот — Слобода сўзининг бузилгани. Солдатская слобода — ҳозирги 9 январь маҳалласи.

кўйни шовқун-суронга тўлдириб «бали-бал-е-е»лаб қичқириб жанозанинг устига кириб боришибди. «Ҳай-ҳай»га қулоқ солиш қаёқда. Яхши ҳам шу ерда Наби миршаб турган экан, «чур-р» этиб ҳуштагини чалибдида, қиличини яланглатибди:

— Бас, падар лаънат меҳтарлар! Ҳаммангни қама-таман!

10 Ана шунда десангиз, Мўмин ота тушмагур, сурнайни «ғийқ» этиб тўхтатибди-ю, кавушини қўлга олиб, чилдирма қўлтиқлаган ўғилларини олдига солиб жуфт-такни ростлаб қолибди. Бўлмаса маҳалла йигитлари, ўлик эгалари «оқ калтак», «қора калтак» қилишига сал қолган экан.

20 Тўй-ҳашам деган ҳар куни бўлавермайди, бода ҳам ҳар куни туғилавермайди, сурнай ҳам ҳар куни чалинавермайди. Агар сурнайчи узоқ вақт сурнай чалмай қўйса лунжи тортишиб, қаришиб, дами калта бўлиб қолиши мумкин. Пахсачининг оёғи ишлайдию, сурнай-чининг лунжи. Сурнайчи, карнайчиларни боқадиган мучаси ахир лунжи-да! Лунжи қанча кенг бўлса, ҳар бир лунж ҳўкизнинг пуфагидай шишса, унда сурнай-даги узун авж ўзини кўрсатади. Шишиб турмаган лунж нима-ю, сувга ташланган қозон нима. Ана шу сабабдан Мўмин ота миққий боқар эди. Кўп одамлар Мўмин отага тўхмат қилиб, «бу чол қуш гўштига иш-қибоз, овга чиқиб туради. Бедана уролмай келганда ғуррак бўлса ҳам еяверади», дейишса ҳам бу бўлмаган гап. Мўмин ота миққийни камоли касби важҳидан боқади. Бўлмаса томошага лайлак боқибди дегандек,

30 Мўмин отага миққийнинг нима кераги бор! Кераги шуки, ана шу миққийни ҳам боқиш керак. Бир товуққа ҳам дон, ҳам сув, деб бекорга айтилмаган. Хўш, миққий нима еб, нима ичади? Гарчанд миққий соҳибчангал ов қушлари ичида қирғий, қарчиғайдан орқада турадиган, беданадан бошқасини ололмайдиган қуш бўлса ҳам, ўз чамасида илвасин ейди. Миққийнинг илвасини — тухуминг қурғур чумчуқ бўлади.

40 Хўш, Мўмин ота чумчуқни қаердан олади? Мачитдан. Тузоқ қўядими? Йўқ, бу муғамбир, ўғри чумчуқ тузоққа илиниб бўпти. Мўмин ота чумчуқларни туппак билан овлайди. Туппак деганимиз бир қулочдан узунроқ ёғоч, ичи ҳавол найсимон асбоб бўлиб, қавагига ёш боланинг чимчилоғи сиғади. Мўмин ота бир кафт тоза соғ лойга қўлида обдан ийлов бериб, ундан хом олчадай зувала узиб, оғзига солиб, оғиз нами билан «лў-лў-лў» қилиб ғўлак ясайди. Ғўлак тайёр бўлиб,

оғизда туради, кейин чумчуқ мўлжалга олинади. Ғўлакни туппакнинг тешикига қўйиб, лунжини шишириб бор куч билан «пуп!» деб отилади. Қарабсизки, чумчуқ оёғингизнинг тагига қулаб тушибди. Мўмин отанинг лунжи ҳам машқидан қолмайди, сурнай чалиш учун доим шай бўлиб тураверади, уйда эса миққий ҳам тўқ. Ана, ҳамма сир шу! «Мўмин ота қуш гўштига ишқивоз» деган одамлар бекор айтибди.

Қўрғонтеги маҳалласида бир кичик деворсиз, ғариб мачит бўлгувчи эди. Мачитнинг ўзига ярашиқ хонақо- 10 си, каттакон ҳовузи, ҳовуз атрофида икки юз чоғли ар-ар тераги, бир ярим одам бўйи келадиган, хом ғиштдан ясалган мезанаси, мезанасининг беш томондан ўйиқ дарчаси бор эди. (Мақташга арзиганда-ку минора деб айтардим, аммо бу минора бўбўпти, мезана эди холос). Мачит ёнида эски мактабхонаси ҳам бор эди — мен шу ерда ўқиганман. Маҳалланинг имоми ва бизнинг домламиз Ҳасанбой номли ўттиз ёшли чиройлиқкина бир киши эди.

Толиб сўфи ота лой ишларида узоқ вақт ишлаб 20 чарчаб қолди-ёв. У кунига икки мингдан ортиқ ғишт қуйишга кучи келмай қолганда, маҳалланинг катта-кичиклари ўртага олиб:

— Толиб ота, қўйинг энди, бас қилинг, қариб қолдингиз. Ғишт қуйиш, иморат кўтариш ёшларнинг иши. Сиз мачитимизга сўфилик қила қолинг, бир кунингиз ўтиб қолар,— дейишди. (Бундан аввалги сўфи Исломбой ўта диндор ва нашаванд киши бўлиб, ўтган рамазонда намозшомга азон айта туриб мезанадан мункиб кетиб жаннати бўлган эди). 30

Шундай қилиб, Мўмин ота ва Толиб сўфи ота бир-бировлари билан тотув, баҳамжиҳат, сирдош, улфат, бир қовоқдан нос отишиб, бир қумғондан чой ичишиб, биттаси — сурнайини чалиб, чумчуқ овлаб, биттаси — сабаби тирикчилик — намозга, жанозага азон айтиб яшаб келардилар. Аслида-ку Мўмин отанинг боши саждага теккан эмас, намоз ўқимас эди. Қайси сурнайчи намоз ўқибдики, Мўмин ота ўқисин. Баъзи-баъзида Толиб сўфини тўйга олиб бормоқчи бўлиб қолса, узоқдан туриб мезанадаги сўфига имларди: 40

— Толиб, Толиб,— деб қўлини лагандан ош егандай қилиб кўрсатиб «тўйга борамиз» деган ишоратни қилар эди.

Унга жавобан Толиб сўфи овозсиз қулоқ қоқиб, бир қўлини силтаб узоқни кўрсатарди. Бу: «Шошмай тур, мана буларнинг азонини айтиб берай, намозига

турмайман, бирга кетамиз», дегани бўларди. Бирга тўй оши ейишга кетар эдилар. (Нафсиламрини айтганда, қиз тўйининг оши бошқа ошлардан ширин бўлади-да!)

Афсус, афсус... Ҳамма ишга шайтон аралашмай турмас экан. Ўртада балои нафс деган нарса бор. Балои нафс бўлмаганда Мўмин отага лунжу миққий, туппак чумчуқнинг нима кераги бор эди? Балои нафс деган шайтон ўртада бўлмаганда Толиб ота Толиб сўфи деган ном олмай, тинчгина ғиштини қуйиб юравермасмиди! Тағин хўжайини — ўрис мастеровойга: «Моя совсем бог пойдешь» («Мен энди худойимнинг хизматига кетдим» демоқчи бўлса керак) деб ишдан бўшаб келганини айтмайсизми? Агар шайтон ўртага тушмаганда бу икки чолнинг тотувлиги ҳалигача чўзилиб келиши мумкин эди. Битта расво намози аср сабаб бўлди-ю, бу икки дўст ўртасидан қора мушук ўтди, ит оралади, пахса урилди, икковларини иккита олабуқа икки томонга қараб сузиб ажратди.

20 Воқеа бундай бўлган эди: Қўрғонтепа ўттиз чоғли хонадонга эга кичкина бир маҳалла. Унга Иванов бойнинг пиво заводидаги гудогидай ўткир овозли ёш сўфининг кераги йўқ. Шунинг учун ҳам Толиб сўфининг минғир овози маҳаллага кифоя қилар эди. Унинг айтадиган азонини аслида азон деса ҳам бўлади, демаса ҳам. Шунчаки бир ундов. Чунончи, унинг: «Ҳай-я, алас салот» деган товуши узоқдан: «Ҳайнан ҳанан ҳано-о» бўлиб эшитиларди.

30 Бу кеч маҳалладаги намозхон хонадонларда намозхонлар таҳорат янгилаб намози асрга азон кутиб турардилар. Бирданига Толиб сўфи отанинг одатдагидан кўра бақирганроқ овози чиқиб қолди. Азон сўзлари ичида «астаъфирулло-о», «наузанбиллоҳ...» ва яна аллақандай азонга бегона сўзлар ҳам эшитилар эди. Дам:

— И-е, нима гап бўлди?— деб таҳоратини чала қолдириб, саллани қинғир қўйиб мачит томон югурди. Акам, мен ҳам унинг орқасидан чопдик. Йигирма-ўттиз чоғли одам, мезанада Толиб сўфи, қуйида Мўмин сурнайчини ўртага олиб хохолашарди. Толиб сўфи ота 40 ғазаб билан сурнайчига ўдағайлаб азон айтишда давом этарди.

— Ҳў, қуш гўшти еган онангни... оллоҳу акбар! Оллоҳу акбар! Ҳу, шишган лунжингга... муҳаммадун расулилло-о! Падар лаънат миққийбоз... муҳаммадун расулилло-о... Пастга тушганимда кўрасан... Ҳай-ю

ҳанан-ҳано-о... Қари эшак... муҳаммадун расулилло-о...
Қўшмачи, ғурракхўр... оллоҳу акбар...

Толиб сўфининг сўкишларига Мўмин сурнайчи ҳам
бўш келмас эди. Ҳар бир сўкишга ўрни-ўрнида жавоб
қайтариб турарди:

— Бўкираверма, аблаҳ! Тушолмасанг... еб чиқар-
мидинг! Сурнайчини қўшмачи деб сенга ким айтди,
Толиб — қолип! Энди сўфи бўлиб қолдингми, ароқхўр!

Ажойиб азон ўртасида хонақоҳдан югуриб чиққан
Ҳасанбой домланинг «ҳой-ҳойи»га Толиб ота қулоқ 10
ҳам солмас эди, қайтага азонга яна гап қўшилиб кет-
ган эди:

— Сен аралашма, бесоқол... оллоҳу акбар!

Хайр, бир амаллаб Толиб сўфи отани оёғидан торт-
гандай қилиб мезанадан тушириб олдилар. Ҳа-ҳа-ҳо,
тарала ичида воқеани суриштирдилар.

Маълум бўлишича, Мўмин сурнайчи мачит терак-
ларига ин қўйган чумчуқларни овлаб юрар экан. Бит-
та палапон чумчуқни мўлжалга олибди. Эндигина туп-
пагини «пуп» дейман деганида, ғирром чумчуқ «пир-р» 20
этиб аввал мезананинг бошига қўнибди. У ерга мўл-
жал олганда, мезананинг дарчасига қўнибди. Шундан
бошқа чумчуқ қуриб қолгандай туппак шу ерга тўғри-
ланибди. Мўмин ота ғўлагини «пуп»лаганда Толиб
сўфи «ҳай-ю алал фалоҳ» деб ўнг томонга бурилиб
тишсиз оғзини карнайдай очган экан, туппакнинг ўқи
сўфи отанинг лак-лукини уриб қўйибди. Чумчуқ эса
аллақачон яна терак бошига қочган экан. Сўфи ота
ғўлакни «қулт» этиб ютиб, азонни қайта бошдан юқо-
рида айтганимиздек, «чиройли» сўзлар билан безаб 30
қичқирмоқда экан.

Уша куни шу ҳангама, гангир-гунгур билан овора
бўлиб намози аср ҳам, намозшом ҳам қолиб кетди.
Фақат у кунгина эмас, маҳалламизда намози аср, на-
мози шом ўқилмайдиган бўлиб кетди. Пешиннику ҳеч
ким ўқимасди, чунки ҳамма ишда бўларди.

Эртасига дадам нонушта вақтида хабар топиб кел-
дилар. Қўғирмоч маҳалланинг имоми Ғозғон тўрам ай-
тибдиларки, «Қўрғонтегида бўлган бу воқеадан кейин 40
кечаси билан китоб кўриб чиқдим, аммо Абуमुслими
соҳибқирон Аҳмад замчий Кулоҳдароз замонларидан
то ҳанузгача ўтган намози асрлар ичида ҳеч бундоқ
расво намози аср ўтмаган экан».

Мана энди шу воқеага эллик йилдан кўпроқ вақт
ўтди. Ҳали ҳам йигит-яланг ўртасида бирортаси сўки-
ниб сўзланса, оғзи шалоқлик қилса:

— Нима бало, бу ҳам расво намози асрда туғилганларданми,— деб қўядилар.

1965

ҲАСАН КАЙФИЙ

(Халқимизнинг юмористик эртақларидан)

- Бир бор экан, бир йўқ экан, бўри баковул экан, тулки ясовул экан, қарға қақимчи экан, чумчуқ чақимчи экан, деганларидек, осмон тоғорасининг остида, ер тарвузининг устида бир подшоҳи азим яшар экан.
- 10 Ери шунчалик кўп эканки, унга қарам қишлоқлардан биттадан гувалак йиғганда ҳам бутун сарой аҳлига сағана қуришга етар экан. Унга қарам фуқаролар шунчалик кўп эканки, агар ҳар биттасидан биттадан қўноқ олинса ҳам, тўққиз хумда бўза солса бўлар экан. Лекин подшо киши бошига биттадан қўноқ эмас, бир қопдан ўлпон солишни яхши кўрар экан. Подшо кулолларга битта сопол тоғора ясатиб, катта мачитнинг эшигига қўйиб қўйган экан. Фуқаролар навбат билан келиб шу тоғорага ўлтирар эканлар.
- 20 Сол тоғорага кетингни, сиғса ҳам бир танга, сиғмаса ҳам бир танга,— деган солиқ шу подшонинг замонасида расм бўлган экан. Ана шу подшо десангиз, эртадан кечгача тахтда ўлтиравериб жуда зерикар экан. Бекорчиликка эрмак, деб одамларни осиб кўрар экан, сўйиб кўрар экан, қиш кунларида совуқ сувга пишиб кўрар экан, тирноқларининг тагига ғаров юргизиб кўрар экан, бари бир кўнгли очилмас экан. Кейинчалик бориб эрта билан, тушда, кечқурун бир чиннидан ичиб турадиган кўкнориси ҳам кайф қилмай қўйибди.
- 30 Сайроқи қушлар, уришқоқ ит, хўрозлар ҳам кўзига ёмон кўриниб қопти. Уришқоқ маст нортуяларга этик тиктириб кийгизиш, тошбақа пойгалар ҳам шунинг замонасида қоидага кирган экан. Кейин, бош вазирнинг маслаҳати билан кечалари шаҳар айланиб фуқароларнинг сиру асрорига, гапирадиган гапларига айғоқчилик қилиб юрадиган бўлиб қолипти.
- У устига малла тўн кияр экан, энгагига от тўрвадек катта оппоқ соқол боғлар экан, бошига лайлак уядай салла ўрар экан, қўлига узун яшил таёқ ушлаб олар экан, сарпойчанг оёғига учи қайрилган баланд ўкчали сағри кавушни илиб кўча айланар экан. Уни бу суратда кўрган кишилар:

«Епирай, бу киши Хизрмикин, Илѣсмикин, қайси пайғамбар экан, ё худоимизнинг амакиваччаларидан биттасимкин?» деб гумон қилишар экан.

Кунлардан бир куни аввал оқшомда кўча айланиб юрган подшо шаҳарнинг ўтта чеккасида бир бўйра, икки бўйра эни экин-тикинлар ўртасида қаққайиб қолган бир чалдевор уйга кўзи тушибди. Катта ҳовуз ўртасида бир палла ёнғоқ пўчоқдай турган бу лой томли кулба, тўрт томондан тирговучлар билан тиралиб, қари байталдай аранг турар, эски эшиги юзига ёпиқ, ойна 10 ўрнига ёғланган қоғоз ёпиштирилган дарчасига ичкарида ёқилган сўник шамнинг қизғич, бемадор шуъласи тушиб турарди. Кулба ичидан кимнингдир ранда емаган, дўриллаган овози хиргойи қилар эди. Подшо эшик тирқишидан мўралаб қулоқ солди. Қандайдир ўрта ёшлик бир киши шоир Ҳофизнинг:

Қишти шикастагонем, э боди шурта, бархез,
Бояд, ки боз бинем он ёру ошноро.

«Кемамиз синиб дарё ўртасида қолганлармиз, э ёқимли шамол, тезроқ эсиб бизга қирғоққа чиқишга 20 ёрдам бер. Кошки ўша ёру ошналаримизни қайтадан кўролсак», деган байтини куйлар эди-да, ҳар дам олганда: «Ишқилиб ақл билан меҳнатим бор бўлсин», деб қўяр эди. Таажжубда қолган подшо эшикни тақиллатди. Ичкаридан:

— Марҳамат кираверинг, бу эшикнинг қулфу занжири йўқ, марҳамат,— деган овоз келди.

Подшо ичкарига кирди. Уй эгаси ҳангу манг бўлиб тавозе билан салом бериб кутиб олди. Подшонинг савлати уни додиратиб қўйди шекилли, қандай илтифот 30 қилишни ҳам билмай эловсираб:

— Хизмат, тақсир, хизмат?— дер эди.

— Мен сенга қўноққа келдим,— деди унга подшо.

— Ҳай, ҳай,— деди уй эгаси,— ўзи келган қўноқ— атоийи худо.

Югуриб бориб кўҳна бир сандиқ устига тахлаб қўйилган эски ўрин-бошдан бир кўрпачани олиб тўрга ёзди, ёнбошига бир бўз лўлабурма болиш қўйди.

Қани, марҳамат, ўз уйларидек бемалол ўлтирсинлар...

Подшо кавушини ечиб, таёғини деворга суяб кўрса-тилган жойга ўтирди. Уй эгаси ўртага бир кир дастурхон ёзди, фотиҳа ўқишдилар. Уй эгаси шу фотиҳага ҳам: «ҳақ илоҳим, ақлимиз билан меҳнатимиз бор бўлсин», деб қўшиб қўйди.

40

— Хўш,— деди подшо,— сиз кимсиз, нима тириклик қиласиз?

— Аввал ўзларидан сўрасак бўларди, тақсир?— деди мезбон.

— Мен ҳазрати Хизр бўламан, жаҳон кезиб, худонинг яқин бандаларидан хабар олиб юраман. Эрта намозни Қуддуси шарифда ўқиган эдим, пешинни Истамбулда ўқидим, намозгарни Машҳадда, шомни Теҳронда, хуфтонни Бухорода ўқидим-да, сизнинг шаҳрингизга келдим.

— Ҳай, ҳай,— ёқа ушлаб кўксига тупурди мезбон,— чақмоқдан ҳам тез юраркансиз-а, тақсир. Авлиёга икки дунё бир қадам деганлари шудир-да.

Подшо мийнгида кулиб:

— Худди шундай. Шак келтирмай ишона беринг. Қани, хўш, энди ўзингиз...

— Менинг исмим Ҳасанбой, мусаллас ичишни яхши кўраман. Шунинг учун халойиқ менга Ҳасан Қайфий деган лақаб қўйган. Катта Чорсуда ямоқчилик қиламан. Менга кунига битта танга етади. Шунинг учун битта тангани топгунча ишлайман. Ортиқчасининг кераги йўқ. Ундан у ёғига маликанинг пошнаси узилган бўлса ҳам ямайдиган аҳмоқ йўқ. Ишқилиб, тақсир, ақл билан меҳнат омон бўлса бўлгани...

— Шунақа денг,— деди подшо ўсмоқчилаб.— Хўш, бу мамлакатнинг подшоси ким, адолатли подшоларданми?

— Тўғри, тўғри, бир хотинининг исми Адолат эмиш деб эшитганим бор. Лекин менинг катта даргоҳлар билан ишим йўқ. Мен ўз меҳнатимни биламан. Топган бир тангамга иккита нон олиб бирисини эрта билан ейман. Ярим қадоқ гўшт, бир боғ ўтин, бир шиша шароб, битта анор, битта шам олиб ҳужрамга қайтаман. Шўрва қайнатаман. (Ҳужра бурчагидаги девор ўчоқда қайнаб турган кичкина тош қозонни кўрсатди). Анорни мана бу косачага эзиб ўртасига шамни ўтқазаман. Анор сувининг қизил шуъласи менга ёқади, тақсиргинам. Мана бизга қўноқ бўлдингиз биргалашиб шўрва нчамиз. Тақво қилмасангиз қиттай-қиттай шароб то-
тинамиз,— деб кулиб «Хизр»га қаради.

— Биз ҳам андак тотинсак бўлаверади, чунки шаробнинг ўзи ҳаром эмас, унинг бадмастлиги ҳаром,— деди подшо.

Ўртага нон синдирилди, икки сопол товоққа шўрва сузилди. Бир шиша шаробни икковлаб сипқардилар.

Ширин суҳбатда, чала, қуён уйқусида тонг ёришиб борар эди. Сўз орасида подшо сўради:

— Сиз, Ҳасан Қайфий, ҳадеб: «Ақлим билан меҳнатим бор бўлсин», деяверасиз, бирон марта на худо, на подшоингизни эсламайсиз. Подшоҳимиз омон бўлсин, бошимизга соябон бўлсин, худо ёр бўлсин, деган дуоларни ҳам гапингизга қўшиб қўйсангиз бўлмай-дими?

— Бе-е,— деди Ҳасан Қайфий,— шу кичкина рўзгоримга уларни аралаштириб нима қиламан. Худо ҳам текинга иш қилмайди, унга қурбонлик, закот — ушр керак, мен буларни қаердан оламан. Подшо билан худонинг тили бир, бири бирини суйайди. Фуқаро билан қанчалик иши бор. Подшога бўлса турли-туман ўлпон, солиқ, даҳяк, у-бу керак. Иннайкейин, подшо деган махлуққа доим бўйин эгиш хуш ёқади. Менинг солиқ тўлашга бисоти-бағалим йўқ. Сиз, тақсир, бизнинг подшонинг тоғора солиғини эшитмаган кўринасиз,— деб ҳингирлаб кулиб қўйди. Шунинг учун ҳам менинг сиғинадиган нарсам — ўз ақлим, ўз меҳнатим, тақсир. Бошқасидан ҳеч қандай илинжим йўқ.

— Аввало шуки, одоб керак, ўз подшоингизни махлуқ деманг, подшо дегани худонинг ердаги сояси бўлади-я!

— Мен ҳам шундай деяпман-да, тақсир, соядан бирон нарса умид қилган киши аҳмоқ бўлади,— деди Ҳасан Қайфий.

— Астағфирулло,— деди «Хизр»,— борди-ю, шу бугуннинг ўзидаёқ подшоҳингиз: «Менинг мамлакатимда ямоқчилик қилиш ман этилади, кимда-ким ямоқчилик қилса дорга осилади», деган буйруқ чиқазиб қўйса нима бўлади?

— Ўшанда ҳам ақл билан меҳнат саломат бўлса, бир эви топилиб кетади, тақсир,— деди Ҳасан Қайфий.

— Кўрамиз, қачонгача шу эътиқодда тура олар экансиз,— деб пичинг қилди подшо. Унинг нияти Ҳасан Қайфийнинг оғзидан «подшо саломат бўлсин», деган сўзни юлиб олиш эди. Аммо у, бу суҳбатда ниятига етмади.

Тонг хўрози қичқира бошлагандан кейин меҳмон кўзгалди:

— Энди мен борай. Эрта намозини шаҳрингиз жомеида ўқишга ният қилганман.

— Бу оқшом ҳам меҳмон бўладиларми?— сўради Ҳасан Қайфий.

— Нега сўрадилар?

— Чунки бу оқшомда сиз менинг насибамга шерик бўлдингиз. Бугун оқшом ҳам менинг кулбамда қўнмоқчи бўлсангиз, икки танга ишлашга ҳаракат қиламан, нон тўртта, шам иккита, гўшт бир қадоқ, шароб икки шиша бўлади, тақсир,— деди Ҳасан Қайфий.

— Бўлмаса албатта келаман,— деди кулиб подшо.

Ҳасан Қайфий подшони кузатиб қўйиб ҳужрасига қайтди, қолган-қутган нонлар билан нонушта қилди. Ҳужрасини йиғиштирди, қуёш терак бошига келганда 10 ҳар галгидан барвақтроқ иш қутисини кўтариб Катта Чорсуга йўл олди. Чунки бу оқшом ҳам унинг қўноғи бор, икки танга ишлаши керак.

Энди шинни бозорни босиб гала қассобликка етганида Катта Чорсу томонидан иш қутисини қўлтиқлаб ҳовлиқиб, энтикиб келаётган бир-иккита дўсти — ямоқчиларни кўриб қолди.

— Ҳасанбой, орқангга қайт. Ҳасанбой, иш расво, Ҳасанбой, орқангга қайт!!!

— Қайфий, хонаи мо сўхт, фармойиши олий ҳазрат, фармойиши подишоҳи... 20

— Ўзи нима гап, ўзи нима гап, тушунтирсаларингчи, ўзи нима гап?!

— Пошшомиздан буйруқ чиқиб қолди, «менинг мамлакатимда ямоқчилик уят,— депти,— ким ямоқчилик қилса, дорга осаман», депти,— деди касбдошларидан бири Мамашариф чокдўз.

— Ҳм,— деди Ҳасан Қайфий, падар лаънат Хизрнинг айтгани бўпти-да; йўқ, қўлга туширолмайдди, ҳали ҳам меҳнат саломат бўлсин...

30 Югуриб уйига қайтди. Бувасидан қолган бир эски арра билан олчин тўқмоқ бўлгучийди. Артиб-суртиб шуни кўтарди, белига тешасини қистирди. Қўшнисининг катта табар болтасини қарз олиб, ўтин бозорига бориб, ёлловчи кутиб турди. Омадига бир йигит келиб, олтита тўнкани ёриб беришни ундан сўради. Йигитнинг мўлжали бир сўм бўлса ҳам, Ҳасан Қайфий хизматига икки танга сўради. Йигит арзон мардикор топилганига қувониб Ҳасанбойни уйига олиб кетди.

40 Ҳасанбой демаганингиз ўқ еган арслондай ихраб-сихраб тушга ҳам қолдирмай ўтинларни ёриб, икки танга иш ҳақини олди. Бозорга қараб югурди. Ўринлатиб харажат қилди: тўртта сўлқилдоқ, седана сепилган оби нон, икки шиша шароб, бир қадоқ гўшт, иккита шам, иккита анор, икки боғ ўтин...

Кулбасига қайтиб, шўрвага уннаб кетди, тош қозоннинг тагига ўт қўйди. Кеч оқшомдан аллавақт ўт-

ганда Хизр қиёфасидаги подшо Ҳасан Қайфийнинг эшигига қулоқ солар эди, ичкаридан Ҳасан Қайфийнинг одатдаги, хумга ари қамалгандай гўнғирлаган яллеси эшитилар эди:

Кишти шикастагонем, э боди шурта, бархез,
Бояд, ки боз бинем он ёру ошноро.

«Ҳа, ишқилиб, ақл билан меҳнат саломат бўлсин».

Хизр эшикни тақиллатди. Ҳасан Қайфий:

— Марҳамат, пирим, марҳамат, бу эшикнинг занжиру қулфи йўқ, ўз уйларидек бемалол кираверсинлар. 10

Яна кечагидан зиёда такаллуфотлар билан салому алайкум, алайкум саломдан кейин меҳмонни тўрга ўтқазди.

Бу оқшом икки анорнинг сиқилган суви ўртасига ўтқазилган бир қўша шамнинг қизғиш шуъласи кулбага айрим бир файз бериб турар эди.

Сопол косаларга шўрва қуйилиб, нонлар ушатилиб икки пиёладан шароб ичилгандан кейин:

— Хўш, ҳазратим, шаҳримиз жанобларига манзур бўлдими, қаерларни саёҳат қилдилар?— деб сўради 20
Ҳасан Қайфий.

— Бай-бай-бай,— деди «ҳазрати Хизр»,— гарчанд икки олам оралиғини минг бор саёҳат қилган бўлсам ҳам, бундай шаҳри азимни учратмаган эдим. Кўча-кўйларини, мачиту мадрасаларини айтинг, аҳли фуқаросини айтинг, одамлари ўз подшоларига итоатли, ҳамма ерда унинг омонлиғини тилайдилар. Кеча сиз айтган мачит олдидаги пошшолик тоғорага мен ҳам ўтириб кўрдим. Гарчанд кетим тоғорага сиғмаган бўлса ҳам, бир танга солиғини тўладим. Кошки эди, ер юзи 30
подшолари ҳам шундай адолатли бўлсалар, бай-бай,— деди.— Қани, хўш, ўзларидан сўрайлик.

— Бе, тақсир,— деди Ҳасан Қайфий,— кечаги нафасингизга фаришта омин деган экан. Катта Чорсуга етар-етмас «ямоқчиларни осаман» деган подшонинг буйруғи чиқиб қолди. Жуфтакни тўғрилаб уйимга қайтдим.

— Хўш, хўш?— деди Хизр.

— Кейин арра, болта кўтариб ўтинчилик қилдим. Ишқилиб, ақл билан меҳнат саломат бўлсин экан. Икки танга пул ишлаб, мана, жанобингиз келишингизга қозонни қайнатиб қўйдим. 40

— Боракалло, боракалло,— деди «ҳазрати Хизр»,— мабодо эртага пошшо ўтинчиликни ҳам ман қилиб қўйса нима бўлади?

— Ушанда ҳам ақл билан меҳнат саломат бўлса бир эви топилиб қолар, тақсирим,— деди Ҳасан Қайфий.

Аллавақтгача чақчақлашиб шаробнинг кайфини суриб, кайф ўртасида қуш уйқуси қилиб мудрашиб ўлтирдилар. Тонг ёришай деганда меҳмон:

10 — Мен бугун тонг намозини Хаста Имомда ўқишга ният қилганман, менга жавоб — дея, ўрнидан қўзғалди. Ҳасан Қайфий уни кузатиб, ҳужрасига қайтди. Қумғон қайнатиб, қолган-қутганлар билан нонушта қилди. Кейин арра, болталарни кўтариб ўтин бозорига қараб равона бўлди.

Ҳасан Қайфий Кўмир саройга ҳали етгани ҳам йўқ эдики, кеча ўтин бозорда кўрган бир неча ўтинчилар нафаслари оғизларига тикилиб:

— Ҳасан ака, қоч-чи-қоч! Бошингни панага ол! Подшоликдан, ўтинчилар осилсин, деган буйруқ чиқиб қолди,— дедилар.

20 — Уйгаму жўнайверсинлар, охун кишим Қайфий!— деди Содир полвон деган бир уйғур арракаш.

— Ҳм,— деди Ҳасан Қайфий,— оббо хотинталоқ Хизр-ей, айтганча, кеча нафас қилган эди, Хизр деганча бор экан-а...

Шошилиб кулбага қайтди. Ҳужранинг шифтида, тоқилар орасига қистириб қўйилган бир эски меш бор эди. Уни олиб бориб булоқ суви билан тоза ишқаб юмшатди, ичини булоқ сувига тўлдирди. Мешни белига кўтариб, шўрва ичадиган иккита сопол косани олиб, чоршанба кунни бўлгани учун қўй бозорга жўнади.

30 Орқасида бир меш муздек булоқ суви, қўлида коса, бозор оралаб иссиқ кунда чанқаб қолган бозорчиларга оби худойи улаша бошлади.

— Оби худойи, оби худойи, текин сув, ҳазрати Уккоша булоғининг суви, табаррук сув, муздай сув!..

40 Чанқоқлар коса-коса сув ичиб, баъзилар ҳеч нарса бермас, баъзилар косага бир тийин, икки тийин, беш тийин ташлаб кетар эдилар. Ҳаш-паш дегунча, мешдаги сув ярим ҳам бўлмасдан Ҳасан Қайфийнинг мўлжалидаги икки танга нақдина қўлга кирди. Қанчадан-қанча сувсовларнинг илтимосига ҳам қулоқ солмай қолган сувни тўкиб ташлаб мешни буклаб қўлтиққа урди, бозорга қараб югурди...

Тун оқшомда қиёфасини ўзгартирган подшо эшик қоқиб келганда Ҳасан Қайфий ўзининг қадрдон «қишти шикастагонем...»и билан машғул ва ора-чора хўрсиниб:

«Ҳа, ишқилиб, ақл билан меҳнат саломат бўлсин» сўзини айтиб шўрва шопириб ўтирар эди.

Яна кечаги оқшомдагидек суҳбат давом этди, кайф қилдилар. Ўтирган жойда унча-мунча от уйқуси ҳам қилиб олдилар. Бир-бирлари билан ҳоли аҳвол сўрашдилар. Ҳасти Хизр Тилла Шихбой мачитини мақтаб кетди. Кейин Ҳасан Қайфийдан ҳол сўради. Ҳасан Қайфий мешкобчилик қилганини айтди. Хизр подшо буйруқларидан қаҳ-қаҳ уриб кулган бўлди.

— Ҳай-ҳай, кўп адолатли буйруқ чиқибди, подшо-ингиз саломат бўлсин, худо унга ёр бўлсин. Дарҳақиқат, шундай кўркам шаҳарнинг ҳуснига ямоқчи, ўтинчи, мешкобчига ўхшаган паст кишилар доғ бўлади. Манга қолса ҳаммасининг осилгани маъқул,— деди у.

— Ҳм, ҳов, маъқул, тақсир нафасингиздан ўргилай!— деди энсаси қотиб Ҳасан Қайфий.

Бу бедард меҳмонни ўлгудай дўппослаб, оч биқинига тепиб ҳайдаб чиқаришга Ҳасан Қайфийга хос меҳмондўстлик одоби йўл қўймас эди. Тонгга яқин, яна кечқурун келишга ваъда бериб, хайр-хўшлашиб меҳмон жўнади. Бу тонг Ҳасан Қайфий нонушта ҳам қилмади. Меҳмоннинг қораси кўздан ўчгандан кейин тикка Булоқбошига жўнади. Бу ердан шаҳар мешкобчилари сув олардилар. Битта-битта келган мешкобчиларга сув олдирмай тўхтатиб турди. Мешкоблар йигирма кишига етгандан кейин:

— Биродарлар,— деб сўз бошлади Ҳасан Қайфий,— шу йигирма киши икки тийиндан танга йиғиб берсаларинг сизларга бир хушxabар айтаман. Икки тийинларингга арзийди.— Мешкоблар бир-бирларига қарашиб ҳамён кавлаб икки танга йиғиб Ҳасан Қайфийга беришди. Ҳасан Қайфий бафуржалик билан икки тангани киссага солиб:

— Энди, биродарлар, хушxabар шуки, уйларингга тарқайвурларинг. Ҳали замон пошшоликдан «мешкоблар дорга осилади», деган буйруқ чиқади,— деб сўзини тугатмаган ҳам эдики, пошшоликнинг жарчиси от ўйнатиб овоз қўйиб келди.

— Пошшоликнинг фармойиши: шаҳарда мешкоблик ман қилинади. Кимда-ким буйруққа қулоқ солмай мешкоблик қилса, дорга осилади!

Ўз бошининг ташвишида қолган шўрлик мешкобларчилнинг боласидай тумтарақай тарқалиб кетдилар. Ҳасан Қайфий бозорга қараб чопди...

Ҳасан Қайфий ҳужрасидаги бу оқшомги суҳбат ҳам ўтган оқшомлардагидай серчақчақлик билан давом этди.

10 Яна ҳар галгидай бир-бировларининг кундуз кунлик саргузаштларини суриштирдилар. «Ҳазрати Хизр» бугунги намозларини Зангиотада адо қилганлигини баён қилди. Айниқса, адолатли подшонинг мешкобларни дорга осиш ҳақидаги фармойишидан ғоятда мамнун бўлганлигини айтди.

— Қани энди, ер юзида мингта подшо бўлмасдан биттагина шундай адолатли подшонинг ёлғиз ўзи бўла қолса,— деган эзгу орзуни баён қилди. Кейин Ҳасан Қайфийдан бугунги Булоқбошида қилган ишларини айтиб беришини сўради.

20 — Э, тақсири олам,— деди Ҳасан Қайфий,— ақл билан меҳнат саломат бўлса, киши лол қолмас экан. Мен бугун нима иш қилганимни жони дилим билан сизга айтиб беришим мумкин. Лекин нафасингиздан чўчиб қолдим. Бошида мен сизнинг Хизрлигингизга ҳам унча ишонмаган эдим. «Мен Хизрман», деганингизда, ҳа, энди шунчаки гиёванд, мияси айниган чолдир-да, деб қўя қолган эдим. Лекин қилган нафасларингиз кетма-кет ўринлайверганидан Хизр эканлигингизга энди ишондим. Айтсам, тагин бирорта совуқ нафас қиласиз-да, ишимнинг пачавасини чиқарасиз.

— Йўқ, йўқ, худо ҳаққи, ёмон нафас қилмайман, айтаверинг, на яхши, на ёмон нафас қилмайман...

30 — Бўлмаса айта қолай. Бугун мен қизиқ иш қилдим. Кеча оқшом сиз — пошшолик мешкобликни бекор қилса нима қиласан, деганингиз. Икки-уч тажрибадан ўтказганим учун ол-ҳа, мешкобларга ҳам нафас кетди-ку, деб ўйладим. Сизнинг кетингиздан Булоқбошига югурдим. Мешкобчиларга — бир хушxabар айтаман — деб, икки тийин — икки тийиндан йиғиб беришини сўрадим, «ҳозир ҳамманг тарқал, пошшонинг буйруғи чиқади» дедим. Айтганимдай бўлди. Еб ўтирган зиёфатингиз ақлнинг каромати, мешкобчиларни огоҳлантирилганлик эвазига йиғилган икки танганинг зиёфати. Яна тўғриси жанобингизнинг қутлуғ нафасларининг зиёфати. Бемалол еб-ичаверинг, тақсир, ишқилиб, бугун тинч ўтирайлик, нафас қилманг.

40 — Қойилман,— деди «Хизр»,— айтган гапингизда турадиган ўжар эътиқодли одам экансиз. Шундай зеҳн билан...

— Э, бас қилинг, тақсир, бас! Бу ёғига ўтманг!
— Йўқ, йўқ,— деди «Хизр»,— ёмон ният қилмоқчи эмасман, бир эҳтимолни айтмоқчиман, яхши эҳтимол...

— Яхшиси ҳам керак эмас.

— Йўқ, демоқчиманки, шундай зеҳн билан пошшога навкар бўладиган йигит экансиз, эҳтимол...

— Ана холос,— деди Ҳасан Қайфий,— бундан ҳам расво нафас бўладими, тагин бу эҳтимол эмиш, мен аҳмоқ бўлмасам, биринчи куниёқ сизни ҳужрага таклиф қилармидим, эҳ, аттанг, аттанг!

10

Ҳасан Қайфий бу нафасдан жуда ранжиди. Тонг отди. «Хизр» жўнагунча палағда тухум ютгандай миқ этмай жим ўтираверди, уни кузатиб ҳам қўймади.

«Хизр» жўнагандан кейин, ярим соат ўтар-ўтмас бир отни миниб, яна бир отни етаклаган бир сипоҳи йигит, қамчи даста билан эшикни тақиллатиб қолди.

— Ҳасан Қайфий, Ҳасан ака, деган киши шу ерда турадимми?

— Шу ерда, шу ерда,— деб, Ҳасан ака ташқарига чиқди. Қараса, бошдан-оёқ қуроолланган, мўйлови шопдай бир ҳарбий йигит. Бошида дубулга, эғнида совут, билагида қалқон, қўлида найза, елкасида камон, бир ёнбошида садоғ, бир ёнбошида қилич.

20

— Ҳасан ака сизми?

— Мен, мен бўламан.

— Сиз пошшонинг хос навкари бўлиб тайинландингиз. Мана бу яроғ-аслаҳаларни кийинг, тақининг! От ҳам сизники. Тез бўлинг, мен билан саройга юринг!

Ҳасан ака баднафас Хизрни сўка-сўка уч пуд келадиган темир-терсақларни кийиниб, тақиниб, бояги сипоҳи ёрдамида отга аранг миниб, саройга жўнадилар. От ўлгур ҳуркович экан, йўлда бир замбилғалтак думалатиб кетаётган кишидан ҳуркиб Ҳасан Қайфийни олиб қочишига, кўтариб уришига оз қолди.

30

Саройда уларни бош мирохўр билан навкарбоши кутиб олди. Ҳасан акага вазифасини тушунтира бошладилар.

— Сиз подшонинг хос навкарисиз,— деди навкарбоши.— Бир қўлингиз қилич дастасида, подшо ўтирган тахтнинг орқасида уни қўриқлаб шук турасиз. Мабодо подшонинг ҳаётига бирор хавф туғилса, ким бўлмасин бошини шартта чопиб ташлайсиз. Моянгангиз қирқ саккиз танга. Ойнинг ўттизида оласиз. От таги билан ўзингизники, ем-хашаги ҳам сиздан. Эрта билан соат саккизда келиб, кечқурун бешда кетасиз. Кундуз-

40

лари от пошшолик охурида бўлади. Туш вақтида сарой аҳлларига бир марта шулон қайнатилади, бирор коса ичишингиз мумкин. Шулон ҳақи ичсангиз-ичмасангиз мойнангиздан ушлаб қолинади. Шу қоидаларга итоат қилмасангиз, бўйнингиз чопилади. Мана бу ҳужжатга бармоқ босинг. (Ҳасан Қайфий ичида Хизрни сўка-сўка бармоқ босди). Омин облоҳу акбар. Сизга худо ва худонинг ердаги сояси бўлган адолатли подшоҳимиз ёр бўлсин.

- 10 Ҳасан Қайфий тахт орқасида қилич қабзасини ушлаб кўзини юммай, уч пуд темир-терсак елкасидан босиб қотиб турар эди. Ичида:

«Ёпирай-ей, бу баччағар Хизр менинг ўз ишончимдан айнатмоқ пайига тушди шекилли. Бугун қоидадаги дастурхонни ёзиш учун икки тангани қаердан оламан? Шарманда бўладиган бўлдим, ё ақлим, ё меҳнатим, ўзларинг менга мададкор бўлларинг!» дея эди.

- Соат тўртлардан ошганда подшо ҳарамга кириб кетди. Ҳамма сипоҳиларга, шу қатори Ҳасан Қайфийга 20 ҳам жавоб бўлди. Дарров бориб оғилдан отни ечди. Бошқа навкарлар ёрдамида отга миниб пичоқ бозор томон йўртиб кетди. Унинг бошига ялтироқ бир фикр келган эди. Унинг бир пичоқчи дўсти бўлиб, шунинг дўконига борди. Пичоқчи Ҳасанни бу қиёфада кўриб, ранги қув ўчиб, дағ-дағ қалтираб ҳангу манг бўлиб қолган эди.

— Қўрқма, қўрқма! Усти бошим бошқа бўлгани билан мен ўша ўзингнинг Ҳасанинганман. Мана шу қиличимнинг тиғи Исфиҳоннинг байзо пўлатидан бўлган.

- 30 Шуни синдириб сотсам оласанми?

— Жоним билан оламан.

Ҳасан қилични суғуриб, пичоқчига узатди. Пичоқчи тиғни обдан текшириб эговга солиб кўрди.

— Яхши экан, асл экан.

— Қанча берасан?

— Олтмиш танга.

— Чиқаз пулингни!

- Ҳасан қилични бўғзидан тўрт энли қолдириб, қолганини сумбага қўйиб синдириб пичоқчига узатди. Пичоқчи тиғни олиб, пўстак тагига яширди. Нақдина олтмиш тангани Ҳасанга санаб берди.

Ҳасан қоидадаги икки тангали бозор-ўчарини қилиб, кулбасига қайтди. Ечинди, отнинг ҳам устидаги аслаҳа, эгар-жабдуғларни олди. Боғдор қўшнисини чақириб чиқди.

— Уртоқ,— деди,— мана шу от кечқурун соат бешдан эрта билан саккизгача сеники. Ер сурасанми, мойжувоз ҳайдайсанми, аравага қўшасанми, ихтиёрингда. Аммо ҳар кун эрта билан яхшилаб тўйдириб, қашилаб, совутиб менга топширасан. Бу ҳаром ўлгур кундуз. пошшолик охурида боқувда ётади.

Бу таклифга қўшниси жон-жон деб кўнди, отни етаклаб олиб кетди.

...Кеч оқшомда «Ҳазрати Хизр» келганида Ҳасан Қайфий ҳеч нима бўлмагандай қадрдон ялласини айтиб шўрва шопирар эди. 10

Навбатдагидай бемалол, хушқайф, серчақчақ суҳбат давом этар эди.

Хизр бугун қаерда намоз ўқиганини айтди. Ҳасан Қайфийдан аҳвол сўради.

— Овора бўласиз, айтилмайди, тақсир. Нафасингизни шамол учирсин, бўлди-е!

— Худойи таоллонинг бирлиги ҳурмати, подшомизнинг шафқат ва меҳрибонликлари ҳурмати, чурқ этган нафас қилмайман. Фақат менга мана бу қозиқларда осиқлик қалқон, қилич, дубулғаларнинг эгаси кимлигини айтсангиз, бас. 20

— Қасам ичинг, ҳазрати Хизр!

— Нафас қилсам, каломулло урсин!

— Бўлмаса айта қолай, бу аслаҳалар кеча қилган нафасингиз натижаси. Мен подшога навкар бўлиб қолдим.

— Қутлуғ бўлсин, муборак бўлсин, хўш, бу кунги зиёфатнинг харажати қаердан бўлди, моюнани нақд берар эканларми? 30

Ҳасан Қайфий қилич воқеасини яширмай айтди. Кейин қилични қозиқдан олиб:

— Эндиги қолган эллик саккиз тангани шифтга қистириб қўйдим. Мояна чиққунча ҳар оқшом зиёфат, тақсир. Қиличга бўлса тахтадан тиг йўниб улаб қўйдим. Мана, кўринг...

Қилични суғуриб кўрсатди. Дарҳақиқат, тигнинг синган қисмига тахтадан тиг қилиб, жуда ҳунармандлик билан уланган эди.

— Тасанно,— деди Хизр,— аммо... 40

— Сўз қила кўрманг, сўз қила кўрманг, қасам ичгансиз.

— Сўз ҳам қилмайман, нафас ҳам қилмайман. Аммо эҳтимолимни айтаман.

— Эҳтимолингиз курсин, қани айтинг-чи?

— Мабодо, эртага подшо бировга ғазаб қилиб, сиз-

га: «Ҳасан, бу гуноҳкорнинг калласини чоп!» деса, унда нима бўлади.

— Минг лаънат, ишнинг аталаси чиқди. Хизр бўлмай хинзир бўлинг! Тағин қасам ичган эди-я бу хумса. Ҳа майли, бўлар иш бўлди, ўшанда ҳам ақл билан меҳнат саломат бўлсин. Бир иложи топилиб қолар...

* * *

Бугун ҳам Ҳасан Қайфий тахт орқасида қўли қиличнинг дастасида қаққайиб турар эди.

10 Шулон вақти яқинлашиб қолганида пошшо билан бош вазир ўртасида жанжал чиқиб қолди. Бош вазир Олабайтал қишлоғига тушган ўлпон ҳаддан ташқари ортиқ бўлганлигини, камайтириш зарурлигини айтар эди. Ужар подшо қайтага қайсарлик қилиб ўлпоннинг икки баравар оширилишини буюрар эди. Вазир билан подшо ўртасида олди-берди гап кучайиб кетди. Ғазабига чидолмаган подшо орқасига қараб:

— Ҳасан, вазирнинг, бу аблаҳнинг бошини чоп!— деб амр қилди.

20 Ҳасан югуриб бориб вазирнинг икки қўлини орқасига боғлади. Подшонинг олдига тиз чўктирди.

— Подшоҳим, бир эмас, ўн вазирнинг бошини оёғингиз тагида садақадай юмалатишга тайёрман. Аммо бу шўрликнинг бола-чақаси кўп. Иннайкейин, Олабайтал қишлоғида менинг аммам бор. Кўп бориб тураман. Вазирнинг гапи тўғри, қишлоқларнинг аҳволи ночор, халқ оч, яланғоч. Асли ўлпон олинмаса ҳам бўлади.

— Падар лаънат навкар,— деди бақириб подшо.— Уз подшонгга маслаҳат беришга сенга ким ҳуқуқ берди?! Вазирнинг бошини ҳозир чоп!! Бўлмаса ўзингнинг бошингни кестираман!

— Менинг учун битта вазирнинг бошини чопиш чумчуқ сўйишдан ҳам осон. Аммо худо билан маслаҳат қилиб олай.

Ҳасан Қайфий кўкка юзини тутди, қўлини муножотга кўтарди:

— Эй бор худоё! Ўзинг кўриб турибсан, ҳукм сенинг ҳукминг. Мен ҳозир вазирнинг бошини чопишим керак. Агар подшо ҳақ бўлса, қиличим қиличлигича қолсин. Агар вазир ҳақ бўлса, қиличимнинг тиғини пўлат эмас, тахта қилиб қўй! Облоҳу акбар,— деб қилич суғурди...

Қиличнинг тиғи гўё тахтага айланиб қолган эди.

Ҳасан Қайфий, қилични кўтариб:

— Адолатли худойимдан айланай, вазир ҳақ экан, мана, подшоҳим, ўзингиз кўринг...

Ҳасан Қайфий тахт томонга ўгирилиб қараса тахтада подшо эмас, Хизр ўлтирибди (Подшо ясама оқ соқолини иягига боғлаб олган эди).

— Э, ҳа,— деди Ҳасан Қайфий,— Хизр ҳам ўзим, подшо ҳам ўзимман десангиз-чи, тилимиз битта денг, қўша-қўша кароматлардан сезинқираган эдим-а, тақсир...

Шундай қилиб, подшо Ҳасан Қайфийни ўз ишончидан айнита олмади. Ҳасанга ўз хоҳишини ўтказолмади. Уни саройдан ҳайдаб чиқардилар. Мана энди Ҳасан Қайфий ҳам умрининг охиригача ўз ақли, ўз меҳнати соясида фароғатда ҳаёт кечирмоқда. 10

1965

АЛИҚУЛНИНГ ҚАРЗИ

Яланғоч мавзеининг чап ёнбошида Юпун деган қишлоқча бор. Ана шу қишлоқда Алиқул отанинг бобою бобокалонлари яшаб келган, умр навбати энди Алиқулга етган. Бу ерда унинг аждодларидан мерос икки ярим таноб ери бор. Икки ярим таноб ер дегани нима бўларди дейсиз? У бошидан бу боши оқсоқ ҳақкага бир қадамлик йўл. Шу замонларда ҳамма деҳқон ўзини пахтага урган, пахта деса баъзиларининг оғзидан бол томади, баъзиларининг кўзидан ёш оқади. 20

Алиқул ҳам кўпчиликка таассуф қилиб, ўз ерига пахта экади, жайдари гўза экади. Жайдари гўзадан миждов экинни деҳқон боласи билмаса керак. Биринчидан, сув кўп керак, кўп чопиқ ейди, кеч очилади, очилганда ҳам тўкилмайди, пўчоғига елимлангандай ёпишган, калта тола, кўпчилиги пучмағиз, дод деганда ҳам гап шуки, қийин экин. 30

Алиқул илк баҳордан кеч кузгача шу ерда имирсилаб, тер тўкиб меҳнат қилади. Бир тоқа ориқ ҳўкизининг ёнига қўшнисининг эшагини қўшиб, тишсиз омоч билан ер ҳайдайди. Баъзи йиллар ҳўкизнинг кучи келмаса, бир ёнбошига ўзи ўтибоқ судраб қолади. Ҳай, ишқилиб, бир амаллаб ер бетини тимдалагандай бўладию чигит экади. Кейин ернинг четига чўнқайиб, бир осмонга, бир шудгорга қараб, «худонинг марҳамати» ни, чигитнинг униб чиқишини кутади. 40

Чигит униб, икки қулоқ бўлдими, Алиқулнинг яна иши кўпайиб кетади. Чопади, ягана қилади, суғоради,

катта кўчанинг тупроғини олиб келиб ўғит ўрнида со- чади. Меҳнатиям катта, умидиям катта.

Аммо бу жайдари ғўзаси қурмағур инжиқ, уни пай- паслаб парвариш қилганинг сайин, чиллашир болалар- дай ерга қапишиб олади.

— Энди нима қилдим-а, қулоғидан тортиб, бўй чўз- ди қилишим қолди, холос,— дейди ўкиниб, куйиниб Алиқул.

10 Кузга бориб, чала болалардай пояларда ғўза пи- шади, ҳосил дейсизми? Бе-е, қанақа ҳосил? Жиртак- пиртакларини ҳисобламаганда йигирма пудга яқин ҳо- сил олади.

Ана шу пайтда десангиз, балойи ногаҳонийдай қиш- лоқда пахтачи ханнот — комиссионер пайдо бўлиб қо- лади. Бу яқин ўртадан эмас. Тошкенту Бухородан эмас, жуда узоқдан — Иваново-Вознесенскдан келган бўлади.

20 Бир товукқа ҳам дон керак, ҳам сув керак, деган- ларидай деҳқон оиласига, ёрон Алиқулга ҳам нон ке- рак, кийим-бош керак, тузу чироқ керак. Бу керак-ке- ракларини санаб ҳисобига етиб бўладими? Ҳаммасига балогардон — пахта.

Шундай қилиб десангиз, ҳар йили кузда, хирмон тепасида Алиқул билан пахта комиссионери ҳисобга ўлтирадилар.

— Хўш,— дейди комиссионер,— Асад ойининг ўн еттиламчисида бир қадоқ чой, ўн қадоқ туз олганинг ростми?

— Рост,— дейди Алиқул.

30 — Мезон ойининг бешламчи куни беш газ чит би- лан икки дона лампа шиша олганинг ростми?

— Рост,— дейди Алиқул.

Комиссионер узоқ чўт қоқади:

— Э, Алиқул, Алиқул, бу йил яхши ишламабсан, даромадингнинг мазаси йўқ, пахтанг кам, бозор касод, ҳа, майли, пахтангни оламиз, лекин устингда анча қарз қолади.

40 Ана шунда десангиз, Алиқулнинг оппоқ мўйсафид боши кўкрагига энгашиб тушади, узоқ вақт жимжит қолади. Худди ерга тикилиб, у билан маслаҳатлашган- дай:

— Хўш... азиз ер, бундан буёнги ишимиз қалай бўлди, яна қарздор бўлиб қолибмиз-ку. Раҳм қилсанг- чи, дурустроқ ҳосил етказсанг-чи, зорама-зора келаси йилга қарзларимиздан қутулиб, баримизни қоқсак, шу олибсотарнинг бетига тупурсак.

Шу тобда комиссионер энди бошқа деҳқонларнинг хирмони тепасида:

— Ҳа-ҳа, чаққон-чаққон бўлинглар, мана бу пулни олиб, ўлмаснинг кунни еб туринглар, мана бу векселга бармоқ босинглар, энди яхши меҳнат қилинглари, яхши ҳосил олинглари, зорама-зора келаси йил қарздан қутулиб қолсанглари,— деяётган бўларди.

Комиссионернинг иши тиқилинч. У бир ерда тўхтаб туролмайди. Деҳқонлар бўлса унинг орқасида соқол силаб, ялиниб қолаверадилар.

10

— Ҳо, Алиқул ака, илдамроқ юринг.

— Нима гап, тинчликми?

— Мамашариф оқсоқолнинг буқаси хотинингизни сузиб ўлдириб қўйди...

Боши қайғудан чиқмаган Алиқул кетма-кет уч ўғлини шаҳарга иш қидиришга жўнатиб, ўзи қишлоқда якка қолди.

Алиқул йигитларининг омади тез келди. Учовлари ҳам пахта заводига юккашликка ёлландилар. Улар пахта заводдаги рус, тожик полвонлари қаторидан жой олдилар. Оғир-оғир қанорлар ҳадеганда буларнинг елкасида бунтга кўтарилади. Вазмин-вазмин той пахталар бирпасда вагонларга юкланиб саранжом-саришта бўлади. Буларнинг кучу қудратини кўрган заводчи бой:

20

— Баракалла, азаматлар, елкаларинг дард кўрмасин, яхши ишласаларинг беш-ўн йил ичида сўфининг қизига уйлантириб қўяман,— деб ҳазиллашади, ўз ҳазилидан ўзи завқланиб қаҳ-қаҳ уриб кулади.

Яна баҳор, яна омочу бўйинтуруқ, ўша-ўша чигит, ўша-ўша ер, ўша-ўша меҳнат, ўша-ўша ҳасрат.

30

Алиқул ер билан гаплашади:

— Ҳой, онагинам, раҳминг келса-чи, бир кучан, қарзлардан қутулиб олайлик.

Ердан чурқ этган садо чиқмайди. Алиқулнинг елкасида комиссионер шарпаси тургандай.

Кунлардан бир кун ўрта кузда қўшни катта ер этагидан кимдир унинг отини атаб чақира бошлади:

— Алиқул ота, Алиқул ота...

Алиқул отанинг юраги шув этиб кетиб, жавоб қайтармади.

40

Овоз яна эшитилди.

— Алиқул ота, ҳа Алиқул ота, нега жавоб бермайсиз, суюнчи беринг, суюнчи, оқ пошшони қулатишибди, оқ пошшони тахтидан туширибди, инқилоб бўлибди, большевойлар зўр чиқибди, уруш соб бўлибди.

Аввалига Алиқул ота гарангсиб қолди, кейин эсини бир ерга йиғиб, эшитган гапига сарҳисоб бериб кўрди. Оқ пошшони-ку танир эди, большавой деган сўзни ҳам ўғилларидан кўп эшитган, катта ўғли бир кун гап ўртасида: «Биз ҳам фирқа бўлдик, большавой бўлдик», дегани ҳам ғира-шира ёдида. Демак, большавой зўр чиққан бўлса, унинг ўғиллари зўр чиққан бўлади-да, оқ пошшони шулар йиқитган бўлади-да.

10 Алиқул бу гапларга чандон ишонгиси келмай чала уйқу одамдай гарангсиб юрди. Пахтасини ҳам йиғиб, саранжом қилиб қўйди, шаҳардан уч-тўрт топқир одамлар чиқиб, пошшонинг тахтдан тушгани, уни большавойлар йиқитгани ҳам аниқ бўлди. Унинг ўғиллари ҳам большавой.

Яна қаёқдандир дийдоринг ўчкир комиссионер пайдо бўлиб қолди. У Алиқулнинг пахталарини чамалаб:

— Эҳ-ҳа, жуда оз-ку, ҳосилингнинг мазаси бўлмабди, Алиқул ота,— деди.

20 — Озликка оз, яхши бўлмади, хўжайин,— деди кеккайиб Алиқул ота,— шунинг учун ҳам пахтани бу йил сенга сотмоқчи эмасман.

Ҳайратда қолган комиссионер:

— Ия, ия, нимага энди, мендан бошқа кимга сотар эдинг?— дейди.

— Сотмайман, дедим-ку, жаноб хўжайин, сотмайман, энди текинга бериб юбораман.

— Текинга?— деб сўради оғзи қулоғига етган комиссионер.— Текинга дедингизми?

30 — Ҳа, текинга, лекин сенга эмас, хўжайин, большавойларга...

Товуши бўғилган комиссионер бирдан дудуқланиб сўради:

— Қандай қилиб... Яъни... қарзларинг нима бўлади?

40 — Ошиқма, ошиқма, хўжайин, сенинг қарзинг елкамда қолмайди. Менинг ўғилларимни танийсанми, улар большавойлар-а! Ҳозир ҳукумат ўшаларнинг қўлига ўтиб кетган, ўшалар хўжайин, сабр қил, ўшалар келишади, ўшалар сен билан ҳисоблашишади. Ҳисоблашганда ҳам қанақасига дегин! Ана ўшанда улар менинг қарзимни ҳам адо қилишади, орзумни ҳам адо қилишади.

1965

ПИРМУҲАММАД ВА УНИНГ НЕВАРА-ЧЕВАРАЛАРИ

Жаркўча маҳаллалик Пирмуҳаммад кунжарафурушни ким танимайди дейсиз, атрофдаги моли бор кишиларнинг кўпчилиги уни танир эди, шулар қатори мен ҳам.

Унинг бор-йўғи дастмоеси олти калла кунжарага етар эди, бас, маълумки, худо қарғаган фурушандардан бири эди. Худо уни дову дастгоҳ жиҳатидангина эмас, фарзанд жиҳатидан ҳам қарғаган эди. Қўни-қўшниларининг ўн-ўн бешлаб ўғил-қизлари бўлгани ҳолда, унинг ёлғизгина ўғли, кўзининг оқу қораси Қулмуҳаммаджони бор эди, холос. Ўғил бўлганда ҳам қанақаси дейсиз, ўғилларнинг ўғили, ўн йигитга арзигулик паҳлавон йигит.

Шундай қилиб десангиз, биринчи жаҳон уруши авжига минган 1916 йил келди. Алла вақтлардан буён худонинг ердаги сояси подшоҳи аъзам, золим Николайнинг жабру зулмини дилига тугиб юрган халқ қўзғолон кўтарди. Шу қўзғолоннинг бошидагилардан бириси Қулмуҳаммад эди. Эллиқбоши уни ушлаб берди. Туркистон вилоятининг ярим пошшоси сургунга жўнатди. У ердан нима рўй берди-ю Псков деган узоқ шаҳарга келиб қолди. Бу ерда пошшоликка мардикор бўлиб ишлай бошлади.

Севган ўғлидан дом-дарак тополмаган ота — Пирмуҳаммаднинг юраги соғиниш ўти билан ўртанар, икки куннинг бирида янглиш-юнглиш тушлар кўриб чиқар эди.

Кунлардан бир кун эшикнинг зулфини қоқилиб қолди. Қопқа тубида жез қадалган барра қалпоқли, қора калта камзул кийган, чарм халта кўтарган ўсиқ мўйловли серрайган бир киши турар эди.

Пирмуҳаммад бу вазоҳатдаги кишидан жуда чўчиб кетди.

Бу ким бўлди экан, ўғлини олиб кетган полиция деса, кийими ўхшамайди, қилич-қалқони йўқ.

Эшикка келган киши чолнинг қўрққанини сизди шекилли, юпатиб:

— Мен почтальонман ота, мен сизга хат олиб келдим, мана олинг.

Хатни топшириб қайтиб кета бошлади.

— Тўхта, тўхта ука бу қанақа хат? — деди чол.

Почтальон «билмадим» дегандай елкасини қисиб, йўлига кетаверди.

Ранги қув ўчиб кетган Пирмуҳаммаднинг қўлида конверт, нима қиларини билмай:

— Эй худойим, тагин бу қанақа кўргулик эди? — дер эди. Ғоят ташвишланди. Хатни кўрсатмаган қўшниси қолмади. Ҳамма ҳам ҳайрон. Биттаси жуда ваҳима билан:

— Бу ҳойнаҳой қозидан келган чақириқ қоғоз бўлса керак,— деди.

Бошқаси бўлса:

10 — Йўқ, бу бултургидан қолган солиқнинг боқиманда қоғози, кунжара сотмай ўлинг,— деди.

Маҳаллада нима кўп, бекорчи, шалоқ оғиз, ҳазилкашлар кўп. Шулардан бири:

— Ҳей баракалла, Пирмуҳаммад ота, бу никоҳ паттаку. Бувимларга уйланганингизда шаҳар ҳоқимига учрашмаганмидингиз?— деди.

Пирмуҳаммад ҳайрон... «Қандай қилиб никоҳ патта бўлсин, уйланганимга иккам қирқ йил бўлганку?..», дерди.

20 Ишқилиб, унга келган бу хатни маҳалладагилардан бирор киши ўқиб ҳам, тушунтириб ҳам беролмади.

Хат кўтарганча шаҳар айланиб, жўялик одамларнинг йўл бошлаши билан гимназияга келиб кирди. Ана шу ерда десангиз, унга хатни тушунтириб бердилар. Ўғли Қулмуҳаммаддан экан. Псков деган шаҳардан экан, эсон-омон экан. «Тез орада дийдор кўришармиз», дебди. Бу хатни ўзи эмас, битта ўрис ўртоғи ёзиб берибди...

* * *

30 Мен Пирмуҳаммад отанинг оиласи билан танишман. Гарчанд бу чол аллақачонлар дунёни тарк қилиб кетган, мен унинг қайтиб келган ўғли Қулмуҳаммад билан бир курсда, 1917 йилдаги савод чиқариш курсида ўқиганман.

Пирмуҳаммадларнинг оиласи ўз маҳалласида энг шуҳратли оилалардан. Унинг бош набираси филология фанлари доктори, иккинчи набираси врач, қиз набираси алоқа инженери, учинчи ўғил набираси геолог.

40 Мен бу оила билан яқиндан танишман, лекин Пирмуҳаммад отанинг нечта эвара-чеваралари борлигини аниқ билмайман. Ҳисобидан янглишиб кетаман. Улар чилнинг боласидай Тошкентнинг тўрт даҳасига тарқалиб яшайдилар. Мактабларда ўқийдилар, боғчаларда куйлайдилар...

1965

188

ФЕЛЪЕТОНЛАР

ШОИРЛИК НОСҚОВОҒИДАН БИР ОТИМ

(Изҳори фазл тариқасида)

«Бировнинг зоғорасидан ўзимнинг шулоним яхши» дегандек, биз билан ҳам танишадиган бўлиб қолдингиз. Чунки камина ҳам «анови шоирлар» жумласидан бўлганим учун, «шеърни ман ёзаю, занбарни онам тўқисин» деб дафтарингизга ўзимни тиркаш учун келган эдим. Ҳайтовур, лўмбирим мингдан ошмаса гўрга эди. Шоирлигимга қойил келмасангиз, мана буни ўқинг:

10

Байналмилал, аҳвол чатоқ, худди айрон,
Сармоядор давлатларнинг кўнгли вайрон,
Эй кашшофлар, олға босинг, бўлмай ҳайрон,
Бу шеъримиз ширин, аччиқ, чучмал, нордон.

Мана бу санъатимга қойил қолмасликка ўрин йўқ, байналмилал аҳволдан тортиб, кашшофлар ҳаракатига, мағрибдан машриқ, Майманадан Майсара, ипидан-игнасигача, таҳлили ўз ичида, худди баъзи нотиқларимизнинг аталажўш маърузаларидек. Табиатингиз кўтарса, ўзимдаги табиий талант (яъни истеъдод)нинг бадий намуналаридан яна бир ғалвирини тўкиб, бошингиздан атала қуйгандек қилиб қўяй:

20

Хўжалигимиз тузалиб қолди
Болға-ўроқ тинмай ишлабон.
Ҳаромхўр буржўй ирвайиб қолди,
Нон деб кесакни ғарчча тишлабон.
Эй деҳқон бобонинг қизи,
Вой ишчи тоғамнинг ўғли,
Бирлашингиз!

Ана, ана, кўкда ой ҳам сизга ёғдусин тўкиб
турипти, 30

Қирда туя «нима гап» деб, чўкиб турипти,
Жонгинам, шундай яхши, унумли замонда,
Бир боқиб қўйинг, вой-дод, қолманг армонда,
Кўр бўлсин, йўқолсин, Чембирлин!

28 июль, ярманка.

Мана буниси мойдек ёқиб, нордон пиявадек синг-гандир табъи шарифингизга-а?.. Биздаги нафосат замонангизнинг шоирларида топилса, гўштимни хомта-лаш қилинг, тоға. Мана бу ердаги «назирам»га бо-қинг-чи, тавба қилдим, шу вақтдаги шоирларникидан камми?

ХАНДАЛАК ПОЛИЗИДА БИР МОЖАРО

(Эшимқулга назира)

- 10 Қайси шудгорда етилиб чиқдим,
Қайси пуштада гўдайиб пишдим,
Ким суғорди-ю, ким экди мени?..
Бу чоқ:
Мени «кўкча» дейдилар,
Кўкча, бироқ Аччиниқи.
Кўкчани сапча дейдилар,
Сапчанинг тўкилган туқи.
Энди:
Четанингга ҳам тушаман ўзим,
Ширинман, тилни ҳам ёраман ўзим.
- 20 Хулласи калом, бу ҳамма фазилатларимни «Нос-қовоқдан бир отим» деб қўя беринг. Чунки янгангиз билан уй ичида ҳам муомаламиз шоирона:
- Утин йўқ, ёғ тугаб, челақнинг
Ичида каламуш ўлибдир.
Ошхона бузилиб, элакнинг
Гардиши дабдала бўлибдир.
Том тешиқ, қиш қаттиқ, катақнинг
Бир ёни ўприлиб кетибдир —
- 30 деб, кундалиқ гапни ҳам шеър билан айтадиган бўлиб қолдик. Чунки бизга шоирлик ота мерос бўлганидек, волида ҳам «Алла»ни ўзлари тўқир эдилар. Шунинг учун ўзимни сизга тақдим қилиш билан баробар, ке-рак фурсатда каминадан фойдаланиб турмоғингизни тавсия этаман.

Эҳтиром билан камина **НУРТОЙ** шоир.

1928

192

АРВОҲЛАР

ШҶРО САЙЛОВИДАГИ ХОТИРАЛАРДАН

Маърузачи кун изғириқ бўлишига қарамай ҳаммомдан чиққандай буғриқиб, терлаб-пишиб доклад қилиб ётир. Оғзидан чиққан ҳовур соқол, мўйлабларига ёпишиб, бурунларини лайлак қўнган минорадай оқартирган.

— Ҷртоқлар,— деди у,— бизнинг олдимизда жуда ҳам сергаклик талаб қиладиган бир маърака — шўроларга қайтадан сайлаш маъракаси туради.

Қишлоғимиз обод бўлсин, хўжалигимиз кўтарилсин, мактаб-маорифимиз авжига минсин, деҳқончиликни янги маданий усулга кўчирайлик, чор атрофда тўқис-туғаллик бўлсин десаларинг, сайлайдиган кишиларингни немиқдор танлаб, тишга уриб кўриб сайланглар. Келаси ҳисоб вақтида, «Қамчилигимиз кўп бўлди» деб, кўзини лўқ қилиб, бурнини тортиб ўтирадиган сўқталарнинг кераги йўқ.

— Халойиқ, ўзларинг ахир таналарингга ўйлаб кўринглар, мана биз, ўтган гал сайлаб қўйган улуғларинг шу чоққача деҳқонлар, қишлоқ фуқаросининг ярасига малҳам бўлиб келамиз. Босмачилар билан атайин сизни деб қон тўкишдик. Ҳай қора кўзлар, санни худо айтинглар, ҳай Масайид, сен айт, Мамажон, сен ҳам ўз билганингни очиб гапир, биродар. Яна қайтариб айтаман, ҳай қоракўз фуқаро, ҳай товуткаш халойиқ, биримиз ака, биримиз ука, алҳамдулиллоҳ, шу кунгача тузингизни ичиб, тузлигингизни булғатмадик. Райондаги улуғларимиз ҳам шу важҳдан сизнинг қишлоғингизда Шўро сайловини ўтказмоқ учун комиссия қилиб сайладилар.

Тағин баъзи бир биродарларнинг кўнглига сўз келмасин. Мен бу гаплар билан бизни қайтадан сайланглар демайман. Ҳар ҳолда сайланадиган киши, ким бўлса бўлсин, биздай иш кўрсатсин, дейман.

Албатта руҳонийлар, савдогарлар шўрога ўтмайди. Лекин мана бунга қаранг (беш панжасини кўрсатиб), қайси бирисини тишласам ҳам оғрийди. Этни тирноқдан ажратиб бўладими? Бир вақт савдогар бўлган, гуноҳи нима, домла, эшон билан ҳозир имони сусайиб, большевик бўлса нима қиласиз? Тиш ковагидан кир қидириб қоралаш маъқул эмас. Узоқдаги қариндошдан яқиндаги қўшни афзал. Лаббай, ўртоқлар? Бир-биримизни суяйлик. Мана менинг сўзим шунинг билан

тамом, энг охирги сўзимда шуни айтаманки, яшайлик ўзимиз, ўртоқлар.

Маърузачининг узундан-узоқ бу нутқини деҳқонлар, қишлоқнинг камбағал оммаси гижиниб ўтириб тингладилар. Сўз тугаши биланоқ кўпчилик ўртасидан тўполон чиқа бошлади. Фақат орқа тарафдан кўтарилган ғовур-ғувур тўполонни бир нафасга жим бўлишга мажбур қилди. Беш юзлаб йиғилган деҳқонлар ҳаммалари бирдан орқаларига айланиб қарадилар. Ҳайхот!

10

Икки галварс тана, икки гилдирак вужуд, бир эшон, бир домулла-имом ҳадимга борадиган қадамлар билан мажлисга «ташрифиди қудум» қилган эканлар. Мажлисга йиғилган батрак, чорикор, камбағал деҳқонлар ўртасида ғалаён кўтарилди. Ҳамма ўрнидан туриб, бу кутилмаган «қадрли меҳмонлар»ни мажлисга киргизмаслик учун сўзлар эди.

— Йўқолинг алдамчилар, бизнинг мажлисда сизга ўрин йўқ!

20

— Сиз муттаҳамларга бу ерга келишга ким ижозат берди? Сиз бизга керак эмассиз!

Мажлиснинг тўс-тўполони чиқиб бузилишга яқинлашди. Юқорида ўтирган сайлов қўмиталари гоҳ столни уриб, гоҳ қўнғироқ чалиб камбағалларни тартибга чақирар эди.

Охири, олдинда келаётган эшон бутун деҳқонларга қараб қўлини юқори кўтарди.

30

— Сабр қилинг, биродарлар. Биламиз, бу камбағалларнинг мажлиси, биламиз, бу ерга бизнинг киришга ҳеч ҳаддимиз йўқ. Лекин бизнинг бу ерга келишимиздан бошқа бир сир бор,— деди.

Ҳамма ўтирганлар билиш учун жим бўла бошладилар. Ҳар икки олабайроқ тўн, дангал саллалар олдинга ўтди. Оқ соқолли эшон қиблага қараб қўлини очиб дуо қила бошлади.

40

— Илоҳи парвардигоро, шу ўтирган қоракўзларнинг ўз қаторларидан жудо қилмагил. Дини исломга мадад ато қил, еримизга барака киргиз, омин оллоҳу акбар. Фотиҳани юзига тортди. Бунга ёнидаги имом ҳам қўшилди. Президиум ўрнида ўтирганлардан икки нафар киши ҳам ўзлари истамаган ҳолда фотиҳага қўшилиб қўйдилар.

— Қўзичоқларим,— деб давом этди у,— (ҳамма оқибатини кутиб жим...) биз, мен ва ёнимдаги биродарим (домлани кўрсатиб) бундан етти-саккиз йил илгари ўлиб кетган кишиларнинг арвоҳларимиз. Биз ти-

риклик вақтимизда ҳукумат ишларига жуда қизиқар эдик. Биримиз қози, биримиз аълам бўлиб, сизнинг сингари гўл фуқароларни лақиллатишга, сизни алдаб молу дунё орттиришга уринар эдик. Бизнинг бутун муддаомиз сиздай камбағалларнинг кўзини бўяш, дин, мусулмончилик ва бошқа хурофотлар билан алдаб емоқ эди. Вақтиким сизга ўхшаш камбағалларнинг куни туғди, ҳукумат сизларга ўтди. Бизнинг бутун қилиқларимизнинг жазосини бердингиз. Сирларимизни очдингиз. Мажлисларингиздан қувдингиз, шўрога ҳақсиз қилдингиз. Бизга бу дунёда туриш маҳол бўлиб қолди, биз ўлдик. Мана етти йилдирким қора ернинг бағрида илон, чиёнларга емиш бўлиб ётмоқдамиз. Шунча вақтлардан буён биз атиги бир куни — фақат шу бугун жуда ҳаддан зиёд хурсанд бўлдик.

Худо ўз каломида келтирибдирки, «валақад каррамно баний одама», яъни одам боласи хор бўлмайди. Сизлар бизни ҳарчанд ҳукумат даридан ҳайдасаларинг ҳам ошна-оғайни, ёр-биродарларимиз, қавм-қариндошларимиздан ажратганларинг йўқ. Биз бўлмасак ўғилларимиз, набираларимиз ҳукумат ишларига араллашиб, бизга ҳар важҳдан анча осойишталик келтирмоқдалар ва хусусан биз, шу ўтирган камбағаллардан жуда хурсандмиз. Ҳатто бу хурсандлигимизни ўз оғзимиз билан айтмоқ учун ҳар икковимиз гўрдан чиқиб мажлисингизга келдик.

Сизлар бизлар ва бизга ўхшаганларни мажлисларингиздан четлатганларинг билан ўғилларимизни сайлов қўмитасига котиб қилиб сайлабсиз. Биз нега хурсанд бўлмайликки (*қўли билан кўрсатиб*), мана шу ўтирган, ҳозир сизга нутқ сўйлаган мулла Абдуҳаким камина мулла Гиёс эшоннинг ўғли. Қишлоқма-қишлоқ чойфурушлик қилиб зерикканидан кейин, менинг касбимни тутиб тўрт йил эшонлик қилди. Қандай бўлган, нима бўлган, отам ким деб айтган — хабарим йўқ. Сизни алдаганми, сиз ўзингиз эшон боласи бўлишини била туриб, шундай қилгансизми, ундан ҳам хабарим йўқ, ҳар ҳолда бугунги мажлисингизга раис ва нотиқ бўлиб сайланибдир.

Ҳамма жим, яна қандай сирлар ошкора бўлишини кутади.

Эшон сўзида давом қилади:

— Мана бу ўтирган (*мажлис котибини кўрсатиб*) мулла Холмат қориким, бу (*ёнидаги домлани кўрсатиб*) жаноб Қаюм сўфининг ўғилларидир. (*Қаюм сўфи халққа қараб илжаяди ва таъзим қилади*). Мулла

Холмат қори илгариде оталарининг касбларини тутиб, домлалик қилар эдилар, жиндек дуохонликдан ҳам хабарлари бор эди. Бултур, шўрога ҳақсиз қилибсизлар, деб эшитиб, биз жуда хафа бўлган эдик. Нима бўлибдирки, бу йил сайлов қўмитасининг котиби қилиб сайлабсизлар. Бу важҳдан Қаяум сўфи бисёр хушнуд бўлдилар. Ҳар икков қилган яхшилигингиздан териларимизга сиғмай сизга қўша-қўша қуллуқлар қиламиз.

10 Эшон сўзини тугатиб, ҳар икки «арвоҳ» халққа қараб таъзим қилдилар.

Деҳқонлар ўртасида қий-чув бошланди. Ҳамма сайлов қўмитасида ўтирган Абдуҳаким Ғиёсов, Холмат қори Қаяумовларга қараб:

— Йўқолингиз ифлослар, бизнинг кўзларимизни бўяй олмайсизлар, бу камбағаллар шўроси, сизга бу ерда ўрин йўқ!— деб сайлов қўмиталарини мажлисдан қувиб чиқардилар.

20 Мажлисни олиб бориш учун қишлоқ камбағалларидан одамлар кўрсатдилар. Мажлис илгарича давом қила бошлади.

Нимагадир ҳар икки «арвоҳ» мажлисни бемалол тинглар эдилар.

Мажлис тугади.

Президиумда ўтирган кишилардан бири мажлисдан сўнг халойиққа қараб:

— Биродарлар, тарқалманглар, ҳозир сизга бир пардали театр қўйиб берилади,— деди. Халойиқ ўрнидан қўзғалмади, шу тобда ҳар икки арвоҳ юқорига чиқарилди. Яна икки корчалон юқорига чиқиб, уларни

30 ечинтира бошлади.

Бутун соқоллар ясама, тўн омонат, салла гаровга олинган бўлиб, иккита батрак йигит бу ҳангомани ясаган, мажлисга «арвоҳ» бўлиб келган экан.

Қийқириқ, чапак, ура-уралар билан деҳқонлар тарқалдилар.

Абдуҳаким Ғиёсов, Холмат қори Қаяумовлар камбағаллар шўросидан шундай ажойиб назокат билан ҳайдалдилар.

1928

40 ТУИ ЯҚИН

Ойим лачагига бурун шабнамани артиб «чархим таноб ташлайди» ашуласини айтганда, дадам «анталҳоди анталҳақ» тараннумига соқол мижиғлар эди.

196

Ман у пайтда бўзтупроққа ағанаб, чинни майдаси, темир-терсак, данак, ошиқ билан чўнтак тўлғазиб, томтошда шаталоқ отиб юрар эдим.

Гоҳо-гоҳо сабаб вужудлар мандан ранжиб, ўлгунча койир, ғазаблари жўш урса хипчин билан ўлгунча адабни берар эдилар. Уларни кўпроқ хафа қилишим «ачипти билан туриб тойдини» кўп ўйнаганимдан эди. Боймон, Йўлдош кўки, Салим ғирром каби қадрдонлар билан муштлаша-муштлаша кўпинча шоми ғарибонда ҳам ҳовлига қайтмас эдим.

10

Бизнинг уйда доимо оби азоб берар вақтда дастурхон тепасида туртки емай қолмас эдим. Дадам — худоё тавба, одамлар отбоз, беданабоз, барча дорбоз бўлганда, менинг ўғлим қиморбоз бўлса-я... деса, онам бечора манга хўмрайиб:

— Ҳув бурнингни ел есин, сан ўлгурга ҳеч сон кирмади, сани одам қилгунча ўзим адо бўладиганга ўхшайман, ич, заҳар-заққумингга бир қошиқ обиёвонингни,— деяр эди.

Ман ипак арқоқдек ҳимралиб келаётган бурун обиятини шилта-шилта тортиб, бу насиҳатларни изтироблар билан тинглар эдим. Мана энди ўзим улғайдим, дарвоқе, боз-бозларнинг кўпига ишим тушди. Кўп боз-боз касблар, нодир вазифаларни бошдан ўтказдим. Масалан: Тошпўлат ака — дорбоз, Абдуҳаким — чавандоз, Утача — отбоз, Афғон табиб — қушбоз, шулар сингари Тошкент муаллимларидан «Шарқ» мактабининг мудир маълум ва машҳур Босит Носирӣ — дардманд.

20

Босит Носирӣнинг Кўкалдош мадрасасидаги ҳужрасига бир кун меҳмон бўлиб, унинг хайёмона суҳбатдоши бўлмаган киши бу гапларни муболаға дейди.

30

Абдумавлонбой чиннифуруш ўз номига пиёла-косалар заказ қилиб, гардишига:

Соқӣё, ҳар ким қилурса нўш ушбу косадин,
Базми бўлсин тумтароқу, айши бўлсин

чилчироқ.

Шамъи ҳусни ёр агар акс этса май пур косада,
Аҳли мажлис маст бўлсин, ичмайин жиндак
ароқ —

деб ёздирган эди.

40

— Бунинг ҳам аҳамияти йўқ, кўча-кўйдаги, оғзи элаксиларнинг гапига қулоқ солсангиз биров:

— Эсиз-эсиз Восил эшоннинг топганини Босит

197

афанди барбод бераётибди. Бу мулк — дунёларни эшон поччам минг машаққатлар билан мурид овлаб топган эди,— деса, биров, бу Боситинг янги очилган хотин-қизларнинг бошига бало бўлди,— дейди. Дарвоқе, Босит овози дўриллай бошлагандан буён, кўп эшикларга мўралаб, кўп дилбарлар кўйида жон ҳадя қилди.

Улсинми, йигитчилик, ўспиринчилик, айби йўқ. Ахир бир кун қора қозон, ола хуржун эгаси бўлиб, ўзидан тинчиб қолар. Ўзига муносиб бир хотин топиб олгунча у қидиради, танишади, синайди, синалади.

Босит ўзи манадай йигит, кимлар тегмайди-ю, кимларга оғиз солса — нари тур,— дейди. Айниқса, унинг гарданини ҳам қилиб, ширин-ширин «ҳеч-да,— ҳеч-да» деб сўйлайдиган шоирона сўзларига қайси хотин-қиз учмайди. Боситнинг тағин бир тарафи жудаям яхши. Масалан, ул уйланмоқчи қизми, жувонми, эрликми, эрдан чиққанми, тулми, бевами, фарқи йўқ. Алоҳаз-алқийёс кўп қандин, дурда йигит. У уйланмоқчи, энг аввал бу фикрини Кўкча даҳа Қаллахона маҳаллалик муаллима Холбибига арз қилди. Ул ҳам бунга кўнди. Эридан ажралишди. Лекин бир-икки ойлик синаш орқасида бирга турмуш қуролмасликлари маълум бўлди.

Босит уйланмоқчи.

У ўзига энг муносиб киши, умрлик эш деб Себзор даҳа Хўжакўча маҳаллалик муаллима Раънони топди. Гоҳо Боситнинг Ўрдадан олган янги квартирида, гоҳо Кўкалдош мадрасасидаги ҳужрасида бир неча ойлик сирдошлик даврини кечирдилар. Натижада Раъно ўз эридан ажралиб, кўчада икки қўли бир тепа бўлиб қолди.

Эҳтиёт бўлиш керак, Босит ҳали ҳам уйланмоқчи. Босит фирқа — шўро мактабига муаллим бўлди. Унда Солиҳа Муталлибова билан танишди. Муталлибова эрлик хотин бўлса ҳам, Босит қидирган рисоладаги хотинлардан эди. У қилди-бу қилди, эридан ажратиб олмоқчи бўлди. Ун беш кунлаб уйига юбормади.

Солиҳа лобарлик қилди. Бир кун Босит билан суҳбатда қатъий сўз олмоқчи бўлиб сўради:— Қани, Босит, агар мен билан умр қилмоқчи бўлсангиз рўйхат шуъбага борамиз,— деди. Босит ҳозиржавоб:

— Хўб, бир неча ой бир-биримизни синашайлик,— деди. Хотин қараса, Боситга ишониб, эрсиз қоладиган, дарров иссиқ ўрнини совутмай эски эри билан ярашди.

Агар биров Боситнинг шу феъллари учун койиса, унга муомала яхлит:

— Ман ўзимга лаёқатли бир хотин қидираман, ўлмасам янги турмуш қураман,— дейди.

— Янги турмуш, хотин-қизларни йўлдан уриш, неча-неча танимаган қайноналарга ғойибдан набиралар етказиш, жамиятга нўноқ аъзолар ҳадея қилишми, биродар дейилса:

— Бу менинг хусусий ишим, хусусий турмушим, хусусий маишатим. Бу билан ҳеч кимнинг дахли бўлиши мумкин эмас,— деди.

Ҳар ҳолда, янги турмуш қурмоқчи бўлган оғайнилар, қамишдан бел боғлангиз, яқин фурсатда Босит уйланмоқчи. 10

1928

ХОТИНГА ОЛИБ БЕРИЛМАГАН КАВУШ

Мулла Насриддин афандидан латифа келтирадилар:

Мулла Насриддин бир вақтда бировнинг боғига узум ўғирликка тушибдир. Оёқ шарпасига шийпонда ётган боғбон уйғониб, Мулла Насриддинни ушлаб олибди. Аввалига жуда мулойимлик билан бировнинг боғига шундай бемаҳалда «ташрифиди қудум» сабабини сўрабдир. Мулла Насриддин борбоннинг бу саволига ҳарчанд важ бўлиб тушадиган жавоб қидирса ҳам, бўлдира олмай, ноиложликдан боғбонга қараб: 20

— Ўзинг нега хотинингга кавуш олиб бермадинг,— дебди.

Дарҳақиқат, нафаслик умрда яшаб турсак ҳам, кўпинча шундай кавуш можароларига дуч келамиз.

Дабдабалар билан қарши олинишга кўникиб қолган моҳи рамазон, бу йил хийла ҳурматсизликка учради. 30

Тошкент Санойи нафиса союзи бу йилги рўзада саҳар ноғорасига зарб уришдан бош тортибдир.

Қизил чойхоналар маълум маданий тарбия, сиёсий мақсадни кўзда тутиб, кундуз кунлари очиқ бўлган бўлсалар, хусусий чойхоналар «бола баҳона — дийдор ғанимат» сатанглиги остида, кўзаҳўр меҳмонларидан, ҳарчи ҳайит чой-чақани ишлаб қолдилар.

Рўза ойларининг «ҳусни латофатига хол қўшадиган хумори муштлашишлар район милиция рўйхатида қайд қилинмадилар. 40

Тиловати қуръон, «хушнуди раҳмон» бир нави чанқов босди... Фақат Машариф оқсоқолнинг бурун ва пешонасида, бефаҳм фаррошнинг густоҳлиги билан чанг босган бурёнинг ғубори кўринади.

10 Шу сўнги рамазонда Ўзбекистоннинг турли ерларида эллик чоғлик масжидлар клубга айланди. Қолган-қутган масжид, хонақоҳларни ҳам бугун-эрта замоннинг сўроғига жавоб берадиган ижтимоий манзиллар қилиш учун ишчи-деҳқонлар бар қистириб, енг шимарганлар. Сўфи билан домудла-имом жойнамоз қўлтиқлаб, кўчаларда ийд кутар эмишлар. Утача мухлислар бурё орқалаб пешволарининг орқасидан юрибдилар.

Бундан буёққа келадиган рўзалар тўғрисида Ризвон Маймоқни гапга солибдилар.

20 — Эй болаларим,— деган эмиш у, Маккатублони йўли берк деб эшитдим, чинакам рўзаю намоз, буёқ томонларга ҳадди бор ўтади, бохудо, сиз билан менга рўза чикора? Туф,— деб носини ташлар, лачагига лаб артар эмиш.

Ўзини ҳар тўғрисида билимдон ҳис қилиб юрадиган бир биродарим келиб, рамазон ичи сотилган ичкиликларнинг ҳисобини бера бошлади. Бир қанча ичқувчанлик (цифрлик) саноқларини айтиб ташлади. Ўзим тандуруст, шаҳодатим қабул қилинса, оддий вақтларга қараганда икки баробардан мўлроқ сотилибди, деб ўйладим.

30 Туяни шамол учирса — эчкини осмонда кўр, деган эканлар. Биринчи рақъатдаёқ таҳорат фосид бўлса, намознинг қандай барака билан тамом бўлиши маълум.

Рамазон ойи шунча шум-шумлик билан ўтгандан кейин, унинг доврўғига боис бўладиган ҳайити нима бўлар эди?

Тошкент студент-студенткалари ҳаммалари якдил бу йил ҳайитда байрам қилмасликка сўз бириктирибдилар.

40 Самарқанд худосизлари, ҳайитга қарши карнавал ўтказар, рўза тутиб, ҳайит қилгувчиларнинг иғволикларини бамаъни ошкор кўрсатар эмишлар.

Андижон, Фарғона комсомоллари ҳайитга қарши ҳайит қилар, ҳар ер-ҳар ерларда худосизларнинг мажлисларини чақирар эмишлар.

Рўза ойи ичида, ҳайит олдидан худосизларнинг сони бир ярим ҳисса кўпайибди. Худосизлар союзидаги-

лар: «Худо хоҳласа, келаси йилда битта ҳам худолик киши қолмайди»,— дейдилар.

Амр воқеага кўз ташлаган киши, диний ҳайитларнинг кундан-кунга ирғай мисвокча истеъмолдан чиққан эканликларини кўради.

Биз диний ҳайитлардан орани бўшатиб қўйишликни сўраймиз. У кетар олдида жуда мантиқсизча бизга қараб:

— Нега хотинингга кавуш олиб бермадинг?— дейди.

10

1928

РАМЗ

Бутун турмуш, қимирлаб турган жон ҳаммаси «рамз»дан иборат, кўзга кўринган, қўлга тутилган ҳар бир нарса, бир-бирининг рамзи.

Бефаҳм, пайтавақулоқ кишиларнинг рамзи ҳўкиз бўлганидай, алдамчи, айёр, доғули кишиларга тулки рамз бўлади.

Баҳор деганда — экин маъракаси рамз бўлгани каби, деҳқон деганда — пахта ширкатлари, завод, бўнак улашиш пунктларининг эшигида қатор турган бир тўда гўхлула кишилар эсга келади.

Хуллас, дунё рамзлар билан тўла.

Шунинг сингари бир кишининг лақаби «ўрдак» экан, унинг олдида бир ўртоғи кунни булут қоплаганини сўйлабди. «Ўрдак» лақабли киши ўша ондаёқ ўртоғи билан ёқалашиб кетибди.

Сабабини сўралганда:

«— Ахир кунни булут қопласа, ёмғир ёғади деган сўз, ёмғир ёққани, ҳамма ёқда сувлар айқириб оқа бошлайди, деган сўз. Сувлар айқириб оққани ўрдакларнинг бахти, улар шўнғиб-шўнғиб бу сувларда яйраб сузадилар — ўртоғим ҳам менга тегажаклик юзасидан шуни рамз қилди. Бинобарин у билан ёқалашишда ҳақлимен»,— деган экан.

Рамз деган нарса фаҳм жиҳатича зукко бўлган кишилар тарафидан айтиладир-ку, жумбоқ сингари бошқалар ўйлаб топадилар.

Биз ҳам сизнинг олдингизга бештагина рамзли саноқлар берамиз.

40

Мана:

1 200, 400, 300, 700.

201

Шу саноқларнинг ҳар бири бир ажойиб ҳодисанинг рамзи. Шу саноқларнинг ҳар биттасига бир неча киши рамз билан боғланган. Биз ҳозирги ҳангамамизда буларнинг ҳеч қайсиларининг номларини айтмаймиз.

Фақат саноқнинг қайси важҳдан рамз бўлганин сабабини кўрсатамиз.

- 10 Етмиш тўққиз — бу сон Қашқадарё округи Қосон районида бўлган бирдан-бир пахта заводи. Бу ерга ҳар йили кузда деҳқонлар арава-арава, от, эшак, туяларга ўнгариб ўзларининг йил бўйи қилган меҳнатларининг меваси, нуқрадай пахталарини келтириб топширадилар. Бу ерга келган пахталар чигити ажратилиб, тозалангандан сўнг мамлакатимизнинг узоқ шаҳарларига бориб, яна ўзимизга мато бўлиб қайтади. Яъни бу завод очга — овқат, яланғочга — пўшак берадиган жой. Ана энди. Тўрт юз — бўлса, бу сон етмиш тўққизнинг асл маъноси. Деҳқонлар, агар шу тўрт юз бўлсагина келаси йилда сизга пахта топширадилар. Шу тўрт юз, бир қанча десятина ерларни
- 20 яшнатадиган, пахтанинг чигити.

Етмиш тўққизинчи заводда деҳқонларга аталиб тўрт юз пут яхши чигит сақланган эди. Заводдаги баъзи кишиларнинг бепарволиги орқасида очиқ ҳавода қолиб чириди. Бир пулга, ҳатто ҳайвонларга беришга ҳам арзимагандай аҳволга келди. Энди етмиш тўққиз билан тўрт юз саноқлари орқали кимлар масъул, кимлар жавобгарликка тортилади, кимлар шундай бепарволик билан деҳқоннинг кўзига чўп ташлади — бу рамз. Буни ўйлаб топиш сизнинг гарданингизда.

- 30 Сиз шу рамзлар орқали текшира бошласангиз, шу заводда бино солиш учун келтирилган бир қанча чириб ётмоқда бўлган тахталарга ҳам йўлиқасиз.

Етти юз — бу сон ўзининг салмоғи билан ҳам сизга анчагина тўралашган кишиларнинг рамзи эканин кўрсатиб туради. Дарҳақиқат бу рамз орқасидан тафтиш олиб борилса қаторасига, ҳазилакам эмас, Шаҳрисабздай шаҳарнинг бир бутун дафъи эҳтиёжи кооператив идорасининг ҳайъат аъзоларига бориб тақалади. Чунки улар, деҳқонлар айтиб берган тишлам нонга зориқиб,

40 беш қадоқ ун учун халта кўтариб зир югурганда, етти юз пуд момиқдай унни заҳ, усти очиқ ҳавога қўйиб чириб, моғорлаб расво бўлишига сабаб бўлдилар. Ҳозир идора аъзолари:— биздан нима, бир энлик акт билан иш аппон-саппон деган фикрда эмишлар.

Уч юз сони бўлса, бул ҳам ўша бир энлик актга тиркаладиган. Мижғовлик қилиб текшираман десангиз,

яна қайтадан ўша юқорида зикр қилиб ўтган Шаҳрисабз матлубот кооперативининг идора аъзоларига бориб тақалади.

Бул ҳам етти юз сингари жуда бахтсиз рамз. Чунки бунинг орқасида чириб кетган уч юз пуд картошка ётади.

Кўп деҳқонлар қиш бўйи сув қайнатиб, ичига тош солиб сабр қилдилар. Бул ҳам бир нави қаноат, деб тишнинг кирини сўрдилар. Аммо шу пайтда дафъи эҳтиёж кооперативида шу янглиғ бўлимсизлик, бепарволик, ўз гарданидаги вазифасини сунистеъмом қилиш давом қилди. 10

Энг охирги баён қиладиган бир минг икки юз саноғи «Камбағал деҳқон» тарафидан эсга солиш тариқасида майдонга ташланган рамз, «Камбағал деҳқон» қайси ширкат эканин айтмайди. Лекин яқин ўртада чиққан «Камбағал деҳқон» газетаси Шаҳрисабздаги бир ширкатда бир минг икки юз пуд ун юқоридаги сингари чириб кетганини «Бир минг икки юз пуд ундан тахир хамир» сарлавҳаси билан босган эди. Ҳалигача бу хабар текширилган эмас. 20

Энди ўша ширкат идора аъзолари — округ тафтиш назоратига шу бир минг икки юз саноғи билан бориб ўртоқлашадилар.

Бу галча шу беш рамз кифоя. Дуруст текширилса, рамзларнинг орқасидан яна рамз бўлгундай жиноятлар ошкор бўлғай.

1928

ҚИЛВИР

Иса Усмон ўғли деган бир «оғайним» бўлгучи эди. Аммо қурғур ўзи кўп дилбар, серчақчақ, улфат кўрган йигит эди. Биз у билан кўп маротаба қўлбола мусаллас солишиб ичганмиз. Ўша ўртоғим болалик вақтларида қилвир тухуми билан ҳаммани доғда қолдирарди. Эртадан кечгача пойнакхўрлик эди. Бедана уриштирганда нуқул қочоқ шаллақи беданаларни кўтарар эди, ҳийлагар эди-да, қурғур, ҳийлагар. Ўзини ҳам анчадан бери кўрганим йўқ. Одамларнинг айтишига қараганда, фирқага ҳам ўтиб олган, деб эшитаман. Унга ҳам ҳийла ишлатган, бўлмаса уни ким фирқага олар эди? Бир амаллаган, бировни — ака, бировни ука,— деб, ишқилиб ишни ўхшатган. 30 40

Яқинда бир қадрдоним:

— Исанг адвокатлик қилаётибди,— дейди.

— Оббо ҳароми-ей ўринлатибди.

Жуда ҳам ўзига мос касбни топибди. Бу ишда ҳам кўпинча хитирлик қўл келади,— дедим.

Уртоғим яна сўз бошлаб:

— Танийсанми? Шерали Мирзоҳид ўғли-чи, ҳув Со-
чак қишлоқлик Мирҳосилнинг укаси? Уша бир вақт-
лар Шўролар ҳукуматининг устивор туришига жону

10 дили билан қарши турди.

Қулай пайт келганда қўлидан келган ёмонликни қилишдан тоймайди. Охири ишчи-деҳқонларнинг газа-
бига гирифтор бўлиб, Ўзбекистон тупроғидан бадарға қилинди. Аксилинқилобчилик билан кун кечирмоқчи бўлганларнинг оқибати нима бўлар эди? Жазосини тортди. Уша Шералининг акаси Мирҳосил икки йилдан буён минг-минг ақчаларни сарф қилиб, укасини бадарғадан қайтариб олиб келишга уннайди. Ундан

20 ошиқ адвокатлар билан ошна-оғайни тутуниб «Укамни келтиртириб бергин», деб илтимос қилади. Адвокатларнинг феъли маълум. «Бугун, эрта, индин», деб

Мирҳосилни соғим сигирдай эмадилар. Ахири Мирҳосил одамларининг дарағи билан бизнинг «оғайни» — «адвокат» Иса Усмоновга дучор келади. Исанинг иши маълум. Шундай бир жиш рўбарў келгандан сўнг қўлдан чиқарадими? Дарров Мирҳосилнинг уёғига-буёғига ўтиб, «Укангизни қирқ кунга қолмай келтириб бераман»,— деди. Бор бўлашадилар. Мирҳосил агар

30 Иса Усмонов укасини келтириб берса 3000 сўм бермоқчи бўлади. Иса бўш келмайди. Мирҳосилдан 1500 сўм заколадни нақд олади. Мирҳосил билмайдикки, укаси ўз гуноҳига борса, жазо муддатини тўлдирмагунча ҳеч кимнинг воситачилиги билан қайтмайди.

Иса сингари қилвирчиларнинг ўйлаган воситачилик замонлари, мунофиқлар ҳукм сурган оқ пошшо вақтида бирга қўшмозор қилинган. Ҳар ҳолда Иса бир ярим минг сўмни олиб Ўзбеквинонинг остонасига лунжини қўяди. Кеча-кундиз иши таралла эмиш. Мирҳосил

40 «Укам қани, қирқ кун эмас, қирқ ҳафта бўлди, ахир», деса, Иса мастлик билан «Қолган 1500 сўмни даво қил!», дермиш.

«Уртоғим»нинг қилган ишларини эшитиб ичагим узилгунча кулдим. Менга бўлган ишларни сўзлаб турган қадрдонимга қараб:

— Мирҳосилни кўрсанг салом деб қўй. Исага айтгилки, яқинда уни бадарғадаги Шералининг олдига

юборадилар. Шерали билан баҳамжиҳатлик билан қайтармишсанлар, дегин,— дедим.

1928

«МАН БА АЖЗУ ҚУСУР МУЪТАРАФАМ...»

(Тартиб ва интизом тўғрисида)

Ўз-ўзини танқид шиори кўтарилгандан кейин, танқид еганларнинг кўпи юқоридаги бир пой байтни айтадиган бўлдилар. Дарҳақиқат, айбинг оламга фош бўлгандан кейин, тониб бўлмайди. Чор-ночор ўз ажз-қусурингни эътироф қилишга мажбурсан. 10

Ман бу ячейканинг учётига янги ўтган эдим. Олдинги уч мажлисга ўз вақтида давом қилдим. Соат тўртга чақирилган мажлис кўпинча соат олти-еттиларда очилиб, унда ҳам кўпинча аъзоларнинг давомсизлиги, маърузачининг келмагани жиҳатидан навбатдаги масалаларни кўриш билан мажлис ёпилар эди. 20

Менинг мажлисларга ўз вақтида қатнаб туриш учун бўлган фаоллигим бу ерга қўл келмади. Дар қатори ёрон бафуржалик билан қатнайдиган бўлдим. Бир кун ячейка котиби мени чақириб:

— Ўртоқ, сиз бизнинг ячейкамизга янги келгансиз. Мажлисларга ўз вақтида келиб туришингиз керак, бўлмаса виговор берамиз,— деди. Мен ҳайронликда қолдим. Ячейка котибига камоли эҳтиром билан дедим:

— Афв этинг ўртоқ, виговорни икки дона заказ қилсангиз экан: биттаси — сизга, биттаси — бизга. Лекин танлаб олиш ҳуқуқи аввал сизда. 30

Ячейка котиби менинг сўзимни уқиб етмади бўлса керак, таажжуб билан:

— Нима?!— деди.

— Афв этасиз, бутун аъзоларда шундай давомсизлик бор. Ўзингиз ҳам кўпинча мажлисга келмайсиз. Ман янги бўлганим сабабли сизга тушуна олмай қолдим. Виговор энг олдин сизга берилиши лозим.

Ячейка котиби кулди, чўнтагидан папирос қутисини чиқариб менга тутди-да, ўртоқ, сиз анча фаол кўринарсиз, келаси мажлисда сизни бюрога кўрсатиш керак, иннайкейин ўзингиз яхши биласиз, бизнинг аъзоларнинг кўпи ишлик кишилар. Турли ерларда банд бўлиб мажлисларга ўз вақтида улгуриб етолмайдилар. 40

— Нима ҳам деб бўлади, ўзингиз ўйлаб кўрингиз,— дедим.

Ячейка котиби билан бўлган бу суҳбатдан кейин ман жуда ҳам чечовланиб мажлисларга истасам келадиган, истамасам келмайдиган бўлиб қолдим.

Сўнгги уч мажлисда тўққизта масала кўрилди, бунинг еттигиси тартиб-интизомга оид масалалар эди.

10 Тартиб-интизом масаласида менинг ҳам исмим зикр қилинган бўлди. Лекин ячейка котиби «бу кишига айб қўйиб бўлмайди, кўп ишлар билан банд» деб ҳимоя қилди.

Аъзолик бадалларини тўлашда ҳам ўртоқларнинг қатнашиши яхши экан. Масалан, бизда кўпчилик уч ойгача взнос тўламаганлардан бўлиб, беш ой, олти ой тўламаганлар ақаллият экан. Мен, албатта, кўпчилик тарафда бўлғувчи бир киши. Шунинг учун уч ойгача тўламаганлар қаторида қолдим.

20 Ишқилиб нима десангиз, деяверинг, мен бутун ўртоқларим томонидан айтаманки: «Мо ба ажзу қусур муътарофем».

1928

ТЕЛЕФОНДА АНКЕТА ТЎЛҒАЗИШ

«Телефонда анкета тўлғазингиз» деган янгиликни эшитиш билан икки бош бармоқ орқаси билан қовоқни силлаш ярамайди. Чунки бу нарса янгилик ҳам эмас, фантехникага ҳам кирмайди. Балки, ўзимизнинг ҳаётимизда ҳар куни, ҳар соат воқеъ бўлиб турадиган турмушавий ҳодиса:

30 — Жингиррр...

— О...

— Дайти пажалиска эски шаҳар.

— Тамом.

— Жингир-жингир...

— Қаердан?

— Ўзингиз кимсиз?

— Ахир ўзингиз қаердан?

40 — Отингиз нима, фамилиянгиз ким, хизмат жойингиз қаерда, лўмбрингиз борми, ижтимоий аҳволингиз қандай?..

— Андак сабр қилинг, ука, ахир, савол қочмайди. Ўзингиз қаердан гапираётибсиз? Бунни айтинг!

— Номер 9.

— Шунни айтинг-да. Бу ер рўйхат шуъба.

— Отбой беринг.
 — Жингирррр...
 — Тамом.
 — Қаердан?
 — Номер 9.
 — Балли, ўртоқ, сиз кимсиз?
 — Ўзингизга ким керак, қаерда туғилгансиз, ўзингиз қаердан гапираётибсиз, онангиз билан хотинингиз бор эдими, телефонингиз борми, қайси миллатдансиз, телефон номерингиз нечанчи? 10
 — Ёшим нечада дедингиз?
 — Туф,— дедим аччиғим келганидан.— Падарингга минг арава сендақа бемазанинг! Ахир менинг миллатим, ёшим сенга нимага керак?!

Телефонни ташлаб ўз ишимга кетдим. Орадан ярим соат ўтгандан кейин яна келиб қулоқ солсам, ҳали ҳам савол-жавоб:

— Инқилобгача нима ишларда бўлдингиз?..
 — Ўнг-терисига қарамасдан ҳадеб жингиллата бердим. 20
 — Лекин, қойил қилибманми?

1928

ҲУСН

(Маъжун фалосифадан боби сездаҳум)

Биз икковким замон фалосифасининг ягона файласуфларидан эдик, вақти муколамада ҳар ду тарафнинг вужуди тарки сужудида ашуро байрами занжирзалаларидек муҳтожи таъмир жароҳатлар пайдо бўлур эди. Бу гал ҳам биримизнинг қўлимизда мустаҳаб обдаста ва яна биримизнинг қўлимизда лунжидан ушланган нағалли сағри кавуш. Сўз бозорида яктолик даъвосин қилур эдик. Ўртоғим суханнавозлик қилиб деди: 30

Ҳусн бир неча кампирлар маошин бемалол
 этгай,
 Ҳусн қирғий бўйин, қош ўйнатишдир, деб хаёл
 этгай,
 Қаримсиқ, безбетга неча тамтамлар бериб оро,
 Бизимдек лақмаларга саҳнаи бозорда ҳол
 этгай.

Мен ўжарликда ўртоғимдан пешқадам эрдим, дедим: 40

Ҳусн пардоздирким, чолларни бесоқол этгай,
Ҳусн деб қош териб ўртасига бир жўра хол
этвай,
Патентсиз, серунум бир касб қидирган қайси
хушёқмас,
«Бу ҳам элни оқартиш», деб базм-ла иштиғол
этвай.

Уртоғимким, ҳақиқатёқмас ва кажбаҳс эди, деди:

10

Ҳусн бир дастгоҳдир, ишламай ошни ҳалол
этвай,
Ҳусн соҳибларин иқболини масъудфол этгай,
Нечунким, Берта, Лола, Ниналар концертда
рақс айлаб,
Тўзимсиз ўспиринларнинг тилин туприкда сол
этвай.

Билдимким, бир карра ўртоғим менга ғолибдир.
Гарчанд мен ҳам ундан қолишмас эдим, сўз бошлаб
дедим:

20 Ҳусн пул бўлмаса, эрлар нега ўзни аёл этгай?
Модомики, мен мағлуб экан, суханим фалсафадан
узоқ, мантиқ сўзи аралашмаган эди. Дўстим қўлидаги
сопол обдаста билан бошимга урар-урмас, мен ҳам ка-
вуш нағалини унинг лунжида меҳмон қилдим. Ҳар икки-
миздан ҳам қон — эски шаҳар халқининг базмга кетади-
ган ақчасидек ариққа равон эди...

1928

МАН (СОБИҚ) РАИСМАН

Шундай бир ҳикоя бор:

30 Бир кун бир ҳоким ойнага қараб, ўзига ўзи жуда
фахр қилар экан: «Бутун шаҳарда мendan юқори да-
ражали киши йўқ. Ҳар нимаики иш қилинса, менинг
ихтиёрим билан бўлади. Истасам — бор қиламан, ис-
тасам — йўқ қиламан. Бутун неъматлар мен жаноби
ҳурматли учун тайёр бўлиши керак. Мен ҳазратлари
бутун пастарин халқларнинг ҳокими мутлақидирман»,
дер экан. Шу пайтда бир пашша келиб бурнига қўниб-
ди-да, тилга келиб: «Сан, ҳоким, қанча улуғ бўлганинг
билан, бари бир ман санинг бурнингда, санга қара-
ганда юқорироқ ўринда тураман»,— дебди. Дарвоқе,

208

ҳоким ўйлаб-ўйлаб кўриб: «Ман баланд даражалик жанобдан пашша ҳазратлари улуғ экан»,— деган қарорга келибди.

Бу энди ҳикоя. Лекин худди шунга ўхшаган бир ҳақиқат эшитмоқчи бўлсангиз, қулоғингизни бир нафас қарз берасиз.

Тойлоқ Бўтабоев, тағин бир марта қичқириб айтмиз, ул жаноб ҳурматли Тойлоқ Бўтабоев сохти сумбатига лайлак қўнган, кимсан Андижон округ Наманган район, Ёрқўрғон қишлоқ, Қатай жамоа пахта ширкатининг собиқ раиси. Тойлоқ Бўтабоев ўз мансабини айта бошлаганда жуда қалқала билан айтадию «Ёрқўрғон қишлоқ, Қатай жамоа» деган сўзларни эшитилар-эшитилмас қилиб гўнғирлаб қўяди. Айниқса, «собиқ» сўзини ҳеч айтгиси келмайди. Айтганда ҳам ўқи-маган хотин-қизларга бари бир, чунки улар «собиқ» сўзининг маъносини англамайдилар. Шунинг учун хотин-қизлар олдида ҳар қанча мақтанса бўлаверади. Масалан, Солиҳа опани ишонтара олади. Солиҳа опа Тойлоқ Бўтабоевнинг Қатай пахта ширкатига (собиқ) 20 раис эканини ҳам билади. Бўтабоевнинг ўн икки червон оладиган моҳиёнаси «бор»лигини ҳам билади. Чунки Тойлоқнинг ўзи шундай деган. Солиҳа опа Тойлоқнинг шу гапларига ишониб, ўз эридан чиқди. Лекин алданганини кейин фаҳмлади. Тойлоқ Солиҳа опани эридан чиқариб нафсига қурбон қилмоқчи эди. Иши битди. Энди у бошқа бир кишини олмоқчи. У Робияхон Қозимовани олмоқчи. Шунинг учун Солиҳа опанинг Тойлоққа кераклиги йўқ.

Робияхон қишлоқнинг фаол хотин-қизларидан, ўтача жонкуяр бир хотин. Тойлоқ Бўтабоев Робияхонни шу ваядан ўзига хотин қилгиси келади. Алдади-сулдади, эридан чиқарди. Лекин кейинги пайтда албатта унинг аксини қилди. 30

Тойлоқ Бўтабоевни «алай-балай» деган киши номаъқул айтади. Чунки у, масалан, қишлоқда ўзидан катта бир киши йўқ эканини ҳаммага билдириб қўймоқчи. Шунинг учун унинг қанча гуноҳи бўлса ҳам айбга «саналмасин».

Мирзажонов деган бир деҳқон далага овқат олиб кетаётганида Бўтабоев уни милтиқ қўндоғи билан уриб ярадор қилди. Бир неча фурсатдан буён Мирзажонов кўрпа-тўшакда Бўтабоев ҳокимлигининг мазасини тотиб ётибди. 40

Тойлоқ Ёрқўрғонга боришда йигирма сўмга извош кира қилган ва пул сўраган извошчини тутиб олиб ур-

ган эди. Бу ишни жўрттага пул бермаслик учун қилгани йўқ. Извошчи: «Тойлоқ акам ҳақиқатан қишлоқнинг эгаси»,— деса бўлди.

Тойлоқ ўйлайдики, ҳамма, истасин эр, истасин хотин, ким бўлса бўлсин, шу қишлоқ халқи: «Қишлоғимизда Тойлоқдан каттакон амалдор йўқ»,— деб ўйласа бўлди. Ўйлабдилар ҳам. Чунки, қирқ нафар аъзога эга хотин-қизлар коллективи Тойлоқ Бўтабоев дастидан ёпилди. 16 январда шўро сайлов мажлиси Тойлоқ

10 Бўтабоевнинг битта иғвоси билан тўс-тўполони чиқди, тарқалди.

Шундай ишлари бўлгани билан Тойлоқ Бўтабоевга ҳалигача ҳеч ким ҳеч нима дея олгани йўқ. Ўйлаб кўриш керак. Буни кўрган ҳамма ҳам: «Қишлоқда Тойлоқдан катта жаноби олий йўқ»,— деган фикрга келди. Биз ҳам шундай фикрга келдик. Тегирмоннинг шақилдоғи, қассоб бозорнинг мўйноғи бўлгани каби, Қатайнинг кироёи Бўтабоеви бор.

1928

20 ИШ ҚОПИ БИЛАН, ГАП ҚОФИЯСИ БИЛАН

Тўрачилик билан кураш, тежаш, ҳужум...

Қайси бир маърузачининг оғзига кўз тиксанг, гапириб-гапириб келиб, охирига: «Бизнинг галдаги вазифаларимиздан» деб, шу учтадан биттасини қистирадиган эди. Улмаган сўлтибош буларга яна бир масала қўшилганини кўрди: «Маданий инқилоб учун кураш...»

Кеча местком саркотиби: «Бормасаларинг союздан чиқариб қўяман. Бари бир ўзларингга қийин бўлади», деб олдига солгандай қилиб мажлисга бошлаб тушди.

30 Мажлисда ўзимизнинг маҳаллалик биттаси маърузачи экан. Гарданининг томирини ўқлоғидек чўзиб, қўлини пахса қилиб, ўша тўртинчи вазифа тўғрисида наҳотки тўрт соат гапирса!

— Биродарлар,— эмиш,— биз биргалашиб туриб улфатчилик йўли билан, дастлаб оилаларимизни ўз таъсирида қолдирган эски урф-одатлар билан қатъий курашмоғимиз керак.

— Бу сўзларингга мен қойил,— дедим.— Фақат, кунни кеча: «Синглимга бешик тўйи қиламан», деб уста

40 Шарифнинг чирмандасини Ибодат холага сўраб олиб берганингга тушуна олмадим, адаш,— дея гўнғиллаб қўйдим. ◊

Фафур Фулом ва Берди Кербобоев. 1964 йил.

— Туғилиш ва исм қўйишдаги эски одатларни йўқотиш, хатна каби тиб нуқтаи назаридан ноқулай операцияларга барҳам бериш лозимдир,— деди.

«Бу гапинг ҳам тўғри!», дедим ичимда, ҳали кўп оғайниларимиз доктордан дояни афзал кўриб, китоб қарамасдан исм қўймайдилар. Хатнани бир турли грех фаҳмлайдилар.

— Уйланишда ҳам ортиқча чиқимларга йўл қўймаслигимиз керак. Рўйхат шуъбасидан ўтишдан бошқа машаққат бўлмасин. Улим-йиғимлардаги эски одатларга ҳануз зарба бера олганимиз йўқ. Бунда ҳам ўзимизнинг янги усулимизни қўллашимиз керак. Токайгача ғассол, домла, сўфи, маърака деб чиқимдор бўламиз?..

— Ҳой!— дедим ман,— ҳали мен сени фаҳмлаганим йўқ экан, гавҳар экансан-ку. Андак панжангни ёз, бир

чеккадан санаб берай. Кўп «қизил тўй»ларни кўрдик-ким, алангасига меҳмонларнинг кўзи қизарган эди. Жуда кўп маст ишчиларни, бўзчи ботирларни биламизким, улар: «Еган-ичганим ҳаром, болам ҳароми бўлмасин», деб, буқтирма шаръий никоҳ билан уйланган эдилар. Энди: «Ўликка тил тегизиш яхши эмас, бежаноза тўнғиз қавмида кетишга, аравада бориб ҳинди мижоз куйдиришга биз қарши», деб кўпчиликнинг саводсизлигидан фойдаланадиган, очиқроқ

10 айтсак, Заҳириддин аълам байроғи остига тўпланадиганларга кандукдан жой кўрсатар эканмиз-да, деб жуда севиндим.

— Ишчи-деҳқон хотин-қизлари ўртасида тарбия масаласи ҳам эсдан чиқадиган иш эмас. Уларнинг маданий сифатларини кўтаришимиз керак. Уларни тарбия қилмагунча соғлом насл, тоза мияли ёш бўғинларга эга бўла олмаймиз...

Бу гаплар менга жуда фором келди. Азбаройи севинганлигимдан: «Омон бўлсанг, эгилигимиз нима

20 бўлса гапирадиганга ўқшайсан, азамат!», дедим. Дарҳақиқат, Халча буви, Зумрад кампир, Ойниса хонимларни мастураликдан қутқаздик. Уларни тирикчилигимизда занбарнинг бир томонини кўтарадиган ҳолга келтиришимиз керак. Масжид жиловхонасида, самоварда, театр, киноларда, кўча-қўйда томоқ қирди қилиб хушомад сотувчи, тарбия ишларимизга дўнг қўйгувчи ошиқ ким бўлса бўлсин — ёшларданми, қирчилламарданми, соқолинг кўксингга тўкилгурларданми, бари бир суробини тўғрилашимиз лозим.

30 — Ёшлар тарбияси бизда кўнгилдагидек эмас, комсомолларимизда, кашшофларимизда ва ташкилотга уюшмаган ёшларда ахлоқ белангилиги бор. Ичкиликка берилиш, папирос чекиш каби масалаларда ўзини тутолмаслик ҳар муюлишда кўзга чалинади. Ижтимоий томонимизни соғломлаштириш, ишчи-деҳқон кўпчилигини турли хурофий одатлардан озод қилиш учун клуб, тўгараклар, қизил чойхона, театру, кино, курслардан фойдаланайлик. Ҳозир булар бизни қаноатлантира олмайдилар.

40 — Бошинг оғриқ кўрмасин, шоввоз, бу гапларнинг жуда ҳам сингишлик гаплар бўлди,— дедим.

МАКУН ИСРОФ МАИ МАЖЖОНИ

Айниқса, бизда қоғоз танглиги ҳукм сурадиким, кўра била туриб, бир парча қоғозни исроф қилган киши қурилишимизга зарба берган ҳисобланади.

Бу тўғрида Бутуниттифоқ Марказий Ижрокоми ва Ўзбекистон Марказий Ижрокомларининг алоҳида қарорлари бор.

Пода келганда ғайратга кирган қизга одатда «нўноқ» дейдилар.

Бухоро район меҳнат суди, Бухоро меҳнат шуъбалари, дар қатори ёрон меҳнат комиссарлиги ҳам шу подачи қизи каби «нўноқ» деган отни олгиси келмади. Улар қоғоз тежашни бу қарорлар чиқмасдан икки йиллар илгари амалга ошира бошладилар. Ердами, делолардами кўринган парча-парча қоғозларни мустаҳкамлик билан сақламоққа бошладилар..

Шундай қоғоз қаҳат бўлиб турганда, уч йилдан буён бедарак қолиб кетган бир ишни орқасидан қидириб юрган Ҳабибулла Олим ўғли анчагина «бемаъни».

Ўйлаш керак, Ҳабибулланинг бутун аризалари, суд қарорлари, терговчи тафтиш актлари бариси-бариси бир қучоқ қоғоздан иборат, шундай суммани — бир мулкни сақламай, нима сақлансин?

Қоғоз йиғиштириш ишининг ривожланиши, қоғоз исрофгарчилигига қарши ўтказилиб турган маъракага қараганда, албатта Ҳабибулланинг ўз хўжайинидан ҳақ талаб қилган қоғозлари омон қолмайди. Улар аллақачон истеъмолдан чиққан қоғозлар қатори комиссияга топширилган. «Бу қолган» деган киши бекор айтади.

Ҳабибулла Олим ўғли Когон шаҳарлик бир камбағал мардикор. У 1922 йилдан бошлаб ҳамшаҳари Комил Авазов деган кишида хизмат қила бошлади. 1927 йилда Комил Авазов Ҳабибуллани бир тийинсиз кўчага ҳайдади. Ҳабибулла меҳнат судига ариза берди. Судда Авазовнинг адвокати Гальперин ва ёру биродарларнинг ёрдами билан иш Ҳабибулланинг зарарига ҳукм бўлди. Ҳабибулла суд ҳукмидан норози бўлиб, ишни меҳнат шуъбасига берди. Меҳнат шуъбаси ишни меҳнат халқ комиссарлигига ўтказди.

Мушук «мов» этди, қарға «қағ» деди, олди, қочди, кетди, дегандай ора йўлда Ҳабибулланинг уч ойлик валаки саланглиги бир пул бўлди. Бутун ҳужжат қоғозлари «исроф» бўлмасин деб йўқолди.

4934, 5264, 5096, 4489, 4245 — бу номерлар Ҳабибулланинг 5 йиллик меҳнатига, 8 йиллик саргардонли-

гига тақилган тамғалар, йўқолган қоғозларнинг кирди-чиқди, расмият сонлари.

Гап шуки Ҳабибулла энди Авазовдан ҳақ даъво қилмасин. Қоғоз тежаш шиорини ёдида тутсин. Чунки қадим китобларда: «Текин сувни ҳам бекорга исроф қилма — макун исроф маи мажжони», деб чакки сўйлаган эмаслар.

1929

«УЙНАШМАГИЛ АРБОБ БИЛАН...»

10 Ҳар замонанинг ўзига яраша важ-карсони бўлар экан. Қадим вақтда йигит-яланглар эртадан-кечгача сандироқлаб келиб, кечқурун уй ичларига минг турли баҳоналар қилар эдилар. Бизнинг қишлоқдаги Туронсангров ҳам куни бўйи жўрабўзада, гоҳо Кўканнинг ўтовидаги жувори қиморда юриб келиб, овулга қайтганда, биров:

— Ҳей, Турон, эртеметдин буён қая жўғолдинг?— деса, пайт қочирмай:

20 — Уйбой, бир қудойди бендесини намаз-нияз қилувға-да қўймайсиндарби, мўлладин имон шарт уйре-ниб жатайдим,— деб жавоб берар эди.

Замон ўзгариб мулладан имон шарт ўрганишга эҳтиёж қолмади. Шу қатори қилинадиган важлар ҳам ўзгарди. Биронта киши куни бўйи пивохонадами, чойхонадами, алоҳида меҳмонхоналардами, одам қилмаган номаъқулчиликларни қилиб келади-да, «Қаерда эдинг?», десангиз, сизга қараб «аблаҳ»лигингизга ҳайрон қолади ва мағрурият билан: «Мажлисда эдим», деб жавоб беради.

30 Бўлмаган мажлисларни баҳона қилиб, ҳафта бўйи ҳовлига қайтмайдиган вадаванглар ҳам йўқ эмас.

Замонамизнинг энг пўрим важи — «мажлис» деса бўлади.

Хўжанд округ Овчи қалъачасида ҳам худди шундай бўлди. Қишлоқ шўросининг раиси Абдуфаттоҳ Аҳмадали ўғли шу йил 3 январда қишлоқнинг фаола хотинларидан бўлган Турғунбиби Илёс қизини Ботир Афзалов деганнинг ҳужрачасига «мажлис»га чақирди.

40 Айни Шўро сайлов маъракаси қизиб турган кезлари, ўзини сайлаш ва сайланиш ҳуқуқига молик, деб ҳис қиладиган азаматларнинг мижжа қоқмай иш билан банд бўладиган вақтлари. Турғунбиби ҳам «Бирорта муҳим масала бўлса керак» деб, шоми ғарибон-

да, чирқираб йиғлаб турган боласини ташлаб «маж-
лис»га келди. Хужрада Абдуфаттоҳдан ташқари Жаъ-
фар Зариф ўғли ҳам бор эди.

Турғунбибига тўрдан ўрин кўрсатдилар. Нимагадир,
мажлисга, шу уч кишидан бошқа ҳеч ким келмас эди.
Охири Турғунбиби безовталаниб:

— Қани одамларингиз, вақт хуфтондан ҳам ошиб
кетди. Мажлис қиладиган бўлсак қилайлик,— деди.

Бунга Абдуфаттоҳ ака Жаъфарга қараб, секин кўз
қисиб, шама қилиб қўйди-да:

10

— Келиб қолишар, дўндиқ, сабр қилинг,— деди.

Орадам ярим соатлар ўтар-ўтмас, эшикдан биров-
нинг:

— Ана келишдилар, келишдилар, ўзлари ҳам кел-
дилар,— деган овози эшитилди, мажлис аҳли ялт этиб
хужранинг қўш табақа, ашулачи эшигига қарадилар.
Эшикдан мажлисга келадиган кишиларнинг ўрнига
икки четверть вино, бир-икки шиша шўх сув ўз «қа-
дами» билан кириб келиб қолди. Турғунбибининг ран-
ги ўчди, ўрнидан туриб кетмоқчи бўлган эди, Абдуфат-
тоҳ билан Жаъфар барига ёпишиб:

20

— Ҳой, сан хотин! Қадамингни бежо ташлама,
ўтирган жойингдан бизнинг фармонимизсиз бир қарич
силжир экансан, билки, соғ қолмайсан,— дейишдилар.

Турғунбиби қараса иш пачава, ноиложликдан қай-
тадан ўтирди. Чорак соатлардан кейин сопол лаганда
«жаркопхон»нинг ўзлари ҳам кулиб кириб қолдилар.
Бир луқма гўшт, бир кўк пиёла сабил қолгур тентак
сув апоқ-чапоқ бўлиб, «шақар гуфтор» лаблардан жу-
воз рафтор қоринларга юмалай кетдилар.

30

Турғунбибини зўрлаб соқий қилдилар.

Бошлар қизиди. Абдуфаттоҳ ака оғзида битта чан-
дирни чайнаб туриб, ўқрали сигирнинг сағрисидай
шишган лунжидан кекирик аралаш:

«Ичиб ташла!!! Ё!! Ҳеч томмасин-а... А-ал-ё-о-ор!
Улсин-н ёр-ёр!»...—
ашуласини айта бошлади.

Бунга Жаъфар ҳам эриб кетиб:

— Во-ой сан ижрокўмми, во-ой сан ижрокўм-а, раз
ижрокўм бўладиган бўлсанг, «Ўзим ҳар жойдаман»ни
айт. Ҳа, айтасан!— деб луччаклик қила бошлади. Тур-
ғунбиби қараса, «тоғни талқон қиладиган» валлама-
лар ҳам, умрбоқидай дум бериб қолибдилар. Кўзни
шамғалат қилиб, ўзини эшикка олди. Қоча бошлади.
Орқасидан бу «мажлис»нинг посбони бўлган бир неча

40

лаганбардор дувараклар Турғунбибини қайтариб ушлаб келдилар.

Абдуфаттоҳ Турғунбибига:

— Ҳой, сан хотин, ҳали ҳам бевафолик қиласанми? Агар муддаоинг амал бўлса, ман сани куни эртага мироб бўлишга фармон бераман,— деди. Бунга Жаъфар қўшилиб:

10 — Ҳа, шундоқ, агар бу кеча биз билан қўнмайдиган бўлсанг, ўликларингни Хўжабоқирғон сойига меҳмон қиламиз,— деди.

Яна зўрлик, ичиша бошладилар.

Шу пайт эшикда бир кишининг:

— Ахир «мажлис» деган азонгача бўладими, чимитдай боланинг жонига жабр бўлиб кетди-ку, укалар,— деган эътирозига, бир кишининг:

— Бу махфий «мажлис», эртагача чўзилади. Бари бир сизни киргизмаймиз. Турғун опам ҳам «мажлис»дан қутулгандан сўнг ўзи боради, сиз кетаверинг,— деган овози эшитилди.

20 Турғунбиби эри келганини фаҳмлаб бош яланг ҳолда эшикка додлаб чиқди. Эри билан бирликда бўрилар чангалидан қочиб қутулдилар.

Бу воқеани ҳарчанд жамоа ижроқўм раиси ва Жаъфар Зариф ўғли Бозоровлар яширмоқчи бўлсалар ҳам иш ўнгқовидан келмай, Турғунбиби эртасигаёқ ўн беш чақирим пиёда юриб, Хўжанд округ прокурорига ва Қистакўз ёшлар ячейкасига маълум қилади.

30 Ишнинг чаппа айланиб кетганини кўрган қишлоқ ижроқўми раиси, Жаъфар Бозоров ўзаро мажлис қилишиб Турғунбибини «Шўрога ҳақсиз, ўзи фоҳиша», деб ҳукм-қарор қиладилар.

Шунинг учун машойихлар: «Ўйнашмагил арбоб билан, арбоб урар ҳар боб билан», деганлар-да, садағанг кетай, ўқувчи.

1929

АФСОНА

(Тарихнинг такрорланиши)

40 Ҳар замоннинг ўзига яраша нодир кишилари бўлади. Булар ўз фазлу камоллари билан асрдошларига турли-туман бадиалар яратиб қолдирадилар. Шу ба-

диалар баракасида фазл эгаларининг номлари келаси бўғинларнинг тилларида зикр қилинади.

Мулла Мушфиқий номи тараннум қилинар экан, ҳар бир тожик биродарларнинг лабида табассум кўрилгани каби, Мулла Насриддин деганда турк қабилаларнинг ҳар фардида ҳам ғайриихтиёрий кулиш асарини рўй беради. Мулла Мушфиқий, Мулла Насриддинлар ўз замонларининг нодир вужудлари, уларнинг барҳаёт вақтларида қолдирган бадиалари айни замон кишилари тарафидан латифалар ўрнида дoston қилинади. 10

Асрдошларимиз ўртасида ҳам кўп нодир вужудлар борки, биз уларни фақат ўлганларидан кейингина биламиз. Ҳозирча уларнинг қадрлари йўқ.

Сиз билан менга асрдош бўлган бир киши хусусида. У ўз мавжудиятидан, дунёда яшаб турганлигидан рози бўлса ҳам, ўзининг-ўзлигидан, шу тана — шу маълум вазндаги қон, гўшт, суякларнинг ёлғон шаклидан, унга қўйилган исмдан хулласи калом инсон бўлганидан хафа. 20

Лекин «ман нега фалончи бўлмадим, нега шаклан, мазмунан фалончи комиссар, ё фалончи амалдор бўла олиш мумкин эмас!» деган маънони ўйлашга ақли етади.

У ўз хаёл корхонасида ишланган бу табиатга эътирозни, гоҳо, зоҳирига чиқаради. «Фаразан, мен фалончи» деб тасаввур қилади-да, ўша тасаввур қилган кишисининг хулқи, одати, касби ва бошқа айрим қилиқларини ўзига кўчирган бўлиб, баралла кўчага чиқиб «мен ўша киши» деб даъво қила бошлайди. Кўпинча бу янги шаклга муваффақ ҳам бўла олади. 30

Раҳимжон Солиевни ким танимайди. У, бир вақт янги шакл қидира бошлади. Энг муносиб шакл газетчилик шакли эди. Қабул қилди. Фарғона атроф қишлоқ, шаҳарларига бориб, ўзини «Ўзбекистоннинг сиёсий мухбири, мухбирларнинг раҳбари» деб таништира бошлади. Бир қанча муддатгача у бу янги шаклга муваффақ ҳам бўлди.

Лекин охири айб очилиб бир йил қамоққа ҳукм бўлди. Шарт билан қамоқдан қутулди. 40

Лекин яна, у ўзининг — ўз бўлганидан койиб, иккинчи шакл қидира бошлади. Узоқ ўйлаш орқасида топилди. Мансаб жиҳатича, обрў жиҳатича жуда хос бўлган бир шакл — Боис Комилийнинг шакли.

Дарров билет олиб 6 мартда Мирзачўл шаҳарига борди. Чойхонага тушиб, чойхўрларга ўзини «Ўзбекис-

тон шўро жумҳуриятининг Марказий Ижроком масъул котиби Bois Комилий» деб таништира бошлади. Дарров бозорга келган деҳқонлардан бир нечаларининг арз-додларини тинглаган бўлди. Бу доврўқ шу ондаёқ бутун Мирзачўлга тарқалиб, атроф-жавонибдан кишилар кела бошладилар. Воқеадан дарак олган қидириш шуъбаси ҳам, истиқболга чиқмоқчи бўлди. Кўп афсуслар бўлсинки, Раҳимжон Солиевнинг бу шакли қўл келмай қўлга тушди. Қидирув шуъбаси Раҳимжондан ўн икки соат мобайнида Мирзачўлдан чиқиб кетишини билдириб тилхат олди.

Раҳимжон жуда эҳтиром билан Мирзачўлдан ҳайдалди.

Лекин фақат бир савол миямизда туғилди: Раҳимжон Солиевдек фитначи, товламачидан қутулмоқ учун фақат бир тилхат кифоя қиладимиз? Бу саволнинг жавобини қадимдан жазо идораларидан кутган эдик, яна ўшалардан кутамиз. Бошқа иложимиз йўқ.

1929

20 ЕРНИНГ УРТАСИ

Мулла Насриддин Афандидан: «Ернинг ўртаси қаер?» деб сўраганларида, сувори бўлиб келган эшакнинг олдинги ўнг оёғини кўрсатиб: «Худди шу ер»,— деган экан. Бунинг сабабини сўраганларида: «Эшагимнинг олдинги ўнг оёғи мих зарбидан шикаст еган, менинг бутун эътиборим шу оёқнинг саломатлиги устида. Бинобарин, ҳар замон менинг кўзим шу ерга тушадир. Аммо бу гал бу бахтли оёқ дунёнинг энг ўртасига қўйилгандир»,— деган экан.

30 Дарҳақиқат, юмалоқ нарсанинг юзида муайян бир марказ бўлмайди. Истаган мавқени ернинг маркази — ўртаси демак мумкин.

Бугун биз жуда ишонч билан ернинг ўртасини — Юқори Дарғом районининг Найзатепа қишлоғи дея оламиз. Чунки бу ерда шу кечаю кундузда бўлиб ўтган воқеалар ҳамманинг эътиборини ўзига тортади. Шу воқеалар муносабати билан Найзатепа «Ернинг маркази» деган улўф номга эга бўлади.

40 Бу важҳдан Найзатепа қишлоғи Хўжаумар Қамар ўғлига миннатдорлик кўрсатсин. Чунки, у бу кичкина қишлоқни оламга дoston қилгунча озмунча урингани йўқ.

Оламга достон бўладиган воқеанинг боши «нон ва ҳурмат»дан кўтарилди.

Ҳали кўп кишилар мавжуддирки, улар текин нон ва ҳурматни жуда ёқтирадилар. Қапсан, ҳаққуллоқ кўтариб келган деҳқонларнинг эгилиб салом беришларини йилнинг тўрт фаслида ҳам кўргилари келади. Замон ўзгариб «катталар»да иззат, «кичиклар»да хизмат йўқолиб кетаётганидан албатта булар ранжийдилар.

Айниқса, қишлоқ камбағал деҳқон, батраклари ўртасида динсизлар кўпайиб, рукну аҳком шарълар эътиборсиз қолдирилиши шу диний одатлар орқасига буқиниб нон топадиган, ҳурмат кўрадиганларни жуда ҳам хафа қилади. Улар айрим камбағалларни буқтирма жойларга тортиб, энг аввал насиҳат қила бошлайдилар. Сўнгра дўқ урадилар, ҳар иккаласи ҳам коргир бўлмаса — ҳужум қиладилар.

Найзатепа батрак, камбағал деҳқонларидан Шоди Қодир ўғли, Холёр деганлар қишлоқдаги масжидни клубга айлантириш учун ҳаракат қила бошладилар. Бу хабар қишлоқ фирқа, комсомол аъзолари ўртасида жуда хурсандлик билан қабул қилинади. Ҳамма шу ишга бел боғлаб, энг шимарадилар.

Лекин қишлоқнинг бойи Хўжаумар Қамар ўғли ўз нони ва ҳурматини қўлидан бой бергиси келмайди. Шоди, Холёрларни айрим-айрим чақириб: «Бу гапдан қайтингиз», деб насиҳат қилади. Унамаганларидан кейин: «Ўзингизга қийин бўлади, ёш жонингизга ачинингиз!» деб дўқ қилади. Булар яна парво қилмайдилар.

Хўжаумар ғазабланади. Тўфонга қарши бир тола похолдай ғайратга минади. Яланғоч баданига қайиш тақади. Масжидни клуб қилишга ҳаракат қилиб юрган камбағаллардан бир нечаларини нобуд қилмоқ учун бел боғлайди. Хўжаумар биринчи маротаба бу тўғрида мулла Аҳмад деган бир биродари билан маслаҳат қилишди. Улар бамаслаҳат шундай қарорга келдилар: «Қишлоққа бир нафар домумла-имом чақирамиз. Уни масжидга қўнқайтирсак, иншоолло, масжид клуб бўлишдан сақланади. Қишлоқ деҳқонларини роҳи ростга йўлламоқ учун уйларига одам киргизиб намозга чақирамиз. Агар чиқмас эканлар — шунга қараб чора кўрамыз».

Бу фикрни Хўжаумар билан мулла Аҳмад қишлоқнинг бошқа бойлари, муллаларига ҳам маъқулладилар. Ҳаммалари ўша куниеқ бир домумла-имом топиш тараддудига тушиб, охири бир вадавангни топиб масжидга қўндирадилар.

Янги имом масжидни бир неча кун банд қилди. Хўжаумар билан мулла Аҳмад қишлоқнинг бутун янги рўзғор батрак, чоракор, деҳқонларига намозга чиқмоқлари учун кишилар юборадилар.

Масжидни бугун-эрта клуб қилиш иштиёқида юрган камбағаллар бу хабарни эшитгандан кейин жуда ҳайрон бўладилар. Албатта, булар ўртасидан намозга чиққучи бўлмайди.

10 Хўжаумар батракларни намозга чиқаролмаганидан кейин, Бақо деган бир кишига буюриб, йигирмата кетмон дастадек калтаклар ҳозирлатади. Хўжақул, Холмурод, Солиҳ, Тўрақул, Ғаффор, Ёрмурод деган мусулмон «банда»ларини алдаб, қўлларига бояги таёқлардан битта-битта тутқзади.

16 февралда булар қишлоқнинг ўрта бир ерига келиб, йигирма чоқли таёқ билан қурулланган кишиларни бир пастқам ерга яширадилар-да, Бақони додлашга буюрадилар. Бақо кўчанинг ўртасида туриб: «Дод, мусулмонлар. Манга ёрдам қилингиз!»,— деб қичқира бошлайди. Бу овозга масжидни клуб қилмоқчи бўлган батрак, ўрта деҳқонлардан Шоди, Холёр, Қодир, Ражаб, Салим, Сатторлар ҳайрон бўлиб кўчага чиқадилар. Шу онда ҳалиги йигирма чоқли кишилар буларнинг устига таёқ билан ҳужум бошлайдилар. Ҳар олти кишини ўласи қиладилар. Ҳозир шу ярадорлардан тўрттаси касалхонада.

30 Хўжаумар ҳали ҳам бўш келмайди. У дўсти мулла Аҳмаднинг кўрсатиши билан бу жиноятни бекитиш учун ўзини бу уркалтак-суркалтакка «тасодифий йўлиқиб қолган», деб кўрсатмоқчи. «Ман ҳам ёмон калтак едим», деб докторга ёлғондан қатнаб юрибди.

Район жиноят қидирув бўлими бу ваяга инониб, Хўжаумарни қамоққа олгани йўқ.

Мана, кўрдингизми, энди баҳаққи-ла, Найзатепа қишлоғи — ернинг ўртаси. Унда бўлган бу «улуғ» воқеа ҳар бир кишининг эътиборини ўзига тортади. Чунки у ерга Хўжаумар, мулла Аҳмадларнинг ўнг оёқлари босилган.

1929

40 ОЕҚ ОЛИШИГА ҚАРАЙДИ...

Қадим замонда Суқрот деган бир билимдон киши бўлар экан. Бир кун Суқрот эшигининг олдида ўлтирар экан. Олдидан бир йигит ўта кетиб туриб Суқротдан:

220

— Тагин қанчадан кейин бозорга етаман?— деб сўрабди.

Сукрот унга ҳеч қандай жавоб бермай, балки бояги йигитга:

— Юр-юр, йўлингдан қолма!— дебди.

Сукротнинг бу муомаласига шўринг қурғур йигитнинг жуда нафси койиб, «Ўлгунча қўрс бир киши экан-да, бир оғиз сўз билан бозорга қанча йўл қолганини ҳам айтгиси келмади», деб дилидан ўтказибди. 10
Ўз йўлига қараб равона бўлибди. Йигирма қадамча юрар-юрмас Сукрот йигитнинг орқасидан чақириб:

— Ҳой, ука, ярим соатлар мобайнида бозорга етсан,— дебди. Йигит бу «эси паст» чолга жуда ҳайрон қолиб, бу қилган ишининг сабабини сўрабди. Бунга қарши Сукрот:

— Ман аввал санинг оёқ олишингни билмасам, қадамингни тезми, секинми, кичикми қўйишингни кўрган бўлмасам, сани қай паллада бозорга етиб боришингни қаёқдан билай? Мана сан ҳозир манга юриб кўрсатдинг, шу янглиғ қадамлар билан бир текис бораверсанг, ярим соатда албатта бозорга кириб борасан,— дебди. 20

Шунга ўхшаш агар ман ёки сиз ўқувчи бир одамни хиппа гирибонидан ушлаб:

— Тошкент округ Тошкент район Байтқўрғон қишлоғининг муаллими Ҳодиев қандай жазога гирифтор бўлиши керак?— деб сўрасак, ушланган одам, албатта ҳеч нима деёлмас эди. Тўғридан ҳам бир кишининг жиноятларини билмай туриб, «Мунча пайтдан кейин, мана шундай жазога гирифтор бўлиши керак», деб 30
тўсатдан айтиш қийин. Муаллим Ҳодиевнинг қилғилиқларини ҳали сиз билмайсиз, бинобарин, унинг дорилахлоққа етишига, шўро даргоҳидан хайр-маъзур қилишига қанча қолганин айтилмайсиз. Мана биз шу ишқални ёзамиз.

Ҳодиев Байтқўрғон қишлоғига муаллим бўлиб чиққанидан кейингина ўзининг «ким!» эканини англай бошлади.

У яхши билдики, қишлоқ халқи онгсиз, илмсиз, лақма, гўл кишилардир. Уларнинг ўртасида биттаю 40
битта Ҳодиевнинг анордай гиж-гиж мағзга тўла бўлган «ақлли» боши соғ бўлсин. Ҳодиев ҳали тирик, қариб-чириб ўлганда қишлоқ халқи қилган «хизматлари», етказган «манфаатлари» учун мутлақо ва мутлақо унинг бошига мрамар қўйиши керак. Ҳар ким та-

насига ўйлаб кўрсин. Масалан, бир киши кўпчиликнинг манфаатига бел боғласа Ҳодиевдан нарига ўтмайди. Ҳодиев энг бошлаб ўз мудиридан тонди. Мактабда бўладиган бутун ишларни ўз фаҳму фаросати билан ишлай бошлади. Чунки Ҳодиев мудир Мирҳосил Миродиловни ўзидан кўра «идроксиз» деб ўйлайди. «Ўзимдан паст бўлган бир кишига итоат қилишга мажбур эмасман дейди,— район маорифидан келган дастур, планларни эламайди».

- 10 Ҳодиевга қишлоқнинг камбағал деҳқонларидан Султон Сиддиқ ўғлининг уйи ётиб-туришга олиб берилган эди. Лекин Наби Ҳодиев Султон акадан 40 сўм қарз бўлиб, қишлоқнинг манадай ифвогари, машҳур пахтафуруш муштумзўр Фуломбойваччанинг уйига кўчиб борди. Ҳодиевдай бир шўро муаллимини ўз пинжига олган Фуломбойваччанинг томирига қон югуриб, Ҳодиев орқали бутун шўро жамоат ишларига ўз буринини тика бошлайди.

- 20 Ҳодиев мактабга истаса давом қилиб, истамаса давом қилмай, нуқрадай пулларни санаб олгани каби ўзи ўқитиб турган кечки савдо курсини ҳам ўзига яқин бўлган ерга кўчиради. (Илгариги жойдан бир ярим чақирим узоқ.) Бу ер қишлоқнинг қулай мавқеи бўлмаганидан деҳқонларнинг ярмидан кўплари курсга давом қилмай бошлайдилар.

Шўро сайлови олдидан Ҳодиев Фуломбойвачча каби бегоналарнинг таъсирига жуда ҳам берилиб кетади. Қишлоқнинг хоҳиши, тилаги уларнинг истагига қурбон бўлиши керак бўлиб қолади.

- 30 Фуломбойваччанинг уйида қишлоқ шўросига кимларни сайлаб, кимларни сайламаслик тўғрисида яширин мажлислар қиладилар. Тўғриси айтганда Ҳодиев қишлоққа деҳқонларнинг болаларини тарбия қилмоқ учун эмас, балки Фуломбойвачча каби четларнинг акси ташвиқотларини амалга оширмақ учун чиқади.

- 40 У Фуломбойваччаларнинг кўрсатиши билан қишлоқ камбағалларидан бир нечаларини (Фулом Азим ўғли каби) ўзича шўрога сайлов ва сайланиш ҳуқуқидан маҳрум қилиб рўйхат ёзади ва рўйхат қоғозларини кўриниш ерларга осиб қўяди.

Ҳодиевнинг яна бирмунча қучоққа сиғмайдиган жиноятлари бор. Ишонмаган кишилар текшириш оқибатига мунтазир бўлсинлар.

Биз учун шуларнинг ўзи ҳам кифоя, қани ким ай-

та олади, Ҳодиевнинг шу оёқ олишига қараганда шўро даргоҳидан қувланишига қанча қолди?...

1929

ГУВОҲЛИККА УТГАН ҲУКИЗ

1979 йилнинг (биздан эллик йил сўнг) баҳор кезларидаги бир куни болалар уйининг ўқувчилари 1929 йилдаёқ Чирчиқ лабига солинган азот заводига экскурсияга чиқдилар.

Бу кеча ўша ердаги ишчиларнинг умумий ётоқхоналарида қўнмоқчилар.

10

Болалардан бир туркуми келиб, ўз мураббияларидан тарихий бир ҳикоя эшитишни илтимос қилдилар. Мураббия кўнди. Кечки машғулотдан сўнг болалар ётоқхоналарига кирдилар. Ҳаммалари гавжум бўлишиб, мураббиядан ҳикоя кутдилар. Мураббия ҳам ваъдага мувофиқ ҳикоя бошламоқчи бўлди.

— Укаларим,— деди мураббия,— ҳаммаларингиз ҳам чарчадингиз. Менинг сизга айтадиган ҳикоям ҳам ҳордиқни чиқарадиган ҳангомача тарзида бўлади.

Ўқувчилар маъқул топдилар.

20

Мураббия ҳикоясини бошлади.

— Бундан олтмиш йиллар илгари социализм қуриш учун жуда қизғин курашлар борар эди. Ҳар тарафда синфий кураш алангаланар эди. Капиталист унсурлар, бойлар, руҳонийлар ва уларнинг болалари бизнинг ҳаддан зиёда суръат билан бормоқда бўлган оғир қурилишларимизни кўра олмас эдилар. Ҳар қандай тасодифдан фойдаланиб бизга зарба бермоқчи бўлар эдилар. Кўпинча улар, бизнинг ижтимоий ташкилотларимизга ҳам кириб олишга муваффақ бўлиб, 30 камбағал деҳқон, ишчиларнинг манфаатига зид бўлган ҳаракатларда бўлар эдилар.

Ўқувчилар мураббияларининг сўзини тинглаб, сукутдалар.

— Бундан роса эллик йил бурун «Х» қишлоқли камбағал бир деҳқон қишлоқнинг бозоридан ўтиб борар эди. Унинг йўли «Х» қишлоқ чорвадорлар ширкатининг кооперативи ёнидан ўтди. Кооператив мудир Аширқул деган деҳқонни чақириб, тўсатдан:

— Қани Аширқул ака, уч сўм олтмиш тийин чиқаринг,— деди. Аширқул ҳайрон бўлиб сабабини сўрамоқчи бўлган эди, кооператив мудир оғзини қоқиб:

40

— Қўяверинг, биз сиздан бекорга пул олмаймиз.

Сизга жуда ҳам қимматбаҳо бир буюм берамиз,— деди. Мудирининг сўзига дўкон ёрдамчилари ҳам қўшилиб:

— Оббо содда одам-эй, сиз бераверинг, куйсангиз, биз кафил дедилар.

Аширқул иккиланиб уч сўм олтмиш тийин чиқазиб берди. Кооператив мудирини пулни олгандан кейин маъноли қилиб:

10 — Энди, Аширқул ака, сизнинг пулингизга бир турли, сиз кўрмаган ем берамиз. Бу ем марказдан камбағал деҳқонларнинг иш ҳайвонларига аталиб келган. Биз шу емни тажриба қилмоқчимиз. Олиб бориб ҳўкизингизга берасиз, мазза қилади,— деди.

— Хайр, барака топинглар укаларим,— деди Аширқул ака миннатдорлик билан. Қопни очди. Қайроқтошга ўхшаш, оқ билан зангор аралаш олачалпоқ рангли, палахса-палахса нарсани тортиб қопга солдилар. Аширқул бу муаммо буюмни орқалаб ҳўкизини хурсанд қилиш учун овулга борди.

20 Нима эканини суриштирмай, ҳўкизга солди. Фақат терингга сомон тиқилгур ҳўкиз тумшуғи билан бирикки туртиб емакдан бош тортиди.

Мураббия ҳикоясини шу ерда тўхтатиб, болаларга қаради.

— Укаларим,— деди мураббия,— ҳикоянинг давомида бир талай сизга ёт бўлган сўзлар эшитилди, масалан: «Терингга сомон тиқилгур», «ҳаром ўлгур»га ўхшаш, бу сўз замонасининг жумлалари бўлганидан мени кечирасизлар.

30 Болалар маъқул кўрдилар. Мураббия сўзида давом қилди:

Аширқул ҳўкизнинг тепасида туриб, емнинг яхшилиги, тўқ тутадиган эканини мақтаса ҳам, ҳўкиз унамас эди. На илож қилсин.

«Ёпирай, бу ўзи қандай мўъжиза ем бўлса экан, уч сўм олтмиш тийинга ўтдай куймасам яхши эди»,— деб бир юмалоғини олиб текшира бошлади. Аширқул ака не кўзи билан кўрсин, бу мўъжиза ем ёмғирда қолиб, ивиган, хамир бўлган, моғорлаб, қотиб, қайроқ тошдай 40 бўлиб қолган ун экан. Аширқул гарангсиди.

«Кооператив улуғлари мен билан ҳазилкаш эмас эдилар-ку?» — деб кўтарганича яна кооперативга борди.

— Ота-онанг тўйингни кўргурлар, бу қандай ем эди, сизларнинг сўзингизга кириб, ҳўкизимга уятли бўлдим, пулни қайтаринг, шоввозлар,— деди Аширқул.

Кооператив мудир сирнинг ошкора бўлуvidан қўрқиб, Аширқулни кооперативнинг ичкарасига олиб кирди. Бу воқеани ҳеч кимга айтмасликни илтимос қилди. Очередсиз чой, совун, майда-чуйдалар берди.

Дўкон мудир Аширқулни дўкон эшигидан кузатиб қўйишда елкасига қоқиб:

— Энди, Аширқул ака, агар ҳўкиз бегона одамнинг ҳўкизи бўлганда, қорнига пичоқ урар эдим, қандай қилайки, сизники-да,— деди.

Аширқул ака ҳам соқолини серкилладиб:

10

— Тўғри айтасиз, ҳайвони безабон-да, ҳаром ўлгур, олдига солинган буюм тошми, кесакми, захри маргми, суриштирмай ей берганда бунчалик гап-сўз бўлмас эди,— деб уйига жўнади.

Аширқул аканинг кооперативда бўлган бу воқеадан виждони сиқилди. Бу хиёнатни яшириб кетишга ғазабланди. Тикка бориб жиноят қидирув шуъбасига хабар берди. Уша куниёқ, кооперативдаги бутун хизматчилар қамоққа олиндилар.

Ун беш кундан сўнг, буларга ўша қишлоқда намунали очиқ суд бўлди. Суднинг айбномасида шундай ёзилган эди:

20

«Х» қишлоқ чорвадорлар кооперативига марказдан икки вагон — икки минг пуддан зиёдроқ унни деҳқонларга тарқатиш учун юборилган. Пуди икки сўм ўттиз тийиндан — беш минг сўмдан ошиқ бўлар эди. Бу уннинг келганига бир ойдан ортиқ вақт ўтган бўлса ҳам, кооператив мудир ва хизматчилари бўшатиб олмаганлар. Ун очиқ ҳавода ёмғир, қорлар остида қолиб кетган.

30

Энг охири, кооперативдагилар ўз жиноятларини яшириш учун бир сўм эллик тийиндан ўн етти нафар ишчи ёллаб, қайроқ тошдай қотиб қолган бу унни ушаттира бошлаганлар ва деҳқонларга ем ўрнида тарқатмоқчи бўлганлар.

Деҳқонлар, кооперативда шунча ун нобуд бўлиб ётган ҳолда, хусусийлардан бир пуд унни беш сўмдан сотиб олганлар.

Кооператив хизматчиларининг бу қилмишлари мутлақо синфий душманлик ва кўра-била туриб, жинояткорликдир.

40

Суд мажлисига Аширқул ака ва унинг ҳўкизи гувоҳ қаторида чақирилган эди. Аширқул ака кооперативдан олган ўша уннинг намунасини келтирди. Тажриба учун ҳўкизнинг олдига солдилар. Ҳўкиз ўз гувоҳлигида собит қолди. Унни емади.

Суд айбдорлар устидан ўз ҳукмини чиқарди. Улар жазо қонунлари мажмуасининг оғир моддалари билан жазоландилар.

Мураббиянинг ҳикояси тамом бўлди. Уқувчилар бу ажиб ҳикоя устида сўйлаша-сўйлаша уйқуга кетдилар.

1929

КАСБ ИСТАБ...

- 10 8 Март куни. Ҳаво шавла еган кампирларнинг кўнглидек мулойим. Ўзим ҳам луқпардек енгилман. Тўн-елвагай, мирзоёна кетиб бораман, биродарларнинг миннатдор бўлсанг босаман, деб қўйиб кетаётган қадмлари истаганча ўйлаб боришга ёрдам беради:

Кўклам кунларининг кўрки, сарвари,
Толлардан баргагу майсадан сумалак.

- 20 «Эй дил,— дейман ўзимга,— модомики баҳор, ҳар нарсада шаъну шукуҳ, ҳар вужуд қиш қўсқисидан озод, яғринлар офтоб сийпашидан шод. Тагидан булоқ чиқиб, булдуруқда панжаларга озор берувчи чориқ, кавшлар ҳам эски бозорга бир ардоқли буюм бўлди. Ўлмаган қул яримта пўлоти билан тут тагига борса ҳам таматтут кулли ва жузъи ўтгай:

Бойчечак, гунафша, лолаю чучмўма,
Бари бор — очингдан ўлмайсан ғам ема.

- 30 Лекин ёз бўйи човуткага жўровоз ёки вадаванг ҳаққулочи бўлиб қолмай десанг, муносиб бир касб тараддудини қил. Эндиги кеча ойдин, кундузи қуёшли кунларнинг енгил-елпи, серунум ҳавойи касб учун ўзимда ҳозирлик миқдорини мулоҳаза қила бошладим.

Ким бўлай, ўшанга асбоб-ускуна тайёрни?
Водийи ҳайратнинг шу нуқтасига борганимда
«ур-ра!»—

- 40 дейилган товуш мени айғоқлантирди. Кўз очиб боқсам, дарҳақиқат 8-Март, Регистонга келиб тўхтабмиз. Минбардаги нотиққа қарайман, деб кўзим истамаган ҳолда Улуғбек мадрасасининг қийшайган минорасига тушди. Бояги фикрлар яна янгиландилар. Нотавон кўнгил дарров осори атиқа мутахассиси бўлгиси келди. Аммо «Комстарис» идорасининг минорага мойил тарафда эканини кўриб, бу фикримдан қайтдим. «Ма-

бодо минора йиқиладурган бўлса, мутахассислар орасида мен шўрлик ҳам увол бўлиб кетмай», дедим.

— Шу бугунги газет, «Қизил Узбекистон», «Қамбагал деҳқон», «Шарқ ҳақиқати», шу бугунги газет!

— Шу касб ҳам кўп ҳавойи кўринади,— дедим ўзимга,— бир мири садқайи сар. Беш тийиннинг баҳридан ўтиб битта газет ҳам харид қилдим.

Мана манга муносиб ёзлик касб. Олим бўламан, олим. Ўзини жуда бебилиска касб дейдилар. Бирорта «одоб муошарат» тўғрисида, галстукни қайси йўсинда тугишми, соқол қўйишнинг модалари ҳақидами, тил, имло ҳақида бирорта суякдор ҳикоя ёзишми, блокнот тутиш тартиботими, нима бўлса ҳам, бирор нарса ёзиб кун кечираман. 10

Йўқ, бу касб ҳам касб қатори касб эмас. Зеро, мунаққидларнинг «ол-кетти»сига дучор бўлиш бор. Ўзим мунаққид бўла қолай десам— саводим кофий эмас. Ваҳоланки, менга ҳавойи ва мирзойи касб керак.

Яна ўйлайман. Ўйга толаман. Кўз олдимдан бир қатор ўртоқларим саф тортиб ўта бошлайдилар. Кўплари аҳли қалам. Аҳли қаламларнинг ҳам зубдалари. Зубдаларнинг ҳам ғалвирдан ўтмай қолган ғўлаклари. Ғўлакларнинг шоирлари. Ўйлаб туриб шоир бўлгим келади. Юрагим орқага тортиб кетади, севиниб кетаман, фитри истеъдодимни шу ишга қобил фаҳмлайман. Ўз ўзимдан шоир бўламан. 20

Ғумба¹.

Бир тўда ғумбалар мўралаб² кетмоқда,

чўзилиб экин³,

Омон бўл ширмой нон⁴,

Бизга кенг йўл!

30

Ўзимдан ўзим ризо бўлмай бошладим:

— Э, қўй, завқ аҳлини ранжитишдан нима фойда?! Умр — ҳуллол, қоғоз, қалам — исроф. Кўпларнинг энсалари қотса, жамият учун ҳемири фойдаси борми?

Шоирлик — бу мавсумнинг касби эмас эканким, бу маълум бўлди.

Бирор тўда «осон бўл»га адабий эмакдош бўлсам-микан, деб чўт уриб ҳам кўрдим. Яна ўзимга:

— Ҳой, номаъқул қилибсиз!— дедим.— Бунинг учун 40

¹ Ғумба — деҳқон қизи;

² Мўралаб — пахта;

³ Экин — деҳқон;

⁴ Ширмой нон — трактор (Авторнинг ҳазил эскартишлари).

нутқ керак, сизда бу хислат йўқ. Бу ҳунар — аҳли фаҳм наздида номақбул.

10 Уйлайман-уйлайман, биродарларнинг одимлаб юриши имконият устига имконият туғдиради. Кўнгил оламжаҳонни гир сайр қилади. Бир вақтлар кўкрагига муштлаб «Бизда одам йўқ, ишларимиз ўлда-жўлда», деб айюҳаннос тортиб юрганларни уйлайман. «Тавба,— дейман.— Қани энди улар бизни кўрсалар-чи! Ҳар бир йигитларимиз борки, тоғни урса талқон қиладди», дейман. Биз кам ўқибмиз, кам ўқиган бўлсак ҳам, ҳар биримиз бир касбга ҳар паллада ҳозирмиз. Бироқ тажриба ўлгур йўқ. Замон мусоид, ҳар нарса тайёр. Фақат, «Отанг ким?», деб суриштирадирган кишининг муҳтожимиз, холос.

Бирор ўнғай пайтда ўзимга касб танларман, деб басае хаёллардан чекилдим. Уртоқлар билан томоша учун Гўрмиргга жўнадик.

1929

СИЙРАК ЛАЪЛИ БАДАХШОНЛАРДАН БИРИ

20 Гар санги ҳама лаъли Бадахшон буди —
Қиймати лаълу санг яксон буди.

Агар тошларнинг ҳаммаси лаъли Бадахшон бўлса, лаъл билан тошнинг қиймати жуда арзимас, ер билан яксон бўлар эди, деган эканлар. Дарҳақиқат, шу кўриб турган ер, тош, тупроқларнинг ҳаммаси ҳам қимматли тошлар бўлса, алар кимга ҳам керак бўлар эди?

30 Одамларнинг бариси ҳам бир-бировлари билан текис, хулқ-ахлоқ жиҳатига бир-бирларидан фарқсиз бўлсалар, бизнинг ҳангомамизнинг қаҳрамони бўлган мулла Қалонхон тўра мулла Мухторхон тўра ўғли каби кишиларнинг қадрлари оламга ошкор бўлмас эди. Лаъл билан тошнинг фарқи сингари Қалонхон тўра ҳам ўз даражаси, амали, наслу насаби билан «жўн», «ашайин» халқдан барқ уриб ажралиб туради.

Чустдай бир ерга қадамжо қилиб, атроф деҳқонларга ўз фазлу карамини ато қилиб турган бир киши, албатта, тошлар ўртасида лаъли Бадахшон бўлмай нимадир?!

40 Чустдаги баъзи оғзига кучи етмаган кишилар Қалонхон тўрадан «чакки» нолийдилар. Ҳеч бўлмаса Қалонхоннинг отаси Мухторхон тўранинг ҳурматларини қилиш керак. Мухторхон тўра кичик одам эмас эди.

лар. Бир неча йиллаб Чустдаги мозорда шайхлик қилиб, тўгаракдаги оми, гўл халқни «миннатдор» қилган бир кишининг ўғлидан нолиб бўладими?!

Калонхон тўра ҳозирги пайтда Чустнинг қидирув шуъбасида раис, шу баробарида соқчи бошлиғи, 1928 йилдан буён фирқа кандидати. Ундан содир бўлган бутун гуноҳлар ҳам ўша амаллар учун кечирилиши, эланмаслиги керак, масалан:

Қидирув шуъбасида хизмат қиладирган Аббосхон деган бир киши ўтган йил буғдой пишганда ўз хирмонининг бошига чиқиб кетди. Уйда ҳеч ким йўқлигидан фойдаланиб Калонхон тўра Аббоснинг хотини олдига босиб тушди. Шунчаки, бир дилхушлик қилмоқчи эди. Хотин унамади. Ахири милтиқ отиб, «муваффақият» билан чиқиб кетди. Иш у даражада катта бўлмади. «Ниҳояти» Аббоснинг хотини етти ойлик боласини чала ташлади.

Калонхон тўранинг амалига қараганда, шу «кичкина» гуноҳ билан айблаб бўладими?!

Калонхон тўра уйдаги қадимдан қолган бир эски ўрани кавлатмоқчи бўлди. Бу ишга Муҳаммадхон уста Холмат ўғли деган йигирма икки яшар бир йигитни ёллади. Йигит ўрага тушар-тушмас ярамас ҳаводан бўғилиб ўлди. Ўғлини фалокатдан қутултириш учун отаси Холмат Муҳаммад Содиқ ўғли тушган эди, у ҳам ўлди. Учинчи маротаба Эшонхон Султонхўжа ўғли туширилган эди, маҳалла-кўйнинг ёрдами билан чала ўлик ҳолида қудуқдан чиқариб олинди. Бу уч ўликка, албатта, Калонхон жавобгар «эмас». Чунки унга уч бурдак азаматдан битта эски ўра аъло. Бу тўғрида ўлганларнинг оилаларига нафақа тўлаш, ишнинг оқибатини текшириш лозим бўлса ҳам, Чустдаги биродарлар Калонхоннинг бояги тарафларини мулоҳаза қилиб, ишнинг устини сарпўш қилдилар.

Айюбхон деган бир деҳқон от ўғирлатган эди. Бу от Аҳмадали Саидали ўғли деган ўғридан топилди. Калонхон тўра ўғрини жавобгар қилиш ўрнига мол йўқотгандан 43 сўм «маҳкама чиқимлари» талаб қилди. Мол эгаси пулни топиб беролмагани учун даъвоси бекор қилинди. Шунинг сингари Александровское қишлоқлик Сотиболди ўғли от йўқотиб Холмат деган кишидан топди. Калонхон тўра Сотиболдидан 150 сўм, ўғри Холматдан 90 сўм, жами 240 сўм «маҳкама чиқимлари» олиб, ишни бартараф қилди.

Калонхон тўранинг бутун қилган ишлари, Чустдаги қора кўзларга етказган манфаатларини бирма-бир са-

наб ўтиришнинг ҳожати йўқ. Қолган-қутганлари, қизиққанлар учун текширишда маълум бўлади.

- 10 Ҳар ҳолда, шуни хотирда тутиш керакки, Қалонхон тўра Мухторхон тўра ўғли одамлар ўртасида кам топиладиган лаъли Бадахшондай бир киши. Чустликлар унинг вужудидан «баҳраманд». Агар бу киши жавобгарликка тортилса, қамалса — деҳқонлар Николайнинг золим полициялари ўтказган зулмларини эсдан чиқарадилар. Ҳозирги пайтда Қалонхон қилган ишлари билан полицияни эслатиб туради.

1929

ДЕВОНБЕГИ МАҲАЛЛАСИ БЕШЁГОЧГА УТДИ

Қуни кеча газета идораси бир иш тўғрисида еттинчи бўлим халқ терговчисига 47-телефон билан мурожаат қилди. Терговчининг иш бошқарувчиси мухтарам Азимов бизнинг саволларга тубандаги маъно булоғидан қайнаб чиқиб, мантиқ дарёсидан ташналаб қолган, анъанавий тўраликнинг замонавий шакли бўлган жавобларни берди:

- 20 — Қаердан?
— Еттинчи бўлим халқ терговчиси.
— Сиз ким?
— Иш бошқарувчи Азимов.
— Девонбеги маҳалланинг иши нима бўлди?
— Сиз бизни лақиллатманг, Девонбеги Бешёгочга қарайди.
— Афв этинг, сизга қарайди.
— Сиз қандай сволочсиз, бизга қарамайди, ахир.
— Сўкмасдан гапиринг, мен яхши биламанки, сиз-
30 га қарайди, биродар!
— Туппа-тузук киши дуракмисиз, агар сизнинг ишингиз бизда экани аниқ бўлса, прокурордан иш номери келтиринг.
— Ҳой жоним, бу газет идораси, бир сари қадам шундай дафтарингизни қараб беринг.
— Биз сиз учун ишламаймиз, дафтарни варақлаб ўтиришга алоҳида штат керак.
— Ҳой биродар, ҳой биродар...
40 Ўртоқ Азимов тантанали суратда қулоғимизга телефонни жаранглатиб кетди. Биз у кишининг забардаст, шаддод эканликларига қойил қолдик.
Бизнинг фикримизча, газета идорасига шундай қўпол, дағал, тўралик қилувчи Азимовни каттароқ, ма-

салан, энг ози терговчи мансабига ўтказиш керак. Чунки халқ билан муомала қилишда, тергов ишларида мумкин қадар Азимов сингари сердағдаға «одам» керак.

1929

БАЛАНД ДОР, УЛУҒ ДАРГОҲ

Сен менинг синглимга эмассан халаф,
Бинафша билан боғланурми алаф?!

Мен энг илгари шу фельетонни ёзишга ҳеч ниятлаганим йўқ эди. Ҳатто бу тўғрида ёру биродарлардан койиш ҳам эшитдим. «Сан муҳофазакор, хотин-қизлар озодлигига сад чекиб турган кишилар устидан ёзмай, уларнинг ёнини оласан. Нуриддин Отажонов ва биродарон сенинг авағанни авағаси бўладиганга ўхшайди», деб таъна қила бошладилар. Дўқларидан кўрқдим. Ночор ва ноилож қаламни қўлга ушладим.

— Масъуд Солиҳов ўз тенгини қидирсин, чунки у фирқали бўлгани билан тунука артелида қора ишчи, у катта портфель эгаси, комиссар эмас. Бизнинг синглимизни кимлар олгиси келмайди, кимлар қўйнига солгиси келмайди.

Масъуд бизнинг синглимизга эмасдир халаф,
Бинафша билан қачон боғланур алаф?!—

деб тантанали суратда Нуриддин Отажонов ўз эшигига борган кишиларга эълон қилди.

Ҳабиба Фатҳулла қизи Москвадаги ўзбек рабфагининг толибаси, у қора ишчи Масъуд Солиҳов билан ваъдалашган, келгуси даврда улар бирга-бирга янги жамият, янги оила учун ишламоқчилар. Ваъдаларининг амалий юзини турмушга ошира бошлаганлар. Ҳабиба ўз қўли билан ариза ёзган, ўз ризо ва ихтиёри билан рўйхат шуъбасига бориб Масъуд Солиҳов билан қайддан ўтганлар, яъни расмий эр-хотин бўлганлар.

Бунга яна битта катта шоҳид Масъуд билан Ҳабибанинг бирга олдирган суратлари. Бунда Ҳабиба жуда тўлиқ умид, мукамал ишонч билан Масъуднинг елкасига қўлини ташлаган.

Мана шу бир даста бўлиб боғланган гулларни Нуриддин, Муҳиддин, Фазлиддин Отажоновлар бўлиб ташламоқчилар. Улар Ҳабибани Масъуд сингари бир ишчига лойиқ кўрмайдилар.

Бугун бир ойга яқиндирки, Ҳабиба ўз уйида, Нуриддин Отажоновнинг зулми билан қамалда, жуда зарур бўлган ҳолда Нуриддин ўз хотини билан кўчага чиқаради. Ҳабибага ҳамма билан сўйлашиш ман қилинган.

Нуриддин, Муҳиддин Отажоновлар фирқа аъзолари, САКУнинг ўқувчилари, улар ўзларининг лола янглиғ сингилларини ўз севгани билан умргузаронлик қилишига жон-диллари билан қаршилар, уни гули раъно сингари сарғайтирмоқчилар. Яқинда Нуриддиннинг уйида «оилавий» мажлис бўлди. Бунда ўзаро Ҳабибани комсомолдан чиқаришга қарор қилдилар. Демак, ҳозир Ҳабиба акаларининг «лутфи, марҳамати» билан энг севган Масъуди ва ундан ҳам зиёда севган комсомоллик мартабасидан ажралди.

Масъуд ҳеч нарсага хафа эмас, ул мешчанлар одати бўлган «илоҳий» муҳаббат билан боғланган эмас. Унинг Ҳабибага бўлган боғланиши ҳам, ўз синфий нуқтан назаридан, Масъуднинг биргина хафаланган нарсаи бўлса ул ҳам шулдирки, наҳотки, фирқа аъзоси, САКУ ўқувчилари, ўз кишиларимиздан деб ҳисоблаб юрган Нуриддин, Муҳиддин Отажоновларда хотин-қизлар озодлигига қарши шундай ҳаракат рўй берса?..

Масъудни Ҳабибадан, Ҳабибани Масъуддан ва комсомолдан ажратган Нуриддин, Муҳиддинлар нималаридан ажрайдилар?

Бу контроль комиссиясида маълум бўлади.

1929

30 «ҲУВАЛБОРИ»

Дуои саломи билониҳоя, вассаломи муштоқона адосидан сўнгра сиз ҳурматли ва баланд мартабали Ш. даҳа Мерганча маҳаллалик жондан азиз, шакардан лазиз Набирахон ибн Бобохон ҳазратларига маълум ва равшан бўлсинки, бизлар бунда — газета идорасида дуои жонингизни қилиб ётмоқдамиз.

Аммо баъда сўз шулки, ҳар куни бир неча ёр-биродарлардан фирқа тозалаши қизғин бормоқда бўлганини эшитиб турмоқдамиз. Гоҳ-гоҳ сизни ўйлаб юрагимиз орзиқиб кетади. «Илоё иловандо, бешикаст тозалашдан ўтиб олсинлар», деб дуо қиламиз ва яна ўзингизга бисёр маълумдирки, бу замонда «ўз-ўзини» танқид деган гап чиқиб, унча-мунча айбларни ҳам одам-

нинг юзига шартта айтадиган бўлиб қолдилар. Сиз ҳурматлининг падари бузрукворингиз имомат билан тамадди қилғувчи эдилар. Халққа қилган шунча хизматлари, пешволикларини эътиборга олмай шўро ҳуқуқидан маҳрум қилибдилар. Эшитиб хафа бўлдик. Ҳазратим бирор ерга сайлансалар халққа нима зарар бўлар эди,— дедик.

Бизнинг ва бошқа ўртоқларнинг маслаҳатимиз шулдирки, мумкин қадар эҳтиёт бўлингиз. Тирноқнинг орасидан кир излаб, сизнинг 1924 йилларгача Авлиёота, Пишпак, Тўқмоқ тарафларга газмол, ўсма, сурма, сақич кетди қилиб, ул ердан носталқон, ёғ олиб келиб фуруш айлаб нафақаи аҳли аёл қилиб юрганингизни, ер ислоҳотигача коранда солиб деҳқончилик қилганингизни, ер ислоҳотида ерингиз ислоҳотга кириб кетганини, ҳали ҳам Қорасувдаги ерингизни ижорага қўйиб юрганингизни ва бошқа қилган ишларингизни факт қилиб, сизни довдиратмоқлари мумкин. Масалан, сиздан айб қидирмоқчи бўлганларга Шўро сайловидан пок бўлмаса ҳақсиз бўлиб қолай деганингиз, ўртоқларнинг ёрдами билан аранг ҳақли бўлиб олганингиз, Назир Усмон, Камол Олимовлар билан савдогарчиликда шерик бўлиб юрганингиз материал бўлмайдими? Замон ёмон. Битта-яримтага қаттиқ-қурум гапирманг, мумкин бўлган қадар ялиниб-ялпоқланинг. Арзимаган нарса билан фирқа қаторидан супурилиб кетиш жуда қулай. Сиз фирқалик бўлиш сифатингиздан ёмонлик кўрганингиз йўқ. Катта маошлар билан яшовингиз учун пуллар ҳаракат қилиб туғиб турди. Маишатингиз жойида бўлди. Ҳар ҳолда сизни шундай Шўро даргоҳида таралла бедод қилиб юришингиз кўпларнинг дилини ранжитади. «Фирқа сафида, Шўро даргоҳида бузуқи руҳонийлар боласи, ҳалигача савдогар, судхўрларга жой йўқ» деб айюҳаннос соладилар. Уларнинг бу қилган ишлари бир сиз эмас, биз каби ўртоқларингизни ҳам таассуфга қолдиради.

Сўзимизнинг хулласи шуки, бисёр ва бисёр эҳтиёт бўлинг, бировларга сир олдирманг. Чунки катта китобларни ёзган алломаи замонлар:

Даҳр аро ҳар қайси тўлқинларни босгай
эҳтиёт,
Бўлса айбинг кўзни юм, кар қил қулоқ,
оғзинг ямот.

Яъни дунёдаги ҳар бир тўполонларни эҳтиёт билан йўқотса бўлади. Агарда айбинг бўлса кўзингни юм,

қулоғингни кар қил, оғзингни ямоқчига бориб ямат, демаган бўлар эдилар.

Боқи чи гўям. Биздан домла поччамларга салом айтасиз. Аддоқи қалам тебратгувчи Мирза Нуртой қўлим қўйдим.

1929

КУЧМАГАН ШОВУШ, МУЗЛАГАН ЭЪТИБОР...

10 Бугун ўлмаган кул 15 октябрь кунини яшайди, яъни бу кеча-куз деган сўз. Халта ҳисобига қараганда, мезон кирди. Ҳадемай қантар оғади. Таассуф ва минг таассуфлар бўлсинки, ўзбек давлат киносида ўлтириб қуруқ расмият билан иш кўрадиган бир тўда мебель дўстларининг марҳаматлари мезонсиздир. Эски шаҳар меҳнаткашлари ҳалигача «Қизил юлдуз» кинотеатрида дийдираб томоша кўрадилар. Халқнинг ичида бод, зотилжам, йўтал, скарлатина ва анвои касалларнинг тарқалишига ягона омил зикр қилинган кино биносидир.

20 Шикоят, шикоят, миллион-миллион шикоятлар қурбон бўлсин.

30 Биз, Эски шаҳардаги «Қизил юлдуз» киносининг мудури билан икки марта суҳбатлашдик. Натижани пастда ўқийсиз. Аввал бир ҳисоблашиб олайлик. Ғўзапўчоқ ҳисобига қараганда, олти ой ёз, уч ой куз (Эски шаҳарда кино сезони)— 270 кун бўлса, Ўрдадаги «Ўзбекистон», Жанггоҳдаги «Қизил юлдуз», ҳар иккови — 540 кун кино қўйган бўлади. Биринчи ва бир яриминчи сеанслар қўшилиб 500 дан, жами 1000 киши томоша кўрган бўлса, бутун сезонда 270 000 киши кинога кирибдир. Бу албатта бундан бир неча ҳисса кўп, лекин бу (бахшининг жўхори ҳисоби) ҳар киши ўрта ҳисоб билан 35 тийин тўлаган бўлса, 94 500 сўм даромад бўлади. Бундан 24 500 сўм чиқим бўлса, 70 000 сўм яхлит фойда қолади. Шу пулга қўлбола иккита қишки кино биноси битиб, Эски шаҳар фуқаросининг таъна-тавбадан тинмаган жағига тиргак қўйилади.

40 Газетанинг ўтган сонларидан бирида «Эски шаҳарга иккита қишки кино солинажак, бири Хадрада, бири Бешёғочда, бунга 100.000 сўм пул чиқарилди», деган бир хабарни эшитиб оғзимиз қулоғимизга етган эди. Марозиқ Дўлвар ҳам чарвидай икки оқ тангани «янги бино»даги кўрадиган киносига вақф қилиб, тийиндон (копилка)га ташлади. Бу хабардан мана бир ой ўтиб

эшитдикки: «Ҳали проект, план тайёр бўлмабдир, икки кино биттага қолдирилибдир, ул ҳам шалғамдан ёғ чиққанда».

Ҳа, дарвоқе, «Қизил юлдуз» мудирини айтади:

«— Хадрадаги собиқ янги бинони бермадилар, давлат киноси мудирига: «Энди нима қилиш керак?», десам, мандан: «Халқнинг кинога кириши, изборингиз қалай?», деб сўради. Мен унга: «Чакки эмас»,— дедим. «Бўлмаса ишингизни давом қилдира берингиз», деди.

Биринчи суҳбатда:

— Эски шаҳар фуқаросининг борадиган ери, кўра-диган томошаси, юпанадиган манзили бўлмагандан кейин ягона сизнинг кинонгизга келади ва сизга сбор муддаодай бўлади. Бунга албатта хотиржам бўлиш керак. Тагин шу тарафи ҳам борки, агар кино ёпилиб қолса, бир неча кишилар (жумладан, сиз) ишсиз қолишингиз мумкин,— деб биз уни юпатиб юбордик.

Эртасига яна ўша ўртоғимизни кўриб:

— Нима гап?— деган эдик, шундай изоҳ берди: Уз-госкино мудирининг олдига борган экан, мудир шундай таъкид қилибдирки, эҳтиёт бўлинсин, токи халқни шундай совуқда ушлаб ўлтирганлари учун гап тегадиган бўлмасин.

— Қўрқиш керак эмас, халқ содда — совуқ тегиб касал бўлса, кинодан эмас, тақдирдан кўради,— деб яна тинчлантирдик. Яна у сўзида давом қилиб айтди:

— Госкино мудирини менга: «Агар «Қизил юлдуз» киноси ёпилса, ҳозирча Эски шаҳарда кино мавжуд бўлмаганидан бутун жонли ва жонсиз инвентарларни «Хева»га топширингиз», деган эди, кўнмадим,— деди.

— Чакки қилибсиз, оти йўқ охур тузар, дегандай кино биноти бўлмагандан кейин, унинг лақ-луқи нима керак — топширингиз керак эди. Биз ҳам биратўла дардисардан қутулиб, жим бўлар эдик,— деб ўгит бердик.

Яхлит фикрларга қараганда, Давлат киносининг бошлиғини бирор савдо-сотиқ муассасасига улуғ қилишни маъқул кўрадилар. Чунки Эски шаҳарда кино биноти солишни мезонда эмас, ҳамалда, жуда кеч бўлса савр, жавзода ўйламоқ мумкин эди. Аммо у...

Қани, айтилсин-чи, «Қизил юлдуз»да бўлсин, «Ўзбекстон»да бўлсин, Роҳат боғча, Қасабалар боғида бўлсин, қуруқ чодир хаёл — билетфурушлик, фойдахўрликдан ташқари қандай маданий ишлар олиб борилди? Дурустгина музыка бўлдими, «Салий», «Турон»лар сингари шахмат, қироатхона, кутубхона, бу-

10

20

30

40

фет, нималар бўлди? Икки гапнинг бирида жой йўқлиги. Ёз бўйи маданий иш олиб бориш учун Қасаба боғи ва бошқа жойлардан маҳрум эмас эдилар-ку?!

Бас, алдамангиз, бир ижтимоий муассасанинг номини хунук кўрсатмангиз. Эски шаҳар меҳнаткашларига тўғриси айтингиз — бу қиш улар уйларида гўдаккиналари билан чорий-чамбар ўйнасинлар. Бино бўлмайди. Бинокорлик мавсуми тугади. Ваъдангизни ўринлата олмайсиз.

10 Тошкент меҳнаткашлари қуруқ омордан қилган шоти инъомингизни қабул қилмайди.

Юзлаб, минглаб ишчи-камбағалларнинг орзусини ерга қориштириб келишга сабаб бўлган асосий омилларга юқори фирқа ташкилотлари ўз жавобини беради. Меҳнаткашларга ҳар галги раҳбарлигини аямайди.

1929

ОХИРИ КИНО УЧУН БИНО ҚУРИЛАДИГАН БЎЛДИ, ЛЕКИН...

20 Рассомимизга, собиқ Эски шаҳар камбағалларини кинотеатр билан ёлчитмаслик тўғрисида сўйлаган эдик. У бизнинг ўзимизга юқоридаги расмларни кўрсатиб шарманда қилди.

— Нолимангиз,— деди,— мана, клуб десангиз — қулф бор, «Тез кунда қўйиладиган кинолар»нинг афишалари бор ва ниҳоят Бешёғочда тўрт юз кишилик кино биноти солиш учун саъйи ҳаракат бор, иссиққина пивоҳона бор,— деди ва ёнини кавлаб бир тентак шоирнинг шу оstdаги шеърини бизга берди:

30 На театр, на клуб, кино бор,
Кўпчиликни юпатишга йўқ дилдор.
Вазни ўн олти қадоқли шу қулф
Турадир доим кўзини лўқ қилиб.
Сабрига балли, ўринлатди ишин,
Ўйлади илк баҳор куз ва қишин.
Очди қоқ Хадрага иссиқ пивной,
Доим очиқ эшиги, базм ила тўй.
Пиволар, винолару турли ароқ,
Пол бутилка бош ёришга боп яроқ.
40 Бешёғочда солинур катта бино,
Унда тўрт юз киши кўргай кино.
Горсовет капсан берар хирмондан,
Биз келурмиз лой кечиб Саъбондан.

Биз шоирдан ўпкаладик: Наҳотки шу шеърига профсоюз тўғрисида бирор банд қўшмайдир? У Эски шаҳар учун ҳеч бўлмаса вақтинча кино қўйиб туриш учун битта клуб беришга ҳам қарши эмиш», дедик деб вассалом.

1929

ДАЪВОЙИ ҲАҚОРАТ

Ўзи — Ориф, отасин оти — Вали,
Бой, эшонлар раҳмат айтиб, дер: «Бали».

Шайхонтаҳур даҳа район милициясининг младший 10 милиционери Ориф Валиев Бобохон тўрага қараб бир илжайиб қўйди. Мўйлабини ўйнаб туриб, сўз бошлади:

— Амаки, сиз анча-мунчага хафа бўлаверманг, мана мандай бир жигаргўшангиз юрт сўраб тургандачи, ҳад дорад, сизнинг жойингизга «Май» мактабидаги 500 та чурвақанинг даҳли сиғади.

Бобохон тўра ва унинг куёви Орифхон Сандовлар чит гуппининг тугмасини солиб, амалдор олдида ажз билан:

— Сиздай улуғимиз омон бўлса, чақилмаймиз, ин- 20 шооллоҳ,— дедилар.

Бутун бўлган гап шунинг ўзи. Шунинг билан Дархон маҳалладаги «Май» мактаби ва унинг мудирини Аҳмад Орифовлар устида бўёқчининг хуми бузилиб, ҳужум гулхани аланганди.

* * *

«Май» мактаби билан Бобохон тўра ва унинг қавму қариндошларининг ўртасида аллақачонлардан буён жой жанжали бўлиб келади. Қачон қарасангиз бой (Бобохон тўра) мактаб ва ўқувчиларга тинчлик бер- 30 майди. Арзимаган нарсаларни баҳона қилиб, мактаб мудиридан тортиб, энг кичик бир талабагача ҳужум қилади. Бойга албатта пишанг берувчи азаматлар ҳам бор.

Масалан, зикр қилинган Ориф Валиев (младший милиционер). У киши ярим минг пролетар болаларининг манфаатини ерга букиб, бойнинг (амакиси) ёнини босмоқчи. Аллақандай гап тўқиб, боёнларни гувоҳ қилиб, акт ёзади ва мактаб мудирига «Даъвойи ҳақорат» баён қилиб, судга бердирармиш. Хайр, пешонада 40 бўлса мактаб мудирини жазога тортилар (Қошки, бизнинг судлар синфий суд бўлмаса). Ана шунда биз:

«Ўзи — Ориф, отасин оти — Вали,
Бой, эшонлар раҳмат айтиб, дер: «Бали»,—
ашуласин «Вақ-вақ тўрам»га тараннум қилиб қоламиз.

1929

МУЙЛОВ ЁҒИ

Катта-катта маош оладиган кишилар: «етмайди, орттира олмайман», деб нолийдилар. Жуда қизиқ, шу кишилар айб ўзларида эканини англасалар-чи!

10 Бизда жуда оз моҳиёна олиб, дўпписини чаккага қўйиб, лабидан тиш кавлагич аримайдиган кишилар жуда кўп-ку.

Масалан: Шарқ маҳаллалик милиционер Раҳмат Йўлдошев. У жуда оз маош олишига қарамай, турмушини яхши кечиради. Бу ҳам етмагандай, тўнғизтароқдай тескари чиққан мўйловини ёғлаш учун мой ҳам топади.

Аҳён-аҳёнда томоқ ҳўллаш учун «қўлбола» ҳам бор.

20 Турмушда пул кўп роль ўйнамайди. Фақат қандай яшаш кераклигини билса, бас.

Бизнинг Раҳмат Йўлдошев яшашнинг тартибини биледи. Бунинг учун у ўзини уринтирмайди ҳам, яхши турмуш унинг эшигини қоқиб келади.

У маҳалла комиссияси бўлиб турганда бойлар, руҳонийлар, қаландарларга «рабочий, деҳқон, кустарь ва бошқалар», деб справка беради. Улар, албатта Раҳматнинг қилган хизмати учун қўллайдилар. Бир нима-бир нима берадилар. Шу билан яхши турмуш ва мўйлов ёғи бўлади.

30 Ўзингиз ўйланг, савдогар Абдусалом ака ўлди. Раҳмат унинг ўғлига «ҳақиқатда рабочий, камбағал», деб справка берди — ўғли бориб Соцстрахдан отасини кўмиш учун 95 сўм олди. Яна бир қаландарга «рабочий» деб справка берган эди, у тараллани тўртта қўйиб, қишлоқма-қишлоқ дуохонлик қилиб юрди.

Шу кишилар Раҳматга яхши яшаш учун озгина бўлса ҳам ёрдам бермайдиларми? Бундан ташқари, Раҳмат камбағалларнинг 2-саноатлаш заёмларини сотиб баҳузур еб кетди.

40 Тожи баққолнинг самоварида Раҳмат юзбоши учун ҳар вақт «қўлбола» топилади.

Гапнинг яхлити: яшамасанг ҳам, яшашнинг тартибини ўрган.

1929

ЧАЙНАЙВЕРИБ ҚИРПИТ БУЛГАН БИР ТУЛАРСОҚ.

ЎЗДАВЛАТ КИНО ТРЕСТИ ЕКИ ҚАРВОНСАРОЙ

Ўзбек давлат кино трести тўғрисида жуда кўп ёздиқ. Биз эмас, ҳатто кенг ўқувчи оммаси ҳам шулардан бир натижа кутди. Ҳайқириқлар, айюҳанносларга жавоб бўлар, деб ўйлади. Таассуфларга қарши бирон-та эр азамат «Ишнинг оқибати шундай!» деб қатъий бир сўз айтгани йўқ. Бутун ҳаллослашлар, қичқириқлар акс-садосиз қолиб кетди. Бизнинг бу галги шу мақоламизнинг оқибати ҳам илгарилар сингари бир «О» илтифотига эга бўлишига имонимиз комил бўлгани ҳолда, яна бир марта шуни ёзишга уриндик.

Нега кино трести равнақсиз, нега у шунча терлаб-пишиб ишчи, деҳқон оммасига қилмоқчи бўлган хизматларининг натижасини «айиқ дўстлиги» билан тамомлайди, нега кўпчилик трестни ҳурматсиз бир илтифот билан қаршилайди.

Юқоридаги қатор саволларнинг кенг мўъжаз жавоби, кино трестининг ҳалигача карвонсаройликдан чиқа олмаганидир. Ҳозир унинг ташкил қилинганига олти йил бўлди. Шу давр ичида бир неча директорлар алмашинди. Қатор-қатор мутахассислар гуруҳлари қўниб ўтдилар. Бирлари энди бир ишни бошлаганда бошқалари келди. Умумий қондалар бўйича илгаридегиларнинг ишлари сўнггиларга ёқмади. Қайтадан бошладилар. Бир хуржун червон, ғалвир-ғалвир ташаббуслар ҳавога учдилар ва ҳоказо...

Трестнинг «Ҳисоб билмаган дастмоядан ажрайдир» мақоли юзасидан ҳозирги аянч аҳволларга тушиб қолишига сабаб бўлган омиллар тубандагилардир.

ШОШГАН УРДАК АҲВОЛИ ВА РАДИОДАН ЗАКАЗ

Ҳар бир муассасанинг плани бўлгани сингари трестнинг ҳам ўзига яраша йиллик иш плани бор. У шу план юзасидан бюджет тузади. Қайси кинофильм олинмоқчи, қандай ахборий ленталарни дунёга чиқазмоқчи, йил бошида чўт қилиб қўяди ва тадрижий су-

ратда иш бошлайди. «Бахтсизлик» ёки «тасодиф» бўлади-да, шу бошланган ишнинг маълум миқдори ўтар-ўтмас, радиодан кутилмаган заказ келиб қолади. Биз кутилмаган заказларни «радио закази» дедик. Негаки, уларнинг келиши радио тезлигида бўлгани каби сроғи ҳам радио сингари тез бўлиши талаб қилинади. Биринчидан, бу заказ планда йўқ. Иккинчидан, бошланган ишга халақит беради, учинчидан берилган вақтнинг озлиги унум сифатининг паст бўлишига, ҳатто ишлаб чиқилган маҳсулотнинг брак бўлишига сабаб бўлади.

Масалан, олинмоқчи бўлган мавзу ҳали ақл корхонасида пишитилмаган бўлади. Аллакимларнинг боғлашнишсиз тасаввурлари сценарий деб қабул қилинади. Ёзувчиларнинг маҳаллий ҳаёт — турмуш билан ошно бўлмасликлари, ишлаб чиқариш суръатининг тезлиги орқасида вужудга келган техника васоитсизлиги ва бошқалар...

Булар албатта трестни таназзул арафасида қурт шимишга мажбур қилади.

Олайлик: «Бахт қуёши», «Чодира», «Ўзбекистон хотинлари», «Лотинлаштириш» ва энг сўнгги «Ит олмас» картиналарини. Саналган бахтсиз киноларнинг оқибатларидан жиндек сўйлайлик: «Бахт қуёши» ҳали дунёга чиқмасданоқ бахтсизликка учради. Бу ер ислоҳоти муносабати билан олинган лента шошқич заказ бўлди. Шошган ўрдак аҳволида воқеа лентага олинди. Реклама оламни бузди. Натижа-чи? Натижа, мафкуравий ёқдан зиддимизга, санъат томонидан санъатсизликка хизмат қиладиган бўлиб чиқди. Ҳозир у трест подвалида захдан моғорлаб, иссиқдан эриб ётади.

«Чодира» исмига яраша «чодиралилар» сингари чордеволдан томошабин кўзига акс этгани йўқ. Бу ҳам мафкуравий тарафдан пойма-пой кавуш. Санъат — ҳемири, натижа муаммо — бир хуржун. Бу ҳам трест подвалида энди асрларнинг томошабинларини (чунки келгуси бўғинлар, дарҳақиқат, кечмишда аҳвол шундайдир, деб қўя қоларлар) кутиб ётади.

«Ўзбекистон хотинлари» деган кионинг сценаристи Тимковский деган меҳмон бир киши эди. У Ўзбекистонда олти ой қўноқ бўлди. Шу муддатда ўз саёҳатининг хотираси учун бир ҳайкал қурмоқчи бўлди. Тимковскийнинг бахтига юқоридаги мавзуда бир кино олиниши зарур бўлиб қолди. Бизнинг сценаристимиз, гарчанд ўзи ахборот мутахассиси бўлишига қарамай, асар ёзди. Ўзи режиссёр бўлди. Ўзи маҳоратсиз қўлла-

ри билан монтаж (улоқ) қилди. Натижа «...Зангиотага келиб бир кеча қўниб кетдим», деб ёзиладиган хотиралар сингари трест подвалига икки пудча юк ортириб, хайр-маъзурни насия қилди.

«Лотинлаштириш» киносининг охири бўлса, бир қанча натижасиз «о»лар билан ўтмас буюм бўлди.

Зикр қилинган киноленталар учун давлатнинг 180.000 сўм пули йўқлик, натижасизлик, хўжайинсизлик оламига сафар қилди. Бунга ким жавобгар? Ишчи-деҳқон кимнинг баридан баримта ушлайди? 10

Яқинда «Янги пахта программаси» муносабати билан Ўзбек давлат кино трестига шу мавзуда нафис бир лента олиш таклиф қилинди. Мавзунинг қандай чиройли, ижтимоий бир нарса бўлишига қарамай, эссизки, мавсумсиздир. Давлат киноси бу таклифга ижобат қилгач. Фақат ўйламадики, оладиган лента қаерда олинади, қаерда очилиб барқ уриб турган пахта майдони қолди. Ёки селекцион станциянинг парнигида оладирми?

Бу аҳволлар трестни бўлғувси хавф остида қолди-ради. 20

МИХЧАГАР СОАТСОЗЛАР ҲАҚИДА

Сўз навбати сценаристлар (кино асари ёзгувчилар) устида.

Ўртоқ ўқувчи! Балки хотирингиздадир, давлат киноси 26-йилда сценарий ёзувчиларининг мусобақасини чақирди. Қуруқ омордан мукофотлар белгилади. Шунда 166 та сценарий йиғилган эди. Фақат улардан фойдаландими, натижаси нима бўлди ёки ёзувчиларни лақиллатилган эдими? Баҳарҳол юқоридаги шубҳалар шубҳалигича қола турсин, бизга маълум бўлган барқ уриб турган ҳақиқатлардан сўйлашайлик. 30

Трестда ишловчи, кино ишида, айниқса ўз вазифаларида мутахассис бўлган бир-икки ўртоқ тарафидан «Лойқалар» номида бир сценарий ёзиб топширилган эди. Сценарий ўзига мавзу қилиб қишлоқ кооперативи ва қишлоқ мухбирлари ҳаётини олган эди. Бу асар 26-йилдаёқ ёш кино дўстлари, Ўзбек давлат кино правлениеси, ўзбек ёш ёзувчилар — адабиётчилар тўғраги ва қурама тузилган комиссия — Главрепертком, 40 сценарий секцияси, Марказий Отдел печать ва ҳоказо бир неча эътиборли муассасаларнинг кўз олдидан ўтиб, санъат, фикр, турмуш, олган мавзу жиҳатлари билан лентага олиниш маъқул кўрилган эди. Лекин

уч юмалоқ йилдирки, «Лойқалар» правлениедаги волокита, кўролмаслик лойиҳаларида йўқ бўлиб кетди. Қўлда васоит, ўзбек турмушини ўз-ўзича айтиб тургувчи шундай асарлар бўлгани ҳолда, шу топгача олиниб келган ленталар михчагар соатсозлар тарафидан хаёлдан, ҳақиқатдан узоқ бўлган тасаввурлардан тузилган асарлар бўлади.

10 Сиз ҳеч қачон шундай бир ҳодисага учраганмисиз, масалан, сиз Афғонни ҳеч кўрмагансиз, у ернинг халқи, урф-одати, маишати тўғрисида бир туркум меъёрсиз тушунчадан бошқа ҳеч нима билмайсиз. Лекин тасодиф нима бўладию, сизни ўша тарафларга учиради ва сиз йўлда афғон халқига «Афғон ҳаётдан» бир асар — «мукамал» асар ҳадя қиласиз.

Давлат киносининг ҳалигача берган маҳсуллари юқоридаги уруғларнинг меваси бўлганидан, биз «шўрликлар» бадҳазм бир миждозда уни хафа қилиб келмоқдамиз.

20 БУ ЖИХАТДАН ҚАРАГАНДА АЙБДОР ҲАҚИҚАТ УЗИМИЗ

30 Кино мутахассислари етказиш масаласи трестнинг жон томири. Бутун зикр қилиб келаётган камчиликларнинг сабаби — ўзимиздан кино мутахассислари йўқлиги. Модомики, Ўзбек давлат киноси ўзбек ишчи-деҳқонларига ўз ҳаётларидан олинган буюмларни — асарларни бермоқчи экан, модомики, трест ўзбекни оламга ошкор қилмоқчи экан, олган ленталарида ҳақиқатни, ҳақиқий типни бера олсин. Ҳақиқий ўзбек маишати, урф-одатини барқ урдириб кўрсатсин. Тўғри, бизда кино актёрлари, режиссёр йўқ. Нега шуларни бор қилишга кўшиш қилинмайди? Масков киностудиясига юборилган кишилар ҳеч суриштирилмай юборилганидан унум кўрингунича йўқ. Онда-сонда чиқиб қолган истеъдод эгаси қизлар, эрларимиз сапчалигида узиладилар. Масалан, Зулфия, Рустам ва бошқалари, шулар студияни тамом қилсалар бизга манфаат етказмайдиларми? Уларни бу йил ўқишдан олиб қолиб, ишга қўйилди. (Кичик, арзимас ролларда). Шулар ўқисалар, ҳозиргидан кўра манфаатлироқ бўлмас эдиларми?

40 Ўзбек давлат киноси ёш ўзбеклардан мутахассислар етказишга уннаб кўрмайди. Тўғриси, у бу билан қизиқмайди.

Ваҳолонки, бошига келадиган кулфатлар кўпинча одам йўқлигидан бўлади. Етишиб келаётган ёшларга ишлаш учун имконият бермайди.

ДИМОҒ КУЯДИ

Тошкент Шайхантоҳурида трестнинг фабрикаси бор. Бунда энг ками юз, минг метрлаб плёнка (елим, тез ёнувчан лента) ётади. Бундан ташқари фабриканинг бир қанча минг сўмли буюмлари бор. Дуруст, буларни ҳар бир тасодифан, бўлиши мумкин бўлган хавф-хатардан сақлаш керак. Бу тўғрида албатта трест жим ётгани йўқ. Оз бўлса ҳам уни хавфу хатардан сақлаш чораларини кўрган. Мааттаассуф, ўт ўчириш қўмондонликлари хом маблағларни фабрикада қўйишга рухсат бермай турадилар.

Бу қилиқ мавсумий ишларнинг боришига тўсқин бўлаётир.

Марказий ўт ўчириш командаси рухсат берса, округ инженер яна ман қилади. Булар ўйланган планларнинг ўз вақтида бажарилмаслигига сабаб бўлаётир.

Қўйилган чегара шундай торки, фабрика эмас, ди-моғ куяди.

БИЗГА МАЪЛУМ СИРЛАР

Давлат кино трестда яна бир қанча бизга ва сиз муҳтарам ўқувчиларга маълум бўлмаган «сирлар» бор. Улар мана шулардир:

«Қизил Шарқ» фабрикасида беш йилдан буюн ремонт бўлиб яқиндагина юришга қўйган автомобиль бор. Бу автомобилнинг шофери, шу барачарида фирқа ячейкасининг котиби бўлган ўртоқ умумий ишларнинг боришида жонкуярлик қилмайди. Наҳотки, шу автомобилга 5 минг сўм ремонт учун сарф қилинса, икки киши (бириси зикр қилинган) беш йилдан буюн шу бир қуюм темир-терсак орқасидан овора бўлса, шу пулга, икки кишининг шу муддат ичида олган моҳиёналарига «Форд»нинг тўртта енгил автомобилни олиб трестдаги биродарларнинг кататса қилишлари мумкин эмасмиди?!

Яқинда (оти эсимдан чиқди) 13 минг сўмга ўзидан электр кучи чиқариб турадиган битта автодинамо олинди. Бу бир марта қишлоққа олиб чиқилди. Шунда бузилди. Ҳозир фабрика эшигида қўнқайиб туради.

Бундан ташқари трестнинг ўзида бўлсин, фабрикада бўлсин, ўлчовсиз хўжайинсизлик ҳукм суради. Буларни РКИ текширса маълум бўларди.

ПАСТДАН ЮҚОРИГА КЎТАРИЛГАНЛАРГА «ЭРМАК» ДЕБ ҚАРАЙДИЛАР

Фабрикага мудир қилиб ишчи ўртоқ Қаримов пастдан юқори кўтарилди. Шунинг сингари «Қизил юлдуз» кино театрига ўртоқ Тожиев (бинокор) пастдан юқорига кўтарилди. Буларга ҳеч ким иш ўргатмайди.

10 Ўртоқ Қаримов фабрикага мудир бўлиб тайин қилингандан сўнг ўз ғайрати билан бир талай ишларни қилиб юборди. Мааттаассуф, унга жону дил билан иш ўргатадиган киши йўқ. Унинг ғайратларини бўғмоқчи бўладилар. У нима қилишни билмайди. Ҳайронда.

Тожиевга ҳам иш ўргатгувчи йўқ. Яқинда пок бўлмаса ишдан ҳам бўшатмоқчи бўлган эдилар. Яна марҳаматлари жўш уриб, ишда қолди.

ХУЛОСАЛАР

20 Трестни ишчи-деҳқон тафтишидан ўтказиш керак. Трест ўзи хизмат қилмоқчи бўлган массага яқинлашсин.

Юқорида зикр қилинган хўжайинсизлик, бошбошдоқлик, бузғунликларнинг сабабкорлари жавобгарликка тортилсин.

Сценарий, олинмоқда бўлган мавзу ўзбек ёш ёзувчиларининг назар-диққатидан ўтказилсин.

Ўзбек ёш пролетар ёзувчилар массасининг ижодий асарларидан ҳам пича фойдаланилсин.

30 Пастдан юқорига кўтарилганларга раҳбарлик кучайтирилсин.

Умумий ишда фирқа раҳбарлиги ғолиб бўлсин.

Трест ўзининг ишлаб чиқариш ишига машғул бўлсин, прокат, савдо ишлари иккинчи навбатга қўйилсин.

Бизнинг таклифларимиз шулар.

1929

ЯЙДОҚ

Одатда уюр қондасига бўйин эгмаган чағиркўз бўз айғирларни «яйдоқ» дейдилар. У қанчалик шўхшатир, яланг қирларнинг бебошбоғ «қаҳрамони», ён-

бағирлардан ёстаниб эсган бўйдоқ шабаданинг шум-шук ўйноқиси бўлиб қолмасин, бари бир, йилқидан йироқ, кичик айғирлар шаттасидан шармисор, ёлини елга таратиб, ғайратсиз туёғини ерга уриб қола беради.

Ўтсиз ерда кенг кўкракли, ўнгарма сағирли, орқага чиганмас, азамат дўнонлар, тўшдор айғирлар бор.

Одамлар ўртасида ҳам жамият талабларига бўйин эгмайдиган нўхтасиз «яйдоқ»лар етарли миқдорда топилди.

Норин район Яйдоқ жамоаси ўзининг Сотиболди 10
Яйдоғи билан бутун жумҳуриятга «мақтанса» бўлади.

Сотиболди Яйдоқнинг ўтмиши кўп кишиларга ўтоқсиз пайкалдай чигал ва муғлоқ. Унинг отаси Шеразимбой бутун жамоа, депарага донг чиқариб, ўзига чек қолдирган эди. Ҳали ҳам Яйдоқ жамоасининг бир қишлоғи Шеразимчек номи билан юради.

От ўрнини той, дўнон ўрнини қулун эгаллаб, Шеразимчекнинг ўрнини Сотиболди Яйдоқ эгаллади.

Ҳар тарафда бўтадай бўзлаб қолган етим, эшсиз кийикдай есирлар бўзчи «ботир» босмачиларнинг ваҳ- 20
шатидан титраб турган бир пайт эди.

Босмачилар бизнинг ижтимоий жамиятимиздан чеккада қолган, бизнинг қонунларимизга бўйин эгмайдиган шуурсиз, нўхтасиз яйдоқлар эдилар. Сотиболди ҳам шу яйдоқлар ичида энг дўлвар, энг эловсиз бир яйдоқ Холмат қўрбошининг мирзаси эди.

Яйдоқлар, ишчи-деҳқон оммасидан иборат бўлган бизнинг жамиятимизда ўлим шатталарини едилар. Унда-бунда Чотқол оралаб ғайратсиз пишқириб қолди- 30

Оқибати хунуклигини сеза бошлаган Сотиболди қулоқларини ерга солиб ахтадай субутсиз, бизнинг орага кирди. Унга ялинди, бунга ёлборди, нима бўлди-ю Бўз олмас қишлоғига муаллим бўлиб олди.

Фақат ҳалигача у ўзининг яйдоқлик, нўхтасизлик сифатини қўмсайди. Бизнинг ижтимоий талабларимизга бўйин эггиси келмайди. Масалан, отаси — Шеразимбойдан олтмиш уч таноб сувли ер қолган эди. У бунга бир амаллаб ер ислоҳотига киргизмай қолди. Шу йил баҳорда ўтказилган қайтадан ер тузиш дав- 40
рида ҳам бояги ерни бутун амма, хола, даҳяк, ҳаштияк қилиб, яна омон сақлаб қола олди. Қўлида бўлган тўққизта иш ҳайвонларига ҳам ҳадик бергудай эр-азамат топилмади. Сотиболди бу йил экин мавсумида уч қур коранда ишлатиб, ҳосилотни ўзи олди.

Мактабда унинг берадиган дарси ҳам «яйдоқ»лик асосига қурилган. Мактабда нуқул муштумзўр, бой, руҳоний унсурларнинг боласи ўқийди. Батрак, камбағал, ўрта деҳқонларнинг болалари бўлмағур сабаблар билан ҳайдалади. Унинг мактабга давоми ҳам яйдоқларча, истаса келади, истамаса йўқ. Яқинда бирваракай ўн етти кун мактабга келмади. Урнига пахтафуруш Абдурахмон деганни «халфа» қилиб кетди. Унинг қишлоқда қиладиган иши тизгинсизлик.

- 10 Бизнинг ғоят ғазабимизга сабаб бўлгуси бир қилиқ яқинда рўй берди. Камбағал деҳқон Ҳалим Ҳабиб ўғлининг хотини Онахон Сотиболди Яйдоқнинг сохтисумбатига учди. Сотиболди уни алдаб олиб бориб, Исҳоқ Қосим ўғли деган бир муштумзўрнинг уйида маҳаллий безорилар, муштумзўрлар билан базм қилади.

Бу тўғрида қишлоқ камбағалларидан район қидирув шуъбасига бир неча топқир шикоят берилган бўлса ҳам натижа — туяни қошиқ билан суғоргандай: «Ана кел — мана кел».

- 20 Сотиболди жамиятимизнинг комсомоллардек дўнонларини ҳеч кўролмайди. Ҳар паллада уларга қарши кураш олиб боради. Яқинда бир комсомолка устидан шундай шармсиз иғво тарқатдиким, бу қишлоқ ёриқ товонларининг ҳадсиз гижинишларига сабаб бўлди. Хулласи, Сотиболди Яйдоқ тинкаларга тегди. Унга муносиб нўхта соладиган шермард Норин районида йўқ кўринади.

Фақат округдаги орқага чиғанмаслардан Сотиболди Яйдоққа мўътабар бир тепки кутамиз.

- 30 1929

«КОЛХОЗ ОТА»

Чунончи, Иброҳим ота, Исмоил ота, Чўпон ота сингари бир қатор қадамжойлар борлигини биласиз, энди билиб қўйингизки, дунёда «Колхоз ота» деган ҳам бир қадамжой бор.

Бу — Митон район Кўшработ даҳа Печат қишлоғида.

* * *

- 40 Печат қишлоғида 118 хўжаликдан тузилган «Қизил йўл» колхозини бор. Утган кунларнинг бирида колхоз раиси Холёр Шермат ўғли, бугдой ширкатининг раиси Имонқул Самад ўғли, пахта ширкатининг раиси Раз-

зоқбой Маҳмудали ўғли ва Мардон Раҳмат ўғиллари йиғилиб олиб, колхоз тўғрисида зарбдор бир мажлис қилмоқда эдилар. Улар тортишар, жанжаллашар, бир-бировларига ҳайфсан эълон қилар ва қон тўқар эдилар. Мажлис жуда қизғин ва жонли бормоқда эди. Масалан қайси йўл билан атроф деҳқон ва батракларини колхозга тортиш, колхознинг донғини чиқариш ва қандай қилиб колхозга фойдани кўпроқ топиш тўғрисида эди.

Ҳали униси сўз олди, ҳали буниси сўз олди, кўп-кўп танқидлардан, фикрлардан сўнг, ҳаммалари баҳамжиҳат бир қарорга келдилар, қарор биргина моддадан иборат ва ҳар галги сингари узун — ҳамёза келтиратурган эмас, тўғридан-тўғри амалий эди. Чунончи, «Узоқ музокаралардан сўнг, бундан кейин колхознинг исмига «ота» деган бир кўшимча боғланиб, яъни «Колхоз ота» деб аташ маъқул топилди», дейилган эди.

Балли, «Колхоз ота» деган исм ўзининг етти ўйлаб, бир қирқилган эканини амалда кўрсата бошлади.

Юқорида кўрсатилган «жонкуярлар» мажлиснинг эртасигаёқ, қишлоқда бўлган бир булоқни тозалаб, атрофига тўрт дона ҳужра бино қилдилар, туғ кўтардилар, битта қўчқор сўйиб, унинг гажжак шохларини туғнинг ёғочига боғладилар. Атайлаб Андижондан Эмин охун деганни чақириб шайх кўтардилар...

«Колхоз ота» ҳафта ўтмай донг чиқарди. Атрофдан деҳқон, батраklar ва уларнинг бола-чақаларигача, янги кашф қилинган қадамжой — «Колхоз ота»нинг зиёрати учун кела бошладилар. Биров қўчқор қўй, биров бўталоқ, биров товуқ, биров пул билан, ҳар ким ҳар мақсадда, баъзилар тўй талаб, баъзилар шифо, баъзилар қарздан нажот, баъзилар фарзанд талаб қилиб келиб тунай бошладилар. Назру ниёзлар оламбоҳ бўлиб, колхоз раиси ва баъзилар буларнинг саранжомидан ганграб қолдилар.

Юқоридаги тўрт азаматнинг орқасида колхоз ҳам донг чиқарди, ҳам атроф деҳқонларнинг фақат ўзларини эмас, ҳатто уларнинг оилаларини ҳам ўз атрофига тортди, ҳам фойдагарлик катта бўлди.

Иш шундай гуриллаб бориб турганда деҳқончилик, пахтакорлик ва кузги экин компанияси ва бошқаларнинг нима кераги бор?

Колхоз пахта планини тўлдиришга, ерда очилиб ётган пахталарни йиғиб олишга ҳам қайрилиб боқмади. Шунинг учун ҳам райондан пахта йиғнаш учун

юборилган Ориф Урмонов, Азиз Муҳамедов сингари ўртоқлар кимга учрашишларини билмай, саргардон бўлиб қолдилар.

Эмин охун — шайхнинг ҳужраси ҳар куни кечаси тарақ базм.

Эндиги гап шуки, чунончи, юқоридаги тўрт барака топгурлар, колхознинг қайғусида шунчалик ўтти олиб қамишга югурган эканлар, қадрларини билишимиз ва мукофот беришимиз керак.

- 10 Бунинг учун ҳар тўртовларига «Дум тугар» нишони берилиб, энг адоғида: ахлоқ тузатув «курорти»га қорин солиш учун отпуска берилсин экан, деймиз.

1929

ОЛТИ ЮЗ МИНГ СЎМГА ТУШГАН СОПОЛ ОБДАСТА

- 20 Румо папасининг хазинасида қай вақтдадир ўлган эшакнинг бир пой туёғи сақланади. Бу туёқ жуда табаррук деб ўйланади. Уни бадавлатлар бир талай назру ниёзлардан сўнггина кўришга мушарраф бўла оладилар.

Бу туёқни сақлаш учун қоровуллар қўйилган, у аллақанча чиқимлар билан сақланади.

«Эшак туёғининг бу даражада ҳурматли бўлишига сабаб нима?» деб сўрарсиз, албатта. Бунга сабаб, гуё Исонинг эшаги туёғи эмиш...

- 30 Бунинг ҳеч қандай қизиғи йўқ. Улар ҳали каттакон эшак туёғига шунчалик чўқинар экан-ку, биздаги мусулмонлар инқилобгача дарахтга чўқинар, устига мақбара кўтариб, «Мўйи муборак» номини берар, шунинг орқасида бир қанча ишёқмас шайхлар, домла, муазинларнинг ит туваги олтиндан бўлар эди.

Избоскан райони ҳалигача ўзида шундай «табаррук» бир мўйнинг бўлмаганидан хафа эди. Қўп шукурлар бўлсинки, бир нечаларнинг саъйи-ҳаракати орқасида бу камчилик тугатилди. Румо папасининг эшак туёғидан ҳам катта, қимматли, табаррук бир мустаҳаб обдастага эга бўлди.

- 40 Бу обдастани қўлга киритгунча қанчалик қийинчиликлар тортилганини мен сизга ҳикоя қилиб берай... Шу йил январда, бутун Ўзбекистон бўйича қарз ширкатлари тугатилиб, уларнинг ўрнига кредит банклари ташкил қилинди.

Союз меҳнат қарамоғида бўлган бу ширкатлардан 8 таси Избоскан районининг жамоалари бўйича ўр-нашган эдилар. Ҳар 8 ширкатнинг бирлашган маркази район қарз ширкати ҳисобланиб, буларнинг асосий мақсадлари ўртаҳол ва камбағал деҳқонларни узоқ яқин муддатли қарзлар билан таъмин қилиш, қишлоқ хўжалигини машиналаштиришда кучли восита бўлиш, ҳосилот заготовкисида деҳқон хўжаликлари билан тигиз алоқа боғловчи энг яқин бир пункт ҳолига айланиш ва бошқалар эди. Шу мақсадларни кўзда тутиб, 10
Союз меҳнат тарафидан январь ойигача Избоскан районидаги бояги 8 та ширкатга 600 минг сўм миқдорда пул берилган эди. Мана шу пуллар қай йўлларга сарф қилинди ва унинг бадалига Избоскан қандай қилиб «шарафли» обдастанинг эгаси бўлди?

I. УЧ ҚУЕННИ БИРДАН ҚУВЛАГАНДА

Чувама қишлоғидаги қарз ширкатининг идора аъзоси бўлиб бирданига Офтобачи мадрасасининг имоми, мутаваллиси ва муаззини «сайланган» эдилар. Яна тўғриси, хонақоҳ ширкат идорасига кўчирилган эди. 20
Ширкатда аллақанча большевик мақсадлар учун берилган бўнақлар: масжид ҳалими, Хўжа Аҳрорнинг вақфи, домланинг маърақаси, нафақанинг жойнамози, сўфининг халта кўйлаги, қишлоқ марди — баобрў муштумзўри, бой, баъзан хизматчиларнинг жиғилдонига «ҳибба» қилинган. Онда-сонда шишага қатиқ солиб сиртдан ялатгандай, ўрта ва камбағал деҳқонларга ҳам берилган, фақат буларнинг сони юз биттали тасбеҳдан сал ошади.

Натижада 5200 сўм кам келган, бундан ҳисобда бор, 30
ҳамёнда йўқ ҳисоблар — мустасно.

Ширкат раиси имом қочган, тўққиз ойдан буён ўлик-тиригидан дарак йўқ. Мутавалли, муаззин, қайсики ширкатнинг идора аъзолари бу фурсатдан фойдаланиб, бутун гуноҳни раисга юклайдилар.

Кредит банк, ҳар уч зоти бобаракотлар орқасида уч қуённи бирдан қувганлар аҳволида.

II. ЭЗИБ ИЧКИ — ТИЛХАТ УРНИДА

Бунда ҳам масжид жиловхонасидан ширкат идорасига «пастан» кўтарилувчилар бўлди. 40

Хурмо данагидан қилинган қўлбола чўт билан ҳисоблаб қарасаларки, атиги 3804 сўм 35 тийин тарози-

нинг чўнтак тарафига қараб оби қилинибдир. Нима қилиб бўлса ҳам бунинг ўрнини тўлғазиш керак. Домла почча бундай ҳолда ўйланиб турмай, деҳқонлардан олинадиган ихтиёрий пай пулларини тарқатган бўнак ҳисобидан устига қўйиб, зўрлик билан ундирган ва балансга тиркаган (Агар баланс бўлса). Ширкат тугатилгач, кредит банк булардан ҳисоб сўради.

- 10 Натижада юқоридаги ун туби йўқ пуллардан ташқари, қолган маблағлар ҳисобига эзиб ичкиларга эга бўлдики, бунинг исми ўзларича «тилхат». Ундан бирор кишининг исмини ёки берган бўнакнинг миқдорини топиш, «Кўҳи қофдан Абдураҳмон пари»ни топиб келишдан қийин.

III. ИККИ БОШЛИ КАЛАМУШ

- 20 «Умумий» «қоида» «бузилмасин», дедилар-да, Тўрткўл қишлоқ қарз ширкатига ҳам салла-чопон кийгиздилар. Сал ўтмай ҳисоблаб қарасалар, холис исроф 4434 сўм, ҳужжатсиз тарқатилган қарз қўшилиб 7636 сўм кам келган. Тезлик билан янги идора сайладилар. Янги идора эски идорадан иш ўтказиб олмади. Бир қишлоқда бир ширкатнинг ҳар икки идораси ҳам яшай бошлади. Союз меҳнат бундан хабар олмади. Тез идора — янги идора ҳам ўз «фаолияти»ни ишга қўйиб, 3500 сўм кам келтиришга муваффақ бўлди.

IV. 17 МИНГ ПУД ОҚШОҚ ТАЛҚОН

- 30 Қўқонқишлоқ, ҳеч кутмаганда, Андижон округ Союз меҳнатдан 17 минг пуд шоли йиғиш тўғрисида буйруқ олди. Ширкат қараб турмади. Қандай қилиб бўлса ҳам буйруқни бажариш керак. Унги-терсига қарамадилар. Шоли йиғила бошланди. Ҳўл-қуруқ баббаравар очиқ бир қўрғонга тўплай бошладилар.

Аввалига қирғияк ёмғири, сўнгроқ чинакам беш пайсали куз ёмғири шолига сув пуркай бошлади. Шоли кўкарди, чириди, қизиб ёна бошлади.

Шошган ўрдак ҳолида қолган ширкатлар, бир ярим минг сўмга брезент шолча олиб, унинг устига ёпдилар. Остидан шолининг иссиғи, устидан ёмғир — брезент ҳам чириди.

- 40 Энди ширкатлар таажжубли «чора» кўра бошладилар. Ҳамма-ҳамма, ҳамма шоли оқлаш ҳашарига тушди. Бутун обжувозларнинг ўғирлари оқшоқ талқон қилиш билан банд бўлдилар.

Қўпчилик деган ҳазил эмас. Ким олганини биласиз? Биров беш арава, биров ўн арава, ҳар ким кучи етганча шолидан ташиб кетди. Энг охирида 4873 пуд ғалладан кам келиб, 18 179 сўм пулдан кам келди. Бу ҳисобдан ширкат идора аъзолари ўртасида тақсим қилиб олинган 6944 сўм 47 тийин исроф — мустасно. Сопол обдаста шу билан, округ Союз меҳнат ҳам истанганча оқшоқ талқонга мўлайиб қолди.

* * *

Избоскан райони бўйича бўлган бутун жамоалардаги қарз ширкатларининг қилгуликларини санаб ўлтириш ортиқча, шу юқоридаги тўртта ширкатнинг ҳоли бизга масаланинг қандай турганлигини очиб кўрсатди. 10

Мана шундай қилиб, ўртоқлар, қарз ширкатлари ўрнига кредит банклари ташкил қилинди. Ширкатларнинг бутун ҳисоблари кредит банкларига ўтказилиши керак эди. Избоскан районида очилган кредит банки тантана билан эски ширкатдан иш ўтказиб олмоқчи бўлди. 20

Балли, иш ўтказиб олди!

Қандай иш?!

Избоскан район қарз ширкатларини эгаллаб олган муштумзўр, руҳоний, бой хизматчиларнинг қилган исрофлари тўғрисида 19 киши устидан қилинган 100 минг сўмга яқин униши шубҳали бўлган бўнақларнинг, ярим ҳужжат сифатига ҳам эга бўлмаган пароканда қоғозлари ва камбағал, ўрта ҳол деҳқонлардан тушган бир қулоч шикоят аризалари.

(Деҳқонлар аризаларининг кўпида, ўз қарзларини бир мартаба тўлаган бўлсалар ҳам, иккинчи қайта, ҳатто уч қайтадан ундирмоқчи бўлганлари тўғрисида шикоят қилдилар). 30

Ва энг охириги ўтказиб олинган ишлар тўғрисида «табаррук» бир мустаҳаб обдастаки, қўлга кирган муюмлар ўртасида салмоқдори шу. Бу илгариги ижромком идорасидан кредит банкга қолган «ёдгор».

РҚИ ва ишчи-деҳқон жамоатчилиги Союз меҳнат тарафидан тарқатилиб, унинг шохобчалари тарафидан растрата ва ўринсиз сарф қилинган жами 599 минг 793 сўм 49 тийин ақчанинг ҳисобини суриштирар ва тегишли «мукофот»ни аямас. 40

ҚОРА МУШУК

Латифалардандирки, бир оч қолган мушук, лоян-шуур мақсад билан бир эговни ялай бошлади. Эговнинг ўткир тиглари унинг тилини қирқиб, қонатди. Мушук бу қонни эговдан чиқмоқда, деб ҳис қилди ва ялашда давом этди. Ҳатто, қон завқи билан ўз узвидаги жароҳатнинг аламларини ҳис қилмас эди...

Ўқийтганингиз шу фельетонга юқоридаги латифанинг нисбати шундадир:

10 Илгари Фарғона шаҳар парткомининг таштар бўлимига мудир, ҳозирда Қўқон шаҳрида майда миллатлар секциясининг раҳбари бўлиб турган Ҳошим Хўжаев оч қолган ҳариш бир мушук. У ўзига луқма қидириб, пўлат иқтидорли меҳнаткашларнинг қиличдай тез иродалари билан ўйнашади. Унинг имиқ, манфур тили қиличнинг тигини яламоқчи бўлади ва қонидан ўзи лаб қизартиради... Шунга мағрур.

20 Бир томчи сувда пўртана тасаввур қилингиз. Бир энлик қоғоздаги справкада ҳам шу пўртана нисбатидаги ғалаён. Билмадик, кимдир бизнинг кўзларни бўямоқчи бўлгандир-да, Ҳошим Хўжаевга: «Бу ўртоқ фалон ишчининг ўғли, бобоси Жобилқо кўмир конида 105 йил шахтёр бўлган, онаси сумалак қозонга йиқилиб — инвалид, ўзининг бўлса пешонаси дўнг, ўлмаса қўчқор бўлади», деб справка беради. Бу справка кучсиз қолмайди. Гарчанд, Ҳошим Хўжаев ўз умрининг се чорагини Наманган билан Пишпак ўртасида вофуршлик (оёқ кийимлари савдоси) билан ўтказган бўлса ҳам, Фарғона Ипак фабрикасига ишчи бўлиб ки-
30 ради.

Шундайин болохонадор, қалбаки справкалар бизда оз дейсизми? Ишчи бўлгандан сўнг партияга ки-
ради.

Ана шундай қилиб, кечагина чорбозорчилик билан тўриқ отнинг ёнбошини яғир қилган Ҳошим Хўжаев, бугун супрадай портфель эгаси, кимсан Фарғона шаҳар парткомининг таштар шуъбасига мудир. Шу бараварида Ипак фабрикаси партия ячейкасининг масъул
котиби.

40 Олуца дарахтига помидор пайванд қилинмагани ва ёхуд олучанинг ўзидан бақлажон сингари бир мева кутилмаганидай, келиб чиқиши ишчилар синфига ёт бўлган бир кишидан пролетариат манфаати учун бирор эгилик иш кутиш — бўлмаган интизор. Шундайки, Ҳошим Хўжаев ўзининг биринчи қадамлариниёқ муш-

тумзўр, бой, эшонлар манфаатига қараб ташлай бош-
лади. Фарғона шаҳрининг машҳур бойларидан Мирза-
каримбойнинг қизи билан муошиқа пайдо қилди. Ур-
тага бозор арендатори Абдуқодирбойваччани совчи
қўйиб, ўзи ўшанинг уйида қадрли меҳмон ҳолига ай-
ланди.

— Агар,— деди Ҳошим Хўжаев, Абдуқодирбойвач-
чага қараб,— Мирзакарим аканинг қизини менга пай-
ванд қила олсангиз, устингиздаги йигирма икки минг
сўм солиқдан озод қилдираман.

10

Маълумингиз, устидаги солиқни қасддан тўлама-
гувчиларни мажбур қилдик ва бир қатор маъмурий
тактикаларимиз ҳам бўлди. Шунда, Ҳошим Хўжаев
сир тутилиши лозим бўлган қарорларни Мирзакарим-
бой, Абдуқодирбойвачча сингариларга маълум қилиб
турди. Уларнинг каравот, гилам ва суммали буюмла-
рини ҳатто ўз уйида сақлаб яшириб қолди.

Масалан, қасддан солиқ тўламагувчиларнинг бой-
ликлари текширилишидан бир кун илгари Абдуқодир-
нинг 1 та каравот, 5 та қизилоёқ гилам ва бошқа аж-
нос, амлоки рўзгорини ўз квартирига ташитди. Шу
муддатдан фойдаланиб, Мирзакаримбойга ўзининг ку-
ёвлигини қабул қилмоғини айтиб, таклиф қилди, унат-
ди ва бунинг эвазига кечқурун 5 та пар отлиқ файтон
Мирзакаримбойнинг эшиги тубида тўхтаб, унинг қўл-
га илинадиган буюмларини Ҳошим Хўжаевнинг уйига
сақлаб бериш учун ташидилар.

20

Эртаси 7 март кечаси ишчилар бригадаси билан
бирликда Ҳошим Хўжаевнинг ўзи ҳам Мирзакарим ва
Абдуқодирларнинг хўжалиklarини текширишда ишти-
рок қилди.

30

Табий, бригадирлар Ҳошим Хўжаевнинг «ҳимма-
ти» орқасида шарти кетиб, парти қолган икки эски
сандиқ, бир неча увада наमतдан бошқага эга бўлма-
дилар.

У Мирзакаримбойга қилган вафодорлиги учун тан-
тиликка учради. Намангандаги бола-чақали биринчи
хотини, Фарғонанинг ўзидаги иккинчи хотини устига,
учинчи ўлароқ диний никоҳ, узун хутбадан сўнг бир
маликаи давроннинг қаллиғи бўлди.

40

Ҳошим Хўжаевнинг умумий қилиқлари қаторига
масти мудомлик хислати ҳам тиркалиши лозимдирки,
«Жазоси масти мудомнинг — хумори залатдир».

У бир давр ошиқ бўлиб — жунун учун ичди, бир
давр Фарғонанинг энг улуғ амалдори бўлиб — ғурур
учун ичди ва ҳалигача «ютуқлар»нинг суруғи билан

мастдир. Мастлик чоғларида оғзаки, шаҳар парткоми номидан буйруқ бериш унинг ҳар галги одатидир.

- Ҳошим Хўжаев чиқимни келимдан кўра ёмон кўради. Буни билмаганлар овора бўлиб, ундан ҳақ талаб қиладилар. У касабалар чойхонасидан ҳар куни ош-овқат еб, ҳатто папирос, файтон пули учун бешта, учта олиб юрди, чойхона мудирини бу чиқимларни жамбаст қилиб юриб, бир куни сўраган эди, Ҳошим Хўжаев ундан нафси койиди ва маориф шуъбасига: «Ушбуни олганингиз замон шаҳар парткоми таклиф қиладиким, касабалар чойхонасининг мудирини ишдан олиб, ўрнига Ҳожибоев қўйилсин», деб хизмат мактуби ёзди. Чойхонанинг мудирини қизил соқчилардан пастдан кўтарилган партия аъзоси; Ҳожибоев бўлса, исроф қилиб ишдан ҳайдалган бир хиёнатгар эди. Бу ишга Эминжонов (Касабалар шўросининг раиси) аралашган эди. Уни ҳам ишдан олиш билан кўрқитди.

- Шу юқорида кўрсатилган амри воқеаларга, албатта, виждонли, иродали, партияли йигитлар чидамадилар. Партия қаторини тозалаш вақтида бу сирларни бирин-бирин очиб ташладилар. Лекин ҳам эгри деворнинг тиргаги бўлгани сингари Ҳошим Хўжаевнинг тиргаги — шаҳар парткомида Ғайбуллаев бор. У ўз-ўзини танқид асосида чиққан ҳар бир кишининг оғзига уриб, бутун гапни гуруҳбозлик ва шахсият деб топди. Танқидчилардан баъзиларини партиядан чиқаришгача муваффақ бўлди. Ҳошим Хўжаев яна партиядо қолди.

- Бунга чидай олмаган ишчилар, қайтадан тозаланмоғини сўраб, ариза бердилар, яна комиссия келди. 30 Иккинчи қайта тозалашда ҳам Ғайбуллаев эгалиги ҳукмидан бўлди. Танқид бўғилди.

Ишчилардан бир европалик Ҳошим Хўжаевнинг ярамаслиги тўғрисида гапира бошлаган эди, Ғайбуллаев ўрнидан туриб:

— Кечагина келиб, сен нима биласан!— деб дўқурди. Соқчилардан Муродов сўзлай бошлаган эди, «думингиз тугилади» билан кўрқитилди. У бўлди-бу бўлди, ишчилар фирқалилар мажлисини ташлаб чиқиб кетдилар. Ҳошим Хўжаев яна партиядо қолди.

- 40 Ҳошим Хўжаевдан аллақачон қўл ювилиши керак эди, лекин у ҳали ҳам аллакимларнинг тиргаклиги билан амну омонда. Фарғона шаҳар парткомидан кетган бўлса ҳам, Кўқонда майда миллатлар иши билан банд. Яна тўғриси, уйғурлар билан таранчилар ўртасида ифво ва фасод иддиоларини йўргаклаб юради. Уртадаги миллий биродарликни бузмоқчи, қора мушук бўлмақ-

чи. Билмайдики, қилич иродалари унинг қуйруғига эски челак илиб, ўз ичларидан «сафар қочди» қилдилар.

1930

ҚОН ҲИДИ КЕЛАДИ

ОЛТИН, ДИН, ХАНЖАР!

Бу уч нарса оддий кўринишда бир-бировидан узоқ туюлади. Ҳақиқатда бўлса, дин остида бир тўда руҳонийлар, эшонлар, муллалар, поплар, коҳинлар, ровийлар, меҳнаткаш халқнинг пешона теридан паразит бўлиб кун кўрувчи бир гуруҳ шиш қорин, ғавс бўйинлар яшайдики, улар камбағал ишчи-деҳқонни дин, худо, жаннат, жаҳаннам исмидан кўрқитиб, капитал — олтин тарафидан қулай эксплуатация учун замин ҳозирлайдилар.

Пролетариатнинг қаршилигига учраган душман тараф лагери тулкиликка бошлайди — ўз агентларини суд аппаратларига жойлайди ва шу орқали сўниб бораётган шамнинг сўнги нурлари сингари ўзига бир мадад ахтармоқчи бўлади. Кўп жабҳаларда бўлса, 20 ханжарга, ур-йиқитга суянади.

Аламзадаларнинг қилиғи

Ҳанифа Азимбоева Бувайда район Машад жамоа Машад қишлоқлик бир батрак хотин эди. У 1921 йилдаёқ Коммунистлар партияси сафига кириб, партия ва шўронинг ҳар қандай постларида жон чекиб, жафо чекиб ишлай бошлади. Қишлоқ бойлари, муштумзўрлари ва руҳонийларига қарши бўлган синфий курашда, қишлоқ меҳнаткаш оммаси билан бирликда бир тан бўлиб фаол ишлади. Унинг бу ҳаракатлари душманлар тарафидан осойишталик билан қаршиланмади, албатта. Ўзларига бир қаричлик дудамадан бошқа дўст тополмаган номардлар ўзларининг қора кўнгиллари сингари қора кечаларнинг бирида Ҳанифанинг кўзларини чалғитиб уйига босиб кирдилар ва бошини кесдилар. Урагани қизил рўмол сингари қонига белаштирдилар.

Ҳанифа Азимбоева ўз ўлимидан икки ойча илгари, ўз устида ўлим кўрқинчи борлигидан, ҳимояга муҳтож

эканидан район парткоми, район маъмурий шуъбаларини огоҳлантирган бўлса ҳам:

— Бе, заб одам экансиз-да, душманларнинг қўлидан нима кела оларди, парво қилмай юра беринг!— сингари бурун тубидан нарини кўра олмаган тўралар муомаласини эшитган. «Бу гап ҳам бир нави мудофаадир», деб ноумид қайтган эди.

10 Азимбоева ўлдирилди. Бу билан душманнинг каптарбачадай беқарор кўнгли таскин топмас эди, албатта. Район парткоми сингари раҳбарлик ташкилотининг бепарволиги, маъмурий идора сингари жавобгар бир постда ҳамёза кўрган душман яна фаоллашмоғи, бошқаларга ҳам човут солмоғи мумкин эди. Бу шундай ҳам бўлди.

20 Бувайда район Оққўрғон жамоасида шу йил 23 сентябрда солиқлар тўғрисида фаолларнинг маслаҳат мажлиси бўлган эди. Мажлис қизиб турган бир вақтда эшикдан беш-тўртта қуроли душманлар босиб кирдилар. Тўсатдан ота бошлайдилар. Мажлисадагилардан Турғун — жамоа кооператив мудирини, Қаримжонов — жамоа муаллимини, Қурбон — жамоа шўросининг котибини отиб ўлдирадилар. Бир киши яраланади, қолганлари қочиб қутуладилар.

30 Бу фожиага ҳам ҳадемай бир ой тўлади. Лекин район маъмурий идоралари қутурган душманнинг изига тушгани йўқ. Ишга шундай қараш, синфий душманнинг кучига баҳо бера олмаслик, кўра-била туриб бой, муштумзўр, руҳонийларнинг қурган ҳийласига дармон бериш ва емирилиб бораётган феодализм деворига тиргаклик вазифасини бажаришдир.

40 Ўғилхон Бувайда районининг Тоғлиқ қишлоғида туради. У камбағал эри билан бирликда 6 таноб ерга пахта эккан. Яқинда Ўғилхонни ёлғиз топиб, Эргаш босмачининг олдинги йигитларидан бўлган Ўлжа Жўра ўғли човут солмоқчи бўлган. Ўғилхон унинг қўлидан қочиб қутулиб, район соқчиларига маълум қилганда, унга ҳам Ҳанифа Азимбоевага қилган муомалани қилганлар. Ўлжа бўлса: «Бу хотин менинг номимни бир пул қилди, боя ўлдирмасам ҳам, энди ўлдираман», деб юради. Билмадик, район соқчилари Ўғилхонни қачон мудофаа қилиш учун ҳаракатга бошлар экан?

Душман товонини ялаб

Чустдан хабар оладиган киши йўқ. Район судининг 20-бўлим бошлиғи Султон Солиев, район қидирув шуъ-

басининг бошлиғи Зиёд Олимов, 71-сон Узбекторг дўконининг мудирини Абдуллажон Акрам ўғиллари тўғридан-тўғри синфий душманлар лагерига ўтиб олдилар. Тинимсиз суратда деярли синфий бегоналар билан иноқлашиш, уларнинг зиёфатларига ташрифи қудум буюриш, камбағалларнинг манфаатларини бир рюмка ароққа қурбон қилиш буларнинг одатлари бўлиб қолди. Гапни чўзиб ўлтирмай, шу йил 5 сентябрда бўлган бир ичкилик мажлисини айтиб берсак кифоя.

Бу галги зиёфат савдогарлардан Адҳамнинг уйида бўлган эди. Комсомол аъзоси Абдулланинг ўзи мудирлик қилиб турган дўкондан 75 сўмли миқдорда рангоранг ичкиликларни келтирган эди. Мажлисга юқоридагилардан ташқари, аҳли савдо, аҳли растадан Айюб, Раҳим, Абдукарим ўғиллари ҳам иштирок қилган эдилар. Ёғли жаркоп, биқин шўрва, нордон закуска, кети узилмай қуйилиб турган шароб, тамтамларнинг қора қошлари, барқут кўзлари тўғрисида жигардан чиқариб айтилган сидирға ашула ва энг адоғисида уй эгасининг узр-маъзурли шикаста илтифоти меҳмонларни динринг-динринг ўйната бошлади. 10

Завқ, маишат деган нарса ёмғирдай ёғила бошлаб, Аҳрор ўғли сингари «қаҳрамонлар» дўнг қўйиб учдилар, Солижон Соҳибов сингарилар бардамлик кўрсатиб, Абдуллажоннинг яғринидан челақлаб сув қуймоқчи бўлдилар. Дар қатори ёрон ўзлари ҳам катта сойга шўнғиб чиқдилар. Зиёд Олимов сингари «қаҳрамон»нинг қўли маузер тўппончада, бирданига эсига золим Николай тушиб қолиб, ҳозирдаёқ отиб ташламоқчи. Савдогарзодалар бўлса, кўз қисиб, лаб буриб, ўзаро пичинг, им, мўйлов, боринг-чи, «шайтон туғини тиккан», олашовур, бадмастлик, қўни-қўшнилари эрлари дарвоза турмида, аёллари том бўғотидан бу курашга «тан» бермоқдалар. 30

Шундай зиёфатнинг биттаси Йигиталиевнинг уйида бўлди. Шу зиёфатнинг натижаси ўлароқ, уни жазо тузугининг 202 ва 294-моддалари билан айблагучи дело «йўқолди». Солижон Соҳибовнинг бахмал столи тагида зиёфат кутиб ётган ишлар анчагина топилади.

Биз бачканаликни ёмон кўрамиз. Узбекторг дўконидан Тўра қўли билан судья «ҳазратлари»га узатилган духоба, ипак рўмол тўғрисида гапириш ҳам арзимайди. Чунки, бу нарса келажакда бўладиган жиноятларни хаспўшлаш учун олдиндан берилган бўнақдир. 40

Бу икки фактнинг биринчиси — мутлақо қутурган душманининг синфий муборизаларга чидаёлмай ур-йи-

қитга кўчганининг, иккинчиси эса тулкилик билан ўз агентларини суд ва шўро идораларига киргизиб, шу орқали иш юргизмоқчи бўлганининг шоҳидларидир.

Бизча, бу икки ҳодисанинг ҳар биридан ҳам қон ҳиди келади. Бу кўринишлар ҳали майдонда қатъий курашни сусайтирмаслик кераклигини эълон қилади.

Заҳарли илоннинг бошини янча олдик. Унинг думи ҳали чалажон. Эндиги кураш — шўро аппаратининг ўзини ва унинг қўйи ташкилотларини соғломлаштириш

10 учун бўлган оммавий курашдир!
1930

ШУДГОРДАГИ ҚУЙРУҚ

Урта Чирчиқ районида бойлар, руҳонийларнинг қўли баландлиги ҳалигача ҳукмрон бўлиб келган. Район фирқа, шўро ташкилотларидаги кўп кишилар тўғридан-тўғри батрак, камбағал деҳқонларнинг қонуний ҳуқуқларига тажовуз қилганлар. Чет унсурлар ўз вакилларини бизнинг кўп жамоат ташкилотларимизга ўрнатиб олишга муваффақ бўлгандир.

20

Ер тузиш комиссияси хиёнатлар билан тўлган.

(Тошокруг фирқа қўмитасининг Урта Чирчиқ ҳодисалари юзасидан чиқарган қарорининг мазмунидан).

— Балли-балли, мулла Темир, одамнинг жонидай йигитсиз-да. Гоҳ-гоҳ отин ойингизга сизнинг ҳалимлингиз, ювош, безорлигингиздан сўйлаб, ҳар икков дуойи жонингизни қиламиз. «Илоё, иловандо мулла Темирнинг мартабаси бундан ҳам юқори бўлсин», деймиз. Ҳатто отин ойингиз сизни орқаворатдан «фарзандим», дейди. Ишқилиб, ўғлим мулла Темир, дил — эътибор. Тилингизда ҳукуматдорлик, сиёсатдонлик пеша қилганингиз билан аҳли куфр билан муросасозлик қилсангиз, дилингизнинг бир чеккасида зикри ҳақ билан машғул бўлсангиз, ҳар икки дунё ҳам хор бўлмай-сиз.

30

— Албатта-албатта, тақсир, «амри ҳукумат вожиб» дегандай...

— Ҳа, балли «замон ба ту насозад, ту ба замон бисоз». Қани, марҳамат, отин ойингиз атайлаб, «Жигаргўшамга ўз қўлим билан бир ош қилай», деган эди, оби оташ-да, сал ёғи доғ бўлмабдир. Қани...

40

— Раҳмат, тақсир, қани, ўзингиз марҳамат қилинг.

Ҳар икков домланинг феълидай ланж ошга қўл юбордилар.

— Тақсир,— деди мулла Темир,— кеча мулла Абулқосим билан ер тузиш комиссиясининг уйига борган эдик.

— Хайр, қани, ҳарчи сўз бер, дил бер, қилгандир-сизлар, чироқларим?

— Абулқосим омон бўлсин, тақсир, дунёнинг борди-келдисини анча тушунадиган йигит-да, айтадирки: «Неча йилдан буён ипак хуржуннинг икки кўзида танга, тилла тошиб обод қилган еримни,— дейдир,— тўртта оёқяланг эгаллаб олишига асло рози бўла олмайман,— дейдир.— Биздан кетса, пешвомиз, у дунё-бу дунё шафоат қилувчи Оппоқхўжа домламга кетар экан, мен ўз еримни мингдан-минг мартаба домламга ҳадя қилдим,— дейдир.— Батрақларга менинг еримдан бир бўйра эни бўлса ҳам берилса, гўримда тикка тураман!» дейдир. Ишқилиб, тақсир, мулла Абулқосимнинг сизга ихлоси жуда баланд».

— Илоё, етти пуштини худо ғарқи раҳмат қилсин,— деди домла.

— Иннайкейин, тақсир, айбга буюрмагайсиз, озгина майхўрлик ҳам бўлган эди...

— Боки йўқ, қўзим, асло боки йўқ, шаръи қилиб нўш қилинса — ҳеч боки йўқ. Навжувонликда ҳар айб қилинса, худо кечади. Худо шундай шўх йигитларни яхши кўради.

— Менинг ҳам, ер комиссиясининг миямиз қизиби кетган экан,— деди мулла Темир,— батрақларни ҳам, текинга ер эгалламоқчи бўлган чорикорларни ҳам, шу буйруқни чиқазганни ҳам тоза бошлаб сўкишдик.

— Падарларингизга сад ҳазор бор раҳмат! Хайр, оқибат нима бўлди, жигаргўшам мулла Темир?

— Тақсир, мен мулла Абулқосимга айтдим: «Ҳой, биродар Абулқосим,— дедим,— мана мен,— дедим,— кимсан Урта Чирчиқ район Қум қишлоқ шўросига раис бўлсам, бу киши район ер комиссиясининг аъзоси бўлса, ерингизга, иншоолло, бегона ораламайди»,— дедим.

— Сабр қилинг, қўзим, мулла Темир, ўпкам тўлиб кетди,— деди Оппоқхўжа,— илоё, ҳар уч навқиронни ўз қаторларидан жудо қилмағил, офати замонадан омон бўлиб, ҳар на мурод-мақсадлари бўлса ўзинг етказгил.

— Қўйинг, тақсир, йиғламанг, эртага сиз ер сўраб бир ариза беринг, мен «Мулла Оппоқхўжа Болтахўжа

ўгли ҳақиқатдан ерсиз батрак», деб гувоҳнома берман. Ер комиссиясида ўзимиздан одам бўлгандан кейин, мулла Абулқосимнинг шоликорлиги албатта сизга қолдирилади. Иннайкейин, дейман, тақсир,— деди Мулла Темир кулгилик билан,— ўзингиз ҳам икки ҳунарда, бириси Ўзбек қишлоғига домулла-имом, иккинчиси қип-қизил батрак бўлиб, ишларни катта тегирмонда чиқазмасангиз яхши эди. Ҳе-ҳе-ҳе...

Кулгига домла ҳам қўшилди:

10 — Мулла Темир, жононсиз-да, жонон! Қани, нега товсилиб қолдингиз, ошга мазангиз йўқ? Асли сизга овқат олдидан жиндек май бўлса хўб бўлар эди, биздан густоҳлик ўтибдир. Ҳали ҳам келтирайликми?

— Йўқ, тақсир, сал вақт ўтди, ош билан келишмайди.

Қум қишлоқ шўросининг ранси билан шу қишлоқли ўзбек жамоасининг домулла-имомни ўртасида бўлган бу мажлис домланинг:

20 — Мулла Темир, қўлингизни очинг, ўн саккиз минг оламнинг пуштипаноҳи дадангиз Мирхалилни раҳмат қилиб, жаннати фирдавсдан жой ато қилсин, омин!..— деган дуоси билан тугади.

* * *

— Маъдиёр, ҳой, ҳо, ҳўкизни сал шудгордан чек-кароққа ол, арқонлар ҳам яқин, пайҳон қилиб юборади.

— Ҳа, ҳўкиз пайҳон қилса, домланинг ерини пайҳон қилади-да, сизнинг бағрингизни пайҳон қилаётгани йўқ-ку!

30 — Бари бир ўзимиз меҳнат қилган ер-да, тентак.

— Ўзимиз меҳнат қилган билан йиғим-теримда домланинг қопига тушадиган бўлгандан кейин, бизга нима?

— Ҳой, менга қара, ука...

40 — Қарасам, қарамасам ишнинг паккаси маълум. Ҳар нарсадан ҳафсалам совиган. Одам овора, от овора қилиб, 20 чоғлик батрак ер комиссиясига ариза бердик, оқибатсиз қолди. Округга берган аризамиз яна қайтиб, район ер комиссиясига келибдир. Ер комиссиясининг феъл-атвори маълум. Шундай унумли шоликорни домулла-имомга бериб ўтирибдир. Шунинг учун мен ҳаммасидан ҳам кечдим. Домланинг берадиган ҳаштиякидан ҳам кечдим.

— Ҳой, Маъдиёр, сен тентак экансан-а, ука, қишлоқ ижроқўмида Темир Мирхалилов ўтиргандан кейин, бизнинг ошиғимиз доим чикка бўла беради. Биз

шу хумсанинг устидан ариза берайлик. Шунинг толеини қуйига туширсак, домлангга ер чикора!

— Дадақўзи ака,— деди Маъдиёр,— сиз билмайсиз, домланинг район амалдорларидан анча муридлари бор эмиш...

* * *

Ўрта Чирчиқ районининг Қум қишлоғида ўтказилган «33 рақамли иш» исмидаги катта, машҳур суд бўйича Темир Мирхалилов сингарилар юқоридаги хиёнатларни қилиб, батрақлар ҳуқуқини ерга поймол қилиб келган эдилар. 10

Судда бутун синфий ҳаддан чегарага чиққанлар қаторида Темир Мирхалилов, домла ва бошқалар бош айбдорлардан эдилар. Маъдиёр билан Дадақўзи гувоҳлардан эдилар. Суд айбдорларни оғир жазолар билан ҳукмга тортди.

1930

БУЗОҚ ЕТАКЛАГАН КИШИ

Бу уйдагиларнинг ҳеч қайсилари давлатнинг бирор-та муассасасида ишламайдилар. Бироқ маишат жуда олий — рақобат қила олмаслик даражада. 20
Ҳафтада тўда-тўда меҳмон кузатув бу сахий оиланинг одати қаторига кириб қолган. Бегники бежоғлиқ, дегандай дастурхонларига қарасангиз суқингиз келади. Рангоранг мевалар — асал, олча вареньеси, ирис, печенье, оқ нон, ёғлиқ патир, хулласи шундай нозу неъматларки, олдида ўзингизни йўқотиб қўясиз. Ҳаммасидан ҳам энг аъло — беш юлдузли коньяк билан гардин лаганда келатурган қўй гўшти, қўй ёғига бўлган хушбўй паловгинани ва цейлонский оқпар чойни айтинг. 30

Бу оиладагиларнинг кийим-бошлари ҳам доим яп-янги, ҳозир машиначидан чиққандай гард тегмаган бўлади.

Мен 300 сўм маош оламан. ИТР аъзоси бўлганим учун асосий ойликка 30 процент қўшимча билан ойлик келимим 390 сўмга боради. Кам эмас. Оилам ҳалигача бир эр-хотиндан иборат эди. Ойлик бюджетимнинг мусаввадаси қуйидагича:

1. Квартира ҳақи — 60 сўм.

2. 60 та обед (ИТР ошхонасидан) — ўрта ҳисоб билан 3 сўмдан 180 сўм. 40

3. Папирос, кунига бир қути (5-номерли) — 2 сўмдан 60 сўм.

4. Кооперативдан оладиган нормаларим, нон ва бошқалар — 50 сўм.

5. Қийим-бош ўрта ҳисобда — 50 сўм.

6. Ҳаммом, трамвай, газета, театр-кино ва бошқа атир, ула, дегандай соғлиқ ва зийнат керак-яроғлари...

Инсоф билан ўзингиз ҳисоб қилиб кўринг. Ҳар ҳолда бир оз етмайди. Шунча катта маош олсам ҳам режа

10 билмайман.

У бояги ишсизлар оиласи-чи, 8 кишидан иборат бўлгани ҳолда мўлчилик, ўта фаровонлик билан яшайди. Бундаги сир нима?

Бизнинг оиладаги хушxabарларнинг бириси, яқинда янгангизнинг кўзлари ёриди.

Эру хотин нонимиз учта бўлиши, соцстрахдан ола турган туғиш пули, ёш бола учун кооперативдан тега турган қўшимча продукталарни ўйлаб қувонмоқдамиз. Бироқ ёш бола «Точная механика» фабрикаси ишлаб

20 чиқарган девор соатдай жуда нозик бўлар эканки, оғзи оқариб, иситма чиқара бошлади. Боланинг эрта-кеч иссиқлигини ўлчаб туриш керак бўлар экан. Бизда термометр йўқ. Бутун аптекаларни қидириб чиқдим. Йўқ. Барометр исталганча топилади. Мен барометрни нима қилай?

Бугун термометр қидириб, топа олмай хафаланиб уйга қайтмоқда эдим, юқорида зикр қилинган оиланинг бошлиғи Хўжаевни учратиб қолдим. Қўлида — саватча. Жуда меҳрибонлик билан сўрашдик. Хўжаев

30 нима учундир бир оз тарадудли кўринар эди. Гап орасида олқинди ютган олақарғадай теварак-атрофга олазарак қараб қўяр эди. Унинг бу ҳолатда суҳбатнинг узоққа чўзилувидан хавотир олмоқда экани кўринмоқда эди. Бинобарин, мен ҳам муддаога яқинроқ келиб, термометр тўғрисида сўрай бошладим:

— Шу асбобни қаердан топса бўлади?

— Албатта топилмайди,— деди Хўжаев.

— Энди нима қилсам экан?

— Нима қилар эдинг, ўмарасан, холос.

40 — Ўмарасан? Бу нима деган гап бўлади?

Хўжаев кулди ва қўлимдан судраб, аллакимнинг далонига етаклади. Унда қўлидаги саватчасини ерга қўйиб, чўнтагидан зарҳалли «Эсмеральда» папиросини олиб, ўзи биттасини оғзига қўйди ва менга ҳам таклиф қилди. Қизил чўпли, ёрлиғига «Кибрит аълойи

бехатар, сахт Шўройи» деб ёзилган гугурт билан ўт ёндирди ва илжайишда давом қилиб, ерга қўйилган саватни очиб, ундаги буюмларни менга кўрсата бошлади.

Саватча, кўрсангиз, дунёнинг нозу неъматлари билан тўла эди. Чунончи: йигирматача биринчи лампа шиша, бир дюжина сирка ароқ (уксусная эссенция), бир жуфт ғижим рўмол, тўрт килоли баллонда симоб, уч қути яхши навли вермишель, битта дастарра, тўртта майда эгов, тўрт дюжина ботинка ёғи, икки қути экспорт консерваси ва бошқалар... 10

Мен ҳайрон қолган эдим. Хўш, Хўжаевга бу нарсалар нимага керак, хўп вермишель билан консервани есин, рўмоллардан бирисини катта холасининг қизи, бирини мастураи даврон хотинига ўратсин, шунча лампа шиша, эгов ва бошқаларни нима қилади?

Хўжаев саватчадаги нарсаларни шаҳодат бармоғи билан кўрсатиб елкамга урди ва истехзоли овоз билан:

— Мана кўрдингми, ўмаришнинг натижаларини?— 20 деди.

— Мен бу сирли ва ажойиб луғатни ҳаётимда биринчи навбатда эшитмоқда эдим. Албатта тушуниб етмаган эдим. Хўжаев менга хитобан:

— Шу нарсаларнинг қийматларини қанча мўлжаллайсан?— деди. Мен беш-олти минутли тахминий ҳисобдан сўнг:

— Минг сўмдан ортиқроқ бўлса керак,— дедим. У кулди.

— Ҳаммаси 43 сўм 70 тийин бўлса, нима дейсан? 30

— Нима деярсиз эдим, мўъжиза,— дедим мен.

— Ҳа, балли, мана шу мўъжизаларнинг бариси ўша «ўмариш»нинг хосияти. Биласанми, битта ғижим рўмолнинг ўзи бозорда 150 сўм туради,— деди фахр билан Хўжаев ва сариқ хромдан тикилган янги этигини пальто барини қайтариб кўрсатди-да, яна менинг тахминимни сўради.

— 300 сўм, кам эмас,— дедим.

— Мана сенга,— деди Хўжаев,— 21 сўмдан тийин ошиқ бўлса ҳам, ҳаром бўлсин. Энди тушундингми «ўмариш» нима деганини?— деди. 40

Албатта мен лакалов шўрлик, бу мўъжизали ва баракатли луғатнинг мажозий ҳам ҳақиқий маъносидан фарсаҳларча узоқ эдим.

Хўжаев мени камситиб гапира бошлади:

— Сенга ақл берилган билан тушунчадан баҳрасиз экансан. Қани, юр мен сенга «ўмариш»ни тажрибада кўрсатиб ўргатаман.

Мен у билан уйига бордим, уйи мен кўргандан яна обод бўлиб кетган эди. Пўлат каравотлар дейсизми, ойнали шкаф, мебеллар, электр қозонлар дейсизми, ишқилиб ирвит.

10 Иўлакда тўққиз бочка цемент билан ўн беш яшик ойналар ҳам чанг босиб ётар эди. У саватчани қўйиб, ичидагиларни бўшатди ва кичик укасига бундаги буюмларнинг қайсисини қанчадан сотиш кераклигини тайинлаб, саватчани яна қўлтиққа уриб, мен билан бирга кўчага чиқа бошлади.

Иўлакда мен сўрадим:

— Бу цемент билан ойналарни нима қиласан, иморат солмоқчимисан?

— Йўқ, бир кун керак бўлади, бўлмаса зориққан одамга сотарман, деб ўмарганман,— деди у.

20 У йўлда чўнтагидан дафтарчасини олиб ўқий бошлади:

— ...Биринчи аптекада Саркоров. Еттинчи аптекада муовин Манашаров. Саркоров отпускада. Манашаровнинг олдига борамиз.

— Манашаровнинг ким?— дедим.

— Ҳа, шунчаки ошналардан.

Хўжаевдан:

— У қўлингдаги дафтарчанг нимаси?— дедим.

Кулди:

30 — Бу ўмарувчиларнинг қомуси,— деди ва дафтарчанинг бир-икки варағини менга ўқиб берди:— Докторлар— 2 киши. Кооператив ва ЗРК ишчилари— 4 киши. Темир йўл кассирлари— 1 киши. Турли идораларда бухгалтер ва ҳисобчилар— 3 киши. Хўжалик идорасида мудирлар— 1 киши. Ошхона вакиллари— 2 киши. Шоферлар— 1 киши. Ва ҳоказо ва ҳоказо... Хўжаев менга ўмариш сабоқларини беришда давом этди:— Ҳар ўмарувчининг қўйин кассасида шундай бир қомусчаси бўлиши керак. Сенинг ҳам ўлганда йигирмага яқин ошна-оғайнинг бордир. Қани, ландовур, 40 гапир-чи, қайси биридан ярим чақалик маза кўрдинг?

Еттинчи аптекага бордик. Хўжаев очеретда турганларнинг кўзини шамғалат қилиб, Манашаровни чақирди ва жуда таъзим ва тавозе билан кўришгандан сўнг, унга оҳисталик билан алланималар деди. Манашаровнинг лаблари жиндай табассумга мойил қолдилар. У ичкарига кириб кетди. Хўжаев мендан пул олиб, кас-

сага 9 сўм 40 тийин тўлади. Бир нафасдан сўнг Мана-шаров қоғозга ўралиб, каноп билан боғланган бир ўрам нарса чиқариб, Хўжаевга берди. Аптекадан чиқдик. Хўжаев юкни менга бериб:

— Мана, ука, буни «ўмариш» дейдилар,— деди.

Мен секингина очиб қарадим. Икки бутилка қалдирғоч тамғали коньяк, бир эмас учта термометр. Мен фоят севиндим ва чиндан таажжубландим:

— Хўш, термометрнинг иккитасини нима қиламан?

— Аҳмоқ экансан-ку,— деб бўғилди Хўжаев,— со-тасан ёхуд уйда турса керак бўлади. Керакли тошнинг оғирлиги йўқ, жинни!

Хўжаев бугунги қилган «ўмариш»ларини ҳикоя қилар эди.

— Фалон ЗРК мудирининг хотини Самарқандга боратурган бўлган экан, кассир ўртоғимга юзта олий нав папирос ваъда қилиб, юмшоқ вагонга беочеред билет олиб бердим. Қонсерва, вермишель, рўмол, сирка, ботинка ёғларини ундан ўмардим. Экспорт савдоси склади муовинининг ҳамшираси касал экан, жумҳурият касалхонасидаги доктор танишимга беш метр сукно ҳадя қилиб, касални ётқиздик. Бечора муовиндан эгов, арра, лампа шиша, симобни ўмардим.

Биз йўлда ажралишдик. Менга бу мўъжиз «ўмариш» луғатининг маъноси камоли равшан бўлган эди.

«Ўмариш» — ошна-оғайнигарчилик.

«Ўмариш»:

мен — сенга,

сен — менга,

биз — сизга,

сиз — бизга,

биз — уларга,

улар — бизларга —

деган сўз экан. Кўп ўртоқларнинг ҳам «ўмариш» луғатидан хабардор эканликлари сўнгроқ менга маълум бўла бошлади. Бундайлар ҳар табақанинг ичида ҳам бор экан. Шўро хизматчилари ичида ҳам, баъзи портфелли кишилар ичида ҳам, ҳатто ўз ҳамқурларим, касабаларим ёзувчилар ичида ҳам бундайлар топилар экан.

* * *

Бироқ, ўртоқлар, ўмаришнинг маъноси нима?

Албатта ўғирлик!

Умарувчи — томтешар, чўнтаккесар эмас, у хўжалик складиининг қулфини бузмайди. Лекин ундан том-

тешарлар, чўнтаккесарлар яхшироқ. Чунки уларда ҳеч бўлмаган чоқда тоғдай юрак ва мардлиқ бор. Ўмарувчида у йўқ.

Ўмарувчи — миллионлар манфаатидан кўра ўз манфаатига имтиёз беради. У беш йилликлар яратмоқда бўлган улуғ қурилишларга йўналган молларга, социалистик бинокорликнинг нормаларига хиёнат қилувчидир.

- 10 Орадан бир қанча вақт ўтгач, ишдан кела туриб, Хўжаевни бузоқ етаклаган ҳолда йўлда учратдим. Қўлтиғидаги қадрдон саватчани ҳам бугунги ўғирлиги билан босиб келар эди. Бузоқ семизгина, икки яшар чамаси эди.

Саломлашдик, «ўмариш»лар қалай эканини сўрадим.

Ҳасратга тушиб кетди.

- 20 Укаси аллақайдан 15 пуд қанд, 40 пуд гуруч, 3 тўп духоба ва бир талай қимматбаҳо нарсаларни «ўмариб» қўлга тушган экан. Суд қилибдилар, отишга ҳукм бўлган экан, ҳукм ҳам ижро қилинибди.

— Хўш, бу бузоқ нимаси?— дедим.

— Ҳа, ҳайвонот союзидаги бир ўртоғимга илтимос қилган эдим, қатъий баҳо билан совхоздан олишга руҳсат берди. Укамнинг маъракасани қилишга ўмардим. Семизгина экан. Унча қиммат эмас, атиги 17 сўм.

— Саватчада нима гап?

— Йўл-йўлакай қушхонадан ўмардим, калла-ҳасип. Ажойиб, ҳазарсиз бандалар, бу «ўмар»мачилар!

- 30 Мен бу гал ўз пайкам бўйича олатурган қонуний насибамни Хўжаев қўлида етакланган ҳолда кўрган эдим. Бу гал Хўжаев менинг кўзимга жамият мулкини талон қилувчиларнинг яққол намунаси бўлиб кўринган эди. Мен шу олий жамиятнинг бир аъзоси бўлиш сифати билан Хўжаевга қарши курашга ўзимни чоғлаган эдим.

- 40 Жамият мулкига кўз олайтирганларга қарши курашга чоғланганлар бир мен эмас, юз миллионли олий бир жамиятки, улар муташаккил бир диктатурага эгалар ва бу диктатуранинг қонунида ўмармачилар учун энг қаттиқ ва энг олий жазолар ёзилгандир ва Хўжаевнинг оқибати ҳам қонуннинг шу моддаларига вобастадир.

1933

ЧАЙҚОВ

Колхозчилар ва меҳнаткаш якка хўжаликларнинг ўз хўжаликларининг маҳсулотлари билан эркин савдо қилувларига кенг йўл очиш учун колхоз бозорлари ташкил қилинган, ҳали қолдиқлари тамом сиқилиб битмаган непман думлари, қочқин қулоқлар, мавжудиятлари шубҳали бўлган баъзи унсурлар қўлларини бир-бировига ишқаб:

Тилар эрдимки, ўчган шамлар бир марта ёнсин
деб, 10

Тилак бозорига келмиш матои муддао
кам-кам,—

қўшиғини ўқий бошлаган эдилар.

Улар аллақайдан қўлга киргизиб олган қалбаки бирорта справка билан баъзан колхозчи, баъзан якка хўжаликлар ва баъзан кўк кўйлакли ишчи шаклида Шўро бозорларида балиқдай суза бошладилар.

Колхоз бозорига ипак келтирган колхозчилар учун кооперативлар орқали саноат моллари берилади. Бироқ, бу молларни кўпинча чайқовчи қўлида олдинроқ кўрасиз. Қишлоқ меҳнаткашининг шаҳар ишчисига келтирган картошка, пиёз, гўшт-ёғи ҳам йўлдаёқ олиб-сотар тарафидан улгуржи ҳолда қўлга киргизилган бўлади. 20

Сизга газлама, калиш керакми? Уни бундай топа олмайсиз, бунинг учун чайқов бозорига бориш керак. Унда бирорта «мўъминроқ» киши қўлтиғи дўппайган ҳолда пинжингизга келади ва секингина:

— Мулла ака, сизга нима керак эди,— деб сўрайди. Айтасиз. Сўраган нарсангиз қўлтиқдан чиқади. Бироқ кооперативга нисбатан беш марта қиммат. Ҳар ҳолда эҳтиёт бўлингиз. Тагин бу кишининг нархларни сунъий равишда оширувчи, савдогар, колхоз бозори қуёни эканини юзига айтиб, бирорта маъмурий чорага қўл узатиб ўлтирманг. У сизни шарманда қилади. «Нима-нима, мен ахир якка хўжаликман, ўз ҳосилогимни сотувимга сенинг нима ишинг бор, қани юр, бозор қўмитасига, мен сендан шикоят қиламан», дейди ва кармонидан справка чиқара бошлайди. Дарров теварагингиз уни ҳимоя қилувчилар ҳалқаси билан ўралади ва елкангизга тушган оний муштан сўнг, ўзингизнинг «хато»га тушганингизни фаҳмлаб четга чиқасиз ва қутулганингизга шукур қиласиз. 40

Кооператив бирорта мол берувга зор,
Дарров чайқовчилар бўладилар қатор,
Бунда бор ҳам ўзбек, ҳам рус, татар,
Ишчи-колхозчини ташқари отар,
Савдогарни меҳнаткаш постида кўрдим.

Колхоз полизида пишган қовунни,
Заводнинг дошида пишган совунни,
Темир, пўлат асбоб, газлама, унни,
«Гуноҳсиз маъсумдай» кўринганини
Чайқовчи қўлтиғи остида кўрдим...

10

Сал берироқда, паранжили, паранжисиз, галстук-ли, соқолли ва ранг-баранг экземплярдан тўпланган эр, хотин-қизларни, олдиларига челак, тоғора, костюль ва бошқаларни қўйиб қичқирмоқда бўлганларини эшитасиз.

— Оле-е-е-е-енг, арзон қилиб юбордим, иссиққина палов бу!

— Мойли-и-ик!

— Уграга келинг, уграга!..

20

— Сара мошхўрди!..

Бу албатта умумий овқатланишнинг «мумтоз» секцияси бўлса керак, деб ўйлайсиз. Йўқ. Санитария яхши ишламайди, милиция бепарво, финчастрлар сипоҳлик билан кўриб — кўрмасликка солади, бозорга келган колхозчиларни иссиқ овқат билан таъминлаш учун ошхоналар йўлга қўйилган эмас. Натижада катта бир шаҳар учун ҳеч муносиб бўлмаган, шу хунук ва уят ишни чайқовчилар истаганча гуриллата берадилар. Булар шаҳарнинг кўп жойида бор.

30

Шаҳарда, ўртоқлар, тиф кўрқинчи бор,
Бунга тарқатмоқда микробдай чевар,
Қонундан ташқари эркин ошчилар,
«Келинг, мошхўрдага», дея қичқирар,
Пиенда, Хадранинг пастида кўрдим...

40

Сиз бирор шаҳарга командировка оласиз. Иш тиқилинч. Бироқ ҳадеганда билет ола олмайсиз. Вокзал ҳамма вақт тўла. Агар сиз ҳам шаҳарма-шаҳар «вагончи» савдогарчилик қилиб юргувчилар сингари ишнинг кўзини билсангиз эди, 163-носилшикка ва бошқасига (26 ми, 23 ми, 74 ми, ишқилиб) 15 сўм хизмат ҳақи берар эдингиз, у сизга шаҳар станциясидан кечаёқ олиб қўйилган эллик-олтмиш билетдан биттасини бе-

рарди ва сиз ҳам беташвиш, истаган шаҳарингизга ўтган кун етиб олган бўлардингиз.

Вагонлар ичи яна тиқилинч. Қишилар, колхоз бозорига келган колхозчилар, меҳнаткаш якка деҳқонлар, деб ўйлай кўрманг. Ундайлар бу орада озчилик. Буларнинг кўпи эллик-олтмишталаб ярим пудли гуруч, ун, ёғ халталарини почтага бериб, ўзлари шуни талаб қилиб олиш учун тезроқ етиб боришлари лозим бўлган чайқовчилар. Улар жуда фаоллар. Ҳали Андижон, ҳали Тошкент, ҳали Ашхобод ва ҳоказо...

10

Сиз етиб борган шаҳарингиздан (майли эски кийим-бошингизми, папкангизними) посилка қилиб юборасиз. Бироқ уйингиздагилар буни ола олмайдилар. Минг қўйликнинг ичида бир қўйни бўри ебди, дегандай, сизники йўқ. Сиз бу ердаги ҳийланинг тасмасини билмагансиз. Агар сиз ҳам Ўрда, ёхуд эски шаҳар почтасидаги баъзи бировларга атаб ўз посилкаларингиз ёнига кичик бир халтача қўшиб юборганингизда эди (майли, бу жиҳатдан ҳимматингизга боғлиқ: гуручми, унми, мевами, ҳар ҳолда), сизники ҳам бояги қирқ халталиларингизники сингарни «соғ ва саломат» қўлингизга тегар эди.

20

Билмадим қулоқми ё қочқин ҳақсиз,
Териси алмашган ёввош худдоқсиз,
Икки гапда кўкракка уриб айтар: «Биз
Колхоз бозорига атай келамиз»,
Қалбаки ҳужжатни дастида кўрдим.

Андижон — Тошкент қатнар ҳафтасига уч,
Ҳар гал энг камида беш пуддан гуруч,
Нархини сунъий юксалтар, қолдиқ қора куч,
Билмадим финагент келмайдими дуч,
Колхоз бозор каппонининг устида кўрдим...

30

Ана шу борди-келдиларнинг бариси ўз тиллари билан айтилганда «чайқов» аталади.

Хўш, бизда чиндан қимматчилик, чиндан қаҳатчиликми? Йўқ. Мутлақо йўқ. Ер юзида биздай буғдойга мўл мамлакат йўқ.

Гуруч маҳсулоти урушдан илгарига нисбатан талай баландда, бошқа маҳсулотлар ҳам шундай ва булар халқнинг маиший аҳволини яхшилаш учун кўплаб давлат ва кооперация ташкилотлари орқали меҳнаткаш омма ўртасига тарқатилмоқдадир.

40

Бўлмаса нархларнинг бу даражада юқорилиги нимадан?

Бу юқорида зикр қилинган қулоқ агентлари, непман думлари, чайқовчиларнинг иғвоси ва биз билан курашда тутган сўнги ўлим таҳликаларидан бири. Улар таъминот ва кооперация ташкилотларидаги баъзи ётлар билан бирлашиб, бизнинг колхоз бозори орқали тутган сиёсатимизни бузмоқчи бўладилар.

10 Агар биз улар яратган «чайқов» луғатини ўзлари учун ишлатиб, колхоз бозоридан, меҳнаткашларнинг ҳалол табақаларидан уларни бир умр ҳайдаб чиқара олсак — на қимматчилик, на камчилик.

Эндиги кураш «чайқов» касалига мубтало бўлганларни мутлақо янчиб ташлаш ва уларга қарши қонуннинг олий моддалари билан жазо беришда «сахийлик қилишда» қолди.

1933

«ДОРИЛОМОН»

20 «Алмусофиру кулли аъмо» деган арабча бир мақол бор. Маъноси «ҳар бир мусофир кўр бўлади» деган сўздир. Биз шаҳарга янги келган эдик. Вокзалдаёқ ўртоғимни ваҳима босиб қолди.

— Ука,— деди ўртоғим,— шаҳарда тиф кўрқинчи бор, ўзимизни дезинфекция қилишимиз керак.

— Қани юр бўлмасам, ҳаммомми, мўрчами топиб тушамиз,— дедим мен.

Ўртоғим қаршилиқ кўрсатди:

30 — Бе,— деди,— ҳаммомга тушганда фақат сиртинг тоза бўлади, тифга қарши энг олдин меъдани — ични дезинфекция қилиш керак.

Мен масалага тушуниб қолдим, ўртоғим яримтани қоқиштириб олиш пайида эди. Очиқ кооперативларни айлана бошладик. Қурғурдан топилмади. Битта-яримтадан сўрашга иймандик. Дарҳақиқат, бу шаҳарда биз мусофир ва мусофир бўлганимиз важидан, паст-баландни билмайдиган кўрлар эдик.

40 Бўшашиб самоварга келдик. Қайноқ чой билан ични дезинфекция қила бошладик, Чой ораси «дори» топилмаганидан шикоят қилишдик. Топилганда жуда яхши бўлар эди-да, тифга қарши қуролланган бўлар эдик, аттанг,— деди ўртоғим, кулишдик.

Бизнинг суҳбатимизга орқаворатдан қулоқ солиб ўтирган дароз, қора, қотмадан келган, сўзни тез-тез

бурро гапирувчи ўрта ёшли бир киши бизга яқинлашиб сўйлай бошлади:

— Муллакалар, нима қидириб юрган эдинглар?

Уялибгина «дори» деди ўртоғим ва «дори»нинг тифга қарши чора экани тўғрисида, ўзи қўлда ясаб олган, бўлмагур «назария»сини ҳам сўзлаб ўтди. Дароз киши бизга қараб қўлини чўзди:

— Қани бўлмаса, пулни беринг-чи, мен ҳам бир ҳаракат қилиб кўрай.

Пулни ишониб-ишонмай бердик. Сал ўтмай, бечора 10 яримта келтириб бериб, уч сўм хизмат ҳақини тортишиб бўлса ҳам олди...

Меҳрибон, бегона кишини улфатчиликка чақирдик. У илгари кўнмади. Сўнг «ҳа майли, ўзим ҳам сиқилиб турган эдим» деган бўлиб, бирга ичиша бошлади.

У Москвага кетмоқчи экан. Билети ҳам тайёр экан. Бироқ шаҳардаги битта ўртоғи уни қўймаётган эмиш. Бизда қол, яхши хизматга тайин қилиб қўяман, деб қистаётган эмиш. Шунинг учун иккиланиб қолган, нима қилишни билмай сиқилиб турган эмиш. Биз ҳам қо- 20 лишни маслаҳат бердик. Яримта нима бўларди,— дейсиз. «Дезинфекция» ҳам тугади. Биз у киши билан хайрлашиб, чамадонларни кўтариб, автобус оқаридига турдик. Яна бояги киши яқинлашиб, бизни автобусга навбатсиз тушириб юборди.

* * *

Биз шаҳар ичига тушиб, бир қатор кунлар ўз тириклигимиз билан машғул бўлиб юра бошладик.

Кўқон ғоят «дориломон» эди. Бошқа шаҳарларда аллақачон йўқолиб кетган олашовур бозорлар бу ерда 30 бравж эди.

«Босқонингга бос, бир бошга уч бош, бир сўмга уч сўм, уч сўмга тўққиз сўм, дов келдим». — Шашқол, пилдироқ дейсизми, карта дейсизми, қиморнинг халигача йўқолиб кетмаган энг ноёб навлари. Бир тарафда, қўлтиғига битта, иккита яримталикларни қистириб, кўзи билан ишорат қилиб турган «дори» чайковчилари дейсизми, ҳеч қандай озодалиқ деган мушкулнинг ёнбошига яқинлашмаган дандон, сумалак, туппа, маставафуруш аёллар дейсизми, ишқилиб нима десангиз, турфат ул-айн ичида муҳайё, «дориломон» дейилди-ку! 40

Шаҳарга юк келтирган колхозчи, якка хўжалик деҳқонлар шаҳарнинг бу пилдироқчисидан тортиб, чайқовчигача, «дори»фурушдан тортиб, бемалол таралла қилиб, истаган ҳамёни устидан дов тортиб юрган киса-

вуригача бўлган обивателларнинг омонсиз чангалидан беш танга, уч тангани эсон қутқазиб кетолса марра деҳқонники.

* * *

- Икки кўр мусофир бозорни айланиб юрар эдик. Бирданига кўзим тунов кунги вокзалда бизга меҳрибончилик қилган кишига тушди. Бу гал у милиция кишиими эди. Бу киши пилдироқчиларнинг олдида турган эди. Мен таажжуб қилдим. Тавба, бу киши пилдироқ ўйнамоқчи?— Йўқ. Нега бўлмаса қўлида бир даста пул? Сбор йиғаётир? Сбор бўлса нега квитанция бермайди. Йўқ, кейин разм солсак, бу укам пилдироқдан чўтал олмоқда экан. Биз бу кишининг ўзига билдирмай, орқасидан юра бошладик У. бир қатор пилдироқчилардан, маставафурушлардан чўтал йиғиб бўлгач, каппонга қараб юра бошлади. Бирданига бозор ичида ғовур-ғувур бўлиб, оломон тўплана бошлади. Қисавур қўлга тушган экан. Ушла-ушла билан каппон будкасига келтирдилар. Биз ҳам томошабин бўлиб бордик.
- 20 Милиция будкасидан бизнинг «таниш» чиқиб қолди. Қисавурни тутиб келган милиция унга оғзаки рапорт бера бошлади.

— Старший ўртоқ Отахўжаев, мана бу қисавурни келтирдик,— деди милиция.

Бизга «таниш» киши, Москвага кетмай, вокзалдан қайтгандан сўнг, каппон участкасига старший инспектор бўлиб тайин қилинган экан. Исми Отахўжаев экан. У қисавурни будкага олиб кириб кетди.

- 30 Қисавурнинг оқибатини кутиб турдик. Бир нафасдан сўнг қисавур яккакифт бўлиб будкадан чиқиб қолди. Теваракдан «Ҳа, Маъмуржон, нима бўлди?» деган сўроқлар қисавурга туша бошлади. Қисавур уни тутиб келган оломонга қараб:

— Мен айтмадимми? Участкага олиб бориб овора бўлманглар,— деб, район — уйим, старший — амаким бўлади. Пул бўлса ўлим кундасидан ҳам қутулиб чиқаман. Старший Отахўжаев ёнимдаги ўттиз сўмни олиб, кетаверинг, деди, чиқиб жўнайвердим. Нима, битта лаллайган колхозчининг бўйнига-да, менга нима.

- 40 Қисавурнинг аламонга қилган бу ҳақорати бизга таъсир қилди. Қисавурни тутиб келган колхозчилар аламони ўртасида ҳам норозилик дўнғиллашлари эшитилмоққа бошлади. Улар старшийнинг бундан илгари қилган ишларини ҳам эсга олмоқда эдилар. Мана улар:

Отахўжаев 26-март куни будка олдига аравасини чиқаргани учун бир деҳқонни беш сўм штраф қилиб, ордерсиз чўнтакка урган. Бир хўжандлик савдогарнинг молини ушлаб, йигирма сўм штраф қилиб, ўн сўмга ордер берган. Яна шу куни икки кисавур ушланиб, улар ҳеч қандай маъмурий жазосиз ва ордерсиз қирқ сўм пуллари ёнчўнтакка урилган. Шу куни қўлга тушган ярим пуд анор «янгамиз»нинг бошқоронғиликлари ни ёзиш учун уйга юборилган, яна шу куни қўлга тушган олти қадоқ буғдой, старший неча вақтдан буён гў- 10 жахўрлик қилмаганликлари учун яна уйга жўнатилган.

Мана бу бир кунлик даромад. Агар бунинг устига шаҳарнинг машҳур кисавурлари бўлган Соли, Маъмурлардан олинадиган «дориломон» сўмларини ҳам қўшсак, қарийб икки юз сўмга боради. Албатта, буларни старшийнинг ўзи емайди. Бундан тўртдан бири майда милицияларнинг чойчақаларига чиқиб кетади. Шундай даромад турганда Москвада ҳам нима қилсин?

Оломончилар ўртасида бошқа соқчи бошлиқлари- 20 нинг устидан ҳам шикоят қилувчилар бор эди.

Чунончи, Эрматов — Қўқон район начальниги, у, ўз маҳалласидаги камбағаллар гуруҳининг раиси бўлиб турган пайтида, Ерқўмнинг қарамоғида бўлган ҳосилдор боғни Бозорбой ўғлига ижарага қўйиб, ундан олинган минг сўмча даромадни участка котиби Каримов, Аҳмадалиевлар билан ўз маишатларига сарф қилганлар (Маҳалла фондига бу пул қайд қилинмаган). Маҳалладаги чет унсур Ҳасанбой деганга мен сени ҳақли қилдираман, деб бир неча карра зиёфат қилдириб 30 еган. Яна ўз маҳалласида қулоқ қилинган Исмоил халфа деганнинг камбағаллар фойдасига қолдирилган боғини ўзининг бир ошнасига бериб, бундан келган даромадни юқоридагилар билан еб юборган. Яна шу Исмоил халфадан олинган бир от, бир хўкизни текин ем-хашаклар билан боқиб, бунга қалбаки акт ёзиб, Ерқўм кассасидан беш юз сўм олиб еган. Маҳаллада давлатдан солиқ жиҳатича қарздор бўлган кишиларнинг уйлари опись қилинганда қўлга олинган бир талай 40 уй-рўзғор асбобларининг ҳаммасини деярли сотиб со-вуриб йўқотиб юборган. Орада олти-етти ой ўтиб, иш тикилинч бўлиб қолгандагина молия шуъбасига учта кўрпа бериб орани очди қилган.

Жамият мулкани тала-тала қилган Эрматов жамият мулкани хароб қилувчилар билан кураш органи бўлган милицияда бошлиқ бўлиб туради. Унинг яна

бошқа жиноятларига махсус иши 26-бўлим халқ терговчиси Раҳимовда ҳалигача қумга сув сепгандай жимжит ҳаракатсиз қолиб келмоқдадир.

* * *

10 Қўқон милиция аппаратида юқоридагилардан ташқари бир талай хиёнаткор, порахўр, ижтимоий ахлоқ жиҳатидан тубан бўлган кишилар ҳам йўқ эмас. Чунончи: Қобилов илгари каппонда старший, ҳозир 2-районда. Бу киши ҳам каппонда ушланган дон-дун, шакар, кисавурлардан, штраф қилинган кишилардан қўлга тушган пулларни ҳеч қандай ордер, квитанциясиз, милициялар билан бирликда ўзаро тақсим қилиб олув билан машғул бўлган.

20 Акрамов ҳам шундай эди. У қўлга тушган ароқларни районда, милициялар билан бирликда ичиб, шашқолчилардан чўтал еб, яна шунга ўхшаш ишлар билан машғул бўлар эди. Бу киши шу жиноятлари юзасидан 2-райондан бўшатилган эди. Яна аллакимларнинг ёрдами билан шаҳар атроф соқчилар бўлимининг маъмурий бўлимига инспектор бўлиб тайин қилинган.

Пирматов ҳам Акрамовнинг копияси эди. Бу ҳозир ишдан олинган.

30 Мана шу фактларни кўтариб, шаҳар атроф соқчилар бўлимининг сиёсий инспектори ўртоқ Мироқиловга йўлиқилганда, у, бу ишларни жуда оддий, ҳар кун бўлиши мумкин бўлган «майда» ишлар эканини билдирган ва ўртоқ Мироқилов ўз сўзини, «у бечора милициялар нима қилсин, моҳиёнаси оз бўлса, катта деган унча-мунчани кўриб-кўрмасликка солиб кетгани яхши. Шу фактлар учун милицияларимизга танбеҳ бера олмаймиз», деган сўз билан охирига етказган.

Сўнгроқ маълум бўлишига қараганда, бизнинг вокзалда учрашган танишни Москвадан қолдириб, каппонга қўйган ҳам Мироқиловнинг ўзи бўлган.

* * *

40 Шаҳар тинчлигини сақлов, районни бош бузуқлардан тозалаш, давлатнинг турли амру фармонларини ерига етказиш учун чалишадиган бирдан-бир идорани виждонли, соғлом, ўз вазифасини ихлос билан бажарувчи пухта кадрлар билан маҳкамлаш ўрнига қандайдир Отахўжаев ва бошқалар сингари чириган унсурлар билан (ҳатто уларни атайлаб чақириб олиб) тўқдиришнинг нима маъноси бор экан? Бунга ўртоқ Мироқилов бир изоҳ берса эди!

Балки бунда бир нарса бордир. Биз нима билайик, мусофир одам. Ҳар ҳолда шаҳар бўйлаб бунчалик «дориломон»лик кўр бўлса ҳам ҳар қандай кишининг меъдасига тегар экан.

1933

ДОРБОЗЛИК ҚИЛГАН ҲУКИЗ

Бу йил худди ерга қўш чиққанда мусулмонларнинг қурбон ҳайити келган эди. «Худосизлар» колхозининг иш ҳайвонлари теварак колхозларникига қараганда бу йил қишдан анча семиз чиққан эди. Бунга сабаб 10 кузда хашакнинг сифатли йиғилуви, колхоз пахта планини ошиғи билан бажарганлиги жиҳатидан заводдан кунжара, шулхаларни ҳам етарли даражада олганлиги эди. Бунинг устига колхоз молбоқари Тўхтасиннинг ишсеварлиги, ҳайвонларнинг тилини билар даражада ҳайвонларга хушмуомалалиги билан парваришни яхши қилганлиги қўшилса, моллар тетиклигининг тугал сабаби келиб чиқар эди. Колхозларнинг далага қўш чиқарганига бир ҳафталар бўлиб қолган бўлиб, от қўши, хўкиз, трактор кучи бўлиб, пахтакорлик ерларининг 20 иккинчи ҳайдови қисман бошланган эди. Бугун ҳаво очиқ, ер тайёр бўлганлиги жиҳатидан ҳайдов жуда яхши ўтди. Хусусан, 3-бригада бўйича бутун куч ҳайдов ва гўнглаш ишига сафарбарликка тортилган эди. Тушлик овқатга қадар кунлик нормани бажариб қўйган эдилар. Ҳайдовда айниқса куч берган, темир омон судраган бурул қашқа билан ола хўкиз ва унинг пари эди. Тушки овқат пайтида дам олиш учун қўшларни чиқардилар. Колхозчилар ҳам тўда-тўда бўлиб, шудгор қирғоғида бўлган сояроқ ерларда чой ичмоққа 30 бошладилар.

Подачи болалар от, хўкизларни жиндак хашаклатиб олиш учун сойнинг нариги тарафида бўлган яйловликка ҳайдаб кетдилар. Орадан ярим соатларча вақт ўтган, қўшчи, кетмончилар чойларини ичиб бўлиб, баъзилари тўнларини буклаб, баъзилари кетмоннинг юзига бош қўйиб, бир чимдим тушки қушуйқуга кетган эдилар. Бироқ нима учундир Эшонқул сўфини уйқу олмади. Бир нафас ёнбошлаб ҳам кўрди, бўлмади. Охири туриб бир нос отди-да, сой тарафга қараб 40 кета бошлади.

Подачи болалардан бири йиртилган тиркишини ямаш учун колхоз қўрасига қараб кетди. Биттаси мол-

ларни яйратиб, суғориб, тепасида қоровулликда қолди. Отлар ердан янги кўтарилган кўкларни курс-курс чайнамоқдалар. Баъзида бошларини кўтариб, узоқ-узоқларга қулоқларини чимириб қараб қўядилар-да, кишнаб юборадилар, ҳўкизлар ҳам майда-майда чайнаб ердан қўш-қулоқ бўлиб чиққан янги барраларни узиб олиб ютмоқдалар. Думлари билан сағриларига қўнган пашшаларни ҳайдамоқдалар. Ана ҳўкизлардан биттаси думини сал ростлаб олиш учун қуёш яхшироқ

10 тушадиган дўнгроқ жой танлаб ёнбошлади. Бекорчиликда эрмак бўлсин, деб йўғон тилини чиқариб қуймичини тарамоққа, пардоз қилишга тушиб кетди.

Молларнинг осойишталик билан ишга тушиб кетганлигига ишонган подачи бола толдан йўғонроқ новдани кесиб, ҳуштак ясамоққа тушди. У ўз иши устида узоқ уринди, охири ўтириши қўл келмади шекилли, ёнбошлаб олди. Бора-бора куннинг қизиги таъсир қилиб, мудрай бошлади.

— Тур ҳай, ухлама, баччағар! Отларни нега кўкка

20 ҳайдаб юбординг, буни сенга ким буюрди? Қўш вақтида кўкка қўйиб бўладими, ҳаммаси касал бўлиб қолади-ку, бор, ҳаммасини оғилхонага олиб кириб беда қирқиб сол,— сой оралаб ўтиб кетаётган нариги бригада бошлиғининг бу сўзи подачи болани чўчитиб юборди. У ўрнидан туриб ўтириб бошлиққа сўз қайтара бошлади:

— Кўк еяётгани йўқ, амаки. Кузакдан қолган анғиз-ку, кўк егани қўярмидим, амаки.

30 Боланинг сўзига қулоғини ҳам солгуси келмаган бошлиқ секин-секин узоқлашиб кетди. Бола яна ёнбошлади. Яна мудрай бошлади. Энг охири бир нафаслик уйқуга кетди...

Тушлик, дам олиш ҳам тугади, колхоз қўрасидан чалинган зангнинг оғир-оғир овози билан колхозчилар ҳам туриб йиғила бошладилар. Подачи бола ҳам туриб, молларини ҳайдаб шудгор тепасига келтирмоқчи бўлди. Бироқ қараса ола сигир йўқ. «Қаёққа кетиб қолган экан, ҳаром ўлгур?» деб ўйлади бола. Қолганларини шудгорга элтиб бергач, қидириб топаман, деган ўй билан молларини суриб кела бошлади. Борларини қўшларга қайтадан қўша бошладилар, ола ҳўкиз йўқ.

40 — Ола ҳўкиз қани?

— Билмадим, бирор ерда ётгандир, ё бўлмаса ўтлаб бошқа тарафга ўтаётганмикан? Ҳозир топиб келаман.

— Тез келтир, бор, қадамнингни илдам ташла! Бола югуриб кетди. Ярим соатлар ўтди, боладан хабар йўқ. Болани кутиб, унинг жўраси бўлган ҳўкиз ва қўшчи Масовир ака ҳам бекор қолдилар. Орадан бир соатдан мўлроқ вақт ўтгач, бола яна қуруқ қайтиб келди.

— Ҳа, қани топиб келтирмадингми?— деб сўради Масовир ака.

— Эй, амаки, йўқ. Бутун яйловларни ахтардим, қўрага кирдим, ҳаммадан сўрадим, ҳеч ким кўрмабди. 10
Ўзи ҳам ҳаром ўлгур жуда бош бермайдиган дайди эди-да, амаки.

— Бор жўна, яна бошқатдан қидириб, топиб кел. Бола яна кетди. Бу гал илгаригидан яна кўпроқ юрган бўлса ҳам тополмай келган, яна юқоридаги сўзларни такрор қилган эди. Масовир аканинг жаҳли чиқди:

— Болага иш буюр, кетидан ўзинг югур, ахир капкатта ҳўкиз ҳам йўқоладими? Бу носқовоқ бўлмасаки, битта-яримтаси хинжирига қисган бўлса,— деди-да ҳў- 20
кизни қидиргани чиқиб кетди.

Ҳўкиз йўқлиги, меҳнат куни бекорга кетган Масовир акадан ҳам Эшонқул сўфини ташвишга солган эди. Чунки у якка хўжаликдан колхозга кириб қўшилганда шу олаҳўкиз билан кирган эди. У колхозда бир йилдан ошиқ аъзо бўлиб турган бўлса ҳам колхоздаги молларнинг умумники эканини ўзлаштиролмаган, шунинг учун ҳам ола ҳўкизга бошқа ҳўкизларга қараганда «ўзимники» деб қарар, бирор иш пайтида олаҳўкизнинг сағрисига тушган гаврон Эшонқул сўфининг ел- 30
касига тушгандай гижинар ва гаврон солган кишига гина сақлаб қўяр эди. Баъзида ичидаги гинаси сиртига тепиб, ургувчига олайиб қарар ва:

— Ҳа деб ҳайвони безабонга озор бераверма, тонгла фардойи қиёматда сендан ҳам ўчини олади-я,— деб танбеҳ берар эди. У колхозга киришда тўрт таноб ерини ҳам қўшган эди. Бу ерини ҳам ола ҳўкиздай яхши кўрар, ҳайдов вақтида ҳам ўзи қўшган ерни ўзи қўшган олаҳўкиз билан ҳайдалганини кўргуси келар эди. Хусусан ола ҳўкиз колхознинг бошқа ерларини ҳайда- 40
ганини кўришга тоқати йўқ эди.

У бошқа аъзолардан яширинча қилиб, олаҳўкизга ем-хашакларни кўпроқ беришга тиришар, қўлига тушган бир қоп, икки қоп шулхани, бир бўлак, икки бўлак кунжарани, ишқилиб бошқа молларнинг кўзини шамғалат қилиб туриб, олаҳўкизга берар ва бунга ҳам қа-

ноат қилмай, колхоз молбоқаридан олаҳўкизга айниқса парвариш қилувини илтимос қилар эди. Хулласи, олаҳўкиз Эшонқул сўфининг кўз қорачиғидай ҳисобланар эди.

Афсуски, олаҳўкиз йўқолди. Бугун уч кун бўлди, ерда ҳам йўқ, кўкда ҳам.

Бир хил кишиларга лақаб кутмаган ерларидан тақилиб қолади, бир хил кишиларнинг лақаблари қилган ҳунарлари ёки оила аъзоларидаги бирорта муносабатсизликдан қўйилади. Абдураҳмон игначи, Азиз манқа, Шариф бўқоқ деган каби. Аммо Эшонқул сўфининг отига қўшимча бўлган «сўфи» лақаби, унинг мусулмонлигидан тўқилган эди. У колхозга кирмасдан бурун шариятнинг бутун буюрган нарсаларини очиқ бажарадиган бўлса ҳам, колхозчи бўлгандан сўнг ёш-ялангларнинг таънасидан безиллаб, яширин қиладиган эди. У илгари вақтларда эшонлар, домлаларга ғоят ихлосманд, мачит учун жонкуяр, беш вақт намозда тайёр, кўпинча азонни ҳам айтиб юраверадиған, ишқилиб тугал мусулмон, шу учун унинг отига «сўфи» лақаби дум боғланиб, ҳамма уни Эшонқул сўфи деб чақирадиған эди.

Унинг ҳалигача мусулмончиликдан бажара олмагани ҳаж қолган эди, холос. Еридан ҳосилни мўлроқ олган йиллари беш сўм-ўн сўм закот ҳам берган. Битта-яримта ориқ-тирриқ тўқлини кўтариб уриб қурбонлик ҳам қилиб юборган. Шарият деганда унча бахиллик қиладиган киши эмас эди. Бироқ сўнгги уч йил мобайнида сахийлик ҳам бир оз чиппакка чиқа бошлаган, яна тўғриси, эл-юртнинг гап-сўзидан чўчиб, бир ишни қилмаган, бу жиҳатдан кўнглида армон тўла эди.

У қишлоқ эшони ва жамоа домлаларининг китобхонлик суҳбатларида кўп вақтлар тингловчи бўлганлиги жиҳатидан қурбонликнинг савоблари тўғрисида кўп нарсалар билар эди. Чунончи, қурбон учун бўғизланган ҳайвон маҳшаргоҳда, пулсирот кўпригининг тепасида ҳозир бўлар эмиш. Қурбонлик қилган киши ана шу қурбон қилган ҳайвонига минар эмиш-да, ҳайвон кўз юмиб, очгунча чақмоқдай учиб неча лак-лак минг йиллик йўл бўлган, қиличдай тез, қилдан ингичка пулсирот кўприкдан ўтиб, эгасини жаннатга олиб борар эмиш. Ҳеч қайсисининг савоби қурбонликка тенг бўлмас эмиш. Қурбон қилинган ҳайвоннинг ҳар қатра қонидан биттадан ҳур қиз пайдо бўлиб жаннатда қурбонлик қилувчи кишининг қучоғига навбат-навбат кира эмиш.

Эшонқул сўфи ҳам ана шу ҳур қизларга жуда ишқибоз эди. Эшонқул сўфининг сўнгги йилларда қурбонлик қилмаганини кўрган домудла-имом ҳам бир гап навбати келганда сўфини чақиб олар эди. У:

— Ҳа, сўфи, колхоз бўлганингиздан буён худони ҳам унутиб юбордингиз чоғи, бу дунёнинг иши бўларкетар. Тонгла у қиёматни ҳам ўйлаб қўйиш керак. Алҳамдулиллоҳ, қурбонлик қилсангиз ҳам қурбингиз келади, эл-юртдан ҳадиксирасангиз, яширинча қилиб бўлса ҳам қиёмат қарзидан қутулиб қўйинг,— деган эди. 10

Ана шунинг учун ҳам қурбон ҳайити яқинлашган сайин Эшонқул сўфининг ичини ари талар, қандай қилиб бўлса ҳам бирор жонлиқ сўйиб, қурбонлиқ қилишни мўлжаллар ва иложини топса каттароқ бир нима билан уч йиллик кафоратдан қутулмоқчи бўлар эди...

Бу кун олаҳўкиз йўқолганига бешинчи кун. Хабар бермаган, қидирмаган жойлари қолмади, қўшни колхозга, қўшни қишлоққа, қишлоққа яқин бозорларга, ҳаммасига-ҳаммасига одам юбордилар. Шубҳали кишиларнинг уйларидан дарак ҳам қилдилар. Топилмади. Олаҳўкиз йўқ. «Худосизлар» колхозининг иш ҳайвонлари ҳаммаси деярли яхши парвариш билан боқилган бу колхозда ишчи-ҳайвонларнинг қадрига жуда ҳам тушуниб тарбия қилганлар. Айниқса, ола ҳўкиз, кучли ёш ишчи ҳўкизнинг қўққисдан орадан йўқолуви ҳаммани ачинтирди. Хусусан, Эшонқул сўфи бу йўқолувдан оғир хафагарчиликка тушган эди. У шу беш кун ичида қишлоқни бутун айланиб чиқди. Бутун колхозчилар билан айрим-айрим тўқнашиб, ҳўкиз тўғрисида изоҳотлар бериб юрди. 20

— Жониворнинг ўзи асл ҳайвон эди-да, бузоқлик вақтидан буён қўлда боққан эдим, жуда қора куч эди-да, ўзиники бўлмаганидан кейин жони ачимас экан. Колхозда мингта ҳўжайин, ўзимда бўлганда йўқолармиди! Аттанг-аттанг...— деяр эди. Кўп қидирдилар... Дарак йўқ. 30

Қурбон ҳайитининг иккинчи кун «Худосизлар» колхозини иккинчи чопиқ учун ёппасига ҳайдов ўтказган эди. Бу ҳайдовга Эшонқул сўфидан бошқа ҳамма келган эди. Эшонқул сўфи бугун уч кундан буён далага 40 ишга чиқмай ҳайитлаб юрмоқда эди.

Ана шу кун олаҳўкизнинг дараги чиқди. Бироқ, бечора ҳўкиз тирик ҳолда топилмаган эди. Ҳўкизнинг топилувига Эшонқул сўфининг етти яшар ўғли сабаб бўлган эди. Топилуви шундай бўлди:

Ҳайитда сурнай чалиб юрган болалар ўз янги кийимлари билан ўзаро мақтана бошлашдилар. Биттаси шаҳардаги аммаси унинг учун янги дўппи тикаётганини айтади. Гапга қўшилиб Эшонқул сўфининг ўғли ҳам мақтана бошлади:

— Келаси ҳайитда менинг ҳам янги этигим битиб келади. Дадам ҳов нариги қишлоқдаги поччамга битта тери бергандилар, шу битмай қопти-да, шунга энди оёқяланг қолдим.

10 — Қанақа тери?— деб сўради болалардан эслироғи.

— Қанақа тери бўлар эди, ўзимизнинг олаҳўкизнинг териси-да,— деб жавоб берди бола.

— Ҳўкиз терисидан амиркон этик бўлмайди-ку, деб биттаси камситди.

Ана шундай қилиб, олаҳўкизнинг дараги чиқа бошлади. Шу куниёқ колхоз бригадаси Эшонқул сўфининг уйини қидириб, ҳали эритилмаган бир пуддан мўл тўнг ёғ, тузланган уч пудга яқин гўшт топган эди.

20 Эшонқул сўфи қўлга олиниб, ишлар текширила бошланди.

Бундай бўлган экан: Эшонқул сўфи қурбонлиқ қилмоқчи бўлибди. Бунга жамоа имоми, қишлоқ эшони, Вали қассоб фотиҳа берибдилар.

Баҳамжиҳат олаҳўкизни ўғирлаб қурбонлик қилганлар. Чунки олаҳўкиз Эшонқул сўфининг «ҳалол ўз моли» эмиш. Қолган уч киши ҳам қўлга олиниб, ҳайитнинг сўнгги кунларида уларни колхоз қизил чойхонасида оммавий очиқ суд қилган эдилар.

30 Содда, диннинг ва диний ҳайитларнинг камбағал халқни қул қилиш учун бойлар синфи тарафидан қандай қурол экани, дин билан курашнинг социализм жамиятида қанчалик муҳим эканлиги, коллективда бўлган бутун мол, ер умумники бўлиб, уни талон қилувчилар билан қайтадан кураш зарурлиги, пахтазор ерлар трактор билан юз процент таъмин қилинмаган ҳозирги шароитда ишчи-ҳайвонларнинг тутган ўринлари қанчалик жиддийлиги, шунинг учун ҳам ишчи-ҳайвонларни сақлаш ва тарбиялаш иши зарурлиги сўйланиб, жамоат мулкини хароб қилишга ундаган руҳонийлар ва муштурмзўрлар агенти Эшонқул сўфи, Вали қассоблар тўрт йилдан озодлик ҳуқуқидан маҳрум этилишга ҳукм қилинган эдилар.

40 Суд мажлисидан сўнг «Худосизлар» ячейкасига янгидан қирқ киши аъзо бўлиб ёзилган эди.

Бу йилги қурбон ҳайитини Эшонқул сўфи ва бошқалар турмада қарши олдилар.

Эшонқул сўфи арафа куни кечаси шундай туш кўрган эди. «Маҳшар эмиш, раҳматли олаҳўкиз тирилиб, пулсирот устида кетаётган эмиш. Хўкизга Эшонқул сўфи билан домудла-имом миниб олган эмишлар. Хўкиз дорбозлардай илдамлик билан кетаётган эмиш. Ўрта бир ерга келганда пулсиротнинг ингичка кўприги узилиб, булар аллақайга йиқилганлар эмиш. Эшонқул сўфи чўчиб уйғониб кетди.

1933

ОҚЛОВЧИ РОЛИДАГИ ЧУЧҚА

Бу «Қалила ва Димна» китобидаги дурадгорликка уннаган маймун ҳикоясидай, эрмакталабларнинг завқи учун тўқилган, ҳақиқатдан узоқ бир афсона эмас.

Асримиз — фан, маданият асри. Бундан 500 йиллар илгари теварак-атрофда феодализмнинг техника қолоқлиги ҳукм сурган бир пайтда, электр чироқлари ўрнига қора чироқлар бурқсаган бир кезде, маймунга дурадгорлик ҳаваси тушган бўлса, бизнинг техника қанчалар ўсган бир давримизда чўчқа оқловчи — адвокат роли ўйнаса ҳеч ажабланарлик эмас.

Фан-техника ўсуви билан ҳайвонларда ҳам онг кўтарилса не ажаб! Исонинг эшаги ва Алининг дулдулидан насл суриб келаётган бугунги эшак ва бугунги арғимоқлар ўзларининг узоқ боболаридан анча, дунёга қараш жиҳатидан қанчалар ўсиб кетган бўлсалар — ҳайрон қолатурган ҳеч нима йўқ.

Бу ҳикояга қаҳрамонлик қилиш учун хизмат камарини белга боғлаган чўчқа, ўзимизнинг расмана оддий чўчқадир. Баъзи бир фельетон ёзувчилардай, мен бу чўчқадан мурод қилиб, рамз ишлатиб, бирорта семиз муштумзўр, бой, руҳонийни айтмоқчи эмасман. Бу чўчқанинг отаси ҳам чўчқа, онаси ҳам, келиб чиқиши ҳам чўчқа, туғилиб ўсган ери ботқоқ сойдан нарига бормайди. Қазоси етиб ўлса, оқибати котлет, қовурма ва бифштексдан у ёққа ўтмайди.

Бироқ табиатнинг сахий қўли бу чўчқага шундай бир идрок ва фаҳм бахш қилгандирки, у жуда улуғворлик билан хўжайинининг аллақандай бир жиноятини яшириш учун оқловчилик ролини ўз гарданига кўтаргандир.

Қўқон район Аравон участкаси 1932 йил пахта планининг 39 процентини бажарди. Бу албатта етакчи бўлган бир район учун қониқарли эмас эди. Социализм қурилишининг қай бир участкасида бўлмасин, бирор-та етишмовчилик рўй берар экан, биз унинг сабабини худди шу етишмовчилик рўй берган ернинг ўзидан қидиришимиз керак.

10 Биз мулла Насриддин эмасмизки, маҳалладан қочирилган ўғрини қабристондан ахтарсак, Аравон участкасидаги бу етишмовчиликни ҳам, сабабини ҳам қидиргувчилар худди шу участканинг ўзидан топган эдилар.

20 15 март куни Қўқон райони бўйича оммавий далага чиқиш куни ўтказилган эди. Биз бирикканимиз бригада ўзи учун Аравон участкасини илғаган эди. Далага чиқиш муваффақиятли ўтди. 14 мартда шивалаб ўтган ёмғир ерни бир оз кўпчита тушган, тупроқ темир омочнинг тишларига бир оз ёпишиброқ тушса ҳам, қўш чиқариш иши қолдирилмаган эди. Коллектив далаларининг яланг бағирлари Бувайданинг сайлгоҳини эслатар эди. Бир чеккада йигирмалаб арава гўнг ташимоқда, «Коммунизм» колхозининг бу кўпгина туллакхонадан чиққан бўз айғирлари, бир озча намли. бироқ ширин кўклам ҳавосини пишқириқлар-ла ўпкаларига тортиб, қирлар қўйинини дилбар қизларнинг қаҳқаҳасидан шўхроқ кишнашлари билан янграймоқда эдилар.

— Отлар ҳали ҳам асов,— деди Тошматов.

— Сал туриб ювошланиб қоладилар,— деди Жўра Нишонов.

30 Дарҳақиқат, иш Жўра Нишонов айтганидай бўлиб чиқди. Туллакхонадан чиқишда икки азамат йигит тутган якка жиловга бўйин бермай, кўкка сапчиган жийрон тўриқ, машина омоч билан ернинг у бошидан бу бошига уч қайта бориб келгандаёқ, ишнинг жиддий эканини фаҳмлади ва офилхона ҳазилкашлигини бир чеккага йиғиштирди.

40 Коммунизмчилар отларини, ҳўкизларини яхши боқдилар. 70 лаб синалган ишчи отларнинг ва 18 жуфт ҳўкизларнинг ичида бирорта ҳам этдан тушгани кўринмайди. Бариси ҳам дадил, тўқ, кўклам сафарбарлигига тайёр ҳолда. «Коммунизм»чилар кўклам муваффақияти, юқори унум олишнинг гарови бўлган ерни ҳам тўйдиришни эсдан чиқармаганлар. Ҳали айтилганидай ер шиға гўнгланмоқда, колхозчи хотин-қизлар чалдевор тупроқлари билан ерларини ўғитламоқдалар.

«Коммунизм» бултур ҳам шундай ғайрат кўрсатган

эди. Шунинг учун ҳам у Аравон участкасида планни 100 дан оширгувчилардан бўлиб қолди. Кўп колхозларда бўлса, чақирса эшитатурган қўшни бу «Коммунизм»нинг ишларидан ўрнак олиш йўқ. Кўклам кундузининг ишчан ҳаёти шундай ўтди. Кечга томон бригадамизнинг иштироки билан Аравон участкасидаги колхозларнинг ёппа слёти ўтказилган эди. Слёт юқори ҳосил учун кураш ва ўтган йилнинг хатоларини ўрганиш орқали уни қаттиқ танқид остига олув ва куннинг жиддий ишлари устида ўтди. Слётда Аравон участкасининг 32-йил планини бажара олмаганига сабаб бўлган қўйидаги фактлар ошкор қилинган эди:

«Янгиобод» колхози бултурги планини 66 процентда қолдирди. Бунинг сабаби колхознинг ташкилий жиҳатдан бўшлиги, колхознинг ёт унсурлар билан ифлосланиши эди. Правление аъзоларидан етти киши муштумзўр хўжаликлардан бўлиб, улар яширин йўллар билан колхоз бошқармасига кириб олганлар ва колхозни ичидан чиритмоққа бошлаган эдилар. Улар умумий пландан 60 гектар ерни кам экиб, бу ерлар учун берилган уруғлик чигитларни дастаки жувозда ёғ чиқариб, хусусий бозорга сотган эдилар. «Янги бирлашув» колхозининг аъзолари ва бошқармаси ўртасидаги бир кўп кишилар собиқ босмачилар ва уларнинг йигитларидан бўлиб, планни атиги 54 процент бажардилар.

«Қайтмас» колхози планни 66 процент бажарди. Колхоз правлениесига кириб олган баъзи ёт унсурлар омборда тақсим бўлмай ётган буғдойни сўраган колхозчиларга қараб: «Пахтани яна кўпроқ ғайрат билан экадиган бўлсаларингиз, сизни чигит ва шулха билан боқамиз», деган аксилинқилобий жавобни берганлар. Бу колхоз ўз қучоғига бир талай нашавандларни ҳам олган. Буларнинг ичида ҳатто партия аъзолари ҳам бор, Уролов сингари. Бу колхозда ҳалигача чет унсурлардан бўлган Соли Аминнинг ўғли котиблик вазифасида туради.

Қирқлар жамоасидаги «Янги турмуш» колхози ҳам ўз ишлари билан мақтана олмайди. Бу колхозга кириб олган қулоқлар колхоз мулкани барбод бермоққа турдилар. Ҳаш-паш дегунча 15 та хўкиз ва бир неча ишчи отлар бу «саройи фоний»дан у «жаҳони боқий»га кечдилар.

Бу колхозга вакил бўлиб чиққан маорифчилардан Раҳимов ваколатли ишни бир чеккага увада қилиб, Лайли-Мажнунлик қўйига тушиб кетди. Пахталар ўз вақтида териб олинмаган эди. Кейин бошқа қўшни

колхозчилар «Янги турмуш»нинг қирда қолган пахта-ларини териб ўзларига қўшиб олдилар. Правление ва аъзолар ўртасида ичувчилик ривож олган.

«Қизил Октябрь», «Қизил йўл» колхозларининг ҳам ишлари қониқарли эмас. Бу колхозларда Асқар — саб-зифуруш, Жўра амин сингари бизга ётлар ҳали ҳам мавжуддирлар. Қиморбозлик авжида, шу ҳоллар агар бу кўкламда ҳам давом қилса, Аравон кузаги бултур-гидай юзи шувут келажақдир. Баъзи колхозларнинг 10 кўклам ишига бўшашиброқ қаровлари сингари ҳоллар ҳам кўрилди. «Янгиобод» колхози бултур планини 128 процент бажариб, ўз тенглари ичида фахрли ўрин-ни ишғол қилган эди. Кўклам ишида сал бўштоблик кўрсатмоқдалар. Бултур жуда ишчан бўлган раис Аҳ-мадқулов бу йил сустроқ. Унинг бу сустрлиги сабаби шу эмиш: унинг аллақайси қариндоши қулоқ хўжаликлар қаторига киргизилган экан, бу Аҳмадқуловга таъсир қилибди.

Бунга нима деб ҳукм бериш керак, ҳалигача яхши 20 колхозчиларимиздан саналиб келган Аҳмадқулов кол-хозда бирлашган меҳнаткашлардан кўра душманнинг ёнини босмоқчими? У ҳолда, қариндоши билан бирга бўлгани, колхоз ишини орқага силтовидан яхшироқ.

«Карл Маркс» колхозида правление, бригада ва группалар ичида ётлар бор. Булар ичувчилик билан боғланиб қолганлар. Аъзоларга бошлиқларнинг муо-маласи ғоят қўпол.

Булар билан бир қатор, колхознинг омборчиси бў-либ руҳоний Мурод Муҳаммад ўғли турар эди. У ом-бор бўйича ўзининг қилатурган кори бадларининг ус-тини ёпиш ва бунга қарши чиқиб сўйловчиларнинг тилларини боғлаш учун шаҳар ичидаги машҳур дуохон Чўлоқ домулладан турли эзиб ички, тумор ёздириб олар эди. Шундай қилиб, колхоз омборидаги 700 килограмм буғдой Чўлоқ домулланинг ялмоғиз комига узатилган эди. У ўзининг колхоз бўйлаб қилатурган «ишлари»-нинг бутун путёвқасини Чўлоқ домулладан олар эди. Энг охири ишларнинг усти очилиб Мурод Муҳаммад ўғли колхоздан ҳайдалди...

40 Слёт аниқ кўрсатдики, колхоз ичини ётлардан то-заламай туриб, колхозни ташкилий-хўжалик томони-дан мустаҳкамламай туриб, юқори ҳосил учун кураш, планларни ортиғи билан бажариш учун юриш қийин бўлажақдир.

Слёт тугаб, биз шаҳарга жўнаганда ҳаво сарин, кўкда ҳулқар олтин найзаларини ўйнатиб порлар, элек-

тростанция дизелининг юрак тепиши теваракда оғир-оғир чўқар ва «Коммунизм» колхози отларининг ҳашак чайнаганда чиқарган овозлари гурс-гурс тинглар эди.

* * *

Уч кундан сўнг бошқа бир иш билан Аравонга чиқдик. Йўлда биров ўртача бир чўққани елкасидан арқон солиб машаққат билан судрамоқда эди. Яқинлашгач танидик, бу киши «Карл Маркс» колхозидан ҳайдалган руҳоний Мурод Муҳаммад ўғли эди. У ўзининг сўнгги маневрасини кўрсатмоқда эди, яъни «Мен ҳатто мусулмон бўлатуриб чўққадан ҳам ҳазар қилмайман», демоқчи ва шу билан колхозчиларни лақиллатмоқчи эди. Бироқ чўққа Муродни оқлашда ғоят заиф ва ўжар адвокат эканини юришда саркашлик билан кўрсатмоқда эди.

1933

ДРАМАТУРГ КЎПМИ, ШОИР?

Шу саволни менга берган кишини мен ҳалигача эликкина кишилардан санаб юрар эдим. Кутмаганда шундай ғариба савол:

— Драматург кўпми, шоир?

Мен бу саволнинг жавобини мухотабнинг ўзидан топтирмоқчи бўлдим. Чунки яхши муаллимлар бу тажрибани маъқул топадилар. Бинобарин, муаллимвори виқор ва табассум билан ўзидан сўрадим:

— Эй, савол сўрагувчиларнинг бахтлироғи! Сен аввал менинг шу саволимга жавоб бергил, сўнгра жавоб ўз-ўзидан муҳайёдир,— дедим,— турмушда талай драмаларни кечирган эллик яшар хотиннинг бошида неча адад мўйи бор ва буларнинг неча донаси оқ ва неча донаси қора ва неча донаси қораликдан оқликка ўтиш арафасидадир?

Сўрагувчи бу фасоҳатдан мот қолди. Бир неча минут таажжўб бармоғини эсанкираш оғзига тиқиб, тафаккур бошини ҳайронлик этагига пуч ёнғоқдай ташлаб ўтиргач, ниҳоят такаллумга келиб айтди:

— Бу саволингиз ақл ҳисобдонлигидан мустаснодир, ҳалигача ҳеч ким бу мантиқдан бери бўлган чўтқи қоқиб кўрмагандир.

Мен унинг бу раддиясига истиғно кўрсатмадим ва дедимки:

— Балли, сенинг менга берган саволингнинг жавоби ҳам худди ўзинг берган шу раддия билан интиҳо топадики, Ўзбекистон каби васеъ бир мамлакатда, хусусан омманинг ишқибозлиги дошқозондай қайнаган бир ерда драматурглар билан шоирларнинг қанчалиги ва уларнинг бир-бировларидан ададча тафовутларини ақл чўтига солиб, фикр ҳисобдонлигидан ўтказув, жала кўпигини санаш ва санаганда ҳам навларга ажратиб санаш каби мантиқ гардишига сиғмайдиган бир ишдир.

10 Савол сўрагувчи ўз саволининг баъзи бир ерларини мукаммаллаш учун бир нафас лабларини жуфтлаб, такаллумга тил очмоқчи бўлган эди. Мен бир шўрликда кўрилган бу ажзи истиҳолани ювиш учун суҳандонлик майдонида нутқ дулдулига миниб, тил ханжарини ўйната-ўйната зердаги лекцияни чунонам бошлаб кетдимки, менинг сўздаги чобукдастлигимдан, у ҳар икки қулоғи етмагандай, оғзини ҳам карнайдай очиб, учинчи қулоқ ўрнида менга қаратиб тингламоқда эди. Мен 20 шаҳодат бармоғим билан ерда, баъзан осмонда турли ҳавойи шакллар чизиб сўйламоқда эдим.

— Модомики, шеърни олов пускургувчи, ваҳималар яратгувчи, ўз-ўзидан ловуллаб ёнгувчи ва ҳаммаси йиғилиб элликтадан ошмаган, ишлата-ишлата, суйкала-суйкала сартарош қайроғидай чибин қўнса оёғи тийғанадиган даражада шаблон сўзлардан ҳар қачон ёзиш мумкин. На вазну қофия, на сажу ташбиҳ, на нисбат, на сифат ва на салмоқ шеър ёзув шартлари билан алоқадор эмасдир ва бу шеърларга Ўзгизнинг кассаси 30 ҳар қачон очиқдир. Қани, эй менинг осойишта тинглагучим, онанг ҳам шоирларнинг рўйхатида борми, ҳалигача қанча асари бор? Агар бўлмаса, ҳайф сендай ўғилгаки, ҳалигача сенинг учун саҳарлаб туриб оқ сут берган онайи меҳрибонингни қариган кунларида шунчалик жўн, шунчалик унумли, шунчалик обрўли бир касбга ташвиқ қилмабсан ва дуосини олмабсан.

Маълумингдирки, Ўзкомдрам районларга бир талай театр асарлари сифориш қилади ва бутун районлардан шу мазмунда мактублар олибдирки, биздаги бутун 40 кишилар драма асарлари ёзиш билан банд бўлганлари жиҳатидан бизга асар юборишдан кўра томошабинлар юборсангиз экан, деб. Қани, хўш, эй ўзининг тинглов қобилияти ва камсухан сомелик сифати билан сўйловчини бахтиёр қилган менинг эшитгучим, жавоб бер! Ўз уйингда супа кўтариб саҳна қурдингми? Қайси ёзган драманг ўйналажак ва хотининг қайси ролда

иштирок қилажак? Агар ҳалигача драма ёзмаган бўлсанг ҳайф сенга, ақлингнинг умрини бекор ўтказибсан, уйингда сахна қурмаган бўлсанг афсуски, шунча майдон бекор қолибди.

Тингловчим ниҳоят, шаппатидан уйғонган мастдай бир сесканиб тушиб, такаллумга бошлади.

— Войбўй!!

Ва уёқ-буёғини йиғиштириб, ҳозирги баъзи драма асарларининг саккиз поя нарвондек сифати ва серунумлиги тўғрисидаги лекциянинг сўнгини ҳам тингламай 10 йўлга тушди.

Унинг юзидаги мамнуниятдан маълум бўлур эдики, ҳалигача у бировга савол бериб, шунчалик тўла ва мукамал ва фасиҳ жавоб ололган эмас. Ҳалигача туғилган савол бергувчилар билан ҳалигача туғилган жавоб бергувчилардан биз икков шу билан ажралар эдикки, орадаги: «Драматург кўпми, шоир?» саволининг ўзига жавоб бўлмагани ҳолда, бутун салобати билан масала аниқ ва ошкор бўлган эди.

1933

20

КЛАССИҚЛАРДАН ҚАЧОН СЎЗ ОЧАР, ЭҲТИЁТ БЎЛИНГ ОЛОВЛАР СОЧАР.

Туғма кўрларга шишадан кўз қилиш канчалик жўн бўлиши билан бирга, зийнат учундир. Шуларга қарамасдан билакка (қоракуяни игна учи билан тери орасига жойлаш орқасида бир умр ўчмайтурган) турли яланғоч хотинларнинг суратини чиздириб, остига муҳаббатга оид сатанг сўзлардан бир-иккитасини ёздириш аввало, мода бўлса, сўнг, турмушда ғоят жиддий ўрин тутадир. 30

Сувонқулнинг шоирлиги ҳам жуда жўнлик билан зийнат учун бўлди. Иннайкейин ҳозир шоирлик мода бўлиб, ҳунар бўлиши билан бирга, турмушда тутган ўрни ғоят улуғдир.

Чунончи, кўп кишилар «Шеърнинг энг олдинги туғилиши муҳаббатдан», дейдилар. Сувонқулнинг биринчи шеъри ҳам шундай бўлган эди. У бир кун кечаси битта жуда чиройли қиз билан ошиқона суҳбатда бўлганлигини туш кўриб чиқди. Бир неча кун шу қизни қидириб ҳам кўрди. Йўқ, унақаси йўқ. Жуда соғинди. 40
Топмади. Иннайкейин ичидан ашула тўқиб, ўзича ўқиб юра бошлади:

Тушимда мени қитиқлаб кетган эй пари,
Қайси техникумда ўқийсан?
Ариза ёзсам, адресинг йўқ,
Кел, малагим, кел!

Иннайкейин, шуни кўчириб ёзди. Ўртоқларига ўқиб берди. Ҳаммалари унга ҳавас ва ҳасад билан қараб: «Э, бу қурғур туппа-тузук шоир бўлиб қолибди», дея бошладилар. Шу-шу бўлдию Сувонқул ўз-ўзига ишонди ва шоир бўлиб қолди.

- 10 Аста-секин ижтимоий мавзуларда ҳам шеърлар ёзиб, баъзида уларни бостиришга ҳам муваффақ бўлди... У юзга яқин жуда боевой сўзларни танлаб олиб, шеърлар ёза бошлади. Сўзларнинг ҳар бирига очерклар белгилади.

Чунончи, «ўт», «олов» — ҳар шеърда беш мартаба, «тракторлар гулдирар» — ҳар шеърда энг ози уч мартаба, «гудок» — ҳар шеърда ўн мартабагача мумкин. «Қуёш», «зарбдор», «қиз», «синглима», «ишчи», «колхозчи», «оқ олтин», «хандон» сўзлари олдинги сўзлардай ҳар қачон ишлатилиши мумкин.

- 20 Шеърларидан намуна:

Гудок

Шеър

Поэмадан бир парча

(Эркин синглима)

Зарбдор қиз

Биринчи гудокда турадир,

Тракторнинг рулларин

Бурадир.

- 30 Қуёш пориллаб юрадир,

Ўт-олов сочадир.

Оқ олтин қирлари кўп

Хандон

Ишчилар, уйғон,

Колхозчи заводга

Оқ олтин элтар,

Қандай шод,

Қандай шод,

Терайлик, ўртоқлар.

- 40 Шоирлар ўрталиги жуда маҳмадона кишилар билан тўлган экан. Сувонқул сўнгроқ тушуна бошлади. Уларнинг ўртасига бир талай нарсаларни билиб аראшмасанг, уялиб қолар экансан. Улар «Ўқиш, ўрганиш керак», дейдилар, «Пушкин, Гоголь, Толстой, На-

вой, Фузулий, Муқимий, Лутфий, Хайём классиклар...», деган бўлиб, талай кишиларнинг исмларини айтадилар ва уларнинг аллақандай тушунилиши оғир бўлган шеърларини ўқийдилар.

Сувонқул бир қанча вақт шулардан гап очилганда башарасига мубҳамлик, хомушлик киргизиб жим юрди. Кейин-кейин бориб шоирлардан ўтган гал ўрганган (эшитган) сўзларини бу гал ўзи айтиб суҳбатга аралаша турган ва бошқа шоирларга қараб «Ўқиш, ўрганиш керак», деб танбеҳ бературган бўлди. Энг охири таниган классиклари номидан кўкрак кериб, ғурурланиб юра бошлади. 10

У «классик» деган сўзнинг ўзини луғатдан кўриб билди — катта шоир дегани экан. Хўш, Пушкин, Гоголь, Толстой, Навоий деганлари ким ва нима? Пушкин тўғрисида бир-икки маҳалла одамларидан суриштирган эди, билмадилар. Энг охири барака топгур Жалол сутчи айтиб берди.

— Э, э,— деди Жалол,— бу Салорга чиқатурган катта кўча, шу кўчада бир хозайка хотин мендан жуда кўп сут олар эди!.. 20

Демак, Сувонқул Пушкинни таниди. Пушкин катта кўча.

Навоийни у қўққисдан таниб олди. Бир куни уйда «Олов» деган бир поэма ёзиб ўтирганда кўчадан биров ашула қилиб ўтиб қолди:

Навоий ўтди кўчангдан пиёда ёри билан,
Киши балоға қолурми ўз ихтиёри билан?

Югургилаб кўчага чиқди, бир оёқ яланг, чопонини елкасига ташлаган пиёда йигит экан. Шунчалик жўн одам нега мунча шоирларнинг оғзида сақич бўлмаса! Муқимийни бўлса дадаси айтиб берди. 30

— Бир лакалов одам эди,— деди дадаси,— Хапалак қишлоғининг масжидида сўфилик қилар эди. Унча-мунча бесоқолларга байт ўқир эди...

Сувонқул энди «маданий» бир шоир, ҳеч қандай жиҳатдан камчилиги йўқ. У классикларни танийди.

Пушкин — катта кўча.

Толстой — йўғон дегани.

Навоий — пиёда юратурган бир оёқ яланг.

Фузулий — эски мактабларда ўқиладиган бир китоб. 40

Муқимий — Хапалак қишлоғининг сўфиси.

У шунчалик билим эгаси бўлишига қарамай, яна ўқимоқда, яна ўрганмоқда. Яъни ўз ёзган шеърларини ҳар куни эллик одамга ўқиб беради. Ҳалигача нима,

қайси кўча, қандай китоб эканини, билмагани Гоголни суриштирмоқда.

У билан ҳозир эҳтиёт бўлиб сўйлашиш керак бўлади. Негаки, у классиклардан сўз очиб, сизни ўқимаслик, ўрганмасликда айблаб уялтириб қўяди.

1933

ҚОЛГАНИГА БИЗ ҚАРЗДОР

Бу фелъетон Қўқон шаҳар 26-бўлим халқ терговчиси Ҳазратқул Шодибоев ва Яйпан район прокурори 10 Алижон Қурбоновларга бериладиган жазонинг аванси тариқасида ёзилади, қолганига биз қарздор.

Партизанликнинг ҳам ҳар хили бўлади. Шодибоев агар қулоқлардан олинган поралар ҳисобига маст бўлиб кўчама-кўча тентираб, кўкрагига уриб:

— Нима учун қон тўқдик? Нима учун партизанмиз!— деб партизанлик даъво қилиб, гердаийб юрса таажжуб қилинмасин.

Октябрь инқилоби кунларида Шодибоев саккиз яшар эди; дадаси мезанадан йиқилиб чўлоқ бўлган, 20 энаси сумалак қозонга тирғаниб пешонасини ғурра қилган. Шу иккала инвалиднинг ўғли нега партизан бўлмасин!

Хайр, унинг партизанлиги билан ишимиз йўқ, бола-си тушмагур анчагина серчиқим чиқиб қолди. Дўндиқ ойимчаларни етаклаш, беш юлдузли коньяклар билан майшат — ҳаммаси пул талаб қилади.

Чекчувилдоқ жамоасидаги «13 йиллик Октябрь» колхозининг ичига жойлашиб олган Қодирхўжа Исмоил ўғли деган қулоқ устидан жиноий иш қўзғатилиб 30 қамалган эди. Шодибоев шу лойқадан балиқ тутмоқчи бўлди, қулоқнинг қариндош-уруғларидан бир нечталари Шодибоевга илтимос қила бошладилар. Иш Шодибоевнинг қўлида бўлмаганлиги учун 5-бўлим халқ терговчиси Ҳамидовни Шодибоев қўлга олмоқчи бўлди. Секин унинг ёнига келиб: «Агар сиз Қодирхўжани оқлаб юборсангиз — иккаламиз ҳам пулга сероб бўлиб қолар эдик», деб гап уқтира бошлайди. Ҳамидов Шодибоевнинг сириши олиш учун юқори даражадаги ўртоқларининг маслаҳати билан жўрттага унга ён бе-40 ради...

Август ойининг 7-куни (Иттифоқ Марказий Ижрокомининг жамоат мулкани сақлаш тўғрисида чиқарган қарорига бир йил тўлган кун) Шодибоев Бахмалбоб

маҳалладаги Маҳмудхўжаев деганнинг уйига (қулоқнинг думи) Ҳамидовни бошлаб боради. Коньяк, қулинг ўргилсин шўрвалар билан суҳбат бошланади, қулоқ думларига — қулоқни қамоқдан озод қилиш ва ишини яшириб юбориш тўғрисида Шодибоев ваъдалар беради. Кулишадилар, ўйнашадилар, энг охирида, суҳбат тугагач, чиқиб кетар олдида Шодибоев эшикнинг орқасига ўтади, қулоқ думлари минг турли таъзим-тавозелар билан Шодибоевнинг қўлига 83 та уч сўмлик, 1 та бир сўмлик, яъни 250 сўм биринчи 10 авансни бериб «Қолганига биз қарздор», деб жўнатишади. Шодибоев пулни чўнтагига солиб «Биз Ҳамидовдан илтимос қилиб ўтирмаймиз, Қодирхўжа акамларнинг ишларини енгиллатишда унга тўғридан-тўғри таклиф қиламиз — бўшатади, вассалом. Чунки у бизнинг укамиз бўлади, айтганимиздан чиқмайди», деб ваъда беради. Шодибоев йўл-йўлакай Ҳамидовга гап уқтириб, «Агар шу ишни бартараф қилиб юборсангиз Қодирхўжанинг болалик бир сигири бор, уни ҳам пули қўлимизга ўтар эди-да», дейди. 20

Иккинчи шундай ўлтириш бир неча кундан кейинроқ бўлади. Бу галги қўшимча аванс ўлароқ Шодибоев 25 дона 20 сўмлик — 500 сўм олади. Қулоқ Қодирхўжа Исмоил ўғлининг баҳоси бизнинг олдимизда сариқ чақа турмаса ҳам Шодибоев олдида соғин сигирдек қийматли бўлади. У қулоқнинг думлари орқали олинган пуллар билан «Қишлоққа чиқиб кетаётирман», деб Андижонга бориб, бир неча кун ўйнаб келади.

Шодибоевнинг бошқа жиноятлари, бошқа ерларда қилган порахўрликларини, амалдан фойдаланиб қилган бошқа ярамасликларини муфассал ёзиб ўлтириш фельетоннинг сувини қочиради. Шунинг учун қолганига биз қарздор. 30

Алижон Қурбонов прокурор бўлиб тайинланганда «Тиллали ўрага шўнғиб кетдим», деб ўйлаган эди, ҳақиқатан у янглишмади. Истасин қулоқлардан, истасин савдогарлардан ва турли жиноятчилардан давлатга ўтган мулк — ашёлар тўғридан-тўғри Қурбоновнинг ўз мулки бўлиб қолар эди. Чунончи, аллақайси бир савдогардан қўлга тушган 56 килограмм тамакининг 40 33 килограмми йўқ. Жўрабой Умрзоқов деган қулоқнинг давлат фойдасига қолдирилган иккита қўйи Алижон Қурбоновнинг «қурбони» бўлиб пулсиротга очерёд олгани кетди. Яширинча бир қассобдан қўлга туширилган бир бутун отнинг гўшти «Қарға «қағ» деди,

мушук «мов» деди, «олди қочди-кетди», дегандек Алижон Қурбоновнинг «садқаи сари» бўлди.

10 Робихон Розик қизи анча тантиққина хотин. У Пиртак жамоасидаги хотин-қизлар дўконидан 1 минг 100 сўмни ўсма-тасмага растрат қилган эди, иши Қурбоновга бориб қолди. Қурбонов ўзининг амалидан энди фойдаланмаса, қачон фойдалансин? «Қаматиб қўяман!», деб дўқ урди, «7 август қарори бўйича отиласан», деди. Хайр, шунинг билан Робихонни ўз хотинлигига олишдай «олий жазо»ни бериб, ишни босди-босди қилиб юборди.

Тошбиби деган бир кампир шўрликни «Мен бугундан бошлаб қулоқ қилдим», деб соғин сигирини уйига олиб кетди, икки ойча соғиб ичгандан сўнг, бу айбининг хашаги очилиб қолишидан қўрқди-ёв — 110 сўм штраф олиб қайтиб берди. Суд ижросига штрафлардан тушган суммалардан минг сўмга яқини Қурбоновнинг жиғилдоидаги «омонат касса»да бемалол сақланади. Сўралса: «Менга ишонмайсанми?» деб дўқ уради.

20 Қурбоновнинг суяқ оёқлиги ҳаммага алайин ошкора бўлса ҳам бир уят ишни айтишга тўғри келади. Жамолхон Отахонов деган бир киши Қурбоновнинг бир чатоғи устидан чиқиб қолган эди. Қурбонов уни идорага чақириб олиб, «Агар бундан сўнг менинг орқамдан пойласанг, ёинки шу ишни бировга айтсанг — ўз хотинингдан умидингни уз!» деб дўқ қилган эди, шўринг қурғур юраги чиққанча тилини тишлаб кетди.

30 Хайр, бу йигитнинг қулоқларга ёрдами, айрим кишиларни қўрқитиб пул олиши, эскилик бандаси бўлиши ва бошқалар тўғрисида қўлимизда мавжуд материаллар жуда кўп. У районда ўзини жуда катта киши деб ўйлайди, истаган кишини бўшатиш, масалан, Одил Маҳкамов ва Юсуф Давиловларни (буларнинг бири колхозчи, иккинчиси жамоа шўросининг раиси, ҳар иккови ҳам партия аъзоси) ҳеч нимадан ҳеч нима йўқ, «Бор, санларни бўшатдим», деб қўлига паттасини тутқазиб жўнатди. Бунинг сирини шу ерда эканки, булар Қурбоновга соғин сигир бўлмас эканлар.

* * *

40 Юқорида айтилгандек, «кўп гап эшакка юк». Фельетоннинг биринчи қисмида ёзилган Шодибоев, иккинчи қисмида ёзилган Қурбонов ҳар иккови ҳам ишдан олинган. Бироқ, негадир, кимларнинг ёрдами биландир буларни масъулиятга — жиний масъулиятга тортиш

айрим кишиларнинг андишасига боғланиб бослиб келмоқда.

Фельетонимиз шу ерда тўхтайди, уларнинг жиноятларини очиш ва жазо бериш нуқтаи назаридан бу фельетон — бўнак, бизни кечирсинлар, қолганига биз қарздор.

1933

НАЗЛА

Ҳаммомда ўғирлатган нарсаларимнинг қиймати хонавайрон бўларли даражада эмас. Бу тўғрида оҳу вовайло қилмасам ҳам бўлади. Чунончи битта янги фанг ранг устараси, сочиқ, бир юмалоқ атирсовун, кўйлак-иштон, янги пайпоқ, тароқ, бир шиша одеколон. Бу билан олам остин-устун бўлмайди, албатта. 10

Билмадим, одамлар маданий бўлиб кетгану серҳаммом ёки мусулмонларнинг ҳайит арафаси, ишқилиб, ҳаммомнинг ичи-тоши қип-қизил гўшт. Шулардан кимни ўғри қилиб ушлайсан? Ҳаммаси ҳам энг озида ўн йиллик хизмат стажи кўрсатиб уялтиради. Лунги бўлса, дуруст, ман қилинган. Лекин кийим-бош ечадиган шкафга, сув қуядиган тос, ювиниш учун бир охирчада илиқ, бир охирчада совуқ сувларга ҳукуматнинг ўзи жавоб бериб қўйибди. Бу тўғриларда куйди-пишди бўлишнинг ҳожати йўқ. 20

Ҳаммомдан чиққанимда тўпиғимгача балчиқ эди. Қийинув хонанинг синиқ кўзларидан физилламоқда бўлган қиш чилласининг муздай шамоллари ҳар икки биқинимдан кириб, қўлтиқлаб олган эди. Саҳнда ғужанак бўлиб, кўк чой шопириб ўтирган бир ходимгардан сўрай бошладим.

— Ака, ҳаммомдан чиққан кишилар қаерда чўмиладилар? 30

Бу саволга ходимгар тушунмади, яна тўғриси, бу саволни мен ҳам тушунмасдан берган эканман.

Товоним қўрга босгандек жизиллаб ачишмоқда.

Мен аслида ҳаммом тўғрисида ҳеч нарса ёзмоқчи эмас эдим. Бошлаган нарсам шу йўлга тушиб кетибди. Айби йўқ. Бошим сирқираб оғримоқда, бир чеккаси тумов, бир чеккаси назла...

Ҳамманики сингари менинг ҳам бир бурда бетим бор. Шу бир бурда бетимда, албатта, энди ўзига яраша энгак ва чакка ва бу майдонда яккам-дуккам соқол-мўйлов. Кунлардан бир кун нима бўлди-ю, шу со-

қолимга қўлим тегиб ўсганлигини сезиб қолдим, яна тўғриси, бу ҳодиса ҳаммомдан чиққанимдан кейин юз берган эди. Яъни соқолим ўсганини билган эдим. Ин-найкейин ўтган осойишта замонларда бошимга шундай қора кунлар тушишини ўйламасдан соч ҳам қўйган эдим. Гарчи сочим жуда сийрак, лекин нима қиласан, ёмон бўлса ҳам ўзингники...

10 Ана шу сочим, яъни ҳалиги сийрак сочим ҳаммомдан чиққанимдан кейин жуда бемаъни бўлиб кетган эди. Худди майиз ёпишган пўстакдай йигирма-ўттизта-сининг боши бир-бирига ёпишиб қолган эди. Бу бирлашишдан бенасиб қолган баъзи ўзбошимча соч толалари хамирда юрган мусичанинг оёғидай қўнғироқ боғлаган эди.

20 Сочимга ёпишган бу маъжунни кўп кишиларга кўрсатдим. Ҳар ким ҳар хил фикрда. Биров, кир, дейди, биров, ҳаммом гумбазидан эриб тушган қурум, дейди. Ҳар ҳолда нима бўлса ҳам буни текшириш мутахассисларнинг иши. Менинг касбим ғазалхонлик. Ҳар ишга аралаша беришни ёмон кўраман.

Лекин товоним жизиллашиб ачишмоқда...

Ҳар ҳолда ҳаммомдан чиққандан кейин мен, яъни бундан бир-икки соат илгари уйдан хайр-хўшлашиб чиққан ғазалхон йўқ эди. Жуда кўп афсус ер эдим.

— Кел,— дедим,— кетганинг устига кетган-да, бир синаб қарай-чи, мен борми-йўқми?

Қийшайиб ўрдадаги «Янги ҳаёт» артелининг сартарошхонасига (Ҳайитвойнинг дўкони билан бир қаторда) кириб, ойнада ўзимни текширмоқчи бўлдим.

30 Нафсиламрга қараганда, мақом билан юришни ҳам одамгарчиликни сартарошдан ўрганадиган-да...

Беш-олтита сартарош темир печканинг атрофида гир айланиб ўрта қўл топар ўйнаб ўтирган экан. Мени кўриш билан биттаси дарров ўрнидан туриб, бир буралиб кетди-да, мени стулга ўтқазиб елкамга сочиқ ёзди.

— Нима буюрасиз?

— Соқол, мўйлов қирдириш, соч тараш.

40 Устара билан қайчи бир марта юзимга тегса, юз марта осмонда чиқиллаб, ишлаб кетди.

Юқоридаги бобларда мен, бир бурда бетим ва шу бир бурда бетимда энгак ва чаккам борлигини даъво қилган эдим. Бу тумовлик вақтида янглиш ёзилган экан, тузатилиб ўқилишини илтимос қиламан. Ҳозир менда булар йўқ. Айниқса сартарошларга киргандан буён бир қулоғимнинг юмшоқ жойи ҳам йўқолди.

Сочимга тароқ юрмади. Лекин сартарош бир чек-каси жарроҳдай бераҳм бўлиши ҳам шарт. Не қилса ҳам ота-бобоси тиш суғуриб, хатна қилиб келган одамлар-да.

Сартарош бепарво тарайверди. Мен стулдан билмадим, бир қаришми, бир сарами, тўрт энликми, кўтарилиб тушар эдим. Қўлимда метр ўлчови бўлмаганидан аниқ айтолмайман. Ҳар ҳолда сочим ўзимда экан вақтда сийрак бўлса ҳам ўзимга ёқар эди.

— Массаж керакми?

— Майли.

10

Сартарош аввал юзимга ёғ сурди. Кейин тарсакилай кетди, мана шошмаган киши ҳар нарсага етишар экан. «Ёғлик тарсаки» деган нарсани эшитган эдигу кўрмаган эдик. Энди ейишга ҳам муяссар бўлдик.

Иннайкейин юзимга, бошимга одеколон сепа бошлади. Одеколон сепадиган машина одеколон сепишдан кўра кўпроқ пуфлар эди. Ана шунда менинг тумовим зўриқиб кетди.

Товоним жизиллашувда давом қилади. Сартарошдан шу ерда ботинкамни ечиб, оёғимга қарашга ижозат сўрадим.

20

Ҳаммомда кимнингдир нос шишаси синган экан. Оғриғи шиша синиғи тилганидан, жазиллашгани нос кирганидан экан. Мен бошқа ҳунардаги одам, ҳар ишга аралаша беришни ёмон кўраман. Балки оғриши носдан, жазиллаши тилинганидандир. Ҳар ҳолда «мутахассислар»нинг иши.

Сартарош счёт топширди. 6 сўм 40 тийин. Менга бу нарх ҳеч кутмаганда оғир ботди. Прейскурантни талаб қилдим. Тўппа-тўғри, унда ҳам шундай ёзилган:

30

1. Соқол-мўйлов қириш — 1 сўм.

2. Сочни тараб қўйиш — 1 сўм.

3. Ёғлик тарсаки ҳам — 1 сўм.

4. Юзга ва бошга пуфлаб қўйиш (одеколон ўрнига) — 2 сўм, жами 5 сўм.

Қолган 1 сўм 40 тийин сартарошнинг хушмуомаласи билан ботинкамни шу ерда ечганим учун. Сартарошга бемалол бўлса бу пулга 10 тийин қўшиб ўнта гижда нон ола олади.

40

Лекин сартарошларнинг рисоласида, битта нон ҳақи берилсин, деган. Битта нон бўлди нимаю, ўнта нон бўлди нима, ноннинг бутуни ҳам нон, увоғи ҳам нон...

Бу фельетончадан истаган дилхушликни тополмаганингиз учун мени кечиринг. Бошим сирқираб оғри-

моқда, баданим увишмоқда, бурнимдан назла кел-моқда.

1935

АЛАМЗАДА МАКТУБЛАР

10 Тирик одам бўлгандан кейин албатта, бошқа тирик одамлар билан алоқаси, хат олиб, хат бериши бўлиб туради. Аммо ўтган ҳафта ичи ҳеч кимдан хат ҳам олмадим, хат ҳам ёзмадим, ҳеч бўлмаса бирорта янги нафақа жанжали тўғрисида суддан повестка ёхуд ҳовлининг менда қолган окладной тўғрисида хабар қоғози — ишқилиб, пашша қанотидай кирим бўлмади. Шунинг сингари на маҳалла комиссиясидан справка сўраб ариза, на ошна-оғайнигарчилик юзасидан бечеред пластинка сўраб Узрокт мудирига илтимос қоғози, на адрес столига вақтида олинмаган паспортим важидан шикоят қоғози — хулласи, кўз ёшича сиёҳ, гербовой маркача қоғоз ёзмадим, умрим чиқим бўлмади.

20 Бу ҳафта бўлса, ҳеч кутмаганда ўтган ҳафтанинг сўли чиқиб, хатлар ичида кўмилиб қолдим. Буларнинг бир қисми ҳар ким, ҳар хил идоралардан алам ўтган ўртоқларнинг дардлашув ёхуд маслаҳат сўраб ёзган хатлари. Булар менда «Аламзада мактублар» дейилган папкада туради. Шу хатлардан бир қисмини сизларга ҳам ўқиб бермоқчи бўламан. Бу хатларнинг мазмуни — эгалариники, имлоси жумҳурият тил-имло қурултойиники, услуб — меники, ўқиш — сизники, диққат билан жавоб бериш — тегишли идораларники.

БИРИНЧИ МАКТУБ

30 Ўзим матбаанинг эски ишчисиман: партияли бўлганим учун энг илгари матбаанинг партком секретари қилиб кўтардилар. Худди шу муддатда Октябрь райкоми ва Тошкент округкомида бюро аъзоси эдим. Матбаадан САКУга ўқишга юбордилар. Бир чеккаси касаллик, бир чеккаси илгари ўқимаганлик қилиб — ўқишни эплай олмадим. Шундай бўлишига қарамай, райком мени ўз ихтиёрига чақириб олиб, кустпромсоюзга юборди. Шу системаларда баъзан раис, баъзан партком секретари бўлиб беш йил ишладим. Энг сўнгиди (1934 йилнинг бошида) артелга келиб кирдим.

40 Бу артель оёқ кийимидан тортиб сиркагача, туздан тортиб ўйинчоқгача ишлаб чиқарар эди. Мен техника —

кимё цехида вакил ҳам артель партия ташкилотчиси бўлиб ишладим. Ишчилар менинг садоқат билан ишловимга ишонар эдилар. Шунинг учун ҳам Советга сайладилар. Октябрь райсоветига аъзо бўлишимни ис- тадилар. Матбаада бўлганимдай бу ерда ҳам ҳамма ишда ударник эдим. Нима бўлади-ю, шу пайтларда (1934 йил март) тиф билан оғриб, тўрт ой тўшакда ётиб қоламан.

Касал вақтимда менинг муовиним — артелнинг иш- лаб чиқариш мудирини бўлган Сотников икки идорага 10 2474 сўм 75 тийинга ҳар турли моллар сотади. Шу муо- малаларни расмийлаштириш учун қоғоз нарядларини уйимга келтириб, қўл қўйдириб олади. Бориб юқори- лардаги идоралардан сотилган мол юзасидан 1246 сўм- ни ундириб, артель кассасига топширмай, еб кетади. Мен ҳеч нарсдан хабарсиз, тузалиб ишимга бораман. Осойишталик билан ишлай бошлайман. Бир кун мени бухгалтер чақириб, юқоридаги пулни мендан талаб қи- ла бошлайди. Мен ҳайронликда қолиб, мол сотилган идоралардан пулни Сотников олганлиги тўғрисида 20 справка олиб келаман. Бунга Сотниковнинг нарядлар- ни қўл қўйдиришга берган тилхатини қўшиб, бухгалте- рияга топширсам ҳам қабул қилмадилар.

Мана орадан бир йил ўтиб кетди. Мен аллақачон матбаага қайтиб, ўзимнинг сеvimли ишим — рабочий- лигимни қилмоқдаман. Совет идораларида Сотников каби ўғрилар билан курашга ҳали албатта чарчаганим йўқ. У билан бир йилдан буён судралишмоқдамиз.

161-халқ суди ишни менинг фойдамга ҳукм қилган эди. Олий судда ҳукмни бузиб, қайтадан кўриш учун 30 9-халқ судига туширдилар. Бу ерда ҳам менинг фой- дамга ҳукм чиқди. Яна Олий судда буни қабул қил- май, учинча мартаба кўриш учун 13-халқ судига ту- ширдилар. Суд бугун-эрта бўлса керак.

Мен бўлса кун ора ишдан қолиб, умрим судда ўт- моқда. Сотниковнинг ўртоқлари, қадрдонлари борли- гидан шубҳаланмоқдаман.

Менга ҳам Олий суддагилардан бир неча ўртоқлар керак бўлиб қолди. Бироқ бу ўртоқлар ҳақиқатнинг кўзига тўғри қаровчи, қўлимдаги ҳужжатларимга эъти- бор қилувчи, аризамни тингловчи ўртоқлар бўлсин. 40

Ишонаманки, совет адлиясида бундай чинакам ўр- тоқлар тўлиб ётади.

Ҳурмат билан Турсунмухамедов Омон.

ИККИНЧИ МАКТУБ

«Ҳали қариган бўлмасам ҳам, касаллик мени ишдан чиқарди. Мен «ишдан чиқарди» деган гапни бирikki ўртоқнинг ҳурмати учун ёздим. Касал ҳамма вақт кишини ишдан чиқара бермайди. Фаъқат баъзида ишдан ишга кўчириши мумкин. Худди шундай: Мен 1918 йилдан буён турли мактаблар, техникумларда муаллим эдим. Таажжуб қиладигани шундаки, саводсиз киши бизнинг мамлакатда муаллим бўла олмайди.

- 10 Мен энди саводсиз эмас, техникумларда дарс бера олган киши, унча-мунча (оз бўлса ҳам ўзимнинг дегандай) ўрта даражада маълумотга эга эдим. Ташин-труднинг раиси ўртоқ Сафроновга ҳеч керак бўлмагани ҳолда ўрта маълумот тўғрисида гувоҳномага ҳам эга эдим.

- Совет мамлакатида малакали ишчиларга қанчалик эҳтиёж бўлгани ҳаммага маълум. Мен, мабодо, касаллик билан муаллимлик қила олмаган бўлсам, бу менинг умрбод ишга яроқсиз, ишсиз, муҳтож бўлиб қолишим, деган сўз эмас. Бошқа ишга кўчишим мумкин. Худди шундай ҳам бўлди. Муаллимликдан кооперативчиликка кўчдим. Аввалгиси билан кишиларни руҳий тарбия қилар эдим, иккинчиси билан узвий.

- Бу ҳунарда ҳам икки йил ишладим. Сўнг бу идоралардан берилган буйруқ билан инвалидларнинг кооператив союзи — Коопинсоюзга кассир бўлиб тайинландим. Қазойи қадарга қанчалик ишонмаганим ҳолда қазойи қадардай тўсатдан 19 августда яна оғриб қолдим. Ун бир кун ётиб 1 сентябрда, албатта, энди докторнинг бюллетени билан ишимга қайтиб борганимда менинг ишдан бўшатиладимни эълон қилдилар. Буйруқда: «Бу киши саводсиз ҳам ишга яроқсиз бўлгани учун ишдан бўшатилади»,— деб ёзилган эди. Мен, албатта, бунга кўнмай, раис ўртоқ Сафроновга учрашганимда у: «Сен тил билмаганинг учун саводсиз ҳисобланасан, тез касал бўлганинг учун ишга яроқсиз, шунинг учун ишдан бўшатиладинг»,— деб жавоб берди.

- Менинг битта «ёмон» феълим бор. У ҳам бўлса бир гапнинг тагига — кониятига етмагунча тиниб-тинчимаслигим. Кейин билсам, Сафроновнинг мендан гинаси катта экан. У бултур 26 декабрда «Қизил Ўзбекистон»да чиққан «Босди-босди бўлган жиноят» деган мақоланинг материални мен берган деб ўйлаган экан. Мени ишдан бўшатиш шунинг учун экан.

Шундай қилиб, ҳозирча чиқув пособияси берилмагани ҳолда шубҳа билан ишсизман. Мен кучимга яраша иш топиб олишим мумкин. Лекин одам бўлганим учун қадримга йиғлайман. Ҳурматим шуми, дейман.

Шаҳоб Исломов.

† УЧИНЧИ МАКТУБ

Биз икки киши 1933 йилда Оржоникидзе районидаги «Маданият» колхозига биримиз ҳисобчи, биримиз муаллим бўлиб кетган эдик.

У ерда икки йил ишлаб, Тошкентга қайтиб келсак олам ўзгариб кетибди. Паспорт деган нарса дунёга чиқибди. Биз ҳам умумий қоидага бўйин эгиб, 8-милиция бўлимига бориб, паспорт олиш тўғрисида мурожаатда бўлдик. Бу ерда ўз вақтида паспорт олмаганимиз учун 100 сўмдан штраф қилмоқчи бўлдилар. Биз ҳам ўз важ-карсонларимизни айтдик. Бизни паспортни ўша райондан олиш керак, деб Оржоникидзе районига юбордилар. Биз у ерда ўн-ўн беш кун овора бўлиб паспорт олдик, яна қайтиб келиб рўйхатдан ўтмоқчи бўлдик. Бунда бизни рўйхатга қабул қилмай, яна 100 сўмдан штраф тўлашга мажбур қила бошладилар. Биз бу дўқдан қўрқиб ГУМ қошидаги шаҳар паспорт идорасига мурожаат қилдик. Бу ерда инсофли кишилар топилиб, биздан штраф олинмаслиги тўғрисида 8-бўлимга буйруқ берди. Демак, биз тинчиб кетдик.

Орадан беш ой ўтди. Уйимизга повестка кўз оғриғидай келиб қолди. Ҳали ҳам ўша икки юз сўм жанжали экан. Ишимиз ҳозир судда. Ҳовлининг васиқаси гаровда.

Нима қилсак экан? Маслаҳат сўраймиз.

**Акбар Маҳмудов,
Зокир Бекмуҳамедов.**

1935

МАҚТАНИШ РЕЦЕПТИ

«Йўталишга мисгарлик яхши, мақтанишга — мусофирчилик», деган эски бир мақол бор. Йўталишга шунинг учун мисгарлик яхшики, йўтал овози бошқа тарақа-туруқларнинг ичида эшитилмай ҳазм бўлиб кетади. Мақтанишга шунинг учун мусофирчилик яхшики, унда

ҳеч ким сени танимайди. Мақтанувчининг аслидан, унинг кори-боридан ҳеч кимнинг аниқ маълумоти бўлмайди.

Агар олдинда ҳеч ким бўлмаса, мақтаниш жуда ширин нарса бўлади. Айниқса биров сени мақтаса, тағин шу мақтовчи киши ўз яқининг бўлса, унинг лаззатига ҳеч нарса тенг келмайди. Сени мақтовчи киши кичиккина сифатларингни бўрттириб, йўқларингни қўшиб мақтай бошласа, чор-ночор ўзинг ҳам ишониб қоласан. «Мен шундай эканман-ку, билмай юрган эканман», деган фикрга келиб қоласан.

Бир кўрни — мерганликда, бир чўлоқни — югурикликда, бир гунгни — нотиқликда мақтаган эканлар. Ёхуд бир ориқ чивин қўшдан чиқиб келаётган ҳўкизининг шохига қўниб, «Бугунги ҳайдовда жуда ҳам чарчадим», деган экан. Хулласи, мақтаниш яхши нарса.

Ўзбекторг бош правлениесидагилар яқинда ўзаро бир мақтанишиб олмоқчи бўлдилар. Бу мақтаниш мажлисига Ўзбекторг системасининг ҳамма тармоқларидан маддоҳлар (афв этасиз, маддоҳ — арабча «мақтовчи» дегани бўлади) йиғилган эди. Ўзаро лаззатланиб мақтаниб оладиган мажлисга бошқа муассасалардан кишилар чақириб ўтириш — кўзга чўп тушгандай бўлади. Улар танқид қилишлари мумкин. Камчиликларни кўрсатишлари мумкин. Бу энди кимга ҳам ёқади?

Шундай қилиб десангиз, Ўзбекторг бошлиқлари тоза мақтандилар. Жала кўпигидай бўртиб чиққан, кўзга илинмайдиган энг кичик муваффақиятларгача қолмасдан мақталди. Бу мажлисда Ўзбекторг бош идорасидагилар ўзларининг муваффақиятларига чиндан ҳам инонган, мағрур ва ёқимли эдилар. Уларнинг ҳар бири шинни хумига тушган аридай, ширин мақтовлардан гарангланиб қолган эдилар. Ахир нимага ҳам мақтанилмасин? Ўзбекторг ўз оборот планини 105 процент бажарган бўлса!..

Бироқ, бу қаймоқдай силлиқ мақтанувчиларга ҳеч кутилмаганда аччиқ ҳақиқатлар муаммоси халақит бериб турар эди. Чунончи, оборот плани 105 процент бажарилган бўлса, бу энди Ўзбекторг правлениесининг ўз плани бўлиб, унга ҳукумат тарафидан топширилган план атиги 80 процент бажарилган эди. Кўп тармоқларда исрофгарчилик кўпайиб кетган эди, дўконларда хизмат қилувчиларнинг составларида ётлар анчагина бор эди ва шунга ўхшаш «арзимаган» халақитлар...

Ахир ўйлаш керак, астойдил мақтаниш зарурияти туғилиб турган бир пайтда, шу кичик камчиликлар

нима ҳам қила олар эди? Буни битта қарор билан битириш қулай-ку. Чиндан ҳам қарор чиқарилди, яъни қарорнинг мазмуни шундай эди:

«Растраталар кундан-кунга кўпайиб кетаётганини эътиборга олиб дўкон мудирларига топширилсин: улар ўз-ўзларини текшириш асосида исрофчиларни фош қилсинлар. (Балли, дўкон мудирини ўзи исрофчи бўлса нима бўлади?)»

«Растратанинг (исроф қилинган пул — мол) миқдори исрофчининг икки ойлик маошидан ортиқ бўлмаслиги керак. Ошиб кетган тақдирда ишдан ҳайдалсин (Моянанинг 500 сўм бўлса — 1000 сўмгача, 700 сўм бўлса 1 ярим минг сўмгача ўғирлаш мумкин. Асли 3 ойлик маош миқдорини бўлса яна яхши бўлар эди. Ҳа, майли, така бўлсин, сути бўлсин, шундай замонда битта нонни айтинг!).»

Социал келиб чиқиши (ота-онаси) ишчи-деҳқон бўлмаган узбекторгчилар ишдан ҳайдалсин».

Шундай қилиб қарор тугайди. Бу билан келажак порлоқ кунларнинг яна бирида, ёхуд умрбод мақтаниш учун замин ҳозирланган бўлди.

Демак, сенинг ота-онанинг ишчи-деҳқон бўлса, Узбекторгга ишга кира кўр. Сен унда нормадан чиқмай ўғирлик қилишинг ҳар қачон мумкин. Бир дўконда ҳисоб билмай, ўғирликни нормадан ошириб юборсанг, иккинчи дўконга кўчишинг мумкин. Қўрқма, бу янги дўконда ҳали туғилмаган бахтли икки ойнинг мойли луқмаси сени кутиб туради ва бемалол мақтана бер. Чунки сен Узбекторг ишчисисан ва бутун қилиқларинг бош правлениенинг нормаси ва рецепти билан бормоқда.

1935

ЖАНЖАЛ ҚЎЗҒАТАМАН

Бугун ишдан қайтиб келганимда, кампирни айвонда йиғлаб ўлтирган ҳолда кўрдим. Мени тўсатдан юрак ғашлигидан туғилган ваҳима қоплаб олди.

— Нима ҳодиса рўй берди экан? Рўзғорда бирор нарса етишмай қолдимикан?— ундай деб ўйласам ҳамма нарса муҳайё, ўрада сабзи, кўрада кўмир, кандикда ун, чангакда гўшт, ана чойдиш, ана қопқоғи — бу жиҳатдан кампирнинг йиғисига сабаб бўладиган нарса йўқ. Энди келдик иссиқ жон, тўрт кўз тугал — бағри бутунлик масаласига. Бу томондан ҳам хотиржамлик.

Чунончи, кампирнинг ўзи соғ-саломат. Агар саломат бўлмаганда, йиғлаб ўлтирмас эди. Товуғимиз ҳам, шукур, донлаб юрибди. Мен бўлсам шуларнинг ҳаммасини кўриб, мулоҳаза қилиб турибман, демак тирикман. Бўлмаса кампир нимага йиғлайди?

Секин олдига бордим. Эҳтиёт учун чўнтагимга сола келган кунжут ҳолвадан уч бўлагини олдига қўйиб, кўнглини сўрадим.

10 — Хўш, волида, нима учун йиғлайсиз, отам раҳматли эсингизга тушдими ёки ёшлигингизни қўмсадингизми?

Кампир бекорга йиғламаган экан. Аммадан қолган ўн икки ёшлик битта жияним бор эди. Уғилгина бола, ўзи менинг қарамоғимда, ҳар нарсага қобил. Мактабга ҳам бериб қўйганман. «Уқиб юрибди-ку», деб ишонганман.

20 Ана шу «қобил» жиян кампирга пичоқ ўқталибди. Лекин беваж ўқталмабди. Жиянга жиндай пул зарур бўлиб қолибди (Гарчанд пул ҳаммага ҳам зарур бўлиб туради. Шу жумладан менга ҳам, дарҳақиқат, муҳтож бўлмайдиган ким ҳам бор). У кўчадаги ўртоқлари билан «орёл» (осмонга чақа ташлаб ўйналадиган қимор) ўйнаган экан. Ютқизибди. Келиб кампирдан сўраган экан, кампир дасти қисқалик қилиб, бера олмабди. Ана шунинг учун ғазабланиб, «шум кампир, шунча давлатни гўрингга олиб кетасанми» деб пичоқ ўқталибди.

30 Кампирни юпатдим. «Зарари йўқ, болалик, ўзим койиб қўяман» дедим. Кампир шўрлик гапга нўноқ. Агар шу ҳодисани у, шоирона қилиб менга ҳикоя қилганда, балки мен ҳам йиғлаган бўлар эдим. Чунки мен ҳам бир вақтларда ёш бўлганман. Бироқ менинг ёшлигим бахтли бўлмаган.

Ёшлигимнинг хазинасин

ахтарсам қанча,

Муҳаббатли эсдаликлар

топилмас анча:

Қоронғу уй, пилта чироқ

сасиган танча,

40 Йиртиқ иштон, пастак томда

Товушим борча:

— Шамол, бағринг камол,

Чўлоқ кетмонингни олиб кет!..»

Мен на мактаб билар эдим, на меҳрибон тарбия. На театр, на маданий ўйин. Гарчанд юрагимда ранг-

лардан рангларга кириб турувчи ҳавас тўла эди. Аҳён-аҳёнда кинода Тарзанни кўриб «чангали Мозандарон» сайёҳи бўлиб кетгим келар, Гарри Пиль деган кино артистини кўриб, полвон бўлгим келар, циркка кирганда бўлса: «дунёда муаллақ ошгувчи масхарабозлардан бахтли одам бормикан» деб, дорбоз бўлишга ҳавас қилар эдим. Бироқ турмуш ва тақдир мендан бошқа ҳунардаги киши ясаб чиқарди. Жиянимнинг ҳам кўнглида мутлақо бу кўчук ва саёқ ҳаваслар тўлиб ётади. Жияним учун истаган нарсаси бор. Яхши мактаби, до- 10 но муаллимлари, ўз киноси, ўз театри, ўз ўйин, ўз овунчоғи, ҳаммаси ҳам маданий, ҳаммаси ҳам унинг келажакда мустаҳкам, баркамол киши бўлиб етишуви-га кифоя қиларлик даражада. Лекин нима учун у булардан фойдаланмайди, бу нарсалар, бу имкониятлар нега унга тескари таъсир қиладилар?

Мен буни текширмоқчи бўлдим. Ишни энг аввал жияннинг ўзидан бошламоқчи бўлиб, уни кечки овқат олдида сўроққа тутдим:

— Хўш, жиян, бугун кампирга қилган муомалан- 20 гизни нима деса бўлади? Жияннинг қошлари чимирилиб кетди. У тўрсайиб, шу билан бирликда, жуда улуғворлик билан, оғзида чайнаб турган нонни ҳам ютмасдан қисқачагина жавоб берди.

— У менинг ишим!

Менда бирданига жаҳл аралашган бўшанглик, ду-дуқланиш пайдо бўлди. Гапни бошқа ёққа буриб, на-сиҳат доирасини кенгайтира бошладим. Машҳур олим-лар билан машҳур ўғриларнинг ёшликларидан турли-туман ҳикоялар тўқидим. Бир оз тинглаб борди. Ка- 30 лаванинг учи бир ерга йиғилиб, гап ўзига келганда, кунти етмади. Тўзимсизланиб қошиқни столга ирғитди. Ўрнидан тикка турди-да:

— Ўртоқ тоға,— деди,— тинчлик билан овқат ейиш-га қўясизми, йўқми?

Оғзимдаги оғзимда, бўғзимдаги бўғзимда қолди. Дуруст, жияним билан балки менинг ўртоқлик сифат-ларим бордир. Бироқ мен ҳалигача «ўртоқ» хитобини энг камида ўз тенгқурларимдан эшитишга кўникиб кетган эканман. «Ўртоқ тоға»лик қулоғимга жиндек 40 ёт туюлди. Шундай қилиб, «ўртоқ жиян» билан ҳеч кутилмаганда орамизга совуқчилик тушиб қолди. Ошдан илон чиқди дегандай, жиян аразлаб кўчага чиқиб кетди, мен косани олдимдан нари итариб қўйиб, газет-хонликка тушдим.

Ўша куни кеч, жиян уйга қайтмади,— амма, хола-синикига кетгандир, эрта келар, деб, ўзимни, ҳам кампирни юпатдим. Эртасига ишга бепарво кетдим. Кеч билан қайтганимда, жиян ҳали ҳам йўқ эди. Кечки овқатда унинг ўрни йўқланиб турди. Чамаси, кампир бир неча жойларни ахтариб келган бўлса керак, тополмапти. У мендан койиб кетди.

10 — Ўзинг ҳам ўлгунча қўрссан, мени чавақлаганда нима қилар эди. Мен ошимни ошаб, ёшимни яшаганман, етимгина боланинг кўнглини ранжитдинг.

Дарҳақиқат, жуда ҳам чакки қилган эканман. Анча ўқиндим. Тонггача анча ижирганиб, ажриққа ағанаб чиқдим. Эрта билан чойга ҳам қарамасдан, тикка мактабга бордим. Мудир билан учрашдим. Класс раҳбари ва ўқитувчилар советига мурожаатда бўлдим. Маълум бўлишига қараганда, сўнгги ойнинг бошида жиян етти кун дарсга кечикиб бориб, олдин чиқиб кетибди. Охирги тўққиз кун ичида бўлса, тамоман қатнамай қўйибди. Аста-аста дарғазаблик мени эгаллай бошлади. Шунинг натижасида мактаб мудирини ва ўқитувчилари билан орамизда шундай сўзлар радди-бадал бўлди.

— Сизда оталар совети борми, бор бўлса йиғилиши бўлиб турадими?

— Бор. Ўқув йили бошида бир марта, янги болалар қабул қилиш тўғрисида мажлислари бўлган эди. Ундан буён бўлгани йўқ. Ҳаммалари ҳам ишчи-хизматчи кишилар бўлганидан, йиғиб бўлмайди. Ўзимиз ҳам бошқа оммавий ишлардан бўшаб, чақира олмадик.

30 — Уртоқ мудир, ота-оналарга ўз ишингиздан ҳеч ҳисоб берганмисиз?

— Сиз қизиқ одам экансиз, ҳисоб деган сўз йил охирида бўлади.

— Болаларнинг мактабга давоми сизни қизиқтирадими, бу нарса қаттиқ контрол остига олинганми?

— Бизда бола кўп, минг уринган билан ҳаммасини контрол остига олиш қийин.

— Прогулчи болаларга қарши қандай чоралар кўрасиз?

40 — Уч мартаба прогулдан сўнг ҳайдаймиз.

— Ушандай боланинг ота-онасига хабар берасизми ёки ўша ҳайдалган боланинг орқасидан таъқиб қиласизми?

— Биздаги муаллимларнинг ҳар бири бир эмас, икки-уч жойда дарс берганидан бўшай олмайди. Котибимиз бўлса ведомость ёзишдан, анкета тўлғашишдан қў-

ли бўшамайди. Болалар тўғрисида ота-оналар биздан кўра кўпроқ қайғуришлари керак. Таъқиб қилишга штатимиз йўқ.

— Мактабда ўйин майдонлари борми, ўйин программангизни кўрсам бўладими?

— Мактабимизнинг саҳни тор. Пулимиз етишмайди. Шунинг учун дарсдан сўнг болалар ҳам, ўқитувчилар ҳам уйларига тарқаб кетадилар.

Мактабдан бирорта натижа қўлга кирита олмаслигимга ақлим етиб, хайрлашиб чиқиб кета бошладим. Орқамдан икки муаллимнинг ўзаро шивирлашиб: «Бу акам умрида мактабга энди келгани-ку, дўқини қаранг-а!» деб қолганини эшитдим. Уша кун ишдан қолдим. УРО ва район милицияларига хабар бердим, болалар уйларини бориб ахтардим. Йўқ. Эртасига ҳам қидирдим, йўқ. Дарак солмаган жойим қолмади. Ҳатто газетага юз сўм суюнчи ваъда қилиб эълон бердим, йўқ.

Кампирнинг йиғиси ўқтин-ўқтинликдан доимийликка ўтиб кетди.

— Болагинамни автобус босиб кетдими, сувга оқдими, ёмонлар ўлдириб кетдими?— ёппасига ваҳима. Мен ҳам қидира бериб чўпдай озиб кетдим.

Кунлар ўтди. Ўзимни юпатиш учун кино, театр деган нарса қаерда, қачон бўлса ҳам борадиган бўлиб қолдим. Шундай қилиб, 18 мартда (шу ўзимизнинг 1935 йили) кечқурун хотин-қизлар клуби ёнидан ўтиб кетар эдим. У ерда ТЮЗ (ёш томошабинлар театри) катта тайёргарликлар билан зўр концерт бермоқда эди. Томоша деган ерда менда устихон борми, дарров кирдим. Концерт ўрталарига келиб қолган эди. Бир киши чиқиб эълон қилди:

— Навбатдаги нўмирамизда Говахон тарафидан «Нетай».

Чиройли, думалоққина бир қиз чиқиб, муқом билан чўзиб кетди:

Ошиқи зоринг бўлиб, йўлларда зор ўлдим нетай.
Томошабин болалар ўртасида чапак, олқиш, «сўраймиз», хушомад.

— Навбатдаги нўмирамизда «Ин қадар» деган танқидий лапар.

Етмиш яшар кампир ҳам ўлдим-қутулдим,
Ўзлари хотинми, туташ билмадим.
Юзда упа, кўзда сурма!
Ин қадару

Ин қадару
Ин қадар...

Томошабин болалар ўртасида кулги, чапак, яна сўраймиз...

— Навбатдаги нўмирамизда ўртоқ Назарзода тарафидан «Бўғмача билагим»га оёқ ўйин.

10 Чолғулар ғинғиллай кетди. Уртага қошига пилик, кўзига сурма, лабига қизил қўйган, қўлларига қўша-қўша олтин узуклар таққан, қорачадан келган, қотма, новча, ўттиз беш ёшлардаги бир йигит чиқиб ўйинга тушиб кетди («Бўғмача билагимга»).

Ҳаромининг ўйинга усталиги! Бутун аъзойи бадани симобдай қилқиллайди. Одам боласининг резинкадан пайдо бўлганига ноилож ишонасан киши. Зал жимжит. Она сути оғзидан кетмаган ёш томошабинлар феодализмнинг чирик намунаси бўлган бир тансадан «дарс» олмоқдалар.

Томошачи ўспиринлар чидаб туrolмадилар. Орадан бириси:

20 — Буралиб кет, дўст! деб хушомад эта бошлади. Овози жуда таниш. Концерт охирида овоз келган жойга яқинлашдим. Хушомадчи — жияним экан.

Тикка олдига бориб, тутдим. Уйга судрадим. У қўлимдан чиқиб қочди. Мен афсус билан уйга қайтдим. Бироқ ҳали ҳам уни тутишдан, тарбия доирасига солишдан тўхтаганим йўқ. Лекин тополмасам, жиянимни контрол остига ололмаган мактаб бошлиқларининг, уй-оила тарбиясидан бепарво бўлган ўзимнинг ва ТЮЗ ниқобига бурканган тарбиячи Назарзодаларнинг устидан катта-катта жойларда жанжал кўзгатаман.

1935

ЖИЯН ТОПИЛДИ

Жиян тўғрисида суриштирмаган, андишангламаган ер ҳам қолмади, одам ҳам қолмади. Чамаси бизнинг жиян фожиаси ҳаммага ҳам белгили бўлиб қолган. Кўча-кўйда, трамвайда, вокзалда, самоварда кимники кўрсам, салом алиқдан илгари ҳол сўраган бўлади:

40 — Жиянингиз топилдими?— дейди.
— Топилди,— дейман,— бир хўрсиниб оламан:

Ахтардим, ахтардим, ахтардим сени
Мантипаз ўчоғи, қайси гўрлардан.

Ахтардим, ахтардим, топмадим дарак
Кўча-кўйда, боғда чалиб тартарак,
Якка кўйни судраганлар сабридан

ажралмасин...

Чиндан ҳам кўп ахтардим, шу билан бирга хўрсинишга ҳам ҳаққим бор (Яқиндагина ўтган Совет сайловлари вақтида ва сайланувчиларга айниқса болалар тарбияси масаласида наказ беришга ҳаққим бор бўлганидай, хўрсинишга ҳам ҳаққим бор.). Чунки жиян деб волидадан ажралдим. Саҳарларда туриб оқ сутини кўкка соққан, бешик тепасида оғзига келган алласини аямаган, меҳрибонгина волидадан ажралдим. Гарчанд, бешик бошимнинг кесак қисган хандалакдай сўпоқ, оёғимнинг от бўйинчадай хуштирсак бўлиб ўсишига сабаб бўлган эди. Қандай қиласан, кўнғиз боласини «оппоғим», кирпитикан «юмшоғим» дегандай, ўз онам эди. 10

Дунёда ундан чиройли она йўқ эди.

Шундай қилиб, раҳматли онамнинг умри ва унинг тарбияси тугалиб кетди. Бу воқеа кўйидагича бўлди: 20

Вақтики жиян тутқич бермай, қўлимдан ичкиниб қочди, мен ўз овига човут сола олмаган итолғидай дарғазаб эдим. Ярим кечада уйга келиб, эшикни даҳшат билан тақиллата бошладим. Кампир шўрлик айиқ пўстакдан аранг туриб, дарвозага қараб кела бошлади (Бу айиқ пўстакни кампирнинг белида боди бор учун яқинда олиб берганман). Хипча, лекин саксон ёшлик курт овоз билан сўрай бошлади:

— Ким?

Мен ҳали айтганимдай дарғазабман. Кампирни эшик орқаси минғирига чидаб туролмадим. Шиддат билан айтдим: 30

— Очинг!

— Кампир тишсизликдан «н»ни «с» айтар ва қулоғи оғирлигидан «о»ни «қо» эшитар эди. Демак, менинг «очинг» деган хитобим, унинг қулоғига «қочинг» бўлиб эшитилибди. Бечора қандай хаёлларга борди экан. Нима учун қочиш керак деб тараддудга тушди экан. «Уйга ўғри кирдими, болохонага ўт кетдими, ҳайвонот боғидан йўлбарс тузоқ уздими ёки яна жиян ошпичоқ кўтариб ҳужумга келаётирми? Хуллас, шу каби ваҳималар кампирга қаттиқ таъсир қилган эди. У эшик орқасида ўзидан кетди. Мен ишнинг чаппа айланганини фаҳмлаб, гугурт чўпи билан зулфини очиб, ичкари кирдим. Иш вақтидан ўтган эди. Нима ҳам 40

- қилсаки, кампирнинг юраги дунё кўрган хўрда юрак, бунинг устига дарз кетган юрак эди, биратўла ёрилиб қўя қолибди. Ўрни келганда нима учун кампирнинг юраги қинидан чиқиб кетганини айтай. Отам барҳаёт вақтида кампир безгак билан оғриган экан. Йўқ ердаги дори-дармонларни қилибдилар — тўхтамабди. Шунда бир бошидан ўтган, «касал тўсатдан қўрқитилса безгакни тарқатади», депти. Кунларнинг бирида кампир айвонда бўз ятакка жун жияк тўқиб ўтирар экан, отам аста болохонанинг томига чиқибди-да, уч пудлик керосин тунука бочкани тўсатдан ташлаб юборибди. Шу-шу бўлдию кампирнинг бир дарди икки бўлиб, безгак ҳам тузалмади, унинг устига юрак ўйноғи бўлиб қолди. Хайр, майли энди. Пешонасида бор экан. Гап бу ерда эмас. Юраги ёрилиб кетган кампир энгак ташламоқда эди. Бошини тиззамга олдим. Кўзини очди, шивирлаб гапира бошлади.
- Болам, менга қулоқ сол, васият қиламан.
— Қулоғим сизда.
- 20 — Худо сенга бола берса, энг аввал имон ўргат, қуръон ёдлат, ота-онага, ўзидан каттага «Одоб ус-солиҳин» бўйича тоат қилишга кўниктир, ўзинг беимон тарбия қилган жиянингнинг аҳволини кўрдинг. Иннайкейин... иннайкейин... Кампирга ғарғара келиб қолди. Васиятнинг қолганини айтолмай жон берди. Кампирни кўмишдан қутулгандан сўнг, бозорга тушдим. Эски пахта бозорининг ўрнида — саҳҳофлик очилган эди. Бу ерда — Маллахондан тортиб Ғулом Ҳасан матбаасида босилган китобларгача топилар эди.
- 30 «Қанз ул-ҳусайн», «Ажойиб ул-махлуқот», «Шариат ул-имон», «Қуръони шариф»... ишқилиб феодализмдан қолган нима бўлса, ҳаммаси бемалол чакана ва улгуржи сотилмоқда эди. Шулар ичидан битта «Одоб ус-солиҳин»ни сотиб олдим. Бунда бола тарбиясига оид кўп нарсалар бор эди.
- Мендай туппа-тузук одамнинг шу китобни олганимни кўриб харидор кўпайиб кетди, бозор чаққон эди.

* * *

- 40 Бир куни ишдан қайтиб келар эдим. Лайлак мачитнинг тобутхонаси ўрнида катта оломон тўпланган эди. Бир талай бола-чақалар йиғилган. Болалар ўртасида зора жияним учраб қолса деган умид билан оломонга келиб қўшилдим. Ўртада иккита хотин юмдалашмоқда эди. Ҳар икковининг оғзидан оқ ит кириб,

қора ит чиқмоқда. Жанжални тинглай бошладим. Шундай бўлган экан.

Бир хотиннинг боласи, иккинчи хотиннинг ўғли асраган мушукнинг думидан тортибди. Мушук аламланиб, тортган бола қолиб, хўжайин бўлган боланинг юзини тимдалабди. Шу билан ҳар икки бола ўлгунча муштлашибди. Онаси ёнига қўшилиб, дум тортар боланинг юзига шапалоқ солибди. У ҳам онасига йиғлабди. Ҳар иккала хотин сен-менга борибди. Бу урушга айланибди, иккинчи хотин айтар эди:

10

— Ҳа, қуриб кеткур манжалақи, ҳозир ҳуррият замон бўлса, нима сабабдан боланг мушукнинг думидан тортади. Дум тортишга унинг нима ҳаққи бор?

Биринчи хотин жавоб берар эди:

— Нега бўлмаса сенинг боланг ижозатсиз боламини дўппослайди.

Орага оталар ҳам қўшилиб кекирдак чўзила бошлагач, мен бу доирадан секин сирғилиб чиқиб кетдим.

Йўл-йўлакай кўз танишларимдан уста Саримсоқни кўриб қолдим.

20

— Саримсоқ ака, бизнинг жиян ўғлингиз билан бир мактабда ўртоқ эди, кўрмадимикан-а, бир сўроқлаб қарасангиз.

Уста Саримсоқ совуққонлик билан жавоб берди:

— Ука, ўзингизга аён, ўғлим кеча-кундуз тирикчиликдан бўшамайди. Уғлим, худога шукур, папирос, манпаси, қурт олиб сотиб юрибди.

Уста Саримсоқдан ҳам ҳафсалам совиди.

Дам олиш куни эди. Мактабларда иш йўқ. Кўча-кўйни бола босиб кетган эди.

30

Катта кўчанинг бошида шулардан бир тўдаси маслаҳат қилишар эди:

— Жуда ҳам зерикдик, нима қиламиз болалар?

— Ҳайвонот боғига борамиз.

— Кириш бир сўмдан-да, пулимиз йўқ.

— Циркка борамиз.

— Бугун оддих.

— Бўлмаса клубга бориб, шашка ўйнаймиз.

— Қайси клубга?

— Бўлмаса ҳалфана қиламиз.

— Бўпти.

40

Бир тўда болалар уй-уйларидан ёғ, гўшт ўғирлаб, халфана қилгани ажралдилар. Юраги дов бермаганлари яна маслаҳатлашиб қолдилар.

— Бозорга борамиз, ҳамманг биттадан илгак ол.

— Нимага?

— Қадоқ тош билан турп, сабзи олиб қочишга.

— Йўқ, трамвайга осиламиз.

Яна бир тўдаси трамвай билан бозор учун ажралди. Охирида қолганлари кўча изғишдан кўра ит уриштиришни, «ўғри-ўғри» ўйнашни аъло кўриб, Ғариб мазорга кетдилар. Шу ерда мен бечора болаларнинг дам олиш кунларида тамом шафқатсиз, кузатувчисиз қолганликларини кўриб, жуда ҳам хўрлигим келиб кетди. Надоматлар билан уйга келдим.

10 Орадан уч ойдан ошиқ вақт ўтиб кетди. Жияндан дарак йўқ, аллақачон умидимни узиб қўйган эдим. Бир кун уйга келганимда йўлакда почта орқали келган бир хат ётар эди. Шошиб олдим. Хат жияндан эди.

«Тоға!

20 Сизга салом. Газетада менинг йўқолганим тўғрисида берган эълонингизни ўқидим. Юз сўм суюнчи бермоқчи бўлган экансиз. Мени колхозчилар уйининг ошхонасидаги ўчоқдан ушлаб олиб кетдилар. Олиб бориб Олмазордаги интизомсиз болалар уйига жойлаштирдилар.

Ўқитувчиларим яхши. Ўқимоқдаман. Энди мактабда яхши кўнгил очар ўйинлар ташкил қилмоқчимиз. Бунга ажратилган пул етарли эмас. Шунинг учун суюнчига атаган юз сўмни бизга юборсангиз экан.

Хурмат билан жиянингиз».

Юрагим қинидан чиқиб кетаёзди.

30 — Ҳа,— дедим.— ниҳоят маориф интизомсизлар тўғрисида қайғурибди. Энди бошқа расмана болалар ва уларнинг дам олиш кунлари устида ҳам қайғурса қандай яхши бўлар эди,— дедим.

Юз сўмни эртага олиб бориб топшириш мақсадида ёстиқ тагига қўйдим. Сўнгги пайтларда бир кунгина тинчланиб уйқуга кетдим.

1935

УРНИДА ҚЎЙИЛГАН ИМЗО

40 «Пичоқни ўзингга ур, оғримаса бировга ур», деган маъқул бир мақол бор. Чиндан ҳам «Танаси бошқа дард билмас» деганларидай, бировнинг тортиб турган аламини — жабр ва жафосини иккинчи одам қаердан билсин? Афандининг қози бўлганини ҳамма билади. Икки киши афандининг олдига жанжаллашиб келибди. Бириси бирисига даъвогар. Биттаси: «Бу киши менинг

қулоғимдан тортиб, қийнади», дейди. Иккинчиси бўлса: «Йўқ, мен унинг қулоғидан тортганим йўқ, балки ўз қулоғидан ўзи тортди», дейди.

Нима қилиш керак?

Ҳар икковини ҳам эртага келиш учун жўнатиб юборади-да, ўзи бир хилватга кириб, тажриба қила бошлайди, ўз қулоғини ўзи тортиб кўради. Шу пайтда қулоғи қўлидан чиқиб кетиб, боши деворга урилиб, ёрилади. Эртасига даъвогарлар келадилар. Афанди ҳукм чиқаради:

— Киши ўз қулоғини ўзи тортиши мумкин эмас, агар ўз қулоғини ўзи тортганда эди, боши деворга тегиб ёрилар эди. Албатта сен тортгансан, дейди.

Косонсой район прокурори Саид Маҳмудов ҳам аввал пичоқни ўзига уриб кўргувчилардан биттаси.

Албатта энди, Маҳмудов прокурор бўлгандан буён дунё тинчлик билан айланмади. Дунёнинг бир бўлаги бўлиши сифати билан Косонсой райони ҳам осойишта ёшини яшамасди. Синфий кураш алангаланди.

Қулоқлар синф сифатида тугатила бошланди. Аламзода синф — қулоқлар акс ҳужумга бошлайдилар. Колхозларга кириб олиб, уларни ичидан бузишга, давлат, жамоат мулкани талашга бошлайдилар. Муш-мушларда бўғиб, жамоат фаолларини, ўзларининг сирларини фош қилувчи мухбирларни ўлдиришга уринадилар. Ўз вакилларини ҳукуматнинг юқори ўринларига жойлаштириш орқасида жонларини сақлаб қолмоқчи бўладилар. Бунга қисман муваффақ ҳам бўладилар.

Чунончи, Косон район Косон советига қулоқлардан Маҳкамов ўтириб олади-да, 23 минг сўм солиқ пулини ўз харжига сарф қилади. Бу билан ҳам қолмай, колхозчилар билан якка хўжаликларга ўз-ўзича солиқ солиб, 20 минг сўмлаб пул ундириб ейди.

«Ленин йўли» колхозига кириб олган Понсод қўрбоши ва Ҳамдамбой Турсунбоев сингари қулоқлар колхознинг 500 лаб қўйини ва иш ҳайвонларини қисман сотиб еб, қисман ўлдириб, эски кекнинг ўчини олмоқчи бўладилар. Пахтага қарши зараркунандалик ишларини уюштирадилар ва шунча сирларнинг хашагини очмоқчи бўлган камбағал мухбир Муллажон Раҳимовни бўлса ўлдирадилар.

Албатта, энди, Косонсой — советлар Косонсойи. Битта қилиб олганда, советларнинг ғалласи — қисман Косонсойнинг ҳам ғалласи, Советларнинг тортган зарари — Косонсойнинг зарари, советлар ҳукуматининг

камбағал меҳнаткашларга қанчалик меҳру шафқати ва марҳамати бўлганидай, бойларга, қулоқларга ва уларнинг думларига шунчалик қаҳр-ғазаби ва шиддати бор. Яъни қонунлари бор. Ана шу қонунлар бир бутун ҳолда Косонсойда ҳам жорий. Косонсойда жорий бўлган шу совет қонунларининг тепасида юқорида исми номубораги айтиб ўтилган Саид Маҳмудов туради. У — район прокурори. Бутун қонунларнинг тасмаси шунинг қўлида.

- 10 Истаса кўнгилларни обод этиб,
Истаса қулоқларни кўп шод этиб,
Истаса ғазабнинг ўтин гурлатиб,
Камбағалнинг оёғидан тутиб, ўтга отиб,—

ўзи хон, кўланкаси майдон ишлайди. Районда бўлган жиноятчиларнинг ишлари энг илгари район прокурорига боради. Шунинг каби юқорида айтилган қулоқ Маҳкамов, Понсод қўрбоши ва Ҳамдамбой Турсунбоев ва мухбирни ўлдиришда иштирок қилган қулоқлардан Дадабоев, Назиров, Қаримов, Жабборов, Отахўжаев, 20 Ҳакимов, Шарофхўжаев ва бошқаларнинг ишлари ҳам, албатта энди, прокурор Саид Маҳмудов қўлига бориб кирди.

Бироқ, пичоқ билан қилинган ишни — қалам билан ёпиш, ханжар билан очилган ярани червон билан тузатиш пайига тушдилар.

- Қулоқлар ва уларнинг думлари — Маҳмудовнинг яқинлари ҳамтовоқ, ҳамкосалари эди. Давраси юз минг сўмлардан кўтарилган, ҳатто одам ўлдиришга бориб етган бу катта жиноят, «босди-босди» қилинди. 30 Кетгандан аро йўлда Муллажоннинг жони кетди. Маҳмудовнинг бўлса чўнтаги қаппайди.

Бироқ, иш Маҳмудов ўйлагандек хамирдан қил суғургандай жимжит кета бермади. Мухбир Муллажон ўлган бўлса, унинг ўринбосарлари жуда кўп эди. Бу сир кунларнинг бир кунда муфассал ёзилиб «Қизил Ўзбекистон» газетасига юборилди.

- «Қизил Ўзбекистон» газетаси бу сирнинг изига тушди. У бу хабарнинг копиясини жумҳурият прокурорига юборди. Жумҳурият прокурорида ахборот прокурори 40 бўлиб Гурченко деган киши ишлайди. Бу зот хушфаҳм ва хушмуомалалиги билан донг чиқарган. Бу кишининг қўлида текшириш учун юборилган бир қанча ишлар ҳаракатсиз ётади. Шу тўғрида ундан сўралганда бературган жавоби хушмуомалаликка намуна бўларлик даражада гўзалдир. Чунончи, бирорта ма-

териал тўғрисида сўраганингизда, у бундай жавоб беради:

— Уртоқ, материалингизни сўрай бериб, миямни ачитманг. Партиядан бир эмас, қирқ мартаба чиқиб бўлганман. Демак, партконтролдан ҳам чўчийтурган жойим қолгани йўқ.

Ана шу Гурченко жаноблари, Маҳмудов тўғрисида «Қизил Ўзбекистон»га келган ва унинг тарафидан текшириш учун жумҳурият прокурорига юборилган материални яна қайта бошдан Косонсой райониغا, яъни жиноятчи бўлган район прокурори Саид Маҳмудовнинг ўз қўлига «текшириш» учун юборади. 10

Ана энди иш шу ердан бошланади. Саид Маҳмудов ўзи ўзини текшириши керак. Агар ўзини ўзи жавобгар деб топса, ўзига ўзи жазо бериши керак.

Материал Саид Маҳмудов қўлига бориб тушганда, у уйлаб кетади: «Кўп кишиларни қамадим, штраф солдим, ҳатто оттирдим, қани энди шу жазолардан бирисини ўзимга ҳам тажриба қилиб қарай», дейди. Пичоқни ўзига урмоқчи бўлади. Ўз устидан ёзилиб, жумҳурият прокуроридан текшириш учун юборилган бу материалнинг устига «Текширмоқ учун 164-бўлим халқ терговчисига юборилсин», деб резолюция ёзади ва «Маҳмудов» деб қўл ҳам қўяди. 20

164-бўлим халқ терговчиси бу материал билан танишиб чиқиб ҳайрон қолади.

— Бу қандай мумкин?

Маҳмудов ўз устида ёзилган материалга «Текширилсин», деб имзо қўйган. Маҳмудов ҳар гал ўз қўлига келган ишларни ўқимасдан, танишмасдан терговчига чиқариб юборар эди. Ўз устидаги бу материални ҳам ўқимасдан терговчига оширган. 30

Еки чиндан ҳам у ўз қилмишларига ўкинди-ю, ўзини жавобгарликка тортмоқчи бўлдими? Шундай бўлар экан, нима учун ўз қўл остидаги терговчига чиқаради. Терговчининг ўзи прокурорини текшириш учун ҳуқуқи етарли эмас-ку? Бечора, ўқимай қўл қўйган.

Ҳар ҳолда терговчи ҳайронликда қолди. Нима қилишини билмади.

Тергай деса ўз прокурори. Тергамай деса — яна ўша ўз прокурорининг буйруғи. Бечора икки ўт ичида қолди. Ноилож ўзидан бир баҳя катта идорадан маслаҳат сўрамоқчи бўлди. 40

У Маҳмудов устидаги асосий материал, жумҳурият прокурори Гурченконинг йўлланмасини, унинг устида жиноятчининг ўз қўли билан «текширилсин», деган

имзоси билан бирга «Қизил Ўзбекистон» газетасига маслаҳат сўраб юборди.

Биз иш билан қайтадан танишиб чиқдик. Ҳаммасидан ҳам бизни қойил қилган нарса, Маҳмудовнинг ўз жинояти устидаги материалга қўйган имзоси эди.

— Бор экан-ку, дунёда ҳаққониятчи азамат йигит!— дедик. Маҳмудов шу имзо билан бир талай камбағалларни ноҳақ қаматган. Шу имзони қўйган қўл билан қулоқлар берган порани олган. Келиб-келиб унинг ўз жиноятини ҳам фош қилишга яна шу имзо сабаб бўлибди.

Бу имзо ўз тарихида биринчи мартаба ўз ўрнида ва ҳаққоният билан қўйилган эди.

1935

НАМАНГАНДА ШҮРИШ

10 майда Наманганда жуда ҳам катта шўриш бўлди. Бу шўришни ёзишдан тиллар лол, қаламлар ожиз. Бу катта, улуғ мусибат кунида Наманганда нималар энди бўлмади дейсиз?

20 Шаҳар прокурори ўртоқ Аҳмаджонов ўзига қарашли бутун хизматчиларни сафарбар қилган, булар қўлга тушган ҳар бир «жиноятчи»нинг устидан иш очмоқдалар. Гражданлар устидан қилинган бу умумий суднинг ишлари (делолари) қатор-қатор туя карвонларига юклангудай қоғоз тўфонларига айланмоқда.

30 Шаҳар милиция бошлиғи ўртоқ Убайдуллаев ҳам ўзининг бутун маъмурий қудратини ишга солган. Милиционерлар янги, ваҳимали кийим-бош, оқ қўлқоплар, яроғ-аслаҳалар билан қуролланган ҳолда уймау-й юрмоқдалар, халқ уриниш жойларда, бандаргоҳларда тўхтаб, ўтгувчи гражданларни текширмоқдалар. Шаҳар милицияси ва прокурорига қарашли авахталар «жиноятчилар» билан тўлиб-тошган.

Шаҳар маорифи ҳам танг аҳволда, унинг ҳам қўлида бўлган бутун маданий кучларига ҳарбий ҳолат эълон қилинган. Шўрлик муаллимлар, юқори мактаб талабалари, инструкторлар эшик санаб чарчайдилар. Мактаблар ўқувчилар ўрнига гражданлар билан тўла.

40 Айниқса, маҳалла комиссиялари. Бечораларнинг ҳолига маймунлар йиғлайди. Ҳали прокурордан киши келиб — тиқилинч, ҳали милициядан одам келиб — дўқ, ҳали шаҳар маорифининг вакили келиб — ҳақорат.

314

Фуқаронинг, яъни Намангандай катта шаҳарнинг юз минглаб граждандлари бошига тушган бу катта мусибатни айтишдан тил — соқов, ёзишдан қалам — курт.

Лаббайтоға даҳасидаги Похолбосган маҳаллалик Масовур Беқасамни ҳамма танийди. Шу одамнинг гуноҳи — туғилганида ЗАГС идораларининг бўлмагани.

Ҳақиқатда ҳаммага маълумки, у 51 ёшда, лекин шу одам нима учундир «Паспортим янглиш берилган», деб идорама-идора тентираб юрибди. Унинг гапига қараганда, у 51 да эмас, 15 да эмиш, сонлар терс ёзилиб кетган эмиш. 10

Бураматут маҳаллалик Абдураҳим Каклик 37 ёшда бўлса ҳам, маҳалла комиссиясидан «65 ёшда» деб справка беришни илтимос қилибди.

Шаршара маҳаллалик Шарофат Дудуқ бир кам элликка кирган ҳолда «14 яшар» деб справка берган кишига отасидан ҳаштиякка тегадиган ҳовлини хатлаб беришга ваъда қилибди.

Туриб-туриб тесаниб кетаман. Яхши ҳам мен Наманган шаҳри бўйича яшайдиган ҳар икки жинсдаги 16—50 ёшгача бўлган саводсиз ва чаласавод граждандардан эмасман. Яхши ҳам мен социал Ватанимизнинг қизил соқчиси сафига чақирилувчи 1913 йилда туғилган ёшлардан кўра каттароқман-ку, халқимизнинг кўпчилигини ташкил қилган хотин-қизлардан эмасман. Бўлмаса шу шўриш менинг ҳам бошимда бор гап эди. Мен ҳам Наманган граждандарининг 10 майда кечирган мусибатли кунларида бир тан иштирок қилган бўлур эдим. 20

Қайта-қайта эсимга тушиб кетаётир. Бошим айла-ниб, кўз олдим айланади. Ана шаҳар, ҳамма қўлида алифбе китоби, савод чиқаришга туртинмоқдалар. Ҳар уй — савод чиқариш мактабига, ҳар самовар — дорилфунунга, ҳар маҳалла — мадрасага айланиб кетган. Буларда Наманганнинг 16 ёшдан 50 ёшгача бўлган, истасин эр, истасин аёл граждандлари, истасин соғ, истасин касал мажбуран савод чиқармоқдалар.

Вақт танг, 10 майгача Наманган ёппа саводли бўлиши керак. Худди 10 майда Наманган шаҳар совети Ўзбекистон Марказий Ижрокомига шу тўғрида мақтаниб, рапорт бериши керак. 40

Бу — шаҳар раҳбари Насимовнинг буйруғи. Агар биронта граждан ҳар қанча узри бўлса ҳам 10 майгача саводини чиқармаса жазога гирифторм бўлади. Албатта энди ҳаммага ҳам жон ширин.

Утгандагилар: «Уйнашмагин арбоб билан, арбоб урар ҳар боб билан», деб бекорга айтган эмаслар. Ё савод, ё ўлим! Шундай қилиб, 10 май, яъни улуғ синаш куни келди. Наманган шаҳар советининг 23 февралда чиқарган 6-сонли тарихий-мажбурий қарори шу кун ўз кучини кўрсатиши керак.

Бу мажбурий қарорнинг бир неча моддаси, ўзининг саводсиз тили билан кўчирилганда, қуйидагича:

10 «1-модда — Наманган шаҳар бўйича яшайдиган ҳар икки жинсдаги 16—50 ёшгача бўлган саводсиз ва чаласавод граждандарни 10 майга қадар ўз саводсиз ва чаласаводсизликларини битиришни мажбур қилади.

2-модда — социал Ватанимизни қизил соқчиси сафига чақирилувчи 1913-йилда туғилган ёшларнинг ва халқимизнинг кўпчилигини ташкил этган хотин-қизларимизни шу муддат ичида тўла саводли бўлишларини мажбур этилсин...

20 10-модда — шаҳар прокурори ўртоқ Аҳмаджонов ва милиция бошлиғи ўртоқ Убайдуллаевларга юклатилсинким, мазкур қарорнинг жойларда бажарилишини кузатиб боришни».

Қарор шу қисқа муддат ичида куч, имконият ва бошқаларнинг ҳаммасидан кўз юмган ҳолда, юз процент саводли бўлишга мажбур қилади!

Ё ҳаммаларинг 10 майгача саводли бўласанлар ёки прокурор Аҳмаджонов билан милиция бошлиғи Убайдуллаевларнинг «зулми»га учрайсанлар!

30 Бу «кори хайр»га Намангандаги барча ташкилотлар — утиль базасидан тортиб, МОПРгача, маҳалла комиссиясидан тортиб, шаҳар советигача сафарбар қилинган.

* * *

40 Ростини айтганда — юқоридаги ёзилган тўполонларнинг бирортаси ҳам Наманганда бўлгани йўқ. Наманган ўзининг нормал қадами билан социализм шаҳрига айланиб бормоқда. Унинг граждандари бўлса маданий шаҳарнинг граждандари бўлиш учун тиришмоқдалар. Саводларини чиқармоқдалар. Ундан ҳам юқори билимларга интилмоқдалар. Бу силжиш Наманган шаҳар советидаги Насимовлар сингари сўл бошлиқларнинг саводсиз мажбурий қарорлари асосида эмас, балки партияимизнинг тўғри ва мустаҳкам раҳбарлиги асосида бормоқда. Наманган шаҳар совети ўз мажбурий қарорида айтган дўқларининг бирортасини ўзи ҳам амалга оширгани йўқ. Қоғозбозлик, сансалорлик, тўра-

лик билан чиқариладиган бундай қарорлар оз эмас. Эҳтимол икки кундан кейиноқ шу қарор — қарорни чиқарувчиларнинг эсларидан ҳам кўтарилиб кетган бўлса...

Ҳар ҳолда, бу ваҳимали қарор Наманган гражданининг боши устида ўзининг бутун дағдағаси билан икки ярим ойча осилиб турди.

Ҳаммадан шуниси қизиқки, 23 февралдан бери анча фурсат ўтди. Бу пайт ичида Наманганга марказдан бир талай ишчилар бордилар. Истасин шуларнинг ичидан, истасин Наманганнинг ўзидан бўлган ишчилар ичидан ҳеч ким бу қарорнинг қанчалик ўринсиз, бўлмағур қарор эканини пайқамабдир, пайқаса ҳам фош қилмабдир. 10

Биз Наманган шаҳар советидагиларга ўхшаб тиқинчлини севмаймиз. Лекин шу маслаҳатни бера оламизки, эй, бошлиқ ўртоқлар, қанча тез бўлса, шунча яхши — сиёсий саводингизни чиқариб олингиз!

1935

МАҲАЛЛА, ҚҮЙИ-ГУЗАР ЕКИ ТУФҚОННИНГ ТАГИ 20

Аввал шуки, маҳаллалар тўғрисида ёзиш «бахти» менга муяссар бўлгани учун чандон-чандон ўкинмоқдаман. Ҳар ким кўнгли тортган ошни ейди, лекин менинг кўнглим бу «луқма»ни унчалик тортмай турибди. Шу сатрларни ёзган қадрдон қўлимдан ҳам ранжиб турибман.

Тўғри, ҳозир социалистик қурилишимизнинг кўп муҳим жабҳаларида ишловчи бир талай кадрларимизнинг туғилиб-ўсган ерлари шу маҳаллалар бўлган. 30 Ҳали ҳам бир Тошкентнинг ўзида бир неча ўн минглаб саноат ишчиларимизнинг, коммунистларимизнинг, комсомолларимизнинг турар жойлари шу маҳаллаларда. Жуда баланд ҳурматга сазовор ҳурматли кадрларнинг кўпи ишдан сўнг маҳаллага қайтадилар... Бироқ, эсимизки, маҳаллаларда уларни бошқачароқ тоифага мансуб бўлган «кадр»лар қарши олади. Маҳаллаларда кимлар йўқ дейсиз: маҳаллага — фуқаро, домулла-имомга — қавм, қоровулга — даромад, маҳалла комиссиясига бўлса — жинчақа, яъни квартирант керак. 40

Тошкентда 400 тача маҳалла бор. Албатта, энди бу гаплардан бир талай маҳалла ва комиссиялар озод. Бироқ, кўпчилик маҳаллаларда аҳвол юқоридагидай.

Қўлимизда бир талай маҳаллалардан келган «танланган» иғво актлари — материаллар бор. Шуларнинг ҳаммасини бирин-кетин қуйида кўчириш билан узоқ йиллардан буён қадрдон бўлиб қолган муҳтарам ўқувчиларимизнинг кўнгил косаларига ювинди тўқмоқчи эмасмиз. Буларнинг ҳаммаси мадда, ҳаммаси ирганч, намуна учун иккитасинигина келтирамиз. «Топган гул келтирибдур, топмаган бир боғ пиёз».

10 Тошкент маҳаллаларидан бирисининг эски оти Чигитбоши, собиқ исми Хуррият. Ҳозирги исми бўлса Намуна, ана шу Намуна маҳалласида фуқаро бўлиб Боймат қори Йўлдошев, Низомхон Валихонов, Абдуваҳоб Рашидқориев, Карим Эшмуҳамедов, Абдуллабойвачча Абдулмўминбой ўғли, Маҳмудбойвачча Комилбой ўғли ва бошқалар яшайди. Шулар қаторида ҳар кун бир минг ҳақорат эшитиб, ҳар муйишда бир-бир калла еб, ҳар қадамда бир ўлиб Илҳом Икром ўғли ҳам яшайди.

20 Бир кун гапдан-гап чиққанда Абдуваҳоб Рашидқориев: «Бизнинг маҳалла 30-йилгача Николайнинг қорнида ётгандай тинч эди, бу Илҳом қаердан ҳам коммунист бўлиб олди, ҳаммамизнинг тинчлигимизни бузди»,— деган эди. Шу гап Намуна маҳалладаги бир тўда иғвогар қулоқ думларнинг чин юзлари ва характерларини белгилайди. Намуна маҳалласида 30-йилгача бирорта ҳам коммунист йўқ эди. «Бош ёрилса бўрк ичида, қўл синса енг ичида» дегандай, бойлар, савдогарлар, қулоқлар, безорилар, руҳонийлар биргалашиб туриб, маҳаллани мумкин қадар Советлардан узоқлаштиришга тиришар, хотин-қизлар озодлигига тиш-тирноғи билан қарши курашар, жумладан, солиқлар бўлса, бой қолиб камбағалга ағдарилар, ишқилиб, ўзлари хон, кўланкалари майдон эди.

30 Комиссия ҳам ўзларидан, унинг состави ҳам ўзларидан. Чунончи, машҳур газламафуруш, ҳатто 1913 йилгача киши кучидан фойдаланиб келган порахўр Абдуваҳоб Рашидқориев, қадоқ тош тубини эговлаб нон топган судхўр боққол Карим Эшмуҳамедов, ўзи учун растада читфуруш бўлгани ҳолда партизанлик номини 40 кўтарган Бойматқори Йўлдошев, тарозунинг оғир тарафига қараб ҳукм қилувчи қулоқ карнайчиси, синфий хушёрлиги ўрнини шудгор қилиб, буғдой экиб юборган бевурд «партизан» Низомхон Валихоновлар маҳаллага эга бўлиб келганлар. Булар Мирзааҳмад ака, Бувоқори Мирсултонов, Комилбой Султонов, Файзулла Абдужабборов, Қосим Иноғомов, Убай Иноғомов син-

гари савдогар, қулоқларни ҳимоя қилиб, яшириниб, доимо уларнинг ювинди товоқларини ялаш билан кун ўтказиб келганлар. Булар шундай «тинч»гина яшаб турганларида нима бўлдию, шу маҳаллалик 1919 йилдан буён шўро идораларида ишловчи, ўзи камбағал кустарнинг ўғли бўлган Илҳом Икром ўғли коммунистлар партиясига киради. У қулоқлар, руҳонийларга қарши кураш ишини бошлаб юборади. Юқоридагилардан қўрқиб, чурқ этиб оғиз оча олмай юрган маҳалла меҳнаткашлари бўлса, дарров Илҳом Икром ўғлининг ёнбошига ўтиб, ҳаммалари бирликда бойлар, савдогарлар, руҳонийлар ва уларнинг ювиндихўрларининг хашакларини оча бошлайдилар. Кураш қизиб кетади. Абдуваҳоб Рашидқориев, Карим Эшмуҳамедовлар маҳалла составидан ҳайдалиб, ўрнига меҳнаткашларнинг ўз истаклари билан Илҳом Икром ўғли раис бўлиб сайланади. У маҳаллада активлик билан ишлай бошлайди. Минг турли кунчилик, иғво орқасида бўлиниб кетган икки маҳаллани бирлаштиради. Қизил чойхона очиб, унда маданий ишларни олиб боради, электр чироқ ўтказилади. Хотин-қизлар озодлиги учун курашади ва шу ишлар билан бир қаторда Мирзааҳмад ака, Бувақори Мирсултонов, Комилбой Султонов, Файзуллақори Абдужабборов ва бошқалар каби савдогар, киши кучидан фойдаланувчиларни ҳақсизликка тортиб, уларнинг хўжаликларини тугатишда маҳалла камбағалларини йиғиб ҳаракат бошлайди. Ешлар ўртасида иш олиб бориб, улардан кўпи мактабларга, комсомол сафига киришларига сабабчи бўлади.

Албатта, хўжаликлари тугатилган ёвлар ва уларнинг думлари бўлган Бойматқори Йўлдошев, Низомхон Валихонов, Абдуваҳоб Рашидқориевлар бекор ётмайдилар. Ўз сирларини очувчи ва беобрў қилувчи «оёқяланг» Илҳом Икром ўғлига қарши ҳийла ва найранг, иғво-бўхтон тўрларини ёя бошлайдилар. Уни «порахўр» дейдилар, «босқинчи» дейдилар. Бунинг учун савдогардан «даъво»гарлар ҳам тайёрланади. Савдогар Зойид Олимжонов уйда бўлган катта зиёфатда Илҳом Икром ўғлининг устидан ҳалигача йиғилган туҳмат актлари яқунланади-да, унинг уйини ўзларича тинтув ясаб, қалбаки қарор, приговорлар билан уни олиб қаматадилар. Бу ишда 5-бўлим терговчиси Зубайровни ёғлайдилар. Терговчи «еган оғиз уялар» деган мақолга мувофиқ, Илҳомни ҳеч тергамай, устига янглиш моддалар қўйиб, унинг 33-йил декабрь ойидан бошлаб, тўрт ой ноҳақ қамалиб ётувига сабаб бўлади.

У қамалиб ётган вақтида нималар бўлмади дейсиз. Қулоқларни оқлайдилар. Илҳомни маҳаллага келтириб очиқ суд қилмоқчи бўладилар, бир неча безориларга йўл-йўриқ кўрсатиб, Илҳомнинг оиласини ҳақорат қилмоқчи бўладилар, укасини ва етмиш ёшдаги қари отаси Икром акани ўласи қилиб урдирадилар.

10 Илҳомни жумҳурият прокурори оқлайди. У маҳаллага қайтиб келиб, яна меҳнаткашлар билан бирлашиб туриб, савдогар группаси билан курашади. Яна тухмат, яна қоғоз, яна иғво...

Энг охири бу ур-ур, сур-сурлардан зериккан Илҳом Икром ўғли Охунгузар маҳалласига кўчиб кетади. Уни бу ерда ҳам тинч қўймайдилар. Кун ора безориларни ичириб, уни таъқиб қила бошлайдилар. Дуч келган жойларда урадилар. Илҳом Икром ўғли бу ишлар юзасидан турли жойларга ариза беради. Ҳамма ерда ҳам бу ишга совуққонлик билан қарайдилар. Жиноятчилар бўлса, Илҳом Икром ўғли устидан бўлган ҳақоратларини ҳалигача давом қилдириб келмоқдалар. Бу 20 чувалган ишлар юзасидан йиғилган бир талай катта-катта жиноятларнинг очилувиغا сабаб бўлган материаллар бўлса, ўзининг узундан-узун, идорама-идора қилган саёҳатидан кейин жумҳурият прокурорига келиб етади. Ҳалигача бу иш шу ерда.

* * *

Иккинчи гап собиқ Қоратош, ҳозирги Пролетар маҳалласининг комиссия раиси Аъзам Мирзоҳидов устида. Шу кишининг бир талай жиноятлари бор. Чунончи, қулоқ сафига тортилган Раҳим ва Розиқбойлар 30 қаергадир қочиб кетаётиб қўлга тушадилар. Уларнинг гилам, кўрпа, турли-туман кийим-бошлари, уй-рўзғор асбоблари Аъзамнинг қўлида «сув» бўлиб кетади. Маҳалладаги тол-терақлар кесилиб, 21 саржин ўтин қилинади-да, 2310 сўмга сотилади. Бу пулни ҳам Аъзам ҳисоб-китобсиз еб юборади.

Маҳалладаги эгасиз ҳовлиларни бузиб сотади, тушган ширинкомаларни ҳам ўз кармонига уради, бу пуллар ҳам тахминан 3 минг сўмга боради. Хуллас, Аъзам 40 Мирзоҳидов Пролетар маҳалласини ўз қабзига олган, унга наҳотки маҳалланинг оддий фуқароси, ҳатто олди қаторда турган коммунистлар, комсомоллар, совет зиёлилари ҳам ҳеч нима дея олмайдилар.

Унинг шунча жиноятлари тўғрисида редакцияга 24 киши қўл қўйган бир материал келди. Хўш, редакцияга юборилган бу материалда қўл қўйган 24 киши

шу маҳаллаликми? Шу маҳаллалик. Нега бўлмаса шунча киши бир мажлис чақириб, Мирзоҳидовнинг ишини маҳаллада фош қила олмайди? Қўрқадиларми?

Редакцияга юборилган шу материалга бошқалар қатори — Сельмаш заводнинг газетасида муҳаррир бўлган Рашид Аминов ҳам қўл қўйган эди. Бу имзо қолган 23 имзо қаторида бизда яширин сақланар эди. Билмадик, қаердандир, Аъзам Мирзоҳидовнинг қулоғига Рашид Аминовнинг ҳам қўл қўйганлиги бориб чалинади. Балки қўл қўйганлардан бириси мақтангандир, балки бирорта икки юзлама бу ишга аралашгандир, балки Мирзоҳидов шубҳа қилгандир. 10

Мирзоҳидов Рашид Аминов устидан ифво қўзғатмоқчи бўлади, уни «Савдогарчилик қилади», деган тухмат билан район молиясига хабар беради. Район молиясидан келган агентлар ҳа йўқ, бе йўқ, Рашиднинг уйини тинтиб, асбоб рўзғорига печать соладилар...

Мирзоҳидов биринчи ўрни олди, яъни кичкина ифво орқасида Сельмашдай катта бир заводнинг газета редакторини «савдогар» қилиб бадномладилар. 20

Албатта, энди бу иш шундай қолавермас, Шўро жамоатчилиги Рашидни оқлаб олиш билан Мирзоҳидовга ҳам керакли бўлган баҳони берар.

Маҳаллалар тўғрисидаги узундан-узоқ гапни шу икки материал билан якунлаб, гап кавшарли бўлсин учун қуйидагиларни қистираман:

1. Маҳаллаларимизни чин социалистик маҳаллалар қилиш учун курашайлик!

2. Кадрларимизни ётларнинг ҳужумидан сақлайлик! 30

1935

УРТОҒИМНИ ОҚЛАМОҚЧИМАН

Уртоғимнинг исми — Обид Зоҳидов. Қўрғонтеги маҳаллалик маҳсидўзнинг ўғли. 1925 йилгача у — кустарь, яккақўл, камбағал косиб эди. 1926 йилда бўлса, унинг иккинчи ва порлоқ турмуши бошланди.

Уни шу йили 3-боқимсизлар интернатига ҳунар муаллими қилиб оладилар. У интернатда жуссаси ўзи билан тенг боқимсизларни (боқимсизлар ичида ўн етти ёшлилари ҳам бўлгучи эди) ҳам ҳунарга ўргатади, 40 ҳам ўзи шулар билан бирликда ўқий бошлайди.

Истеъдод — уқув деган нарсанинг ўзи бошқа олам.

У жуда тез вақт ичида бир талай касбларни, билимларни эгаллаб олади. Истаган бухгалтернинг ёнида пешқадам ҳисобчи, бошланғич мактабларнинг сўнги синфларигача ҳисоб ва ҳандаса муаллими. Уртача агрономдай мутахассис резаворчи — деҳқон, яхши агитатор — ташкилотчи, болалар уйида меҳрибон мураббий, яна бир қанча хусусиятларки, бир йигитга етмиш икки ҳунар оз, дегандай, бу йигитда истаган боғдан бир шингил топилади. Уни Тошкент район маориф бўлимларининг кўпида ҳурмат билан ударник бир оқартирувчи сифатида танийдилар.

Обид кундан-кунга шошмай, бироқ кунт билан ўзини тарбия қилди, чунки у ўзининг одам боласи эканини биларди. Бир ишни кўрсатиб:

— Обид, шу ишни қила оласанми?— деб сўрасангиз, у сиздан қайтариб сўрар эди:

— Одам қилатурган ишми?

— Балли.

— Демак, мен ҳам қила оламан!

20 Чиндан ҳам у одамлар қила олатурган ишларни қила олишига ишонар ва шунга тиришар эди. 1925 йилда кавуш товонидаги ямоқдай унутилган, ерга босилган бир кустарь уч йилдан сўнг интернат мудирини бўла олса (одамлар фабрикаси, тарбия деган энг муҳим жабҳа), бу унинг ўзига берган тарбияси, жамоатчиликнинг ишонч ва таважжуҳини ўзига қарата олиши натижа-сида бўлади.

30 Обидни 3-интернатдан қабулхонага кўчирдилар. У боқимсизлар қабулхонасини болалар уйига айлантирди. У битта эмас, бир неча боқимсиз болалар уйини «боқимсиз» номидан озод қилди. Шунинг учун ҳам район маорифлари бир-бировлари билан Обидни талашар эдилар. Шунинг учун ҳам болалар уни ўзларининг катта ўртоғи деб, «Обид ака» деб севар ва танир эдилар.

40 1934 йилнинг кузларида бир иш билан Бекобод районининг Сиртинский посёлкасига бориб қолдим. Бу ерда жуда олдда турган бир болалар уйи бор, деб хабар бердилар. Бир неча киши бўлиб бориб кўрдик. Чиндан ҳам интизоми, озодалиги, хўжалигининг мустақамлиги, болаларининг соғлом ва тарбиялилиги билан олдинги қаторларга қўйилиши мумкин бўлган бир болалар уйи экан. Шу ерда Обид учрашиб қолди. У битта янги туғилган чўчқа боласини кўтариб чиқиб келар эди.

— Салом Обид, ҳа, бу ерда нима қилиб юрибсан? Янги фарзанд муборақ!

У кулди:

— Дамингни чиқарма ўртоқ. Шу ерга келиб қолганман. Энди шундақа ташландиқ қишлоқларга ҳам бир иш кўрсатиб қўймасам бўлмайтурган кўринади.

— Ким бўлиб ишламоқдасан?

— Ҳамма бўлиб! Узинг биласан: одам йўқ. Завхозимиз Ориф Аҳмедов икки минг сўмни олиб қочгандан буён завхоз ҳам ўзим, агроном ҳам, бош мураббий ҳам. Қараб туриб бўлмас экан. Чўчқа боласини кўрсатиб:— Янги туғилган эди, сўйлоқ тишини суғурмоқчиман.

Обид мақтаниб-мақтаниб, болалар билан бирликда қилган ишларини кўрсатиб кетди:

— Район детдомга тўрт гектар ер берди. Бўйра эни жойни бўш қўйганимиз йўқ. Укропдан тортиб ошқовоқча, турпдан тортиб маккасупургигача, ишқилиб, ўз хўжалигимизга керакли ҳамма нарсани экдик. Узимиз манярғаб, қишлик запасларимиздан ортганини сотдик. Даромадимиз ўн саккиз минг сўмдан ошади. Учта от олдик. Еттита эркак-урғочи чўчқа, қуёнлар олдик. Келаси йилдан ўз чорвачилигимиз ҳам мустақкам бўлатурган бўлди. Бутун ремонтли ишларни битирдик. Қийшайган чой қошиғидан тортиб қашлоғичгача, табуреткадан тортиб каравотларгача, бурун рўмолчасидан тортиб болаларнинг пальтосигача ремонт бўлмагани қолмади. Пичоғимиз мой устида. Детдомни жумҳурият бўйича намуна қилолмасак — юрган эканмиз.

Обид бизга ўз қилган ишларини севиниб-севиниб кўрсатмоқда, болалар уйи бўйича экскурсия қилдиarmoқда эди. У ҳатто ўзи юргизаётган бухгалтериясини, ҳисоб-китобларини ҳам кўрсатди.

Хулласи, биз жуда яхши тасаввурларга чўмиб, у билан, унинг укалари бўлган детдом болалари билан хайрлашиб йўлимизга кетдик. Қиш бўйи қилаётган ишлари, болаларнинг ўқувлари тўғрисида бир-икки мартаба хат ҳам ёзди. Болалар қишдан жуда соғлом чиқибди. 1935 йил кўкламида район ер бўлими яна қўшимча ер берибди. Уни батамом ҳайдаб, ўғитлаб, жўяк олдирибдилар...

* * *

Худди шу ерга келганда ўртоғим шўрлик бир фалокатга йўлиқибди. Мен буни орқаворатдан эшитдим.

Бу фалокат ҳам унинг бошига ўзининг питрак, тиниб-тинчимаслигидан келибди. Агар у болаларнинг саодатини ўйламаганда, совет мактабининг гуллашини орзу қилмаганда, бу фалокатга йўлиқмас эди.

Воқеа бундай. Юқорида болалар уйининг собиқ завхози Ориф Аҳмедовнинг икки минг сўмни олиб қочганлиги айтилган эди. Обид шу кишининг орқасидан қувиб, шу пулни ундирмоқчи, Аҳмедовни бўлса жавобгарликка тортмоқчи бўлади. Шунинг орқасида ўз-ўзига душман орттиради. Бировларнинг кўзига ёмон кўриниб қолади.

Нима бўлади-ю, Бекобод райпарткомига Шариф Аҳмедов культпром бўлиб бориб қолади. Бу киши ҳеч кутмаганда, ўғри завхоз Ориф Аҳмедовнинг укаси бўлиб чиқади. У оёғи районга келиб етмасдан бурун, акасининг ўчини олмоқчи бўлади. Болалар уйига ревизия комиссиясини юборади. Ревизия йиғирма тўққиз кун давом қилиб (29 кун-а) 196 минг сўмлик харажат тўппа-тўғри чиқади. Бу, албатта, Шариф Аҳмедовга ёқмайди. У ревизиячиларга ишонмай, бошқатдан эксперт комиссия чақиради. Комиссия раиси бўлиб хўжалиги тугатилган қулоқ Чигатоев келади (Бу киши қандайдир бўлиб район молиясига кириб қолган экан). Булар Аҳмедовнинг айтганини қилиб келадилар. Яъни мудир Мирзаев ҳисобига 2594 сўм ва Обиднинг иш бошлагандан буёнги счётларидан Обид ҳисобига 826 сўмини қабул қилмайдилар-да, важ-карсон тайёр, ҳар иккови қамоққа олинади. Обид ҳам Мирзаев қирқ саккиз кун қамоқда сўроқсиз ётадилар. Бу пайтда буларнинг орқасидан қўшимча фактлар — «материаллар» қидирилади.

Терговчи Латипов, Шариф Аҳмедовлар болалар уйига келиб, болалар ўртасига иғво соладилар. Болаларни Обидга, Мирзаевга қарши «чархлаб» солмоқчи бўладилар, гарчанд суд вақтида болалардан бирортаси чиқиб булардан шикоят қилмаган бўлса ҳам, яширин мажлислар ўтказадилар.

Иш чалакам-чатти судга оширилади. Суд кечаси соат ўн иккиларда бошланиб, икки соатга етар-етмас давом қилиб тугайди. Обиддан бир оғиз гап сўрамайдилар, қўшимча ҳужжатларини қабул қилмайдилар. Сўз сўраганда бермайдилар. Ҳатто ҳукмнома ҳам илгаридан (албатта Шариф Аҳмедовнинг буюртмаси билан) ёзиб, тайёр ҳолда келтирилган бўлади. Тўқайга ўт кетса — ҳўлу қуруқ баравар, дегандай, Мирзаевга ҳам, Обидга ҳам мол-мулкни қисман мусодара ва

беш йилдан ажратилган ҳолда қамоқ жазоси берадилар. Ҳукмга қўл қўйишни истамаган халқ маслаҳатчиларини суд раиси Ражабов «Қаматиб қўяман», деган дўқ билан мажбурий қўл қўйдиради.

Энди шу суднинг қандай тўғри эканини судда қўлини паҳса қилганларнинг ўз оғзидан эшитайлик. Суддан кейин бир суҳбатда раис Ражабов айтади: «Бу район республикада гуруҳбозликнинг энг кучли ери. Бунда кишилар жуда оз яшайдилар, келган киши урилмасдан кетмайди. Бу йигитлар ҳам шуларга ўхшаш бир қурбон-да».

Жамоат оқловчиси Улуғов — суд ҳайъати, УРОнинг начальниги олдида тортинмасдан айтади: «Зоҳидовнинг оиласи беш юз сўм берганда ишни енгиллаштириш, ҳатто оқлаб юбориш ҳам мумкин эди. Пулни кўзи қиймади, энди айбни ўзидан кўрсин».

Шундай қилиб, Обид Зоҳидов билан Ортиқ Мирзаевлар қамоқда ёта турсин, фасл дoston эшитмоқ керак, болалар уйининг аҳволдан. Шариф Аҳмедовнинг жияни болалар уйига мудир бўлиб келди. 2 минг сўм олиб қочган Ориф Аҳмедов қайтадан завхоз. Жўяк тортилган ерлар экилмай қолиб кетди. Бир қисм экилган ерлар чопилмай, суғорилмай, экинлар чириб, ўз ўрнида барбод бўлиб кетди. Тарбиячи, муаллим ва қаровчи бўлмаганидан қирққа яқин бола у ердан кетиб қолди. Қолганлари тарафма-тараф бўлиб, ўқиш ўрнига, ҳар хил бўлмағур ишлар ва уриш билан машғул.

Обид Зоҳидов ва Мирзаевлар суд бўлар экан, район маорифидан, район маориф союзидан ҳеч ким бўлмагани каби болалар уйининг шундай бузилиб бораётганидан ҳам уларнинг хабарлари йўқ.

* * *

. Ишлаган киши янглишади. Балки ўртоғимнинг иш давомида бир-икки янглишлари бўлгандир. Бироқ, у — Обид Зоҳидов ўз янглишларини тузатиб олиш қобилиятига эга, ўз ўртоқларининг танқидларига жон қулоғини солувчи ва шуни тузатишга уринувчи бир одам эди. У одамохун эди.

Одамзоднинг қиммати шунчалар баланд бўлган давримизда, одам боласи энг қимматли бир капиталга айланган бир пайтда — ўртоғимни оқламоқчи бўламан!

Биламанки, менинг бу ишим Шариф Аҳмедовга унчалик ёқмайди.

1935

КЕЛАЖАККА МАКТУБ

Эй, бизнинг келажакдаги пок наслимиз, эй менинг 2000 йилдаги набираларим!

Сиз албатта биз яшаган тарихий шу кунларни ўрганмоқчи бўласиз. Бизнинг бу кунлар сизнинг бахтингизга асос солган инқилобнинг муқаддас кунлари қаторида қадрли бўлади. Сиз ҳатто бизнинг шу кунларда яшаган кишиларни партизанлар қаторида ҳурматлайсиз, уларнинг турмушларини ўрганишга қизиқасиз.

10 Мен бу сатрларни сиз учун, келажакдаги тарихшунослар учун ёзаман. Сиз, бизнинг турмушларимизни, одатларимизни, курашларимизни, қаҳрамонларимизни ўрганар экансиз — жуда юксак, мислсиз намуналарга учрайсиз. Архивлар, музейлар, қурилмалар ўзларининг жонсиз тиллари, мағрур қоматлари билан биздан сизга салом юбориб турадилар. Биз ўз юз ёруғлигимиз билан олдингизга босиб келамиз.

20 Бироқ сиз, эй келажак бўғинлар, эсингиздан чиқармангизки, биз, бу сиз юрган порлоқ йўлга феодализм чириклиги, капитализм ахлатлари орасидан босиб ўтиб келган эдик. Бизнинг шунча порлоқ инқилобий сифатларимиз билан биргаликда, феодализм ва капитализмдан юқтирган, бироқ ҳали тамом сиқиб чиқарилмаган одатларимиз ҳам анчагина бор эди.

30 Сиз архивларнинг кўп жилдларини ахтарар экансиз, музей намуналарининг кўзига таажжуб билан термилар экансиз, юз йилларнинг ҳар порлоқ эртаси туғдирган газеталарнинг сандиқзада сарғайган юзларини варақлар экансиз, менинг шу сатрларим сизга учрайди. Бунда ёзилган факт, бизнинг турмушимиздан бир лавҳа бўлса-да, бироқ сизга хориқулудда миллион йиллар илгари яшаган гигант динозаврнинг суякларидай қизиқ кўринади, сиз, эй келажак тарихчилар, ўз кўзларингизга ишонмайсиз. Бу хатни қайта-қайта ўқиб чиқасиз. Хотин-қизларингиз бизнинг аёллар устидан эрмак қилиб кула бошлайди.

40 — Бечоралар,— дейди,— ҳатто инқилобнинг 18-йилида ҳам эрларнинг хусусий мулкидай қулликда экан (гарчи сизнинг орангизда «хусусий мулк» деган сўзни луғатдан қараб билинса ҳам), эрлар аёллар устидан истаган ҳукмларини юргизар эканлар,— дейди.

Бу ҳол қанчалик ачинарли бўлса-да, афсуски, тўғри бўлади.

Масалан, Чуст район Каркидон қишлоқ совети 39-участканинг халқ терговчиси Исҳоқ Батаев ўз қишлоқ

советидаги М. деган бир қизнинг эрга тегиши оядидан шундай бир тарихий иш қилган эди. М.нинг ота-оналари уни эрга бермоқчи бўлади. Қиз гавда жиҳатидан кичик бўлади. Ёшини аниқлаш зарур бўлади. Иш терговчи қўлига келиб тушади. У нима қилиши керак? Агар қизни тўғрилиқча докторга кўриниш учун юборса, йўлда қизнинг қариндошлари учраб, уни алмаштириб қўйишлари, докторга бошқа гавдали, ёши тўлган амма-холалардан биттасини кўрсатиб, алдаб справка олишлари мумкин. У бу қийинчиликнинг ҳийласини топади. У қизни докторга юбориш олдида қизнинг ўнг қўлига участканинг печатини босади. Уша думалоқ печатни. Ана энди қиз қочолмайди, уни алмаштиролмайдилар. Албатта, қизнинг амма-холаларида 39-участканинг печати йўқ. Шундай қилиб, доктор қизнинг яланғоч баданидаги босилган печатни кўриб, ёшини тайинлайди ва эрга бериш учун ижозат беради.

Бу силлиққина кўринган факт айрим район «амалдор»лари томонидан одам боласи устидан эрмак қилиб кулишнинг сўнгги даражасини кўрсатади.

Нега тўй, оила кишиларнинг шахсий ишлари, дебгина қўйила қолади-да, бу ишларга қишлоқ жамоатчилиги, ёшлар, комсомоллар аралашмайди? Шундай бўлганда, терговчининг печати ҳам керак бўлмас, қизнинг ота-оналари ҳам уни сотолмас, ёш эрга беролмас эдилар.

Нега ЗАГСда ҳеч бўлмаса, юз очиш, паспорт кўрсатиш мажбур қилиб қўйилмайди?

Шундай қилиб, эй менинг 2000 йилдаги набираларим, бу факт сизга мендан совға бўлсин.

1935

ОДЕССАДАН ТЕЛЕГРАММА

Мулла Насриддин Афандидан ўғли бозор тўла одамларни кўрсатиб сўраган экан:

— Ота, шунча одамлар бу ерда нима билан тириклик қиладилар? Экин жой эмаски, деҳқончилик қилсалар, дастгоҳ эмаски, бирор нима ишлаб чиқарсалар?

Афанди жавоб берган экан:

— Бу одамлар шанба, чоршанба кунлари сен билан мен сингари кишиларни алдаб, бошқа, бегим кунлари бир-бировларини алдаб, тириклик қиладилар.

Совет колхоз бозорларига келувчиларга ва совет колхоз бозорига Афандининг берган характеристикаси

чиндан ёпишиб тушмайди. Совет бозори социалистик қишлоқни социалистик шаҳар билан боғловчи воситаларнинг бири. Бу ерда колхозчи билан ишчи, кустарь учрашади. Бу ерда колхоз маҳсулоти билан шаҳар саноати маҳсулоти бир-бирига айирбошланади. Ишлаб чиқарувчи ҳар икки меҳнаткаш табақа ўз маҳсулоти билан бир-бировига бевосита учраштурган бизнинг бозорларда, учинчи бир ҳаромхўр табақа — даллол, олибсотар, савдогар, қаландарнинг, Афанди айтганча — алдамчиларнинг ҳеч қандай «воситачи»лиги керак эмас. Биз бундай кишилар билан қаттиқ курашамиз. Уларни янчиб ташлаймиз.

10 Партиянинг эски аъзоси, советлар ҳокимияти учун ички-ташқи курашларнинг бир нечасида душман билан бетма-бет курашиб келган партизан Қозоқбой Ҳасанбоев Ленин район Госпитальный колхоз бозорига директор қилиб тайинланганда бундай бўлишини билмаган эди. У, бизнинг бозорларда пилдироқчи — алдовчилар қолмаган, деб ўйлаган эди. Бироқ у ўзининг бозорда бўлган бир неча ойлик иши давомида қанчалик янглишганини англади. Совет колхоз бозорларидан «воситачи» табақа — даллол, олибсотар, алдамчилар тамоман сиқиб чиқарилмаган экан. Уларга ўлим зарбаси берилмаган экан. Бундай алдамчи пилдироқчиларнинг бозор қўмитасида, ҳаттоки шаҳар ички савдо идорасининг аппаратида ҳам борлигини билди.

30 Шаҳар ички савдо идорасининг бозорлар бошлиғи бўлиб Волков туради. Худди шу кишидан — ўргимчакнинг тўри сингари шаҳар бозорлари бўйлаб, алдамчилик, қалбакичиликнинг иплари чўзилиб кетади. Ҳар ипнинг бошида — Волков тухуми. Шулардан биттаси бўлган Содиқов Жўра Госпитальный бозор қўмитаси директорининг муовини эди. Бу киши Ҳасанбоев директор бўлиб келгунча, Волков бошда турган ҳолда, бошлаб қўмита аппаратини, сўнгра бозордаги инструктор, инспектор, тарозибон, қассоб ва бошқаларни «ўзлаштириб» борар эдилар. Чунончи, бозор қўмита бухгалтери Чугунов билан ҳисобчи Барсуковалар бухгалтериядан чиқатурган кўп ҳужжатларни қалбаки ишлар эдилар.

40 Бозордан йиғилатурган ҳар хил чиқимлар учун берилатурган квитанциялар қўлдан сўқма бўлар эди. Бу чеклар Мирзаев сингари (Содиқовнинг қадрдони, Волковнинг гумаштаси) кишилар тарафидан жинчақа қилиниб, пули Волков бошлиқ бўлгани ҳолда «коллектив» ўртасида даражасига қараб, тақсим қилинар эди.

Қўмитанинг кассир, инкассаторлик вазифасига Со-
диқов ўз қариндоши Тиллабоевни қўйган эди. Бу киши
Бадалбой маҳаллалик хўжалиги тугатилган қулоқ. Бу-
нинг ҳам ўз вазифаси бор. У бозорга мол келтирган
колхозчи, якка хўжаликларга тарқатилатурган заём-
ларнинг пулини олиб, бермайди. Ёхуд ярмини беради.
Ёки бериб, арзон баҳо билан қайтариб олиб, иккинчи
кишига сотади. Бу даромадлар ҳам албатта эски тар-
новдан ўзаро тақсим бўлади.

Шулар қатори Содиқовнинг жияни қулоқ Тошкан- 10
боев, ҳақсиз Нурмухамедовларни қассобликка гўшт
кесиб бергувчилик хизматига олади. Булар Содиқов,
Тиллабоев билан бирликда, «Ильич» заводидан миллат-
чилик айби билан ҳайдалган киши (ҳозир шаҳар бо-
зор қўмитасининг инструктори бўлиб ишлайди) ва
Волков раҳбарлиги остида колхоз маркаси билан яши-
рин қассобчилик очадилар. Даромад тарновнинг нови-
дай чўнтакларга оқа бошлайди.

Бу «коллектив» ўзаро жуда ҳам иноқ бўлади. Кол- 20
хозчилар келтирган молларни, уларнинг ҳар қандай
ҳужжатларига қарамай, босиб оладилар. Дўқ қилиб
ортиқча, ғайри расмий чиқим соладилар. Бозордан-бо-
зорга тентиратиб ҳайдайдилар. Чунончи, сўйилган бир
мол учун заём, тагжой, тарози ва бошқа чиқимлардан
ташқари 100 сўм пул, 4 кило гўшт оладилар. Булар
ҳеч кимдан ҳадик емайдилар. Чунки жабр кўрган ки-
ши бозор қўмитасига борса, унда Содиқов бор, шаҳар
бозор идорасига борса — Катков билан Волков бор.
Чунончи, қассоб (рубшик) Саидалиев, Нурмухаме- 30
довлар иш пайтида хиёнат билан (гўшт ўғирлаш, қал-
баки чек, хусусий гўшт сотиш) ушланиб, ишлари те-
гишли ҳужжатлар билан Волковга юборилган эди.
Волков акт тузувчиларнинг кўнгли учун ўша ондаёқ
буларни ишдан бўшатишга, ўзларини судга беришга
буйруқ берди. Шаҳар бозорқўмининг бунчалик опера-
тив эпчиллигини кўрган лақма граждандар севиниб
тарқайдилар. Бироқ бу «мард»лик кўзбўяш учунгина
бўлиб, орқасиданоқ буйруқ бузилади. Улар бу бозор-
дан иккинчисига, яна тинч, мойлироқ ерга кўчирилади.

«Хўжайинлар» осмон чертиб, муттасил ичкилик, 40
ўғирлик, порахўрлик билан умр ўтказадилар.

Қозоқбой ака Ҳасанбоев бозор директори бўлгани
ҳолда булар олдида тариқча обрўга эга бўлмайди.
Уни менсимайдилар. Ҳатто унинг буйруғини идора хо-
димасигача тингламайди. Бу хиёнат ва ҳақоратларга
чидамаган Ҳасанбоев елкасининг йўғон томири шиш-

ган ҳолда, бўғилиб, сирларнинг устини оча бошлайди. Қалтакнинг учи бошларида синишини пайқаган Волков, Содиқов шошиб қоладилар. Содиқов қочади. Тиллабоев, Тошканбоев бошқа бозорларга олинадилар. Гўё шу билан Волков Ҳасанбоевдан афв сўраган бўлади. «Қўй энди, бизни тинч қўй», дейди. Содиқов бўлса аллақачон қочган. Ҳасанбоев ҳам муғамбирлик билан Волковга қарши соддадиллик кўрсатган бўлади. Шундай қилиб, орадан саккиз кун ўтгач Волков номига Содиқовдан телеграмма келади. Телеграмма Одессадан 5 августда ёзилган бўлади. Мана телеграмманинг мазмуни:

«Тошкент. Шаҳар ички савдо идораси, Волковга. Телеграф билан маълум қилингиз. Менинг ўрнимга ким тайинланди? Бора берайинми?— Содиқов».

Телеграмма еттинчи куни олинган эди. Шу куниёқ Волков жавоб ёзади: «Келавер, олам тинчлик, дунё осойишта». Саккизинчи куни бўлса эшикдан Содиқов кириб келади. Одессадан Тошкентгача бўлган тахминан беш минг километрлик йўл йигирма соатда босилган бўлади. Йўл юришда жаҳон рекорди!

Аслда бўлса Содиқов ҳеч қачон Одессага бормаган, у Волковнинг маслаҳати билан бир ерда биқиниб ётган. Телеграмма бўлса навбатдаги фокусларнинг битта намунаси эди.

Содиқов — ўрин алмаштириб, Октябрь район бозорининг инструктори бўлди. Волков ўз ўрнида, бошқалар Олой бозорида қалбакилик, алдов ишида давом қилади. Ҳасанбоев устидан иғво, ҳужум қилиш, ҳақорат илгарисидан яна кучлироқ давом қилади. Ҳасанбоев ҳам тинч эмас. У сирни очишда, совет колхоз бозорини ётлардан тозалаш учун бошланган курашда давом қилади. Шунингдек, бу фельетонга сиғмаган материалларнинг охири, Волков, Содиқов ва шерикларининг тез орада бўлажак судида давом қилади.

1935

ИЛМГА МУҲАББАТ

Мен илмга муҳаббат орқасида қўл едим. Илм деган ерда муккасидан кетадиган бир феъллим бор. Бутун уй ичи, майшат, кишилар билан муомала — ишқилиб, тиррик одамнинг турмушидаги бутун алоқалар, нимаики бўлса, менда буларнинг ҳаммаси илмга асосланган. Ҳамма ишим китобда ёзилгандай. Масалан, бир ки-

тобда: «Уйда примус ёқиш — кони зарар», дейилган эди. Шу-шу бўлди-ю, уйда примус ёқмайдиган бўлдим. Иккинчи бир китобда: «Қавуш пойма-пой кийилса, оёқда қадоқ пайдо бўлур», дейилган экан. Илмга ито-ат қилдим-у нуқул ўнг киядиган бўлдим.

Ишқилиб, турли-туман илмларни зерикмай ўрганишда давом қилдим. Илм бўлса-ю амал бўлмаса бекор, дегандай, мен ўша илмларнинг ҳаммасини амалда ҳам қилдим. Натижада, мендан бир қомус келиб чиқди. Деҳқончиликни биламанми — биламан! Пиёла чегалашни биламанми — биламан! Табибгарчиликни биламанми — биламан! Чунончи, қизил пиёзни қўрга кўмиб чипқонга босилса, ёрилуру, наҳорга хом сут ичиб, орқасидан ёр узум ейилса, ич юришгай. Бир киши зотилжам бўлса, уч мартаба «ничево-ничево» деб юборса, салим ул-аъзо бўлиб тузалиб кетгай... ва ҳоказо. Мен билмаган илм, мен билмаган амал йўқ. Илмга муҳаббатим зўр. Илм деса, муккасидан кетган одамман.

Агар менинг қироатхонамни бир кўздан кечирсангиз, унда ҳамма илмларга алоқадор китоблардан топишингиз мумкин: адабиёт, география, тиб, фалакиёт, туш таъбирлари, қиёфат ул-башар (кишининг қиёфасига қараб, ўша одамнинг қандай феъл-атвордаги кишилардан эканини айтиб берадиган ноёб илм), мезон ул-авзон, соатсозлик, илми симиё (радио қурувчига биринчи қўлланма), иссиқ-совуқ йўллари, иксири аъзам (бу илмда «суф» деб монпасидан бриллиант, ҳалвойитардан олтин яшаш йўллари ўргатилади), илми ҳайвонот, ишқилиб, шундоқ-шундоқ китоб, илм хазиналари...

Шу китоблар орасида «Педологиядан биринчи курс» деган бир азиз китоб бор. Бу китобни ҳалигача кўзим қорачиғида сақлар эдим. Ҳар гал ўқимасдан илгари уч мартаба ўпиб, бошимга қўяр эдим. Мана, асл илм қаерда яширинган, деб ихлос қилар эдим. Тиш-тирноғим билан бунда ёзилган «илм дурри жавоҳирларини» ёд олишга тиришар эдим. Чунки аёлманд одамман. Мен икки ўғил, икки қизнинг отаси. Фарзанди аржумандларимнинг келажаклари учун қайғуриш, уларни жамиятимизнинг чинакам аъзолари қилиб ўстириш ҳар ота сингари менинг ҳам Ватан олдидаги виждоний вазифам эди. Ана шу болагиналарни тарбия қилишда кўпинча суянадиган ўрнимиз (албатта онасининг ҳам) ҳали юқорида исми шарифи зикр

қилинган «манбаи улум» — педология эди. Бу китоб ичида ёзилган маъно булоқларининг ҳар биттаси:

Тарбият қилган билан ноасл бўлмас одамий,
Ипни юз алвон билан ранг этсалар бўлмас

ипак.

Хари Исо гараш ба Макка боранд, чун биёяд ҳануз хар бошад.

10 Яъни «фитратда такомил азалийдир, қўчқор бўлур қўзининг пешонаси дўнг бўлур — бир кишининг тийнатида бўлмаса, тарбия бефойда. Болаларнинг келажаги — уларнинг ҳозирги феъл-атворлари билан ўлчанади, деган мазмунда насихат қилар эди.

Биз бечора ота-она шу китоб юзасидан болаларимизнинг ҳар бир кичик ҳаракатидан келажак учун катта натижалар, фоллар кўрар эдик.

20 Катта қизим бир кун онасининг пардоз қутисидан упа олиб юзига чаплабди. Мен хотинимга қарадим, хотиним менга қаради. Мен секин бориб, бояги китобимни олиб чиқдим. Қизимнинг бу қилиғи китобнинг қайси бобига тўғри келишини текшириб кўрмоқчи эдик. Ҳайҳот! Мендан бўлган фарзанднинг келажакда қандай бўлишини ҳеч ўйламаган эдим. Китоб ўзининг оғир саҳифаларида қизимни тилга олиб бўлмайдиган ёмон иборалар билан характерлар эди. Хотиним менга билдирмасдан кўзига жиндак ёш ҳам олди. Мен бўлсам, ўша кун иган-ичганим ичимга тушмай, дилим ваш тортиб, алланечук бўлиб юрдим.

30 Уртанча ўғлим саккиз ёшда. У биринчи йил мактабга қатнайди. Қандай хўрлик, қандай маломат, қандай бахтсиз ота-она! Ана шу ўғилгинам кеча мактабнинг мулки, яъни тўғридан-тўғри жамият мулки бўлган бир думалоқ бўрни ўқитувчисига билдирмасдан чўнтагига сола чиқибди. У бўр билан чизма-чизиқ ўйнаб юганда кўриб қолдим.

40 Бу энди китоб сўзига қараганда, боланинг паст ахлоқли киши бўлажagini яққол кўрсатиб туради. Бу гал бир думалоқ бўр, эртага бир думалоқ копток, индинга энди бир думалоқ дурри жавоҳир. Қандай чидай олайликки, не ҳасратлар билан ўстираётган бола-миз келажакда жамият мулкани талон-торож қилувчи ўғри бўлиб ўсажак. Ҳозирданоқ бу қилиқнинг олдини олиш бефойда. Чунки китоб тўппа-тўғри оқнинг устига қора билан ёзиб қўйибдирки, «Кишида характер ўзгармайди. Бир боланинг ёшлигидаги қилиғи — улғайгандаги ишларнинг намунаси».

Ўғил-қизнинг ҳар икковидан ҳам ихлос қайтган. Уйда фақат хотиним билан менгина бир-бировимизга меҳрибонмиз. Болалар тўғрисида аллақачон ҳафсала қўлини умид қўлтиғига артганмиз. Болалар ўз билганларича, бизнинг ҳар қандай муҳаббат, меҳр, тарбиямиздан узоқда улғаймоқдалар. Биз агар болаларимизда келажак учун бўлган характерларни кўрганимизда эди, улар тўғрисида ташвишлансак арзир эди. Модомики, уларнинг каттаси келажакда ясан-тусан, кичиги юлдузни бенарвон урадиган ўғри бўлади, улар тўғрисида бизнинг жонкуярлигимиз — муздан ҳайкал турғизиш билан барабар. Тарбиямиз таъсирсиз бўлади.

Бу гапларнинг ҳаммаси ахир ўзларини «алломай замон» олиб юрган «олимлар»нинг кунжарамуқова китобларида ёзилган, ана шу ишончда йиллар ўтди.

Илмга эътиқодим мустаҳкам. Болалар улғайган. Орада етти-саккиз йил ўтиб кетди. Катта қизим бу йил техникумни битирди. Уртанча ўғил техникумнинг учинчи курсида. Қолган майда-чуйдалари («илм»га қараганда бири жаллод, бириси тентак бўлади) бошланғич мактабда судралиб юрадилар. Ота-она, яъни биз, ўрдак жўжа очган товуқлардай, улардан ҳар қандай инobatни узиб қўйганмиз.

Қизим бир кун мактабдан жуда қувонч билан келди.

— Ота,— деди у,— эртага мен парашютдан ташлайман. Ҳалигача сизларга айтмай, дарсларимга қўшимча қилиб, шунини ўрганиб юрар эдим. Сизларнинг ҳам боришингизни илтимос қиламан.

Худди шу кунини тасодифан ўғлим ҳам мактабдан қувонч билан келди.

— Ота,— деди у,— эртага мен ясаган кичкина моторча синовдан ўтказилади. Бориб, синов пайтида иштирок қилувларингизни сўрайман.

Бу гапларга мен ҳам ишонмадим, хотиним ҳам ишонмади. Эртасига аввал ўғлим ясаган моторнинг синовида бўлдик. Сўнг қизимнинг парашютда ташлов тантанасида бўлдик.

Ўғлимнинг кўзлари жинойтга бошламоқчи бўлган ўғрининг телба кўзларидай эмас, балки буюк бир кашфиётни очган улуғ олимнинг, машҳур электр инженернинг бахтли кўзларидай порлар эди.

Қизимнинг юзлари — қалбаки ранг билан бўялган қандайдир бир ясан-тусанчининг юзларидай эмас, балки қутбларни оча олган, осмон эшикларини қоқа олган бир қаҳрамон юзидай илиқ муҳаббат, бахтиёрлик билан қизарган эди.

Менинг ва онасининг ботил фикрларимиз тошга урилган шишадай синган эди.

Шундан сўнг ҳам илмга муҳаббатимиз боқий қолган эди.

Қандай илмга?

Қишиларни бахтиёр қилувчи чин илмга. Ҳар қандай қалбаки, алдамчи «иксири аъзам» ва педологияларга эмас.

10 Болаларимизга бўлган эски ишончсизлигимиз бундан сўнг қаттиқ муҳаббат, меҳр, ғамхўрликка айланди.

1936

МОВУТ ШИМ

Яқинда бизнинг маҳалламизда бир иш бўлди. Лекин тарихларга ёзилса арзийдиган ажойиб иш. Тағин бу иш худди ўзимизнинг маҳаллада бўлди. Иннакейин бу иш менинг ён қўшним, девор-дармиён, тенгқур оғайним билан бўлди. У менга шундай яқинки, у уйда туриб йўталса мен эшитиб тураман, мен гапирсам, у эшитиб туради. Ҳам қўшни, ҳам оғайнимиз. Шу тарихий воқеа шу қўшним билан бўлди. Бу воқеадан бутун маҳалла «ҳанг-манг» бўлди.

20 Ҳалиги менинг ён қўшним нима учундир, битта шим олмоқчи бўлиб қолипти, шунчаки, расмий, кийиладиган шим олмоқчи бўлган. Унинг бошига шу фикр келгандан кейин қонуний суратда бозорга борган, кооперативма-кооператив қидириб юра бошлаган, чунки шим олмоқчи бўлган, шимни бўлса киймоқчи, расмий, ўзимизнинг икки почали, олтига тугмалик мовут шим.

30 У шим олмасдан бурун оғайниларига шим олмоқчиман, деб юрар эди. Лекин ранги албатта ё кўк, ё қора, ё зангори бўлиши керак. Қиш фасли яқинлашиб қолганлигидан бошқа рангдаги чунончи, гунафша, гўлос, пистоқи, оқ, сариқ, ёинки шахмат, ёинки парча гуллик, ёинки ола-була олмайман, деб айтиб юрар эди.

40 Шундай қилиб, оғайним шим олмоқчи бўлиб бозорга борипти, ёнида уч-тўртта оғайнилари ҳам бирга боришипти. Уч кун кооперативма-кооператив қидириб «Қизил тонг» фабрикасининг кийим-бош магазинига кириб боришипти. Бу ерда жуда ҳам кетворган шимлар кўп экан. Ҳар хил рангда, ҳар хил фасонда, тугмалари тунукадан.

Шунда, иннайкейин, битта сотувчи — приказчик ҳа-
лиги девор-дармиён қўшнимга:

— Шим олсангиз, жонимиз билан хизмат қилишга
тайёрмиз,— депти,— мана,— депти,— мана шу шимни,—
депти,— атайлаб болалар одеялини бузиб тикканмиз,
ўзи парча гуллик, ўзингиз ёш йигит кўринасиз,— деп-
ти,— жуда очиб юборади,— депти,— ё бўлмаса,— деп-
ти,— мана бу сарифини олинг, жуда ўзи модний, йигит
кишига одмиси тўғри келмайди,— депти. Оғайним ҳа-
ли юқорида айтилганидек, ўжарлигида туриб олипти. 10

— Пул,— депти,— меники. Пешона тери қилиб топ-
ган бўлганимдан кейин, ё кўк бўлсин, ё қора бўлсин,
ё зангори бўлсин,— депти.

Сотувчи: «Жоним билан» депти. Ҳар хил шимлар-
ни олдига уйиб ташлапти. Бир хил шимнинг ранги ке-
лади-ю, ўлчови келмайди. Бир хил шимнинг ўлчови
тўғри келса, фасони галифе, бир хилининг ранги ҳам,
ўлчови ҳам тўғри келади, лекин бир почаси галифе,
бир почаси чарльстон.

Шундай қилиб, менинг девор-дармиён қўшним жу- 20
да узоқ танлашдан кейин битта мовут шим олипти.
Мовут шим деганда ҳам, энди қанақа мовут шим денг!
Худди ўзига атаб тиккандек. Чарльстонми?— Чарль-
стон. Мовутми?— Мовут. Кўкми?— Кўк. Тугмаси тўрт
кўзлими?— Тўрт кўзли. Олтиами?— Олтита.

Маҳалламизда бўлган тарихий воқеа шу шимдан
бошланади. Дарвоқе, дўконда сотувчининг тепасига:
«Олувчи ҳам сотувчи — бир-бирингиз билан хушмуо-
малада бўлингиз», ҳам унинг ёнида: «Дўкон ичида че-
килмасин», деб ёзиб қўйилган экан. Менинг ён қўш- 30
ним, шим олган йигит шимнинг чекини ёздирганда ҳам,
пулни тўлаганда ҳам, кассадан ортиғини қайтиб олган-
да ҳам сотувчи билан жуда хушмуомалада бўлипти
ҳам чекмапти. Шундай қилиб, ҳалиги шимни олипти.
Шим олганда ҳам қанақа денг-а! Кўк мовут шим
олипти. Ана шу шимни ўраб берганда ҳалиги сотувчи
жуда у билан хушмуомалада бўлипти-да, шимнинг қа-
ватига битта «Қоиданома» қўшиб берипти. Мен ўзим-
ку кўрмадим, шу тарихий воқеанинг тепасида турувчи-
ларнинг гапига қараганда, «Қоиданома» босмада бо- 40
силган яримта газетча келадиган, йўғон ҳарфлар билан
ёзилган бир «Қоиданома» экан. Бу «Қоиданома»да ана
шу кўк мовут шимни қандай қилиб парвариш қилиш
керак, қандай қилиб кийиш керак,— мана шулар ба-
тафсил ёзилган экан. «Қоиданома»да 51 моддада ҳар
хил маслаҳатлар ёзилган экан.

Масалан:

1. Кўк мовут шим қутлуғ бўлсин. 2. Ҳар куни егандан кейин нафталин сепиб қўйингиз. 3. Ўзи жуда яхши шим-да! 4. Ёмғирда киймангиз! 5. Авайлаб кийингиз! 6. Кўк мовут шимни иссиқда кийиш ҳифзи-сихатга зарар! 7. Шимни ҳар куни дазмоллаб туриш билан дазмолнинг зангламаслигига катта йўл очган бўласиз! 8. Қуядан эҳтиёт бўл! 9. Тугмаси узилса, фабрика жавобгар эмас, чунки ўзинг кўп ечиб, қадагансан.
10. 10. Бир сезондан саломат чиқса, чисткага бер!

Қолган 41 моддаси ҳам шунга ўхшаган жуда ноёб маслаҳатлардан иборат экан. Шунақа қилиб, қўшним шимни олиб келиб, албатта энди, табиий суратда кийиб олипти, ҳалиги «Қоиданома»га амал қилиб, унга парвариш қила бошлапти. Биринчи куни шу маълум бўлиптики, кўк мовут шимнинг бир почаси иккинчисидан тўрт энлик узун экан. Оғайним бундан жуда хурсанд бўлди. Чунки «Қоиданома»да айтилганидек, шимнинг бирор ерига шикаст тегса шу узун почадан тўрт энлигини қирқиб ямоқ солиш мумкин.

Мен ҳайрон бўламан, бир хил одамлар янги кийим-бош кийса, жуда талтайиб кетади. Аммо менинг ён қўшним кўк мовут шим кийиб олгандан кейин, аксинча, руҳсизланиб, ранги синиқиб, жуда бир ҳолатда бўлиб юрди. Мен-ку билмайман, шу тарихий воқеанинг тепасида бўлган одамларнинг гапига қараганда, оғайнимнинг белидан пасти кўм-кўк моматалоқ бўлиб, кўкариб кетган эмиш. Бунда, албатта, қўшнимнинг ўзи айбдор. Чунки «Қоиданома»га итоат қилмасдан, уни

30 ёмғирда кийган. «Қоиданома»да олдиндан огоҳлантириб қўйилганлиги учун унинг тугмаларини бошқатдан қадаттириб чиқди, ҳеч кимга шикаят қилмади. Дарвоқе, почанинг тўрт энлик ортиғи ҳам шу ҳафтанинг охирида керак бўлиб қолди. Менку билмайман, шу тарихий воқеанинг тепасида бўлган одамларнинг айтишига қараганда, олдиданми, орқасиданми, ҳар ҳолда бир нозик жойига ямоқ солишга тўғри келган эмиш. Ўзи айтар эмиш.

— Мен жинниманми, менда ҳам ор-номус бор. Қўчага чиққанда у ёқ-бу ёқни яшириб юриш керак,— дедар эмиш.

«Қоиданома»да шимни чанг бўлса чўткалаш тўғрисида гап йўқ эди. Чунки бир мартаба чўткалаб, «Қоиданома»нинг қанчалик тўғри ёзилганлигини ўзи аччиқ тажриба орқасида билибди.

Ўзимизнинг расмий, от думидан қилинган чўтка. Шу билан кўк мовут шимни чўткалаганда, ердан бир сават юнг йиғиштириб олибди. Ўзи айтар эмиш:

— Нима,— деяр эмиш,— мен жинниманми, шим деб чўткадан ҳам ажралайми, битта чўткалаганимдан кейин чўтканинг орасига япоқ тўлиб қолди,— деяр эмиш.

Кўк мовут шим ёмон эмас, шим деса, шим дегудек.

Бу тарихий воқеага ўн беш кунча бўлди. Мен ўзим-ку билмадим, одамларнинг гапига қараганда, ҳалиги 10 шим олган ён қўшнимизнинг онаси шимни бузиб, битта рапида тикиб олган эмиш, «Қоиданома»ни ҳар эҳтимолга қарши деразанинг синиқ кўзига ямаб қўйибдилар.

Мен бу тарихий воқеанинг ҳаммасини тўла-тўқис ёзиб чиқмоқчи эдим. Уқувчилар мени афв этсинлар, қаламимни уч-тўрт мартаба учлаб олсам ҳам, «қирс-қирс» синиб кетаверди. Ундан кейин қоғознинг бир томонига ёзсам, иккинчи томонига ўтиб кетаверди.

1936

20

МУРТИГАРДОНЛИ ҚЎЛ

Кўп инвалидларнинг оёқлари, баъзи олифталарнинг ҳатто қўллари ҳам муртигардонли бўлади. Бу ясама қўл-оёқларни улар, масалан, ётар пайтида, ёхуд бошқа керак бўлмаган вақтда чиқариб қўядилар. Чиқармаганда бошқа саломат аъзоларини сиқиши, озор бериши мумкин. Бу муртигардонли қалбаки аъзоларининг битта камчилиги шуки, улар чиқариб қўйилганида ўзбошимча ҳаракат қила олмайдилар. Ясама оёқ минг зарур, эртага байрам бўлганда ҳам чисткачига 30 бориб этик ёғлатолмайди, қўл бош қашиёлмайди, чунки бош эгасида кетган...

Асрий техниканинг бу нуноқлигини «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» журналининг редактори ўртоқ Нормат Урмонов енгди. Унинг муртигардонли қўли эгаси йўғида ҳам эгасидан кўра зеҳнлироқ ишлай беради. Унга қашиш учун бош ҳам керак эмас. Бу қўл редакциянинг стол тортмасида амри-фармон бериш учун кутиб ётади. Зарур бир иш чиқиб қолганда шартта яшиқдан чиқади-ю (эгасининг ўзи, билмадим Моск-вада, Ленинградда «илмий командировка»да бўлишига қарамай), «Ундай қилинсин, Урмонов», «Бундай 40

қилинсин, Урмонов», деб илоннинг оғзидан чиққандай жимжима қилиб қўл қўя кетади.

Урмонов кетар олдидан резинкага ўйилган қўлни (подписни) журнал секретарига топшириб кетган. Редакцияга редактор аралашини лозим бўлган (одатда редактор, редакция ишларига пожар бўлган ҳолларда аралашади) зарур ишларда ҳалиги резинка қўл ишлайди. Бу ишдан редакция ходимлари жуда хурсанд. Чунки Урмоновнинг ўзи нақд бўлганда ҳам вазифаси

10 икки йилдан бери қўл қўйиб беришдан юқорига кўтарилмагандир. Чунончи, секретарь навбатдаги соннинг материални тўплаб, редактор Урмоновнинг уйига боради. Материалларнинг сарлавҳалари билан ёзувчининг исмини Урмонов ўқийди. Шунда редактор билан секретарь ўртасида шундай сўзлар радди бадал бўлади:

Редактор: Ўзингиз ибрат билан ўқиб чиқдингизми?

Секретарь: Ҳа, диққат билан ўқиб чиқдим.

Редактор: Сиёсий унсурлари йўқми?

20 Секретарь: Назаримда, сиёсий хатоси йўқ.

Редактор (ўйланиб қолади, охирида бир нарсани кашф қилгандай): Сарлавҳасини бошқа қўйиш керак!

Секретарь: Масалан, қандай?

Редактор: Ўзи нима тўғрида ёзилган?

Яна чуқур фикрга кетади. Материални секретардан олиб учта папиросни ҳам кетма-кет чекиб юборади. Сўнгида секретарга маъноли қилиб қарайди, илжайиб қўяди:

— Хўш, қаерларга қўл қўйишим керак?

30 Секретарь бир чеккадан бармоқ билан кўрсата бошлайди. Редактор тубандаги маънодор резолюцияларни ёзиб, резинкадан ўйилган қўлини шартта-шартта боса бошлайди: «Разбрасват қилинган. Умуман босиш мумкин» (Имзо); «Берилган тақриз асосида ва ўзимизнинг ўқиб чиқишимизга биноан қолдирилсин» (Имзо); «Поэмадан парча босмаганимиз учун босилмасин» (Имзо).

40 Қолган материалларга қўл қўйишга ҳафсаласи келмайдими ё бисотидаги запас гаплар тугайдими, «Ўзинг бир нима деб қўша қол», дегандай резинка қўл билан бирликда материалларни секретарга қайтариб бериб юборади.

Журнал шу аҳволда ўртоқ Урмоновнинг «умумий раҳбарлиги» остида, топган гул келтирибди, топмаган бир боғ пиёз бўлиб, кенг ўқувчилар оммасига кўриниб турибди. Ўзбекистон ёзувчилар союзи шу аҳвол тўғри-

сида бир неча бор тегишли раҳбар ташкилотларга му-
рожаат қилган бўлса ҳам, қулоқ солмадилар. Журнал-
ни курашчан орган қилиш учун фақатгина қўли бор
редакторнинг ўзи кифоя қилмайди.

Рости шуки, журналга редакторлик қилиш ўртоқ
Урмоновнинг қўлидан келмайди.

1939

УЗР

Ҳурматли ўқувчи болалар, мени афв этиб, шу уз-
римни қабул қилинглар. 10

Улуғ социалистик оиламизнинг бахтли оталаридан
бириси бўлганим учун яна бахтиёрроқман. Ҳар бир
ота ўз фарзандларининг тарбияси учун ҳатто жонига
ча аямайди. Улуғи институтда, ўртанчалари V—II синф-
ларда, кичиклари боқчада — ҳаммаси ҳам аълочи, ҳам-
маси ҳам яна кўпроқ талаб қилувчи, ҳаммаси ҳам соғ-
лом, хуллас, совет фарзандларининг бутун хислати
кам-кўстсиз уларда ҳам муҳайё.

Мен ишдан келаман, улар мактабдан, овқатлана-
миз, дам оламиз. Ана ундан кейин оиламизнинг кун- 20
далик умрида кўнгил очиш соати бошланади. Кўпинча
бу кўнгил очиш соати оммавий тус олиб кетади. Кўни-
қўшнилари болалари ҳам чиқадилар. Ҳар ким ўз
талантини кўрсата бошлайди. Жўра агитатор — кесил-
ган ёнғоқ тўнғакка чиқиб, помидор полизида оқ уст-
бош билан бекинмачоқ ўйнашнинг зарарлари сингари
темаларда нутқ сўзлайди. Холида раққоса, «Раис бўл-
май қурғур ахир, аллаё-аллаё» вазнига ўйин тушади.
Усар декломатор, устанинг вазифаси мерганлик, кейин- 30
ги вақтларда сопқон билан жийда қоқиш даражасига
кўтарилган, Яшар ҳайкалтарош — лойдан турли-туман
шаклларни ясайди-да ўзича исмлар қўяди. Синчиклаб
қараганда замбилга ўхшаган бир шаклни кўрсатиб,
«Буниси хўроз», дейди, йўқ, десангиз битта патни то-
пиб келиб елкасига санчади. Баҳслашишга ўрин қол-
майди. Мен бўлсам ҳаммага маълум энди, шоир, шеър-
лар ўқийман, ҳикоялар айтаман, хулласи, ҳар ким ўзи-
да борини кўрсатади. Лекин ичимизда Мамажон деган
битта сўтак бола бор. Улгунча ичи қора. Ўзида талант 40
бўлмаганига яраша бошқаларнинг талантини ҳам кўр-
олмайди. Бултур синфдан ҳам кўчолмаган. Жўра нутқ
сўзлар экан, бўлар-бўлмасга «Нотўғри», деб қўяди. Хо-
лида ўйнар экан, оёқ тагига қовун пўчоқ ташлайди.

Усар ўқ отар экан, қўлини сапчитади. Яшарнинг ҳайкалларига товон босиб, «Билмабман» деб безраяди. Мен шеърми, ҳикоями бошладимми, дарров ўқчийди ё йўталади. Биласизми, мен меъдаси бузуқ одамлар олдида вазн-қофиянинг қадрини туширгим келмайди.

Афв этасиз, мен ўзимизни мақтаб Мамажонни камситмоқчи эмас эдим. Гапдан-гап уриниб бошқа томонга тушиб кетибман.

10 Шу болалар коллективида ўқиб берган шеърларимни (баъзисини «Ленин учқуни»да бостириб, баъзисини бостирмай) бир папкага тўплаб юрар эдим. Шу йил кўкламги каникулда бир-икки мактабнинг ўқувчилари билан кўкаламзорга чиқдик. Ҳар ким талантини кўрсатди, мен ҳам кўрсатдим. Шеърлар ўқиб бердим. Шу ерда бир бола чиқиб мендан сўради:

— Фафур ака, тездан ўқувлар тўхтайти, бизда кўпчилик аълочи, хўш, биз синовда ҳамма фандан аъло ўтсак нима мукофот берасиз?

20 — Биттадан пружинали ўйинчоқ.

— Бўлмайди.

— Тўғри, тездан бузиб ҳам қўясанлар ёки зерикасанлар, бўлмаса коллектив қилиб олиб бориб каруселда кататса қилдираман, бўладими?

— Бўлмайди.

— Бўлмаса ҳаммаларингга биттадан хўрозқанд олиб бераман.

— Ҳа-ҳа-хо,— деган кулги кўтарилиб кетди,— бизга китоб ёзиб беринг! Шеър китоб бўлсин!

30 — Осон экан,— дедим,— деҳқончилик, шеъри ўзимиздан чиқади...

Ана шу кундан бошлаб, менинг болалар олдидаги бевурдлигимнинг тарихи бошланади.

Шеърларни тўпладим, етмаганини ёздим, гулдас-тамни хушбўй қилиш учун классикларимиздан — Пушкиндан, Лермонтовдан, Некрасовдан, Маяковскийдан таржималар қилиб қўшдим. Машинадан чиқариб «Мукофот» деб исм қўйиб, «Ленин учқуни» редакциясига бир шоир ғурури, бир бахтли ота кеккайиши билан келдим. Салом билан қарши олдилар, маслаҳатлашдик.

40 Маслаҳатимизни пишириб ЎзЛКСМ Марказий Комитетига бориб ўртоқ Мирзабеков билан учрашдик. У ерда «Ленин учқуни» ва шоирнинг бу ташаббусини олқишладилар.

Мукофот май охирида ўқувчиларнинг қўлига тегадиган бўлди. Мукофот бўлгандан сўнг чиндан мукофот бўлсин, деб мен гонораримдан аллақачон

кечиб қўйган эдим. Шунинг учун ҳам китоб бепул чиқишини илтимос қилган эдим. Мен гонорардан, нашриёт харажатдан кечадиган бўлдик. ЎзЛҚСМ Марказқўми бу ишни Болалар адабиёти нашриётига топшириб қарор чиқарди. Тегишли жой билан сўзлашиб қоғоз олиб берадиган ҳам бўлди. Болалар адабиёти нашриётининг директори ўртоқ Вильчекка бу иш шахсан топширилди. Китобнинг масъул редактори қилиб ўртоқ Исҳоқов тайинланди. Бу иш май ойининг бошларида эди. Икки-уч кун ичида китоб технический расмиятлардан ўтиб босмахонага туширилди. Демак, чиқади...

Мен шод ва тинч, йиллик отпускамни олиб узоқ сафарга жўнаб кетдим.

Июнь ойларида Москвадан «Мукофот»дан автор учун ҳам беш-ўн нусха олиб қўйинглар» деб телеграмм бердим.

«Ҳали чиққунча йўқ, чиқса олиб қўямиз», деган жавоб олдим. Грузияга кетдим, телеграмм ёздим. Сочига кетдим, телеграмм ёздим. Жавоб муҳрдай бир хил. Хулласи, август бошида қайтиб келдим.

Эртасигаёқ Болалар адабиёти нашриётига чиқиб бордим. Энди бу ерда «ўзгаришлар» катта экан. Ўртоқ Вильчек ўрнига Турғонов директор бўлиб тайин қилинган экан. Барака топгур жуда хушмулозимат йиғит экан:

— Ия, ия, сиз Фафур Фуломмисиз, ҳай-ҳай, китобингиз аллақачон чиқиб кетар эди-ю, арзимаган нарса учун тўхталиб турибди, сиздан сўрамасдан бостира беришга бўлмади.

— Нима экан?

— Эндиги китоблар лотин алифбосида чиқмайди, рус ҳарфи асосидаги янги алифбода чиқади.

— Жуда яхши, чиқа берсин, буни сўрашнинг ҳеч ҳожати ҳам йўқ эди.

— Бўлди бўлмаса.

Уша замони матбаадан сўраб олиб янги алифбода қайтадан кўчиртирдилар, яна технический расмиятлардан ўтиб матбаага тушиб кетди. Китоб чиқадиган бўлди. Мен шод... Уқув йили олдидан «Мукофот»ни берман.

Орадан бир неча кундан сўнг, корректурасини ўқий деб чиққан эдим, ўртоқ Турғонов мени кўриб жуда ҳам севиниб кетди:

— Ҳай-ҳай, буни қаранг-а, кичиккина бир масала чиқиб қолди, қоғозни ҳал қилмабмиз-ку, қоғоз йўқ.

— ЎзЛҚСМ Марказий Комитети олиб берган қоғозлар-чи?

— Уни ишлатиб қўйибдилар.

— Яхши, яна сўраб кўрамиз.

Мен алоқадор ерлар билан сўзлашиб қоғоз билан таъмин қилиш тўғрисида ваъдани олиб бердим. Демак, ҳамма нарса ҳал, китоб чиқади, мен шод...

Орадан бир ҳафта ўтказиб чиқдим. Ўртоқ Турғонов мени хафа табассум билан қарши олди:

10 — Афв этасиз, кичиккина бир масала ёддан кўтарилибди...

— Нима экан?

— Биз ўзимиздан харажат қилолмаймиз.

— Сизнинг харажатингиз қанча бўлади?

— 3600 сўмча...

Ёнимдан бера қолай десам мавжуд эмас эди. Маориф комиссарлигига мурожаат қилдим. У ерда ҳам бу ташаббусни қутлаб Болалар адабиёти нашриётининг харажатини берадиган бўлдилар. Мен шод...

20 Лекин китоб чиқмайди.

Ҳали босмахона қабул қилмайди, Исҳоқов билан икковимиз елиб-югуриб тўғрилаб берамиз. Ҳали бепул чиқариш мумкин бўлмай қолади, бунда ҳам биз рози. Боринги, пуллик чиқара қолсинлар ҳам...

Ниҳоят ўртоқ Турғонов билан 28 сентябрь куни учрашдим. У жуда меҳрибонлик билан қабул қилди:

— Биласизми, китобга 80 тийиндан нарх қўйган эдик, харажатни қопламайдиган кўринади.

30 — Китобнинг умумий суммаси 8 минг сўм, харажатингиз гонораримдан ташқари 3600 сўм, тагин нима керак?

— Қопламайди-да.

— Нархини оширинг бўлмаса.

— Қонун кўтармайди.

— Нима қилгин дейсиз бўлмаса?

— Гонорардан кечасиз...

(Шартимиз бўйича китоб пуллик чиқарилса менга ҳам ҳақ тўлашлари лозим эди).

40 — Ҳа-ҳа, мабодо мен аввал бошдаёқ шу шеърларни сизга, ўзимнинг гўдак ташаббускорларимдан кечиб келтирган бўлсам, гонорар берар эдингизми, китобимни чиқарар эдингизми?...

Саволимнинг жавобини эшитмай ўртоқ Турғоновнинг кабинетидан чиқиб кетдим. (Шеър ўқиётганимда Мамажон ўқчиси ўрнимдан туриб кетадиган одатим борлигини айтган эдим. Турғоновнинг кўп қилиқлари

Мамажоннинг қилиқларига ўхшайди). Чунки, мен ҳақимдан ҳам кечарман, лекин китоб чиқмас. Хўш, нима қилай?

Мен сизга берган ваъдамда турдим. Лекин Турғонов менга берган ваъдасида турмади. Бинобарин, бибурдлик ҳам унинг шаънига муносиброқ.

1940

САЕҚ СОЗАНДАЛАР ҲАҚИДА

«Эви билан кекирганнинг садағаси кет»

(Боболар сўзи). 10

Мулла Насриддин кўк тойга ишқибоз эди, у ўз уйига ганчдан охур ясаб, келган-кетган ёр-биродарларига ҳасрат қилар эди: «Мана, дўстларим,— деяр эди,— охур тайёр, пичанни томга босиб қўйибман, ҳамма иш тахт, камчилик йўқ... Фақат кўк тойга қараб қолдик, холос. Боринги, кўк той ҳам бор, аммо олгали жамарга йўқ... Эгаси баланд сўрапти...».

Афандининг бу ҳасрати шу кеча-кундузда уйланмоқчи бўлган ҳамма йигит, эрга чиқмоқчи бўлган ҳамма қизнинг ҳасратига ўхшайди. Уй-жой бор, қаллиқ бор, кийим-кечак, кўрпа-тўшак бор, эллик-олтмиш жуфт ёру дўстни кутиб олгудай тўй жамарғаси ҳам бор, ҳамма иш тахт, камчилик йўқ... Фақатгина ашулаци, машшоқ, сурнайчи етишмайди, холос... Боринги, ашулаци ҳам, машшоқ ҳам, сурнайчи ҳам бор, аммо бу нафсига ўт тушгурларнинг карнай иштаҳаларини қондиргудай дастмоя йўқ. Эшагидан тушови қиммат, дегандай, кўчалик созандаларнинг харажати тўй харажатидан уч ҳисса ортиқ...

Хўш, шу хулосахўрларни деб тўйни тўхтатилмаса, юраги иштиёқ билан урган икки ёшни мунтазир қилиб қўйилмаса нима қилади? 30

Иложи йўқ. Тўй тўйдайд бўлиши керак, умрга бир бор бўладиган орзу-ҳавас мусиқавий зебу зийнат билан шарофатланиши керак. Бебаҳо классик мақомларимиз, туганмас хазина бўлган халқ оҳанглари бу икки ёшнинг бахтини куйлаб, келажак саодатли умрининг, эзгу муҳаббат ва меҳнатнинг дарбозасигача етиб бориши керак. Бу ота-боболаримиздан қолган удум. Тарки одат — амри маҳол. Музикасиз тўй — совиган ош... 40

Тўғри!

Аммо, бунга ҳамма ҳам етиша бермайди-да. Бир жуфт машшоқ чаккага қистириладиган «отар» пулдан

ташқари, беш минг сўмсиз келмайди. Сурнайчининг таксаси 2 минг сўм, саргардонлик, тўққиз-тўққиз бунга кирмайди.

Мабодо сиз бирорта машшоқнинг, ҳофизнинг исмини айтиб, «Фалончи менинг яқин ошнам, тўйга айтсам байлашмасдан ҳам жон деб кела беради», деб ўйлангангиз, чакки қиласиз...

Пул агар нест, ошнойи нест,
Ошнойи мураккаб аз пул аст»,—

10 булар шаънига айтилибдур.

Мингта баҳона сиз учун тайёр. «Эй аттанг, Шариф-хўжа акамларга мукаллиф эдик-ку, ҳеч иложи йўқ». «Радиода концертимиз бор, бўшай олмаймиз, тўйни бошқа кунга кўчирсак иложи йўқми? Шамоллабман, овозим хип бўғилиб ётибди», «Хўп, кўрармиз...», «Марғилонга кетаётган эдик. Машина тушириб Жанггоҳда кутиб турибди», «Тўйларга юрмай қўйдик, гап тегяпти», «Янгангиз беш кундан бери тумов, уйда ёлғизман...» ва ҳоказо ва ҳоказо.

20 Сиз, албатта, шунча важ-корсонлар олдида ганграб қоласиз, «шўрликкина»нинг аҳволига ачинасиз ҳам. Бошқа арзонроқ, бўшроқ, третий сорт ҳофиз, машшоқ қидириб шаҳар айланасиз. Тўйингиз ҳам бир амаллаб ўтади. Лекин худди сизнинг тўйингиз куни ҳалиги «ошна» ҳофизларингиз Оқилонда бирор шубҳали пулдорнинг тўйида ҳафталаб ётиб, 40—50 минг сўмча пул, бош-оёқ сарпо билан, қўйни-қўнжи тўлиб қайтганини эшитасиз.

30 Бу ҳам камдай, аллақайси шилқим бир артистка тўйда ярим яланғоч ўйнаб, «бойвачча» йигитларнинг у тиззасидан бу тиззасига кўчиб, минг турли ноз-ишва, тубан, кишини уялтирадиган қилиқларни қилиб (ўзинча айтганда «дўппи тикиб») бўладиргани бўлибди, бундай базм амир Олимхоннинг саройида ҳам бўлмаган экан, деган доврўқларни тинглайсиз, ўксинасиз, ҳайратда қоласиз, ғазабланасиз.

40 Хўш, дейсиз, мен-ку тоза виждонли совет гражданиман, беш йиллик Ватан урушида қон кечиб келдим. Урушдан сўнг бир ярим йиллик тинч меҳнатим самараларини йиғиб-териб уйланмоқчиман. Бу шарафли кунга етгунча мен ҳам, қайлигим ҳам етти йиллаб интизорлик тортдик... Келиб-келиб, бир жуфт ҳофизу битта сурнайчига ҳаддим сиғмадими? Топар-гутари ҳаром-харишдан иборат, жамоатчиликнинг супуриндилари бўлган бир гуруҳ яширин савдогарлар бу хилда-

ги созандалар олдида мендан афзалроқ бўлдими, дейсиз.

Биз ахир совет давлат системасининг гражданлари, социалистик Ватаннинг фуқаролари, большевистик фикр ва ахлоқнинг эгаларимиз-ку!

Пачка-пачкалаб машшоқ, ҳофиз, раққосаларнинг чеккаларига қистирилаётган, бир чеккаси йиртилиб занжир қилинаётган, оёғ ости бўлаётган бу 30 сўмлик, 50 сўмлик, 100 сўмлик пуллар совет давлат банкасининг муҳри билан муҳрланган, улуғ Лениннинг расми билан зийнатланган бизнинг пулларимиз-ку! 10

Мен шу хилдаги пуллардан ўз меҳнатимга лойиғини завод кассасидан олаётганимда, кўзимга суртиб олганман-ку, дейсиз. ...Мабодо шу «ошна» созандалардан бирортаси кўриниб қолса, шу қилиб юрган бемаънигарчиликларини юзига солай, деб ўзингизга жазм қилиб қўясиз. Сизнинг қилатурган гинахонлигингиз тахминан қуйидагича бўлади.

Дуруст, табиат сени бошқаларга нисбатан арзимас ортиқчаликлар билан мумтоз, яъни ҳалқуминг дарпардаларини ўйноқи, лаклукингни чўзиқроқ, гарданиндаги томирларингни йўғонроқ, ўпкангни кенгроқ яратибдир. Муסיқа нотасида «сол»ни гуркираб, «си»ни титратиб, «фа»ни чинқириб айта оласан. 20

Сиз тоифадагиларнинг ҳаммаси деярли бирор театрда, бирор санъат — музика кружогида, филармонияда, радиода ва ҳоказо давлатга тегишли бирор муассасада штатда ҳисобланасиз. Халтурачилигингизни юзингизга айтилса, «Бола-чақам кўп, моянам оз» — баҳона. Энг кичик театрларимизнинг коллективида ҳам ишловчи киши юздан кам эмас. Сиздеклар бир-иккита, холос. Хўш, қолган заҳматкашлар нега шикоят қилмайдилар? Нега уларнинг маошлари етади, оилалари манярғаб? 30

Бир кун туз ичган жойга қирқ кун салом, деган мақол бор. Сиз шу театрда, шу санъат муассасасида бир неча йилдан буён ишлайсиз. Қани, ўз қондош, қариндош шу муассасанинг ривожини, обрўсини учун нима иш қилдингиз? Умуман санъатимизнинг келажаги, гуллаши, юқори поғоналарга кўтарилиши учун нима меҳнат-машаққат, ижодий куч сарф қилдингиз? Аксинча, овозингизнинг қаймоғи тўйда сарф бўлиб, радиодан тумов минғиллаш эшитамиз, ролга ё дублерингиз чиқади, ё спектакль қолдирилади. Чунки кеча сиз ортиқча урингансиз, бетобсиз, бюллетенингиз бор. Соз асбобларидан бир-иккисини чала оласан ҳам. Шўри 40

қуриган классик мақомлардан, халқнинг дахлсиз саналган куйларидан бир нечасини бузиб, ёриб, астарини ағдариб, пахта солиб «куйини ишлаган фалончи» деб ўз отингни ҳам бемалол қўйгансан. Сенинг фикрингча, ҳофиз, машшоқ бўлиш учун саводнинг ҳам ҳожати йўқ, шеърнинг, ғазалнинг обрўси фақатгина «сенинг овозинг» туфайли барқарор. «Вайрон»ни — варён», «дарё»ни — «дайро», «демона»ни — «дебона», «рахм қил»ни — рақми қил», «лабларингдан бўса бергил»ни — «лабларингдан бўлса бергил», деб «тузатиб» ўқишинг мумкин. Бунга қолганда Навоий ҳам дод деёлмайди.

10

Шеърининг куйга тушиб, халққа манзур бўлганига у шукур қила берсин! Чунки нонвойлик рисоласида айтилганидек: «Ноннинг сифатини уну ўт эмас, тандир ҳал қилади...»

Бирор ерда тўй, базм дарагини эшитсанг, қумга ташланган балиқдай оғзингни каппа-каппа очасан.

20

Аччиғу бемаза, чучмал, хом, тахир, нордону шўр,

Ростин айтгил, қайси маъжундан муаммо
бу қовун?
(Мавлоно Пайдо).

Мамлакатимизда большевистик изчил сиёсат учун олиб борилаётган ўткир курашга гўё сенинг ўргимчак торича боғланишинг йўқ. Шоирлардан Муҳаййирнинг «Шафоат»ини, Камийнинг «Ё ҳаёт ан-набий»сини, Хазинийнинг «Оч йўлим, ё раб, Мадина сорига қўйсам қадам»ини ва ҳоказоларни хосаки суҳбатларда, тўю ҳашамларда бамайлихотир, юқори авж билан айтишинг мумкин. Бир неча қари-қартанг фанатикларни «ваҳми қиёмат» билан йиғлатиб, машина ғалтак ипидай узун-узун дуолар ҳам олишинг мумкин. Чунки бу ишда сен гуноҳкор эмассан.

30

Сен ёзилган нарсаларни куйлайсан, холос. Шеър учун шоир жавобгар. Ҳар қанча калтак бўлса ўшанинг бошидан бери келмасин.

40

Гаров ўйнаб, сени ишонтирган киши, қўлтиғининг тагидан кўз тумор топади. Илму маърифат эгаси, сиёсатдон ўртоқлар орасида «ошиқ-маъшуқ» ғазаллардан мақом бошлаб «Уфори»га «пахта», «зарбдорлар», «яшасин худосизлар» деган байтни қўшиб, чапак оласан.

Хулласи калом, ранго-рангсан, ҳаммабопсан!

Балли, эй дил, сенда бўлган барча одат
рангидур,
Масжиду майхона ранг, айшу ибодат рангидур.

Ҳаммаси ҳам майли-я, тўй тарқамай туриб, ўзаро пул талашиб, икки машшоқ бир-бирингиз билан уришасиз. Босди-босди бўлгандан кейин, скрипканинг қини ғаладонлик вазифасини ўтайди.

Бу хилда кетаверсангиз, Тўйчи акам, Ҳожи Абдулазиз каби замонамизнинг классик устозлари, камтарлик, ҳусни ахлоқда ўзбекаро мумтоз зотларнинг руҳларини ранжитасиз-ку! Бу томонда ўзбек совет санъатини ривожлантириш учун покиза виждон, сўнмас маҳорат, чидамли меҳнат билан узоқ йиллар тер тўкиб келаётган муҳтарам ўртоқларимиз, жонажон созандаларимиз, куйчиларимиз, артисткаларимиз, азиз асрдошларимизнинг муборак номларига доғ тушириб қўясиз-ку!.. Хўш, бу томони қандай бўлади? Эви билан кекирганинг садағаси кет, деб боболаримиз бекорга айтган эмас!

Сиз шу гапни айта оласиз, холос. Аммо кенг жамоатчилик сизнинг бу гапларингиздан кўра бақувватроқ, обрўлироқ сўзини минбар устида дадил айта олади.

Кўп-кўп тўйлар ҳам бўлаверади. Ҳеч қайсиси машшоқсиз, ашуласиз, ҳофизсиз, раққосасиз ҳам ўтмайди. Аммо бу созандалар ҳақиқатан халқнинг тўйини тўйлашадиган, куйини куйлашадиган, севинганда севиниб, қайғурганда тасалли берадиган чинакам созандалар бўлади. Бизнинг жонажон дўстларимиз бўлади!

1946

ОБКАШ

Октябрь район ижроия комитетининг раиси ўртоқ Аҳмедов ўз районидаги Қадобод, Чигитбоши, Чувалачи маҳалла аҳолиларининг тириклиги тўғрисида ўйлаганда (мабодо ўйлаб кўра олса) «Ҳалво еяптилар...» деб қўйса керак.

Дунёда бор дардларнинг ичида паришонхотирлик ҳам расво касалликлардан ҳисобланади. Чунончи, болангиз ўғилми, қизми, хотирлай олмасангиз, «Турсунбой» деб чақириш ўрнига «Турсуной» деб чақирсангиз, йилингиз, мучалингиз ёдингизда бўлмаса, бир сўраганда «шиллик қурт», иккинчи сўраганда: «гўсфанд» деб жавоб берсангиз. Хуллас, бу дард кишини кўп ерда ҳижолат қилиб қўйиши мумкин.

Ўртоқ Аҳмедов ҳам район ободонлиги тўғрисида бирор ерда шакаргуфторлик қилиб қолса, паришонхотирлик билан: «Қайковус» ариғининг чап қирғоғида жойлашган Қадобод, Чувалачи, Чигитбоши маҳаллаларимиз очиб берганимиз тўғон, қуриб берганимиз водопроводлар натижасида мўлиқиб кетди. Ҳозир бу ерларда сизотга, тошқинга қарши курашмоқдамиз...» деб юбориши мумкин. Шу ернинг ўзидаёқ гапга хатчўп солиб, отнинг бошини қайтариш керак... Чунки бу

10 гаплар паришонхотирлик билан айтиб юборилган бекорчи ҳовлиқмалик. Бу гапларга ишониб қадрдон обкашингизни елкадан қўя кўрманг.

Қадобод уч маҳалла, Чигитбоши икки, Чувалачи ҳам икки, ҳаммаси бўлиб етти маҳалла ҳисобланади. Бу қитъаи заминда 500 дан ортиқ хонадон, кўплаб жамоат муассасалари жойлашган.

Қарийб ўн йилдирки, бу ернинг аҳолиси сув бобида қийналиб келади. Олти-етти йил мобайнида ҳар йили илк кўклам ва куз кезлари район ташкилотларига, 20 шахсан Аҳмедовга бир неча бор сув сўраб қилган мурожаатлар, қумга сув сепилгандай оқибатсиз, эътиборсиз қолиб келмоқда. Қайковус ариғига пухтароқ тўғон боғлаш учун беш минг дона ғишт, бир кубометр ёғоч кифоя қилади ёки Қумлоқдан ўтадиган водопровод қувурини уч юз метр (Тахтапул кўчасидан олса ҳам бўлади) чўзиш учун район бюджетининг мингдан бири ошиб-тошиб қолади. Нима учундир район ижрокоми бу ишларни ободонлик планига киргизмай келади. Керак бўладиган ишчи кучларини маҳалла меҳнаткашлари 30 миннатдорлик билан ўз устларига оладилар.

Шу кичкинагина ободончилик орзусида бир неча меҳнаткашларни сарсон қилиб қўйиш эп бўлмаса керак. Эрталаб Қайковус қирғоғига чиқсангиз, обкаш кўтарган юзлаб қари-қартанг, ёш-яланглари навбатда кўрасиз. Айниқса, қиш кунлари тубанга тушиб кетган сувни қирғоққа олиб чиқиш, тойғаноқ йўлда ярим километрлаб сув ташиш осон иш эмас.

Бизларнинг ҳовлимиз саҳнсиз, томорқасиз бўлмайди. Сув йўқлиги туфайли, юқорида номлари зикр қилинган юзлаб хонадонларнинг ҳовли саҳни ва томорқаларидаги минглаб дарахтлар чилла кирмай япроқ тўкиб, дуварак мевасини тўкиб, қовжираб ётмоқда. Район ташкилотидаги шу ишга мутасадди ўртоқлар «Тошкентни боғ шаҳри қиламиз!» деган шиорга бу ерларнинг алоқаси йўқ деб ўйласалар керак.

Ошига, чойига, кир-чирига бир-икки обкаш сув олиб келишга аранг вақт топа олувчи кишилар қандай қилиб кўчат эка олади, қандай боғ обод қила олади, қандай қилиб девор уради-ю, қандай қилиб томини сувайди? Ҳаммасига сув керак.

Мабодо сув бўлса, шу томорқаларга сабзи, пиёз, помидор, лавлагилар экилса, шу аҳолиларнинг рўзгорига қанчалик фаровонлик... Гулини қарангу, кўкини қаранг, соясидан баҳра олинг!..

Шафтоли, ўриклар девор оша қизариб пишиб турса, 10 дарахтларга ўрмалаб чиққан қовоқлар тўйинчиликдан дарак берса, нимтатиргина эсган шабада хонадонлардаги жамбулу, райхонларнинг ҳидини кўчага етаклаб чиқса, муздай сув сепилган супачалар озодагина кўзга ташланиб турса, бир ўтган киши жўрттага қайтиб ўтгиси келса...

— Қани эй ўртоқ Аҳмедов, бизнинг ҳовлига марҳамат, салқинлаб, озгина дам олиб кетинг, десак, қалай бўлади?

Ҳали ҳам шундай бўлсин. Сиздан ҳеч нима кетмай- 20 ди, бизни уюштириб: «Ҳа!», деб юборсангиз, кифоя!

1946

БИР МИНИСТР УРИНБОСАРИНИНГ НОЖУА ҲАРАКАТЛАРИ

Ажойиб давлат системасига эгамиз. Бу системада одам озод, меҳнат ҳур, илм олиш ҳуқуқи эркин. Аммо шу меҳнат ва шу илм Ватанга, халққа ва ўзимиз қурган улуғ социалистик давлатга хизмат қилиши керак. Бу ҳар бир совет гражданининг виждоний мажбурияти. 30

Эртага Амударёдан миллион йиллик Қизилқум чўлларига сув чиқаришимиз керак. Бу ўз инженерларини, ирригаторларини кутади. Эртага хонлар, беклар замонасида ёки фашист малъунлар қадамида вайрон бўлган қишлоқларимиз, шаҳарларимизни тиклашимиз керакки, булар ўз бинокорларини, устоди забардастларини кутади.

Халқимизни бизнинг замон маъносидаги илму маърифатга эга қилиш учун олимларга, муаллимларга, 40 доноларга талай муҳтожлигимиз бор.

Соғлом социалистик жамиятни қура олган улуғ совет халқи эндиги порлоқ йўлдан кетаверишда соғ ва

саломат бўлиши керак. Бунинг учун бизга минг-минглаб врачлар, соғлиқни сақлаш ходимлари керак.

Ленинга, партиямизга, Ватанимизга, яъни ота-оналаримизга асл ўғил-қизлар эканимизни ҳар қачон меҳнатда ва жангда, оилада, ахлоқда, садоқатда, дўстликда, ҳаттоки истироҳат қилган чоғларимизда ҳам кўрсата олдик. Биз уларни жондан севдик, чунки севги нима эканини ҳам шуларнинг ўзлари бизни севиб ўргатган эдилар.

10 Бизнинг социалистик жамиятда илм ва ҳунар шахсий манфаат қуроли эмас. У мутлақо социалистик қурилишимизнинг гигант машинасида бирор қимматли винт бўлиб хизмат қилишга мажбур. Истасин — катта пўлат ғилдирак, истасин бир қулоч каноп.

Бизнинг кичик оила улуғ жамиятимизнинг ажралмас бир бўлаги ва большевистик ахлоқнинг бошланғич мактабидир. У келажак наслимизнинг бебаҳо ядролари етишиб чиқажак покиза ошёндр.

20 Ленин партиясига садоқатли, илмли, меҳнатга бардошли, ватандошларига муҳаббат ва шафқатли соғлом келажакимиз бу оилаларда нашъу намо топади. Эндиги замоннинг хамир моялари ахлоқда мумтоз бизнинг оилаларда етишади.

Демак, бизнинг муқаддас, пок оиламизнинг бахтсаодатига, келажакига, наслимизнинг соғлиғига халақит бермоқчи бўлган, ўғил-қизларимизга ўзининг чиркин буржуа ахлоқини кўчирмоқчи бўлган ҳар бир шахс, булбул ошёнига кирган илондек боши янчилиб, ёмон ярадай кесиб ташланади.

30

* * *

Афсуски, баъзи соҳаларимизда бепарволик, ҳам йўқ эмас. Чунончи, Ўзбекистон ССР Соғлиқни сақлаш ми-нистрлигида министр ўринбосари бўлиб ишлайдиган Тожи Ҳалимов деган бир шахс бор. Биз унинг сиртига ишонибмизу баракалла деб қўя қолибмиз. У эса ўзига топширилган бу мансабдан жинояткорона фойдаланиб, халқ мулкига, яъни давлат мулкига хиёнат қилиб келибди... Юраги тоза бўлмаган киши бир тотим тузга ҳам қаллоблигини қила беради. У ўз атрофига бир тўда муттаҳам, қулфбузарларни йиғиб, бирга-бирга бир тўда беморлар, нотавонлар, етим-есирлар ҳақини қузғундай, кишт демай талон-торож қилибдилар. Ҳойна-ҳой, шаҳар — бедарвоза, давлат — бепосбон, халқ — гўл, еганимиз — ҳалол, деб ўйлагандирлар.

40

Бу ҳаромхўрларнинг қилган жиноят ва хиёнатларидан бир қисми шулардан иборат:

Тожи Ҳалимов министрнинг кадрлар бўйича муовини. Республикамизда бўлган касалхоналар борми, санаторийлар борми, руҳий касалликлар касалхоналари, туғруқхоналар борми, ишқилиб, Соғлиқни сақлаш министрлигига қарашли барча муассасаларни кадрлар билан таъминлаш, ишга юбориш, ишдан бўшатиш Тожининг ихтиёрида. Демак, қозоннинг тепасида баковулу ясовул тайёр. Тожининг ҳукмича, майли, ким бўлсанг бўлавер, докторсанми, санитарсанми, боғбонсанми, ишқилиб, Тожининг яқини бўлишинг шарт. Эракк бўлсанг унга фойданг тегадиган, сир сақлайдиган ҳамқадаҳ бўл, жўра бўл, аёл бўлсанг ёввошроқ бўл, ёшроқ бўл, гўзал бўл...

Бу андазага сифмасанг илминг, обрўйинг, хизматларинг Тожининг олдида бир пул. Шаҳардан ташқарига дашти биёбонга қувғин бўласан ёки ишсиз қоласан.

Бадриддин Салимов деган врач бор. Бу одам Нукус шаҳар касалхонасининг бош враччи бўлиб турар эди. У ердан етмиш минг сўм ўғирлаб Тошкентга қочди. Шу пайтда Ҳалимов Тошкент шаҳар соғлиқни сақлаш бўлимининг мудури эди. Ҳалимов бу ўғрининг гўё жиноятларидан хабарсиз эдию министрликка бориб «Яхши кадр» деб мақтади. Тошкент шаҳар Тез ёрдам институтига директор қилиб тайинлади.

Салимов институтга қадам қўйиши билан қуту барака учиб кетди, яъни ёрдамчи хўжаликнинг ўн бир моли сўйилиб бозорда сотилди. Овқат учун берилган 110 литр ёғ, 30 минг сўмлик ашёлар таланди. Қилинмаган иш учун «22 минг сўм сарфланди», деб қалбаки ҳужжат билан пул олинди. Бу қулфбузарнинг институтга етказган зарари давлат ҳисоби билан 206 минг сўм бўлиб, илгариги 70 минг сўм билан 276 минг сўм бўлади. (Муҳтарам ўқувчилар, тез ёрдамга муҳтож бўлганингиз вақтида машина бормаган бўлса бунинг айбдорлари шу икки кишидир).

Институтда аҳвол шундай эди. Худди шу муддатда Тожи Ҳалимовнинг 45 минг сўмга Москвадан хусусий бозордан харид қилган «М-1» машинаси, Ҳалимов қўл остида ишлайдиган қандайдир ялоқхўр хуштавозе хўжалик ходимининг эпчиллиги натижасида очиқ вагонга ортилиб йўлда тантана билан келмоқда эди. Салимов билан шериклик даромад гараж қурмоққа кифоя қилгудек бўлиши учун Охунбобоев номидаги Ўрта медицина ўқув комбинати директорининг хўжалик ишлари бў-

йича ўринбосари лўтти Адҳам Исмоилов енг шимариб ўқув юртининг эҳтиёжлари учун сақланган заҳираларни Ҳалимовнинг уйига ташиди. Ўртаҳолли хизматчининг уйидек данғиллама гараж барпо бўлди. Иш очилиб қолди шекилли, Салимов ишдан бўшатилади. Ҳозир у Ҳалимовнинг ҳимояси остида Москвада «ўқимоқда».

10 Мирзоидов деган тагин биттаси Республика сил касаллари институтида ишлар эди. Институт хўжалигини найрангбознинг ҳамёнидек бўшатганидан кейин Ҳалимов дарров жонкуярлик қилдию, у ердан ишдан олиб шаҳарнинг энг йирик даволаш муассасаларидан бири — Тахтапулдаги 1-сон юқумли хасталиклар касалхонасига директор қилиб тайинланди.

20 Қасалхонадаги граждандар ногаҳон офатларнинг жабру жафоси устига яна икки офатга йўлиқдилар. Бири директор Мирзоидов, иккинчиси Ҳалимов эди. Булар касалхонанинг 120 минг сўмлик хўжалигини талон-торож қилдилар. Ҳатто совун деган нима бўлғай. Ўғирланган 300 совуннинг 100 таси Ҳалимовнинг уйига келди. Кунжара нима бўлғай, шуни ҳам сотиб едилар. Шўрлик беморларнинг парҳез овқатлари, доридармонлари, мебеллар, фанералари — буларку 120 минг сўм бўлар экан (давлат нархида), буларга ҳам қаноат қилмадилар. Сирдарё районидан мол олиб келиб, яширин қассобчилик ҳам қила бошладилар. Разиллик шунчалик бўлади-да! Аммо шу муддатда бу нотавон бечоралар инграб ётатурсин, Мирзоидов ўзига хон тахлит иморат солмоқда. Ҳалимовнинг уйига бўлса касалхонанинг қувурлари, ванналари кўчирилиб, уч хонали 30 мрамар ҳаммом қурилмоқда эди.

Ажаб дарвозаи катта қурилди яхши соатда...

40 Фалон ерда безгак чивини пайдо бўлибди, деган хабар эшитилиб қолса, ҳукуматимиз шунга шошилинич равишда аэропланларда дори-дармон, докторлар юборади. Юз минг сўмлаб сарф қилиб бўлса ҳам халқнинг бошидан шу офатни даф қилиш учун курашади. Аммо бу муттаҳамлар юқумли касаллар касалхонасининг ўрасидаги ахлатларни катта кўчага оқизиб, «Шу ўра янгидан қурилди», деб 40 минг сўмни гўё ўрадан топиб едилар.

Ҳалимовнинг иморатига Енғоқзордаги Ленин номли Болалар санаторийсидан уч дурадгор уч ой текинга ишлади.

Чумчуқ семирса ботмон келмас, деган мақол бор. Шунчалик данғиллама иморат, гараж, ҳаммом, енгил машина, иззат-обрў, отанг ким, демай келиб турган

даромадларга ўзига яраша савлат ҳам керак. Эшикка милиция қўйишининг иложи йўқ. Ҳеч бўлмаса битта қоровул турсин, турди ҳам... Шунинг учун шўринг қурғур Очил Содиқов деган мўйсафид кеча-кундуз бедор, Ҳалимовнинг қўраси ва оиласини қўриқламоқда. Тагин, Ҳалимов моюнасини тўлар экан, деб ўйламанг, йўқ, Очил ака моюнани ҳам, нон карточасини ҳам Медицина институтидан олади.

Юқорида оила, ахлоқ тўғрисида гапирдик. Ўзбекларда бир одам ҳаддан ошиб кетаверса, ахлоқсизлик қилса, «Буни бойлик қутуртирди», дейдилар. Йўқ, бу бойлик уники эмас, бу халқники. Аммо ахлоқсизлик ўзиники. Мабодо у Медицина институтини битирган бирикки қизларимизга таадди қилмоқчи бўлган бўлса ва бузуқ ахлоқи натижасида хотинбоз деган лақаб олган бўлса, бу албатта бизнинг социалистик ахлоққа хос эмас. Бу ўзиники — Ҳалимовники. Бизнинг оилаларимизни бузишга унинг ҳаққи йўқ. Тагин бу киши Медицина институтида дарс беради, деган овоза ҳам бор эмиш. Елфон. Дарс берган эмас, ведомостга қўл қўйиб пул олган, холос.

Чамаси Соғлиқни сақлаш министри ўртоқ Солиҳ Собиров ҳам ўз ишига бепарво шекилли. Наҳотки шунчалик катта министрликнинг тизгини Ҳалимовнинг қўлида бўлса?!

Бепарво, дейишга ҳақлимиз. Яқинда область ва шаҳар соғлиқни сақлаш бўлимлари бир фактдан ҳайрон қолдилар. Министрликда қуйи вазифада ишловчи қандайдир Герасименко деган хўжалик ходими (Ҳалимовнинг кадрларидан) ўзбошимчалик билан 1946 йил 29 октябрдаги 232-сонли буйруққа «Ўзбекистон ССР Соғлиқни сақлаш министри Герасименко» деб, қўл қўйиб юборди.

Қўлимиздаги фактлардан давлат ва халқ мулкани Ҳалимов ва шериклари томонидан юз минглаб ўзлаштиргани кўринмоқда. Чунончи, республика Рухий хасталиклар шифохонасининг директори С. Райский 173602 сўмни қонунсиз сарфлаб, 103252 сўмни ҳар кимларга бериб йўқ қилгани, Ленин номидаги Болалар санаторийсининг директори В. Степанянц 152 минг 300 сўмга бозор баҳосида озиқ-овқат сотиб олгани, 135 минг сўмни қонунсиз сарфлагани, санаторийнинг ёрдамчи хўжалигидан чиққан маҳсулотларни турли йўллар билан ўзлаштиргани ва ниҳоят Азимовга ўхшаган кишиларнинг ножўя ҳаракатлари Ҳалимовнинг

қаноти тагида ёпилиб келмоқда. Буларнинг ҳаммаси Ҳалимовнинг қўлтиқтаёқ кадрларидир.

Хўш, Тожи Ҳалимовнинг шу ҳаракатларидан Соғлиқни сақлаш министрлигининг коллегия аъзолари, биринчи навбатда министр ўртоқ Солиҳ Собировни, министрлик партия ташкилотини беҳабар деб бўлади-ми? Албатта йўқ!

10 Бутун гап шундаки, улар шу тўғрида берилган кўп сигналларга бепарволик ва беғамлик билан қараб келмоқдалар. Тожи Ҳалимовнинг ярамас ҳаракатлари ва хулқ-атвориға чек қўйиш учун уларда большевикларға хос жасорат ва қатъият етишмайди.

1947

МЕН НИМА ДЕЙМАНУ ҚУБИЗИМ НИМА ДЕЙДИ?

Ўзбек халқининг шу мақолиға монанд, тожик халқида ҳам: «Ҳофиз манаму биродарам мехонад», деган мақол бор.

20 Биз ҳам бир ҳофизнинг риёкор қилиқлари тўғрисида сўзлаб ўтмоқчимиз...

Бир куни туяқушдан сўрабдиларки:

— Қушмисан?

— Қушман,— дебди у.

— Бўлмаса, уч!

— Йўқ, мен туяман!— дебди.

— Ҳа, дуруст, юк ортамик,— дебдилар.

— Ия, мен қушман-ку!— дебди тағин. Гап шу йўсинда такрор бўлаверибди.

30 Ўқувчиларимиз, мавзудан четга чиққанимиз учун бизни кечирсинлар, биз бир ҳофиз ҳақида гапирмоқчи эдик. Хўш, бу киши ким? Шу шахсда бирор мафкуравий мустақиллик борми? Бу киши расмий ўринларда маъқул ашулалар айтгани билан тўю ҳашамда, гапу гаштакда, ўғри савдогарлар, аллоф, қассоб, чакана баззоз зиёфатида, хатна тўйларда, мавлуд ва маъракаларда: «Ул холиқи барчани жондин жудо қилур...», «Ўзингдан ўзга йўқдир қўл тутарга раҳнамо ё раб...», «Дегин доимо ё ҳаёт ан-наби» (келинг, ҳаммасини келтириб ўтирамикми!) каби ўта хурофий, хонақоҳий талқинлар билан халқнинг миясини ачитади.

40 Фараз қилайлик, у киши мусулмон. Беш вақт намазини канда қилмайди. Рамазонда ифторгача ароқ

ичмайди, қуръонга амал қилиб хотинни ҳам иккита қилиб олган.

Биз санаб ўтган унинг бу хислатлари совет граждани учун фазилат ҳисобланмайди-ку! Балли, худди шу фазилатсизлик тўғрисида гапирмоқчимиз-да!

Кишилиқ умрининг ҳар бир ёшига муносиб табиий одатлари бор. Чунончи, Турдиалибува остонани от қилиб миниб, хўрозқанд шимиб ўтирмайди. Тўрт яшар Анвар 43-қолипдаги ботинка кийишни орзу қилмайди. Арслонқул ота «Нега қош термадинг?» деб ўттиз саккиз йиллик умр ўртоғи Анзират холадан кўнгилсиз бўлмайди. Яъни ҳар ким ўз ёшига, бастига муносиб қилиққа эга бўлгани дуруст, демоқчимиз. Яшаб турган замонанг, давлатинг, жамоатчилик ва халқнинг вақти, тузуми ва амри, урф-одати, умид ва истиқболи билан бир ўлчовда яшамоқ сенинг бурчинг. 10

Бу ҳофизнинг қилиқлари замонага ҳам, давлат тузумимизга ҳам, халқимизнинг урф-одати ва ахлоқига ҳам ҳеч тўғри келмайди.

Урта ёшдан ўтиб қарилиқ домонасига етган бу кишининг хулқи ва хатти-ҳаракатидаги қусурларнинг қайси бирини айтиб берайлик... 20

«Раис ака, ўнтагина харига муҳтож бўлиб қолдик. «Ушшоқ» айтиб берарман».

«Мудир ука, тўйингизда «Баёт»ни қотирамиз, ўн мингтагина гишт етмай турибди-да...»

«Қанча «Чоргоҳ» бўлса сиздан ўргилсин, бўёқ билан миҳни эплаб юборсангиз бўлгани...»

«Тўйингизда хизматдамиз, оға, ойнанинг бир эвини қиласиз-да». 30

Қўйинг-чи, хотин, бола-чақаси ва невараси яшаб турган Марғилондаги танобий ҳовлисини шу тахлитда қаққайтирди. Бир оёғи Тошкентда, бир оёғи Марғилонда, яна бир бошпанага эҳтиёж сезилиб қолди. Нима қилса бўлади? Тўй-ҳашам ҳар куни бўлавермасаки, умрини зиёфатда ўтказса... «Ҳаёт ан-наби» билан «Ё раб камол»лар жонига оро кирди шекилли, Октябрь районидаги Калинин маҳалласида уй солди. Жой-ку бўлди, қариган чоғида «иссиқ-совуқдан ким хабар олиб туради» энди? Совчи қўйиб ёшгина хотинга ҳам уйланиб олди. 40

У бешта ҳовли қурса ҳам биров қаршилиқ қилмоқчи эмас. Гап, халқ ўртасида куйланган бизнинг мафкурага ёт майллардаги ашулаларда, тўйларнинг тўрида айтилган беодоб аскияларда, шуларнинг эвазига отарларда беҳаёлик билан йиғилган пулларда, хотин-қиз-

ларга берилган ҳурликни менсимаслигида, хулласи калом, унинг виждон эрки ҳуқуқини сунистеъмом қилишида.

Конституциямизда берилган виждон эрки ҳуқуқи ҳар бир гражданнинг ўзига хос эканини юқорида зикр қилганимиз Амирхон Тўрахонов ва унинг гумашталари қачонгача фаҳмлагиси келмайди? Мусулмонмисан — ўзинг бўлақол! Аммо шу хулқинг ва эътиқодингни бошқа гражданларга тарғиб ва ташвиқ қилишга сенда ҳақ 10 йўқ эканлигини бўркингда билиб қўй!

Қачонгача халқ сенинг хурофий талқиндаги ашуларинг ва беодоб пайравдаги аскияларингни эшитади дейсан! Сийлаган халқ ғазаб қилишни ҳам билади.

1948

МАРД МАЙДОНГА ЧИҚСИН

Бир неча йилдирки пахта плани бажарилмайди. Ҳар йилнинг яхши-ёмонлиги бўлганидек, ҳар йилги узримиз, важ-карсонимиз ҳам ўзига-ўзгача. Бир йил кўклам кеч келди, десак, иккинчи йил, куз эрта тушди, деймиз. 20 Бир йил, намгарчилик бўлмади, десак, янаги йил, ёғингарчилик кўп бўлди, деймиз. Оши бузилган хотин «Гуруч эгри экан», деб баҳона қилгандек, умрёмиз узок, йиллар кўп, баҳоналар беҳисоб...

Агар ундай бўлганда — бундай бўларди... Магарам ана шундай бўлганда — мана бундай бўларди... Аттанг, аттанг, қишки чиллада қизил қор ёғмади... Хулоса қилганда:

Агарни магарга куёв қилсалар,
Туғилгай бир ўғил, оти — кошки,—

30 деган сийқа эски байту ғазал.

Ўзбекистонимизда йилдан-йил пахта планини ошириб бажараётган кучли, азамат районлар, бу районларда номини тилга олганда кўнгил яйраб кетадиган эътиборли колхозлар, совхозлар бўлганидай, бу хўжаликларда меҳнат қилувчи саноксиз ҳурматли меҳнаткашлар: пахтакорлар, звено бошлиқлари, бригадирлар, колхоз раислари, МТС ишчилари ва директорлари ҳам бор. Шулар қатори сараги саракка, пучаги пучакка ажратилгандай, ғалвирдан ўтиб кетадиган, мағзи пуч дувараклари ҳам бор. Бир неча йиллар давомида планини бажаролмай турли-турли баҳоналар пардасида жон сақлаб келаётган районлар ҳам бор. Чунончи:

Фарғона областида Водил райони, Наманганда Косонсой, Норин районлари, Андижонда Ворошилов, Бўз районлари, Самарқандда Булунгур райони, Қорақалпоғистонда Қораўзак, Қўнғирот районлари, Тошкент областида Пискент райони шулар жумласидандир. Шу районлардан биттасини, масалан, Пискент районини кўздан кечириб кўрайлик-чи, баҳоналар чакалагидан нима ҳодисалар бизга аён бўлар экан?

Пискент райони 4 йилдан буён пахта планини бажармайди. Бунга ҳамма деярли навбатдаги табиат ҳодисаларидек қарайди. Районнинг ўзидаги ва областдаги баъзи бир раҳбар ходимларимиз бу ҳолатга шунчалик кўниқиб қолишганки, «Пискент бу йил ҳам планини бажармайди», дейиша: «Янги гап эмас», деб кулишади. Илгари мен ҳам шулардан бири эдим. Ҳар йилги пахта терим вақтидаги кундалик ахборотда Пискент районини энг кейинда кўра бериб, кўзим пишиб кетган. «Бажара олмайди», дея қўярдим. Аммо чинини айтганда, Пискентдагиларга ич-ичимдан ачинардим. «Планини кучига қараб берилса бўлмасмикан?», деб қойинар эдим. Ё бўлмаса: «Районда ишчи кучи оздир, ери ориқдир, суви камдир, қурултой минбарининг хўрози бўлган район раҳбарлари эндиликда ҳижолатдир. Ҳей шўрликлар», деб афсус қилардим.

Пискент районининг шунча йиллардан буён ўз мажбуриятларини бажармай келишига кўниқиш, бу ахир, фактларга нисбатан муросасозлик бўлади-ку. Масалан: «Йирик районлар ошиғи билан бажариб берса бас, катта қозонга тушганда Пискентнинг гуноҳи ювилиб кетади», ё бўлмаса: «Ҳа, нима қиларди. Пискент берадиган пахта республикамизнинг умумий планига нисбатан арзимайдиган ҳисса, усиз ҳам бажарилиб кетади», каби ножўя мулоҳазалар, ўз-ўзини алдаш тасаллиси бўлади. Муғамбирларга, халқ ишидан бўйин товлайдиганларга ён беришлик бўлади.

Бир районда эмас, бир колхозда, ҳатто битта кичик звенода ҳам план бажарилмай қолиши умумий ишларимизга билиб туриб урилган зарбадир. «Жимжилоққа хасмол чиқса бош оғримай қолмайди», дейдилар. Тошкент областидаги бир неча раҳбар ўртоқлар бу ҳақиқатни ниҳоят энди тушунишлари ва йил — ўн икки ой ёзма тадбирлар ижод қилиб Пискент қолоқларининг қўлтиғига ҳадеб сув пуркайвермасликлари керак.

Яқинда бир неча ўртоқлар билан пискентлик «урра» қурбонларининг ҳолидан хабар олиш, бу кунги ҳақиқий аҳвол билан танишмоқ учун чиқиб бордик. Пискент

райони Тошкент областининг кўркам районларидан биридир. Ҳавоси иссиқ ва фором. Ери тўқ—бўлиқ, суви тоза, мўл, одамлари дуркун ва саломат. Демак, пахтадан нормал ҳосил етиштириб олишга бутун куч ва имкониятлари муҳайё. Пискентликлар тўғрисида ҳалигача қилинган куюнчаклик, раҳмдиллик тамоман ўринсиз... Жонни койитиб, «Ҳей шўрликлар», дейилмаса ҳам бўлади. Чунки бу ердаги бир неча тўнғбўйинлар бизнинг сурунка йиллар давомида кўрсатиб келган «оталарча» мулойим муомалаларимизга шунчалик умид боғлаб қўйганларки, кундалик иш, касб-корлари бўлган пахтачилик тамоман ёдларидан чиққан. Томошага боққан лайлақдай парвозларини ҳам унутганлар.

Дўст хаёлида кўнгилини ўртама, эй содда дил,
Шамъи тўртта, шўрва пишган, дўппилар
қайтоқидур...

Пискентда кўрган-кечирганларимизни мен бир чеккадан кичик-кичик фактлар воситаси билан айтиб берай, сиз қулоқ солинг. Йирик хулосани охирида чиқарамиз. Чунки Пискентда кўрганимиз бу аянч аҳволлар биргина Пискентга хос бўлмай, юқорида айтганимдай, Ўзбекистоннинг олис-яқин кўп районларига ҳам хосдир.

ОҚАРИБ ҚЎРИНАР БИР МАТРАБ

Пискентга тонг ғира-ширасида кириб бордик. Мақсадимиз бирон ўртоқни гафлатда босиш бўлмагани учун канал ошиб далага бурила қолдик. Салқин дала йўлларининг вазмин чангини кўтари ботлиқ-яёв, жулқопларни эшакларга ёйма қилиб ўнгариб бозорчилар келар эди. Эшак жонивор жуда ҳалол ҳайвон. У билан айниқса шу кунларда колхоз далаларига ўғит ташиша ҳам бўлади. Томорқада битган бодринг, пиёзни бозорга элтса ҳам бўлади...

Бир қўлда қовоқда ўн-ўн беш чоғли тухум, бир қўлида халачўпли яғриндор йигит, район бозори томон бўлса керак, кетиб борар эди.

— Йўл бўлсин, ука?— дедик.

— Олгали,— деди у.

— Қаердан бўласиз?

40 — Шу ердан, «Илғор» деган колхоздан,— яна эҳтиёт шарти учун бўлса керак,— далада ҳам иш йўқ,— деб қўшиб қўйди.

Йўл юрдик, йўл юрсак ҳам мул юрдик, аммо шу турна қатор чорбозорчиларни ҳисобга олмаганда колхоз иши билан банд бир кишини учратмадик. Йўл деган нарса йўл ўтган ер атрофидаги кишиларнинг маданий савияларидан хабар берувчи воситаларнинг бири ҳисобланади. Бизлар ҳамisha йўлсизлик билан курашиб келдик. Ҳай-ҳай, бу йўлларни айтинг. Ёғ тушса ялагундай асфальт кўчалар! Уйчи, Тошлоқ, Янгийўл районларининг ойнабанд, озода, сўлим кўчалари машинага ҳам, йўловчига ҳам заррача озор етказмайди. 10
Юрган сари юргинг келади. Шу йўл тугаб қолмаса экан, дейсан. Икки томони хиёбон, мирзатераклар сарвқоматларини дадил тутиб, ошиқ-маъшуқлар бошига соя солади. Икки томон гуллар, колхозчиларнинг янги типдаги оппоқ-оппоқ кўркам уйлари, биратўла кўчиб келиб, шу ерлик бўлиб қолгинг келади.

Аммо Пискент район «Илғор» колхозининг йўллари-чи? Бурган, янтоқ ўсиб ётган қинғир-қийшиқ, баланд-паст, белгача тупроқли, ўйдим-чуқурликдан иборат эди. Ана шу йўлнинг ёқасидан бошлаб узала кетган, туянинг тўшидек тап-тақир ер гўё пахтазор эди. 20
Пахтазор, бир экиб кўкартириб олгандан бери теша тегмай, сув тегмай, қаримсиқ бети тарс ёрилиб қазнаб ётибди. Онда-сонда бир қарич келмайдиган жинқарча ғўзалар чанг тагида турли-туман ўтлар орасида истаган ҳашаротга ем бўлиб ётибди. Бу қайси қарта, қайси бригадининг, қайси звенонинг ери — сўраб билгани, кун тиғ уриб қолишига қарамай, бирор тирик жон йўқ эди. Пахтазорнинг этагига туташиб ётган ерга йўнғичқа 30
экилгану ҳалигача ўрилмаган. Биздан анча олисда, йўнғичқа ўртасида бир қора кўринди. Боши устида кетмон нусха алланима. Биз бирор якка ботир — сувчи, деб ўйлаган эдик. Яқинлашганда маълум бўлдики, матраб кўтарган мубталолардан бири экан. Олдида шалпанг қулоқ ола този дикиллаб турар эди. Кўрсанг кўзинг тўйгудек барваста, қуёш кўрасида тобланган йигитлардан. Юрагининг ургани алайно-ошкор билиниб турибди. Салом ҳам айтгани йўқ, алик ҳам олгани йўқ. Қўлини ёқасидан тикиб қўлтиғини пайпаслаб 40
жавраб кетди:

— Битта бўлса биракайини урдим. Раис кўрса, ҳойнаҳой, ёпишади, бериб бўлибман.

У муштумидаги бир сиқим парни бизга намойиш қилар эди. Мен ҳам унча-бунча бедана танийман. Бир чўқишда қочадиган шаллақи, номард жўжа. Тўрга солганда ҳам доннинг заволи, ялқов салмоқ чиқади... Айт-

ганча, ҳали шу йигитни мақтаганимда, «юрагининг ургани алайно-ошкор билиниб турибди», деган эдим. Кечирасизлар, бу юрак эмас, қўлтиғидаги ёввойи бедана экан...

— Ука, шу колхозданмисиз?

— Ҳовва.

— Раисингиз ким?

— Уртоқ Акбаров.

10 МТС директори ҳам бўлиб юрган собиқ Акбаровми?

— Уша киши.

Раис таниш экан-ку, қониқиб сўзлашармиз, деган умид билан йўлимизда давом этдик. Бир қизча бизни тўхтатди.

— Амаки, ҳой амаки, у ёқда йўл йўқ. Машинангиз ботиб қолади.

— Нега, қизим?

20 Райондан келганлар пахтани оёқ ости қилиб юрмасин, деб, бригадир Хусанов амаким йўлга сув бостириб юборганлар...

Ана холос:

Дарёларнинг ул юзида уйларингиз,

Оқаришиб кўринади бўйларингиз,

Дарё тошқин, сувлар тўлқин — ўтолмайман,—

дегани шу бўлади-да.

ХУРОЗДАН ҲАМ ҚАДРСИЗ БУЛГАН ҚУИЛАР

30 Демак, раис танишимиз экан. Сизни таништирак зарар қилмайди. Ёдингизда бўлса керак, бу раис ўзоғи йилги кўклам слётида район пахтакорлари олдида минбарга чиқиб:

— Агар бу йил мен раис бўлган колхоз пахта планини бажармаса менга Пискентнинг суви ҳаром бўлсин. Мен, яъни биз планни орттириб бажарамиз,— деб қасам ичган эди.

Уша йили план бажарилмади, бултур ҳам бажарилмади. Бажариш у ёқда турсин, Акбаров арқон товлайдиганларнинг шогирдига ўхшаб орқага кетди, яъни колхозда умумий ҳосилни икки ярим центнердан пастга тушириб юборди.

40 Билмадик. Акбаров шундан буён Пискентнинг сувини ичяптими, йўқми ёки ташнализини нарзан, пиво, қимиз дегандай бошқа ҳўл муюмлар билан қондириб юрибдими, қасам деган нарса ичаверган билан ташна-

ликни қондирмайди. Акбаров район миқёсидаги кўзга кўринган актив кадрлардан ҳисобланади. У бир неча йиллар район исполкомида раис, МТС директори бўлиб ишлаган. Анчагина йилдан буён шу колхозда раислик қилади. Аммо ўзининг иқрорича ҳам, бошқаларнинг уқтиришича ҳам шу йигирма йиллик «актив раҳбарлик постида» ирими учун бирор мартаба бўлсин — «фалон план бажарилди» деган бирор қувончли рапортга қўл қўйган эмас. Қаерга бормасин ўпирилишдан чиқмайди. Умри бўйи тилёғламалик билан давлатни ва колхоз жамоатчилигини алдаб келади. 10

Колхоз 900 гектар ерга пахта экади. Ер яхши, сув мўл, ўғит сероб, машиналар тайёр, куч етарли. Мана шу мукамал имкониятларга қарамай, бирор йил план тўлган эмас. Бу йил эса аҳвол ҳар йилгидан оғир. 200 гектар ерни ёппасига ёввойи ўт босиб ётибди. Онда-сондаги ғўзаларнинг бўйи паст, шохламаган, шонаси йўқ ҳисобида. Ҳамма ерлар деярли ўз вақтида суғорилмаган, қақраб ётибди. Июль ойи ҳосил тўплаш ойи экани бу ердагиларнинг етти ухлаб ёдига ҳам тушган эмас. 20

Биз ахир Тошкент областида бўлсин, Фарғона, Андижон областларида бўлсин, кўп колхозларни кўрган, пахта далаларини оралаганмиз. Осмон ерга тушгандай ям-яшил пахтазорда ғўзалар белга уриб ётади. Кўм-кўк япроқларида ҳаёт барқ уриб туради. Томирларида қон юргани билингудай. Кўзу дил қувонадиган яшил квадратларнинг ҳар тупида ўн-ўн беш гулу ғунча, олти-еттита шона. «Кўлинг дард кўрмасин, меҳнатнинг зое кетмасин, уйингга буғдой тўлсин, дўстим пахтакор», деб юборинг келади. Бу ердачи? Ҳалиги аҳвол. 30

Албатта, катта бир дастгоҳнинг бутун жавобгарлигини, муваффақият ва камчилигини бир кишининг зиммасига юклаб қўйиш мумкин эмас, лекин айрим кишиларнинг ташкилотчилик ролларини ҳам камситиб бўлмайди. Акбаров эса раҳбар кишиларга хос фазилатлардан тамоман маҳрум киши. Ахир Акбаровда ташкилотчилик қобилияти бўлганда эди, ҳар куни қанчадан-қанча колхозчилар ишга чиқмай қолармидилар? Бу бекорчиларнинг бир қисми савдогарчилик қилади. 40 Улар Ўрта Чирчиқ, Қуйи Чирчиқ ва бошқа шоликорли районлардан арзон гуруч харид қилиб, Ленинобод область шаҳар ва районларига, у ердан ўрик, майиз сингари меваларни харид қилиб, Тошкент бозорига олиб келиб сотадилар. Бир қисми эса ўз томорқа ерларини муқаддас санаб меҳнат қиладилар. Бутун вақтлари шу

ерга банд. Акбаров шуларни билмайди дейсизми? Би-
лади. Кўриб-кўрмасликка олади, муросасозлик қилади.
Қишлоқ кексалари: «Акбаров ҳамма балони билади,
ўйи-бўйи қув одам, бурганинг кўзини кўрган, қўйнидан
тўкилса қўнжига, деб индамайди», дея илжайишади.
Айтишларига қараганда, колхоз партия ташкилотининг
секретари ўртоқ Аҳмадқуловнинг иши раисга гу-
машталиқдан нарига ўтмас эмиш.

10 Акбаров балки пахтачилик ишига шундай қарар,
колхознинг бошқа хўжалик тармоқларига — ўзига ман-
фаати улгуржироқ етадиган тармоқларга бир оз бўлса
ҳам куйиниб қарар, «раҳбарлик» қилар?— деб ўйлай
кўрманг.

20 Бунинг учун колхоз чорвачилигини олсак кифоя.
Қўйлар қандай боқилади, қандай кўпайтирилади, пар-
тия ва ҳукуматимизнинг чорвачилик тўғрисида чиқар-
ган бир қатор қарорлари қандай амалга оширилмоқ-
да? Бу саволларнинг барисига кичкинагина бир факт
жавоб бўлади. Акбаров гўшт юзасидан давлат мажбу-
риятини тўлаш ниятида 480 бош қўйни 5 килограмдан
ҳисоблаб топшириб юборди. Ҳар битта қўй 5 кило-
дан-а, яхши боқилган хўроз бу қўйлардан қадрлироқ
туради-ку! Бу қўйлар ахир колхоз мулки-ку!

Тўқайга ўт кетибдур, гулханни қил, томошо,
Қамиш сибизғанг омон, шунинг ўзи кифоя...

30 Бу колхозлардагина эмас, бутун районда ҳам ири-
мига, гўё «Қарор бажарилди!» учун маккажўхори экил-
ган. Жўхориларга қилинаётган парвариш, беш килоли
қўйларнинг аҳволидан маълум. Билмадим, бу ердаги-
лар силосни нимадан ғамлар экан, бурган билан ғу-
май, шўра ўриб бостирадиларми? Бу ҳам ёмон бўл-
майди.

40 Не қилса биз шаҳар халқи, бошқа касбдаги киши-
лармиз. Пахтачилик ҳунаридан оз маълумотга эгамиз.
Аммо, биз мансуб бўлган ўзбек халқи пахтакор халқ,
ота-боболаримиз пахтакор ўтган. Пахтанинг нонини еб
суягимиз қотган. Пахтадан туз ичганмиз. Туз ичган
тузликқа тупуриб бўлмайди. Бу колхознинг аҳволини
кўриб бағримиз ўртаниб кетди. Балки биз бу аҳвол-
даги бирор ҳикматдан беҳабардирмиз, балки раис ака
бизга тушунтириб берар, ғазабимизнинг попилтириғи-
ни пасайтириб, кўнглимизга тасалли солар, деган умид-
да, раис Акбаровнинг уйига бориб, эшигини тақиллат-
дик. У ҳали ёзнинг ноз уйқусидан турмаган экан. Биз

келганни билиб, тура солибдию қўрғоннинг томорқа томонидаги эшигидан чиқиб кетибди. Биз шунга ҳам қувондик. Чунки, Акбаровда инсоф, виждон деган оддий одамдаги расмана хислатлар йўқолган бўлса ҳам, ҳайтовур, уят ҳиссининг излари қолган экан. Уялмаса қочармиди?

Хўп бўлди, гул юзингни ойинадан яшурдинг,
Сенда тариқча қолган шарму ҳаё муборак!

УЧ ҚИЗ ҲИҚОЯСИ

Кўпинча радиомиз темир кекиртагини йиртиб, ал- 10
лақайси ёзувчининг дала шийпонидан ёзган очеркини эшиттиради:

«Колхознинг фалон бригадасида янгигина солинган, ҳали наққошлар чизган манзараларнинг бўёғи ҳам қотмаган дала шийпони. Майин эсган шабада муздек сув оқаётган лиммо-лим ариқ лабидаги райхон, жамбилларнинг атир ҳидларини тарқатмоқда. Бригада қозонида ҳар қандай кишининг иштаҳасини келтириб помидор, укроп, картошка солинган биқин гўштли хушбўй шўрва қайнамоқда. Шийпондаги ялтироқ стол, 20
стуллар, янгигина дазмолланган қоғоздай дастурхон устида колхоз боғининг янги пишган мевалари, ҳозиргина тандирдан узилган сачратма холли иссиқ нонлар. Колхознинг соҳибкор пахтакорларидан Мамарасул ота қордай оппоқ соқолларини муборак қўллари билан силаб: «Қизим Раъно, ишлаган кишига ҳордиқ ярашади, қани ўша «Уфори»ни бир чалиб юбор. Анорхон ўйнасин», деди.

Раъно момикдай қўллари билан дуторнинг ипак торларини майин черта бошлади. Анорхон какликдай 30
йўрғалаб кетди.

Шу топда икки қўлида икки пўлкандай болани кўтариб, ясли мураббийси Шафоат амма кириб қолди. Бу нуроний кампир кекса энагаларга хос меҳрибонлик ва шафқат билан: «Гулсимбибиш болам, бу паҳлавонни эмизиб беринг, соғиниб қолди», деди. Гулсимбибиш билан Саодатхон болаларни эркалаб қўлга олдилар. Эмиза туриб:

Ўйнаймано, ўйнайман...

Яйраймано, яйрайман,—

40

деган шўх куйни алла қилиб айтдилар. Булар фалон колхознинг фалон бригадасининг аъзолари, ҳозир туш-

ки дам олишда дала шийпонида истироҳат қилмоқдалар...»

Тўғри, мен бундай шийпонларнинг кўпида меҳмон бўлганман. Кўп нон синдириб, кўп чой ичганман. Шеърлар ўқиганман, ҳикоялар эшитганман. Тўйларда ўйнаганман, базмларда куйлаганман. Аммо худди шу топда бундай чучмал гапларни ўқишдан ҳам, эшитишдан ҳам зерикаман. Чунки мен ҳозир Пискент районининг Жданов номли колхозидаман. Бу колхоз 1175 гектар ерга пахта экади. Ўнлаб бригада, элликлаб звенога эга. Аммо бирорта бригаданинг юқорида зикр қилингандай шийпони йўқ. Бу йилги мавсумда ҳали далада бирорта қора қозон биқ этиб қайнаганча йўқ. Бир қумфоннинг тагида ўт кўрингани йўқ.

Биз колхознинг 12-бригадасида бўлдик. Бригададаги 70 та аъзодан фақат 14 та қиз тарқоқ ҳолда ишлаб турар эди.

Райкомнинг биринчи секретари ўртоқ Ҳотамовнинг сўзига қараганда, бу колхоз қолақ колхозлардан бири экан. Узр айтмасалар ҳам кўриб турар эдик. Олдинги колхоздан бу ернинг фарқи шунда эдики, ғўзалар яна чанқоқроқ, қоқ кесаклар йирикроқ, ғумай ўтлар бўйдорроқ, ўргимчаккана аланганинг тилидай ғўзалар япрогини куйдириб, қовжиратиб борар эди. Айтганча, ҳамма ерда деярли культивация жуда сифатсиз қилинган, саёзгина хат чизиб, катта кесаклар кўчирилиб, кўчатларнинг илдизини очиб кетаверган. Мен бир ишга ҳайронман: нима учун ҳар йили тракторчиларнинг планлари 100, 103 бажарилган қилиб кўрсатилади-ю, колхоз плани 60—70 да қолади? Бунга балки МТС директори жавоб берар. Ана шу манзара ўртасида, ғумай чопиб, ер юмшатиб юрган учта меҳнаткаш қиз билан суҳбатлашдик. «Ҳорма-бор бўл»дан кейин булар шу бригададаги биринчи звено қизлари эканини билиб олдик.

— Хўш, қизлар, қолганлар қаерда, эркаклар, ҳойнаҳой, оғир ишларда банддир?— деган саволга, исми ўзига ярашиқ, лоладай хандон Ҳузрул жавоб берди:

— Қолган ўн бир қиз нариги тахта ерда, бригадамиз Ҳасан Алиевни тўрт кундан буён кўрмаганимиз учун қолган эркаклардан хабаримиз йўқ. Ҳойнаҳой, сувда бўлсалар керак.

— Сувда бўлсалар, нега ерда нам йўқ?

— Эркаклар сувга уриб кетишган, дедим-ку.

— Звено бошлиғи қани?

— Раҳим акамни айтяписизми? Ростдан-а... Соғиниб қолдик,— деди-да, ўртоқларига қараб кулиб қўйди.— Доктор, офтобга чиқма, деб қоғоз бергандир, анчадан буён кўрмаймиз.

— Кўкламдан буён қанча меҳнат куни ишладингиз?

— Биз билмаймиз, табелчи билади.

Бу вақт сўзга Аноргул аралашди:

— Амаки, газетчимисиз, мунча суриштирасиз, райондан кўплаб келиб суриштиришади, ишдан қўйишадияю, натижаси йўқ. Бўлмаса бизда ҳам анча ҳасрат бор... 10

— Айтаверинг, биз газетаданмиз, ёзган нарсамизни «Муштум» ҳам босаверади.

— Бўлмаса эшитинг,— деди учта қиз бирдан.— Аввало шуки: раисимиз Эргаш Тошмуҳаммедов ойда-йилда бир кўриниб турсин. Бизни ҳам мажлисга чақирсин. Гап сўрасин. Эрта-кеч пахта ичида бўлганимиз учун пахтанинг камчилигини эркаклардан кўра биз яхшироқ биламиз. Биз далада шипшийдам бостирмада ётиб қолиб, тонг ёришар-ёришмас ишга тушамиз. Ис-20 сиқ овқат тугул қайнаган сув ҳам йўқ. Эрта билан нонни совуқ сувга бўктириб еймиз. Биз неча йилдан буён кино-театрга эмас, ҳатто район марказига ҳам тушган эмасмиз. Шунча-шунча келатурган газета, журналлар идорадан ўтиб бизнинг қўлимизга тегмайди. Ёки бирор киши келиб бизга ўқиб бермайди. Ахир бизлар ёшлармиз, ўйнагимиз, кулгимиз келади... Иннайке-йин десангиз, колхозимизнинг қарағайдай-қарағайдай нор йигитлари, эркаклари ҳам унча-мунча ишга чиқишса бўлмайдими? Ана шуларни ёзинг, амаки! 30

— Хўп, қизлар, ёзамиз.

Мана ёзаётирмиз, колхозларимизнинг гулдай-гулдай анор қизлари, ҳар бирининг жамолига шоирлар шеър, ҳар бирининг камолига олимлар китоб ёзадиган барно қиз-жувонлар, сизнинг шу фидокорлик меҳнатингизни куйламай нимани куйлар эдик! Сизни шу, ўз Ватанингиз, ўз пахта ерингизга бўлган астойдил ишқингизни ёзмай, нимани ҳам ёзар эдик. Табиат ҳар нарсани жуфт яратган. Қошки эди, сизнинг шу кўркам сафларингизда жуфт-жуфт бўлиб эркаклар, сизни сева-40 ман, деб ваъда берган йигитлар бўлса эди, бахтиёр далаларимизнинг ҳуснига ҳусн қўшилиб, меҳнатлар унумлироқ, куйлар янгроқ чиқар эди. Социалистик далаларимизнинг арслонлари бўлмоғи лозим бўлган эркакларимизнинг мунчалик сояпарвар, танпараст, даққи бўлиб қолганликлари шу ғазабли аччиқ сатрларни

ёшишга бизни мажбур қилмоқда. Ёзганимизни юз-юз минг газетхон, муштумхонлар ўқийди, ўқимаганларга эшиттиради, бу овоза ўзбек пахтакорларининг барчасига доврўқ бўлади, деб ишонамиз. Шулар қатори оналари, сингиллари, қизлари, хотинлари пахта дала-сида меҳнатда, ўзлари эса соя-салқин ерларда шўрва шопириб, дўппи қайтоқи, истироҳатда бўлган орсиз кишилар ҳам буни ўқийдилар, эшитадилар. Агар шундан кейин ҳам ўринларидан озод туриб, барларини 10 ўткинчи йўлнинг гард-ғуборидан қоқиб, ўз қадрдон далаларига юз ўгирмасалар, сўз бойлигимизнинг энг қалтис луғатлари уларнинг шаънига айтилади. 1915—1916 йилларда чиққан «Лайлининг томига чиқсам...» деб бошланатурган яллани:

Қизлари ўз меҳнатини гул дебон савфо қилур,
Эрлари номардлик бозорида ғавфо қилур,—

деб ўзгартиришга тўғри келади.

Ўзбекистонимизнинг ўз меҳнатини қадр қилувчи азамат пахтакорлари бу йил республикамиз шон-ша-20 раф иши бўлган пахта планини ошиғи билан албатта бажарадилар! Утган йили Урта Осиё республикалари илғор пахтакорларининг Тошкентда ўтган кенгашида берган ваъдамиз — ваъда! План бажарилади!

Аммо юқорида баён қилганимиз аҳволларни ўқиб, мулоҳаза қилиб: «Пискентда ёппасига аҳвол шундай-микан? Демак, бу йил ҳам планини бажаролмас экан-да», деган хулоса чиқазилмасин. Пискент ўз планини бу йил албатта бажаради, бажариши шарт! Пискентга нисбатан шунча йиллар мобайнида қилиб келинган 30 раҳмдиллик кифоя. Пискент колхозларининг айрим раҳбарлари бу йилги «огоҳлантирилсин»ларга орқа қилмасинлар, хомтама бўлмасинлар. Чунки уларнинг шарафли ишимизга нисбатан мунчалик масъулиятсизликлари Ўзбекистоннинг барча пахтакорларини ғазаблантиради. Улар пискентликларнинг кун-кунлик, соат-соатлик меҳнатларини контрол қилиб турадилар.

Вақт ғанимат. Долзарб пайт келди. Шу қимматли кунларнинг ҳар соати, ҳар минутидан унумли фойдаланиб, чўкиб қолган ғўзаларимизни етук ғўзаларга 40 етказиб олайлик. Июль ойининг баракали кунларида мўл ҳосил тўплайлик.

Ҳозирги шиоримиз битта:

Мард майдонга чиқсин!
Ғолиблик байроғин юксак сақлашга,

Мардлар бел тутишган майдон ушбудир.
Ватаннинг бурчини ҳалол оқлашга
Меҳнат шараф бўлган даврон ушбудир.

1955

УРТОҚ СУЛИМОВ НОМИГА ҚУЙИЛГАН ҚУҚОНАРАВА

Ҳай-ҳай, омон бўл, Бешариқ,
Ҳар беш қадамда ўн ариқ,
Қўқонга йўл топмай аниқ,
Шофер бари ҳайрон экан.

10

Унг қўл томон — Рапқон эди,
Минг жин кўча қопқон эди,
Уйдим-чуқур гумдон эди,
Эл барча саргардон экан.

Бу сатрларни ўқиб, бундан олтмиш беш-етмиш йиллар илгари қўқонлик улуғ шоиримиз Муқимийнинг «Саёҳатнома»си ёдингизга тушуви мумкин. Йўқ, бу шеър ушбу — 1956 йилнинг аввалбаҳоридан тортиб, ҳозирги кунларигача ҳар куни озгина-озгинадан ижод қилинган сатрлардир. 20

Сатрларнинг оху фиғондан иборат оташинлигидан кўриниб турибдики, бу сатрларни ижод қилган шоир шу йил мобайнида бир неча бор Тошкентдан келиб, Бешариқ орқали Қўқонга ўтмоқчи бўлган ёки Қўқон орқали Бешариқни босиб, Тошкентга ўтмоқчи бўлган, мақсадига ета олмаган, бир-иккита машинани синдириб, орқасига қайтган мусофир бечора...

Мабодо сиз Бешариқдан Қўқонга ўтмоқчи бўлсангиз, ҳамма катта кўприклар бузуқ, кичик сўқмоқ йўллар, колхоз ерларини кесиб ўтган кўчалар эса кўприксиз, ариқларнинг тошқинидан хароб ва ўтиб бўлмас даражада ботқоқ ёки белбоғ бўйи тупроқдан иборат. 30

Баъзи катта ариқлардаги нимжон ёғочлар, бетартиб шох-шаббалардан ясалган кўприклар эса оғир ва енгил машиналарни кўтаришдан ожиз! Айниқса, кечки пайтларда бу йўллардан юриш фақатгина машинанинг эмас, қатновчиларнинг ҳам омон-эсонлигига хатарли.

Чунончи, Горский йўлидаги катта кўприк баҳорги тошқиндан буён тузатилган эмас. Қудаш орқали бирор кўприк, сўқмоқ йўл билан ўтиш маҳол. Найманча орқали ўтадиган суғурилган пайпоқ ипдек чигал йўллар- 40

Хўш, Горский, Киров, Қудашли пахтакорлар қайси йўлдан бу манзилларга кела оладилар?

Сайил ҳам ўтар, йил бўйи меҳнатимизнинг чўнг ҳосили — олтин пахтамизни йиғиб-териб давлатга топшириш кунлари бошланади. Энди бу ёғи қанақа бўлади? Бу саволларга жавоб беришдан мен ожизман. Шунинг учун ўртоқлар билан маслаҳатлашиб битта соябонли гумбир Қўқон аравага жийрон тўриқни қўшиб, Фарғона шаҳар 1-Марғилон кўчасидаги облдоротдел бошлиғи ўртоқ Сулимовга юбормоқчиман. Билмадим, 10 бу арава 1-Марғилон кўчасидай хароб кўчадан юра олиб, Сулимов ҳузурига ета олармикан? Ҳар ҳолда, у киши шояд шул аравага ўтириб сафарга чиқсалар, сайилчиларга йўл кўрсатиб турсалар. Шунисини ҳам айтиш керакки, бу юборилган арава ўртоқ Сулимов номига биздан умрбод ёдгорлик бўлиб қолур.

1955

ТУНУКА ВА ШЕЪР

Дўстим Камолхонга!

Хатингни олдим. «Ёз бўйи болалар билан лой те- 20 пиб, ғишт қуйиб, бир амаллаб участкани қўнқайтириб олдим. Энди тепасини ёпишга ҳайронман. Сенинг таниш-билишларинг кўп, бирортасига мурожаат қилиб бир оз тунуками, шиферми олишга ёрдам берсанг экан», дебсан! Менинг аҳволим ҳам сеникидан қолишмайди. Бир уйнинг полини қоплаб олиш учун бир кубометр тахта сўраб мурожаат қилмаган ўртоғим қолмади.

Тожиқлар: «Чорасозон аз иложи кори худ бечоранд» дейдилар. Кампиримнинг ҳужрасида бултур қиш 30 бўйи ўрдак сузиб чиқди. Иложим йўқ, нима ҳам қила олар эдим. Пол бўлмайдиган бўлди. Аввал қалин қилиб похол соламан, устидан қозоқи наMAT, томни эса ота-бободан қолган сомон сувоқ қилиб қўя қоламан, иссиққина бўлади.

Бинокорлик материалларини тақсим қилишга мутасадди бўлган биродарларим мени кўрай деб кўзлари учиб кетаётгани йўқ. Битта тахта ундириш уларнинг бошмалдоғидан саксовул зирапчасини суғуришдан ҳам қийин. Ҳадеб сўрайверишга юзим чидамайди, одам ал- 40 ланечук бўлиб, хўрлигим келади.

Халойиққа иморат ускуна етказиб берадиган ташкилотлар — шаҳар бинокорлик бўлимлари бўлсин, рай-

он комхозлари бўлсин, қурилиш конторалари, турли-туман складлар бўлсин (мен буларнинг номларини ҳам билмайман) мавжуд материалларни ҳақи бор кишиларга, ўз эгаларига беришда унчалик ғамхўрлик қилмайдилар. Нима учундир шаҳар ёғоч бозорида истаган материал — иморат ускуна қиммат баҳога истаган миқдорда топилади. Бирорта ёввош супурги чайқовчига мурожаат қиласиз:

10 — Ука, бизга фанера керак эди.
— Хўп бўлади, нархи 50 сўмдан, неча юз дона керак?

— Тунука керак.

— Жоним билан, неча тонна?

— Тахта керак.

— Неча сантиметрли, қанча кубометр?

Ва ҳоказо...

Демак, «Пулинг бор?— Вор-вор-вор! Манам сени севарам!» Бу эпчиллар қаердан олади? Адреси қаерда? Биздай омию гумроҳларга маълум эмас.

20 Ҳозир шаҳарларимизда иморат қургувчилар билан тўй қилгувчилар кўп. Қимни кўрсанг тахта билан тунука қидирган, қимни кўрсанг сурнайчи билан ашулачи. Халқимиз тинч, омон, фаровон бўлаверсин, кўп-кўп хайрли ишлар қилаверсин, аммо битта сурнайчи 1300 сўмга чиқибди. Буниси чакки (Булар тўғрисида кейин гап бўлади).

30 Мана, дўстим, узримни эшитдинг. Мен сенга шиферми, полми топиб беришдан ожизман. Агар шеър билан том ёпиш мумкин бўлса, жоним билан ёзиб бераман. Марҳамат, мана шеър:

Не ажаб олий бинолар манглайида офтоб,
Томлари ойдинда порлар худди дарёи симоб.
Бир ўрим исриқ осилган пештоқийдир баланд,
Ҳар нечук яхши-ёмон кўзга қилар ушбу жавоб.

40 Етмишу саксон нима, юз минг баландроқдан
гапир,
Жўн иморат нархи эрмиш чўт қоқиб қилсанг
ҳисоб.
Шунча пуллар қайси гўрдан келди, деб қилсанг
савол,
Ё меросхўр, ё заёмдан ютди, деб ёпқай ниқоб.

Банка тахлит бир участка соҳибин сўрдим,
деди:

«Мол бозорда паттачилик қилгувчи
Мулла Туроб».
Сен билан менга темир-тахта булардан
тегмагай,
Қийнама жонингни, дўстим, ўртаниб бўлма
кабоб.

Талтайиб чўзма оёғингни, ука кўрпангга боқ,
Зўр билан бўлган иморат охири бўлгай хароб.
Ҳар нечук ғавғою, бу шиква, шикоятларни қўй,
Вақт ғанимат, ушбу шеъримни кураб
томингни ёп,—

10

деб Ғафур Ғулом.

1955

МЕНИНГ ЁҒОЧ ҚОШИҒИМ

Тўйга айтилмай қолган бир кўримсиз киши: «Тўй ўтдимиз? Ўтди. Демак, еган ҳам ўтади, емаган ҳам ўтади», деган экан.

Оддий турмушимиздаги машаққатли саргардончиликлардан биттаси курорт карточкаси қўлга теккунча бўлган расмиятлар бўлса, яна биттаси болаларингдан бирортасини лагерь ёки санаторийга жойлаштириш учун бўлган оврагарчилик. Соғлиқни сақлаш министрлиги ёки шаҳар соғлиқни сақлаш бўлимидаги мутасаддилардан битта путёвка ундиргунча етти саржин ёнғоқ тўнкани самовар тараша қилиш осон. Гавдангдаги ўн аъзо тўғрисида ўнлаб врачдан справка, ишхонангдан, маҳалла комиссиясидан, аллақер-аллақердан ҳужжат керак ва ҳоказо... Тинимсиз ва суйканчуқ ҳаракатинг билан булар ҳам тайёр бўла қолса, путёвка берадиган кишига шахсан ёқишинг керак. Ёки қилиб турган ишинг, мартабанг билан унга бирор гал манфаатинг теккан бўлиши ёки тегиши эҳтимоллиги маълум бўлиши керак.

Масалан, бошқа дили ранжиганларни ҳам эслаб, ўзимни шулардан бири деб ҳисоблай. Мен ёлғиз шахс бўлиш сифатим билан ёлғиз шахс бўлган ҳалиги мансабдор кишига нима манфаатим тегиши мумкин? Соғлиқни сақлаш министрлиги курорт бошқармаси бошлиғи ўртоқ Н. Авдеевга атаб қасида ёзаманми? Нима манфаат ёки шаҳар соғлиқни сақлаш бўлимидаги ўрта ёшли хотин шаънига: «Бир қарашда ўн савол берган

кўзи фирром гўзал» мазмунида лирик газал ёзиб юбораманми? Эл-юрт нима дейдию, хотиним нима дейди?

Хуллас, қатнай-қатнай бу хом хаёлларни бошимдан тарашлаб ташладим. Болалардан бир-икки новқосларини қўшни колхоздаги аммасиникига жўнатдим, хотиним билан икковимиз Комсомол кўлида истироҳат қилдик. Уйдан хотиржаммиз...

Мана, ёз ҳам ўтди.

10 Мен шуларни ёзаётганимда бир ўртоғим елкамдан мўралаб ўқиб борар эди. Шу ерга келганда, у мени тўхтатди:

— Тўхта,— деди,— ўзинг ношудсан, уддасидан чиққанлар ишини ўрилатиб юрибди. Агар сен ҳам уддабурон бўлганингда, «ўтар-кетар» сингари тасаллилар билан ўзингни юпатиб, ким кўринганга шикоят қилиб, фельетон ёзиб юрмас эдинг,— деди.

Тўғри айтди.

20 Масалан, Тошкент шаҳар Киров районидаги 4-болалар санаторийсини олайлик. Бу ерда ёз бўйи санаторийга қабул қилиш бирор манфаатни кўзлаш юзасидан олиб борилди. Шунинг учун ҳам айрим раҳбар ходимларнинг болалари дам олиш муддатини ўтгандан кейин ҳам, икки-уч сменалаб санаторийда сақлаб қолинди. Чунончи, Тошкент шаҳар ижроия комитетининг собиқ раиси ўртоқ Юнусованинг икки боласи, сингисининг уч боласи, Киров район ижроия комитетининг раиси ўртоқ Назруллаевнинг тўрт боласи ва бошқа бир неча ўртоқларнинг қўша-қўша болалари икки-уч ойлаб дам олдилар.

30 Ялтадаги Ўзбекистон Соғлиқни сақлаш министрлигига қарашли «Ўзбекистон» санаторийсини олайлик. Бу ер ҳам айрим кишиларнинг денгиз бўйи дачаларига айланиб қолган. Аслида бу санаторий ўпкаси касал кишилар учун хизмат қилиши керак. Аммо бу ерда дам олувчи беш касалдан тўрт кишининг ўпкаси темирчининг дамидан ҳам мустаҳкам.

40 Яқинда санаторийга Тошкент универмагининг собиқ директори, ҳозир «Ўзбекбирлашув» правлениеси раисининг биринчи ўринбосари бўлиб ишлаётган М. Г. Биркин хотини ва қизи билан борди. Булар соппа-соғ кишилар эди. Ўртоқ Биркин санаторийга келиши биланоқ бош врач Сидиқовни чақириб ўзига ва оиласига алоҳида хизмат кўрсатишни талаб қилди. Бундай шарт қўйишга унинг кўлида айрим «асоси» ҳам бор эди. Яъни ЎзССР Соғлиқни сақлаш вақолини ўринбосари И. А. Белишевнинг фармойишига асосан

курорт бошқармасининг бошлиғи ўртоқ Н. Авдеев «Ўртоқ Биркинга ана ундай, мана бундай хизмат кўрсатилсин», деб № 10—11/444 рақамли қоғоз билан Сидиқовга буюрган эди.

Бултур ҳам шундай бўлган эди: «Тошкент шаҳар ижроия комитети раисининг собиқ ўринбосари ўртоқ Осимов шу санаторийга ўзи, хотини, қизи — уч киши бўлиб борган эди. У «алоҳида хизмат» кўрсатишни талаб қилди. «Хизматлар» мартабасига муносиб сезилмади шекилли, зарда қилиб кетиб қолди. Учта путёвка куйиб кетди. Қўли очиқликни қаранг-а, сал кам олти минг сўмнинг баҳридан ўтиб юборди. Ана шунинг ўрнига босмахона ишчилариданми, химлабораторияда ишловчи кишиларданми, уч киши юборилганда, тоза ҳам ташаккур олган бўлар эдилар. Қуруқ ташаккур билан ош пишириб бўлмайди-да! Ҳар ҳолда меҳнаткашлар дам оладиган ерларда меҳнаткашлар дам ола саяхши бўлар эди.

Бунақа фактлар Қисловодскдаги «Ўзбекистон» санаторийсида ҳам тўлиб ётибди. Бу санаторийни кўп ўртоқлар ҳазил билан: «Катта чойхона» дейдилар. Дуруст!

* * *

Афанди билан бир ўртоғи қиш палласида бир ҳужрада яшар экан. Афанди кўрпачага ёнбошлаб мудраб ўтирганда ўртоғи:

— Афандим, қорин ҳам очиқиб боряпти, ўрнингиздан туриб чашмадан икки челақкина сув келтириб берсангиз, шовла пиширардик,— дебди.

— Мени уйғотманг, мен донг қотиб ухлаб ётибман, ўзингиз бораверинг,— дебди Афанди. Ўртоғи ўзи бориб сув келтирибди, ўтин ёрибди, ўт ёқибди, шовла пиширибди. Кейин Афандини уйғотибди:

— Туринг, Афанди, шовла пишди.

Афанди апил-тапил кўзини очиб, ўрнидан ирғиб турибди, ҳужрани қидириб кетибди:

— Ўзим чопган катта ёғоч қошиғим қаерда?..

Кўзу қиш ҳам ўтар, яна ёз ҳам келар. Эндиги мавсумда путёвклар ўз эгаларини топар, балки менга, болаларимга ҳам навбат тегар. Умид яхши нарса. Шу умиднинг йироқ-йироқ нурларидан танам яйраб, ўзимга атаб катта ёғоч қошиқ чопмоқдаман.

1955

ОЙПОШША ВА МИРИСОҚ

Илгариги аравакашларнинг ҳаммаси деярли ўз отини гулдек севар эди. Айниқса, Самарқанднинг лобар, чапан карвон йигитчалари ўз отларининг чиройли бўлиши учун ҳеч нимани аямас эдилар. Отнинг бўйнига, ёлининг ҳар қилига, манглай кокилига, ўмровига, думига, эгар-жабдуғига, ишқилиб, дуч келган ҳар ерига йирик-йирик чиғаноқлар, кўзмунчоқлар, маржонлар, ялтироқлар, титравичлар, туморлар тақиб ташлайверар эдилар. Бу ҳамма зебу зийнатлар тахминан бир пуддан ҳам ошиб кетар эди. Аравакаш отининг вазифаси-ку юк тортмоқдир, аммо шўрлик от ҳалиги тақинчоқлардан бели букилиб ортиқча юк тортишга мадори келмай қолар эди. «Чух» десангиз оёғи қалтираб, рост кўча қолиб, паст кўчага буриладиган бўлиб қолар эди.

Ойпошша Полвонова учун ҳам иззату ҳурматлар, ҳамиша бош роллар, қарсақлар, отарлар, «бали-бали»лар оғир юк бўлди. Буларнинг устига-устак Жомбой районидаги колхоз раиси Мирисоқ Мирқодировнинг хайру эҳсонлари, даста-даста червонлари, инжу, зирак, олтин билагузуклари, тонготар базмлари «ортиқча» зебу зийнатлар бўлиб, Ойпошшахонни довдиратиб қўйди. Ойпошшахон рост кўча қолиб, паст кўчага йўрғалайдиган бўлиб қолди...

Бу театр кекса театрларимиздан ҳисобланади. У ўз тарихи ва традициялари, етиштирган кадрлари, сахнага қўйган асарлари билан ўзбек халқ санъатини ривожлантиришда, камолга етказишда қутлуғ ўрин эгаллаб келган муассасаларимиздан бири. Ана шу ахлоқ мактаби сўнгги йилларда бир неча ахлоқсизнинг жаддига қолиб, назардан тушиш ҳолига келди. Жамоатчилик бу театрнинг томошаларига кам келадиган бўлиб қолди. Покиза санъатимиз ва юз-юзлаб ўртоқларимиз, санъаткорларни бу бадномликдан қутқариб қолиш учун, сув тошгандаги, ўт тушгандаги, тўлғоқ тутгандагидек тезлик билан театрга ёрдам бериши керак.

Театрни обрўсизлантирувчилардан бири шу театрнинг «бош» артисткаси Ойпошша Полвоновадир. У анчагина ёшга борган, сочига оқ тушган.

Бир бор экан, бир йўқ экан, дегандай, сиз билан биз яшаб турган шу реал заминда Мирисоқ Мирқодиров деган бир шахс ҳам бор. Бу киши ўзига ишониб қўйилган колхознинг талай мол-мулкини совуриб, давлатга ва колхозчиларга катта-катта хиёнатлар қил-

моқда. У жуда театрбоз. Театрни севиши — маданият нишонаси, дея кўрманг. У театрнинг артисткаларига ишқибоз. У театрга қатнай бошлаган биринчи йилларида театрнинг Қиммат Эгамбердиева деган солисткаси билан юра бошлади. Сир очилиб, ҳамма ёққа овоза бўлганларидан кейин театр дирекцияси Қимматни «ахлоқи бузилди» деб театрдан ҳайдади. Мирқодиров унга 35 минг сўмга ҳовли сотиб олиб берди. Қиммат анча-мунча тўю ҳашамларга яллачиликка бориб туради. Мирқодиров Қимматдан тинчигандан сўнг яна шу театрнинг ёш артисткаси Фазилат Халилова билан «донлашиб» қолди. Буни ҳам театрдан «ахлоқсиз» деб бўшатдилар. Мирқодиров уни йиқилган жойидан қўлтиқлаб олиб, 20 минг сўмлик ашқол-дашқол қилиб бериб тинчитиб қўйди. Булардан сўнг навбат Ойпошшахонга келди.

10

Ойпошшахон Мирисоқдай лаққани қўлдан чиқарармиди! Мирқодиров унга ҳам данғиллама уй олиб берди. Ойпошшахон эри Боқи Усмоновдан ажралиб, у билан тура бошлади. Бир кеча шаҳарда, бир кеча қишлоқда айшу ишрат. Мирқодировнинг Ойпошшахонга қилган харажати шу йил 1 июнгача 7 минг сўмга борибди! (Мирқодировнинг ўз иқрори.)

20

Мирқодиров ўзи ким? Бирорта саёқ, бўйдоқдир, хотин тополмай юргандир деманг, унинг ўз хотини тўрт боласи билан хўрликда яшайди.

Мирқодиров булар билан ҳам қаноатланмай, ҳозир Сурайё деган бир хотин билан ҳам юради. Сурайё ҳам икки боласи билан Олтинбек деган эридан ажралган. Жамоатчиликнинг бир неча ўн минглаб пулини сарф қилувчи муттаҳам Мирисоқ тўғрисида Жомбой район раҳбарларига бир неча бор сигналлар берилган бўлса ҳам, улар ишни ёпиб кетмоқдалар.

30

Театрнинг бошлиқларидан тортиб патта йиртувчиси — ҳамма Мирқодировни таъзим билан кутиб олади. У биринчи қаторда оёқ чалиштириб ўтириб, папирес бурқитади. Чунки, Мирқодиров ҳатто спектакль программасига 100 сўм бериб, қолганини қайтиб олмайди (Программа 50 тийин туради).

Ойпошшахон билан Мирисоқнинг кўпинча базмлари колхоз идорасида, Мирқодиров кабинетда, элу юрт олдида ошкора бўлади. «Шунча ботқоқ ер туриб, қирғоқда нима бор?», деган экан қурбака. Ойпошшахон учун театр иши сўнгги планга ўтиб қолди. Мирқодиров ҳузуридан қайтган Ойпошшахон ҳамиша ланж, бош оғриқ, асабий, тутқаноқ, тонггача пойма-пой ба-

40

қиравергани учун овози бўғилган бўлади. Албатта, ролга чиқолмайди. Чиққанда ҳам ҳаммани хижолат қилиб, сахнадан чиқиб кетади. Битта-яримта шу тўғрида унга таъна қилгудай бўлса, куракда турмайдиган сўзлар билан ҳақорат қилади.

10 Ҳамма шаҳарларимизда бўлганидек, Самарқандда ҳам жуда тўй кўп. Кундан-кун фаровон ўсаётган халқимиз ўз тўйларини мумкин қадар қувноқ, тўкин, шоду хуррам ўтказишга ҳаракат қилади. Артист, артист-каларга, музикачи, ҳофизларга талаб жуда катта. Аммо халқнинг бу талабини қондириш учун Ўзбекистон ССР Маданият министрлиги бирор тадбир ишлаб чиққан эмас. Саёқ созандалар тўйларни куппа-кундуз куни талаяптилар. Самарқандда ҳам шундай. Театрнинг кўп артистлари отарларга юрадилар. Нимаики топсалар, тўппа-тўғри театр раҳбарларидан бири бўлган Ҳикоят Муҳсинованинг олдига олиб келиб ташлайдилар. Ҳикоят ҳар кимнинг даражасига қараб расамад қилади.

20 Хуллас, театрда аҳвол яхши эмас. Бир неча бемазанинг таъсири ёшларга юқмасдан бурун дарднинг олдини олиш керак. Жамоатчиликнинг соғлом муҳокамаси бу ярамасларни тузатмасдан қўймайди.

Ойпошша ва Мирисоқ сингари шахслар бизнинг ўртаимизда ҳалигача довдираб юрган, ягона нусхалар бўлгани учун жамоатчилигимизнинг нафратига учрайди.

1955

30 «ҲАРАМГА ҚИРИБ ҚОЛГАН ЮВОШГИНА БОЛАХОН»

Ер юзидаги инсофли бутун тарихшунослар Урта Осиё халқларининг, шу жумладан, ўзбеклар ва тожикларнинг келиб чиқиш тарихини эрамиздан бир неча аср илгаридан деб тасдиқ қиладилар. Дарҳақиқат, Хоразм, Варахша, Панжакент, Нисо ва бошқа ерлардаги тарихий қазилмалар бу даъвонинг шоҳидидирлар.

40 Бухоро, Самарқанд, Шаҳрисабз, Кўҳна Урганч, Хива шаҳарларидаги тарихий обидалар халқларимизнинг моддий маданиятидан монолит гувоҳлар сифатида кеккайиб турмоқдалар.

1958 йилда тожик халқининг классик шоири Рудакийнинг 1100 йиллик юбилеи ўтказилади. Абу Али ибн Синонинг 1000 йиллик ва Бегунийнинг 900 йиллик

юбилейлари ўтганига анча бўлди. Машҳур ўзбек классиклари Отойи, Лутфийларнинг ўтганига қарийб 600 йил, Алишер Навоийга эса бир оз кам 550 йил бўлибди.

Бугунгача ўз туғма адабиётимиз, санъатимиз, бинкорлик ишимизнинг ўлмас традициялари халқимиз қўлида кундан-кун ривожланиб келмоқдалар.

Еримизнинг биринчи ва иккинчи сунъий йўлдошларини учирган олимларимиз ўртасида машҳур астрономимиз Улуғбек набиралари бўлган ўзбек ва тожик олимлари ҳам бор. 10

Хусусан сўнги қирқ йил мобайнида Улуғ Октябрь социалистик революциясининг қутлуғ таъсири натижасида халқимиз бениҳоя ўсди. Қолоқ деҳқончилик ўлкасидан йирик индустриал ва аграр республикага айландик. Илмимиз, урфонимиз, умумий маданий савиямиз ер юзидаги энг илғор халқлар билан бўй ўлчашга етарли бўлди.

Гап шундай экан, биз ўз халқимиз, ўз республикамиз ва ҳалигача қўлга киритган моддий ва маънавий бойликларимиз шаънида, тарихимиз шаънида бирор беодоб томонидан бўлиши мумкин бўлган камситиш, кеккайиб писанд қилмаслик, ҳақорат ва бошқаларга чидаб тура олмаймиз. 20

Бултур Польша Халқ Республикасидан Юзеф Ген деган ёзувчи, журналист, мухбир, жин урсин, тагин алланимабало касбдаги бир киши бизнинг Иттифоқимизга меҳмон бўлиб келган эди. Бу шахс қўшнимиз, қардошимиз социалистик Польшадан келган бўлганлиги учун ҳурмати бажо келтириб, нимани кўрмак бўлса ўшани кўрсатиб, нимани сўрмоқ бўлса жавобини бериб, бисотда боримизни дастурхонга ёзиб кутиб олган эдик. Жумладан, Ўзбекистон, Тожикистон республикаларида меҳмон бўлиб саёҳат қилиб юрганда ҳам, Совет Шарқига хос бағрикенглик билан нону тузимизни, билган сўзимизни аямай, кўнглини топишга уринган эдик. 30

Афсуски, бу «ёзувчи, журналист, мухбир, жин урсин, тагин алланимабало касбдаги» киши холис ниётида бўлмаган, беандиша кўрнамаклардан бири экан. У бизга кеккайиб келиб, кеккайиб кетди. Турли-туман ғаразли саволлар бериб, хулосасини ўзи чиқариб китоб ёзди. Бу китобни Польшанинг «Искра» деган нашриёти босиб чиқарди. Китобнинг номини эса «Ҳарамга кириб қолган ювошгина болахон» деб қўйди. 40

Бу китобда у бизнинг икки минг йиллардан ошиқ вақтга эга тарихимизни икки кундаёқ ипидан игнаси-гача «билиб олганини» даъво қилиб, ўзбек ва тожик халқларини, социализмдан коммунизмга кетишда тинмай ижодий меҳнат қилаётган халқларни ерларга уриб камситди.

10 Хусусан Рудакийларнинг, Отойти, Лутфий, Навоийларнинг она юрти бўлган Самарқандимизда яшовчи ўзбек, тожик совет ёзувчилари шаънига куракда турмайдиغان бўҳтонларни ёзди. Унга бизнинг бу икки она-республикамиздаги ҳамма янгиликлар бегона эди.

ЎзГУнинг биноси ҳам, унда ўқиётган тўрт минг чоғли студентлар ҳам, бошқа ўнлаб институтлар ҳам, улардаги аспирантлар ҳам, докторлар ҳам, театрлар, асфальт йўллар, боринг-чи, ҳаммаси-ҳаммаси унга ёқмас эди. У биздаги ҳар бир яхшиликка таманно билан кўкка боқиб, аъёнларча кеккайиб заҳарханда қилар эди.

20 У Бухорога борганида биттагина жойни ёқтирди, холос. У ҳам бўлса Бухоронинг сўнгги амири Олимхоннинг ҳарам ўрни эди. Олимхонлар, Асфандиёрхонлар ва уларнинг тожу тахтлари, ҳарамлари аллақачон кулли кўкка созурилган тарихий доғлардир.

Келиб-келиб десангиз Юзеф Генга Олимхоннинг ҳарами ёқиб қолибди. У қандайдир экзотик ширин тасаввур, шаҳвоний бир эҳтирос билан шу тўғрида ёзади. Хаёлини ўша жирканч мозийга етаклаб, ўзини шу ҳарамга йўл топиб кира олган ювошгина болаҳон деб ўйлай бошлайди.

30 Бай-бай, қандай маза-я! Китоб учун бундан ҳам дабдабали бир исм топиш мумкинми? Муқовасини ўқиган ҳар қандай олифта ҳам китобдан бир нусха олмай турулмайди! «Ҳарамга кириб қолган ювошгина болаҳон»-а! Номини қаранг!

Шундай қилиб, ўзини дўст кўрсатиб, ишончимизга сазовор бўлган Юзеф Ген бебурд, тухматчи, беандишалардан бири бўлиб чиқди. Юзеф Генлар нима деб валақласа валақлайверсин, аммо поляк ва совет халқларининг дўстлиги абадий бузилмасдир.

40 1957

ДУОЙИ САЛОМИ МУШТОҚОНА

Аламзадан замон, мардуди икки макон Мавлоно
Қутбиддин Маҳдум ибни Сирожиддин Аълам Молояъ-

ламга маълум ва равшан бўлғайким, мактуби ҳамоқат услублари наҳс соатда қўлга тегди. Мазмунидан тўпиққача маъсият лойига ботдик ва турли-туман тоифаларга мансуб бир неча биродарларга ўқиб эшиттирдик. Аларнинг баъзилари жанобларининг эшон, имом, сўфи, қорилар хусусиндаги ривоёти шикоятмузларини тинглаб, «Ҳай-ҳай, маҳдум бир очилмоқчи бўлибдилару чала қолдирибдурлар. Мазкурлар сафига ўзларини ҳам жам қилиб, катта бўғжомодай дин пардаси остидаги расвогарчиликларни фош қилибдурлар, аммо яна бемалолроқ ечинмоқлари лозим эрди», дердилар. Яна баъзилари «Маҳдумдан қочиб қутуладирган сир йўқ. Ароққа сув, коньякка чой қўшилганини шу суюқликларни муттасил истеъмол қилувчи ўткир шинавандаларгина била олади. Ҳойнаҳой, маҳдумнинг ўзлари ҳам холи эрмаслар», дер эдилар. Ва яна баъзи бир дангалчилар «Маҳдумнинг ёзган мактуби бошдан-оёқ муттаҳамлик, маҳдум тухум бўяётибди», деган фикрни баён қилур эдилар ва ҳоказо...

Яқинда мен уч маросимда иштирок қилишга муясар бўлдим. Булардан бири 8-трамвай охирида яшинча амиркон пишириб сотгувчи бир нимча бойнинг набиралари учун ўтказилаётган хатна тўйида, болаларнинг адаси қайсидир бир министрликда катта вазифада мулозим бўлгани учун хатна тўйини «янги-ча» — именина деган номда ўтказилмоқда эди.

Именина деса ҳеч ким айб қилолмас экан!

Бир уйда қари-қартаглар учун мавлуд ўқилмоқда, ҳовли саҳнида ёш-яланглар эру хотин аралаш столу стулда қазию қарта, ароғу коньяклар билан, саёқ машшоқу ашуланилар билан танца тушиб, базми жамшиди бўлмоқда эди. Аллақайси шилқим бир йигит бировнинг хотинига кўз қисиб қўйгани учун каттагина муштлаш ҳам бўлиб ўтди. Лекин бу ҳисоб эмас.

Иккинчи маросим Қорасарой кўчасида ифторликда. Айтгандай, ҳар бир маросим ҳам замонасига қараб, ўз шаклини ўзгартирар экан. Бу ерда ҳам қари-қартагларга айрим, хотин-халажларга айрим, ёш-ялангларга айрим жой тайёрланган эди. Қарилар ўртасида қуръон туширилди. Хотин-халажлар «Тушимда кўрдим бир пари» лапарига дутор чертиб, ўйинга тушар эдилар. Ёш-яланглар дастурхон тагидан пиёла узатишиб, масту аласт эдилар. Бу ерда ҳам бир ширакайф художўй йигит маҳси бозорда молия агентига пора берганини «Онам хотиним бўлсин», деб писанда қилмоқда эди.

Учинчи маросим Сарсонқул бобонинг таъзиясида.

Мен кечикиб, дафидан сўнг борган эканман. Улик чиққунча анча ҳангомалар бўлганини айтдилар. Угли Арзонқул масъул хизматчилардан бўлгани учун «Дамни гробда кўмаман», деб туриб олибди. Орага имом, маҳалла комиссия тушибди. «Гробда кўмдирсанг жаноза ўқимаймиз. Даданг ҳаром ўлганлар қатори кетиб, гўрида тўнғиз қўпади», деб қўрқитишибди. Кейин «Мен гробда кўмдираман, деганимга ўзларинг гувоҳ», дебди-да, ўлик ювилиб, кафанланиб, тобутга олиниб, жаноза ўқилгунча ўзини чеккага тортиб турибди.

Мен борганда одамлар мазористондан қайтган бўлиб, ташқаридаги бир уйда аёл овозли бир қорича (Иноят қори бўлса керак) хипча қилиб қуръон ўқишмоқда эди. Ичкари ҳовлидан йиғлай бериб ҳориган, хаста овозли хотинларнинг садр тушгани эшитилмоқда эди. Арзонқул бўлса, безатиб қўйилган стол-стул устида ўз ўртоқлари билан Сарсонқул бобонинг поминкасини ўтказмоқда, ароқ ичишмоқда эди. Ута кайфли йигитлардан бири янглишиб «Қўлимдаги рюмкани Сарсонқул бобонинг соғлиғига ичаман», деб юборган бўлса ҳам, бу ҳисоб эмас.

Маҳалла оғалари сўфини оломон қилмоқчи бўлган эканлар, деб эшитдим. Йўқ, кейин босди-босди қилиб юборишибди. Чунки, сўфи икки метрча дока ўғирлаб, кафанни калта бичиб қўйган экан. Сарсонқул бобонинг тиззаси очилиб қолибди. Ахир, тўқсондан ошган, эски замондан қолган узун бир кексанинг ўлганда тиззаси очилиб қолиши яхшими?

Ана шу уч маросимда ҳам жанобингизнинг отамерос, ҳақ-ҳуқуқ ўрнингиз йўқланиб турди. Тўйда тўнни ким кийди?— Нурмат ва Мулла Дониёл. Ифторда «ҳаққи қироат»ни ким олди?— Нурмат ва Мулла Дониёл. Дафнда мурданинг эски-тускиларини, йиртишни, тақсими мерос, давра пулларини ким чўнтакка урди?— Нурмат ва Мулла Дониёл!

Ахир, сиздай бир толиби илм, ҳомийи шарият, муқтадон тариқат дастурхондан ҳайдалиб, четда қола бердингиз. Бунга ким чидайди? Албатта, ҳазор албатта, ҳеч ким. Бунга тегишли жойлар билан гаплашиб кўрмоқ, жуда бўлмаса имзосиз думалоқ арза билан катталарга маълум қилмоқ керак бўлармикин? Бу ишнинг устаси — ўзингиз-ку, ахир!

Ва яна иқрор қилиб айтурманким, жанобларининг мактубларида «Бир кўзим меҳробда, бир кўзим ҳуку-

мат даргоҳида» деган мазмунни ўқиганимда кўзим жиққа ёшга тўлди, чиққан ҳовур билан ойнагим терлаб, олам кўзимга саробдай жимирашиб кетди. Тўсатдан:

Замона ба ту насозад, ту ба замона бибисоз!»¹
Ҳамиша буқаламун бўл, ҳамиша бўл сағлаб,—

деб юбордим. Арабча сағлаб — ўзбекча тулки дегани, бир башарадаги икки кўзни айни замонда икки томонга қарата олиш, махлуқлар ичида икки ҳайвонга муяссар бўлган ҳислатдир. Бириси тулкига, яна бириси жанобларига. 10

Ва яна «Шоирлар зумрасига қўшилсам, андак таъби назмим ҳам бор», деган эканлар, ҳай-ҳай алҳазар, тақсир, алҳазар. Бу бединларнинг союзига ўз муборак вужудингизни ихтилот қила кўрманг. Тез фурсатда сизни бир бурдадан қилиб юборадилар. Сиз ўзингизга «Замоний» таҳаллусини раво кўрмоқчи бўлган экансиз, сизга «замоний»лик муносиб эмас, сиз ҳали ҳам «Абу Сағлаб» — «Тулки отаси» деган таҳаллусни қўйинг, вазинга ҳам, қофияга ҳам равон тушади. 20
Сўнгра ёзган шеърларни албатта чоп қилдирмоқ шарт эмас. Сиз тўёна, мадҳия, марсия каби шеърлар ёзичг. Бунинг даромади кўп. Бирор хатна тўйида тўйболани дуо қилиб, отасига давлат тилаб маснавий ёзсангиз, қуруқ қолмайсиз: саёқ машшоқлар қатори сизнинг ҳам чаккангизга пул қистирадилар. Маъракаларда ҳам шундай. Ахир шу ҳунарга кўникиб кетган бошқа ғазалфурушлар ҳам бор-ку! Фарлик — номус, ўғирлик — номус, сабаби тириклик — айб эмас. Ошиқ-маъшуқларга байт ёзиб бериш ҳам баракали ҳунар. Байт ораси 30
рамл, фол, иссиқ-совуқ, эзиб ички ва бошқа ноёб ишларга ҳам ривож берсангиз бўла беради.

«Сияри шариф»да айтилганидек:

Ин жаҳон бепул зиндони балост,
Ҳар гужо пуласт онжо дилкушост.

Ҳа, тақсир, бўшашманг. «Ижод» қилинг!

Жанобингиз боқий сўзда «Мулла Доннёрнинг бошпути йўқ», деган экансиз, имом кишига бошнинг нима кераги бор, аммо пулсиз қийин: тўй-маъракаларга бо-
ролмайд қолади. 40

¹ «Замон сенга ён бермаса, сен замонга ён бер», дегани (Автор эскартиши).

Сўз охирида маълум бўлсинким, мулла Абдулқаҳ-
ҳор Оҳангар Хўқандийнинг ўгли Мулла Абдуллажони
қилқаламни ўз мирзолиғингизга олиб, бисёр диёнатли
иш қилибсиз. Дўстимнинг арабча саводи бунчалик ко-
мил эканидан беҳабар эрканман, баҳарҳол хатолардан
ҳам холи эрмас. Чунончи, Дониёр эрмас Дониёл, бақия
эрмасу боқий, албоқий таҳрир топура деб: **МИРЗА
АБДУЛҒАФУР ИБНИ МИРЗА ҒУЛОМ ШОШИЙ
ҚОРАТОШИЙ (ҒАФУР ҒУЛОМ деб машҳур) қўлим**
10 қўйдим, бармоғим босдим.

Ушбу мактуб таҳрир топди тўнғиз йилида, моҳи
рамазон, лайлатулқадр кечаси, шанба — шикор кунида.
1959

ЖОМАСИ ПОҚ, УЗИ НОПОҚ БАНДАЛАР

Ҳар халқнинг ўз урфу одати, ирим-чирими бор. Бу
урф-одатлар халқнинг илму маърифатдаги, кун кечи-
ришдаги, дунёқарашдаги савиясига қараб ўзгариб ту-
ради. Бу иримлар, урфу одатларнинг баъзилари — ки-
ши ҳали уни ўраб олган табиатнинг сирларидан беҳа-
20 бар вақтларида, ҳар хил қўрқувли, хатарли ҳодисалар,
хурфот, афсона, дин талқинлари натижасида дунёга
келган бефойда, зарарли ирим-чиримлардир.

Масалан, қизамиқ чиқиб ётган болалар олдида бе-
гоналар, айниқса, болалар киритилмайди. Пилла тути-
лаётган уйга ҳам бегонани киритилмайди, «нозик» де-
йилади. Оғриган қуртларга исириқ тутатилади. Исириқ
хонада ҳам тутатилиб турилади. Оқшомда ҳовли супу-
рилмайди ва шунга ўхшашлар. Хўш, бу иримларнинг
боиси нима? Қизамиқ юқумли касал, пилла қурти ҳақи-
30 қатан нозик жонивор.

Кўча-кўйдан келган бегоналарнинг вужудида, ки-
йим-бошларида турли инфекциялар бўлиши, натижада
қурт оғриши мумкин. Тутатилган исириқ тутунни май-
да, зарарли микроблар, вирусларга қарши дезинфек-
ция.

Оқшомда ҳовли супурилса игна, тугма, танга син-
гари майда, керак яроқларга кўз ўтмай, супуриндида
кўмилиб, йўқолиши мумкин. Булар фойдали иримлар,
зарарлари йўқ...

Хўш, энди «мушкул кушод», «биби сешанба она», «мавлуд», «чиллаёсин», «кўчириқ», «эзиб ички» ва шунга ўхшаш бемаъни иримлар нима дегани?

Бирор одам ўз қилмиши учун қамалса, пора еб қўлга тушса, растрат қилиб судга тушса, хотини ёки онаси ўша «қаҳрамон»нинг мушкули осон бўлсин учун «мушкул кушод» қилдиради. Анча харажат ҳам бўлади. Лекин на турманинг эшиги очилади, на судья ювош тортади, на пора берган тонади. Мушкул мушуқллигича қола беради.

10

«Биби сешанба» ҳам шунга ўхшашроқ, лекин буни-си кўпинча хотин-қизларнинг бошига мушкул тушганда ўтказилади. Бунда ҳам бари бир, ўжар эр мулойим бўлмайди, ошиқ қайрилиб боқмайди.

«Мавлуд» — туғилиш дегани. Бундан бир ярим минг йил муқаддам туғилган Муҳаммаднинг именинаси. Лекин именина деган йилда бир кун бўларди. Бизнинг «бойвачча»лар саховатли қўлларига шубҳали, мўмайроқ пул тушган куниеқ «мавлуд» ўтказа берадилар. Йилнинг 365 кун, ишқилиб, бирор ерда мавлуд бор.

20

«Чиллаёсин» — бу энди ўлим тўшагида ётган бирор оғир касал тепасида қирқ марта «Ёсин» сурасини ўқишдан иборат. Шу баҳона билан собиқ араб дин пешволари қуръоннинг бирор сурасини «авом халқ» қулоғига етказишни кўзда тутгандирлар. Аммо бизда ўтакетган «шифоли», «сеҳрли» дуо маъносида ўтказилади. Гўё шу ўқилади-ю касал киши «Ё, пирим» деб ўрнидан туриб кетаверади.

«Эзиб ички» дегани, қорнида дарди бор, диққина-фас, хафақон кишиларга ёзиб берилади. Бирор тарелкага заъфарон (шафран) сиёҳ билан ёзилиб, касал шун ивитиб ичади. Шу билан дардига шифо «топади». Бу ерда гап ёзилган дуонинг кучида эмас, балки заъфароннинг хусусиятидир. Заъфарон ўсимлигида кишини қувонтирадиган, кулдирадиган хусусият бор, лекин ўзи заҳарли. Буни ичган бемор бир оз муддатда қувонгандай, кулгандай бўлади. Ахир шоир Фурқат айтади-ку:

30

Чехраи зардим кўриб шод ўлса айб эрмаски

бор, 40

Заъфароний бода ичган чоғда кулку келтирур.

Бу ирим-чиримларнинг ҳаммасини бизга ислом дини келтирган. Сўнгроқ эса шайхлар, эшонлар, дуохонлар, нодон табиблар, фолбинлар, қаландарлар каби

текинтомоқ зулуклар томонидан халқ зеҳнига аста-секин қўйиб келинган, эътиқодига сингдириб юборилган заҳарли одатлардандир.

«Кўчириқ» деганнинг таърифи яна узоқроққа, отабоболаримиз ислом динини ҳали қабул қилмаган замонларга, мажусият ва шомонийлик даврига бориб тақалади. Бу иримда беморнинг вужудига кириб олган «жинлар», «девлар», «парилар» — чилдирмалар қоқилиб, гулханлар ёқилиб, алас-алас қилиниб, чивиклар билан касални савалаб, «ёмон руҳлар»ни қувиб, бемордан кўчирилади, уни халос қилинади ва ҳоказолар...

Мен узундан-узоқ бу бемаъниликларни ёзмас эдим, лекин баъзи савия ва дунёқараш жиҳатидан қуйироқ кишилар ўртасида динга, диний урф-одатларга, намоз, рўзаларга бўлаётган ортиқча майлларни кўриб атеистик пропагандамининг бепарволигидан ранжиб шуларни қаламга олдим.

Бундан ўн, ўн беш йиллар бурун шаҳарлардаги, хусусан савдо ходимлари, якка қўл косиблар, баъзи созандалар ўртасида намозхонлик, тақводорлик, ифрот, ассалому алайкумлар, хайру худойи, маърака, удум, бир калима қуръон ўқиш анча авжга чиққан эди.

Ахир бу нима деган гап! Салом бермоқ кунига бир марта бўлади. Бирор дўстингни, ота-онангни, деяйлик, шу бугун биринчи кўрганингда салом берасан. Улар алик оладилар. Шу биринчи салом кечгача ўз кучида қолади. Аммо «янги одоб» тақводорлари ҳар кўрганда, эшикдан чиқса ҳам салом, кирса ҳам салом. Шунчалик бўлмайти-да! Бошқа меҳмонлар бу саломлардан шунча алаҳсиб қоладиларки, ҳар «салом» деганда, янгидан биров келдими, деб ялт этиб эшикка қарайдилар. Йўқ, ҳалиги мулла Мирбоқининг ўзгиналари экан.

Бидъат одатлардан яна бириси ўтирган меҳмонларнинг қўлига сув қўйиб юборишдир. Давангидай-давангидай йигитлар ёстиқларга ястаниб ўтира беради. Мезбоннинг бирор ўғли, ё қизи бир қўлида дастшў, бир қўлида қумғон, елкасида сочиқ, бир чеккадан қўл юндириб чиқади. Бу одат (меҳмонларни елпиб қўйишдай) хонлар, беклар замонасидан қолган, кишини хўр қиладиган одатдир. Наҳотки, икки ярим ёки уч сўмга битта девор умивальник сотиб олиш қийин. Қўли ифлос бўлган киши дик этиб ўрнидан туради, ювиб кела қўяди, вассалом.

Шунақа «бойваччалар» борки, пуллари юз мингдан (ҳозирги пулга 10 000) ошгандан сўнг зангори, мош-

ранг дўппи кийиб оладилар. Бу энди, ўзаро «пароль» — ишора. Шаҳарларимиз теварагидаги кўп данғиллама участкалар ҳам шу «ҳалол» кишиларнинг мулкидир.

Гап жўяси келганда айтиб кетай — шу йилги биринчи сон «Муштум»да Т. Алимовнинг «Одамсиз уйлар» деган бир фельетони босилган. Унда: «Аллақачон битказилиб, жаранглатиб қўйилган анчагина данғиллама уйларнинг эшигида бузоқ бошидай қулф осиглиқ. Эгалари домовойдан ўчгандай ному нишонсиз. Не-не умидлар билан солинган бу иморати олийларга кўчиб келмайдилар. Уйим бор, деб хабар ҳам олмайдилар. Сабаби нима? Бирон яширин гап борми?», деб шубҳали савол берибди. 10

Нима бўларди, «қулоғим кесилмасин» деб уйни солишга солган, кўчиб бораё деса, халқ контроли бор. Қайси пулга солдинг, материални қайдан олдинг, эски уйнинг дуб-дуруст, ўзингга, ҳатто неварангга ҳам етарли-ку, неча пул маош оласан, участкани сенга ким берди деган оқибати партбилетдан, ншдан ажралиб қолиш мумкин бўлган қалтис саволлар бор. Кўчиб ҳам боролмайди, бировга сотолмайди ҳам. Қариндошуруғга «подарка» қилиш ҳам халқда шубҳа туғдиради. 20

Т. Алимов фельетон ёзибдию, бирор адрес кўрсатмабди. Мана мен айта қолай, шундай одамсиз уйлардан бири Уйғур кўчасида (собиқ «Шарқ» маҳалласида) Тошкентдаги 10-ҳаммомнинг директори Пирмухамедов Шодиники бўлади. Нимага кўчиб бормаслигини ўзидан сўралса мумкин.

Дарвоқе, гап ёш намозхонлар, тақводорлар тўғрисида бораётган эди, мен қаёқларга бурилиб кетибман... 30

Шундай қилиб десангиз, ҳалиги бахмал дўппилиларнинг ўрнини бугунги баъзи санъатчилар, ресторан ходимлари, тиш докторлари, чайқовчилар, хуфия кошиблар ва шулар тоифасидаги кишилар эгалламоқдалар.

Баъзи «пок» санъатчилар тўғрисида кўрганларимиз, гижинганларимиз, ранжиганларимизни якунлаб шуларни айтамыз.

Улар бир жўра бўлиб, баъзан ака-ука бўлиб тўйларга, базмларга борадилар. Тўрдаги алоҳида чорпода «бегники бежоғли», дегандай ўз ўринлари бўлади. Баъзи созанда тўдалари ашулачи, ўйинчи қизларни ҳам етаклаб борадилар. 40

Бир, икки қўл ашула, ўйин бўлгандан сўнг созандалардан бирорта мулойим супургиси ўрнидан қўзға-

либ, маросимда хизмат қилиб юрган йигитлардан «таҳорат олиш» учун бирор қумғон илиқ сув сўрайди. Ҳаммалари таҳорат қилиб, бирор ҳужрада намоз ўқиган бўладилар. Сўнг аҳҳа, уҳҳу, деб томоқ қириб, жейларига ўтирадилар. Яна ашула, ўйин бошланиб кетади.

Ана ундан кейин содда халқнинг буларга ихлоси ошиб кетади. «Ия, булар жуда пок, художўй одамлар экан-ку, буларга ҳар қанча берсанг оз», деган шивир-шивир бошланади. «Қистир-қистир»нинг сонун саноғи йўқ.

Йўқ! Биз буни мунофиқлик, сотқинлик, иккиюзлик деймиз. Бу халқнинг таважжуҳини эксплуатация қилиш бўлади.

Яна ашула, яна ўйин...

Ўйинчи қизлардан биттаси арабча ларзон-ларзон, тегирмон қорин ўйинига тушади. Худди кепчикда чори чиқаргандай...

Яна қистир-қистир. Яна отар, саккизта маст бўз ўғлон кўксига муштлаб, беҳаловат.

Пул, пул, пул. Олдин намоз пулланди, сўнгра қорин, икковининг нархи бир. Шўрлик ашулачи қизларнинг овози бўғилиб, бир ҳафтагача хом тухум ютиб юради.

Гаров ўйнаб, соат иккида шаҳарга тушсангиз, кўп магазинлар перерив қилган бўлади. Яъни магазин ходимларидан тақводорлари пешин намозига тўғрилаб переривга чиқадилар.

Жума намози, ҳайит намози деган кунлари-ку ҳамма гуноҳкор бандаларни мачитда кўрасиз. Гўё бир кунлик намозни ўқиш билан бир йиллик бутун фисқу фасод, ўғирлик, халқ мулкига хиёнат, ёлғончилик, пиянисталик, бузуқлик, фирибгарлик гуноҳлари ювилиб кетадигандай. Бундай кунларда Жанггоҳдами, Маҳкамадами, Хадрадами кузатиб турсангиз, қўлтиғига гиламча, оқ кигиз, попоп тиккан бахмал жойнамозларни чиройли қилиб турмучлаган, ҳаммага ўқиган намозини писанда қилгандай кеккайган ҳалиги тоифа ёшларни кўрасиз. Улар ҳам зангори, кўк бахмал дўппида, бедана юриш қилиб, тавозе билан: «Ассалому алайкум ва раҳматуллоҳи ва баракотуҳ», деб қўлларини кўксиларига қўйиб, ўтиб кетадилар.

Буларнинг сиртлари биби Марямнинг ўғлидай силлиқ, аммо ичлари, мазмунлари-чи — бўм-бўш. Илму маърифатдан, сиёсатдан, ҳаётдан, келажакдан — истиқболдан бирор савол сўрасангиз, жўяли жавоб олол-

майсиз. Қоронғи уйга кесак отгандай мўлжалга тегмайди.

Намоздан кейин жойнамоз прилавканинг тагига улоқтирилиб, ўзлари жўралари билан ресторанга қийшайиб қоладилар.

Ҳайитдаги ҳамма отабезорилик, такси талаш, дилорзорлик, қусуққа ёнбошлаш шуларнинг иши, акажонларим...

Бунингдек номаъқулчиликларни колхоз болалари, ишчи йнгитлар, китоб қўлтиқлаган студентлар қилмайди, чунки уларнинг ғоят олий ва муқаддас ниятлари бор. Келажаклари бор! 10

Энди, маърака, худойи, қуръон туширдиларни айтмайсизми! Гўё бу воситалар билан қачонлардир ўлиб кетган бобо-бобокалонларининг ё бўлмаса ота-оналарининг руҳини шод қилмоқчи ва уларнинг руҳига худо ғазабини юмшатмоқчи, жойини жаннатда қилмоқчи бўладилар. Қайси харажатга денг? Албатта, яна ўша «кўр» харидорнинг, хўранданинг, истеъмолчи бечораларнинг ҳақиға. 20

Хиёнат билан топилган пул худо йўлига харж қилинса, албатта ўз ўрнини топган бўлади!

Лекин участка иситмаси анча тафтидан тушган. Шунга шукур деб, ҳозирча нома тамом, қолган-қутган гаплар ҳали кўп ёзилади.

1964

ОШПИЧОҚ ҚУТАРГАНЛАР

Пахтакорлик — бизга ота касб. Шу билан бирга, биз қоракўлчи ва пиллачилар ҳаммиз. Пахтамиз учун ер, сув, агротехник механизмлар, ўғит ва ишчи кадрларимиз бор. Қоракўлчиликка поёнсиз яйловларимиз, ишбилармон чўпонларимиз, зоотехникларимиз, озиқ-овқатимиз ва дори-дармонларимиз бор. 30

Ипакчилик деймиз-у, ипакчилик учун керак бўлган базамиз кўнгилдагидек эмас. Ҳамиша долзарбга келганда тут барги етишмайди. Ҳар йили қурт боқиш палласида дод-фарёд соламиз, аттанг қиламиз. Ушанақа пайтларда «Куз ва баҳорда ҳаммаёққа тут кўчатлари экामиз. Бундан буён ҳаммаёқни тут кўчатзорлари қилиб юборамиз», деб аҳд қиламиз; пилла плани тўлар-тўлмай бу гапларнинг барини унутиб юборамиз. Келтирилган кўчатлар лойхоналарда қолиб кетади, экилганини болалар суғуриб олиб, от қилиб минади. Қол- 40

ган-қутган кўчатни суғориш, илдизи тагига бир чангал гўнг солиш хаёлимизга ҳам келмайди.

«Фалон минг туп тут кўчати экдик», деб рапорт берувчи йигирматалаб колхоз раисини ном-баном айтиб бера оламан.

Бу дунёда Райшёлк деган бир идора бормиш деб эшитамиз. Унинг қути-қути қурт уруғи топшириш, тайёр бўлган пиллани йиғштириб олиш, рекордчиларга гижим духоба мукофот беришдан бошқа иши йўқми?

- 10 Ахир, сизлар шу ишнинг мутасаддиси экансиз, нега тут кўчати тўғрисида ўйламайсиз, нега рапортчи, ваъдабоз раисларнинг «минг туллари»ни санаб кўрмайсиз?

Яна баҳор етиб келади, қурт боқиш бошланади. Барг етишмайди. Арра, болта, ошпичоқ кўтарган шопмўйлов, барваста йигитлар шаҳар кўчаларини грузовойда кезгани-кезган. Баъзан уларнинг ёнида милиционер ҳам бўлади. Шу азамат туткесарлар қамчин дас-тасидек тутни кўриб қолсалар бирлари болта, иккинчилари ошпичоқ билан келиб, шарт кесадилар. Кўчадаги тутни талашиб, бир-бирларига бўйин чўзадилар...

- 20 Фарғоналиклар — марвартак, тошкентликлар — балх тути, деб аташади уни. Меваси баҳорда пишади. Танаси қаттиқ ёғочдан бўлгани учун тагсинч, тароқ қилинади. Ажойиб мебеллар ясалади.

Хусусан, эллик-олтмиш ёшга кирган кишилар ўтмиш очарчилик йилларидаги мева тутининг хизматини сира-сира унутмайдилар. Ўша пайтларда «Тут ҳам пишиб қолди, кўрмагандек бўлиб кетасан», дегувчи эдилар.

- 30 Тутнинг таърифини айтиб одоқ қилиб бўлмайди, Бай-бай, унинг мағизи, тут талқони! Шиннисини айтмайсизми? Неъмат-ку неъмат, магазинларга чиқарса бўлади.

Фарм, Кўлоб, Помир, Сўх ва шунга ўхшаш тоғлироқ районларда-ку тут биринчи мева ҳисобланади. Шаҳар ичидаги саҳни тор ҳовлиларда бир туп марвартак тут баҳорда ҳамма меванинг ўрнини босади. Соясини айтмайсизми, соясини! Оппоқ чодирларга дув-дув қоқиб олсангиз, катта лаганларга марвариддек уйиб қўйсангиз, бир чеккадан шарбати оқиб ётса...

- 40 Раис акам бунга ўйламайдилар, кесилсин, деб буйруқ берадилар. Ахир ўз даласининг лахтак ерларига, қишлоқ кўчаларига беш минг, ўн минг туп тут кўчати экиб қўйса, асакаси кетадими? Нима, шунақа жойлар Андижонда, Фарғонада камми? Чин кўнгилдан ҳаракат қилинса, кўчатзорбоп жой ҳам топилади, тут кў-

чати ҳам. Ваҳоланки, пиллачиликнинг кузири ҳисобланган Андижонда ҳам, Фарғонада ҳам тутзорлар барпо қилиш ҳақида қоп-қоп гапирилади-ю, амалда ҳеч нарса бўлмайди. Шу йил баҳорда Фарғона обла-стида 225 гектар ерга тут кўчати экиш мўлжалланган эди, атиги 62 гектар ерга экилибди. Бу ҳам сувсиз, қаровсиз ҳолда ётибди. Андижон областидачи? Бу ерда ҳам аҳвол яхши эмас. Баҳорги тут кўчати экиш пла-ни 46 процент бажарилибди. Мана, кўряпсизми, пил-лачиликда республикамизнинг улкан тарозусида сал-моқли тош босадиган икки азамат областда тутзор-ларни кенгайтириш шунақа аҳволда. Барг зарур бў-либ қолганда, қўлларида арра, болта, ошпичоқ, шаҳар меҳнаткашларининг хонадонларига беижозат кириб на уволни, на андишани биладилар, тут тагида ғужғон ўйнаб юрган тутхўрак болаларнинг ризқини қийиб, тутни кесиб, хайр-хўшни насия қилиб кетадилар.

Марғилон ва Қўқоннинг жуда катта, баҳайбат парклари бор. Шу шаҳарлар халқининг етти ёшидан етмиш ёшгача одамани олиб чиққанда ҳам парклар-нинг бир лунжига жо бўлади. Паркларнинг ортиқча ерига тут экилса бўлмайдими? Фарғонадан Шоҳимар-донгача бўлган йўлнинг ҳамда Андижоннинг Куйган-ёр, Ўшга кетаверишдаги йўл ёқаларига, Катта ўзбек трактининг икки бетига тут кўчати экилса, жонга ора киради-ку, ахир. Жиззахдан ўтгандан сўнг Темур қоп-қа, Сангзор дарёсининг катта-кичик ороллари тутзор қилинса бўлмайдими?

Шаҳарлардаги тутлар қийратилмоқда. Янаги йилга нима қиласизлар, ундан кейинги йилда нима бўлади? Дўппини ерга олиб қўйиб бир ўйланг! Йил сайин пла-нимиз оша беради, негаки, жамиятимиз ўсиб боряпти, кишиларимиз ипак кийишни кўзлайди. Шуларнинг эҳ-тиёжи, завқига яраша ипагимиз кўп бўлиши даркор. Аммо унинг базасини мустаҳкамлашга ҳамон панжа орасидан қаралмоқда.

Яна бир марта (бу галгиси астойдил) мулоҳаза қи-либ қўйсақ, чакки бўлмайди. Ахир, бир неча йилдан бери пилла планимизни баҳорги қурт боқимида бажаролмаяпмиз. Иккинчи, учинчи марта қурт боқишга мажбур бўляпмиз, шундагина планимиз зўрға тўла-ётир.

Тут кўчатзорларини кенгайтиришни истамаган бо-қи беғамлар кўникиб қолибдилар. Улар:

— Ҳа, бўлаверади. Биринчи боқимда тўлдиролма-сак, иккинчи, учинчи боқимда қойил қилиб ташлай-

миз, йилнинг кети кенг,— деб ўзларини ўзлари юпатадилар.

10 Пилла планини бажаришда Фарғона, Андижон бу йил ҳам судраляпти. Билиб қўйинглар, қаердаки тут етарли бўлмас экан, оғиз тўлдириб берилган ваъдалар ваъдалигича қолиб кетаверади. Қўлимиздаги арра, болта, ошпичоқни ҳозирча бир чеккага қўйиб, кўкламда эколмай қолган тут кўчатларини кузда экайлик, йўл ва кўчаларнинг икки томони, лахтак ерларда тутнинг сурх новдалари гуркираб ўссин! Шаҳарликлар марвартак, балх тутларини маза қилиб есинлар.

Ҳа, шунақа бўлсин, ҳурматли пиллачи оғайнилар, валлажатлар!

1964

АССАЛОМ

Бир-бирига салом бермоқ ер юзидаги ҳамма кишиларга хос одатдир.

20 Салом турли халқларда турли шаклда, чунончи, ҳиндистонликлар икки қўлни бир-бирига қўйиб, жуфтланган қўлни манглайга кўтариб кичик таъзим билан салом берадилар. Африкалик баъзи халқларда буруни бурунга суркаш ёки иржайиб тил кўрсатиш каби саломлар ҳам бор эмиш.

Салом бермоқ одати ғоят қадимийдир. Бу хислатни ҳатто баъзи жониворларда ҳам учратиш мумкин. Оту итлар искашиб, филлар карнай чалгандай ўкириб, эркак қушлар қанот билан ерга доира чизиб, «реверанс» ясаб саломлашадилар шекилли.

30 Саломлашиш, қўл олишиш тарихини ёзувчи антрополог олимлар, бу одат қабилачилик давридан қолган, дейишади. Яъни ибтидоий одам «Сен билан учрашганда миянгни мажақламоқчи эмасман, қўлимда тошим йўқ», дегандек, бир-бири билан қўл беришиб кўришишар экан. Саломлашиш шундан бизга мерос бўлиб қолган эмиш.

40 Мен у замонда яшаган эмасман. Омонқўтон ғоридан топилган эллик минг йиллик қадимий одам менинг нечанчи холаваччам эканлигини билмайман. Санаи шажара (насллар занжирининг шох-бутоқли дарахти)ни етти юзу ўн еттинчи бобом бир оз баднафслиги туфайли мамонт гўштига салат сифатида қўшиб еб юборган, деб эшитганман, албатта, тўфондан илгари.

Энди десангиз, нақдина замонамизда яккақўл ко-

сибдай яшаб турибман (яъни ўз уйимда ижод қиламан).

Луқмони ҳакимдан «Энг дўсти кўп ким?», деб сўраганларида, «Бекорчи», деган эканлар. Таниш-нотаниш дўстларим ғоятда кўп. Товуқ қўндоқдан тушмасдан, троллейбус йўлга чиқмасдан ишчи кабинетидан тортиб «Пахтакор» стадионигача:

- Ассалому алайкум!
- Ваалайкум ассалом.
- Здравствуйте!..
- Здравствуйте!..
- Салом!
- Привет!

10

Шунисига минг бор шукур. Биров салом бермаса нима қилардиму, саломимга алик олмаса нима қилардим?.. Бирор бадфеъли билан жамоатни ранжитган, ҳаммага хос умумий ахлоқ кодексидан чиққан кишигагина салом берилмайди.

Қандай вақтларда салом берилмайди? Икки киши жиддий суҳбат қилиб турган бўлса, учинчи бўлиб салом берилмайди. Четроқда кутиб турилади. Дастурхон устида овқат билан машғул кишилар билан қўл олиб кўришилмайди. Тентакларга, мастларга салом берилмайди. Табиий ҳожат ерларида ҳам салом берилмайди. Катта зиёфатларда, тўй-ҳашамларда ҳамма билан қўл олишиш шарт эмас, жамоатга қарата бир мартаба «Салом, дўстлар!» демак кифоя.

20

Хусусан, қишлоқларимизда балоғатга етмаган ўспиринчаларнинг катта кишилар билан, албатта қўл бериб сўрашишлари кишининг ғашига тегади.

30

Салом берганда саломлашувчи шахсларнинг айна дақиқадаги аҳволу руҳияси ва умуман феъли атвори, такаббурлиги, ювошлиги, ихлоси чинлиги, муғамбирлиги, иккиюзламалиги ва бошқа ички хислатлари билиниб туради.

Биз, Урта Осиё халқлари учун ўнг қўлни юрак устига қўйиб, панжаларни ёзмасдан, ним таъзим билан, табассум аралаш саломлашмоқ ота-бобо мероси, урф-одатдир.

1964

40

ФАЙЗИЕВ НОМИДАГИ ЧИМЗОР

Машҳур олимлар номига қўйилган боғ, хиёбон, гулзор борлигини билардик, аммо бу чимзор қалай бўл-

ди, деб ажабланарсиз? Ана шунақа ғаройиб жойни кўрмоқчи бўлсангиз, Тошкентдаги Октябрь район колхоз бозорига кираверишдаги майдонга марҳамат қилинг. Лекин зинҳор-базинҳор машинада бора кўрманг, она сутингиз оғзингизга келади. У ёққа такси тугул, мотоциклда ҳам бориб бўлмайди. Чимзорга фақат вертолётда тушиш мумкин.

- 10 Бу чимзор атрофидаги йўллар суви қуриб қолган сойдай ўйдим-чуқур. Тарновдай тор йўлнинг икки четидаги темир устунлар танкка қарши қурилган истехкомни эслатади. Агар машина сал бежо ҳаракат қилса, тамом, темир устунлар биқинини эзиб юборади. Маҳкама томондаги тахта билан тўсилган йўл баайни халтанинг ўзи — машина ёки арава кириб қолса тўрга илинган балиқ ҳолига тушади. Бир гектар майдон десангиз тўрт бўлакка бўлинган, ўртада ходалар қаққайиб турибди. Гўё чимни биров ўғирлаб кетадигандай, чимзор темир тўсиқ билан ўраб олинган. Фақат уни қўриқлайдиган битта соқчи етишмайди, холос!
- 20 Ажабо, бу қимматбаҳо чимзор кимга керак экан?! Агар бу ер гулзор қилиниши лозим бўлса, тўрт йилдан буён битта гулхайри ҳам ўсмайди-ку!

Агар Файзнев номидаги бу чимзор бузилиб ўртасидан тасмадеккина йўл тушса, машиналар бемалол бозор эшигига бора олар, одамлар ортиқча беш километр йўл юришдан қутуларди ва ҳоказо.

Район коммунал хўжалигининг мудирини ўртоқ Комил Файзиев, айтинг-чи, муддаонгиз нима ўзи?

1964

МИНИАТЮРАЛАР

БИСОТДАГИ ГАПЛАР

ШОИР МАВЛОНО ПАЙДО

(Биографик справка тарзида)

XVIII асрнинг шуҳратли шоирларидан Мавлоно Пайдони кам киши танийди. У киши ўз замонларидаги не-не шоирларга ўхшашни эп билмай, шоирлик номига карикатура бўлиб яшаган эканлар. Шу жанобнинг ўзлари тунов кунни бир қўлтиқ шеърини жузви гулга солиб, «Асар бу турур», деб эшикдан кириб келдилар. 10
Нимасини айтасиз, ҳозирги замон шоирларига мухаммаслар, назиралар, раддиялар, равиялар, ўзларининг табаррук шеърлари «Баёни аруз», «Қофияи мухтамалот», «На мезону, на авзон» — ишқилиб турган-битгани илм-маърифат.

Асарлари ўртасида қарич вазнида ёзилган, лирик хусусиятлари билан юракни ўртайдиган:

Кунки ботибди бутун
Найлай ажаб, эй дўстлар.
Ушбу бу кун, ушбу бу кун,—

сингари камолотнинг ўзгинаси бўлган ажойиб сатрлар учраганидай: 20

Болалар э, отманг тош,
Почалари бор шотунинг,—

каби ҳарфий қофия асосида (яъни бир сўзда учраган ҳарф иккинчи сўзда учраса оти қофия) машқ қилинган, ёшларга таълимни кўзда тутилган дурдоналар ҳам бор. Ўзларича айтгандай: «Яъни «тош» сўзида бўлган ҳарфлар «шоти» сўзида ҳатто ортиғи билан мавжуд». Хулласи калом, каттакон ғазна ўз оёғи билан «Муштум» остонасига етиб келди. Журналнинг 30
«Бисотдаги гаплар» бўлимида шу марварид қатралар босилиб боради, Ҳа, дарвоқе, бир гап ёддан кўтарилибди. Ул жанобнинг яхши шеърларини ўқиганда ёки эшитганда, ё бўлмаса назарлари тушганда соқолларини юлиб, чайнайдиган одатлари бор. Шунинг учун ўз замонларида Мавлоно Пайдойи Ришхўр (Соқолхўр) деб лақаб ҳам олган эканлар.

Шухратли шоир Абдулла Рауфнинг «Яшаймиз» деган шеъридаги:

Таққанинг гулми — гулнор, яшаймиз,
яшнаймиз,
Ҳай-ҳай хушбўй ҳиди бор, яшаймиз,
яшнаймиз.
Тўйиб-тўйиб бир ҳидлай, яшаймиз,
яшнаймиз,—

- 10 каби адабиётимизга ҳайкал бўлғудай сатрларини редакция бисотидан олиб ва тасодифан ўқиб қолиб (расмларда кўрганингиздай), уч марта соқол юлиб бош ирғитдилар.

МАВЛОНО ПАЙДОНИНГ КОНСУЛЬТАЦИЯЛАРИ БИРИНЧИ ДАРС — ҚОФИЯИИ НИСБАТДУР

- «Қофияий нисбат» деб шуни айтамызки, қофиядош сўзлар бир-бирларига ҳарф ва ҳижо жиҳатидан эмас, балки характер ва нисбатга яқин бўлурлар. Чунончи, бу йўлда тегирмон билан ўрдакни қофия қилиш мумкин. Чунки ҳар иккови ҳам сувда юради. Ехуд бузоқ билан табуреткани — чунки ҳар иккови ҳам тўрт оёқли. Африқо билан тандирни — чунки иккови ҳам иссиқ ва ҳоказо.

Мисол келтириб кўрайлик:
Товуқлар қилурлар қақоғлаб тухум,
Қим андан ёзурман ушбу қоғоз.

- Яъни бу ерда қоғоз билан тухум оқ бўлганлиги учун қофиядошдирлар. Бу консультациямизга қаноат қилмаганлар 39 (3074) сонли «Ёш ленинчи» газетасида босилган ўртоқ Ориф Юнуснинг «Она» номли оқ шеърини ўқисалар бўлур.

ШОИР МАВЛОНО ПАЙДОНИНГ ҲИКМАТЛИ СЎЗЛАРИДАН

Агар шоввага сув келмаса, тегирмон таққа-тақ тўхтайтиди.

Сувга тушган ҳўл бўлур,
Катта кўча йўл бўлур.

Соқов одам сўзламас,
Балиқ қумда сузолмас.

Хамак ўсиб қовун бўлур,
Мол ёғидан совун бўлур.

Қарздор бўлишдан, пулдор бўлиш яхшироқ.

Бўйра тўқилур,
Қитоб ўқилур.

Яхши нарса, яхши бўлур.

Қарнайчидан ошнанг бўлса, қулоғингга пахта тик.

Қовоқ дарахтда, ёнғоқ полизда ўсмас.

Олтмишга кирган бўлсанг, юз ёшингга қирқ йил бор.

ҚИЕМИГА ЕТГАН ФИКРЛАР

Этик тор бўлса сотилсин.

10

Халқ ҳақини еган оғиз сассиқ бўлар¹.

Кўчаларга от қўйиш ҳамманинг ҳам қўлидан келавмасин.

Адашган одамдан адрес сўрама.

Трамвайда туфуриш мамнуъ.

Прогулчи ўзидан кўрсин.

«Айб», «уят»даги ҳарфлар билан бирга яна 28 ҳарф ўрганилса, савод чиқади.

Қулупнай пишиғи яқинлашди.

Ё товуқ турсин, ё гул.

20

«Муштум»га ёзиб туриш керак.

Райпишчеторгга ишга кирган бўлсанг, ўғил тўйини бошла².

Беҳафсала ёзилган асарни ҳафсала билан

сўкадилар.

Бу саҳифани ўқиб бўлиб, ёнидаги саҳифани

ўқи.

ИККИ ДРАМАТУРГ УЧРАШГАНДА

— Хўш, йўл бўлсин, мунча шошилавермасанг?

30

— Қўқон билан Наманган театрусига асаримни сотдим, энди Бухоро область районларига кетаётирман. Хўш, ўзингга йўл бўлсин? Асарингни бирор театруга ўтказолмадингми?

¹ «Муштум»да ҳамма гап ҳам кулинсин деб ёзила бермайди (Автор эскартиши).

² Изоҳи келаси сонда (Автор эскартиши).

— Бир-иккита театруга олиб борган эдим, коллективдагиларга асарим ёқмади. Асарнинг номини ўзгартириб Андижон томонга ўтсаммикан, деб турибман.

БОТИРЛИК

Юқори маҳаллали активларимиздан ўртоқ Қўшқулоғов ўз шахсий ихтиёри билан Ўзбекистон Радио комитети адабий бўлими томонидан уюштирилган бир адабий монтажни охиригача эшитишга туриш берди.

ИЎҚОЛГАН БАРАКАЛЛА

10

22- ва 6-трамвайнинг саман отдай сурлигидан энсаси қотган бир йўловчи «Баракалла», деган экан, шу гап Тоштрамда «Мақтов тахта»га ёзилган эмиш. Ҳозир шу баракалланинг эгаси қидириб юрибди.

ЮЗ

20

Янги алифбеда чаласаводроқ бўлган бир МТС директори «Трактор ремонтлари юз процент бажарилди» деб рапорт ёзмоқчи бўлган экан, «ю» ҳарфини қўшиб ёзолмай «юз» дегани «103» чиқиб қолибди. Ана шундан кейин ўз ёлғон рапортидан ўзи севиниб, ёзишга уялибди.

ИККИ БУЛИНГАН «Қ» ҲАРФИ

Қичқириб турган хўрознинг бўйни шартта узилса, «қиқриқу»даги охирги «қ»нинг ярми бошида, ярми бўйнида эшитилади.

ГЕОЛОГИЯ ЯНГИЛИГИ

Навоий кўчасининг қоқ ўртасидан бир метрча лой, тупроқ қазиб олингандан сўнг, тагидан асфальт чиқибди, запас катта, деб айтадилар.

БАБ-БАРАВАР

30

Иккита маст бир-бирини «нодон», «нодон» деб сўкиб муштлашмоқда эди. Хулиганликка қарши жазо қонунига мувофиқ бир йилдан кесилдилар. Дарҳақиқат, «нодон» сўзини, иста чапдан ўнгга, иста ўнгдан чапга ўқи. Баб-баравар.

СУҲБАТ

— Навоийнинг нонини еб туриб шунақа дейсизми?

— Навоийнинг нонвойлик қилганини ким кўрибди?
Бу унга ҳурматсизлик.

Муқимийни ўз устида муқим ишлагани учун Муқимий дейдилар-да, а?

— Шунини айт. Ҳамза тирик бўлганда «Холисхон» шу кунларга тушармиди-я!

АФАНДИНИНГ МУЛЗАМ БУЛИШИ

Афанди Октябрь райпишчеторгининг Маҳкамадаги 10
ошхонасига кириб шўрва олибди. Шўрвага қошиқ сол-
са ичидан битта эски сочиқ чиқибди. Ғазабланган
Афанди шефповарни чақириб:

— Бу нима деган гап, шўрвангизнинг ичидан эски
латта чиқса?— деб гап бошлаган экан, повар уни тўх-
татиб:

— Нима демоқчи бўласиз, ўртоқ Афанди,— деб-
ди,— олгангиз уч сўмлик шўрва-ю сизга энди латта
чиқмай, бир отрез бахмал чиқармиди! Баъзи одамлар
тоза ҳам хулосахўр бўлиб кетган-да. 20

Бу гапдан сўнг Афанди чурқ этолмай, мулзам бў-
либ чиқиб кетибди.

ТУТИ БИЛАН ШОИР

Бўлмағур бир поэмасини дўстига ўқиб бераётган
шоирни кўрган тўти заҳарханда билан:

— Валақлашга-ку валақлайди-я, бари бир учол-
майди,— дебди-да, ўзи учиб кетибди.

ИККИ МАСТ УРТАСИДА

— Бугунги ичганимни ҳўкиз ичса қорни ёрилар
эди. 30

— Хафа бўлма, ҳўкиз ичмасдан ҳам тўрт оёқлаб
юради.

ЎЗ-ЎЗИЧА

Қочган қуённинг орқасидан қувлаб етолмагани
учун овчи ўз итидан койинганда, ит:

— Нафс учун қувлаш билан, ҳаёт учун қочишнинг
ўртасида етиб бўлмас узоқлик бор,— деб жавоб бер-
ган экан.

ОРЗУСИГА ЕТАДИГАН БЎЛДИ

Қудратиллахўжа деган бир киши: «Қўлимга мўмайроқ пул тушса, иккита олти газлик гилам, битта голландский сигир, битта яхши радио, ўзимга шевиотдан костюм, хотинимга марварид олиб берар эдим», деб орзу қилар эди. Яқинда шу одам бир американкага мудар бўлди, демак, орзусига етадиган бўлди.

ТАРИХИЙ ПАРЧАЛАР

- 10 Пашша талаб ўтирган бир гадойдан Искандар:
— Сўра сўраганингни!— деса, гадой:
— Қўлингдан келса пашшаларга буюр, мени чақмасинлар,— деган экан.

* * *

Маъдалихон бир шоирга шаҳардаги аҳмоқларни рўйхат қилишни буюрибди. Шоир ҳам рўйхатнинг бошига биринчи қилиб «Маъдалихон Умархон ўғли» деб ёзибди. Иккинчи қилиб ўзини ёзибди. Буни кўрган Маъдалихон газаб билан сабабини сўраганда:

- 20 — Сиз бош аҳмоқ бўлмасангиз шу ишни буюрмас эдингиз, мен аҳмоқ бўлмасам шу ишни бошламас эдим,— дебди.

* * *

Тошкент ҳокими генерал Апрелов: «Мен кўчага чиққанда, фуқаро юзини деворга ўгириб, кўзини юмиб турсин, шу иш менга таъзим билан баробар», деб буйруқ чиқарган эди, сабабини сўрабдилар:

— Чунки мен кўпинча ичиб, файтонда қайт қилиб ўтаман,— деб жавоб берибди у.

БИР ШОИРГА

- 30 (Жавоб ўрнида)

Сув тўғрида ёзган шеърингни ўқиб,
Ихлос сувга урди, бу ажаб эмас.

Ноўрин жумлалар, тўмтоқ ташбиҳлар
Чиқариб ташланса сув қолади — бас!

1941

ХАЛҚ ИЖОДИЙ БОЙЛИГИДАН

Эллик тўрт қиротли «Терешкова»¹ бриллиантидай ҳар қиррасида етти ранг офтоб товланиб турган халқимиз ижоди энига, бўйига, юксаклигига, чўнқирлигига, ўнгига, чапига унча-мунча кишининг зеҳни етмайдиган даражада бойдир.

Биз ёш бола чоғимизда отам раҳматлик онамизни эркалаб:

— Тошхон, мен сени минг йилдан бери севаман, сен ҳам ҳеч бўлмаса уч юз йил қадримга ет,— деб қўярдилар. Биз ёш бўлганимиз учун минг йиллар нонуштадан оқшомгача туюларди. 10

* * *

Араблар бизнинг Ўрта Осиёмизни истило қила бошлаганларида йўлдаги биринчи шаҳар Марв (Мари) экан. Шунда Қутайбанинг ғолиб қўшинлари бир улкан ва кўркам ёнғоқ тагида толон дастурхони устида маст-аласт ўтирар эканлар. Албатта энди бу дастурхонда жайрон кабобдан тортиб Аму лаққасигача, Ашхобод аноридан тортиб Қаҳқа узумигача, Чоржўй, 20 Бешўғизнинг қовуну тарвузларигача бор эди. Шунда бир араб саркардасининг бошига «қарс» этиб битта хом ёнғоқ тушибди. (Олмахонми, қарғами ўйнаган бўлса керак.) Кайфи учган саркардаи ғуррабош шу ёнғокни қўлига олиб, айлантириб кўра бошлабди. Қарасаки, дастурхонда сўйилмаган тарвуз ҳам шунга ўхшайди. Шунда шеър билан айтган экан:

Дарахти ғўз агар ҳамчун баланди,
Дарахти харбўза оллоҳу акбар.

Яъни:

Ёнғоқ дарахти-ку шунчалик баланд,
Тарвуз дарахтидан худо асрасин. 30

Айтганики: шу ёнғоқ ўрнига дарахтдан тарвуз узилиб тушса чилпарчин бўлардим...

* * *

Халқимизда муболаға — гипербола, яъни лоф жанри ҳамма сўзда ва суҳбатда ош тузидай зарурий.

¹ Якутия конларидан яқинда топилган бир йирик олмосга Терешкова номи берилган (*Автор эскартиши*).

Бай, бай, бай... Куёв йигитнинг мақтовини совчилардан эшитсангиз:

— Эралижон тушмагур, бу йил балиқ йили бўлса роппа-роса ўн тўққизга киради. Тўйга атаб битта жун қопдаги ўн тўққиз пуд бугдойни битта ўзи кўтариб кирди. Рансимиз: «Қўй, белнингга шикаст етади», деса ҳам «Бе!» дебди-да. лиммо-лим ўғит ортилган грузовойни ботқоқдан елкалаб, тош йўлга чиқазиб қўйибди.

Келин бола таърифиди:

- 10 — Шафоғатойни айтинг... Ким тикилса киприги қайрилиб кетади. Санамораста, оғзи билан бели борми, йўқми, биз ҳалигача билмаймиз... Чумчуқча овқат ейди... Сув ичса томоғидан, сабзи еса биқинидан кўринадиди... Шунақаям пазандаки, йўқ ердан бунёд қилади. Сувдан ҳалвойтар, тариқ ёрмадан палов пиширади, барака топгур.

Ростини айтганда, Эралижон ўттиз ёшдаги чўтир йигит, Шафоғат бўлса — бир кўзига оқ тушган, ёшлигида сандалда бир ёнбоши куйган қари қиз...

- 20 Ҳамма халқлардагидек, бизнинг классик адабиётимиз ҳам, замон адабиётимиз ҳам лофлардан, гиперболалардан холи эмасдир.

Биз халқимиз лофларидан баъзи нусхаларни кўчирмоқчимиз:

ДОШҚОЗОН ВА ҚИЗИЛЧА

Халилча Ҳалол деган наманганлик бир лофчи билан оҳангаронлик Сандонқул Тангатопган деган довонда учрашиб қолишибди. Ҳол-аҳвол сўрашгандан кейин:

- 30 — Хўш, Оҳангаронларда нима янгилик бор?— деб сўрабди Халилча Ҳалол.

— Ҳе, нима бўларди, олам ҳодис, яъни биз яшаб турган олам ҳодисалардан иборат деганларидек, бизнинг Оҳангарон чилангарлари бир мингу уч юз қирқ қулоқли битта дошқозон ясашяпти. Бир қулоғида туриб ўн қадоқли болға билан эрталаб ургандаги чиққан овозини иккинчи қулоқдаги чилангар тушдан кейин эшитади.

- 40 — Баракалла, бу кирои дегча бўлибди,— дебди наманганлик Халилча Ҳалол. Кейин Сандонқул сўрабди:

— Хўш, Наманганда нима янгиликлар бор?

— Наманган деҳқонларининг қўлигул таърифилги бу томони Чин — Мочин, бу томон қайсари Румгача

маълум. Гирвон деҳқонлари бу йил лавлаги — қизилча эккан эдилар. Айниқса, Шоди Сўтакнинг лавлагиси бўлиб берди. Юқори даштда шундай бир туп лавлаги ўсдики, баргларининг соясида ўн минг отлиқ аскар салқинласа бўлади.

— Вой аҳмоқ,— деди Сандон,— лоф ҳам эви билан-да,— лавлаги ҳам шунақа бўладими?

— Мен аҳмоқми, сенми,— деди Халилча Ҳалол.— Сен айтган ҳалиги қозончада ўша лавлаги қайнамаса, нима қайнайди?

10

КАЛТАГАП ИККИ ДУСТ

Саратоннинг жазирама кунларидан бирида андижонлик Лом-мимбек суҳбатдош тополмай зерикиб қўқонқишлоқлик Али Жимжит деган дўстининг уйига борибди.

— Хуш келинг,— дебди Али Жимжит,— ўбдон меҳмон қилар эдимۇ вақтим зиқроқ. Тез-товур гапингни айта қол.

— Беш оғиз гаплашиб кетай, деб келувдим,— дебди Лом-мимбек.

— Ҳа-ҳа,— дебди Али Жимжит,— бўлмаса сен ўтириб тур, мен уйга кириб чиқай.

— Лом-мимбек яланг сайҳондаги супачада, кун тигида терлаб пишиб Али Жимжитни кутиб ўтирибди.

Бир маҳал десангиз, Али Жимжит қўй теридан қилинган катта қирғиз пўстин, белида шол белбоғ, оёғида айиқ тери этик, бошида тулки теридан телпак-тумоқ, қўлида қўлқоп, қўлтигида икки бойлам қарағай ўтин, қўлида бир хокандоз чўғ — ичкаридан чиқиб келибди.

20

30

Буни кўрган Лом-мимбек ҳайратда қолиб:

— Буларинг нимаси?— деб сўрабди.

— Сен-ку беш оғиз сўзлашамиз дединг. Сену менинг беш оғиз сўзимиз ўзимизга маълум. Сўз бора-бора тортишувга, тортишув — баҳсга, баҳс — жанжалга, жанжал — кекирдакбозликка айланиб кетиб, суҳбат бир оз чўзилиши мумкин. Ёз ўтар, куз ўтар, қиличини кўтариб қиш келар, гапимиз тугамас, муддао айтилиб бўлмас, ўзим совуққа ожиз, сояси юпқа одамларданман, тагин қиш чиллада тумов-пумов бўлиб юрмай. Ёз ёпинчиғингни қўйма, қишда ўзинг биласан, деган мақоллар бор. Сен ҳам калтасўзлик бобида онангдан қолишмайсан. Уларни худо раҳмат қилсин, элакка чиққан хотиннинг эллик оғиз гапи бор, дейишади. Барака

40

403

топгур, Лом-мим ука, қани, рўпарамга ўтир-чи...— деб сўзини тамом қилганда, нариги муюлишда кўчани чангитиб қочиб кетаётган Лом-мимнинг шарпасини аранг илғаб қолди.

ЕПҚИЧГА ЯМОҒЛИҚ

10 Қўқонлик Худоёрхон замонасининг машҳур қизиқчи ва лофчиларидан Зокиргов тошкентлик лофчилардан Жўра Нилгарнинг уйига меҳмонга келмоқчи бўлибди. Бу саёҳатдан мақсад — Жўра Нилгарни лофда енгмоқлик экан. Тошкентга келиб унинг эшигини қоқибди. Эшик орқасидан аввалига «Хув-в-в», деган хипча овоз эшитилиб, орқасидан эшикнинг зулфини тушиб саккиз-тўққиз ёшлардаги жамалак-жинни бир қиз кўринибди.

— Аччаломалайтум, телинг, амати?

— Сан кимнинг қизисан?

— Жўявойнинг.

— Даданг қаерда?

20 — Самарқандда тетганлар.

— Нима ишга?

— Шарифжон аматим билан гаплашгани.

— Э, аттанг, аттанг,— дебди Зокиргов,— бўлмаса аянгга кириб айт. Мен дадангнинг ўртоғи қўқонлик Зокиргов бўламан. Сизларни кўргали келиб эдим, қўлим қуруқ эмас. Сизларга бир гилам совға қилмоқчи эдим. Гиламнинг бир боши Тошканнынг Уқчи дарвозасига кириб келди, этагини Қўқонда йиғиштиришяпти. Ана шунақа, қизим...

30 Шунда қизгина Зокирговнинг бўйнидан очомлаб:

— Вой аматидинамдан айланай! Яқинда тандир ёпқичимизга чўғ тушиб ўйилиб қолган эди. Сизнинг совға гиламингиз шу жойга ямоққа етар экан,— дебди.

Шунда Зокиргов: «Э-ҳа, қизининг лофи шу бўлса, дадаси билан гаплашиб бўпман», деб Қўқонга қайтиб кетибди.

ШУ ҲАМ ҚОР БЎПТИМИ?

Бир лофчи яна битта лофчини доғда қолдирмоқчи бўлди:

40 — Қишлоғимизга шундай қалин қор ёғдики, товуқларимиз тепасига чиқиб, юлдуз териб ейишди.

Бошқа лофчи пинагини бузмай, жавоб қилди:

— Шу ҳам қор бўптими. Бизнинг қишлоқда унақасини қиров деймиз.

МЕН УШЛАГАН ҚУШНИНГ БОЛАСИ

— Кеча бир қуш тутдим денг,— деб гап бошлади бир лофчи — тумшуғининг ўзи нах ўн етти газ келади. Қобирғаларидан дарёга кўприк қурдик.

Бошқа бир лофчи гапга аралашди:

— Агар гапинг рост бўлса, қайси кунни мен ушлаган қушнинг боласини тутганга ўхшайсан.

БОШИ ОСМОНДА ЮРАДИ

Бир кунни икки лофчи учрашиб қолишибди.

10

— Раҳматлик отамнинг бўйи чунон узун эдики, боши осмонда юради,— дебди бир лофчи.

— Ушанда отангизнинг бошига бирор нарса тегиб турарканми?— деб сўрабди иккинчиси. Шериғи «булутни айтаяпти» деб ўйлаб:

— Ҳа, тегиб турар экан, деса иккинчи лофчи:

— Уша тегиб турган нарса отам раҳматлик кийган тўннинг этағи эди,— дебди.

1964

АТОҚЛИ ҚИЗИҚЧИЛАРИМИЗ МЕРОСИДАН

20

ИСАХОН АСКИЯ

Исахон Аския 1896 йилда тўқсон ёшларида вафот қилган. Касби муҳркан — муҳр ўйишлик эди. Умрининг бошларида Қўқонда, кейинчалик Тошкентда яшаган. Исaxon Аскиянинг табиаида ўткир юмор, сатира руҳи бор эди. Бирор мушкул сўз олдида доврираб қолмай, жуда тез, ҳозиржавоблик билан рад сўзи айта олар эди.

Эскича илми мукамал, мадраса кўрган ўткир мулалардан, адабиёт хусусан, шеърятдан ғоятда баҳраманд киши эди. Замонасидаги диний хурофот, феодализм зўравонлигига жонидан зид киши эди. Унинг ҳазилларидан намуна:

30

АННАҚУЛБЕК ҚОЗИ

Исахон Аския уйида иш билан машғул эди. Эшик тақиллаб қолди. Устида жомакор билан кўча эшикка чиқди. Эшикда отлик, басавлат, шоп мўйловли, кетмон соқолли эллик ёшлардаги бир киши турар эди. Бошида лайлак уядай салла, эғнида банорас тўн, тўн ичи-

дан белидаги кумуш камар кўриниб турибди. Бўйнида кумуш занжирли бут¹.

— Хизмат?— деди Исахон Аския.

— Муҳр ўядиган уста, Аския ким бўлади?

— Каминалари, биз бўламиз.

— Камина-паминангни билмайман. Менга азрўйи шарнат муҳр ўйиб берасан. Ҳукм шу!— деди мўйсафид сансираб.

10 — Жуда ҳам ҳукм эмасдир-э, тақсир. Илтимос денг, илтимос,— деди мулойим табассум билан Аския.

— Ҳа, хўп. Ана сен айтганча илтимос бўла қолсин. Эртага тайёр бўлиши керак.

— Қандай муҳр?

— Ия, мана бу нима?— бутни кўрсатди.

— Товуқнинг оёғи.

Аннақулнинг кўзи қинидан чиқиб кетди.

20 — Оғзингга қараб гапир, ҳой чол. Бу оқ пошшомизнинг худоси. Шу бўлмаса бизнинг ҳукмимиз ҳам бир пақир... Хўп, ишга келайлик. Мен Оққўрғонга қози сайландим. Соққа менинг отимга чиқди. Энди қозилик муҳри керак.

— Хўп, ўйиб берамиз, отингиз, отангизнинг исм-шарифлари нима?

— Муҳрга отамнинг отини ўймайсан, отамдан айнаганман, у мени «оқ» қилган. Отам ўрнига қайнатамининг отини ўясан. У кишини яхши кўраман, отлари Хушмуборак. Менинг отим Аннақулбек. Иннайкейин, азрўйи шариат қуръондан иккита сурани ҳам шу муҳрга қўшиб ўясан.

30 — Ия,— деди Аския,— бу муҳр бир сопол лаганча бўлар экан-да?

— Йўқ,— деди Аннақул,— катталиги бир миридан катта бўлмасин. Агар бу ишни эртага битказиб беришга ваъда қилсанг, мана шу миниб келган отим сеники, ҳозирданоқ юганини қўлингга бераман.

Аннақулбек отдан тушишга ҳаракат қилди.

— Тушманг, тушманг...— деди Аския,— муҳр эртага, албатта тайёр бўлади...

40 — Эртага қай маҳалда келай?

— Тушдан кейин...

Эртасига қиёмдан кейин бир отни миниб, бир отни етов қилиб қози келди. Муҳр тайёр бўлган эди.

¹ Урта Осиё қозилари ҳар бир чиқарган ҳукмларини подшо номидан ўқир эдилар. Ҳукм вақтида бут тақиш мажбурий эди. Лекин Аннақулбек ўлгунча мақтанчоқ киши бўлгани учун бегим вақтларида ҳам бутни тақиб юра берар эди (Автор эскиртиши).

Беш тийинликдай доира муҳрада шу бир байт ўйиб ёзилган эди.

Қуръондан икки сура: Ёсин билан Таборак,
Қозиси Аннақулбек, қайната Хушмуборак.

Аннақулбек Аскиянинг ҳунарига ғоятда қойил қолди. Мамнун бўлди. Етов отнинг жиловини тутқазди, боз устига банорас тўнни ҳам ечиб берди...

Аския, елкасида тўн, қўлида отнинг жилови, кулиб қола берди...

АБДУЛЛА ФОНУСЧИ

10

Халқимиз ғоят севган, ҳурмат қилган, ардоқлаган қизиқчилардан бириси тошкентлик Абдулла фонусчидир. У 1914 йилда саксон олти ёшда вафот қилган, унинг аскиялари, қизиқчиликлари, бойлар, эшонлар, бойваччалар, майхўрлар, хотинбозлар, амалдорлар устидан қилган ҳажв-ҳангомалари ҳали-ҳали халқ ўртасида завқ билан такрор қилинади, тан бериб эсга олинади.

Бу зот овоз тақлидида ғоят машҳур эди. Истаса ёш қиз бўлиб, истаса кампир бўлиб, истаса бола бўлиб, чол бўлиб сўзлай оларди, қуш бўлиб сайрар, той бўлиб кишнардди. 20

Паст бўйли, кичик қолипдаги оёғи, хипча жуссаси паранжи ёпиниб бузуқи бойваччаларни аҳмоқ қила олишига ёрдам берар эди.

1912—1914 йилларда Илҳом самоварчи билан Тўйчи Ҳофизлар ўзбек ашулалари, мақомларини граммофон пластинкаларига ёздирар бошлаган эдилар. Шунда Абдулла фонусчининг ҳам бир қатор юмористик, сатирик ҳикоялари, ҳангомалари пластинкага ёздирилган. 3

Пластинкалардан биттасида тахминан қуйидаги мазмунда бир юмористик ҳикоя ёзилганлиги ғира-шира ёдимда.

ХАСИС

Бизнинг қўшни Миркамол чорбозорчини Тошкенти азимда танимайдиган киши камдан-кам топилади. «Қиссасул анбиё» китобида Ҳотамтой деган киши мардликда катта шуҳрат топгани ёзилган. Аммо бизнинг Миркамол бахилликда ном чиқарган.

Эру хотин подачидан ош, гадойдан нон сўраб кун ўтказадилар. Фарзандлари йўқ. Ҳамсоялардан чиқади- 40

ган қўшни ош тамаида ҳовлиларининг уч томон деворидан туйнук очганлар.

Кунлардан бир кун хотини Замира-тоқи қабзият бўлганда эмчи кампир унга:

— Қатиқ ичинг, болам,— деган экан. Шунда бир стаканда қатиқ олинган эди. Шу қатиқ ачиб кетган бўлса-да, ҳали ҳам бор. Чунки Замира-тоқи стаканнинг сиртидан ялаб юрган.

10 Миркамол ҳафтанинг олти кун қишлоқ бозорларида санғиб «ўсма кет, сурма кет» қилиб юради. Шанба кун Кўктерақда, якшанба кун Турватда, душанба кун Тўйтепада, сешанба кун Уртасаройда, чоршанба кун Тошкентда, пайшанба кун Паркентда, жума кун Жумабозорда бўлади. Унинг бисотида ҳамма нарса бор. Лампа пилик, ўлдирилган симоб, ошиқни маъшуққа, маъшуқни ошиққа иситма-совутма дуо, игна, сақич, маккаи сано, ҳар хил тумор, хун дори, эзиб ичкилар, мози, тишқоли, бурга дори ва ҳоказолар...

20 Деҳқонлар ўртасида ўз кўнглича табибгарчилик ҳам қилади. Зулук солади, қортиқ қўяди, қон олади, малҳам беради, сурги ичиради, симоб ютқизади. Хулласи, у «боққан» касаллар иккили: ё ўлади, ё қолади.

Шундай қилиб, у ҳафтада бир кун, атиги чоршанба кунигина уйида бўлади. Хотини Замира ҳафтанинг олти кун тор уйида ёлғиз қолади.

Кунлардан бир кун Замира-тоқи эрига йиғлаб шикоят қилди:

30 — Ҳой эр, сиз ахир эрмисиз, қора ермисиз, бу қуриган-қақшаган уйда ёлғиз қолавериб, жинни бўлай дедим-ку. Нима қилади, менга раҳмингиз келиб, бирор қўйми, танами олиб келсангиз? Ахир ул ҳам тирик жон-ку. Ёлғизлигимда шуни боқиб, шу билан овуниб, йўқлигингизни оз бўлса ҳам унутсам.

Миркамол қуруққа бу гап маъқул тушди.

— Дуруст,— деди у тиржайиб,— қолган-қутганларни, қўни-қўшнидан чиққан қовунпўчоқларни еб семирса, хийла даромад ҳам бўлар экан.

40 Миркамол қуруқ гапида турди. Эндиги чоршанба ориқ бир шишак қўйни етти тангага олиб, хотинига келтириб берди.

Хотини ғоятда қувонди. Қўйни яккақозиқ қилиб, жазирама ҳовлининг ўртасига боғладилар. Миркамол қилган ишидан қувониб, чорбозорга қараб йўртиб қолди.

Замиранинг бахтига бу қўй ҳаром ўлгур тинимсиз маърар, ўқчиб-ўқчиб йўталар эди. Хумдаги қотган нон,

кепаклар ҳадемай тамом бўлди. Қўни-қўшнилардан чиқадиған нишхўрдлар ҳам товсиллади. Қўй тинимсиз маърар, йўталар эди.

Бу бедаво тирик жондан Замиранинг ҳолига маймунлар йиғлайдиған бўлди. Келаси чоршанба эри келганда, салом-аликдан ҳам илгари:

— Ҳой эр, сиз бу ҳайвонни мени ўлимимдан беш кун бурун гўрга тиқиш учун олиб берган экансиз, ҳозироқ йўқотинг, бўлмаса ажрашамиз, отамникига кетаман,— деди.

— Сабр қил,— деди Миркамол қуруқ,— бир иложини топармиз.

Уша куни Миркамол йўл-йўлакай отасига қуръон ўқиш учун Шиғзиддинбува мозорига кириб, бунда белбоғ бўйи ўсган ўтларни кўрганди. Шунини эслади-ю, хаёли тез ишлади. Қўйни қозикдан ечиб, мозорга етаклади. Тўғри гўрковга учрашди.

— Ассалому алайкум!

— Ваалайкум ассалом!

— Ука,— деди Миркамол гўрковга.— мен бефарзанд кишиман. Қариб қолдим. Ўлсам-нетсам иншоолло, ўзинг кўмарсан. Илло, мендан хабар олиб, гўрков ҳақи тўлайдиған ворисларим йўқ. Мана шу қўйни менга қазийдиған гўр ва кўмиш харажатлари ҳақи учун ҳозирдан нақд олиб қўй.

Бу гўрковга маъқул тушди. Фотиҳа ўқиб, рози бўлишдилар.

Орадан икки ойча ўтди. Яна бир фалокат билан мозорга йўли тушган Миркамол қуруқ ўз қўйини кўриб қолди. Катта бўрдоқига айланиб кетипти. Оз деганда бир ярим пуд ёғи бор. Миркамолнинг хаёли яна тез ишлаб кетди. «Ия,— деди у,— шундай қўйни текиндан текин ўлмаган жонимга қасд қилиб бировга бериб қўяманми, ажратиб олиш керак». Шошилиб бориб, гўрковнинг эшигини тақиллатди. Гўрков чиқди.

— Ассалому алайкум!

— Ваалайкум ассалом!

— Хизмат, келинг Миркамол ака, тинчликми?

— Тинчлик бўлмай ўлсин,— деди Миркамол.— Қоплонбек қишлоғида бир қизамиқ чиққан болага ярим қошиққина симоб ичирган эдим, ўлиб қолибди. Шунга оқ пошшонинг ҳоқимлари мени Тошкентдан Уратепага бадарға қиладиған бўлиб қолишди. Бир сиқим тупроғим ўша ерда қоладиған кўринади. Мазам йўқ, қариб қолдим. Беш кунлигим борми, йўқми, қани юр, ука, юкингни танғи, бирга кетамиз.

— Қаерга, мен нима қиламан?

— Қаерга бўларди. Бадарғага, Уратепага-да. Сен ахир, мени кўмишнинг удда кафилини олиб, хизмат ҳақингга қўй олгансан. Қаерда ўлсам, ўша ерга бориб кўмиб келасан.

— Вой-бў, қўйинг бошингни есин, кўтарил-э...

— Бўлмаса қўйни қайтар!

10 Гўрков семиз қўйни етаклаб чиқиб Миркамол қуруққа берди. Миркамол ғоят мамнун. Ўз ақлига ўзи тасанно ўқир эди.

Миркамол қуруқ қўйни сўйиб едими, сотдими, буниси бизга маълум эмас.

ЮСУФЖОН ҚИЗИҚ

Юсуф Қизиқ Шакаржонов — 1868 йилда туғилиб, 1959 йилда — 91 ёшида вафот этди.

20 Бир нарсани қайд қилиб ўтиш керакки, қизиқчиларимизнинг кўпчилиги, Исахон Аския ҳам, унинг ўғли Саидахмад Аския ҳам, Абдулла Фонусчи ҳам, Юсуфжон Қизиқ ҳам узоқ яшаб ўтган кишилар. Бу ерда кулиш, вақтичоғликнинг узоқ умр кўриш сабабларидан бири эканлиги яққол кўринади.

Юсуфжон Қизиқ ўз ижоди билан руҳонийлар, бойлар, катта ер эгалари, чор чиновниклари, маҳаллий амалдорлар ва босмачиларга қарши курашган кўрқмас бир зотдир. Мана унинг икки ҳангомаси билан танишинг.

БЕК КУЛОЛМАДИ

30 Фарғонанинг энг қонхўр босмачиларидан бири Мадаминбек эди. Мадаминбекда қашқир ёввойилиги, тулки риёкорлиги бор эди. Бир неча мартаба аҳволи танг келиб, ҳеч иш қилиш қўлидан келмаслигига ақли етганда Шўро ҳукумати билан ярашиб ҳам кўрди. Сағал ишонч пайдо қилгач, яна тулкиликка ўтиб айнади, қирғин ишини қашқирдай давом эттирди ва ниҳоят Қизил қўшинлар томонидан тор-мор келтирилди, ўзи қутурган итдек отиб ташланди...

40 Кунлардан бир кун, ён-беридаги қишлоқларни талон-торож қилиб, кексаларни, хотинларни, болаларни отиб, чопиб, ёш қизлар, ёш йигитларни банди қилиб чарчаган Мадаминбек Тошлоқнинг бир пана қишлоғида, катта жоменинг хонақосида яқин йигитлари билан хом гўшт ейишдан чарчаган урғочи қашқирдай дам олиб ётарди. Кўнгли ҳеч нима билан равшан бўлмас-

ди. На ичкиликдан, на ўлжа санашдан, на банди болаларни ўйнатишдан, банди қизларни булғашдан — ҳеч нимадан кўнгли равшан бўлмасди. Қудуқ тубидай зулмат босган кўнглини қандай қилиб юпантиришни билмас эди. Ниҳоят, хизматидаги йигит оғаларини чақириб:

— Олтита яхши қуролланган йигит билан ваҳима солиб, Марғилонга тушиб боринглар. Юсуф Қизиқни қайдан бўлмасин тутиб келтиринглар!— деб буйруқ берди.

Маузер, беш отарлар билан қуролланган йигитлар уч соатлардан кейин Юсуф Қизиқни келтирдилар. Йигитлар Қизиқ устидан ҳақоратлаб кулиш учун уни ориқ, яланғоч байталга миндириб, икки оёғини отнинг қорни тагидан боғлаб келтирган эдилар. Бечора Қизиқ ўлар ҳолатга етган эди.

— Ҳа, Қизиқ,— деди заҳарханда билан Мадаминбек,— йигит юбормасам, йўқлаб ҳам келмайсан. Оқибат шу бўлдими?

— Йигитларингизга ҳам бўй бермас эдим. Аммо аммангизни юборган экансиз, у кишининг юзларидан ўтолмай келишга мажбур бўлдим,— деб байталга ишора қилди Юсуфжон Қизиқ.

Ҳар кўзи ғайин олхўридек қинидан чиқиб кетган бек Қизиққа хўмрайиб қараб деди.

— Нега сўққайиб турибсан, кетмондаста ютганми-сан, ўтир!

— Аммангизнинг тароқлари,— деди ориқ отнинг қобирғаларига ишора қилиб Юсуф Қизиқ,— тагимга тушиб қолган экан, ўтиролмайман, бегим.

— Майнабозчилигингни қўй,— деди бек,— бугун уч кундан буён ичимга чироқ ёқса ёрнайди. Мени кулдир!

— Қаерда қитиғингиз кўп, қитиқлайми?

— Бўлмаган сафсатаингни қўй, қизиқ гапларингдан гапир.

Юсуфжон Қизиқ бисотидаги бир неча ҳангомаларни ишга солиб кўрди. Бек кулмас, палағда тухум ютгандай кўнгли нари бориб, бери келиб ўшшайиб ўтирарди.

— Гапларингни йиғиштир!— бақирди бек.— Яхши-си, шаҳарликлар, қишлоқликлар мени тўғримда нима деяпти, шунга айтиб бер!

— Бунинг учун битта узун нарвон керак бўлади,— деди Қизиқ.

— Нима қиласан?

10

20

30

40

— Кейин биласиз.

Бек йигитларига буюрди. Битта узун нарвон топиб келдилар. Қизиқ нарвонни хонақоҳнинг томига қўйдирди. Ўзи этакларини бар уриб томга чиқа бошлади.

— Қаёққа кетяпсан?— бақирди бек.

— Ҳеч қаёққа. Томдан туриб халойиқ сизни қандай мақтовлар билан тилга олаётганини, қандай дуолар қилаётганини айтиб бераман.

10 Юсуф Қизиқ томга чиқиб, икки сонига шаппатилаб қишлоқ хотин-халажларининг овозига ўхшатиб, қичқириб додлай бошлади.

— Войдод, мусулмонлар! Мадаминбек итваччанинг дастидан дод! Худоё тўрт ўғлининг ўлиги устида ўтирсин. Бу жаллодни умри адо бўладиган кун келармикин, эй худо?! О, большевик почча, тезроқ келиб бу қонхўрни отиб ташлай қолсанг-чи... Ҳў, кўзларинг қарға-қузғунга ем бўлгур қонхўр. Войдод, мусулмонлар, Мадамин ўғрининг дастидан дод!..

20 Бу ногаҳоний ҳаракатни кўрган бек ва унинг йигитлари саросима бўлиб қолган эдилар. Қишлоқнинг бошқа томларидан ҳам қизиқчининг додига жўр овоз бўлиб додлар эшитила бошлади.

Ниҳоят, ўзини йиғиб олган бек йигитларига ишора қилиб, Қизиқни томдан туширишга буюрди. Икки-уч йигит нарвондан томга чиқа бошлаганда, қишлоқ атрофидан отилаётган ўқ ва пулемёт овози янграб қолди. Довдираб қолган бек ва унинг йигитлари апил-тапил отланиб, қоча бошладилар.

30 Қизиқ томда кулганича қолди. Унинг жонига Қизил Армия ва халқ гвардияси ора кирган эди...

ЭНГ ТАБАРРУК ТАСБЕҲ

Юсуфжон акадан бу ҳангомани неча бор эшитганман:

40 Қўқоннинг Учкўприк қишлоғидаги катта бир пахтачи бой бир ҳафта тўй бериб, икки ўғлини суннат қилдирмоқчи эди. Бир томони Хўжанд, бир томони Тошкент, бир томони Андижону Ушдан меҳмонлар келар эди. Фарғона водийси бўйлаб донг қозонган ашулачилар, музикачилар, карнайчилар, сурнайчилар, қизиқчилар, аскиябозлар, дорбозлар, масхарабозлар, ўйинчилар, найрангбозу ҳуққабозларни чақиртириб келтирган эди. Эрка қоридан тортиб Ҳамроқул қоригача, Деҳқонбой отадан тортиб Мамаюнус калгача, мендан тортиб Акабухоргача, Нетайхондан тортиб Зебихонгача —

хаммамиз шу ерда эдик. Бой бу тўйда исрофгарчиликнинг ҳамма турини қилиб кўрди.

Ниҳоят, бир ҳафталик тўй ҳам тугади, бола ётқизилди. Энг охири биз қизиқчилар, аскиячилар, созандалар ва ашулачилар қолган эдик. Бой бизнинг ҳақимизни бериб рози қилиб жўнатиши керак эди. Супрақоқди эди.

Ҳаммамизни ўн бир ёғочли бир уйга таклиф қилди. Яхши кўрпачалар, ёстиқлар қўйилган, дастурхонлар ясатилган, ҳамма ноз-неъматлар бор. Қасабалар билан кулишиб, чақчақлашиб, гурунг қилиб ўтирибмиз. Вақт ўтаётганини ҳам билмаймиз. 10

Шунда уй эгаси: «Марҳамат, марҳамат, тақсир»-лаб бир кишини биз ўтирган жойга бошлаб келиб қолди. Келган киши ўттиз беш-қирқ ёш чамаларидаги барваста кўркам йигит эди. Қоп-қора жингалак соқолли, қора қош, қора кўзли, бошида гирдак қилиб ўралган силлиқ мисқоли оқ салла, эғнида банорас тўн, оёғида амиркон махси-кавуш. Ғоятда сипо, ғоятда таманно, ерни ҳам миннатдор бўлса босадигандай. Ғоятда қироат билан ҳаммамизга: 20

— Ассалому алайкум вараҳматуллоҳи вабаракотиҳи,— деб мурожаат қилди. Биз «гур» этиб ўрнимиздан туриб салом бердик. Ҳаммамиз аланг-жаланг: «Бу ким бўлди экан?» деб ҳайрон эдик. Шунда менинг ёнимда тик турган Мамаюсуф биқинимга аста туртиб:

— Бу ҳазрат қўқонлик машҳур эшон Миён Фаъл Ваҳобнинг набиралари Миён Хайр тўрам бўладилар,— деди.

У тўрга ўтирди. Орқаларига ёстиқ қўйдик, нон ушатиб, чой узатдик. Қўлимиз кўксимизда. Аммо у баччағар ҳеч кимга илтифот қилмайди. Кўзини ердан узмайди. Ғоят мағрурлик билан кўр тўкиб ўтирибди. 30

Аския-ю музика, ашула-ю қизиқчиликлар нинга уриб кетган. Ҳаммамиз жим-жим, ҳатто йўталишга ҳам хижолатмиз. Шу оғир босимда аҳвол анча чўзилиб кетди. Ҳаммамиз диққинафас, қабзият бўлиб кетдик. Ниҳоят, Бободехқон жонимизга ора кирди. У катта баркашда тўлдириб сариқ, қора гилос олиб келиб ўртага қўйди: 40

— Қани, марҳамат, тақсир, қани марҳамат, меҳмонлар, ўз боғимизнинг меваси...

Гилос ея кетдик. Ҳамма қондали қилиб биттадан, иккитадан гилос олиб еб, данагини бир чеккага қўйиб борар эди. Мен Миён Хайрнинг гилос ейишини кузатиб бордим. У бир олганда тўрт-бештадан, шокила-

дор гилосларни танлаб, оғзига солар эди-ю, данагини битта-иккитадан — кам ажратиб қўяр эди. Қолганларини данаги билан ютаётган бўлса керак, деб ўйладим.

Бир чеккаси эшон бола келгандан кейинги жимжитлик, диққатбозлик, иккинчиси, ҳазратнинг очкўзлиги жиғимга теккан эди. Бир нави қилиб шу сукунатни бузмоқчи бўлдим. Эшонваччанинг муборак қўлларига секин туртиб:

10 — Тақсир, беодоблик бўлмаса, ижозат берсангиз, сиздан азрўи шарият, бир саволим бор эди,— дедим. Ялт этиб менга қараган эшон:

— Азрўи шарият, дедингизми? Марҳамат, айтинг, ҳеч уялмай айтаверинг,— деди.

Мен эшоннинг бу марҳаматидан гўё эриб, талтайиб, ялтоқланиб кетгандай тилимни ясси қилиб:

20 — Чунончи, тақсир,— дедим,— масалан, худонинг бизга атаган неъматини ана шу гилосни баҳамжиҳат тановул қилиб турибмиз. Чунончи мен — камина гуноҳкор банда — шу гилосдан ният қилиб юз йигирмата, юз ўттизтасини данаги билан ютсам...

Эшон сўзимнинг охирига қизиқиб, чиройли кўзларини менга тикиб, хўш, хўш, деб турар эди.

— Ютсам-да, эртасига холи, қуруқ жойда шу да-наклардан омон тушганларини атирсовун билан яхшилаб ювиб, бир юз битталиқ тасбеҳ қилиб олсам. Аз-рўи шарият қандай бўларкин? Савоби бачандон бўл-са керак?..

Гапим шу ерга келганда кўзларидан ўт чақнаб, со-қоли титраб кетган эшон дик этиб ўрнидан турди:

30 — Падарингга минг лаънат! Саволинг билан жа-ҳаннамнинг қаърига жўна, бетавфиқ!..

Эшон йўлакка чиқиб, кавушини кийиб, шошиб кета бошлади. Биз бир уй киши унинг орқасидан хохлаб кузатиб қолдик.

Миён Хайр ҳазратдан сўнгги мажлисимиз ўзимиз-ча, ўз фуқаро касбдошларимизга хос кўтаринки руҳ билан давом қилар эди.

1964

40 РУЗА ҲАҚИДА ХАЛҚ ЛАТИФАЛАРИ ЭШОН ВА ШАЙТОН

Мавлоно Шамсиддинхон тўрамни оддий халқ чала-пайғамбар деб ҳурмат қиларди. Бай-бай-бай, у кишининг тақводорлиги, бай-бай-бай, у кишининг таманно-лиги. Бетаҳорат йўл босмайдилар, бибисмилло гап

бошламайдилар. Назр-ниёзга келган пулларнинг қоғозини духул қиладилар, яъни енг ичкарисига тиқиб, танга, чақаларини «дунё ҳаром» деб хориж қиладилар, яъни қаландарваччаларнинг олдига сочиб ташлайдилар. Беш вақт намоздан ташқари қўшимча намоз — «нафл» ҳам ўқиб турадилар. Ҳаттиз кун рамазон-ку, му- сулмонларга шарият буюрган рўза кунлари. Ул жа- ноб Ҳаттиз кундан ташқари ашуро кунларида (қурбон ҳайитининг биринчи ўн кунлиги), шунга ўхшаш диний маросимларда ҳам рўза тутадилар. Бирор ерда қуръ- он ўқилса-ю, қуръон жумлаларида «вашшамси» деган гап чиқиб қолса, у киши кўзларига жиққа ёш олиб: 10

— Эй гумроҳ бандалар, худо бу каломи билан мен фақирга ишорат қиляпти,— дейдилар. Авом халқнинг ихлоси яна ошиб кетади. Хулласи калом, ҳазрати Шамсиддинхон тўрам орқа этакларида намоз ўқиса бў- ладиган, юзларидан нури илоҳий ёғилиб турган фа- риштадай бир зотга ўхшайдилар. У киши Сассиқҳовуз мачитининг ўз уйларига туташ бир ҳужрасида истиқо- мат қиладилар... 20

Кунлардан бир кун десангиз, рўза ойининг ўн ет- тинчиси, қоқ туш пайти мачит саҳнига бир совлиқ, бир қўчқор адашиб кириб қолди. Бу қўйлар ҳойнаҳой Тур- кистон, Чимкент томонларидан Тошкент бозорига ҳай- даб келинаётган катта тўда қўйнинг ҳаром ўлгур асов- ларидан бўлса керак. Минг-икки минг бош қўйнинг ичида иккита қўйнинг адашганини ҳайдовчилар билиб ўтирибди дейсизми?

Ҳаст эшон билан ҳамиша «бош ёрилса бўрк ичида, қўл синса енг ичида» бўлиб келган Аширмат сўфи 30 «ғийқ» эттириб хонақоҳнинг эшигини ёпди-да, ҳовлиқ- қанича эшон ҳужраси томон югурди. Ҳаст эшон ҳам бепарволиқ қилиб ҳужранинг эшигини орқасидан зан- жирламаган эканлар. Аширмат қурғур алпанг-талпанг эшикни шарақ этиб очиб:

— Тақсир-чи, тақсир, осмондан иккита қўй тушди, нима қиламиз,— демоқчи эди. Лекин сандал устига катта мум шам ёқиб шамнинг алангасига тухум тутиб турган эшонни кўриб, ҳангу манг бўлиб қолди. Сандал устида бир ёнбоши шам дудидан қорайган беш-олтита 40 тухумнинг пўчоқлари ётар эди. Эшони тушмагур шам алангасига тухум тутиб, илтиб ютмоқда экан. Рўза куни бу пинҳоний ўғирликдан хабар топган Аширмат бақрайиб:

— Ия, тақсир, бу қанақаси бўлди,— деди.

Қўлга тушиб қолган эшон ғўлдираб қолиб:

— Қўйинг, қўйинг, мулла Аширмат сўфи, бу шайтоннинг иши. Шайтон йўлдан оздирди,— деди. Ана шу гапдан кейин десангиз, нақ қиёмат-қойим бўлди. Ер қалтираб тебрана бошлади. Хужра деворлари бешикдай алғов-далғов бўлди. Хужранинг ўймакор бағдодий эшиклари ғажур-ғужур қилиб кетди. Эшон ўтирган сандалнинг ёнидаги ер тарс ёрилиб бир қора тутун шифтга ўрлаб кетди. Кейин десангиз, ўша қора тутун қўйилиб шакллана бошлади, нусхага кирди, одам қиёфасини олди. Лекин эчкиникига ўхшаган иккита шохи, оёғида туёғи бор эди.

10 — Ассалому алайкум,— деди,— мени йўқладиларингми, мен шайтон бўламан, ҳазрати Шамсиддинхон тўра тухум еяётганида мен ғиштнинг тирқишларидан томоша қилиб турар эдим. Мен умримда тухумни шамда пишириб еган эмасман. Мен бу ҳунарни эшондан ўрганиб олдим. Менга тухмат қилманг, ҳазрати эшон,— деди-ю, яна тутунга айланиб, яна зилзила туриб, ер ёрилиб, шайтон жойига кириб кетди.

20 ҲАРОМ ҚАТРА

Бу латифани мендан илгари аллақайси ёзувчи ҳам ёзган, кимлиги ёдимдан кўтарилибди. Кечиргайлар.

Яна ўша ҳазрати Шамсиддинхон тўрам тўғрисида. У кишининг ким эканликлари юқоридаги латифадан маълум. У киши мачит минбарига чиқиб ваъз айтганларида, осмонда қушлар тўхтаб қоларди, дарёларда сувлар тескари оқарди, бешикдаги болалар сўзга кириб кетарди, чоллар чала ёнган тўнкани елкага кўтариб, «хув, облоху» деб рақсга тушар эди, бўйдоқларни жазава тутарди.

30 Бугун рамазоннинг ўн саккизинчи куни, душанба — Муҳаммад пайғамбар туғилган кун, ҳазрат бўлса таравиҳ намозидан кейин устларида малла тўн, қўлларида яшил асо, минбарда ваъз сўзламоқда эдилар. Бугунги суҳбат ичкилик ичувчиларнинг бу дунёдаги хўрликлари, у дунёдаги дўзахда тортадиган азоб-уқубатлари тўғрисида эди. У киши муборак кўзларини жиққа ёшга тўлдириб:

40 — Вой чағирхўрларнинг аҳволига, улар бу дунёдан бўкириб ўлиб кетадилар. Улганда ҳам тўнғиз қавмида кетадилар. У дунёда сўроқсиз-истаксиз еттинчи дўзах — замҳарирнинг қаърига тушадилар. Қўйи лаблари ерга тегиб туради, устки лабларини жаҳаннам-

нинг шифтига олов михлар билан қоқиб қўйган бўладилар, дўзах муаккиллари катта чўмичларда қўрғошин эритиб оғизларига қуядилар. Бу азобдан олиб олтингургурт қайнаб турган қозонга соладилар, вой бечораларнинг ҳолига. Чоғирнинг бир қатраси — ҳаром, билинг, эй мусулмонлар,— деб ваъз айтиб турганларида Аширмат сўфи эмаклаб бориб, у кишининг этакларидан ўпмоқчи бўлди. Мулла тўнининг этагида тангадай ямоқ бор эди. Аширмат сўфи ямоққа таажжуб билан қараб:

— Ҳазратим, сизга ямоқ тўн киймоқ раво эмас. Бу 10 қандоқ ямоқ?— деб сўради.

Ҳазрат унинг бошини силаб:

— Эй бўтам, сўфим, бунинг воқеаси анча узун. Кичик қизим Салима қизамиқ билан оғриган эди. Ҳадеганда гули кўринавермади. Шунда Ҳожи табиб келиб, «қизгинага бир ангишвона шароб берилса эди», деди. Ундан-бундан суриштириб, Жалил баққолдан кичкина пиёланинг таггинасида бир қултумча шароб олдирдик. Қизгинага шу шаробдан бир қошиқча ичириб турганимда, шу шаробнинг бир қатраси этагимга томди. 20 Сўнг тўнни қайнатиб тоғорада етмиш икки марта ювдирдим. Бари бир кўнглим жойига тушмади. Кейин шу шароб томган ерни ўйдириб ташладим, ямоқ солдирдим. Чоғирнинг бир қатраси шундай ҳаром,— деб кўз ёшларини муборак соқолларига тўка бошладилар. Мачит ичи худди арининг инига косов тикилгандай мусулмонларнинг оҳ-воҳидан ғув-ғув қилар эди...

Эртаси, рўза ойининг ўн тўққизинчиси, сешанба кунни Аширмат сўфи мачит саҳнида айланиб юриб, кўзи мачитнинг долонига тушиб қолди. У ерда банорас паранжилик ёшгина бир жувон пиқ-пиқ йиғлаб ўтирарди. Аширмат сўфи сағри кавушини дўқиллатмасдан хотиннинг олдига борди. 30

— Хўш, бекам, нимага йиғлаяпсиз, қўйинг, йиғламанг, шундай улуғ айёмларда ҳам йиғлаб бўладими. Нима алам ўтди?— деди.

Хотин ўпкасини босолмай ўксиниб-ўксиниб жавоб берди:

— Мен Пуштихаммомнинг ёнидаги Ҳожимат силлиқ деган сартарошнинг аёлиман. Никоҳ бўлганимга 40 етти йил бўлди. Худо фарзанд бермади. Бугун десангиз, эрим ароқ ичибми, наша чекибми, маст бўлиб келиб, бефарзандлик баҳона, тутволиб урди. Бир йилнинг ичида бўйингда бўлса бўлгани, бўлмаса уч талоқсан деди. Шунга ҳазрати эшоннинг олдиларига келганидим.

Бу гапдан Аширмат сўфининг қулоқлари динг бўлиб, чарви еган мушукдай, кўзлари ялтираб кетди.

— Ҳай-ҳай— деди,— йиғини бас қилинг, ичкарига кириг, мен ҳозир ҳаст эшонга бориб арзингизни айтаман, у кишидай соҳиби каромат эшон замонамизда йўқ. Бир дуо ўқиб дам солсалар, бир ҳафтага қолмай бўйингизда бўлади қолади. Гап ихлосда, айтган ишларидан бўйин товламасликда...

10 Содда хотин мачитнинг ичкарисига кирди. Аширмат сўфи хонақоҳнинг дарвозасини ғийқ этиб ёпди, эшон ҳужрасига қараб чопди.

Эшони тушмагур бу гал ҳам эшикнинг занжирини солмаган экан, нафаси оғзига сиғмаган Аширмат сўфи:

— Тақсир-чи, тақсир, худойи таоло бир ҳурилиқони жаннати фирдавсдан ўз оёғи билан мачитга туширди,— деб айтмоқчи эди, чала маст эшоннинг аҳволини кўриб, ҳангу манг бўлиб қолди.

20 Эшон яна ўша сандалнинг тўрида, ёнида битта кўзачада мусаллас, шам ёқиғлик, яна боягидай ёнбошида қорайган тухум пўчоқлари ётибди. Сандал устида бир пиёла лиммо-лим қуюғлик...

Аширмат сўфи ўз кўзига ишонмай, икки қўл билан қовоғини йириб қаради. Кўзининг тепасига бармоқ тикиб кўрди. Бари бир манзара ўзгармаган эди: ўша сандал, ўша кўзача, ўша пиёла, ўша шам, ўша тухум, ўша эшон.

30 — Ия, тақсир,— деди,— бу кўраётганларим тушимми, ўнгимми? Куни кеча минбарда ўзингиз ахир «Чоғирнинг бир қатраси ҳаром», деган эдингиз-ку. Вой-бўй, айланай, тақсир, бу қанақаси бўлди. Тагин рўза куни, кун ўртаси, қоқ пешинда-я?

Эшон тасбеҳли қўллари билан соқолларини силаб:

— Соддасиз, сўфим, соддасиз, Аширмат. Ахир мен кеча бир қатраси ҳаром дедим-да, мана қараб туринг, шу ҳаром қатрани олиб ташлаймиз,— деб пиёлани чап қўлига олди. Мусалласга ўнг қўлининг иккинчи бармоғини ботирди. Бармоғига илашиб чиққан бир қатрани Аширмат сўфига кўрсатди:

40 — Мана, кўрдингизми, ҳаром қатра дегани шуни-си. Биз буни силкиб ташлаймиз, мана... мана...

Қатра бармоқдан узилиб тушди.

— Қолгани эса ҳалол. Худо каломиди: шароб антаҳуро — ҳалол шароб, дегани ана шу қолгани бўлади!— деб кўзларини сузиб, пиёлани сипқариб юборди. Мот бўлиб қолган Аширмат сўфи деди:

— Шариатимиздан айланай, тақсир, шариатимизнинг олди тор, орқаси кенг-да, қани бизга ҳам табар-рук қўллари билан бир пиёлагина қуйиб юборсинлар... 1965

ЛАТИФАЛАР

ШОИР ВА ШЕЪР ҲАҚИДА

Маъно ва мазмуни ўғирланган шеър

Алишер Навоийнинг замондошларидан қайсидир бир шоир унинг ҳузурига келиб, шикоят қила бошлади:

— Қачон бирор шеър ёзар бўлсам, бошқа шоирлар менинг шеъримдаги маъно ва мазмунларни ўғирлаб, ўзлариники қилиб оладилар, ҳайронман... 10

— Мен ҳам сизнинг шеърларингиздан ҳеч қандай маъно ва мазмун тополмай, ҳайронликда эдим, сабаби бор экан,— дебди Навоий.

Юз байти бир пуллик шеър

Яна бир шоир мушоира мажлисида узун бир шеърни ўқигандан сўнг, Навоий олдида мақтана бошлади:

— Бир пуллик (бир тийинлик) шам ёниб бўлгунча, юз байт (200 сатр) шеър ёза оламан. Бугун ўқиган шу 200 байтлик қасидамни икки пуллик шам ёниб ўчганман. 20

— Кўриниб турибди,— дебди Навоий,— кўриниб турибди. Шунинг учун ҳам ҳар юз байтингизнинг қиммати бир пул экан...

Қандолат шеър

Бир ёш шоир бир баркашчага писта, новвот, пашмак, ҳар хил қандолатлар тўлдириб, устига иккита шеърини қўйиб, афандига юборибди.

— Ҳурматли мулла Насриддин амаки, иккита шеър юбордим. Ўқиб, ўз фикрингизни айтсангиз, хатолари бўлса кўрсатсангиз, деган битта илтимоснома ҳам ёзиб қўшибди. 30

Узоқ вақт Афандидан жавоб ололмаган шоирча яна хат ёзибди:

— Устод мулла Насриддин амаки, бундан уч ой бурун иккита шеъримни сизнинг фикрингизни олишга юборган эдим, ҳали ҳам жавоб ололмадим...,— деган мазмунда сўров қилибди. Бу хатга Афандидан тезда жавоб келибди. Афанди шундай жавоб ёзган экан:

Шогирдимиз мулла фалончи. Ширинликлар орасида келган ҳар икки шеърингизни маза қилиб новвот шимиб ўтириб ўқиб чиқдим. Эндиги гал шеър қўшиб юбормай, қандолатларнинг ўзинигина юборсангиз ҳам шеърдай қабул қила берамиз.

Ҳурмат билан мулла Насриддин.

Ўта реалистик шеър

Бухоро амирларидан Абдуллахон бир кун Мушфиқийга:

10 — Шоирларнинг куракда турмайдиган тумтароқли, ақл бовар қилмайдиган муболағали шеърларидан жуда зерикдим. Наҳотки, сиз шоирлар одам ишонса бўладиган ҳақиқат ҳолларни ёзолмайсизлар, оқни — оқ, қорани — қора деб ёзса бўлмайдими?— дебди.

— Жуда бўлади-да, жаноби олий, мана қулоқ солинг:

Дар Бухоро гурба ях нахўрад,
Дар Самарқанд хурус — мурғи нараст.
*(Бухорода мушуклар музичи емайди.
Самарқандда товуқнинг эркаги хўроздир.)*

20 — Шундай ёзсак сизга ёқадими?— дебди Мушфиқий.

МУКОФОТ ИЛИНЖИДА

Муҳтожликда қолган бир шоир озгина бўлса ҳам мукофот илинжида бир қурумсоқ бой шаънида уни кўкларга кўтариб мақтаб қасида ёзиб борибди. Бой ўзи ҳақидаги бу узун қасидани жуда хуш ёқиб эшитибди, кейин:

— Баракалла? Яхши ёзибсан, хайр энди, ишдан қолдирма,— дебди.

30 — Мукофот-чи?— дебди ўнғайсизланган шоир.

— Қандай мукофот, баракалла,— дедим-ку, бундан ортиқ мукофот бўладими?

— Жўна, менинг ишим кўп,— бой шоирни ҳайдаб чиқарибди. Меҳнати бекор кетган шоир эртасига, қасидамга мукофот бермади, балки ҳажв қилсам уялиб, бир нима берар, деган умидда бой ҳақида жуда ўткир ҳажвия ёзибди. Унда бойни қурумсоқдан олиб қурумсоққа солиб, тоза астар-аврасини ағдарибди. Бойнинг уйига бориб ўқиб берибди. Бой бу ҳажвияни ҳам қу-

40 лоқ қоқмай тинглабди, кейин:

— Баракалла! Жуда ўринлатиб ёзибсан, аммо бу ёзганларингда бирор янгилик йўқ, уй ичидагилар, маҳалла-кўйларим, касбдошларим бу шеърдагидан минг марта бадтар гаплар билан мени ҳажв қиладилар, парво қилмайман, ит ҳурар — карвон ўтар, деганлар, ҳўб бўпти. Менинг ишларим кўп, қани жўнаб қол,— яна шоирни ҳайдаб чиқарибди.

Хуноб бўлган шоир учинчи кун узун бир марсия ёзиб, бойнинг эшигига борибди. Лекин ичкари кирмай йўлакда пойлаб ўтирибди. Бир иш билан ташқари чиққан бой шоирни кўриб қолиб: 10

— Хўш, бугун ҳам келдингми, бу ерда нима қилиб ўтирибсан, деб сўрабди.

— Улишингизни пойлаб ўтирибман,— дебди шоир.

— Ия, менинг ўлимим сенга нимага керак бўлиб қолди?

— Сизнинг ўлимингизга атаб бир марсия ёзган эдим. Сиз ўлгач, ўғилларингизга ўқиб бераман. Шунда шояд улар менга раҳм қилиб бирор мукофот беришса,— дебди шоир. 20

«ОХУРГА КЕТЯПМАН...»

Қон тўкишлардан, зулму бедодлардан, биродаркушликлардан, хулласи ёмонлик қилаверишдан лаззатланмай қолган хон, шоирликни ҳавас қилиб, ғазал машқ қила бошлабди. Неча кунлар овора бўлиб, пойма-пой қофияли, мазмунсиз бир шеър ёзибди. Уни аёндаги вазиру вузароларга ўқиб берибди. Ҳаммалари таҳсин ўқибдилар, ҳатто Шайхулисломнинг жазаваси тутиб, оғзидан оқ кўпиклар чиқариб, ўзидан кетибди. Бош вазир бўлса: 30

— Қалом ул-мулуки — мулук ул-калом, — яъни пошшонинг сўзи — сўзларнинг пошшоси, бу ғазалдан кейин бошқа шоирлар қаламларини синдирсалар ҳам бўлади. Сўз бундан юқори бўлолмайди,— деган хулосани айтибди.

Лекин бу мақтовларга хон унча ишонқирамабди: «Бу кишиларнинг ҳаммаси хушомадгўй, суйканчик одамлар, буларнинг сўзларида тўғрилиқ йўқ, ҳали ҳам Мулла Насриддин ҳақ гапни айтар...» деган ўй билан: 40

— Мулла Насриддин Афандини чақириб келтиринглар,— деб буюрибди. Афанди келгач, шеърни узатиб ўз фикрини айтишни сўрабди. Афанди шеърни ўқиб хонга айтибди:

— Аввало шуки, хон деган аблах ҳамма ишни ҳавас қила бермасин. Қўлидан келмайдиган ишга уринмасин, сен ҳам ўз чалакам-чатти хонлигингни қилавер. Шеър ёзишдай табаррук ишни ҳаром қилма. Бу ни-ма, бу ғазал эмас, тентак одамнинг валдирашидай расво, аҳмоқона сўзлар йиғиндиси.

Қоғозни хоннинг олдига улоқтирибди.

10 Афандининг ҳақ гапларидан ғазабланган хон жаллод чақирибди.

— Жаллод, бу шаккокни олиб бориб, отхонага боғлаб қўй, охурда овқат бер,— деб буюрибди. Афанди аллақанча фурсат от, хачирлар билан бир қаторда устунга боғланиб, пошшолик охуридан овқат ейдиган бўлиб қопти. Бу орада хоннинг шоирлик ҳаваси совимабди. Бир ҳафтача унаб ўн тўрт йўллик бир ғазал ёзибди. Саройдагиларга ўқиб берган экан, ҳамма ёқдан «Оҳу уҳ, тасанно, офарин!» деган мақтовлар эшитилиб, ҳатто Шайхулисломнинг юраги ёрилиб ўлибди. Бош вазир эса:

20 — Агар худодан қўрқмаганимда, бу ғазалдаги сўзлар қуръондаги сўзлардан ҳам юқори туради деярем эдим,— деган хулоса чиқарибди.

Лекин хон бу мақтовларга ишонмай, ичида: «Падар лаънат, хушомадгўйлар, ҳали ҳам Афанди рост гапиради», деб ўйлаб:

— Афандини охурдан ечиб келтиринглар,— деб буюрибди. Афанди ҳозир бўлгач, хон унга:

30 — Мулла Насриддин, ўтган галги шеърим ҳақиқатан бир оз хомроқ экан, кейин бир неча бор ўқиб, ўзим ҳам тан бердим. Мана энди бу ғазални ўқинг, бунинг ўн тўрт сатрини ўн тўрт кунда ёздим. Бутун ақлимнинг мағзини сиқиб шу ғазалга солганман,— деб ғазални Афандига узатибди.

Афанди ғазални ичида ўқиб чиқиб, қайтариб хонга топширибди-да, орқасига ўгирилиб кета бошлабди. Хон Афандини тўхтатмоқчи бўлиб:

40 — Тўхтанг, Мулла Насриддин, қаерга кетяпсиз? Ахир ғазал тўғрисида фикрингизни айтиб кетинг,— дебди.

— Қаерга кетар эдим. Ем-хўрак вақти бўлди. Охурга кетяпман,— деб жавоб берибди Афанди.

1965

ЁН ДАФТАРДАН

Замон — бекорчиларнинг энг ёмон душманидир.

Ахлоқ билан адабиёт бир-бирининг давоми.

Бир халқнинг ахлоқини билмоқ учун адабиёти билан таниш.

Баъзи сукутлар — сўзлангандай балоғатлайди.

Бир ишни ҳамма бошлай олади, аммо кам одам тугаллайди.

Ўздаги фазилатларни шикастсиз саломат сақламоқ учун нафсингга қарши уруш ҳолати эълон қил. 10

Ўзини бадавлат кўрсатишга уринган киши чинакам камбағалдир.

Муболаға — ёлғоннинг йўлагидир.

Халқни даволамаса касал бўлиб қоладиган табиблар ҳам бор.

Умиди тўғри бўлганларнинг иши ҳам тўғри бўлади, ахир, кўзгуда бор нарсанинг акси кўринади-да.

Мастлиги ёзилди-ю, бош оғриғи кетмаётибди.

Пилнинг ҳар тўрт фаслига ҳам ошиқ бўлинса бўла беради. 20

Иложини топсанг, ҳеч кимга қайғургулик хабар етказма.

Чннакам севгувчи киши учун васл шарт эмас.

Ҳар бир қатранинг тўфондан жабри бўлгани билан қудрат баёни йўқ.

Зарранинг тақдири — қуёшдан эскироқдир.

Кеча билан кундузнинг ўртасини тонг, дейдилар.

1965

ИЛОВАЛАР

САОДАТ

(Бир шилқим ухажёрнинг хотира дафтаридан ўғирлаб олинди)

Кўп вақтларда, бахт излаб, яна менга аталиб бети бузилмаган қаймоқларни қидириб, Маҳкама, Чорсуни тўрт айланиб, Урда билан Хадра ўртасида ота мероси танда қўйиб юрган вақтларим кўп бўлар эди. Мен хомтама, лекин мендаги у умид тўлқинлари, йигитлик ўчоғидан чиққан тилак учқунлари, афсуски, рақиблар ҳадигидан бепарво экан. Ҳозир ўйлаб туриб:

— Эссиз, эссизгина менинг раънолар ортидан бақрайиб оқизган сўлақларим!— деб хўрсиниб қўяман. Бунинг устига милициянинг «хулиган» деб менга қилган хитоблари, соқчи бошлиғининг истеҳзоли кулишлар билан қилган сўроқлари эсимга тушса, каминангининг муҳаббати кўпикдек йўқолиб, мағзавадек шапиллайди. Афсуски, ухажёрлик замонларим ўтиб кетди, ака.

Дўппи бозор — гуллар чамани, муддао бошқа-ю баҳона дўппи савдоси. Яъни, бу жой бир вақтда каминангининг руҳимга эркаланиш, қувонч — ютуқ берадиган саодат маркази эди. («Қибланг шумиди?» десаңгиз ҳам «йўқ» демайман). Ана шу ерда мен нима қилар эдим денг:

— Опажон, мана бу ипаги қанча?

— Тўрт ярим танга, ўргилай, ола қолинг, яхши йигит, ўзи чийратма ипакдан...

— Битта ўзи тўрт тангами ёки ёнида етови ҳам борми?..— деб ойимчахонларга гап сотиб, кўнглига қармоқ ташлар эдим. Кўнглида бўлса-ку хўп-хўп, бўлмаса:

— Ҳай, эркак бўлмай ер ютсин сани..!— деб, тагин орқасидан дўқ ҳам қилиб қўяр эди.— Афтингни ажал чақиргур, милискани чақирайми?!

Лекин мен қарғолиш, фалон-пистонларга сира парво қилмай, ҳамон сўлақ оқизар эдим. Аммо милициянинг номини эшитганда, каминангини том босиб, умидларим тагин кўпикка айланиб кетар эди.

10

20

30

Баъзи тутуриқсиз одамлар «Бахт келажакда», дейдилар. Лекин менинг тажрибам бунга қарши. Чунки шу чоққача, лоақал ўн беш марта милициянинг олди-га тушиб районга борган бўлсам ҳам, йўл-йўлакайда қочишни сира ўйламадим. Фақат ўша гўзалларнинг ишвали қарашлари деб, уч ойгина қамалдим. Билмадимки, саодат-бахт турма канасининг оёғида илашиб юрадими, ёки бурун тортиб, бар судраб ўтган-кетган хотинларга гап ташлашнинг ўзи саодатми?.. Хайр, у

10 ҳам саодат эмас, бу ҳам бахт бўлмаса, каминанинг исми шарифларига тақилган хулиган, ухажёрлик лақаблари саодат бўлса ҳам, мен ўзим ҳафтафаҳм пайтава қулоқми? Ҳар ҳолда милициянинг судраши, начальникнинг тергаши саодат бўлмаса бас.

Менга — бахт, савлат, саодат, хотинларга — инсоф, тавфиқ, илтифот ва мен билан мулоқот... Илоҳий, милицияларингга кўз ато қилиб, шўр тумшуқларнинг тумшуғидан тезроқ илгайсан!

Ана, гап тамом.

20 1928

ЛАЙЛИ ВА ЧОР ДАРВЕШ

Қишнинг жуда совуқ кезлари. Туф десангиз туфунгиз ерга тушгунча золдир соққадай тош қотади. Шу пайтларда Олимжон сўфи биттаю-битта ўғли Содиқжон Миттини орзу-ҳаваслар билан уйлантирди. Эҳа, қўш карнай, қўш сурнай. Том-тош хотин-халаж, болачақа билан тўлган. Ҳеч ким шу томошани кўришдан қуруқ қолгиси келмайди.

Наби Қуфрнинг ўғли — Сайдон Чўлоқ билан Фулом

30 Дўлварнинг ўғли Фати ҳам кўчага чиққанлар. Уларнинг жуда бола пайтлари, ҳар икковлари ҳам кўйлақчан, Сайдон Чўлоқ бобоси Раҳмат кўксоннинг ўнтўртинчи бир тирсак сағри кавушини судраган. Буларни ким кўрса:

— Ҳе болалари тушмагур, уйга кетларинг, кўкариб кетибсанлар,— дейди. Лекин зумрашалар совуқни билладими, томоша бўлса бас...

Охири Фатига жуда ҳам совуқ кор қилди шекилли дийдираб туриб:

40 — Ўйтоқ Сайдон, сан совуқ едийми?— деди. Бунга Сайдон Чўлоқ ипак арқоқдай буралиб келаётган бурини тортиб:

— Йўқ,— деди. Фати ҳам ўртоғидан қолишмаслик учун:

— Манам совуқ еданам йўқ,— деди.

Ман шу гўдаккиналарнинг ҳолини томоша қилар эдим. Билдимки, бобойлар: «Эшак — эшакдан қолса қулоғини кесар», деб чакки айтмаган эканлар. Одам болаларида ҳам бир-бировидан қолишмаслик учун курашиш табиий — туғма экан.

Дарвоқе, мусобақа фикри бўлмаса, Тошкент Ўрта Осиё Кооператив техникумида қуйидаги воқеа рўёбга 10 чиқмас эди. Ҳар мусобақанинг бир паккаси бўлгандай, бу ерда бўлган кимўзарнинг ҳам паккаси техникум толибаси, андижонлик нозанин Фазлихон Шарипова эди.

Техникумда навбатдаги таълим-тарбия, ташкилий, ижтимоий вазифалар хуржунга урилиб, бутун эътибор мусобақанинг оқибатига қаратилган эди. Дарвоқе, эътибор қилмасдан ҳам чора йўқ. Чунки бунга техникумнинг тўрт кузири иштирок қилади: фирқа ячейкасининг котиби Жаббор Обидов, мактаб оғзи катталаридан Раҳматжон Саъдуллаев, Исахўжаев, техникум 20 талабалар шўросининг раиси, «Қизил кооператор» деворий газетасининг муҳаррири Назрулла Салимов, буларнинг ҳар бири ҳам «кураш» сўнгида ютиб чиқиш учун талашади. Бир-бировларидан қолиш — булар учун ўлим.

Курашда ютиб чиқмоқ учун икки нарсанинг бири бўлиши керак: «Ё зар, ё зўр».

Раҳматжон Саъдуллаев, «Шариповага бир вақтларда бир қанча пул едирганман, мен билан бўлмас экан, тўласин шу пулларимни!»— деса, Исахўжаев: «Мен 30 Шарипова учун атайлаб уч боласи билан ўз хотинимни қўйдим. У ҳозир кўча-кўйда сарсон. Ҳатто мактабга ҳам бир неча бор арзу дод қилиб келди. Фазлихон Шарипова деб шунча азоб-уқубатларга қолганимдан кейин, ҳадди борми биров уни эгаллайди!»— дейди.

Назрулла Салимов бир вақтларда Шарипованинг ишқида парвонадек куйган, шеър машинаси хуружга миниб кетиб Шариповага:

Аё дилбар, сен гул бўлсанг —

Ман шоҳингда булбули шайдо бўлсам,

Сан шоҳ бўлсанг — даргоҳингда қул бўлсам,

Сан ўт бўлсанг — ман фиғон-ла қул бўлсам,

Сан милтиғу ман бечора ўқ бўлсам...—

деб, энг охири байтда жуда «йигитларча» бир илтимос қилган эди. Натижада на булбули шайдои, на қул,

на кул бўлди. Шоирона валакисалангликдан иш чиқмагандан кейин, Шарипованинг бутун айбларини деворий газетага ёзиб чиқиш билан қаноатланди. Шу билан қулликда — исён, кулликда — тўзон қўпорди.

Жаббор Обидов Шариповани ўла қолса севмайди, лекин бир навъи тап босди. Масалан, Обидов 27-йилнинг ноябрида Мирбобоев деган бир ўқувчи билан маст бўлиб, Шариповани ўз ҳузурига чақирган эди. Обидовнинг муҳаббати ҳар қалай, ҳаржойи бўлса ҳам, бекор

10 тургунча эрмак қатори мусобақага аралашган.

Кураш қизиди. Атрофни тугён, ҳаяжон қоплайди. Ҳатто бу масала округ фирқа қўмитасигача бориб етади. Ундан тафтиш комиссияси ўртоқ Наврўзбоев келади. Мактаб ҳайъатидан сиёсий дарс муаллими ўртоқ Мирзин ишга қатнашади.

Тафтиш бошланганда ҳар тўрт «азамат» ҳам бир-бировларининг айбларини очиш билан машғул бўладилар. Натижада тафтиш комиссияси ўз фикрини эълон қилади: ячейка масъул котиби Обидов фирқа

20 жазосига, Назрулла Салимов комсомол йўли билан қатъий виговор ва мактабдан ҳайдалишга, Исахўжаев — фирқасиз бўлганидан текшириш учун мактаб ҳайъатига топширишга, Холматжон Абдуллаев — холис.

Лекин тафтиш комиссиясининг бу қарори ҳаммаларини ҳам қаноатлантирмайди. Чунки Обидов ва Салимов ўзларига берилган жазонинг ортиқчалигидан ва Исахўжаев билан Шариповага жазо берилмаганидан

30 норозилар. Исахўжаев ишининг мактаб идорасига топширилганидан (гарчанд, мактаб идораси ҳалигача текширмаган бўлса ҳам) хафа. Бош гуноҳкор бўлгани ҳолда: «Мен оппоқ», — дейди.

Ҳазилакам эмас, тунука том, хўрозкарнайли Кооператив техникуми! Бу ерга ҳар йили юз минг сўмлаб давлат суммаси сарф бўлади. Қишлоқ, районлардаги кооператив ташкилотлари бу ердан чиқадиган азаматларни зориқиб кутмоқдалар. Шундай бир пайтда 19 миллатдан йиғилган уч юз элликта йигитларимиз

40 бешта кишининг ҳангомасига қурбон бўлмасинлар. Фазлихон опам «Фарғона» газетасида ҳам бир карра ёзилиб ўтган эдилар. Энди бу гал сийланмасин. Ҳар бешовларининг ҳам думларини шундай қашқарча қилиб тугиш керакки, қолган ёшлар мешчанликнинг марази бўлган бу нав дайди муҳаббатнинг охири нима бўлишини англасинлар. Техникум ётоғи ижтимоий қу-

Биркин ака, ёнбошингиздаги тўппончани ўзингиз тақдингизми, биров тақиб қўйдими ёки ўзидан-ўзи тақилиб қолдими? Шунга жавоб беринг!

1929

УПКА ҚИЛМАНГИЗ

Самарқанднинг намозгоҳидаги «Ленин» номида бўлган силлар санаториясининг касаллари редакциямизга бир хат билан мурожаат қилган эдилар. Хатнинг баъзи ўринларини айнан кўчирамиз:

10 «Санаторияларга жой очамиз деб минглаб ўрик, шафтолиларни кесиб у ерга капалар қурдилар. Энди биз соядан бебаҳра, узун ёз кунларида офтобда қовжираб қолдик. Бош доктор Байко: «Сил касалининг микроблари офтобга чидаш бермайди, ёта берингиз»,— дейди. Бу гап тўғри. Лекин микробдан илгари ўзимиз ҳам чидаш бермай қола турганга ўхшаймиз.

20 Овқатлар ёмон, миллий овқатлар берилмайди. Қасаллар ўртасида маданий-оқартиш, ўйин-кулги, кўнгил очиш ишлари йўқ. Бир неча минг сўмга сотиб олинган радио аппарати ва асбоблари аллакимларнинг қўлида синиб, тўзиб кетди. Газета-журнал, китоб деган нарсанинг оти ҳам эшитилмайди. Агарда санаториядаги хўжасизлик, камчиликлардан сўзловчи киши бўлса, дирекциядагилардан:

— Сиз бизга йўл-йўриқ кўрсатиш учун келмагансиз. Истасангиз шу, бўлмаса йўлингиз бўлсин!— деган маслаҳатни эшитадилар.

30 Дирекциянинг бу маслаҳати кўпларга маъқул тушиб, айниқса ишлаб чиқариш ва колхозлардан келган ўртоқлар икки-уч кун туриб кетиб қолмоқдалар. Бачканалик бўлса ҳам айтиб ўтган яхши. Шаҳардан санаторияга ёхуд санаториядан вокзалгача бир кишига кира ҳақи 30 сўм, бориш-қайтиш олтмиш сўм бўлиб, бу холис пул дирекция хазинасига тушади. Парвариш деган нарса шунчалик бўлади-да.

Қасалларнинг хати қуйидаги жумлалар билан тугайди:

40 «Қроватларимиз, капаларимиз ўртасидан яйловга қўйиб юборилган сигир, ҳўкиз, туялар ўтлаб юради. Уларни ҳайдашга бизда фармон йўқ, чунки улар битта-иккита эмас, балки подалаб».

Биз касалларни шу маслаҳат билан юпатдик: Упка қилмангиз, сил касали ўпкадан бўлади. Овознинг чи-

қадиган жойи (маҳражи) ҳам ўпкада. Шу касал ўп-калардан чиқариб, баланд овоз билан (биз ҳам сизга қўшилган ҳолда) ўзимизга ёрдамга Соғлиқни сақлаш комиссарлигини чақирамиз. Балки, унда киши қадри-ни билувчилар топилар.

1933

МАҚТАНИШ

Бу гапни менга Аълам поччам ўлмасларидан бир кунгина бурун ғурур билан айтган эдилар. У жаноб айтган эдиларки, «Дин сизлар айтганча, ҳамманинг эси-дан чиқиб, ерга урилиб кетган эмас. У ҳозир ҳам мақ-тана олади»,—деб. Бироқ, дин нима билан мақтана олади? Бу жиҳатини бирорта факт билан айтмаган эдилар. Мана энди шу фактларни у кишининг «вақт-сиз» вафотларидан бир кунгина кейин ўз кўзимиз би-лан кўриб турибмиз ва у жанобнинг ҳар ишни олдин-дан кўриб, олдиндан хабар бера оладиган «каромат эгаси» эканликларини иқрор қилиб турибмиз.

У кишининг (яъни мазкур Аълам поччамизнинг) ўлимлари ҳам жуда қутлуғ айёмларга тўғри келди. У кишининг ҳаётини қурбоннинг иккинчи куни тонгда олдилар. Улимлари ҳам ажиб фазилатли, яъни «ҳасан урди» деган табаррук ўлим билан тўсатдан бўлди.

У жанобнинг ўлимларидан бошдан оёқ тамом хабар-дор бўлган маҳалла қоровули Иноғом Бедор шундай ҳикоя қилибди:

— Ўзлари ҳам ҳайит намоздан қайтгандан кейин, ками етти-саккиз жойдаги маъракага кириб, аввали юпқа, ҳалво талқон, қатлама, шинни ва бошқаларни, унинг устидан манпаси, хўрозқанд, нимайки кўринса тап тортмай ея бердилар. Улимларига ҳам шу сабаб бўлса керак, деб ўйлайман.

— Кечаси маҳаллани айланиб юрар эдим,— деб да-вом қилади Иноғом Бедор,— мачитнинг ичида биров-нинг ғингшиган овозини эшитдим. Яқинроқ бориб «Кимсан?» дедим. Аълам домла эканлар. Кундуз кундаги ноз-неъматлардан бўкиб, қоринлари шиддат билан санчмоқда эканини билдирдилар. Мен ҳам бир-икки зўр билан кекириб юборилса, ҳазм бўлишини ай-тиб кетдим. Орадан икки соатдан кейин келсам, домла худодан бир тутам бўлса ҳам кекириш учун бод сўра-моқда эдилар. Чамаси ҳали ҳам кушойиш бўлмаган. Халақит бермай яна кетдим. Орадан бир-икки хўроз

қичқириши вақтини ўтказиб, яна қулоқ солдим. Аълам домланинг шу сўзлари қулоғимга кириб қолди:

— Э худоё худовандо, энди ўлишим аниқ бўлди. Бундан буён жаннатингни аяма!— деяр эдилар. Мен,— деди Иноғом Бедор,— Аълам домланинг бу гапларидан жуда ҳайронликда қолдим. Бир айланиб масжидга кириб қарасам, домла аллақачон ўтган эдилар.

10 Хуллас, гап Иноғом Бедорда эмас, домланинг бе-вақт вафотларида.

Гарчанд биз динсизлар Тошкентнинг ўзида салкам 99 процентга борамиз. Биримиз — ишчи, биримиз — колхозчи, биримиз — хизматчи дегандай, ҳаммамиз тирлик билан овора, социализм қуришдан бўшаб аффон чекишга вақтимиз йўқ. Узимиз қурган шу янги дунёнинг ғалабалар билан аталган кунларидан бошқа кунларда байрам қилишни унутиб юборганмиз. Лекин Аълам домланинг бу тўсатдан бўлган ўлимларидан ачинмоқдамиз. У киши доим: «Дин ҳали ҳам мақтана олади»,— дер эдилар. Биз ҳам бу гапга инондик... Чунки қурбон ҳайитнинг биринчи куниеқ Тошкентда кўп киши маст бўлиб, хулиганлик қилгани учун милиция томонидан қамалди, баъзилар пичоқлашиб ушланди.

Дин ҳақиқатан шунчалик «ютуқлар» билан
мақтана олади.

Эсизки, Аълам домла шуни кўрмай ўлдилар.

1935

ПОРАХЎРЛАР

30 Абдулла Қаҳҳорнинг «Ўғри» ҳикоясини ўқимаган бўлсангиз ўқиб кўринг. Унда воқеа гарчанд Николай вақтида бўлса ҳам бизда жузак уруғидай тарқаган, ярамасроқ пачақ ердан нашъу намо топиб хашаки ўтлар орасида тарбия топган гулсафсардай товланмалиги билан ва ҳоказолар... сабабли ўзини Николай амалдорларидан кам санамайдиган ўғрилар топилиб қолади.

40 Ҳакимова деган жажжигина қизни нима учундир эр олмай юрар эди. У совчи кута-кута зерикиб бор деди-ю Октябрь райпишчеторгига ишга кирди. Тез орада уйининг турумани совчилар босиб кетди. Биттасига унашдилар. Эртага — тўй деган кун уйи давлат идоралари томонидан тинтилиб, эгаси йўқ 67 та ноябрь ойининг заборний карточкаси билан 94 минг сўм нақд

пул чиқди. Икки қадоқча марварид, тилла тақинчоқларни қолдириб, қизни қамоққа олдилар.

Оламнинг бевафолигини қаранг!

Агар Асадбойваччанинг Бешёғочдаги пиво дўкони 200 минг сўмга сотиб ола оламан, десангиз, бекор айтибсиз. Чунки, у ҳар куни бу будкада 5 бочка пиво сотиб, 7 минг сўм кўпигидан оби қилади.

Аҳадқул деган киши мироб, холос. Қиладиган иши ойдинда от миниб қулоқларни текширади. Шунинг учун у уч колхоздан меҳнат куни олади. Уч ерда томорқаси, икки хотини, иккита голланд сигири бор... Колхозчилар у тўғрисида гапирганда ҳасад қилмайдилар. Бу муттаҳам учун қандайдир бир жазо кунини кутадилар.

— Ҳа, ука, нима бўлар эди дейсан, сувники — сувга, қолди қатиқнинг пули ёнга, деган сўзнинг чин гап эканлигини ҳам кўриб қоларсан,— дейдилар.

ФИҒОН

Чунончи, мен аллақанча йиллардан буён фиғон қилганим йўқ. Негаки, ҳозирги турмушимдан фиғон қиларли ҳеч унсур тополмайман. Шунингдек, совет гражданданларидан ҳам бирорта камчиликдан фиғон тортувчи кишини учратганим йўқ. Айниқса, курортдаги гражданданлар ўртасида. Курортдагилар нимага ҳам фиғон тортсин. Совет ҳукумати уларнинг соғлиқларини жойига келтириш учун қўлидан келганини аямаса, тоғнинг мусаффо қўйнидан жой ажратган бўлса, об-овқатларни нормадан юқори бериб турган бўлса, уларнинг парваришлари учун курорт директоридан тортиб, радио техникгача қамишдан бел боғлаб тайёр турган бўлса, албатта курортчиларнинг фиғон қилишга ҳақлари йўқ.

Афсуски, Оқтош курортидагилар (Тошкентнинг шарқи-шимолидаги янги курорт) ҳеч ҳақлари бўлмаган ҳолда, уч кунгача муттасил ва ёппасига фиғон тортдилар. Уларнинг бунчалик узундан-узоқ фиғон тортишларига сабаб бўлган воқеа шундан иборат эди. Ҳамма курортларда бўлганидай, Оқтош курортида ҳам радио қабул аппарати, патефон, бир неча фокстрот, танголардан иборат пластинка ва радиотехниги бор. Радио аппаратида кеча-кундуз тинмасдан фокстрот, танголар қўйилиб туради. Ўзбек, қозоқ дам олувчилар, радиотехникка учрашиб, Тошкентдан ўзбекча концерт

қабул қилиб эшиттиришни илтимос қиладилар. Техник ўжар фокстротчи экан, кўнмайди.

Дам олувчилар курорт директори Карповга мурожаат қиладилар. У ҳам унамайди. Сўнг шу ерда дам олиб ётган Узсовпроф раисининг ўринбосари ўртоқ Мавлоновга учрашадилар. Унинг воситаси билан Карповга у орқали радиотехникка, ишқилиб, талаблари қабул бўлади. Лекин қандай?

10 Радиотехник аллақайси ердан эски бир «Фигон» пластинкасини топиб келади. Ана энди инжиқ дам олувчиларнинг ҳам айтгани бўлди. Радио ҳаммаёқда қичқира бошлайди. «Фигон!»

«Фигон» — фокстрот.

Фокстрот — «фигон».

Дам олувчилар уч кун муттасил «Фигон» эштадилар. Энг охири қулоқ-мияси батанг бўлган, «Фигон»-дан зериккан дам олувчилар яна радиотехникка фигон билан мурожаат қилиб, тавба қиладилар.

1935

ВАРИАНТЛАР

КҰНГИЛСИЗНИНГ ҚИЛИҒИ

(7-бет)

Янги йўл, 1928 № 11—12; Машина нусха:

7-бет 1 Кўнгилсизнинг қилиғи/Ғам тугуни
*Янги йўл, 1928, № 11—12; Жўрабўза, Машина нусха,
Асарлар-59:*

3 қиз-жувонлар/хотин-қиз жувонлар

Янги йўл, 1928, № 11—12:

5 кўсакнинг оғзини ёрар экан, жавоб кутиб тикилган/
кўсакни орасини ёрар экан, оғзига тикилган

*Янги йўл, 1928 № 11—12; Жўрабўза,
Машина нусха, Асарлар-59:*

14 бекорга ўлдирманг/бекорга қолдирманг

Янги йўл, 1928, № 11—12:

18 қани айтсам-айтай,— деди,— лекин қулоқларингни со-
либ, жим ўлтирасизлар/айтсам-айтай, лекин қулоқларин-
гизни солиб, жим ўлтирасанлар

20 одойи тамом/тамом вассалом

Янги йўл 1928, № 11—12; Машина нусха-1:

25 одам эди/одам бўлганидан

26 қурби етмас/кучи етмас

Янги йўл, 1928, № 11—12; Машина нусха-2:

27 тўй, маърака, уй-рўзғорларидаги юмушларига қара-
шиб, улардан нон/тўю маъракаларига қарашиб, ундан
нон

Янги йўл, 1928, № 11—12:

29 тирикликка/рўзғорга

Асарлар-59; Жўрабўза; Машина нусха-1:

30 навқирон қиз/ниҳолдай бир қиз

Янги йўл, 1928 № 11—12; Машина нусха:

8-бет 31 Дадам халқнинг таъна-тавбасидан/Дадам бир кун бу
халқнинг таъна-тавбасидан

43 ўртамизга совуқчилик тушиб, нари-бери гапга қолмай-
лик,— деб/ўртамизга шу жиҳатдан совуқчилик тушади-
ган бўлмасин деб

Машина нусха-2:

45 юз сўми нақд оқча, қолганига ўз жувозидан гурунч бер-
рар экан, дадам юз эллик сўмга ҳар ойга беш сўм/ҳам
саксон сўми нақд бўлиб, қолган етмиш сўмига ўз жуво-
зидан чиққан гурунч берар экан. Дадам юз эллик сўм-
га ҳар ойда беш сўм

Жўрабўза; Асарлар-59:

9-бет 7 ерга етказганида қиз-жувонларга қараб/ерга келтириб,
хотинларга қаради

Жўрабўза:

13 нима қизиғи/нима кераги

Янги йўл, 1928, № 11—12:

20 олиб чиқиб кетди/чиқиб чақириб кетди
Машинка нусха-2:

20 Мен чиқдим. Дадамнинг бойдан қарзлари бўлганидан, бойнинг уйида бўладиган бутун мовлиятларда чиқиб хизмат қиладиган/Мен шундайин бойнинг уйида бўладиган турли-туман мовлиятларда чиқиб боқишадиган
Янги йўл, 1928. № 11—12; Машинка нусха-2:

25 юмушларини/хизматларини
Жўрабўза:

28 қоча берадиган бўлсанг/қочаверсанг
Янги йўл, 1928, № 11—12; Жўрабўза; Асарлар-59;
Машинка нусха-1, 2:

33 қора терга/терга
Янги йўл, 1928, № 11—12; Машинка нусха-2:

44 онам койиб/мани шу ваядан койиб
Машинка нусха-2:

10-бет 12 Фулжадан қайтган экан, бугун у ерга ҳамма йиғилган. Бойбобонг ҳам ўша ерда. Бугун сен билан мен/Фулжадан қайтгани учун у ерда бугун ҳамма йиғилган, бойбобонг ҳам ўша ерда, бугун сен билан биз

16 Қазон-товоқларни/товоқ-қошиқларни
11-бет 12 йиғладим/йиғладим, ёлбордим

Янги йўл, 1928, № 11—12; Машинка нусха-2:

13 бир «ух» тортиб кўйди ва кўзига ёш/кўзига ёш
Янги йўл, 1928, № 11—12; Машинка нусха-2:

20 Келинг, хола, садқайи кўзёшингиз кетсин, ўтган ишдан туш яхши, қолганини гапиринг, кейин нима бўлди,— дедилар/Келинг, хафа бўлманг хола, ўтган гаплар, кейин нима бўлди, шунга гапиринг, дейишдилар.

Асарлар-59; Жўрабўза:

20 кўзёшингиз кетсин/кўзингизнинг ёши
Машинка нусха-2:

27 Маҳалла-кўйнинг нархи билан ҳовлимизни бой ўзига бир юз етмиш беш сўмга қолдирди/Бир юз етмиш беш сўмга маҳалла-кўйнинг нархи билан ҳовлимизни бой ўзига олиб қолди.

39 ер ислоҳотида Қосимбойнинг ерини эгаллаб/Қосимбойни бор жойини эгаллаб

Янги йўл, 1928, № 11—12; Жўрабўза; Машинка нусха-1, 2:

42 эмиш, ери ҳукумат томонидан бўлашиб берилган деб эшитган бўлсам ҳам, аллазамонлардан буён кўрганам йўқ/эмиш, деб эшитсам ҳам ери ҳукумат тарафидан бўлишиб берилгандан буён кўрганам йўқ

Янги йўл, 1928, № 11—12; Машинка нусха-2:

45 устида гапира-гапира бир қанча ғўзани/устидан ўз мулоҳазаларини сўйлай-сўйлай бир қоп ғўзани

Янги йўл, 1928, № 11—12; Машинка нусха-2:

12-бет 1 Мен аямнинг ёнбошига суяниб, пиш-пиш уйқуга кетган эдим/—

ҚИЗАЛОҚ

(12-бет)

Машинка нусха:

12-бет 14 кўздан ўтказармикан?/дилидан ўтказармикан?

15 воситалар билан силайди/дўппи орқали силайди

20 ўспиринлар белига чулғанмайдими, беқасам тўнларининг уч иплик жиякларичи, қизлар тикмаганми уларни/ўспиринлар белига чулғанади.

Янги йўл, 1929, № 1:

23 биллур бармоқларидай/бармоқларидай

Машинка нусха:

30 — Ойи, ҳой ойи,/Ойи,

Янги йўл, 1929, № 1:

31 Қутичамнинг/Иш қутичамнинг

33 этар япроқлар/этди барглар

Янги йўл, 1929, № 1:

42 елкасини/хотинларга елкасини

Жўрабўза; Асарлар-59:

42 елкасини/елкасинигина

Янги йўл, 1929, № 1:

13-бет 22 Мукаррама уларнинг орқасидан/Орқаларидан Мукаррама

Жўрабўза; Асарлар-59; Машина нусха:

23 кўчагача/кўчага чиққунларича

Жўрабўза:

27 юрган хотинлар экан/юрган эканлар

28 анаш англагани/андиш овлагали

Янги йўл, 1929, № 1:

34 воқеалар бўз бўйдоқлар қулоғига/бу воқеа йнгит қулоғига

45 Мукаррама ишонади/Фақат ишонади

46 ёлғон: бунга Мукаррама ишонмайди. Агар Зулайхо хола «гапим бевурд бўлмасин», деса, Мукаррамани Ибайга берсин/ёлғон, Мукаррамани бўлмаса берсин Ибайга

14-бет 3 Бир талай вақтдан бери/Анчадан буён

Жўрабўза:

3 Ибай билан/эри билан

12 сўзлари шундай/ваъдалари шундай

Янги йўл, 1929, № 1:

14 гапирган эди. У; Мукаррама/гапирган эди. Мукаррама ўзи ҳам ўқинди. Ибай Мукаррама

Жўрабўза:

16 анча гапларни/жуда кўп нарсаларни

Янги йўл, 1929, № 1:

17 деган эди. Бу гап жуда тўғри, Мукаррама хат билмаганига жуда ўқинади. Онаси — Зулайхо хола бекордан-бекорга уни «Мукаррама отин» деб чақиради. Бунга Мукаррама жуда ўқинади. У қандай/деган эди. Рост Мукаррама ҳам қандай

Жўрабўза; Асарлар-59:

17 жуда тўғри/жуда рост

Янги йўл, 1929, № 1; Жўрабўза:

21 косиб/косиб одам

Янги йўл, 1929, № 1:

26 Берсалар берганлари/берса-берар, бермаса

28 ранжимайдиган бўлсалар бўлди-ку-я, деб ўйлайди Мукаррама/ранжийдиган иш эмасмикин-а?! деб ўйлайди.

34 кетарда/жўнаётганда

36 заволли бир қалтираш билан шаби ялдодан, навқирон субҳдан ҳикоя қилар эмиш/заволли субҳдан ҳикоя қилармиш

Жўрабўза:

- 37 ҳикоя қилар/шиква қилар
- 41 саҳар ҳаққуш орқали/саҳар
- 43 жуда севар/севар

15-бет 1 Уларни узоқ манзилларига/Уларни

5—8 қаторлар/йўқ

- 9 тинимсиз. У узлуксиз ишлайди. У ҳар саҳар, бир зафар, миллионларнинг унумли сафаридан нидо қилади. «Шилдир» этиб/тинимсиз, наҳотки эрта-кеч тинмаса яна саҳарни қутлаб қичқириб қўйди. Чит этиб
- 20 Шунчаки, арзимас/Арзимас

Жўрабўза:

- 26 номусни ерга буккан қиздан кечдим/номусимни ерга тўккан қизни кечдим

Янги йўл, 1929, № 1:

- 32 қочган. Бу хабарни Зулайхо хола биринчи эшитганда, аввалига/қочган. Зулайхо холага эшитилганда, у аввал
- 38 бу хабарни биринчи эшитганда, дунёнинг тўс-тўполонини чиқарган. Ибайларнинг уйига бориб бошига кўтарган эди/хабарни эшитганда ўтти олинб похолга югурган, Ибайларнинг уйига бориб, оламни бошига илган эди.

Жўрабўза:

- 40 бошига кўтарган эди/оламни бошига илган эди

Янги йўл, 1929, № 1:

- 41 кейин/кейин ҳар икковларини
- 43 маҳалла-қўйдагилар бўлса/маҳалла-қўйда

Жўрабўза:

- 43 бўлса, бу хабар бошлаб эшитилганда ҳамма/бўлса

Янги йўл, 1929, № 1:

16-бет 4 «ножўя»лигида/«нокас»лигида

Янги йўл, 1929, № 1:

- 31 деб Зулайхо холага захрасини сочади/Машойихлар билмасдан «хотининг айтганини тескарисини қил» демаганлар, дейди.

Жўрабўза:

- 31 деб Зулайхо холага захрасини/Машойихлар «хотининг айтганини тескарисини қил» деб бекорга айтган эмаслар,— деб аламини Зулайхо

Асарлар-59; Машинка нусха:

- 31 деб Зулайхо холага захрасини сочади/деб аламини Зулайхо холага сочади.

Янги йўл 1929, № 1:

- 33 фарзандлари Мукаррамани/фарзандларини
- 35 жуфт паррехта мусичалар/жуфт мусича
- 36 дейдилар/дейдилар. Оталарнинг ургани — ўпиш, сўккани — севиш болаларига
- 39 эгалари/эгалари. Кимнинг, қайси жониворнинг онаси йўқ?

Жўрабўза:

- 44 ҳақиқатига/кониятига

Янги йўл, 1929, № 1:

17-бет 1 бирга-бирга, тотувлик билан яшаб турар/бирга-бирга қувониб яшар

- 7 Эндиликда Шокир акалардан бир/Сизлардан бир

Жўрабўза:

- 7 Эндиликда/«янги законда ҳар ким топишгани билан

қўша қарисин» деб ёзилганидан, Мукаррама жуда ҳам уятли эмасмиш. Эндиликда
Янги йўл 1929, № 1:
8 келар эмишлар/келармиз, дебди
15 айланай, ҳар уч жонни саломат кўра олсам,— деди/
айланай деб қўшилди.

Жўрабўза:

2) бўлди. Бундан кейин нима бўлди, билмадим. Бир ҳафтачадан кейин эшикларидан ўтиб кетаётганимда Шафоат гумбазнинг:— Айланай/бўлди. Яна орадан бир ҳафта ўтгандан кейин бир иш билан ўша тарафдан ўтар эдим. Деволдан Шафоат гумбаз чиқиб: Айланай-ю

Янги йўл, 1929. № 1:

24 холанинг парти-пияда:— Қоқиндиқ, қизалоқ,— деганни эшитдим./хола; қоқиндиқ, қизалоқ деб жавоб қайтарганини эшитдим.

ПИГИТ

(17-бет)

Қизил Ўзбекистон, 1929, 4 январь:

17-бет 32 ишва билан сузилиб/сузилиб

37 ўзимга ром/ром

38 жазм/ўзимга жазм

38 Мендан олдин турган бир ўспиринчанинг/олдинда турган йигитнинг

43 рўпарасида/рўпарасига келиб

18-бет 5 тескарига бурди/тескарига айлантирди

9 унга қараб ўнг/ўнг

Йигит; Асарлар-59:

15 кўзи тушди/кўзини тутди

Қизил Ўзбекистон, 1929, 4 январь:

21 маъноли ва улуғворлик билан/маънолик қилиб

24 ҳурматсизлик ва шаккоклик/ҳурматсизлик

28 район милициясигина/милициягина

32 бизнинг можарога/бунга

Қизил Ўзбекистон, 1929, 4 январь; Асарлар-59:

35 бекорга хафа/жуда абас хафа

Йигит:

35 хафа бўлган бўлсангиз, бекорга/хафа бўлсангиз, жуда абас

Қизил Ўзбекистон, 1929, 4 январь; Асарлар-59:

39 бу бетамиз, беҳаё кўзлар/шу бетамиз кўзлар

Қизил Ўзбекистон 1929, 4 январь:

43 очиб юма оламан/юма оламан

44 шу қилиқ менга туғма одат/кўзларимни доим чиртта-чиртта юмиб туришлик менга одат

46 бир ишга сиз қандай қилиб/бир қилиққа сиз қандай

19-бет 1 ледим ва шу баҳона/деб, шу баҳоналар билан

Қизил Ўзбекистон, 1929, 4 январь; Йигит;

Асарлар-59;

2 юмдим/юмар эдим

Қизил *Ўзбекистон, 1929, 4 январь:*

5 Унинг бу карашмали табассумлари мени мафтун қилди. Қизга яқинроқ бордим/Ичимдан хурсандлик пайдо бўлиб, яқинроқ келдим.

7 жоним,— дедим,— агар/Агар

8 сиз ҳам/сиз албатта

Қизил *Ўзбекистон, 1929, 4 январь;*

Йигит; Асарлар-59:

9 Қиз болаларга/Қиз кишиларга

Қизил *Ўзбекистон 1929, 4 январь:*

10 «Ҳар икковимиз учун билет олсам/мен ҳар икковимизга билет олар эдим, дедим

12 ўйлаб қолди. Мен/ўйланиб қолди. Мен унга

13 рози бўлди. Пўрим ҳамёнчасини ковлаб, уч/рози бўлиб уч

18 бор, менга шуни майдалаш керак/бор эди, шуни майдалаш керак бўлади.

19 очерод/Бахтга қарши очерод

Йигит; Асарлар-59:

36 ўз маъшуқасига/ўз ёрига

Қизил *Ўзбекистон, 1929, 4 январь:*

39 Қиз менинг ёт қўлимни/Қўлимни

40 койиди. Мен «кино — ибрат» деганимда, «маъқул» деган эдингиз-ку,— дедим. Уёқдан-буёқдан гапириб/койиди, аразлади. Мен кино тўғрисида бирмунча сўзлар айтиб

20-бет 39 дилимда бу ер-ку солиқ идораси, мен шу ерда ишлайман, солиқ идорасидан ёт бир кишининг/дилимда налог идорасидан қандай қилиб бировнинг

Йигит; Асарлар-59:

39 дилимда бу ер-ку солиқ идораси, мен шу ерда ишлайман, солиқ идорасидан/дилимда налог идорасидан

Қизил *Ўзбекистон 1929, 4 январь;*

Йигит; Асарлар-59:

43 Аввалига иккиландим, кейин шундай бир дилбарнинг сўзини икки қилмаслик учун/Ноилж, шундай бир дилбарнинг сўзини бўлмаслик учун

Қизил *Ўзбекистон, 1929, 4 январь:*

45 вақти тугади/вақти тамом бўлганини

46 келсангиз,— дедим/келишини айтдим

21-бет 2 йиғиштириб/шошиб йиғиштириб

6 ўтар-ўтмас, менга унинг истараси иссиқ кўриниб, унга томон кўнглим анчагина/ўтгандан кейин, унинг бетлари менга иссиқ-иссиқ кўриниб, кўнглим унга қарши анчагина

Йигит; Асарлар-59:

6 унинг истараси иссиқ кўриниб/менга унинг истараси иссиқ-иссиқ кўриниб, унга қарши

Қизил *Ўзбекистон, 1929, 4 январь;*

Йигит; Асарлар-59:

14 унашгандай бўлиб қолган қизимдан анчагина яхшироқ кўринар эди/унашиб қўйган хотинимдан юз чандон яхши эди.

Қизил *Ўзбекистон, 1929 4 январь:*

18 алдаб/ҳар куни алдаб

22 чиқа бошлади/чиқа ёзди

26 келган экан/юборилган экан

ИНОҚЛИК

(33-бет)

Қизил Ўзбекистон, 1929, 12 апрель:

- 33-бет 16 масалаларда/масалалар устида
21 сиёсатдан/аҳволдан
22 ўртоқ/оғайнилар
28 қўнғиз/капалак
33 яна бир/билан
38 бор учун/бўлганидан
41 Бандалик-да, биродар/бандалик
- 34-бет 3 ҳайтовур/ҳайтовур қисқагина қилиб
19 кулишдилар. Шариф гапни бошқа ёққа буриб/кулиш-дилар
21 олдинги?— деди/олдингизми?
23 эп/ўзимга эп
25 Бошқа унча-мунча даромади бўлгани билан хавfli. Ўзимча/бошқа даромадлари бўлмас, деб ўйладим, ўзимча
30 ҳозирча ишсиз/ҳозирча
32 ёру жўранг шай бўлса/ёру оғайнинг шай бўлсин экан
- 35-бет 3 «бир қултум» аччиққина шўрва/шўрвани
4 меҳмондорчиликнинг иккинчи қисми бошланди/меҳмондорчилик қизиб кета бошлади

Жўрабўза:

16 олиб турдилар.— Хафа бўлма, битта хотин бўлса тўғрилаймиз/олиб турдилар

24 ҳасратларига/маслаҳатларига

Қизил Ўзбекистон, 1929, 12 апрель:

29 Машриқийё Абдурашид Мағрибийларни/Машриқийларни

35 муштумзўр, ҳар икковнинг ўнг оғмачи/муштумзўр

37 ҳар икковларини ажратди. Сўкиб, сўзлаб яраштирди/буларни ажратди

44 маст бўлиб кўчага чиққанлар. Бехосдан, ўтиб кетаётган Назми деган қизга/чиқиб, келин кўриб юрган қизлардан Назми деганга

ЧОРБОЗОРЧИ

(39-бет)

Йигит:

- 40-бет 11 Умрининг охирига пайтларида яна атторивор маблағлар билан кун кечирди/Сўнгги кезларда яна атторивор буюмлар билан кун кечира бошлаган эди

Янги қишлоқ. 1929, № 4; Йигит;

Асарлар-59:

14 ағдаришга/ағдариш учун

Йигит:

28 тамом бўлмайди/йиртилмайди

33 Энди/Энди биродар

33 Моли/Ўзингиз кўриб турибсиз, моли

- 36 етти сўм/энди етти сўм
 36 чўчиб шимни еча бошласа, қўлини ушлаб тўхтатади-
 да: чўчий бошласа, қўлини ушлаб
- 46 «Шариати имон»ни сўралса/«Шариати имон»ни кўрса-
 тиб
- 41-бет 2 палахса-палахса/палахса
 4 сизга яхши мол эканини/Сизга
 6 камга/камроқ
 8 ука, кооперативга/ака, бозорингдан қолма, кооперати-
 вингга
 9 бундоқ нарса/бундай миқти буюмни
 10 дейди/дейди. Фақат унинг гаплари бекорга қолади,
 харидор кооперативга қараб йўл солади
 15 инсоф кетди, деб дилидан ўтказди/инсоф кетди, луқман
 ҳалолдай савдогарнинг моли турганда, кооперативнинг
 ҳалол-ҳаромлиги шубҳали бўлган молига нега мунча
 тўпланиш деб ёнғирлайди
 18 қўйнинг ҳам ўз оёғидан осадилар/қўйни ҳам ўз оёғи-
 дан дорга осадилар
- Янги қишлоқ, 1929, № 4; Асарлар-59:*
 18 оёғидан осадилар/дорга осадилар
- Йигит:*
 19 Сенга/Сенинг олдингда
- Асарлар-59:*
 21 кўра берасан/бора кўрасан
- Йигит:*
 21 Унинг бутун моли биздан олинган/Кооперативнинг бу-
 тун моллари бизлардан олган
- Янги қишлоқ 1929, № 4; Йигит:*
 23 Уни ҳар доим/Унинг
- Йигит:*
 31 ерига чиқдик. Атрофни/экин бошига сайлга чиқдик. Атро-
 фларни
- 42-бет 36 арқон олмоқ учун бизни бир/ем олмоқ учун бизни бир
 4 соқол/соқол, кўккўз
 8 бошладилар/бошладилар. Биз ҳам самоварга қайтиб,
 баҳузур чойимизни ича бошладик.
 20 кулар эди/кулар эди. Бир-икки шиша пуштиранг соч-
 мойларининг оғзи очилган, эгаси сингари пушти қусиб
 ётади
 22 кўнгилдан ўтказдим/дилимдан ўтди
 23 ўлимдан қутқариб/ўлим олдида
- Янги қишлоқ, 1929, № 4:*
 24 бафуржа Муҳаммаджон аканинг/бафуржалик билан
 Муҳаммаджоннинг
- Йигит:*
 25 Кечқурун Кўкан бир тарвуз кўтариб чиқди. Шунда
 биз:— Қанча, қанча пул олдирдингиз?— деб сўрасак:/
 Кеч бўлди. Кўкан Муҳаммаджонга бўлган оқибати
 юзасидан, биз меҳмонларга битта тарвуз кўтариб чиқ-
 ди. Биз Кўкани гапга солдик. Шунда: Кўкан қанча
 пул олдирдингиз,— деб берилган сўроққа:
- Янги қишлоқ, 1929, № 4:*
 27 Қанча, қанча/Кўкан қанча
- Йигит:*
 29 тўрт тенками, ҳайтовур эсимда/тўртми, ҳайтовур хоти-
 римда

ҲУЛҚАР ТОЛЕИ

(42-бет)

Жўрабўза; Асарлар:

42-бет 40 баргларидай/баргакларидай

Жўрабўза:

8 жаҳлланган/жоҳилланган

11 кўкла/унда

14 Қора бувим/Бувим

19 юлдузи расмана юлдузлар бўлиб, ҳеч/юлдуз ҳеч

ЭЛАТИЯДА БИР ОВ

(46-бет)

Қизил Ўзбекистон, 1929, 10 май:

46-бет 8 лақаб билан/ном билан

Йигит:

27 тусай/кусай

29 ишораси/ишорати

Қизил Ўзбекистон, 1929, 10 май:

32 деб илтифот қилди/деди эшон

34 амримаъруф, наҳий аналмункир/амримаъруф

40 чиқиб кетди. Кун юрдилар, тун юрдилар/чиқиб кетди.

Қизил Ўзбекистон, 1929, 10 май; Йигит:

5 осмонга етган/осмонга кўтарилиб кетган

Йигит; Асарлар-59:

8 қўшқўллик/бир қўшқўллик

Қизил Ўзбекистон, 1929, 10 май; Йигит:

Асарлар-59:

10 рўзғорига кутилмаган «қадрли қўноқ»/рўзғорига ор-
тиқча буюм — кутилмаган қадрли қўноқ

Қизил Ўзбекистон, 1929, 10 май:

12 ўзи, хотини/ўзигина эмас, балки унинг хотини

Йигит; Асарлар-59:

12 ёши ўн еттиларда/ва ўн еттилардаги

22 қоқиб берсин, умрингиз/қоқиб берсин, бошвоғини боғлаб
берсин, умрингиз

АНИҚ ДАРОМАД

(52-бет)

Ер юзи 1929, № 22—23:

52-бет 26 Аниқ даромад/Сўнги талваса

27 Ҳеч ўйламаганда, Ҳусни/Нима бўлди-ю, Ҳусни

28 чиқиб қолди. Атрофга аламбоҳ кишилар йиғилган, ҳар
икковлари ўртасида бўлаётган даҳанаки жангни томо-
ша қилади.— Йўғ-э, сиз муллака/чиқиб қолди. Ҳаш-
паш дегунча атрофни бекорчилар қуршаб олдилар-да,
текин жанжални томоша қила бошладилар. Ўртада
кетаётган даҳанаки жангнинг мағзини чақмоқчилар.—
Йўқ-а, муллака

32 сотмаган бўлсам/сотган бўлмасам

33 уят, муллака/уят эмасми ахир?

- 35 сиз ҳам анча бемаъни йигит/сиз ҳам жуда бемаъни киши
- 36 аҳли салоҳга/аҳли дўконга
Йигит; Асарлар-59:
- 37 ярашмайди/ярамайди
Ер юзи, 1929, № 22—23:
- 40 ахир сизда лафз борми, муллака?/ахир сенда лафзи ҳалол деган нарса борми, йўқми?
- 53-бет 1 қилганингиз билан, бизга қила олмайсиз, ўзингиз айт-дингизки: «Мана мол — ёқса олинг, ёқмаса — йўқ». — Шундай бўладиган бўлса, бўлибди-да, тагин нима?/қила олмайсиз, ўзингиз «мол ёқса олинг!» дедингизми, йўқми? — Дедим. Шундай бўлгандан кейин тагин нима дейсиз?
- 9 ука/ака
- 10 қопнинг/Молнинг яхшисини қопнинг
- 11 кейин уруғликка қолдирган қари бодринглар экан, мен бу бодрингни/кейин ҳаммаси уруғликка қоладиган қари бодринглар экан. Ман буларингни
- Йигит:*
- 12 қолдирган/қоладиган
Ер юзи, 1929, № 22—23; Асарлар-59:
- 15 Ҳусни баққол/Ҳусни
Йигит:
- 15 Ҳусни баққол/Ҳусни чол
Ер юзи, 1929, № 22—23:
- 16 Йўқ, сиз тушунмаяпсиз, муллака, сиз мандан/Йўқ дейман, ахир сиз тушунмаётибсиз. Мандан
- 19 Улманг, шундан/Шундан
- 20 керак эмас/керак эмас. Ҳусни яна жаҳлланди.
Ер юзи, 1929, № 22—23; Йигит:
- 21 қайтарадими/қайтарадими. Ман уларни ҳозир кимга сотаман, бозор қайтиш бўлиб қолган бўлса
- Ер юзи, 1929, № 22—23:*
- 22 савдо-савдо/савдодан кейин
- 23 Мен ҳам/Эндиликда
- 24 хоҳласангиз, дарёга оқизинг. Ҳозир/истасангиз дарёга оқизинг, истасангиз ўтга ёқинг
- 26 чўзиб қўйинг/чўзиб қўйсангиз бўлди.
- 33 бетқайида яна кимдир папка кўтарган, соч қўйган бир/бетқайида қандайдир бир папка кўтарган, ёшгина бир
- 54-бет 3 соқолингизни/соқолингизнинг оқини
Ер юзи, 1929, № 22—23:
- 74-бет 8 олди. Бир-икки шапати урди. Ҳусни баққол ҳам ўзини тута олмади/олиб, дўкондан пастга туширди, ўшатиб туриб бир-икки тарсаки туширди. Ҳусни ҳам чидаб тура олмади.
- Асарлар-59:*
- 9 Ҳусни баққол ҳам ўзини тута олмади/Ҳусни ҳам тура олмади
Ер юзи, 1929, № 22—23:
- 15 олдига келиб, Ҳамид оқсоқол/олдига Турсун луччак
Йигит; Асарлар-59:
- 24 Аввал/Эй, вой
Ер юзи, 1929, № 22—23:

- 28 қайдан билай, Ҳамид Оқсоқол/қаёқдан билай, ахир,
Турсун ака?
30 папкалик/папкалик киши
31 бетидан тўполонни томоша қилар эди/беткайида кў-
ринди
33 тушунтирмоқчи/тушунтириб кетгандай
35 боғ/боғ беда
36 ернинг остига/томнинг остига
55-бет 2 Ҳамид оқсоқол уни ғиппа бўғиб ушлабди/Турсун луччак
уни худди шу аснода «ғиппа» ушлабди.
7 ерга/ерга судраб
8 икки, уч шапати урди/боплаб туриб бир-икки мушт
туширди.
13 безрайиб турган/кузатиб турган
21 маълумот?/маълумот?— деб сўради Ҳусни жуда таш-
вишланиб

Асарлар-59:

30 ўн беш боғ бедадан икки/ўн беш тийиндан икки
Ер юзи. 1929, № 22—23:

- 41 одам, муллака,— деди. Фақат агент тошдай бепарво,
сўз бакор келмайди/одам, олганингиз нима ҳам бўлади.
Банданинг иши — бандага тушиб қолади-ку?— деди.
Лекин бу сўзлар, ёлборишлар агентга кор қилмас эди.
45 олди. Ёйжимлай бошлади.../олди. Лекин бу дафъа ор-
тиқча «жанжал» бўлмади ва бўлиши мумкин эмас
ҳам эди.

* * *

- Ҳўрозлар қичқирган эди. Ҳусни баққол хуруллаб
бир уйқуни олган эди. Негадир хотини бирдан:
56-бет 1 кўзим, илоя жувонмарг бўлинг, йигит ўлинг, кундуз/
кўзим, бу нима қилганингиз дадаси? Кундуз
3 ухлатмайсиз/ухлатмайсизми нима?

Йигит:

4 қаттиқ-қаттиқ/зўр-зўр

Йигит; Асарлар-59:

4 мартаба қаттиқ-қаттиқ/мартаба зўр-зўр

Ер юзи. 1929, № 22—23:

4 қаттиқ-қаттиқ/нўқиб

6 юмдаладингиз. Мени ҳозир жавобимни беринг, худо
кўтарсин сиздек эрни./юмдалайсизми? Бу қандай бедод-
лик, ахир дадаси?..

9 уйғонди. Ғарақ-ғарақ терга тушиб кетган эди. Бод-
ринг, беда, солиқ идораларининг бутун можаролари
унинг туши экан.../уйғонди. Мундай қараса, терга бо-
тиб пишнаб кетибди. Мундай ақлга келиб қараса, бод-
ринг, беда, агентларнинг бутун можароларини тушида
кўриб, кундузнинг «ролини» кечаси репетиция қилган
экан.

ЖўРАБЎЗА

(56-бет)

Жўрабўза:

- 56-бет 20 қуюқ тўфон/қуюқ туман
Янги қишлоқ, 1929, № 12; Жўрабўза;
Асарлар-59:

- 32 бир деҳқон/ўрта ёшли бир деҳқон
Янги қишлоқ. 1929, № 12:
 42 ўрин устида/чайла устида
Янги қишлоқ, 1929, № 12; Жўрабўза;
Асарлар-59:
- 57-бет 25 чувиб ўтирадилар/очиб ўтирадилар
Янги қишлоқ, 1929, № 12:
 29 Келинг, Бўтака/Кел Бўта. Келинг Бўтака
Янги қишлоқ, 1929, № 12; Жўрабўза:
 1 кулиб қўйди/қўшиб қўйди
- 58-бет 6 ора-сира/ора-чора
Янги қишлоқ, 1929, № 12; Асарлар-59:
 37 бекорга белбоғ/белбоғ
Янги қишлоқ 1929, № 12:
- 59-бет 19 ҳам даврага кир, ҳой бекурд/ҳам бекурд даврага кир
 21 уч манак/уч манак [манак — бўза солинадиган энг кичик хумча]
- 60-бет 5 ҳуришлари/увлашлари
Янги қишлоқ, 1929, № 12; Жўрабўза:
 24 уқалаб/тўғрилаб
 30 орқасидан мастлик ғулдирашлари кўтарилди/орқасидан ўртача сармаст, қалин ғулдираш
Янги қишлоқ, 1929, № 12:
 36—46-қаторлар ва 61-бет 1—20-қаторлар ўрнида:
 От тугёида ичак, ридолари ағдарилган, афт-ангори чўқилган, тимдаланган, боши мажақланган, чопонлари бурда-бурда, ўнг оёғи яланғоч Аҳмадқулнинг бадани, совиган ўлакраси ётар эди.
 Ёнида синиқ носшиша, ерга сочилган иккита бир мирилик чақа, битта уч мирилик тангалари билан...

САБАБ

(61-бет)

Йигит:

61-бет 38 ўтирдим/ўтира бошладим

62-бет 36 сузилиб/сузилиб менга

63-бет 1 чақиртирдим/чақирдим

Йигит; Асарлар-59:

22 Кетдик/Бордик

Йигит:

32 аталиб/айримча

40 Ниҳоят/Ҳайҳот

ЭНГ СЎНГ ТАЖРИБА БИЛАН БОЙ БЎЛИШ

(67-бет)

Йигит:

68-бет 4 бор экан./бор экан. Очереднинг ўртасида бўш жойлар ҳам бор.

6 орқадан/орқадан бу ерни эгаси бор

8 саватни олиб/саватни тортиб олиб

9 ерга келиб саҳардан келиб/ерда саҳардан келиб

17 фаҳмладим/фаҳмладим-а?— дедим.

45 қаттиқ/қатъий
69-бет 15 улоқтирди/улоқтирди. Кўзим қинидан чиқиб кетаёзди.

ЧОРАСИ ҚҰРИЛДИ

(69-бет)

Йисит:

- 70-бет 2 Ҳикмат ўғли/Ҳикмат
4 ўтирмай, уларда мавжудиятлар бўлмаса ҳам, ҳар/
ўтирмай, ҳар
21 Зафаровга индивидуал солиқ солинмоқни/Зафаровга
якка (индивидуал) солиқ солинмоғи
29 бўлмаганини/бўлганини

СОЯЛАР

(72-бет)

Ер юзи, 1930, № 4:

- 72-бет 33 айрим/айрим-айрим
Ер юзи, 1930, № 4; Жўрабўза:
73-бет 21 ёстиққа тираб/ёстиққа қўйиб
Жўрабўза:
30 келинчакка эга бўлиш... Тотли-тотли ўйлаб/келингача
ўйлай-ўйлай
42 Супачага тикилди. Яна кўтарилди. Пахсага минди.
Яна бургутдай чақчайма/Супачага чақчайма
74-бет 14 кун-узун кун/кундузи билан
21 қўрғонида/уйида — қўрғонида
24 зил — замбил/зил — замин
27 кўзини очди: давангидай бир йигит, оғзида тескари/
Фақат кучли қўллар унга моне бўладилар-да, тескари
31 Бечора иложсиз/Еқут иложсиз
Ер юзи, 1930, № 4:
35 аллақачон ғойиб бўлган/аллақаёқларга йўқолиб кетган-
лар

Жўрабўза:

- 35 ғойиб бўлган/йўқолиб кетганлар
Ер юзи, 1930, № 4; Жўрабўза; Асарлар-59:
76-бет 27 буюмини ўғирлаганлар/буюмини яширганлар
40 чўриси бўлиб/қули бўлиб
Жўрабўза:
17-бет 21 аниқ пайқаш/пайқаш
Ер юзи, 1930, № 4; Жўрабўза; Асарлар-59:
22 тиззасига муштлади/тизига урди
43 лаънат, шундай қиз/лаънат ва номус, шундай ҳолда
қиз
Ер юзи, 1930 № 4:
78-бет 8 янга, Еқутой/янга — Саври амма ва холалар билан
бирликда Еқутой
Жўрабўза:
25 бера олмагани, бир дамлик: истакка ўзида бўлмаган
гуноҳ учун увададай/бера олмагани учун увададай
Ер юзи, 1930, № 4:

36 атайлаб онасининг/онасининг
Асарлар-59:
18 дарвоқе, эри/дарвоқе

ҲИЙЛАИ ШАРЪИИ

(79-бет)

Йигит; Оналар:

79-бет 16 айвоннинг/айвончанинг

Йигит:

26 бўлмаганда/бўлмаса

27 берганда ҳам миннат билан/берганда миннатдор бўл-
сак

37 Сенинг касофатингга/сенинг жатингга

Йигит; Оналар; Ҳийлаи; Асарлар-59:

38 кечикдим/кечга қолдим

Ҳийлаи:

42 Суюк хотин — хотину/Суюк — хотину

Йигит; Оналар:

80-бет 6 ўлсин, мени/ўлсин, онам тўнғиз қўпсин, мени

Ҳийлаи:

7 мундоқ рўшнолик/мундоқ вақтихушлик

Йигит; Оналар:

13 сўнг яна майшатга берилиб кетди/сўнг дунёнинг лазза-
тига яна шўнғиб кетган

Йигит; Оналар; Ҳийлаи; Асарлар-59:

13 гапнинг ўртасида/гапнинг бирида

Йигит; Оналар; Ҳийлаи; Асарлар-53; 59:

16 таъна-маломатидан/таъна-тавбасидан

Хурофотдан; Енгамиз:

31 ўйламади/ўйлади

Йигит; Оналар; Ҳийлаи; Асарлар-59;

Хурофотдан; Енгамиз:

33 кечириб юрган/кечириб турган

Оналар; Ҳийлаи:

43 борганидан сўнг/борди ва лутфан

Йигит:

46 тўртгача хотин олишга ижозат бор/тўртгача ижозат
бор

Ҳийлаи; Асарлар-53:

81-бет 4 ва 5

орасида:

Мулла Дилкаш таажжуб билан

Ҳийлаи:

21 На кўзи билан кўрсинки/Қайси кўзи билан кўрсин

Йигит; Оналар:

46 сўрамасак бўлмас. Қайдам?/сўраймиз

Оналар; Ҳийлаи; Асарлар-53:

82-бет 3 бордилар, расм-русм ва таъзим-тавозедан сўнг/борди-
лар

Йигит:

23 оқ сут/ризоний сут

30 диёнатица/диёнати билан

ЎЗ ҚИШИЛАРИНИ ТАНИМАГАНИ ҚИЗИҚ

(82-бет)

Асарлар-59:

83-бет 32 деганда, мудирнинг кўзи/дегандай қилиб, мудирнинг кўзида

85-бет 20 Қосим Валад/Қосим ака

ЛУҚМОН

(85-бет)

Асарлар-59; Машинка нусха:

85-бет 28 муаллифи/муҳаррири

Машинка нусха:

30 келтирган/келтирган эди

Асарлар-59; Машинка нусха:

32 касбу корини/касби ҳалолини

Кулги; Асарлар-59; Машинка нусха:

36 айблар яққол кўринар/айблар барқ уриб кўринар

Кулги; Машинка нусха:

86-бет 6 тибда/илми тибда

Машинка нусха:

21 табиби ҳозиқ/табиби замон

Кулги; Асарлар-59; Машинка нусха:

22 оҳу/барқут, оҳу

Кулги; Асарлар-59:

25 бўйин товлаб/бўйинтовлик қилибди ва

Кулги; Асарлар-59; Машинка нусха:

87-бет 2 отини хубби ибн Абдумалик табибга/отини табибга

Кулги; Машинка нусха:

6 воқеани ўз кўзим билан кўрганман, бу/воқеани ўз кўзим билан кўрган эдим.

Асарлар-59:

6 амри воқени ўз кўзим билан кўрганман, бу/амри воқени ўз кўзим билан кўрган эдим

Кулги; Асарлар-59:

88-бет 8 махсидўз косиб/косиб

11 уёқ-буёғига/буёғига

Кулги:

16 қон/сиздан қон

Асарлар-59:

16 қон/ўзидан қон

Кулги; Асарлар-59:

34 бедармон бўз чопоннинг енгидан қўлини/бедармон қўлидан бўз чопоннинг енгини

Асарлар-59:

42 отилиб, билак/оқиб, билак

Кулги; Асарлар-59:

89-бет 5 сусаймоқда/кенгаймоқда

Кулги; Асарлар-59; Машинка нусха:

6 бошлаганда/бошлаган эдики

Кулги:

32 хатланмоқда экан/опись қилинмоқда экан

Кулги; Асарлар-59:

37 ёзиб олдилар/олдилар

Кулги:

- 38 ташиб печатладик/печатладик
- 41 унда қуйндагилар ёзилган/ёзилган

Асарлар-59:

- 41 қуйндагилар/қуйндагича

Кулги; Машинка нусха:

90-бет 2 зард/занг

САФАР

(90-бет)

Муштум, 1931, № 16:

90-бет 9 Бунга ўхшаш/Бундай

- 10 бўлмайдиган воқеаларни одатда «одат» деб атайдилар/
бўлмаган воқеалар одат деб аталади

Муштум, 1931, № 16; Кулги; Машинка нусха:

- 12 сиз/сиз кеча

Муштум 1931, № 16:

- 14 Сафарга/Сиз сафарга

- 16 оқ ёвлиқ силкиб, айрилиқнинг бошланғич ёшлари билан ёқасини ҳўл қилиб қолмагани сингари, мўлжалга етиб келганингизда ҳам/қўл силкиб обидийда қилгувчилар кўринмагани сингари, қайтганингизда ҳам

- 21 елкага қараб, яна бириси/елкага, яна бири

- 23 экани майдақадамлигидан сизга ошкора эди/эканини сезар эдингиз

- 24 ғимирлаб қилган/ғимирлаб

- 26 Баданингизнинг жирканишидан/Баданингизга нафратдан

- 27 кишининг узун бир занжирдай чўзилиб бормоқда бўлган сўзларига, англаб-англамаслик билан «ҳа»/кишининг сўзларига лояншуур «ҳа»

- 30 туб ўйловингиз/асосан ўйловингиз

- 31 қаердан, ижтимоий чиқишлари ва/қаердан ва

- 33 бўла қолсалар тутиб олиб янчиш тўғрисида борар эди/
бўлсалар овлаш эди

Муштум, 1931, № 16; Кулги; Асарлар-59:

- 44 топмоқда/тортмоқда

Муштум. 1931, № 16:

- 44 Бирданига «шер»ларга махсус човут билан ҳар икковига ҳам ҳужум/Бирданига ҳужум

- 47 дилингиз ранжийди/ранжида бўлдингиз

91-бет 8—22 қаторлар/йўқ

- 24 ёки туғилиб ҳам қулоқ эгаси бўлганингиздан ранжийсиз/бўлганингизга ранжиб

- 32 ҳикоя қилиб, гап чўзганини эшитиш зериктиради. Бундан кўра ондан қар туғилишни орзу қилиш минг марта аъло, албатта/ҳикоятларда сухандарозлик қилса, ондан гаранг туғилмаганлик учун ўкиниш табиий.

- 36 эшитувчининг тўзим ва чидамига қойил қолиб, юқорида айтиб ўтилган жуда майда одатий воқеаларни ҳам қолдирмай сўйлар эди/эшитувчининг сабр ва матонатига тасанно қилиб, энг юқорида зикр топган одатий воқеалар тўғрисида сўйлар эди

- 40 ниҳоят ижобатга етиб/қариби ижобат бўлиб

92-бет 6 сездим/ҳис қилдим

- 7 бўш/яйдоқ
 15 зориқиб кутдик/мунтазир бўлдик
 15 шомдан сўнг бир тарафдан/баъдаз шом бир томондан
 19 жойларнинг ҳаммаси салт кишилар тарафидан эгалла-
 ниб қолганлигидан, бир вагоннинг мағзи сарида жой
 эгаси бўлдим/жой тугаб, бир вагоннинг мағзарида би-
 рор қарор бўлдим
 25 бўғизлаб, ея бошладим. Бир айланиб қарасам, олдим-
 га вагон қоровули чиқиб, мени беҳурмат қилмоққа
 турди.— Тездан тушиб кет, бўлмаса келаси разъезд-
 дан бошлаб яёв қоласан,— деб дўқ/бўғизлаб тановул
 қила бошладим. Бирданига на кўзим билан кўрай,
 менинг олдимга вагон қоровули чиқиб беҳурмат қил-
 моққа, тездан бу ердан тушиб қолишимни буюрмоққа,
 бўлмаса шу ердан бошлаб пиёда қолишимдан дўқ
 30 тимискилаб/ковладим
 31 қоровулга қараб мулойимона/мулойимона
 35 бир кичик/бир темир
 39 тўс, ўғри қочди»лар билан ўрнимдан кушод туриб/тўс»
 билан ўрнимдан туриб
 41 панжаси/бармоғи
 43 учун кўп қувондим/учун саждан шукрона адо қилдим
 44 киши/кишининг ҳикояси
 44—46 ва 93-бет 1—11 қаторлар ўрнида:
 поездимиз Ховосга келганда билетни бир оз скидка
 билан сотиб Тошкентга билет олдим ва қайтдим, бир
 кеча поездда тунаб, чамадоним билан пастга тушиб
 трамвайни йўқотдим ва бор бўйича танг бўлдим. Ахир
 нимасини айтмай, Ховосдан поездга янглиш миниб Жиз-
 зах станциясига келиб қолибман

93-бет 12—14 қаторлар/йўқ

ҲАЖИ ҚАБУЛ БУЛДИ

(93-бет)

Кулги:

- 93-бет 29 шартини/биринчи шартини
 37 саҳардаги мусулмон/саҳардаги, илоҳий нота билан, му-
 сулмон

Кулги; Машина нусха:

- 94-бет 4 жаранглама/аёлларга махсус жаранглама

Машина нусха:

7 топдик токи/топдикки

Асарлар-59:

12 ўқиб бўлгач/қилиб бўлгач

Кулги:

15 саҳнида/саҳнида уч-тўртта

Асарлар-59; Машина нусха:

- 95-бет 6 безовталаб/зовталаб

Кулги; Асарлар-59; Машина нусха:

20 ёлғизқўл/яккақўллик

Кулги; Машина нусха:

- 96-бет 30 шир яланғоч/қипқизил шир яланғоч

Асарлар-59:

32 бедовлар/бедовлар ўзи қипқизил

- Кулги; Асарлар-59; Машинка нусха:*
 97-бет 34 Ашур баққолга/Ашурга
- 98-бет 9 резги-пезгиларини/қийқим-сийқимларини
Кулги; Асарлар-59:
 13 хўжакўрсин/киши кўрсин
Асарлар-59:
 16 қилади-да/беради-да
Кулги; Машинка нусха:
 28 Ашур ҳожи/Ашур
Асарлар-59:
 37 келтирмаганми? Хўш... Ашур ҳожи/келтирганми? Хўш...
 Ашур
Кулги; Машинка нусха:
 99-бет 18 катта/оғзи катта
Машинка нусха:
 36 гарчанд/гарчанд узун
- 100-бет 12 манфаатдор бўлганларга/манфаатбардорларга
 24 урушида ҳалок бўлганларнинг/фақат ўлганларнинг
Кулги; Асарлар-59; Машинка нусха:
 30 ўзларининг расмана маҳсулотларини/ўз маҳсуликларини
 34 кийим-бошларини ечиб олиш/кийим-бошларидан
Кулги; Асарлар-59:
- 101-бет 9 чақириқ қоғози/чақириқ
Кулги; Асарлар-59; Машинка нусха:
 15 азобидан/жабридан
Машинка нусха:
- 102-бет 3 кесиб/кесиб, ямаб
 4 бўялган/бўлган
Кулги; Асарлар-59; Машинка нусха:
 33 борар эди/турар эди
 35 ухлаб тушларига кирмаган/ухлаб ёдга келмаган
 36 заррин дарё/заррин
Кулги:
- 103-бет 9 босиб анқайиб қолди/босган бир анқайишга қолди
Кулги; Асарлар-59:
 16 қўрқиб/бундан қўрқиб
Кулги:
 23 яна эскича/эскича
Кулги; Асарлар-59; Машинка нусха:
 27 кўмар/ерга кўмар
Кулги; Асарлар-59:
- 104-бет 5 пароходи/йўловчи пароходи
Машинка нусха:
 13 эски/эски турк
Кулги; Машинка нусха:
 14 чириб/чириб тушиб
Асарлар-59; Машинка нусха:
 20 биринчи/бир карра
Машинка нусха:
 26 икки томчи/икки тақсими
Кулги; Асарлар-59; Машинка нусха:
 30 қадам орқада/қадам берида
- 105-бет 18 бўламану, лекин/бўламан-да
Машинка нусха:
- 106-бет 15 чўлда/чўлда араб

Кулги; Машинак нусха:

18 ёмон яра экан. Бурун чўкди/заҳм экан. Бурун чўкди.
Хожи бўлишликнинг ўзи аҳмоқлик ва бўлмаган гап экан.

ШОШИЛИНЧ ТЕЛЕГРАММА

(106-бет)

Кулги; Машинак нусха:

106-бет сарлавҳа юқорисида:

Транспорт ва алоқа идораларини тозалаш олдида.
1-ҳикоя

36 менга ёқиб кетдики/менга жуда ҳам ёқиб кетдиким,
у одатга хилоф ўлароқ анчагина

37 бўлинг, бу/мана бу бўлинг,— деди

Муштум, 1931, № 18:

37 бўлинг, бу дафтарчага қўл/бўлинг,— деди,— мана бу
дафтарчага,— деди,— қўл

Кулги:

38 қолган шошилинч/ётган бу шошилинч ҳатто молния

39 эгасига топширишим/эгаларига етказиб беришим

41 Акагинанг/Акагинанг қадду қоматингдан

107-бет 3 ўғиллари/ўғилларидирман

8 думи қилиб қўл/думли, жимжимадор қилиб қўлимни

9 Мен ҳам унинг бу даража лобарлигига тасаннолар
ўқиб иқ солиб қолдим/Мен унинг илиб олгани ҳамойил
(сўмка)нинг нечоғлиқ тикинлигига қарамай, эгасининг
қадамларига ҳамоҳанг елкасида рақс қилиб кетмоқда
бўлганига завқ билан қараб қолдим. Хусусан унинг
лобарлиги ва эпчиллигига тасанно айтиб, иқим тушиб
қолди.

Муштум, 1931, № 18; Асарлар-59:

10 тасаннолар ўқиб/тасанно қилиб

Кулги; Машинак нусха:

13 орттирган эдим. Осойишталик билан телеграмманинг
елиминни кўчирдим ва мазмунига қарадим. Ҳайҳот!../
орттирган айниқса жигаргўшам, яъни бир қориндан
талашиб тушган укам у шаҳарда ўқир эди. Бинобарин
ғоят совуққонлик билан телеграмманинг елимининг
кўчириб, мазмунига кўз ташладим. Ҳайҳот!..

16 Ҳарфлар оташин бўлиб/Ҳарфларнинг ҳар бири бир
лахча чўғ бўлиб

20 комига/комига мени зўрлаб

24 автобус босиб/автобус тагида қолиб

28 саҳарлар бешик тебратиб. оқ сутини аямаган, менинг
мавжудиятимнинг/саҳар туриб бешик тебратган, оқ
сутини аямай бизни шу вояга етказган, бизнинг борж-
ғимизининг ва саломатлигимизнинг сабаби ва

30 қандай мусибат/ва чидаб бўлмаслик мусибат

31 бир туман босиб, кўзимдан тирқираб ёш/қоронғулик
қоплади, кўзларимдан беихтиёр ёшлар маржони тирқираб

33 босилади, мен ҳам яқтакнинг барини шалаббо қилиб
йиғладим. Сал эсим ўзимга келиб/босилади деяр эдилар,
рост экан, мен ҳам кийган яқтагимнинг ҳар икки
барини шалаббо қилиб йиғладим. Уқсиб-ўқсиб, хўрсиниб-
хўрсиниб, ўпкамни тутиб ололмай йиғладим. Сал ҳоврим
ёзилиб эсимга келди.— Ҳа, қандай қилай, пе-

шопада, ажали етган экан,— деб ўзимга сабр суви сепган бўлдим ва

38 оғиз каби/оғиз бўлиб

44 йилда Тошкентда вафот қилиб, Бўржарда/йилдаёқ зотилжам касали билан шаҳри Тошкентда ўлиб, Бўржар мазористонида

Кулги:

108-бет 1 онам/онам тирик ва

3 жиндек/жиндай, пичоқ учича

6 югурдим. Мендан олдин ҳам кишилар кўп эди. Энг олдинги турган одам кўзимга иссиққина кўринди/югурдим. Почта идораларидаги иш кўпчилик ва тиқилинч маълумингиздир. Телеграмма қабул қиладиган кассанинг олдида ҳам мендан илгарироқ келганларнинг узунгина қаторлари бор эди. Қуйруқда тура бошладим. Навбат келгунча зерикади киши. Олдинда турган кишиларни кўздан кечира бошладим. Илгарироқда бириси кўзимга иссиқ-иссиқ танишдай кўринар эди.

Муштум, 1931, № 18; Асарлар-59:

8 одам кўзимга/кўзимга

Кулги:

10 калла/узоқдан калла

11 У телеграммани бериб жўнар экан/Унинг навбати келди. Телеграммани бериб, жўнашга турди

Кулги; Машинка нусха:

18 қайғурма, ҳарна битта ошхўри жомадаррон камроқ/қайғуриб, ширин ошингни аччиқ қилма, ҳарна битта ошхўр, жомадароз камроқ

22 ҳол-аҳвол, почтага нима иш билан келганини сўрадим/ҳол-аҳволини, почтага қандай зарурият билан келганини ва ҳоли паришонининг сабабини сўрадим.

Муштум, 1931, № 18; Машинка нусха:

24 қўйганидан кейин/қўйиб

Кулги; Машинка нусха:

27 қизларида пичоқ учидай/қиз ва жувонларида бир ялам ҳам

29 касал эди, ўлик-тиригидан бир оғиз хабар йўқ. Ҳали/касал эди. Мана тўрт ойдан ошди. Ўлик-тиригидан дарак йўқ. Эндигина

Кулги:

32 бир телеграммани/телеграмма варақаси

36 деразалар шақиллаб, менга оҳанг қўшди. Бутун почтага келганлар/тераза ойналари ҳам шарақлаб менга оҳанг қўша бошладилар. Почтага келган бутун кишилар

Кулги; Машинка нусха:

38 атрофимга/бизнинг атрофга

40 янги/менда кўринган янги

Кулги:

41 нега кулмай/айтинг нега ҳам кулмайки,

Кулги; Машинка нусха:

109-бет 1 бу турмушни/буни ўзга

2 Фақат ўқувчилик, моддий/Бироқ ўқувчилик, ўзингизга маълум, моддий

3 сиқилмоқдамиз, бир оз ёрдам/қийналмоқдамиз, ёрдамингизни

- 6 бир қўли билан елкамга бир туртиб/тирсаги билан яхшигина қилиб елкамга бир туртди-да
9 баридан тортдим/баридан маҳкам ушладим
11 деб телеграмма бердинг?/деб жавоб телеграммаси бердинг?— дедим

12 у жаҳл/у зарда

Муштум, 1931, № 18; Кулги:

12 қўлимга қаттиқ бир туширди-да/қўлимга бир уриб
Асарлар-59; Машинак нусха:

12 бир туширди-да/бир уриб

Кулги:

20 кел,— дедим. Чўнтагимдан/кел, сенга тушунтирай,— дедим-да, чўнтагимдан

Кулги; Машинак нусха:

22 бўлмаганини англадим/бўлмаганини, йўқ кишининг ўлуви ҳам мумкин эмаслигини баён қилдим

26 эди. Унинг берган/эди. Биродарим мотам ўрнида кула бошладим. Икков берган телеграммаларимизни қайтариб олдик-да, унинг

28 иккаламизнинг ўртамызда; «бебошвоқлик»/иккаламиз ўртамызда қолди. «Бу иш бебошвоқлик»

30 биродаримнинг/унинг

30 «яшанг» — менинг/«умр сурингиз» менинг

БҲИДОҚ

(109-бет)

Кулги; Машинак нусха-1:

109-бет 35 кураш/бўлган кураш

Машинак нусха-1:

110-бет 26 очиқликда/очиқлигида

Кулги; Машинак нусха-1:

28 бутун қотган/қотиб-қотиб қовжираб кетган

Машинак нусха-1:

34 қидириб топаман/топаман

Кулги; Машинак нусха-1:

111-бет 8—19-қаторлар/йўқ

Машинак нусха-2:

9 кўнглим сандадир/менинг кўнглим сандадир

Кулги; Машинак нусха-1:

25 юрган қизим шу,— дедим/юрганим шу,— дедим-да

Машинак нусха-1:

27 бир табассум/табассум

Кулги; Машинак нусха-1:

32 умр боди/умид боди

112-бет 11 қани бўшмисиз/қани. Эп кўрсангиз мен билан юринг

32 мени чандон/мени жуда ҳам

Кулги; Машинак нусха-1:

41 ҳар икковларингни/икковларингни

42 ҳа, ишқилиб, чинакам тақдир бўлган бўлсин,— дер эди/ҳа, айланай, ишқилиб чинакам тақдир бўлсин-да

113-бет 1 ҳар қалай/ҳар қанча

Кулги:

3 бир кафт-бир кафт ранго-ранг/бир кафт ранг-баранг

5 онамининг/ойимнинг

Кулги; Машинак нусха-1:

11 ойпош, мана бунн/ойпошша

Машинка нусха-2:

23 бир йўловчи/йўловчи

Кулги; Машинакка нусха-1:

33 титраш билан таажжуб/титроқ, ўйимни бир таажжуб

42 Мен сиз/Мен, менми, бу иш менинг қўлимдан келадиган ишми, мен сиз

43 фидокорликни қилишга/фидокорликни гарданга олишга

Кулги:

114-бет 9 Сизга/эсиз, сизга

9 қолади-да/қолган бўлади-да, эсиз

Кулги; Машинакка нусха-1:

12 қулоқ қилиб/муштумзўр қилиб

22 мен нима ёрдам қиламан/мен сизларга қандай ва нима ёрдам қиламан

29 бўлиш орқали/бўлиш ва шу билан

31—34-қаторлар/йўқ

38 Қиз мени/Бироқ қиз мени аллақачон

КИМ АИБДОР

(118-бет)

Машинакка нусха:

118-бет 24 қизилга/қизил бўёқ билан

Кулги; Асарлар-59; Машинакка нусха:

29 қараб тортинг/қараб буриб қўйинг

Кулги:

119-бет 4 поезд тагидан/поезд нчига

Кулги:

10 чарчаганлардай «уҳ» деб чўзибгина чиқарди-да, тўхтади/чарчаганлар «уҳ»ни чўзибгина чиқардилар-да, тўхтадилар

26 ҳеч бириси/ҳар бириси

Кулги; Асарлар-59:

29 пастга тортиб юборибди/бурабди

30 фалокат уни поездни тўхтатишга мажбур қилди экан/фалокат мажбуриятида тўхтатишга мажбур бўлган экан

Кулги; Машинакка нусха:

39 ва хаёлидан/ва кўнглидан

43 пастга тортингиз/бурадингиз

Кулги; Асарлар-59; Машинакка нусха:

19 кейин айтиб берамиз/кейин ўргатамиз

Кулги; Асарлар-59:

23 тормозга қўл тегизишинг/тормоз бурашинг

Кулги; Асарлар-59; Машинакка нусха:

39 босиб юбориш/тепиб юбориш

Кулги; Машинакка нусха:

40 нақд ақчанинг/нақдинанинг

Кулги:

44 пастга тортиш билан/бураш билан

Машинакка нусха:

45 камн йигирма бешта/йигирма бешта

Кулги; Асарлар-59; Машинакка нусха:

121-бет 19 мурватни/жумракни ҳам

31 Чорак соат қийналди — очилмади/Чораккам бир соат очилмади

Машинакка нусха:

31 Чорак соат қийналди — очилмади/Ярим соат очилмайди. Чораккам бир соат очилмайди

Кулги; Асарлар-59; Машинакка нусха:

32 ура бошлади ва қичқирди/урмоққа турди ва — Помогите! — деб қичқирмоқда эди

Кулги; Машинакка нусха:

47 ваннада ифлос сув/ванна тўла ифлос сув

122-бет 7 шу оддий нарсанинг ҳам билмовидан номер хизматчиларининг кулишларидан/номер хизматчиларининг шу оддий нарсани ҳам билмовидан кулувларидан

Кулги; Асарлар-59; Машинакка нусха:

11 буён ўқиб юрган/бери ўқиб турган

Машинакка нусха:

21 ярим дағал/айрим дағал

38 келар эди/бўлар эди

Кулги; Машинакка нусха:

39 будка олдиди/будка ёнига

123-бет 27 яғрин/бағрини

Кулги:

33 қаватга чиқасиз/қаватга борасиз

Кулги; Асарлар-59; Машинакка нусха:

39 бир хотин/бир киши

124-бет 11 опа/она

Кулги; Машинакка нусха:

24 охиригги томга етиб/энг охири тарақ этиб

25 яна бир нимага тегиб тисарилди/яна бир тисарилди

33 бориб-келиб юрган/бориб-келиб турган

40 ичидан ивир-ғивир/ичида ғовур-ғувур

43 Мадмиса кўринди, беҳуш/«Иностранный» пўрим йигит, беҳуш

Кулги:

125-бет 6 нима бўлди/нима рўй берди

Кулги; Машинакка нусха:

14 илгарига чайқаб, «ҳа» ишоратини/илгарига тамоm чайқаб «балли» ишоратини

Кулги; Асарлар-59; Машинакка нусха:

29 аранг ютди-да/аранг ичкарига ютди-да

41 технический мастерскойга/механический мастерскойга

ЧУТИР ХОТИННИНГ ТОЛЕИ

(126-бет)

Қизил Ўзбекистон, 1933, 26 апрель;

Бу, сиз:

126-бет 5 турган сувча/тургувчи сувдай

Қизил Ўзбекистон, 1933, 26 апрель;

Бу, сиз:

7 кўрғонимизни ўраб олган/кўрғончамизни ўраб олган юксак

Қизил Ўзбекистон, 1933, 26 апрель;

Бу, сиз; Оналар; Коммунизм:

10 тоғлар бағридан/тоғлар бошидан

- 27 қолган. Буларнинг тол новдаларидек/қолганлар. Уларнинг тол новдасидай
Қизил Ўзбекистон, 1933, 26 апрель;
Бу, сиз; Оналар:
 42 ўкинаман/ўкинар эдим
Қизил Ўзбекистон, 1933, 26 апрель;
Оналар; Коммунизм:
 43 Тўртта ёш укамни... қанчалик чалишади/—
 44 учун бўлса-да, дадамнинг ёнбошида/учун қийналган қари дадамнинг белига қувват, кўзига нур бўлсам-да, ёнбошида
Асарлар-59; Бу, сиз:
 44 дадамнинг ёнбошида/ёнбошида
Қизил Ўзбекистон, 1933, 26 апрель;
 127-бет 10 Оиламизнинг қийналганини кўраман-да/Оиламиз қийналганини кўраман
Қизил Ўзбекистон, 1933, 26 апрель;
Бу, сиз; Оналар:
 18 сочларим/сочларнинг
 32 толеи шўр/толе учун шарт
Қизил Ўзбекистон, 1933, 26 апрель;
Бу, сиз; Коммунизм:
 35 қайғуда/қизлик билан қайғуда
Қизил Ўзбекистон, 1933, 26 апрель;
Бу, сиз:
 39 Район давлатга пахта топшириш планини икки йилдан бери/Қўқон райони икки йилдан буён пахтакорлик планини
 42 меҳнат интизомини тўғри йўлга қўйиш, уни тўғри ҳисобга олиш, колхозчилар ўртасида ударникларни қизиқтириб, уларни рағбатлантириш, колхозларнинг ўз имкониятларидан тўғри ва ўринли фойдалана олишлари ва/меҳнатни тўғри йўлга қўйиш, айрим аъзолар ўртасида ударниклик шарафи учун ҳавас туғдириш, колхозничида бўлган кучлардан ўринли фойдалана олиш ва
Бу, сиз:
 128-бет 6 Бошда хотин-қизлар меҳнатига деярли ҳамма қўл/Бошида хотинларнинг меҳнатига ҳамма ҳам деярли қўл
 8 Бе, ўзи/Бе,— деган эдилар,— ўзи
Бу, сиз; Оналар; Коммунизм:
 13 андармон/андарқат
Бу, сиз; Оналар; Асарлар-59:
 16 маъқул эмас,— дегувчилар ҳам бўлган эди/маъқул гап эмас, деган эдилар
Бу, сиз; Оналар; Коммунизм:
 20 сўнгги ёруғларидан фойдаланиб шудгор ўтказилмоқда эди/сўнгги ёмғирларини шудгор шимиб-шимиб олмоқда эди
Бу, сиз:
 23 қушчалар/сайроқ қушчалар
 25 бўлса ҳайдов ишларини бошлаш ва ерларни сифатли ўғитлаш тўғрисида жиддий музокаралар/бўлса, бригадаларни қайтадан ташкил қилиш, ҳайдов ишларига бошлаш, ерни ўғитлаш тўғрисида жиддий мажлисининг қизғин музокаралари
 30 Колхоз қўриқдан янги ерлар очиш, давлатга ўтган йилдагига қараганда кўпроқ пахта бериш мажбурия-

тини олганлиги сабабли экин майдонларини ўғитлаш керак. Бунинг учун қаердан/Бунда колхозда иш ҳайвонларининг озлиги, бу ҳайвонлардан ерни ўғитлаш учун фойдаланганда, ҳайдов ишларининг сўнгга қолиб кетуви, қаерда

Бу, сиз:

35 Ҳеч қандай илож йўқ. Ишнинг оғири яна колхозчи эрларнинг бўйнига/Иложи йўқ, ишнинг яна оғири колхозчи эрларнинг гарданига

Бу, сиз; Оналар; Коммунизм:

129-бет 2 эрига/эрига куёвга

4 Уй рўзғорига эга бўлдилар/Уй рўзғорлари бўлди

Бу, сиз:

130-бет 9 ишни тамомлаган хотинлар/ишдан чиққан хотинлар

14 бизнинг мажлисимизга/бизнинг слётга

Бу, сиз; Коммунизм:

22 меҳнатни тақсимлаш/меҳнат тақсимоти

Бу, сиз:

25 кўсак териш/кўсак йиғиш

27 меҳнати баб-баробар/баб-баробар иштироклари

Бу, сиз; Коммунизм:

29 фермаларининг ишлари/ишлари

Коммунизм:

30—36 Ортиқ айрим... ясли очилган/—

Бу, сиз:

33 тортмайди/олмайди

37 бўлиши билан қандай бахтиёр. Чунки у колхоз/бўлуви-ла қандай бахтлидир. Чунки у бир колхоз

Бу, сиз; Оналар:

39 саркор бўлди/саъйкор бўлди

Коммунизм:

39 саркор бўлди/ташаббус кўрсатди

Бу, сиз:

40 ишда илғорлиги билан мақтана олади/ишда олдинлиги билан мақтанади

40 на рубобий кечаларнинг соқитлиги/на соқит кечаларнинг рубобийлиги

44 Колхоз икки йил планини ошиғи билан/Қўқон райони икки йил планини юз процентдан ошириб

45 илғорлиги учун/олдинлиги учун

131-бет 5 опа районда ном чиқарган ударник хотин/опа Мулқобод участкасининг ягона ударниги бир хотиндир

ҒАЗНА

(131-бет)

Муштум, 1935, № 7; Асарлар-59; Қўлёзма:

132-бет 5 бошладик. Қунлар/бошладик. Мен ҳам хотиним ҳам бола-чақаларим ҳам ва кампир ҳам яшай бошладик. Ҳаммамиз яшай бошладик. Қунлар

Асарлар-59; Зарб:

6 ҳам бошланди/ҳам бўлди

8 Ёғди. Хотиним/Ёғди ва бир неча мартаба ёғди. Баъзида тўрт эллик, баъзида бир қарич, баъзида ҳафта бўйлаб муттасил ёғди. Хотиним

Муштум, 1935, № 7; Асарлар-59; Қўлёзма:

25 эди./эди. Чунки тандирнинг тагидан Содиқжон халфаникига туйнук очилган

Муштум, 1935, № 7; Қўлёзма:

133-бет 6 бўлди, тушингда кўрсанг ганж, ўнгингда кўрсанг янч, деган нақл бор-ку, кампир тушида илон-пилон кўрди-ми,— деб/бўлди, кампир туш-мушида яна илон-пилон кўриб қолган бўлса керак,— деб

134-бет 16 ва 17 орасида:

Йўқ/Диққат билан қарай бошладим. Саҳн ўзининг саҳн. Яъни, ўша ман сотиб олган ва васиқаси кампирнинг қутисида ётган ҳовлиннинг бир бурчагидаги саҳн.— Ана ўша жойни кўрдингми болам? Худди ўша ерни рамз қилиб кўргин!

ТҲРТ ҲАНГАМА

(136-бет)

Муштум, 1941, № 1:

136-бет 15 ҳам анча саришталик/саришталик

21 босар-тусарини/босар-турарини

137-бет 19 қовун пишиғида/уч ярим минг сўмга қовун пишиғида

25 Нима бўлса/Нима қилса

Муштум, 1941, № 1:

139-бет 12 пул ишлашга/пул излашга

ЭРИ БИЛАН БАС БОЙЛАШГАН ХОТИН

(146-бет)

Коммунизм:

146-бет 13 уни сийлайди/уни билади

Қизил Ўзбекистон, 1944, 19 июль;

Армуғон; Коммунизм:

16 пули жамарға/пулу, дон-дун

Коммунизм:

147-бет 7 У беш пуд, олти пудли/У беш-олти пудлик

Армуғон:

26 аралаш/аралаш сўради

Қизил Ўзбекистон, 1944, 19 июль;

Армуғон; Коммунизм:

39 берди. Бундай йигитлардан атлас айлансин. Атлас/берди. Чунки Болтабой ҳалол йигит. Атласнинг ҳиссасини чиқариб юборади. Атлас.

148-бет 11 ёзилган эди — баён қилинди, мазмуни/ёзилган эди, келди, мазмуни

27 Аҳдномага/Қасамномага

Қизил Ўзбекистон, 1944, 19 июль;

Коммунизм; Оналар:

27 ғарра-ғарра/карра-карра

Қизил Ўзбекистон 1944, 19 июль; Армуғон:

40 аммо.../аммо... Нима аммо?

Коммунизм:

149-бет 15 бир кафт/бир қоп

Армуғон:

41 кўм-кўк кўсак/кўм-кўк нилдай, белга уриб, ҳар тупида ўн-ўн беш кўсак

АФАНДИ УЛМАЙДИГАН БУЛДИ

(154-бет)

Муштум, 1965, № 19:

154-бет 28 ишласа/тер тўкиб ишласа

Гилос:

155-бет 8 келиб уйди/келиб уйди. Уртача мозордай бир гумбаз қилиб қўйди.

Муштум, 1965, № 19:

156-бет 3 билан Афанди/билан

157-бет 2 чўзилиб ётган/ётган

37 ундириб олдинг/ундириб единг

158-бет 46 Афандининг шуҳрати/Афандининг иши юришиб, шуҳрати

159-бет 11 Бу гаплардан/Бундан

24 оёғини/шошиб оёғини

160-бет 5 бор, мана/бор экан-ку, васиятимни қилиб олай... Ҳа, мана

25 отди/отди, сўнг Азроилга узатди

28 қараб индамади/индамади

МУЛЛА НАСРИДДИН АФАНДИ ВА ШАЙТОН АЛАЙҲ УЛ-ЛАЪНА

(161-бет)

Упка:

161-бет 4 Мулла Насриддин/Насриддин

Муштум, 1965, № 14; Упка:

10 дуч келибдилар/келиб етибдилар

21 «тирс-тирс» этиб ариқнинг нариги бетига/«тирс-тирс» нариги қирғоққа

Муштум, 1965, № 14; Упка; Гилос:

35 Аҳмадали/Аҳмадали битта олчани қучоқлаб

Упка:

36 Жўравой, у ҳам яна битта/Жўравой ҳам битта

Муштум, 1965, № 14; Гилос:

162-бет 6 депти/депти бемалол

Упка:

18 биз бир отадан эгизак/биз эгизак

163-бет 4 дуо ўқиб сувга уфурди/дуо қилиб сувга уфурибди

Муштум, 1965, № 14; Упка; Гилос:

46 Кел/Шунинг учун кел

164-бет 18 Сўнг:— Эшитдингизми?— деб сўради Шайтондан/Сўнг Шайтондан сўради:— Эшитдингми?

ҲАСАН ҚАЙФИЙ

(170-бет)

Муштум, 1965, № 16:

170-бет 5 юмористик эртақларидан/ҳажвий эртақларидан

7 экан, деганларидек/экан

171-бет 5 бир бўйра, икки бўйра эни экин/бўйи бир бўйра, эни икки бўйра келадиган экин

- 14 овози хиргойи қилар/овоз билан хиргойи қилармиш
Муштум, 1965, № 15; Гилос:
 19 қолганлармиз, э ёқимли шамол/қолганларданмиз, шартли ел
Муштум, 1965, № 16:
 27 йўқ, марҳамат/йўқ
 173-бет 5 эсламайсиз/эслайсиз
 17 бизнинг подшонинг/подшомизнинг
 20 Бошқасидан ҳеч қандай/бошқасидан
 38 эди/экан-у
Муштум, 1965, № 17:
 40 Тонг хўрози/Хўрозлар
 174-бет 15 Бир-иккита, дўсти/бир-икки ҳамкасблари
 29 ҳам меҳнат/ҳам ақл билан меҳнат
 31 бўлгучийди/бор экан
 41 олди. Бозорга қараб/олиб, бозорга
 45 кетди тошқозоннинг тагига ўт қўйди/кетибди
Гилос:
 175-бет 8 Қайфий/Қайфий овоз берибди
 11 Яна кечагидан зиёда такаллуфотлар билан салому алайкум, алайкум саломдан кейин меҳмонни/Қайфий кечагидан зиёда такаллуфотлар билан меҳмонни
 41 жанобингиз келишингизга/жанобларининг келишларига
 176-бет 16 қоч-чи-қоч/қочиб қол
 44 қадрдон «кишти шикастагонем...»и билан машғул ва ора-чора хўрсиниб: «Ҳа, ишқилиб, ақл билан меҳнат саломат бўлсин» сўзини айтиб шўрва шопириб ўтирар эди/қадрдон қўшиғини айтиб, «ҳа, ишқилиб ақл билан меҳнат саломат бўлсин», деб турган экан.
 177-бет 6 Ҳасти Хизр Тилла Шихбой мачитини мақтаб кетди. Кейин Ҳасан/«Ҳазрати Хизр» Ҳасан
 30 бир-бирларига қарашиб ҳамён кавлаб икки/икки
Муштум, 1965, № 18:
 178-бет 3 серчақчақлик билан давом/давом
 14 бугунги Булоқбошида/бугунги
 28 на яхши, на ёмон нафас/яхши нафас ҳам ёмон нафас ҳам
 36 деб, икки тийин-икки тийиндан йиғиб беришини сўрадим, «ҳозир ҳамманг/икки танга йиғиб беринглар, дедим. Йиғиб бердилар. Сўнгра, ҳамманг
 179-бет 23 садоғ/ўқдон
 182-бет 8 Бугун ҳам/Эртасига ҳам
 18 вазирнинг, бу аблаҳнинг/бу аблаҳ, вазирнинг
 43 Қиличнинг тиғи гўё тахтага айланиб қолган эди/Подшо бундай қараса, қиличнинг тиғи тахтадан эмиш
 183-бет 12 Мана энди/—

АЛИҚУЛНИНГ ҚАРЗИ

(183-бет)

Машинка нусха:

183-бет 36 тишсиз омоқ/тишсиз ёғоч омоқ

Совет Ўзбекистони, 1965, 7 ноябрь;

Машинка нусха:

185-бет 11 илдамроқ/ҳо, Алиқул ака, илдамроқ

ПИРМУҲАММАД ВА УНИНГ НЕВАРА-ЧЕВАРАЛАРИ

(187-бет)

Қўлёзма:

- 187-бет 37 ўхшамайди, қилич-қалқони йўқ/ўхшамайди
188-бет 4 дер эди. Ғоят ташвишда эди/дейди
15 ҳокимига учрашмаганмидингиз/ҳокимидан олмаган эдингизми
40 эвара-чеваралари/чеваралари

ШОИРЛИК НОСҚОВОҒИДАН БИР ОТИМ

(191-бет)

Муштум, 1928, № 2; Қўлёзма:

- 191-бет 2 изҳори фазл тариқасида/—
Қўлёзма:
11 худди айрон/жуда айрон

АРВОҲЛАР

(193-бет)

Камбағал деҳқон, 1929, 4 январь:

- 193-бет 1—2 Арвоҳлар! Шўро сайловидаги хотиралардан/«Камбағал деҳқон» ҳангамалари. Ибай билан Холматнинг серчақчақ ҳазили (бўлган воқеа)
4 терлаб-пишиб доклад қилиб ётар/терлаб доклад қилаётипти
15 немиқдор танлаб/мумкин қадар танлаб
17 деб, кўзини лўқ қилиб, бурнини/деб, бурун
19 Халойиқ ўзларинг ахир/Ўзларинг

Асарлар-59:

42 кир қидириб/айб қидириб

Камбағал деҳқон, 1929, 4 январь:

- 194-бет 6 орқа тарафдан кўтарилган ғовур-ғувур тўполонни бир нафасга жим бўлишга мажбур қилди/бўлак тарафдан «тўғри-тўғри» деб чапак чалган овоз келиб қолди.
9 қарадилар. Ҳайҳот!/қарадилар.
13 эканлар. Мажлисга/эканлар. Улар оҳиста-оҳиста деҳқонлар орасини ёриб ҳамманинг олдига ўтар эдилар. Мажлисга
16 эди./эди. Бировлар
19 йўқ/йўқ, десалар бировлар
20 бу ерга/беибо бу ерга
21 эмассиз/эмас, деяр эдилар.
23 Юқорида ўтирган сайлов қўмиталари/Юқоридаги сайлов қўмитаси
28 қилинг, биродарлар/қилинг, деган

Йигит:

32 ўтирганлар билиш/бундаги сирни билиш

Асарлар-59:

42 қўйдилар. Қўзичоқларим/қўйдилар. Эшон фотиҳадан кейин деҳқонларга қараб.— Қўзичоқларим,

Йигит:

195-бет 5 камбағалларнинг/камбағал оёқялангларнинг

Камбағал деҳқон, 1929, 4 январь:

31 ўтирган, ҳозир сизга нутқ сўзлаган мулла/ўтирган мулла

32 Қишлоқма-қишлоқ чойфурушлик қилиб/Шаҳрихонда чойфурушликдан

39 қилди. Қандай бўлган, нима бўлган, отам ким, деб айтган — хабарим йўқ. Сизни алдаганми, сиз ўзингиз эшон боласи бўлишини билатуриб, шундай қилгансизми, ундан ҳам хабарим йўқ, ҳар ҳолда бугунги мажлисингизга раис ва нотик бўлиб сайланибдир. Ҳамма жим, яна қандай сирлар ошқора бўлишини кутади. Эшон сўзида давом қилади:— Мана бу ўтирган (мажлис котибини кўрсатиб) мулла/қилди. Ҳозир сайлов қўмитага сайланибдир (яна бирини кўрсатиб). Анали ўтирган мулла

196-бет 1 47 илжаяди ва таъзим қилади/илжайиб таъзим қилади оталарининг касбларини тутиб домлалик қилар эдилар, жиндек дуохонликдан ҳам хабарлари бор эди. Бултур, шўрога ҳақсиз қилибсизлар, деб эшитиб, биз жуда хафа бўлган эдик. Нима бўлибдирки, бу йил сайлов қўмитасининг котиби қилиб сайлабсизлар. Бу важҳдан Қаюм сўфи бисёр хушнуд бўлдилар. Ҳар икков қилган яхшилигингиздан териларимизга сиғмай сизга қўша-қўша қуллуқлар қиламиз.

Эшон сўзини тугатиб, ҳар икки «арвоҳ» халққа қараб таъзим қилдилар/домлалик, дуохонлик қилар эди. Бултур сайловга ҳуқуқсиз қилган эдиларинг. Бу йил сайлов қўмитасига аъзо қилиб сайлабсизлар. Бу важҳдан Қаюм сўфи бисёр хушнуд бўлдилар. Ҳар икков теримизга сиғмай сизнинг қилган бу яхшиликларингиз учун раҳмат айтишга келдик. Меним сўзим таммат-да тамом.

Йигит:

20 бошлади./бошлади. Абдуҳаким Ғиёсов, Холмат қори Қаюмовларни суд жавобгарлигига тортиш учун қарорлар чиқардилар.

Асарлар-59:

27 Халойиқ/Халқ

Йигит:

32 бўлиб, иккита батрак йигит/бўлиб, ...билан Шариф батрак

ГУВОҲЛИККА УТГАН ҲУКИЗ

(223-бет)

Камбағал деҳқон, 1929, 24 апрель:

Қўлёзма:

223-бет 4 Гувоҳликка ўтган ҳукиз/Айб ҳайвонда

Қўлёзма:

5—39-қаторлар ва 52-бет 1-қатор ўрнида:

Мулла Мушфиқийнинг бузоғи арқон узиб қочганда, тўғри бориб сигирни урган экан. Сабабини сўраганда:

— Ешгина бузоқ арқон узишни қаердан билади? Албатта, бунга онаси — сигир ўргатган,— деган экан.

Нафсиламрга қараганда тили йўқ — безабон ҳай-

вонлар кўп-кўп гуноҳларни қиладилар. Тагин ҳам одам боласининг юраги кенг экан-у бу айбларни эламайди. Ҳайвонларнинг айбларининг катталигига қараганда уларнинг барисини ҳам қассобга рўбарў қилиш керак. (Албатта бундан эшак мустасно).

Агар айб ҳайвонда бўлмаса, Ховос район чорвадорлар кооперативининг сирини ким билган бўлар эди? Биттагина ҳаром ўлгур сигирнинг гуноҳига бутун бошлиқ кооператив оламга дoston бўлди. Ахир тошми, кесакми, қайроқми, нима бўлса бўлсин заҳар-заққумига кавшай берса бўлмасмиди? Ҳўкизга томоқ танлашни ким қўйибдир. Ишнинг бошланиши жуда қизиқ бўлди. Аширқул деҳқон қоп кўтариб Ховос район чорвадорлар кооперативи олдидан ўтиб кетар эди.

40 Аширқул деган деҳқонни чақириб, тўсатдан:

— Қани Аширқул ака, уч/Аширқулни чақириб олди.
— Уч

42 бўлган эди, кооператив мудирини оғзини қоқиб, бўлган эди

224-бет 1 берамиз,— деди./Мудирнинг сўзига дўкон ёрдамчилари ҳам қўшилиб:

— Оббо содда одаме, сиз бераверинг, куйсангиз биз кафил,— дедилар.

Аширқул иккиланиб уч сўм олтмиш тийин чиқазиб берди. Кооператив мудирини пулни олгандан кейин маъноли қилиб:

— Энди, Аширқул ака, сизнинг пулингизга бир турли, сиз кўрмаган ем берамиз. Бу ем марказдан камбағал деҳқонларнинг иш ҳайвонларига аталиб келган. Биз шу емни тажриба қилмоқчимиз./берамиз, камбағал деҳқонларнинг иш ҳайвонларига бир хил ем келди. Сиз ҳам бир камбағал деҳқон бўлганингиз важдан икки пуд шу емдан беришга қарор қилдик.

14 укаларим,— деди Аширқул ака миннатдорлик билан/ Аширқул укалар,— деди

16 ўхшаш, оқ билан зангор аралаш/ўхшаш

17 палахса-палахса нарсани/бир нарсани

18 бу муаммо буюмни орқалаб/бу нарсани

Йигит; Асарлар-59:

18 буюмни орқалаб/буюмни елкага кўтариб

Қўлёзма:

20 Фақат терингга/Лекин бу терингга

Асарлар-59:

25 деди мураббия/деди

Қўлёзма:

32 яхшилиги, тўқ тутадиган эканини мақтаса ҳам, ҳўкиз унамас эди. На илож қилсин/яхшилигини мақтаса ҳам ҳўкиз унамай, ноилож қолар.

Асарлар-59; Қўлёзма:

37 бошлади Аширқул/бошлади

Қўлёзма:

38 мўъжиза ем, ёмғирда қолиб, ивиган, хамир бўлган, могорлаб, қотиб, қайроқ тошдай бўлиб қолган ун экан./ мўъжиз буюм ёмғирга тегиб хамир бўлган, охири қайроқ тошдай қотиб қолган ун.

Асарлар-59:

25-бет 1 мудирини сирнинг ошкора бўлуvidан қўрқиб/Аширқулни

кооперативнинг ичкарасига олиб кирди. Бу воқеани ҳеч кимга айтмасликни илтимос қилди. Очередсиз чой, совун, майда-чуйдалар берди/мудирини Аширқулни дўконининг ичкарасига олиб кирди, воқеани тушунтира бошлади.

3 айтмасликни/айтмаслик учун

Қўлёзма:

5—22-қаторлар қўлёзманинг охирида уч юлдуз билан ажратиб берилган.

Иигит:

12 заҳри маргми/заҳарли маргми

Қўлёзма:

19 «Х» қишлоқ чорвадорлар кооперативига марказдан икки вагон — икки минг пуддан зиёдроқ унни деҳқонларга тарқатиш учун юборилган. Пуди икки сўм ўттиз тийиндан — беш минг сўмдан ошиқ бўлар эди. Бу уннинг келганига бир ойдан ортиқ вақт ўтган бўлса ҳам, кооператив мудирини ва хизматчиларини бушатиб олмаганлар. Ун очиқ ҳавода ёмғир, қорлар остида қолиб кетган.

Энг охири, кооперативдагилар ўз жиноятларини яшириш учун бир сўм эллик тийиндан ўн етти нафар ишчи ёллаб, қайроқ тошдай қотиб қолган бу унни ушаттира бошлаганлар ва деҳқонларга ем ўрнида тарқатмоқчи бўлганлар.

Деҳқонлар, кооперативда шунча ун нобуд бўлиб ётган ҳолда, хусусийлардан бир пуд унни беш сўмдан сотиб олганлар/Ховос район чорвадорлар кооперативига Тош округ чорвадорлар кооперативини тарафидан икки вагон (тўққиз пуддан зиёдроқ) ун юборилган эди. Нархи икки сўм ўттиз тийиндан беш минг икки юз сўм бўлар эди. Бу уннинг келганига бир ойдан ошиқ бўлган бўлса ҳам кооперативдагилар фақат бешинчи апрелдагина қабул қилиб олдилар. Омборга тушириш қопини очиб қарасалар ун қопдан тушмайди. Кўкариш қайроқ тошга ўхшаш қотиб қолибдир. Ҳозирда етти нафар ишчи (биттаси бир сўм эллик тийиндан), бир неча кундан буён бел, болта, кетмон билан бу унни майдалаш бошлатмоқда.

Деҳқонлар кооперативда шунча ун нобуд бўлиб қолган ҳолда, хусусийлардан бир пуд жайдари унга уч сўм йигирма тийиндан тўлаб кун ўткармоқдалар. Кооператив уни ҳайвонларга ем учун ҳам ярамай қолди

ОЛТИ ЮЗ МИНГ СЎМГА ТУШГАН СОПОЛ ОБДАСТА

(248-бет)

Машинак нуха:

248-бет 21 учун қоровуллар/учун олти қоровуллар

Қўлёзма:

30 ишқмас/хушқмас

Машинак нуха:

249-бет 16 Уч қуёни бирдан қувлаганда/—

Қўлёзма; Машинак нуха:

251-бет 35 ишлар тўғрисида/ишлар ўртасида

41 қилинган/қилинган жами

БУЗОҚ ЕТАҚЛАГАН ҚИШИ

(261-бет)

Бу, сиз:

- 261-бет 25 қарасанг, ирис/қарасангиз, суқингиз келади. Ранго-ранг мевалар — асал, олча вареньеси, ирис
33 гард тегмаган/гард юқмаган
38 эр-хотиндан иборат/бир хотиндан иборат
- 263-бет 15 лампа шиша, эгов/лампа шиша, симоб, эгов
33 бариси эса/бариси ўша
- Бу, сиз; Машинка нусха:*
- 266-бет 1 яхшироқ. Умарувчида/яхшироқ. Чунки уларда ҳеч бўлмаган чоқда тоғдай юрак ва мардлик бор. Умарувчида

ЧАЙҚОВ

(267-бет)

Машинка нусха:

- 267-бет 6 қочқин қулоқлар/қузгун қулоқлар
Қизил Ўзбекистон, 1933, 12 февраль:
- 268-бет 11 берироқда паранжили/берироқда,

ОҚЛОВЧИ РОЛИДАГИ ЧУЧҚА

(281-бет)

Машинка нусха-2:

- 281-бет 14—44 ва 282-бет 1—14 қаторлар машинка нусхада фельетоннинг охирига олинган
Янги Фарғона, 1933, апрель; Машинка нусха-2:
15 уннаган/уринган
Янги Фарғона, 1933, апрель:
31 ҳикояга/фельетонга
Машинка нусха-2:
33 Баъзи бир фельетон ёзувчилардай, мен/Мен
Бу, сиз; Машинка нусха-1:
36 келиб/ижтимоий келиб
Бу, сиз:
37 ўсган ери/ўсган юрт ҳам
Янги Фарғона, 1933, апрель;
Бу, сиз:
40 жуда улуғворлик/жуда салмоқ ва салобат
Машинка нусха-2:
- 282-бет 9 Аравон участкасидаги бу етишмовчиликни ҳам, сабабини ҳам қидирувчилар худди/сабабини ҳам худди
Янги Фарғона, 1933, апрель;
Машинка нусха-1:
11 худди/сабабини ҳам худди
Янги Фарғона, 1933, апрель; Бу, сиз;
Машинка нусха-1:
31 йигит тутган якка/йигитнинг якка

ҚОЛГАНИГА БИЗ ҚАРЗДОР

(290-бет)

Муштум, 1933, № 19—20:

- 290-бет 11 ёзилади; қолганига биз қарздор/ёзилади
19 داداسи мезанадан йиқилиб чўлоқ бўлган/داداسи мино-
радан йиқилиб чўлоқ

Машинка нусха:

- 26 қилади./қилади. Озгина маош қилиб турган бир тер-
говчи нима қилсин, ноиложликдан пора олади
41 кун (Иттифоқ Марказий Ижрокомининг жамоат мул-
кини сақлаш тўғрисида чиқарган қарорига бир йил тўл-
ган кун)

- 291-бет 23 сўм олади/сўм бўлади

Муштум, 1933, № 19—20:

- 27 деб Андижонга/деб шу қулоқ думлари билан бирлик-
да Андижонга

Муштум, 1933, № 19—20:

Машинка нусха:

- 292-бет 16 ижросига/ижрочисига

Машинка нусха:

- 21 бир уят ишни айтишга/айтишга

НАЗЛА

(293-бет)

Машинка нусха:

- 293-бет 8 Назла/Қимматга тушган тумов

13 одеколон/тройной одеколон

26 ғизилламоқда/изилламоқда

- 294-бет 17 қурум, дейди/қурум дейди, биров зиннихнинг кулга
қорилган лойи дейди

27 Нима буюрасиз?/Нима керак?

- 296-бет 1 келмоқда/келмоқда. Фельетон бўлса худди шу ҳолда
ёзилди.

АЛАМЗАДА МАҚТУБЛАР

(296-бет)

Машинка нусха:

- 298-бет 9 дунёга чиқибди/дунёга чиқибди. «Бола баҳона — дий-
дор ғанимат» дегандай паспорт важдан кўп милиция
идораларининг ошиғи олчи экан

ЖАНЖАЛ ҚЎЗҒАТАМАН

(301-бет)

Қизил Ўзбекистон, 1935, 23 март:

- 301-бет 33 ва 34 орасида:

—/(Биринчи фельетон)

36 қоплаб олди./қоплаб кетди.

- 302-бет 33 жияним/асранди жияним

- 303-бет 10 доно муаллимлари/большевик муаллимлари

- 13 мустаҳкам, баркамол киши/мустаҳкам большевик кадр
 29 турли-туман ҳикоялар/ёлгон-яшиқ ҳикоялар
 305-бет 42 лапар./лапар. Бошлана кетди.
 306-бет 10 новча/новча, қирма

ЖИЯН ТОПИЛДИ

(306-бет)

Қизил Ўзбекистон, 1935, 5 апрель:

- 306-бет 33 ва 34 орасида:
 (иккинчи фелъетон)
 39 топилдими?/топилмадими?
 307-бет 24 тақиллата бошладим/ура бошладим
 31 орқаси минғирига/орқаси доирасига
 308-бет 8 безгакни тарқатади, депти/безгакнинг таққа-тақ тўхта-
 шини айтипти
 10 тунука бочкани/бочкани
 309-бет 7 Онаси/Бириси йиғлабди. Онаси
 310-бет 10 уч ойдан/ойдан
 13 олдим/олдим. Уқий бошладим
 22 ўйинлар/ўйинлар ҳам қилиб
 31 бориб топшириш мақсадида/бориб бериш ниятида жи-
 янга атаб

МОВУТ ШИМ

(334-бет)

Муштум, 1936, № 20:

- 334-бет 19 туриб йўталса мен/гапириб турса мен
 335-бет 2 қўшимга/қўшимга айтибди
 28 бир-бирингиз билан/бир-бирингизга
 25 кассадан ортиғини қайтиб олганда/кассадан сдачи ол-
 ганда
 336-бет 16 иккинчисидан/иккинчи почасидан

САЕҚ СОЗАНДАЛАР ҲАҚИДА

(343-бет)

Қўлёзма:

- 343-бет 24 карнай иштаҳаларини/жаҳаннам иштаҳаларини
 36 етиб бор.иши/етаклаб бориши
 344-бет 15 эдик. Машина/эдик. Фалон кўлхознинг раиси уйланаёт-
 ган экан. Машина
 15 тушириб Жанггоҳда кутиб турибди/туширишибди

Қизил Ўзбекистон, 1946. 15 ноябрь:

15 туширишибди/туширипти, Жанггоҳда кутишиб тури-
 шипти»

Қўлёзма:

- 35 ва 345-бет 1—11 қаторлар ўрнида:
 Баракалла, раҳмат! Ҳалигача чалинмаган чапаклардан
 яна ўн минги, энди айтиладиган «Омон бўл»лардан беш
 минги аванс тариқасида янги бўлсин.
 345-бет 46 бир-иккисини/бир-икки хилини
 346-бет 4 ҳам бемалол қўйгансан/ҳам қўйиб қўйгансан

- 6 шеърнинг, ғазалнинг/шоирнинг, шеърнинг, байту ғазалнинг
347-бет 15 артисткаларимиз/артист-артисткаларимиз
27 тасалли берадиган/қайишадиган
27 чинакам/чинакам первой сорт

МАРД МАЙДОНГА ЧИҚСИН

(356-бет)

Муштум, 1955, июль:

356-бет 15 ва 16 орасида:

«Муштум» рейд бригадаси яқинда республикамиз пахта далаларини айланиб, у ерларда қилинаётган ишларнинг сарагини-саракка, пучагини-пучакка айириб чиқди. Қуйидаги материал «Муштум»нинг редколлегия ва махсус бригада аъзоларидан бўлган Ғафур Ғуломнинг сафар хотираларидан бир шингил.

Борди-ю, республикамизнинг бошқа область, район, МТС ва колхозларидаги баъзи раҳбарлар буни ўқиб ўз нухаларини кўриб қолсалар биздан гина қилиб юрмасинлар.

Ўйлаймизки, улар «бетга айтганнинг заҳри йўқ» тарзндаги бу ҳаққоний гаплардан тегишли хулоса чиқарадилар ва бундан «Муштум»ни ҳам хабардор қиладилар.

364-бет 17 ишлаб/ўзбошимча ишлаб

МЕНИНГ ЕҒОЧ ҚОШИҒИМ

(371-бет)

Машинка нусха-1 ва 2:

371-бет 17 аллақаер-аллақаерлардан
Қизил Ўзбекистон, 1955, 4 сентябрь;

Машинка нусха-1 ва 2:

372-бет 39 раисининг/правлениеси раисининг

Машинка нусха-1 ва 2:

42 ўзига ва оиласига/ўзига

Қизил Ўзбекистон, 1955, 4 сентябрь;

Машинка нусха-1 ва 2:

44 Бундай шарт/бундай талаб

373-бет 6 комитети раисининг/комитетининг

ҲАРАМГА ҚИРИБ ҚОЛГАН ЮВОШГИНА БОЛАХОН

(376-бет)

Қизил Ўзбекистон, 1957, 14 декабрь;

Машинка нусха:

377-бет 16 Илмимиз, ер/Илмимиз, урфонимиз, умумий маданий савиямиз, ҳаётий босқичимиз ер

ХАЛҚ ИЖОДИИ БОЙЛИГИДАН

(401-бет)

Муштум, 1964, № 20:

- 402-бет 23 Биз халқимиз/Биз бу сонда халқимиз
 23 кўчирмоқчимиз/кўчирмоқчимиз ва муҳтарам ўқувчиларимиздан «лоф» деса «қоп» кўтариб келишларини илтимос қиламиз деб қўлимни қўйдим:
 Мирмуломиддин мулла Хушғуломиддин хўжа, яъни ибн Мирзамуштум Ғафурий Лофаллазий.
- 403-бет 21 сен ўтириб/сен манови супачада ўтириб
 29 қўлида бир хокандоз/бир қўлида хокандоз тўла
- 404-бет 16 қизисан? Жўявойнинг/қизисан? Дадам билан ойнларни... Дадангинг оти нима?— Жўявой...

АТОҚЛИ ҚИЗИҚЧИЛАРИМИЗ МЕРОСИДАН

(405-бет)

Муштум, 1964, № 9:

405-бет 19 ва 20 орасида:

Ўз замонларида, ўз доираларида заки саналган, ажойиб сўз усталари — қизиқчиларимиз бўлганки, халқимиз уларнинг номини ҳурмат билан тилга олади. Халқ сайинллари, тўйлар, базмлар шуларсиз ўтмаган, қизи-маган.

Ўзбекистон халқ шоири Ғафур Ғулом баъзи қизиқчиларимиз билан журналхонларни таништиради. Бу гал биз Исахон аския ва Абдулла фонусчи ҳақида гап юритамиз.

Муштум, 1964, № 9:

407-бет 30 ва 31 орасида:

(Шу пластинкалардан сақланиб қолганлари бўлса, эгалари грамзаписга топширсалар, ҳозирги техника воситалари билан қайтадан овозлантириш, аслига қайтариш мумкин бўлар эди. Шу билан маданиятимиз тарихини бойитишга ёрдам берган бўлар эдилар).

Муштум, 1964, № 9; Гилос:

31 Пластинкаларидан/Унинг пластинкаларидан

Муштум, 1964, № 17:

410-бет 12 ва 13 орасида: Атоқли қизиқчиларимиз меросидан

13 Юсуф/Халқимизнинг йирик санъат арбоби, халқ театрининг танилган устаси, аскиячиликнинг устози, кутилмаган ҳангамаларнинг автори, халқимиз музика ва рақсининг атоқли усталаридан Юсуф

25 ҳангамаси билан танишинг/ҳангамасини босамиз

Имом:

412-бет 32 Юсуфжон акадан/Юсуфжон ака Шакаржоновдан

ЛАТИФАЛАР

(419-бет)

Машинка нусха:

419-бет 6 ва 7 орасида:

Термалар

Қўлёзма:

13 ҳайронликда/ҳайратда

16 мушоира мажлисида узун бир шеърни ўқигандан сўнг/

- мушоирадан сўнг
19 Бугун ўқиган шу икки юз байтлик қасидамни/Мана
шу икки юз байтлик қасидани
26 новвот, пашмак, ҳар хил қандолатлар/новвот, қандолат
420-бет 14 қулоқ солинг/қаранг
421-бет 39 ҳақ гапни/ҳақ фикрни
43 хонга айтибди/хонга узатибди
422-бет 16 Саройдагиларга/Аъёндагиларга

ПОРАХЎРЛАР

(434-бет)

Қўлёзма; Машинка нусха:

434-бет 29 Унда воқеа гарчанд/Ундаги воқеа

Қўлёзма:

435-бет 10 Колхозчилар у тўғрисида гапирганда ҳасад қилмайди-
лар./У тўғрисида гапирганда ҳасад қиладилар.

ИЗОҲЛАР

КҰНГИЛСИЗНИНГ «ҚИЛИФИ»

(7-бет)

1928 йилда ёзилган ва шу йили «Янги йўл» журнаlining 11—12-сонида «Ғам тугуни» сарлавҳаси билан эълон қилинган. Сўнг «Жўрабўза» тўпламида ва «Асарлар-59, 67, 74»да босилган. Шоир архивида ҳикоянинг иккита машинка нусхаси сақланади.

«Асарлар-67» матни асосида чоп этилмоқда.

7-бет 35 *Пойкўп* — жувоз.

10-бет 12 *Фулжа* — Шарқий Туркистондаги вилоят.

ҚИЗАЛОҚ

(12-бет)

1928 йилда ёзилган ва «Янги йўл» журнаlining 1929 йил 1-сонида «Ғафур Фулом» имзоси билан босилган. Сўнг «Жўрабўза» тўпламида, «Асарлар-59, 67, 74»да чоп этилган. Шоир архивида ҳикоянинг машинка нусхалари сақланади.

«Асарлар-67» матни нашрга асос бўлди.

12-бет 25 *Нуқра* — кумуш.

29 *Уғирма* — каштачиликда безак — гул тикишнинг бир усули.

13-бет 17 *Бандак* — паранжининг орқа томонидан осилиб турадиган иккита сохта енги.

28 *Анаш англагани юрган* — қиз суриштириб юрган маъносида (совчилик маъносида).

14-бет 37 *Шаби ялдо* — қишнинг энг қоронғи ва энг узун кечаси.

15-бет 6 *Иқтидор* — қудрат, бирор ишни бажара оларлик даражада бўлиш.

30 *Қирчинидан қирқилсин* — қарғаш, йигит ўлгур маъносида.

16-бет 36 *Паррехта* — пати тўкилган, беозор.

40 *Жамият маъбудалари* — жамиятнинг улуғлари деган маънода.

17-бет 24 *Парти-пияда* — ҳаддан ташқари шошиб маъносида.

ЙИГИТ

(17-бет)

1928 йилда ёзилган ва «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 4 январь сонида эълон қилинган. Кейинчалик ҳикоя «Йигит» тўпламида ва «Асарлар-59, 67, 74»да нашр қилинган.

«Асарлар-67» матни асосида босилмоқда.

20-бет 10 *Нафсиламр* — рост, тўғриси.

ПУЧ УМИДЛАР

(21-бет)

1928 йилда ёзилган ва «Ер юзи» журнаlining 1929 йил 1-сонида босилган. Сўнг «Асарлар-74»да нашр қилинган. Шоир архивида ҳикоянинг қўлёзма ва машинка нусхалари сақланади.

Нашрга журнал матни асос қилиб олинди.
25-бет 28 *Развёрстка* — тақсимот.

ҲАДИМ

(26-бет)

1929 йилда ёзилган ва шу йили «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 1 февраль сонида босилган. Шоир архивида ҳикоянинг қўлёзма ва машинка нусхалари сақланади.

Қўлёзма асосида нашр қилинмоқда.

27-бет 5 *Ажнос* — взнос маъносида.

28-бет 22 *Салор* — Тошкент орқали Янгийўл районига ўтадиган канал.

«ЭШОНОБОД»

(30-бет)

1929 йилда ёзилган ва шу йили «Камбағал деҳқон» газетасининг 8 февраль сонида босилган. Кейинчалик «Йигит» тўпламига, «Асарлар-59, 74»га ҳам киритилган.

Ҳикоя газета матни асосида нашр қилинмоқда.

30-бет 32 *Муроқаб*a — сукут, жимлик, мушоҳада.

31-бет 14 *Физол* — ғазол — кийиклар оиласига мансуб чиройли, жуда чопқир оҳу.

36 *жузи ва кулли* — майда ва йирик ишларнинг ихтиёри.

41 *Шулон* — камбағал, бева-бечораларга садақа тариқасида тарқатиладиган иссиқ овқат.

41 *Ҳалим* — сувга бугдой ёрмаси ва гўшт солиб, узоқ қайнатиб пишириладиган қуюқ овқат.

ИНОҚЛИК

(33-бет)

1929 йилда ёзилган ва шу йили «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 12 апрель сонида «Н» ҳикояси» имзоси билан эълон қилинган. Сўнг «Жўрабўза» тўпламига, «Асарлар-74»га ҳам киритилган. Ҳикоянинг қўлёзмаси шоир архивида сақланади.

Газета матни асосида томга киритилди.

33-бет 4 *Шажар* — дарахт.

6 *Жалий қалам* — йирик битилган ёзув.

43 *Қашқарча* — бу ерда айвонча маъносида.

СОАТ

(36-бет)

Ҳикоя 1929 йилда ёзилган ва шу йили «Ер юзи» журнаlining 4-сонида босилган. Кейинроқ «Йигит» тўплами, «Асарлар-59, 74»да ҳам нашр этилган.

- Томга тўплам тексти асос қилиб олинди.
- 36-бет 15 *Баззов* — матофуруш, дўкончи.
 16 *Саллотивор* — солдатчасига.
 16 *Кажинни* — русча «казенный» сўзининг персонаж тилидаги шакли.
 20 *Маллахон* — Қўқон хони, 1858—1862 йилларда ҳукмронлик қилган.
 20 *Манқалдон* — кўмир билан ёқиладиган кўчма ўчоқ.
 22 *Гир* — ўлчов асбоби маъноснда.
 28 *Музболтадай* — мустаҳкам.
- 37-бет 17 *Навхарид* — янги сотиб олинган.
 32 *Этидол* — мўътадиллик, ўртача кайфиятда бўлиш.
- 38-бет 26 «*Қазойи осмоний*» — тўсатдан юз берган ҳодиса.

ЧОРБОЗОРЧИ

(39-бет)

Ҳикоя 1929 йилда ёзилган ва шу йили «Янги қишлоқ» журнаlining 4-соннда босилган. Кейинроқ «Йигит» тўпламида, «Асарлар-59, 67, 74»да нашр қилинган.

«Асарлар-67» матни асосида чоп этилмоқда.

39 бет 1 *Чорбозорчи* — ҳафтанинг ҳар хил кунларида яқин қишлоқларда бирин-кетин ўтказиладиган бозорларда савдо-сотиқ билан шуғулланувчи савдогар.

42 *Вофуруш* — оёқ кийимлари билан савдо қиладиган дўкондор.

40-бет 7 *Ёвлиқ* — рўмол.

17 *Қандаша хўр* — қандингни ур маъноснда.

ҲУЛҚАР ТОЛЕИ

(42-бет)

1929 йилда ёзилган мазкур ҳикоя дастлаб шу йили «Янги йўл» журнаlining 4-соннда эълон қилинган. Сўнг «Жўрабўза» тўпламида, «Асарлар-59, 74»да нашр этилган.

Журнал тексти асосида томга киритилди.

45-бет 40 *Ноқисил* — ноқис — камчилиги бор, нуқсонли; калтафаҳм.

ЭЛАТИЯДА БИР ОВ

(46-бет)

Ҳикоя 1929 йилда ёзилган ва шу йили «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 10 май соннда «Н» ҳикояси» имзоси билан эълон қилинган. Сўнг «Йигит» тўпламида ва «Асарлар-59, 67, 74»да ҳам нашр қилинган.

«Асарлар-67» матни асосида томга киритилди.

46-бет 9 *Қутби замон* — замонасининг пешвоси.

10 *Илми ҳол ва илми ҳол* — диний ва дунёвий илмлар.

14 *Рўй сиёҳ* — сиёҳ рўй — юзи қора, бахтсиз.

23—24 *Ризқеки, муқаддар аст, аз ҳақ,*

Бешак бирасад, чи изтироб аст, э дил?

Мазмуни: Эй кўнгил, ризқки ҳақ томонидан инъом этилар экан, изтироб — ғам чекмоқ нечун?

- 34 *Амримаъруф наҳий анал* — мункир — яхшилик қилиш-га даъват этиб, ёмонликдан қайтариш.
- 47-бет 9 *Сарто-но* — бошдан-оёқ.
- 48-бет 12 *Солхўрда* — кўп яшаган.
- 18 *Субҳи сабоҳ* — эрта тонг.
- 18 *Шоми ғарибон* — кечки пайт. Кимсасизларнинг тушкин соатлари.
- 20 *Дол* — араб алифбесида «Д» ﺩ ҳарфининг номи, эгилган, букик ой маъносида қўлланган.
- 49-бет 9 *Осий* — гуноҳкор.
- 21 *Ломдай* — араб алифбесида «л» ﻝ ҳарфининг номи.

МЕН ҲИМНИ ОТАМАН, ВАФОСИЗЛАР ЯШАСИН ДУНЕДА!

(49-бет)

Ҳикоя 1929 йилда ёзилган ва илк дафъа «Муштум» журналининг шу йилги 13-сонида «Нуртой» имзоси билан эълон қилинган. Сўнг «Йигит» тўпламида ва «Асарлар-59, 67»да ҳам нашр қилинган.

«Асарлар-67» тексти нашрда асосга олинди.

50-бет 21 *Пугач* — пўкак тўппонча.

АНИҚ ДАРОМАД

(52-бет)

1929 йилда ёзилган мазкур ҳикоя биринчи марта «Ер юзи» журналининг шу йил 22—23-сонларида босилган. Кейинроқ «Йигит» тўпламига ва «Асарлар-59, 67, 74»га ҳам киритилган. Шоир архивида унинг «Сўнги талваса» деб номланган қўлёзма нусхаси сақланади.

Томга «Асарлар-67» матни асос бўлди.

52-бет 43 *Фурушанда* — сотувчи.

43 *Харидахўр* — истеъмолчи.

53-бет 33 *Сулҳи салоҳ* — яхшиликча келишиш.

ЖҲРАБУЗА

(56-бет)

1929 йилда ёзилган ва дастлаб «Янги қишлоқ» журналининг шу йил 12-сонида эълон қилинган. Сўнг «Жўрабуза» тўпламига, шунингдек «Асарлар-59, 67, 74»га ҳам киритилган.

Томга «Асарлар-67» тексти асос бўлди.

57-бет 32 *Бўнак* — бирор иш юзасидан олдиндан бериладиган қарз.

59-бет 4 *Чора* — катта ёғоч тоғора.

60-бет 38 *Бўқтарги* — эгарнинг орқасига боғланган енгил-елпи юк.

САБАБ

(61-бет)

1930 йилда ёзилган ва илк дафъа «Йигит» тўпламида нашр қилинган. Сўнг «Асарлар-59, 67, 74»га киритилган.

- Ҳикоя «Асарлар-67» матни асосида чоп этилмоқда.
 61-бет 27 *Бўтака* — дон турадиган жой — жиғилдон.
 36 *Қур* — давра.
 9 *Сайис* — отбоқар.
 63-бет 23 *Работ* — карвонсарой.

ФАРЗАНДИ СОЛИҲ

(64-бет)

- 1930 йилда ёзилган ва биринчи марта «Йигит» тўпламида эълон қилинган. Кейинроқ «Асарлар-59, 67, 74»да нашр этилган.
 «Асарлар-67» матни асосида чоп қилинмоқда.
 64-бет 16 *Баҳоваддин балоғардон* — Баҳовуддин Нақшбандий Саид Муҳаммад ибн Жалолиддин (1318—1389) — шайх; нақшбандийлик оқими (тариқати) асосчиси. Эски тунчада Баҳовуддин Нақшбандий балоларни даф этувчи деб саналган.
 41 *Кўпас* — савдогар, бой маъносида.
 41 *Қалъачи* — шаҳарларга, хусусан Россия шаҳарларига бориб савдо-сотик қилувчи йирик маҳаллий савдогар
 65-бет 18 *Сандон* — темирчи ва заргарларнинг устига металлни қўйиб болғалайдиган оғир пўлат асбоби.

ЭНГ СЎНГ ТАЖРИБА БИЛАН БОЙ БЎЛИШ

(67-бет)

- 1930 йилда ёзилган ва биринчи марта «Йигит» тўпламида босилган. Сўнг «Асарлар-74»нинг «Иловалар» қисмига киритилган. Ҳикоянинг қўлёзма нусхаси шоир архивида сақланади.
 Тўплам матни нашрга асос бўлди.

ЧОРАСИ ҚУРИЛДИ

(69-бет)

- 1930 йилда ёзилган ва «Йигит» тўпламида ilk дафъа нашр қилинган. Кейинроқ «Асарлар-59, 67, 74»га ҳам киритилган.
 «Асарлар-67» матни асосида чоп этилмоқда.

СОЯЛАР

(72-бет)

- Ҳикоя 1930 йилда ёзилган ва биринчи марта «Ер юзи» журнаlining шу йилги 3—4-сонларида эълон қилинган. Сўнграқ «Жўрабўза» тўпламида ва «А. зрлар-59, 67, 74»да ҳам нашр қилинган. Шоир архивида машинка нусхаси сақланади.
 «Асарлар-67» асосида нашр этилмоқда.
 72-бет 26 *Ситойиш* — мақтов, мақташ.
 28 *Ғаюр* — ғайр — ўзгача, бошқача.
 73-бет 28 *Лачак* — хотин-қизлар бошига ўрайдиган рўмол.
 75-бет 25 *Манфур* — нафрат қўзғатувчи жирканч.
 33 *Лух(пар)* — ғовак ва юмшоқ.
 77-бет 1 *Иртиқоб* — бирор ноўрин ишни қилишга киришиш.

ҲИЙЛАИ ШАРЪИИ

(79-бет)

1930 йилда ёзилган ва дастлаб «Шарқ ҳақиқати» газетасининг шу йил 14 март сонида босилган. Кейин «Йигит», «Оналар», «Хурофотдан маърифатга», «Енгамиз хурофотни, бидъатни» тўпламларига киритилган. Ҳикоя 1953 йилда алоҳида брошюра ҳолида ҳам чоп этилган. «Асарлар-59, 67, 74»да нашр қилинган.

«Асарлар-67» матни нашрда асосга олинди.

79-бет 17 *Жазлиқ* — эгар қоптоли остига қўйиладиган бир жуфт юмшоқ от абзали.

23 *Туркиш* — қалин қайишдан қилинган от-арава абзали.

81-бет 42 *Истиғфор* — афв этишни сўраш, тавба қилмоқ.

82-бет 2 *Разоий* — ризон маъносиди.

ЎЗ ҚИШИЛАРИНИ ТАНИМАГАНИ ҚИЗИҚ

(82-бет)

1930 йилда ёзилган ва биринчи марта «Йигит» тўпламида, сўнг «Асарлар-59, 67»да босилган.

Тўлам матни асосида чоп этилмоқда.

83-бет 6 *Байир* — синалган, қадрдон бўлиб қолган.

8 *Сомез* — эшитувчи, тингловчи.

13 *Ҳад дорад* — ҳақ-ҳуқуқ маъносиди.

84-бет 2 *Ҳаннот* — олиб сотувчи савдогар.

45 *Инод* — ўжарлик.

ЛУҚМОН

(85-бет)

1931 йилда ёзилган мазкур ҳикоя даставвал «Худосизлар» журналининг шу йил 11—12-сонларида эълон қилинган. Сўнг «Кулги ҳикоялар» тўпламига ва «Асарлар-59, 67, 74»га киритилган. Шоир архивида машинка нусхаси сақланади.

«Асарлар-67» тексти асосида босилмоқда.

85-бет 26 Манам наққош будам, айби ман ҳўб ошкоро буд,

Табиби кардаам, нуқсониямро хок бепўшад — «Гулистон» ва «Бўстон» китобининг муаллифи, машҳур фортожик классик шоири Саъдий (1184—1291) байти.

Мазмуни: Ман наққош эдим, менинг айбим жуда ошкор эди, Табиблик қила бошладим энди нуқсонларимни

тупроқ ёпади.

41 *Ҳакими ҳозиқ* — маҳоратли, билимдон табиб.

86-бет 15 *УРО* — жиноят қидирув бўлими.

30 *Исмат* — поклик.

44 *Кўшиш* — ҳаракат қилмоқ, тиришмоқ.

87-бет 13 *Чанговуз* — чанг — лабга қўйиб, пўлат тилини бармоқ билан чалинадиган кичик чолғу асбоби.

21 *Маҳобат* — ҳайбат, савлат.

27 *Зарҷуба* — зарчава.

28 *Занжабил* — илдизидан эфир мойи олинадиган ўтсимон тропик ўсимлик.

30 *Жалий* — равшан, йирик, кўзга кўринарлик.

- 30 *Маъжун* *жалолой* — бир қанча дориворни янчиб, асалга қориштириб тайёрланган кайф берувчи дори.
- 88-бет 18 *Фикри ботил* — беҳуда, бузуқ хаёл.
- 22 *Хилт* — саффо.
- 24 *Зовталаб емоқ* — мажбуран тўйиб емоқ.
- 89-бет 43 *Зотилжанб* — зотилжам — ўпканинг яллиғланиш касаллиги.
- 90-бет 2 *Ҳалилаи зард* — сариғ олтин.

САФАР

(90-бет)

1931 йилда ёзилиб, «Муштум» журналининг шу йил 16—17-сонларида илк маротаба эълон қилинган. Кейинчалик «Кулги ҳикоялар» тўпламида ва «Асарлар-59, 67, 74»да чоп этилган. Шоир архивида машинка нусхаси сақланади.

«Асарлар-67» тексти асосида нашр қилинмоқда.

- 16 *Оқ ёвлиқ силкиш* — оқ рўмол силкиб, «оқ йўл» тилаб қолиш маъносида.
- 91-бет 26 *Ҳуллол* — зое, бекорга ўтган.
- 28 *Миррих* — Қуёш системасидаги тўққизта катта планеталардан бири — Марс.
- 39 *Таййи мароҳил* — кўп йўл босиш.
- 41 *Чипта* — поезд билети.
- 92-бет 19 *Салт* — ёш, юки енгилроқ маъносида.
- 20 *Мағзи сари* — олдинроқ қисми.

ҲАЖИ ҚАБУЛ БЎЛДИ

(93-бет)

Ҳикоя 1931 йилда ёзилган ва дастлаб «Кулги ҳикоялар» тўпламида босилган. Сўнг «Асарлар-59, 67, 74»га киритилган. Машинка нусхаси шоир архивида сақланади.

«Асарлар-67» матни нашрда асосга олинди.

- 93-бет 25 *Оташфишон* — ўт сочувчи.
- 36 *Дилхарош* — кўнгилни тирновчи, қайғуга солувчи.
- 94-бет 25 *Иқтидо* — эргашиш.
- 27 *Жажман* — жажжи.
- 39 *Рукуъ* — бош эгиб, икки букилиш.
- 95-бет 10 *Фосид* — ёмон хулқ эгаси.
- 30 *Густоҳ* — адабсиз, андишасиз, гуноҳкор.
- 32 *Укфа кавуш* — кавуш турларидан бири.
- 96-бет 1 *Ғилмон* — ғулом; мифга кўра жаннатдаги хизматкор.
- 2 *Пором* — маъқул келадиган деган маънода.
- 21 *Бадавий* — саҳройи, чўлда яшовчи, кўчманчи.
- 43 *Арафот* — Арабистоннинг Макка шаҳри атрофидаги бир тоғнинг номи.
- 97-бет 7 *Туда қиласан, суда қиласан* — у қиласан, бу қиласан.
- 42 *Жиловхона* — масжид ҳовлисига кираверишдаги маҳсус хона ёки бостирма.
- 102-бет 17 *Сеплама* — наридан-бери, амал-тақал қилиб ишланган.
- 104-бет 13 *Фаси* — бош кийими.
- 105-бет 25 *Дажла* — Арабистоннинг Бағдод шаҳри ёнидан ўтадиган дарё.

ШОШИЛИНЧ ТЕЛЕГРАММА

(106-бет)

Ҳикоя 1931 йилда ёзилиб, шу йили «Муштум» журнаlining 18-сонида «Нуртой» имзоси билан илк мартаба эълон қилинган. Кейинчалик «Қулги ҳикоялар» тўпламида ва «Асарлар-59, 67, 74» да нашр этилган. Шоир архивида машинка нусхаси сақланади.

«Асарлар-67» тексти асосида чоп қилинмоқда.

106-бет 35 *Хориқулодда* — фавқулодда.

107-бет 7 *Расид* — етиб келди.

10 *Иқ солмоқ* — ихлос қўймоқ.

17 *Алиф* — араб алифбесидаги биринчи ҳарф «/» (а)нинг номи.

17 *Ништари обдор* — жарроҳларнинг кескир асбоби.

18 *Сукун* — араб алифбесида ёпиқ бўғин охиридаги ундош ҳарф устига қўйилиб, бўғинларни айириб кўрсатувчи белги (°).

19 *Вов* — араб алифбесида , (в) ҳарфининг номи.

19 *Аждари заҳролуд* — заҳарли аждар.

45 *Мадфун* — дафн қилинган.

108-бет 18 *Жомадаррон* — кийим йиртувчи.

БУЙДОҚ

(109-бет)

1931 йилда ёзилган ва дастлаб «Янги Фарғона» газетасининг шу йил 13 октябрь сонида босилган. Сўнг «Қулги ҳикоялар» тўпламига ва «Асарлар-74»га ҳам киритилган. Шоир архивида машинка нусхаси сақланади.

Газета матни асосида нашр қилинмоқда.

110-бет 27 *Докафаранг* — ингичка ипакдан тўқилган юпқа ҳарир газлама, ипакли дока.

111-бет 32 *Умр боди* — умр шамоли.

113-бет 46 *Уюр* — отлар тўдаси.

ЖАҲОНГИРЛИҚ УРУШИНИНГ СЎНГГИ ҚУРБОНЛАРИДАН БИРИ

(115-бет)

Ҳикоя 1931 йилда ёзилган ва биринчи марта «Қулги ҳикоялар» тўпламида босилган. Кейинчалик «Асарлар-59, 74»га киритилган. Машинка нусхаси шоир архивида сақланади.

Тўплам тексти нашрда асосга олинди.

115-бет 12 *Шрапнель* — ичи ўқ билан тўлдирилган снаряд.

14 *Оқ денгиз* — Шимолий Муз океанининг бир тармоғи. СССР Европа қисмининг шимолий қирғоқлари ёнида.

18 *Зирҳ* — танкнинг ўқ ва тиф ўтмайдиған пўлат қопламаси.

40 *Маҳшари музлим* — одамлар тўпланадиган қоронғи майдон.

116-бет 3 *Боди самум* — ҳалокатли иссиқ шамол.

3 *Саҳройи Кабир* — ер юзидаги энг катта тропик чўл. Африканинг шимолий қисмида.

- 15 *Фаранг* — Францияни илгари шундай атаганлар. Умуман Европа маъносида.
15 *Сано* — Яман Араб республикасининг пойтахти.
118-бет 7 *Полис* — полиция маъносида.

КИМ АИБДОР

(118-бет)

1932 йилда ёзилган ва шу йили «Муштум» журнаlining 4-сонида эълон қилинган. Сўнг «Кулги ҳикоялар» тўпламида ва «Асарлар-59, 67, 74»да ҳам нашр этилган. Машинка нусхаси шоир архивида сақланади.

«Асарлар-67» тексти асосида томга киритилди.

118-бет 18 *Арис* — Қозоғистон ССР Чимкент областидаги шаҳар.

119-бет 2 *Шахт билан* — юқори тезлик билан.

120-бет 41 *Мурват* — асбоб-ускуна ва машинкаларнинг бураб ишга соладиган калити.

123-бет 46 *Қалиқ* — чуқурча маъносида.

ЧУТИР ХОТИННИНГ ТОЛЕИ

(126-бет)

Ҳикоя 1933 йилда ёзилган ва дастлаб «Қизил Ўзбекистон» газетасининг шу йилги 26 апрель сонида босилган. Кейинчалик «Бу, сиз билан биз тирик одамлар», «Оналар», «Коммунизм сари» тўпламлари ва «Асарлар-59, 67, 74»да ҳам нашр қилинган.

«Асарлар-67» матни асосида чоп этилмоқда.

128-бет 11 *Гўжа* — гўжа ош — ўғирда туйиб оқланган жўхоридан тайёрланган суюқ овқат.

20 *Ҳамал* — эски астрономияда ўн икки бурж (ой)нинг биринчиси (март ойига тўғри келади).

ҒАЗНА

(131-бет)

Ҳикоя 1935 йилда ёзилган ва илк маротаба шу йили «Муштум» журнаlining 7-сонида босилган. Сўнг «Қирқ зарб» тўплагига ва «Асарлар-59, 67, 74»га ҳам киритилган. Қўлёзмаси шоир архивида сақланади.

131-бет 13 *Пойдор* — барқарор.

21 *Қоракаш* — асов.

27 *Шикаст-рехт* — бузилган, нураган.

133-бет 28 *Томри ҳинди* — Ҳиндистонда илдиздан тайёрланадиган дори.

ТУРТ ҲАНГАМА

(136-бет)

1940 йил октябрида ёзилган ва даставвал «Муштум» журнаlining 1941 йил 1-сонида эълон қилинган мазкур ҳикоя «Асарлар-59, 67, 74»да ҳам нашр қилинган.

«Асарлар-67» матни асосида томга киритилди.

136-бет 12 *Эгилик* — яхшилик, яхши иш.

- 38 *Палён* — ғўланинг ёриб ажратилган бир бўлаги.
41 *Бобрнк* — туки узун мовут, тукли мовут.
138-бет 39 *Сафарқочди қилмоқ* — қувламоқ.

ҲОЖИБОБОЙИ ГУЛФУРУШ

(139-бет)

1941 йилда ёзилган ва шу йили «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 1 май сонида «Янги туйғу-хислатлар» рубрикаси остида эълон қилинган. Кейинчалик «Асарлар-67, 74»да ҳам нашр қилинган.

«Асарлар-67» тексти асосида чопга тайёрланди.

139-бет 33—34 Ба ёрон гулфуруши мекунам бо душманон хоро,
Муҳаббат ҳам ғазаб ду ранг чунин бозорҳо дорад —
XIX асрда Андижонда яшаб ижод этган шоир Мунта-
зирнинг (1831—1889) қаламига мансуб байт.

Мазмуни:

Дўстларга гул, душманларга тош сотажакман, икки
рангда бўлган муҳаббат билан ғазабнинг ҳам бозори
шундай.

39 *Қичқириқ* — Тошкент шаҳар С. Раҳимов районидаги
мавзе. Шу ердан оқиб ўтадиган сувнинг номи ҳам Қич-
қириқ деб аталади.

ОБРУ

(140-бет)

Ҳикоя 1941 йилда ёзилган ва шу йили «Янги туйғу-хислат-
лар» рубрикаси билан «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 1 май
сонида босилган. Кейинчалик «Асарлар-67, 74»га киритилган. Ма-
шинка нусхаси шоир архивида сақланади.

Томга «Асарлар-67» тексти асосида киритилди.

141-бет 24 *Қадр* — ҳарбий қисмнинг доимий состави.

МАМАҒВОЙ ТУШУНДИ

(143-бет)

Ҳикоя 1944 йилда ёзилиб, «Қизил Ўзбекистон» газетасининг
шу йил 8 март сонида «Озгина қисқартишлар билан босилди» де-
ган изоҳ билан эълон қилинган. Сўнг «Асарлар-74»га киритилган.
Шоир архивида қўлёзмаси сақланади.

Газета матни асосида нашр қилинмоқда.

143-бет 13 *Қанжиға* — юк ва бошқа нарса боғлаш учун эгар ор-
қасига маҳкамланган тасма, боғич ёки илгак.

14 *Чуррак* — ўрдаклар кичик оиласига мансуб ёввойи қуш.

39 *Илвасин* — овланган ёки овланадиган парранда.

ЭРИ БИЛАН БАС БОЙЛАШГАН ХОТИН

(146-бет)

1944 йилда ёзилган ва дастлаб «Қизил Ўзбекистон» газетаси-
нинг шу йил 14 июль сонида босилган. Кейинчалик «Армуғон»,
«Оналар», «Коммунизм сари», «Ҳикоя ва очерклар» тўпламларида,
«Асарлар-74»да нашр этилган. Машинка нусхаси шоир архивида
сақланади.

«Ҳикоя ва очерклар» тўплами тексти асосида нашр қилин-
моқда.

146-бет 22 *Ғирромбоқи* — паст сифатли деган маънода.

41 *Фарҳод қурилиши* — Фарҳод ГЭСи — Бекобод яқини-
да Сирдарёнинг ўрта оқимида қурилган гидроэлектро-
станция.

148-бет 1 *Ширин* — Шарқ халқлари оғзаки ижодиёти ва ёзма
адабиётида кенг тарқалган образ.

МЕНИНГ УҒРИГИНА БОЛАМ

(150-бет)

1965 йил бошида ёзилган ва биринчи марта «Совет Ўзбекис-
тони» газетасининг 17 январь сонидан босилган. Кейинчалик «Ги-
лос данагидан тасбеҳ» тўпламига, «Асарлар-67, 74»га киритилган.
Машинка нусхаси шоир архивида сақланади.

«Асарлар-67» тексти нашрга асос қилиб олинди.

151-бет 20 *Анқога шапир* — сира топилмайдиган ёки ғоят кам уч-
райдиган нарса маъносидан.

22 *Қути лоямут* — ўлмасликка етадиган овқат; кундалик
тирикчиликка етарли овқат.

25 *Турумтоғ* — ётиб еганга турумтоғ чидамайди — ишла-
май ётиб еяверсанг, ҳеч қандай жамғарма етмайди, де-
ган маънодаги ибора.

30 *Элашиб* — турмушга чиқиш маъносидан.

37 *Чавати* — юпқа маъносидан.

38 *Алининг тиғига учради* — шаҳид бўлиш, бевақт ўлиш,
ўзини қурбон қилиш маъносидан.

152-бет 12 *Моваза* — алмашиш.

153-бет 21 *Рабочий* — Биринчи жаҳон уруши даврида маҳаллий
халқ вакиллари мардикорлик — рабобчиликка олиш
воқеасига ишора.

АФАНДИ УЛМАЙДИГАН БУЛДИ

(154-бет)

Ҳикоя 1965 йилда ёзилган ва даставвал «Муштум» журнали-
нинг шу йил 19-сонидан босилган. Сўнг «Гилос данагидан тасбеҳ»
тўпламида ва «Асарлар-67, 74»да ҳам нашр қилинган.

«Асарлар-67» матни асосида томга киритилди.

157-бет 2 *Такбас қилмоқ* — тамаки босмоқ.

158-бет 27 *Луқмон* — Луқмони ҳаким — Шарқ халқлари орасида
табибликда тенги йўқ ва донолик тимсоли ҳисобланган
афсонавий шахс.

МУЛЛА НАСРИДДИН АФАНДИ ВА ШАЙТОН АЛАЙҲ УЛ-ЛАЪНА

(161-бет)

1965 йилда ёзилган, шу йили «Муштум» журналининг 14-со-
нида эълон қилинган мазкур ҳикоя, кейинчалик «Упкангни бос»
ва «Гилос данагидан тасбеҳ» тўпламларида, шунингдек «Асар-
лар-67, 74»да ҳам нашр қилинган.

«Асарлар-67» матни асосида чоп этилмоқда.

162-бет 17 *Қайқи* — қайилган, эгилган.

ЭНГ РАСВО НАМОЗИ АСР

(164-бет)

Ҳикоя 1965 йилда ёзилиб, илк марта «Муштум» журналининг шу йил 15-сонига босилган. Сўнг «Гилос данагидан тасбеҳ» тўпламига ва «Асарлар-67, 74»га киритилган.

Нашрда «Асарлар-67» тексти асосга олинди.

165-бет 17 *Нодирабегим* (исми *Моҳларойим* (1792—1842) — ўзбек шоираси, «Қомила» ва «Макнуна» тахаллуслари билан ҳам шеърлар ёзган.

18 *Амир Насрулло* — Бухоро амири (1826—1860), манғитлар сулоласидан.

19 *Уратена* — Тожикистон ССР Ленинобод областидаги шаҳар, Туркистон тизмасининг шимолий этакларида жойлашган.

34 «*Сувора*» — халқ куйларидан бирининг номи.

36 *Босириқ* — даҳшат.

166-бет 6 *Меҳтар* — сурнайчилар бошлиғи.

20 *Муча* — оғиз бўшлиғидаги аъзо.

24 *Миққий* — куйка-лочинсимонлар оиласига мансуб йиртқиш қуш.

46 *Ўйлак* — найчадан пуфлаб отиш учун лойдан ясалган кичкина соққа.

40 *Туппак* — лой соққадан пуфлаб отиш учун махсус тайёрланган қамиш най.

167-бет 13 *Мезана* — масжиднинг азон айтиладиган жойи.

169-бет 19 *Палапон* — паррандаларнинг учирма бўлгунча бўлган даври.

ҲАСАН ҚАЙФИЙ

(170-бет)

1965 йилда ёзилган ва «Муштум» журналининг шу йилги 6, 17 ва 18-сонларида босилган. Кейинчалик «Гилос данагидан тасбеҳ» тўпламига ва «Асарлар-67, 74»га ҳам киритилган.

«Асарлар-67» матни асосида chop этилмоқда.

171-бет 17—18 Кишти шикастагонем, э боди шурта, бархез,

Бояд, ки боз бинем он ёру ошноро —

форс-тожик шоири Ҳофиз Шерозий (1325—1389) байти.

Мазмуни: «Кемамиз синиб дарё ўртасида қолганлар- (дан)миз, эй ел, тезроқ эсиб, бизга қирғоққа чиқишга ёрдам бер. Кошки ўша ёру ошноларимизни қайтадан кўролсак...»

31 *Эловсирамоқ* — довдирамоқ.

172-бет 5 *Хизр* — афсонага кўра, «оби ҳайвон» (тириклик суви)ни излаб топган ва ундан ичиб, доимий тирик юрган киши.

7 *Қуддуси шариф* — Фаластиндаги шаҳар.

8 *Машҳад* — Эроннинг шимоли-шарқий қисмидаги шаҳар.

15 *Шак келтирмоқ* — шубҳа билан қарамоқ.

173-бет 11 *Ушр* — даромаднинг ўндан бири ҳисобидан олинадиган солиқ.

15 *Даҳяк* — деҳқонлардан ҳосилнинг ўндан бир қисми миқдорида олинадиган солиқ.

- 176-бет 5 *Меш* — сув, қимиз ва шу каби суюқ нарсалар солиб қўйиладиган, ташиладиган тери.
- 177-бет 44 *Чил* — қирғовулсимонлар оиласига мансуб ўтроқ ов қуши.
- 178-бет 7 *Зангиота* — Тошкент область Янгийўл районидаги Свердлов қишлоқ советига қарашли қишлоқ.
- 179-бет 23 *Садоғ-садоқ* — камалак ўқлари жойлаб белга боғланадиган ёки елгага осиб юриладиган асбоб, ўқдон.
- 36 *Мирохўр* — подшо отбоқарларининг бошлиғи.
- 180-бет 10 *Қабза* — бирор нарсанинг дастаси.
- 29 *Исфиҳон* — Эроннинг марказий қисмидаги тарихий вилоят.
- 39 *Сумба* — дурадгорликда ишлатиладиган учи найза пўлат асбоб.

АЛИҚУЛНИНГ ҚАРЗИ

(183-бет)

Ҳикоя 1965 йилда ёзилган. Рус тилига қилинган таржимаси дастлаб «Правда» газетасининг шу йил 6 ноябрь сониди, сўнг ўзбек тилида «Совет Ўзбекистони» газетасининг 7 ноябрь сониди босилган, «Асарлар-74»га ҳам киритилган. Машинка нусхаси шоир архивида сақланади.

«Совет Ўзбекистони» газетаси тексти нашрга асос қилиб олинди.

- 183-бет 17 *Яланғоч* — Тошкент шаҳар Куйбишев райони территориясидаги мавзенинг эски номи.
- 26 *Тахассуф* — тақлид қилиш маъносиди.
- 184-бет 16 *Иваново-Вознесенск* — РСФСР Иваново области маркази — Иваново шаҳри 1932 йилгача шу ном билан аталган.
- 185-бет 4 *Вексель* — пул қарз олганда бериладиган тилхат.

ПИРМУҲАММАД ВА УНИНГ НЕВАРА-ЧЕВАРАЛАРИ

(187-бет)

Ҳикоя 1965 йилда ёзилган ва таржимаси «Правда» газетасининг шу йил 6 ноябрь сониди, «Совет Ўзбекистони» газетасининг 7 ноябрь сониди ўзбек тилида босилган, «Асарлар-74»да ҳам нашр қилинган. Қўлёзмаси шоир архивида сақланади.

«Совет Ўзбекистони» газетаси матни асосида чоп этилмоқда.

- 187-бет 23 *Псков* — РСФСР Псков области маркази.
- 31 *Қопқа* — дарвоза.
- 188-бет 10 *Боқиманда* — қолдиқ қарз, ундирилмаган солиқ.

ШОИРЛИҚ НОСҚОВОҒИДАН БИР ОТИМ

(191-бет)

1928 йилда ёзилган ва дастлаб «Муштум» журналининг шу йил 4-сониди «Нуртой шоир» имзоси билан босилган. Кейинчалик «Асарлар-67, 74»га киритилган. Шоир архивида қўлёзмаси сақланади.

«Асарлар-67» матни нашрда асос қилиб олинди.

- 191-бет 2 *Изҳори фазл* — фазилат, ижобий хислатларни баён этиш.
 11 *Байналмилал* — интернационал.
 12 *Сармоядор* — бой.
 36 *Чемберлен Невилл* — Буюк Британия давлат арбоби, Консерваторлар партиясининг парламент аъзоси, 1937—1940 йилларда бош министр.
 192-бет 14 *Кўкча* — қовуннинг бир тури.
 14 *Аччи* — Сирдарё область Зомин районидаги Аччисойнинг иккала соҳилида жойлашган қишлоқ.
 35 *Нуртой* — Ғафур Ғуломнинг сатирик асарларида қўлланган тахаллуси.

АРВОҲЛАР

(193-бет)

1928 йилда ёзилган ва «Камбағал деҳқон» газетасининг 1929 йил 4 январь сониди «Ибай билан Холматнинг серчақчақ ҳазили» сарлавҳаси билан эълон қилинган. Кейинчалик «Йигит» тўпламида, «Асарлар-59, 74»да босилган.

Газета матни асосида томга киритилди.

193-бет 18 *Сўхта* — хунук (одам, нарса).

194-бет 13 *Ташрифи қудум* — марҳамат қилиб келмоқ.

23 *Қўмита* — комиссия аъзолари маъносида.

ТЎИ ЯҚИН

(196-бет)

1928 йилда ёзилган ва шу йили «Ёш ленинчи» газетасининг 25 январь сониди «Усарбой» имзоси билан эълон қилинган. Газета тексти асосида нашр қилинмоқда.

ХОТИНГА ОЛИБ БЕРИЛМАГАН ҚАВШ

(199-бет)

1928 йилда ёзилган ва шу йили «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 12 март сониди эълон қилинган.

Газета матни асосида босилмоқда.

199-бет 32 «*Санойи нафиса*» союзи — 1920—1930 йилларда Тошкентда ташкил қилинган адабиёт ва санъатга оид жамиятлардан бири.

РАМЗ

(201-бет)

1928 йилда ёзилган ва шу йили «Камбағал деҳқон» газетасининг 29 март сониди босилган.

Газета матни асосида нашрга киритилди.

203-бет 14 «*Камбағал деҳқон*» — Ўзбекистон КП МК ва Қўшчи союзи МК органи. 1925 йил 6 февралдан Тошкентда нашр этилган, 1931 йил февралдан «Қолхоз йўли» номи билан чиқа бошлаган газета.

ҚИЛВИР

(203-бет)

1928 йилда ёзилган ва шу йили «Қамбағал деҳқон» газетасининг 29 март сониди эълон қилинган.

Газета матни нашрга асос қилиб олинди.

МАН БА АЖЗУ ҚУСУР МУЪТАРАФАМ...

(205-бет)

1928 йилда ёзилган ва шу йили «Муштум» журналининг 3-сониди «Кўса» имзоси билан босилган.

Журнал матни нашрга асосга олинди.

ТЕЛЕФОНДА АНКЕТА ТЎЛҒАЗИШ

(206-бет)

Фельетон 1928 йилда ёзилган ва шу йили «Муштум» журналининг 21-сониди «Нуртой» имзоси билан босилган. Қўлёзмаси шоир архивида сақланади.

Журнал текстига асосан томга киритилди.

ҲУСН

(207-бет)

Фельетон 1928 йилда ёзилган ва шу йили «Муштум» журналининг 1928 йил 4-сониди «Нуртой» имзоси билан босилган. Қўлёзма ва машинка нусхалари шоир архивида сақланади.

Журнал матни асосида нашр қилинмоқда.

207-бет 24 *Маъжун фалосифадан боби сездаҳум* — Маъжун фалсафасидан XIII боб.

26 *Вақти муколама* — сўз юритганда, суҳбат чоғида.

28 *Таъмир* — ремонт, тузатиш маъносиди.

208-бет 6 *Иштиғол* — машғул бўлмоқ.

МАН (СОБИҚ) РАИСМАН

(208-бет)

Фельетон 1928 йил бошида ёзилган ва «Қамбағал деҳқон» газетасининг 22 февраль сониди эълон қилинган.

Газета матни асосида нашр қилинмоқда.

ИШ ҚОПИ БИЛАН, ГАП ҚОФИЯСИ БИЛАН

(210-бет)

1928 йилда ёзилган мазкур фельетон илк маротаба «Муштум» журналининг шу йил 11-сониди «Нуртой» имзоси билан босилган. Сўнг «Асарлар-74»нинг «Иловалар» қисмида берилган. Қўлёзмаси шоир архивида сақланади.

Журнал тексти асосида чоп этилмоқда.

211-бет 7 *Гиреҳ* — гуноҳ.

МАҚУН ИСРОФ МАЙ МАЖЖОНИ

(213-бет)

1929 йилда ёзилган ва «Ишчи» газетасининг шу йил 18 март соннда эълон қилинган. Шоирнинг архивида машинка нусхаси сақланади.

Газета матни нашрга асос бўлди.

УЙНАШМАГИЛ АРБОБ БИЛАН...

(214-бет)

Фельетон 1929 йил бошида ёзилган ва шу йили «Камбағал деҳқон» газетасининг 12 февраль соннда «Камбағал деҳқон» ҳангамалари» рубрикаси остида эълон қилинган, «Асарлар-74»да нашр қилинган. Машинка нусхаси шоир архивида сақланади.

Газета матни асосида томга киритилди.

215-бет 33 *Укра — ўқалоқ — бўка қурти* (сутэмизувчи ҳайвонлар танасида бўлади).

41 *Луччаклик* — чапанилик.

43 *Умрбоқи* — қовуннинг хили.

216-бет 9 *Хўжабоқиргон сойи* — Хўжабақирган — Фарғона водийсидаги дарё. Туркистон тизмасининг шимолий ён бағридан бошланади.

13 *Чимитдай* — кичкина.

25 *Иш ўнғовидан келмай* — иш юришмай.

АФСОНА

(216-бет)

1929 йилда ёзилган ва «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 15 март соннда босилган. Фельетоннинг иккинчи номи — «Тарихнинг такрорланиши».

Газета тексти асосида чоп этилмоқда.

216-бет 41 *Бадиа* — бадий ижод намуналари.

217-бет 3 *Мулла Мушфиқий* — атоқли форс-тожик шоири (1525—1588), сатира, ғазал ва қасидалари «Девони мутойибот», «Девони ғазалиёт», «Девони қасоид» каби тўпламларида жамланган. У «Эрам боғи», «Соқийнома» ва «Жаҳоннома» каби поэтик асарлар яратган. Мушфиқий асарлари халқ орасида кенг тарқалган ва унинг ўзи Мулла Мушфиқий номи билан тожик халқ латиғалари қаҳрамонига айланиб кетган.

ЕРНИНГ УРТАСИ

(218-бет)

1929 йилда ёзилиб, «Камбағал деҳқон» газетасининг 26 февраль соннда «Камбағал деҳқон» ҳангамалари» рубрикаси остида эълон қилинган. Қўлёзма ва машинка нусхаси шоир архивида сақланади.

Газета текстига асосан томда нашр этилмоқда.

219-бет 4 *Капсан* — қишлоқ маъмурлари, руҳонийлари, шунингдек қишлоққа хизмат қилувчиларга дон маҳсулоти билан тўланадиган ҳақ.

- 4 *Ҳаққулоқ* — деҳқонлардан ундирилган диний солиқ.
 10 *Рукну аҳком шарълар* — диний қонунларнинг асослари.
 15 *Коргир* — таъсирли.
 38 *Роҳи рост* — тўғри йўл.

ОЕҶ ОЛИШИГА ҚАРАЙДИ

(220-бет)

1929 йилда ёзилган ва шу йил «Қамбағал деҳқон» газетасининг 12 март сонида «Қамбағал деҳқон» ҳангамалари» рубрикаси остида босилган. Машинка нусхаси шоир архивида сақланади.

Томга газета матни асосида киритилди.

220-бет 42 *Сукрот* — *Сократ* — қадимги юнон философи (милоддан аввал 470—399).

ГУВОҲЛИККА УТГАН ҲУКИЗ

(223-бет)

Ҳикоя 1929 йилда ёзилган ва шу йили «Қамбағал деҳқон» газетасида «Айб ҳайвонда» сарлавҳаси билан босилган. Шоир архивидаги қўлёзма ҳам шундай номланган. «Йигит» тўпламига «Асарлар-59, 67, 74»га «Гувоҳликка ўтган ҳукиз» сарлавҳаси билан киритилган.

«Асарлар-67» матни асосида нашр қилинмоқда.

225-бет 11 *Безабон* — тилсиз.

12 *Заҳри марг* — ажал заҳари.

КАСБ ИСТАБ...

(226-бет)

1929 йилда ёзилган ва шу йили «Муштум» журналининг 6-сонида эълон қилинган.

Журнал матни асосида босилмоқда.

226-бет 21 *Пўлот* — *пўлотий* — сариғ мағиз бўғдой унидан тайёрланган, чакич билан юзига гул солиб ёпилган йири нон.

39 *Осори атиқа* — қадимдан қолган ёдгорликлар, обидалар.

227-бет 28 *Ғумба* — деҳқон қизи.

30 *Экин* — деҳқон маъносида.

31 *Ширмой нон* — трактор.

СИЙРАК ЛАЪЛИ БАДАХШОНЛАРДАН БИРИ

(228-бет)

Фельетон 1929 йилда ёзилган ва дастлаб «Қамбағал деҳқон» газетасининг шу йил 27 май сонида «Қамбағал деҳқон» ҳангамалари» рубрикаси остида босилган. Сўнг «Асарлар-74»га киритилган. Қўлёзмаси шоир архивида сақланади.

Газета матни асосида чоп этилмоқда.

228-бет 19 *Лаъли Бадахшон* — Бадахшон лаъли; тоза ва қимматбаҳо тош, ёқут.

33 *Ашайин* — оддий деган маънода.

ДЕВОНБЕГИ МАҲАЛЛАСИ БЕШЕҒОЧГА УТДИ

(230-бет)

1929 йилда ёзилган ва шу йили «Шарқ ҳақиқати» газетасининг 5 август сонида эълон қилинган.

Томга газета матни асос бўлди.

БАЛАНД ДОР, УЛУҒ ДАРҒОҲ

(231-бет)

Мазкур кичик фельетон «Шарқ ҳақиқати» газетасининг 1929 йил 23 август сонида «Нуртой» имзоси билан босилган. Сўнг «Асарлар-74»га ҳам киритилган.

Томга газета матни асос бўлди.

231-бет 7 *Халаф* — тенг деган маънода.

8 *Алаф* — ёввойи ўт, гиёҳ.

14 *Аваға* — чевара.

26 *Рабфак* — ишчи кадрлар тайёрлайдиган ўқув юрти.

232-бет 7 *САКУ* — Урта Оснё Коммунистик университети.

ҲУВАЛБОРИ

(232-бет)

«Кичкина фельетон» деб номланган «Хувалбори» 1929 йилда ёзилган ва шу йили «Шарқ ҳақиқати» газетасининг 27 август сонида «Мирза Нуртой» имзоси билан эълон қилинган.

Газета тексти асосида чоп этилмоқда.

233-бет 11 *Пишпак* — ҚирғССР пойтахти Фрунзе шаҳрининг 1926 йилгача бўлган номи.

11 *Тўқмоқ* — ҚирғССРдаги шаҳар.

234-бет 3 *Боқи чи гўям* — энди нима ҳам дер эдим, шу билан сўзим тамом.

ҚУЧМАГАН ШОВУШ, МУЗЛАГАН ЭЪТИБОР

(234-бет)

Фельетон 1929 йилда ёзилган ва «Шарқ ҳақиқати» газетасининг 15 октябрь сонида «Нуртой» имзоси билан босилган. Кейинчалик «Асарлар-74»га киритилган.

Томга газета тексти асос бўлди.

234-бет 10 *Қантар* — сентябрь ойи.

ОХИРИ КИНО УЧУН БИНО ҚУРИЛАДИГАН БЎЛДИ, ЛЕКИН...

(236-бет)

«Қўчмаган шовуш, музлаган эътибор...» фельетонининг давомидай 1929 йилда ёзилган ва «Шарқ ҳақиқати» газетасининг 25 октябрь сонида босилган. Ҳар икки фельетонда ҳам Тошкентнинг Эски шаҳарида Қишки кинотеатр йўқлиги ҳақида сўз бора-

ди. Фельетон «Асарлар-74»да ҳам нашр этилган. Унинг машинка нусхаси шоир архивида сақланади.

Газета тексти асосида чопга тайёрланди.

ДАЪВОЙИ ҲАҚОРАТ

(237-бет)

Фельетон 1929 йилда ёзилган ва шу йили «Шарқ ҳақиқати» газетасининг 27 октябрь сонида эълон қилинган. Машинка нусхаси шоир архивида сақланади.

Томга газета матни асосида киритилди.

237-бет 19 *Ажз* — ожизлик.

21 *Чақилмаймиз* — қоқилмаймиз, қийналмаймиз маъносиди.

34 *Пишанг* — туртки.

МУЙЛОВ ЕФИ

(238-бет)

Фельетон 1929 йилда ёзилган ва «Шарқ ҳақиқати» газетасининг 1 ноябрь сонидида эълон қилинган.

Газета матни асосида чоп этилмоқда.

ЧАЙНАЙВЕРИБ ҚИРПИТ БУЛГАН БИР ТУЛАРСОҚ

(239-бет)

1929 йилда ёзилган ва «Шарқ ҳақиқати» газетасининг 13 ноябрь сонидида босилган. Кейинчалик «Асарлар-74»га ҳам киритилган.

Томга газета матни асос бўлди.

241-бет 10 *Баримта ушламоқ* — кўчманчи қабилаларда бир уруққа бошқа бир уруғ томонидан етказилган зарарни тўлашга ёки таҳқир қилинган томоннинг иззат-нафсини қондиришга мажбур этиш мақсадида, гаров тариқасида унинг молларини ҳайдаб кетиш ёки мол-мулкни босиб олиш одати.

243-бет 12 *Маатаассуф* — афсус.

26 *«Қизил Шарқ»* — Октябрь революцияси номли тепловоз-вагон ремонт заводининг 1924—1935 йиллардаги номи.

ЯЙДОҚ

(244-бет)

Фельетон 1929 йилда ёзилган ва шу йили «Қамбағал деҳқон» газетасининг 15 декабрь сонидида «Қамбағал деҳқон» ҳангамалари рубрикаси остида босилган. Сўнг «Асарлар-74»га киритилган. Қўл-ёзма ва машинка нусхалари шоир архивида сақланади.

Газета матни асосида чоп этилмоқда.

244-бет 35 *Яйдоқ* — эгар-жабдуқсиз.

245-бет 6 *Дўнон* — тўрт яшар от.

10 *Норин* — Наманган областидаги район. 1926 йилда ташкил топган.

- 13 *Муғлоқ* — равшан эмас, қоронғу маъносида.
 25 *Дўлвар* — гавдаси катта, барваста.
 25 *Эловсиз* — эътибор берилмай четда қолган.
 30 *Чатқол* — Тошкент областидаги дарё. ҚирғССР Уш об-
 ласти ва ЎзССР территориясида.
 42 *Ҳаштияк* — саккиздан бири.
 246-бет 13 *Сохт-сумбат* — ташқи кўриниш, қад-қомат.

«КОЛХОЗ ОТА»

(246-бет)

Фельетон 1929 йилда «Еш куч» тахаллусли автор билан ҳам-корликда ёзилган ва «Камбағал деҳқон» газетасининг 14 декабрь сонида «Камбағал деҳқон» ҳангамалари» рубрикаси остида босилган. Сўнг «Асарлар-74»да ҳам нашр қилинган. Машина нусхаси шоир архивида сақланади.

Газета тексти асосида чоп этилмоқда.
 247-бет 45 *Йиғнамоқ* — йиғмоқ, тўпламоқ.

ОЛТИ ЮЗ МИНГ СЎМГА ТУШГАН СОПОЛ ОБДАСТА

(248-бет)

Фельетон ўттизинчи йилларнинг бошларида ёзилган, деб тахмин қилинади. «Асарлар-74»га киритилган. Қўлёзма ва машина нусхаси шоир архивида сақланади.

- Қўлёзмага мувофиқ нашр қилинмоқда.
 248-бет 32 *Избоскан* — Андижон областидаги район. 1926 йилда ташкил этилган.
 249-бет 22 *Хўжа Аҳрор* — Хўжа Убайдуллоҳ (1404—1490) — Урта осийлик шайх, нақшбандийлик тариқатидаги йўналиш раҳнамоларидан, йирик феодал.
 26 *Ҳибба* — тушиб кетган деган маънода.
 250-бет 4 *Пай* — шерикчилик асосидаги ишга қўшилган ҳисса, улуш.
 12 *Кўҳи қоф* — бутун ер юзини ўраб олган, деб хаёл қилинган афсонавий тоғ номи.
 15 *Тўрткўл* — Андижон область Избоскан район Шерматобод қишлоқ Советидаги қишлоқ. «Шарқ юлдузи» колхоз территориясида.
 26 *Қўқонқишлоқ* — Андижон область Марҳамат район Қорақўрғон қишлоқ Советидаги қишлоқ, Калинин номидаги колхоз территориясида.
 32 *Қирғияк* (ёмғири) — куз фаслининг бошланиш пайти.

ҚОРА МУШУК

(252-бет)

Фельетон 1930 йилда ёзилган, «Қизил Ўзбекистон» газетасининг шу йилги 28 июль сонида босилган, «Асарлар-74»да ҳам нашр қилинган.

Томга газета матни асос бўлди.
 252-бет 10 *Таштар* — ташвиқот-тарғибот бўлими.

- 13 *Хариш* — кўпинча уй ҳайвонларида бўладиган тери касаллиги.
 14 *Иқтидор* — қудрат.
 27 *Се* — уч.
 253-бет 3 *Муошиқа* — ошиқ-маъшуқлик.
 21 *Амлок* — мулк, мол-дунё.
 254-бет 42 *Амну амон* — тинчлик.
 45 *Иддио* — ноҳақ талаб, даъво.
 255-бет 2 «*Сафар қочди*» — хосиятсиз деб ҳисобланган сафар ойнанинг охирида бирор кампирни жулдур кийимлар кийдириб қишлоқдан ҳайдаш одати; қувғин қилмоқ, қувламоқ.

ҚОН ҲИДИ ҚЕЛАДИ

(255-бет)

1930 йилда ёзилган, «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 30 октябрь соннда эълон қилинган. Шоир архивида машинка нусхаси сақланади.

Газета тексти асосида чоп этилмоқда.

- 255-бет 9 *Қоҳин* — ромчи, фолбин.
 9 *Ровий* — ривоятчи, ривоят тўқувчи.
 32 *Дудама* — икки тигли пичоқ ёки ханжар.
 257-бет 36 *Тузук* — қонун-қондалар тўплами.

ШУДГОРДАГИ ҚУИРУҚ

(258-бет)

Фельетон 1930 йилда ёзилган. У «Жўрабўза» тўпламида, «Асарлар-74»да нашр қилинган. Машинка нусхаси шоир архивида сақланади.

Тўпلام матни нашрда асосга олинди.

- 258-бет 39 «*Замон ба ту насозад, ту ба замон бисоз*» — замон сенга боқмаса, сен замонга боқ.
 259-бет 32 *Сад ҳазор бор* — юз минг марта.
 260-бет 13 *Густоҳлиғ* — хато қилиш, гуноҳ.

БУЗОҚ ЕТАҚЛАГАН ҚИШИ

(261-бет)

1933 йилда ёзилган, «Бу, сиз билан биз тирик одамлар» тўпламига ва «Асарлар-74»га киритилган. Машинка нусхаси шоир архивида сақланади.

Тўпلام матни асосида чоп этилмоқда.

- 261-бет 35 *ИТР* — инженер-техник ходимлар.
 38 *Мусаввада* — қоралама.
 262-бет 42 *Далон* — долон — йўлак.
 45 *Қибрит* — гугурт.
 263-бет 45 *Фарсаҳ-фарсанг* — тахминан 7—8 километрга тенг узунлик, масофа ўлчови.
 264-бет 7 *Ирвит* — тўла-тўқис.
 31 *ЗРК* — завод ишчи комитети.
 266-бет 29 *Пайк* — паёк — маълум вақтга белгиланган норма билан бериладиган озиқ-овқат.

ЧАЙҚОВ

(267-бет)

Фельетон 1933 йилда ёзилган ва шу йили «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 12 февраль сонида босилган. Сўнг «Асарлар-74»га киритилган. Шоир архивида машинка нусхаси сақланади.

Томга газета тексти асос бўлди.

267-бет 6 *Нэпман* — НЭП Коммунистик партия ва Совет давлатининг капитализмдан социализмга ўтиш давридаги сиёсати.

42 *Оний* — жуда қисқа вақт давом этган, бир он, бир лаҳзали.

268-бет 21 *Мумтоз* — сараланган, ажратилган.

ДОРИЛОМОН

(270-бет)

Фельетон 1933 йилда ҳамкорликда ёзилган ва «Янги Фарғона» газетасининг 12 апрель сонида «Икки мусофир» имзоси билан босилган.

Томга газета тексти асосида киритилди.

271-бет 40 *Турфат ул-айн* — кўз очиб юмгунча.

273-бет 24 *Ерқўм* — Ер комиссарлиги.

ДОРБОЗЛИК ҚИЛГАН ҲУКИЗ

(275-бет)

Фельетон 1933 йилда ёзилган ва шу йили «Янги Фарғона» газетасининг 6 апрель сонида босилган. Машинка нусхаси шоир архивида сақланади.

Нашрда машинка нусхага асосланган.

ОҚЛОВЧИ РОЛИДАГИ ЧУЧҚА

(281-бет)

1933 йилда ёзилган ва «Янги Фарғона» газетасининг шу йил апрель сонида босилган. «Чўчқа» сарлавҳали илк вариантга автор таҳрир киритган, қайта ишлаган. Сўнг «Бу, сиз билан биз тирик одамлар» тўпламида ва «Асарлар-74»да нашр қилинган. Фельетоннинг машинка нусхалари шоир архивида сақланади.

Тўпلام матни асосида чоп этилмоқда.

281-бет 14 *«Калила ва Димна»* — Шарқ халқлари орасида кенг тарқалган машҳур адабий ёдгорлик. Асли ҳиндча «Панча тантра» («Беш ҳикмат») китобининг таржимасидир.

282-бет 21 *Туллакхона* — отларни бўрдоқига боқиш учун мосланган оғилхона.

44 *Шиға* — ялли, ғоят мўл.

284-бет 30 *Кори бад* — ёмон иш, ярамас хатти-ҳаракат.

45 *Сарин* — салқин ва ёқимли.

285-бет 11 *Маневр* — бу ерда ҳийла, найранг маъносида.

ДРАМАТУРГ ҚУПМИ, ШОИР?

(285-бет)

1933 йилда ёзилган мазкур фельетон шу йили «Муштум» журнаlining 16-сонида «Нуртой» имзоси билан босилган. Кейинчалик «Асарлар-67, 74»га ҳам киритилган.

«Асарлар-67» матни нашрда асосга олинди.

285-бет 23 *Мухотаб* — эшитувчи, тингловчи.

34 *Фасоҳат* — сўзнинг очиқ, равон бўлиши.

41 *Истиғно* — тортинмоқ.

286-бет 2 *Интиҳо* — ниҳоя.

3 *Васеъ* — *васиъ* — кенг.

16 *Зер* — қуйи.

17 *Чобукдаст* — чаққон, эпчил.

20 *Шаҳодат бармоғи* — кўрсаткич бармоғи.

29 *УзГИЗ* — Ўзбекистон Давлат нашриёти.

287-бет 14 *Фасиҳ* — очиқ, равшан.

КЛАССИКЛАРДАН ҚАЧОН СЎЗ ОЧАР, ЭҲТИЕТ БЎЛИНГ, ОЛОВЛАР СОЧАР

(287-бет)

Фельетон 1933 йилда ёзилган ва шу йили «Муштум» журнаlining 16-сонида «Ур. Фафур Фулом — Нуртой юмори» имзоси билан босилган, «Асарлар-74»га ҳам киритилган.

Журнал матни асосида нашр қилинмоқда.

288-бет 44 Пушкин Александр Сергеевич (1799—1837) — улуғ рус адиби, янги рус адабиётининг асосчиси. Пушкин бадий реализмнинг юксак намуналари бўлган лирик шеърлар, фалсафий-романтик асарлари билан рус ва жаҳон адабиёти тараққиётига жуда катта таъсир кўрсатди, «Евгений Онегин» романи, «Кавказ асири», «Руслан ва Людмила» ва «Боқчасарой фонтани» поэмалари, «Борис Годунов» трагедияси, «Дубровский», «Капитан қизи» повестлари, сиёсий шеърлари машҳур.

44 Гоголь Николай Васильевич (1809—1852) — рус ёзувчиси ва драматурги. «Уйланиш» ва «Ревизор» комедиялари, «Шинель», «Ўлик жонлар» каби асарлари билан машҳур. Н. В. Гоголь рус адабиётида ҳаётни ҳаққоният билан акс эттирувчи танқидий реализм йўналишини бошлаб берди.

44 Толстой Лев Николаевич (1828—1910) — улуғ рус ёзувчиси, жаҳон адабиёти классиги. Л. Толстойнинг «Уруш ва тинчлик», «Анна Каренина», «Ҳожимурот», «Тирилиш» асарлари машҳур.

44 Алишер Навоий (1441—1501) — улуғ ўзбек шоири ва мутафаккири, буюк олим ва давлат арбоби. Навоий «Ҳазойинул-маоний», «Ҳамса» ва бир қатор прозаик асарлар муаллифи.

289-бет 1 Фузулий Муҳаммад Сулаймон ўғли (1498—1556) — озарбайжон шоири ва мутафаккири. Озарбайжон, форс, араб тилларида ижод қилган. Фузулийнинг поэтик асарлари ва лиро-эпик характердаги «Лайли ва Мажнун» дostonи машҳур.

- 1 Муқимий Муҳаммад Аминхўжа Мирзахўжа ўгли (1850—1903) — ўзбек демократик адабиётининг асосчиларидан. Ўзбек шеърятининг ғазал, мухаммас, мурабба, маснавий каби шаклларида маҳорат билан ижод этган.
- 1 Лутфий — Мавлоно Лутфий (1366—1465) — ўзбек шоири ва мутафаккири, ўз замонининг «Маликул каломи». Дунёвий адабиётнинг забардаст намояндаси. Лутфийнинг ҳаётбахш лирикаси ва «Гул ва Наврўз» дostonи китобхонлар ўртасида кенг тарқалган.
- 1 Хайём Ғиёсиддин Абдулфатҳ Умар Ибн Иброҳим (1048—1122) — форс-тожик шоири, файласуфи, математиги. Умар Хайём рубойлари кенг шуҳрат тутган.
- 6 *Мубҳамлик* — ноаниқлик, чигаллик.
- 32 *Хапалак* — Фарғона область Ўзбекистон райони территориясидаги қадимги қишлоқ номи.

ҚОЛГАНИГА БИЗ ҚАРЗДОР

(290-бет)

Фельетон 1933 йилда ёзилган, «Муштум» журналининг шу йил 19-сонида «Тоға» имзоси билан эълон қилинган. Сўнг «Асарлар-74» да нашр қилинган. Шоир архивида машинка нусхаси сақланади. Журнал тексти асосида томга киритилди.

290-бет 9 *Яйпан* — Фарғона область Ўзбекистон райони маркази.

19 *Мезана* — масжиднинг азон айтиладиган жойи.

27 *Чекчуводдоқ* — Фарғона область Ўзбекистон райони Қўқон қишлоқ советидаги жой номи. «Қўқон» совхоз территориясида.

43 *Бахмалбоб* — Қўқон шаҳаридаги қадимги гузар номи.

НАЗЛА

(293-бет)

Фельетон 1935 йилда ёзилган ва «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 6 январь сонида босилган. Сўнг «Асарлар-74»га киритилган. Шоир архивида унинг «Турмуш икир-чикирлари» рубрикали «Қимматга тушган тумов» сарлавҳали машинка нусхаси сақланади.

Газета матни нашрда асосга олинди.

АЛАМЗАДА МАКТУБЛАР

(296-бет)

1935 йилда ёзилган ва шу йили «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 20 сентябрь сонида босилган. Машинка нусхаси шоир архивида сақланади.

Газета матни асосида нашр қилинмоқда.

298-бет 27 *Қазои қадар* — тасодифий тақдир.

МАҚТАНИШ РЕЦЕПТИ

(299-бет)

1935 йилда ёзилган мазкур фельетон «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 20 март сонида эълон қилинган. Сўнг «Асарлар-74»да

берилган. Қўлёзма ва машинка нусхаси шоир архивида сақланади.

Қўлёзма асосида чоп этилмоқда.

ЖАНЖАЛ ҚУЗҒАТАМАН

(301-бет)

Фельетон 1935 йилда ёзилиб, шу йили «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 23 март сонидида босилган. Кейинчалик «Асарлар-67, 74»га киритилган.

«Асарлар-67» матни асосида нашр қилинмоқда.

303-бет 2 *Чангали Мозандарон* — Эрондаги шаҳар, IX—XII аср манбаларида Табаристон номи билан маълум бўлган.
9 *Кўчук* — ўткинчи, беқарор.

ЖИЯН ТОПИЛДИ

(306-бет)

1935 йилда ёзилган ва шу йили «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 5 апрель сонидида эълон қилинган. Сўнг «Асарлар-67, 74»га ҳам киритилган.

Томга «Асарлар-67» тексти асос бўлди.

307-бет 14 *Сўноқ* — ясси ва чўзиқ.

22 *Йтолғи* — лочинсимонлар оиласига мансуб йиртқич қуш.

27 *Курт овоз* — синиқ овоз.

308-бет 27 *Саҳҳоф* — китоб муқоваловчи уста; китоб сотувчи.

28 *Маллахон* — 1858—1862 йилларда Қўқон хони.

28 *Фулом Ҳасан матбааси* — «Фуломия» — Октябрь революциясигача Тошкентдаги маҳаллий тошбосмахона. Ф. Ҳ. Орифжонов ўзи ҳам ўзбек классиклари асарларини кенг ёйишга ҳисса қўшди. «Фуломия» тошбосмахонаси Туркистонда тошбосма каллиграфиясини ривожлантиришда муҳим роль ўйнади.

30 «*Ажойиб ул-махлуқот*» — қадимда машҳур форс халқ афсонаси. Бунини шоир Шавкат (1884—1934) ўзбек тилига таржима қилган.

УРНИДА ҚУЙИЛГАН ИМЗО

(310-бет)

Фельетон 1935 йилда ёзилган ва «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 9 апрель сонидида босилган, «Асарлар-74»да ҳам берилган. Машинка нусхаси шоир архивида сақланади.

Томга газета тексти асосида киритилди.

НАМАНГАНДА ШҶРИШ

(314-бет)

«Қизил Ўзбекистон» газетасининг 1935 йил 14 май сонидида босилган, мазкур фельетон «Асарлар-74»да ҳам нашр қилинган.

Газета матни томга асос қилиб олинди.

314-бет 30 *Бандаргоҳ* — йўлнинг қесишган, гавжум жойи.

315-бет 20 *Тесанмоқ* — хурсанд бўлмоқ.

316-бет 28 *Кори хайр* — хайрли, яхши иш.

МАҲАЛЛА — ҚУЙ, ГУЗАР ЕКИ ТУҒҚОННИНГ ТАГИ

(317-бет)

«Қизил Ўзбекистон» газетасининг 1935 йил 5 июль сониди ва «Асарлар-74»да босилган.

Томга газета тексти асос қилиб олинди.

317-бет 20 *Туғқон* — энг узоқ, чекка, қийинчилик билан етиб бориладиган жой маъносида.

319 бет 18 *Қунчилик* — келишмовчилик маъносида.

320-бет 12 *Охунгузар* — Тошкент шаҳар, С. Раҳимов район Ҳамза кўча территориясидаги маҳалланинг номи.

УРТОҒИМНИ ОҚЛАМОҚЧИМАН

(321-бет)

Биринчи марта «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 1935 йил 6 сентябрь сониди босилган ва сўнг «Асарлар-74»га ҳам киритилган.

Газета тексти нашрга асос бўлди.

322-бет 4 *Ҳандаса* — геометрия.

КЕЛАЖАҚҚА МАҚТУБ

(326-бет)

Фельетон 1935 йилда ёзилган ва «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 11 сентябрь сониди эълон қилинган. Сўнг «Асарлар-74»да ҳам берилган. Машинка нусхаси шоир архивида сақланади.

Нашрга газета матни асос қилиб олинди.

ОДЕССАДАН ТЕЛЕГРАММА

(327-бет)

Фельетон 1935 йилда ёзилган ва «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 2 октябрь сониди босилган, «Асарлар-74»га ҳам киритилган.

Томга газета тексти асос бўлди.

327-бет 32 *Одесса* — қаҳрамон шаҳар, Украина ССР Одесса области маркази. Қора денгизнинг шимоли-ғарбий соҳилидаги порт.

40 *Бегим* — белгиланган бозор кунларидан бошқа кун.

328-бет 41 *Сўқма* — ясама.

ИЛМГА МУҲАББАТ

(330-бет)

1936 йилда ёзилган мазкур фельетон дастлаб «Муштум» журналининг 19-сониди «Усарбойнинг дадаси» имзоси билан эълон қилинган. Сўнг «Асарлар-67, 75»да ҳам нашр қилинган. Памфлетни ВҚП(б) Марказий Комитетининг 1936 йил 7 июлдаги сохта буржуа фани — идеологиянинг реакцион ирқчилик моҳиятини фош

этган ва қоралаган тарихий қарори эълон қилиниши муносабати билан ёзилган.

«Асарлар-67» асосида чоп этилмоқда.

331-бет 16 *Салим ул-аъзо* — инсон аъзоларининг соғломлиги.

40 *Аржуманд* — азиз, қимматли.

332-бет 1 *Манбаи улум* — илмлар манбаи.

6 *Хари Исо гараш ба Макка баранд, чун биёяд хануз хар бошад* — Исонинг эшагини Маккага юборсалар ҳам эшаклигича қайтаверади (Шайх Саъдийнинг «Гулистон» китобида).

8 *Фитратда такомил* — табиатда яратилиш, ривожланиш.

9 *Тийнат* — табиат.

334-бет 1 *Ботил* — асоссиз.

МОВУТ ШИМ

(334-бет)

1936 йилда ёзилган ва шу йили «Муштум» журнаlining 20-сонида босилган. Кейинчалик «Асарлар-67, 74»га ҳам киритилган.

Томга «Асарлар-67» тексти асос бўлди.

334-бет 17 *Девор-дармиён* — ҳовли-жойлари битта девор билан ажралган, ёнма-ён турувчи.

335-бет 23 *Чарльстон* — бал рақси.

336-бет 5 *Ҳифзи сиҳат* — соғлиқни сақлаш.

МУРТИГАРДОНЛИ ҚУЛ

(337-бет)

«Кичик фелъетон» деб номланган бу фелъетон 1939 йилда ёзилган ва «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 30 июль сонида эълон қилинган. «Асарлар-74»га ҳам киритилган.

Газета матни асосида чоп этилмоқда.

338-бет 33 *Разбрасват* — *разбирать* — кўпчилик орасида муҳокама қилинган маъносида.

УЗР

(339-бет)

1940 йилда ёзилган ва «Еш ленинчи» газетасининг 2 октябрь сонида босилган. Шунингдек, «Асарлар-74»га ҳам киритилган.

Газета матни асосида нашр қилинмоқда.

340-бет 35 Лермонтов Михаил Юрьевич (1814—1841) — рус шоири, «Кавказ асири», «Маскарад», «Мцири», «Демон», «Замонамиз қаҳрамони», «Шоирнинг ўлими» каби асарлари билан машҳур.

35 Некрасов Николай Алексеевич (1821—1877) — рус шоири, адабий танқидчи. «Темир йўл» шеъри, «Рус аёллари» ва «Русияда ким яхши яшайди?» поэмалари ўзбек тилига таржима қилинган.

35 Маяковский Владимир Владимирович (1893—1930) — рус совет шоири. «150 000 000», «Владимир Ильич Ленин», «Жуда соз» асарларининг муаллифи бўлган бу шоирнинг кўп асарлари ўзбек тилига таржима қилинган.

САЕҚ СОЗАНДАЛАР ҲАҚИДА

(343-бет)

Фельетон 1946 йилда ёзилган ва шу йили «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 13 ноябрь сониди эълон қилинган. «Асарлар-74»да ҳам берилган. Қўлёзма ва машинка нусхаси шоир архивида сақланади.

Томга газета матни асос қилиб олинди.

343-бет 25 *Эшагидан тушови қиммат* — харажатни қопламайдн маъносида ишлатиладиган ибора.

344-бет 7 Пул агар нест, ошно нест,
Ошнои мураккаб аз пул аст,—
Пулнинг бўлмаса, дўстлик ҳам йўқ.
Ошнолик пул демакдир.

11 *Мукаллиф* — *мукаллаф* — таклиф этилган, чақирилган.

32 *Олимхон* — 1801—1810 йилларда Қўқон хони.

346-бет 26 *Муҳаййир* (1842—1918) — ўзбек шоири. Унинг уч қўлёзма девони етиб келган.

27 *Камий Каримбек Шарифбек ўғли* (1866—1923) — ўзбек шоири, маърифатпарвар.

347-бет 8 *Тўйчи* — *Тошмухамедов Мулла Тўйчи* (1868—1943) — атоқли хонанда, ўзбек ашулачилик санъатининг йирик намояндаси, халқ ҳофиси.

8 *Ҳожи Абдулазиз Абдурашулов* (1852—1936) — ашулачи, созанда, бастакор, ЎзССР халқ артисти.

ОБКАШ

(347-бет)

Фельетон 1946 йилда ёзилган ва шу йили «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 15 декабрь сониди эълон қилинган. Қўлёзма ва машинка нусхаси шоир архивида сақланади.

Нашрда қўлёзма асосга олинди.

347-бет 30 *Обкаш* — икки учидидаги илмоғига челак осиб, елкада сув ва бошқа нарсалар ташиш учун мўлжалланган ёғоч мослама.

БИР МИНИСТР УРИНБОСАРИНИНГ НОЖУЯ ҲАРАКАТЛАРИ

(349-бет)

Фельетон 1947 йилда ёзилган ва «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 8 март сониди босилган. Сўнг «Асарлар-74»га ҳам киритилган. Шоир архивида машинка нусхаси сақланади.

Томга газета тексти асос бўлди.

349-бет 31 *Қизилқум* — Урта Осиёдаги чўл, Амударё ва Сирдарё оралиғида жойлашган. Ўзбекистон ССР, Қозоғистон ССР ва Туркменистон ССР территориясида.

352-бет 2 *Заҳира* — келажакда фойдаланиш учун ғамлаб қўйилган нарса.

353-бет 14 *Таадди* — жабр, зулм.

МЕН НИМА ДЕИМАНУ ҚҮБИЗИМ НИМА ДЕИДИ?

(354-бет)

«Мирзануртой Ғуломов» имзоси билан «Муштум» журналининг 1948 йил 11-сонида эълон қилинган мазкур фельетон «Асарлар-74»да ҳам берилган.

Журнал матни асосида чоп қилинмоқда.

354-бет 17 «*Ҳофиз манаму биродарам мехонад*» — Хонанда менману, лекин ашулани ўртоғим айтади.

34 *Аллоф* — ун, бугдой савдоси билан шуғулланувчи савдогар.

35 *Баззоз* — газлама сотувчи савдогар, газламафуруш.

МАРД МАЙДОНГА ЧИҚСИН

(356-бет)

Фельетон 1955 йилда ёзилган ва «Муштум» далада» рубрикаси остида «Қизил Ўзбекистон» газетасига илова қилиб босилган махсус сон — варақада редакция қуйидаги сўзлар билан газетхонларга мурожаат қилган: «Муштум» рейд бригадаси яқинда республикамиз пахта далаларини айланиб, у ерларда қилинадиган ишларнинг сарагини саракка, пучагини пучакка айириб чиқди. Қуйидаги материал «Муштум»нинг редколлегия ва махсус бригада аъзоларидан бўлган Ғафур Ғуломнинг сафар хотираларидан бир шингил.

Борди-ю республикамизнинг бошқа область, район, МТС ва колхозларидаги баъзи раҳбарлар бунни ўқиб, ўз нусхаларини кўриб қолсалар, биздан гина қилиб юрмасинлар.

Ўйлаймизки, улар «Бетга айтганининг заҳри йўқ» тарзидаги бу ҳаққоний гаплардан тегишли хулоса чиқарадилар ва бундан «Муштум»ни хабардор қиладилар».

Фельетон кейинчалик «Таниш башаралар» тўпламида ва «Асарлар-74»да ҳам нашр қилинган.

Томга газета матни асос қилиб олинди.

356-бет 24 *Магарам* — агар маъносида.

357-бет 39 *Хасмол* — кўпинча бармоқда суякни ёриб кучли оғриқ билан чиқадиган яра.

358-бет 28 *Жул* — қўлда тўқилган жун мато.

362-бет 25 *Сибизга* — най.

30 *Ғумай* — қиёқ баргли, илдизидан тез кўпаядиган кўп йиллик ёввойи ўт.

365-бет 45 *Даққи* — лоқайд бўлиб қолган, ҳолдан тойган.

366-бет 9 *Азод* — даст туриб.

ЎРТОҚ СУЛИМОВ НОМИГА ҚҮЙИЛГАН ҚУҚОН АРАВА

(367-бет)

Фельетон 1955 йилда шоирнинг Фарғона водисига қилган сафари вақтида ёзилган ва «Коммуна» газетасининг 25 август сониде «Ғафур Ғулом ва унинг йўловчи дўстлари» имзоси билан эълон қилинган. Сўнг «Асарлар-74»да ҳам берилган. Шоир архивида машинка нусхаси сақланади.

- Нашрда газета матни асосга олинди.
- 367-бет 7 *Бешариқ* — Фарғона область Киров районидаги қишлоқ.
11 *Рапқон* — Фарғона область Киров районидаги қишлоқ.
«Искра» ва «Москва» колхозлари территориясида.
17 «*Саёҳатнома*» — Муқимийнинг саёҳат таассуротлари асосида ёзилган асари.
38 *Горский* — Фарғона область Киров районининг XX партсъезд қишлоқ Советига қарашли жой номи.
39 *Қудаш* — Фарғона область Ўзбекистон райони территориясидаги қишлоқ.
40 *Найманча* — Фарғона область Қўқон шаҳарига яқин мавзе.
42 *Ҳамзаобод* (эски номи Шоҳимардон) — Фарғона область Фарғона районидаги мавзе.
44 *Киров* — Фарғона областига қарашли Киров райони маркази.

ТУНУКА ВА ШЕЪР

(369-бет)

«Қизил Ўзбекистон» газетасининг 1955 йил 11 сентябрь сониди ва «Асарлар-74»да босилган. Машинка нусхаси шоир архивида сақланади.

Томга газета тексти асосида киритилди.

369-бет 30 «*Чорасозон аз иложи кори худ бечораанд*» — тадбиркорлар ўз ишларининг иложсизлигидан бечорадирлар.

МЕНИНГ ЁҒОЧ ҚОШИҒИМ

(371-бет)

Фельетон 1955 йилда ёзилиб, шу йили «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 4 сентябрь сониди эълон қилинган. Сўнг «Асарлар-74»нинг «Иловалар» қисмига киритилган. Машинка нусхаси шоир архивида сақланади.

Газета матни асосида томга киритилди.

ОЙПОШША ВА МИРИСОҚ

(374-бет)

1955 йилда ёзилган мазкур фельетон илк дафъа «Қизил Ўзбекистон» газетасининг шу йил 2 октябрь сониди босилган. Сўнг «Асарлар-74»нинг «Иловалар» қисмида берилган. Машинка нусхаси шоир архивида сақланади.

Газета матни асосида томга киритилди.

«ҲАРАМГА ҚИРИБ ҚОЛГАН ЮВОШГИНА БОЛАХОН»

(376-бет)

«Қизил Ўзбекистон» газетасининг 1957 йил 14 декабрь сониди биринчи марта эълон қилинган, сўнг «Асарлар-74»га киритилган. Шоир архивида машинка нусхаси мавжуд.

Газета матни асосида нашр қилинмоқда.

- 376-бет 36 *Варахша* — Бухоро шаҳридан 40 км ғарбда, қадимги Ражфандун ёки Раҳфандун воҳасидаги қалъа харобаси.
- 36 *Панжакент* — Тожикистон ССР Ленинобод областидаги шаҳар, Зарафшон дарёси водийсида.
- 36 *Нисо* — Туркменистон ССР Ашхобод шаҳридан 18 км шимоли-ғарбдаги қадимги ва ўрта аср шаҳри ва унинг харобаси.
- 38 *Шаҳрисабз* — Қашқадарё область Шаҳрисабз райони маркази.
- 42 *Рудакий Абу Абдуллоҳ Жаъфар (860—941)* — форс-тожик шеърятининг асосчиси.
- 43 *Абу Али ибн Сино (980—1037)* — Ўрта Осиёлик машҳур энциклопедист олим, табиатшунос, файласуф, астроном, математик, музикашунос, ҳуқуқшунос, ахлоқшунос, филолог, ёзувчи ва шоир.
- 43 *Абу Райҳон Беруний Муҳаммад ибн Аҳмад (973—1048)* — Ўрта Осиёлик буюк энциклопедист олим. Беруний астрономия, физика, математика, геодезия, геология, минералогия фанлари тараққиётига муҳим ҳисса қўшган дунё фанининг буюк сиймоларидандир.
- 377-бет 2 *Атоий (XV аср)* — ўзбек дунёвий адабиётининг атоқли намояндаси. Девони нашр этилган.
- 10 *Улуғбек Муҳаммад Тарағай (1394—1449)* — буюк ўзбек астрономи ва математиги, давлат арбоби.
- 378-бет 17 *Аъён* — юқори мансабли, амалдор.
- 21 *Асфандиёрхон* — 1910—1918 йилларда Хива хони.
- 27 *Мозий* — ўтмиш.

ДУОИИ САЛОМИ МУШТОҚОНА

(378-бет)

Фельетон илк марта «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 1959 йил 5 апрель сонидан ёзувчи Абдулла Қаҳҳорнинг мазкур газетанинг март сонларидан бирида эълон қилинган «Мактуб» (махфий) фельетонига жавобан босилган. Кейинчалик «Асарлар-74»да берилган. Машинка нусхаси шоир архивида.

Томга газета тексти асос қилиб олинди.

378-бет 42 *Мардуд* — қувилган, рад этилган.

379-бет 3 *Маъсият* — гуноҳ.

9 *Бўғжома* — кийим-кечак ва кийимлик газламалар тугиб қўйиладиган катта мато бўлаги.

380-бет 38 *Муқтадои тариқат* — тариқат пешвоси.

381-бет 12 *Зумра* — тўда, гуруҳ.

15 *Ихтилот* — аралаштиш, борди-келди қилиш.

31 *Рамл* — қум билан фол очиш, нуқта ва чизиклар чизиб фол очиш, фолбинлик.

34—35 Ин жаҳон бепул зиндони балост,
Ҳар гужо пуласт онжо дилкушост —
Мазмуни:

Бу жаҳон бепулга бало зиндонидир,
Ҳар қаерда пул бўлса, ўша ерда кўнгил очилади.

37 *Бошпуд* — паспорт.

382-бет 6 *Бақия-боқий* — абадий.

11 *Тўнғиз* — мучал йил ҳисобида ўн иккинчи йил номи.

12 *Шикор* — ов.

ЖОМАСИ ПОК, УЗИ НОПОК БАНДАЛАР

(382-бет)

1964 йилда ёзилган ва илк маротаба «Муштум» журналининг 5-сонига эълон қилинган. Сўнг «Гилос данагидан тасбеҳ» тўпламида ва «Асарлар-74»да нашр қилинган. Машиinka нусхаси шоир архивида сақланади.

Журнал матни асосида чоп этилмоқда.

- 383-бет 37 *Фурқат Зокиржон Холмухаммад ўғли (1859—1909)* — ўзбек демократ шоири, маърифатпарвар, публицист, ўзбек журналистикаси асосчиларидан бири.
- 384-бет 6 *Мажус* — ўтга топинувчи, оташпараст.
6 *Шомон* — Оснё шимолидаги баъзи халқларда руҳоний, табиб, сеҳргар.
21 *Ифрот* — ҳаддан ошиш.
- 385-бет 4 *Жўя* — ўрни.
42 *Чорноя* — очиқ ҳавода ўтиришга, ётишга мўлжалланган тўрт оёқли ва панжарали катта кенг ёғоч каравот, сўри.
- 386-бет 13 *Таважжух* — хайрихоҳона қараш.
17 *Кепчик* — ёғоч гардишга хом тери қопланган, ғаллани елпиш, совуриш учун ишлатиладиган рўзғор буюми.
17 *Чори* — дон маҳсулотларини ғалвирлаб тозалашда, элашда ҳосил бўладиган қолдиғи.

ОШПИЧОҚ КЎТАРГАНЛАР

(387-бет)

«Муштум» журналининг 1964 йил 12-сонига ва «Асарлар-74» да босилган. Шоир архивида машиinka нусхаси мавжуд.

Журнал матни асосида томга киритилди.

- 388-бет 21 *Марвартак* — марварид тут — тутнинг майда донали ширин бир нав.
- 34 *Гарм* — *Обигарм* — ТожССР территориясидаги олтин-гугурт — минерал сув булоқлари жанубидаги шаҳар.
- 34 *Кўлоб* — ТожССР жанубидаги шаҳар, Яхсув (Панж ҳавзаси) водийсида.
- 34 *Помир* — Урта Оснёдаги тоғли ўлка, ТожССР Тоғли-Бадахшон автоном областида.
- 34 *Сўх* — Фарғона область Риштон райони Сўх қишлоқ Совети.
- 389-бет 1 *Кузир (козырь)* — илғор, тажрибали деган маънода.
23 *Куйганёр* — Андижон область Избоскан райони Қизил Юлдуз қишлоқ Совети.
24 *Катта ўзбек тракти* — В. И. Ленин номидаги Катта Ўзбекистон тракти — умумдавлат аҳамиятига эга бўлган автомобиль йўли.
- 390-бет 10 *Сурх* — ёш, янги (қизил маъноси ҳам бор).

АССАЛОМ

(390-бет)

1964 йилда ёзилган ва дастлаб шу йили «Муштум» журналининг 20-сонига рассом чизган расмлар билан берилган. Сўнг «Ги-

лос данагидан тасбеҳ» тўпламида ва «Асарлар-74»да ҳам нашр қилинган.

Томга журнал тексти асос бўлди.

390-бет 27 *Реверанс* — тиз букиб таъзим қилиш.

29 *Антрополог* — одамнинг биологик табиатини ўрганадиган олим.

35 *Омонқўтон* — Самарқанд областидаги тоғ. Ургут райони Қоратепа қишлоқ Советидаги Омонқўтон қишлоғидан икки километр шарқ томондаги Булбулзорсойнинг баланд соҳилида жойлашган мустъе даврига оид гор.

42 *Тўфон* — диний афсоналарга кўра дунёни қоплаган сув тошқини.

ФАЙЗИЕВ НОМИДАГИ ЧИМЗОР

(391-бет)

1964 йилда ёзилган мазкур кичик фельетон шу йили «Муштум» журнаlining 17-сонида эълон қилинган.

Журнал матни асосида чоп этилмоқда.

БИСОТДАГИ ГАПЛАР

(395-бет)

1941 йилда ёзилган ва шу йили «Муштум» журнаlining 7-сонида босилган. Кейинчалик «Асарлар-74»га киритилган. Машинка нусхаси шоир архивида сақланади.

Журнал матни асосида чоп этилмоқда.

395-бет 8 *Жузгул* — қоғоз ва ёзувлар солинадиган чармдан ишланган кичкина папка.

12 *Мухтамал* — эҳтимолли, дудмол.

13 *Лавзон* — вазнлар.

400-бет 14 *Маъдалихон* — Муҳаммад Алихон (1810—1842) — 1822—1842 йилларда Қўқон хони.

ХАЛҚ ИЖОДИЙ БОЙЛИГИДАН

(401-бет)

«Муштум» журнаlining 1964 йил 20-сонида босилган ва муқаддима охирида шундай имзо қўйилган: «Мирмуломиддин мулла Хушғуломиддинхўжа, яъни ибн Мирзамуштум Фафурий Лофаллазий».

Кейинчалик «Гилос данагидан тасбеҳ» тўпламига ва «Асарлар-67, 74»га киритилган.

«Асарлар-67» матни нашрда асос бўлди.

401-бет 2 *Қирот (карат)* — асл тошлар ўлчови, тахминан 0,2 граммга тенг.

15 *Марв* — *Мари* — Урта Осиёнинг энг қадимги шаҳарларидан бири. Туркменистон ССР Мари областининг маркази.

16 *Қутайба ибн Муслим* — Умавийларнинг Хуросон ва Марвароуннаҳрдаги ноиб.

404-бет 6 *Худоёрхон* — 1845—1875 йиллардаги Қўқон хони.

АТОҚЛИ ҚИЗИҚЧИЛАРИМИЗ МЕРОСИДАН

(405-бет)

Биринчи марта «Муштум» журналининг 1964 йил 9 ва 17-сонларида эълон қилинган. Сўнг «Гилос данагидан тасбеҳ» ва «Имом қочди» тўпламларида ва «Асарлар-67, 74»да нашр қилинган.

- Томга «Асарлар-67» тексти асосида киритилди.
- 413-бет 17 *Гирдак* — юмалоқ, чамбар.
- 414-бет 12 *Азрўйи шариаат* — шариаатга мувофиқ.
- 406-бет 42 *Етов* — жиловидан тутиб эргаштирилган от.
- 407-бет 36 «*Қиссас-ул анбиё*» — ўзбек шоири Рабғузий (XIII—XIV асрлар) асари.
- 37 *Ҳотам* — Шарқда сахийлик, қўли очқлик билан шуҳратланган киши номи.
- 408-бет 18 *Тишқоли* — тишни бузилиш, касалланишдан сақлаш мақсадида суртиладиган махсус қора бўёқ.
- 20 *Қортиқ-қориқ* — табибчиликда қон олиш учун ишлатиладиган асбоб.
- 39 *Шишак* — бир ёки икки ёшли қўй.
- 410-бет 13 *Юсуфжон Қизиқ* — Юсуф Қизиқ Шакаржонов (1868—1959) — ўзбек анъанавий халқ театрининг йирик намояндаси. ЎзССР халқ артисти.
- 28 *Мадаминбек (1889—1920)* — Фарғона водийсида ҳаракат қилган босмачилар қўрбошиси.
- 40 *Тошлоқ* — Фарғона областидаги район.
- 412-бет 35 *Учкўприк* — Фарғона область Ленинград райони маркази.
- 37 *Ҳўжанд* — ТожССРдаги ҳозирги Ленинобод шаҳри.
- 42 *Ҳуққабоз* — қутичалар ичидан чаққонлик билан ҳар хил нарсалар чиқариб ўйинлар, фокуслар кўрсатувчи киши, кўзбоғловчи.
- 43 *Эрка қори Қаримов (1877—1954)* — ўзбек ашулачиси, аскиячи, ЎзССР халқ ҳофиси.
- 43 *Ҳамроқул қори Тўрақулов (1872—1943)* — ўзбек ҳофиси.
- 44 *Мамаянусов Гофиржон* — ўзбек халқ қизиқчиси.
- 45 *Ака Бухор* — Бухоржон Зокиров (1894—1962), ўзбек халқ қизиқчиси.
- 413-бет 6 *Супра қоқди* — катта зиёфат, тўй ва шу кабидан кейин қолган нарсалар билан кичик донрадаги яқин кишиларни меҳмон қилиш.

РУЗА ҲАҚИДА ХАЛҚ ЛАТИФАЛАРИ

(414-бет)

«Совет Ўзбекистони» газетасининг 1965 йил 10 январь сонидида, «Гилос данагидан тасбеҳ» тўпламида ва «Асарлар-74»да босилган.

Газета матни нашрда асос бўлди.

- 415-бет 2 *Духул* — дохил бўлиш, кириш.
- 3 *Хориж* — қабул қилмаслик маъносида.
- 417-бет 2 *Муаккил* — муаккал — вакил этилган, бирор иш топширилган киши.
- 39 *Пуштиҳаммом* — Тошкент шаҳар, Собир Раҳимов райони Калинин майдони яқинидаги маҳалланинг эски номи.

ЛАТИФАЛАР

(419-бет)

«Совет Ўзбекистони» газетасининг 1965 йил 17 январь сониди босилган. Текст охирида қуйидагича изоҳ келтирилган: «Мажолис ун-нафоис», «Гулистони Ҳаким Қооний ва бошқа тазкиралардан терилди».

Латифалар «Асарлар-67, 74»да ҳам нашр қилинган. Шоир архивида қўлёзмаси сақланади.

«Асарлар-67» матни асосида чопга тайёрланди.

ЕН ДАФТАРДАН

(423-бет)

«Асарлар-74»да нашр қилинган. Машинка нусхаси ва қўлёзма маси шоир архивида сақланади.

Қўлёзма матни асосида чоп этилмоқда.

ИЛОВАЛАР

САОДАТ

(427-бет)

1928 йилда ёзилган ва «Мулла Нуртой» имзоси билан «Муштум» журналининг шу йил 7-сониди босилган. Сўнг «Асарлар-74»да нашр қилинган. Шоир архивида ҳикоянинг машинка нусхаси сақланади.

Журнал матни асосида чоп этилмоқда.

427-бет 7 *Танда қўйиш* — кўп қатнаш маъносиди.

27 *Чийратма* — пишитилган, тобланган.

428-бет 8 *Бар* — этак.

16 *Тавфиқ* — яхшилик қилиш маъносиди.

16 *Мулоқот* — учрашиш, кўришиш.

ЛАЙЛИ ВА ЧОР ДАРВЕШ

(428-бет)

Фельетон 1929 йил бошида ёзилган ва «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 18 февраль сониди босилган.

Томга газета тексти асосида киритилди.

1000 ВА 346-ТЕЛЕФОНЛАР ОРҚАЛИ

(431-бет)

1929 йилда ёзилган мазкур фельетон «Шарқ ҳақиқати» газетасининг 28 август сониди эълон қилинган.

Газета тексти асосида нашр қилинмоқда.

431-бет 11 *Мирзо Бедил* — Мирзо Абдулқодир Бедил (1644—1721) — Ҳиндистондаги форс-тожик адабиётининг атоқли намояндаси, файласуф, ўз даврида «Мирзо Малик уш-шуаро».

УПКА ҚИЛМАНГИЗ

(432-бет)

Фельетон 1933 йилда ёзилган ва шу йили «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 12 сентябрь сонида босилган. Қўлёзмаси шоир архивида сақланмоқда.

Нашрда газета матни асосга олинди.

МАҚТАНИШ

(433-бет)

Фельетон 1935 йилда ёзилган ва шу йили «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 20 март сонида эълон қилинган.

Газета матни асосида нашр қилинмоқда.

ПОРАХЎРЛАР

(434-бет)

Фельетоннинг ёзилган йили номаълум, тугалланмаган. Унинг қўлёзма ва машинка нусхаси шоир архивида сақланади.

Қўлёзма асосида чопга тайёрланди.

ФИҒОН

(435-бет)

1935 йилда ёзилган ва шу йили «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 12 сентябрь сонида эълон қилинган.

Газета матни нашрга асос бўлди.

РАСМЛАР РУИХАТИ

Ғафур Ғулом иш кабинетида. 1955 йил.	.	.	.	38
Ғафур Ғулом ва Абдулла Қаҳҳор. 1958 йил.	.	.	.	142
Ғафур Ғулом ва Берди Кербобоев. 1964 йил.	.	.	.	211

МУНДАРИЖА*

Ҳикоялар

1928

Кўнгилсизнинг қилиғи	7	439	479
Қизалоқ	12	440	479
Йигит	17	443	479
Пуч умидлар	21	—	480

1929

Ҳадим	26	—	480
«Эшонобод»	30	—	480
Иноқлик	33	445	480
Соат	36	—	480
Чорбозорчи	39	445	481
Ҳулкар толен	42	447	481
Элатияда бир ов	46	447	481
Мен ўзимни отаман, вафосизлар яшасин дунёда!	49	—	482
Аниқ даромад	52	447	482
Жўрабўза	56	449	482

1930

Сабаб	61	450	482
Фарзанди солиҳ	64	—	483
Энг сўнг тажриба билан бой бўлиш	67	450	483
Чораси кўрилди	69	451	483
Соялар	72	451	483
Ҳийлан шаръий	79	452	484
Ўз кишиларини танимагани қизиқ	82	453	484

1931

Луқмон	85	453	484
Сафар	90	454	485
Ҳажо қабул бўлди	93	455	485
Шошилинч телеграмма	106	457	486
Бўйдоқ	109	459	486
Жаҳонгирлик урушининг сўнгги қурбонларидан бири	115	—	486

1932

Қим айбдор	118	460	487
----------------------	-----	-----	-----

* Биринчи устундаги рақамлар асосий текст, иккинчи устундаги рақамлар вариантлар, учинчи устундаги рақамлар эса изоҳлар берилган саҳифаларни билдиради.

1933

Чўтир хотиннинг толен 126 461 487

1935

Фазна 131 463 487

1940

Тўрт ҳангама 136 464 487

1941

Ҳожибобойи гулфуруш 139 — 488
Обрў 140 — 488

1944

Мамағвой тушунди 143 — 488
Эри билан бас бойлашган хотин 146 464 488

1965

Менинг ўғригина болам 150 — 489
Афанди ўлмайдиган бўлди 154 465 489
Мулла Насриддин Афанди ва Шайтон алайҳ
ул-лаъна 161 465 489
Энг расво намози аср 164 — 490
Ҳасан Қайфий 170 465 490
Алиқулнинг қарзи 183 466 491
Пирмуҳаммад ва унинг неварачеваралари 187 467 491

Фельетонлар

1928

Шоирлик носқовоғидан бир отим 191 467 491
Арвоҳлар 193 467 492
Тўй яқин 196 — 492
Хотинга олиб берилмаган кавш 199 — 492
Рамз 201 — 492
Қилвир 203 — 493
Ман ба ажзу қусур муътарофам 205 — 493
Телефонда анкета тўлғазиш 206 — 493
Ҳусн 207 — 493
Ман (собиқ) раисман 208 — 493
Иш қопи билан, гап қофияси билан 210 — 493

1929

Макун исроф маи мажжони 213 — 494
Уйнашмагил арбоб билан... 214 — 494
Афсона 216 — 494
Ернинг ўртаси 218 — 494
Оёқ олишига қарайди 220 — 495
Гувоҳликка ўтган ҳўкиз 223 468 495

Касб истаб...	226	—	495
Сийрак лаъли Бадахшонлардан бири	228	—	495
Девонбеги маҳалласи Бешёғочга ўтди	230	—	496
Баланд дор, улуғ даргоҳ	231	—	496
Ҳуवालбори	232	—	496
Кўчмаган шовуш, музлаган эътибор	234	—	496
Охири кино учун бино қуриладиган бўлди, лекин...	236	—	496
Даввойи ҳақорат	237	—	497
Мўйлов ёғи	238	—	497
Чайнайвериб қирпит бўлган бир тўларсоқ	239	—	497
Яйдоқ	244	—	497
«Колхоз ота»	246	—	498

1930

Олти юз минг сўмга тушган сопол обдаста	248	470	498
Қора мушук	252	—	498
Қон ҳиди келади	255	—	499
Шудгордаги қуйруқ	258	—	499

1933

Бузоқ етаклаган киши	261	471	499
Чайқов	267	471	500
Дорилмомон	270	—	500
Дорбозлик қилган ҳўкиз	275	—	500
Оқловчи ролидаги чўчқа	281	471	500
Драматург кўпми, шоир?	285	—	501
Классиклардан қачон сўз очар, эҳтиёт бўлинг олов- лар сочар	287	—	501
Қолганига биз қарздор	290	472	502

1935

Назла	293	472	502
Аламзада мактублар	296	472	502
Мақтаниш рецепти	299	—	502
Жанжал қўзғатаман	301	472	503
Жиян топилди	306	473	503
Ўрнида қўйилган имзо	310	—	503
Наманганда шўриш	314	—	503
Маҳалла, қуйи-гузар ёки туфконнинг таги	317	—	504
Ўртоғимни оқламоқчиман	321	—	504
Келажакка мактуб	326	—	504
Одессадан телеграмма	327	—	504

1936

Илмга муҳаббат	330	—	504
Мовут шим	334	473	505

1939

Муртигардонли қўл	337	—	505
-------------------	-----	---	-----

1940

Ўзр	339	—	505
-----	-----	---	-----

1946

Саёқ созандалар ҳақида	343	473	506
Обкаш	343	—	506

1947

Бир министр ўринбосарининг ноҳўя ҳаракатлари	349	—	506
--	-----	---	-----

1948

Мен нима дейману қўбизим нима дейди?	354	—	507
--	-----	---	-----

1955

Мард майдонга чиқсин	356	474	507
Ўртоқ Сулимов номига қўйилган қўқон арава	367	—	507
Тулука ва шеър	369	—	508
Менинг ёғоч қошиғим	371	474	508
Ойпошша ва Мирисоқ	374	—	508

1957

«Ҳарамга кириб қолган ювошгина болахон»	376	474	508
---	-----	-----	-----

1959

Дуойи салом муштоқона	378	—	509
---------------------------------	-----	---	-----

1964

Жомаси пок, ўзи нопок бандалар	382	—	510
Ошпичоқ кўтарганлар	387	—	510
Ассалом	390	—	510
Файзиев номидаги чимзор	391	—	511

Миниатюралар

Бисотдаги гаплар	395	—	511
Шоир Мавлоно Пайдо	395		
Шоир Мавлоно Пайдонинг консултациялари	369		
Биринчи дарс — қофияи нисбатдир	396		
Шоир Мавлоно Пайдонинг ҳикматли сўзларидан	396		
Қиёмига етган фикрлар	397		
Икки драматург учрашганда	397		
Ботирлик	398		
Йўқолган баракалла	398		
Юз	398		
Икки бўлинган «қ» ҳарфи	398		
Геология янгилиги	398		
Баб-баравар	398		
Сухбат	399		
Афандининг мулзам бўлиши	399		
Тўти билан шоир	399		
Икки маст ўртасида	399		
Ўз-ўзича	399		
Орзусига етадиган бўлди	400		

Тарихий парчалар	400		
Бир шоирга	400		
Халқ ижодий бойлигидан	401	475	511
Дошқозон ва қизилча	402		
Қалтагап икки дўст	403		
Епқичга ямоғлик	404		
Шу ҳам қор бўптими?	404		
Мен ушлаган қушнинг боласи	405		
Боши осмонда юрарди	405		
Атоқли қизикчиларимиз меросидан	405	475	512
Исахон Аския	405		
Аннақулбек қози	405		
Абдулла Фонулчи	407		
Хасис	407		
Юсуфжон Қизик	410		
Бек кулолмади	410		
Энг табаррук тасбеҳ	412		
Рўза ҳақида халқ латифалари	414		
Эшон ва Шайтон	414		
Ҳаром қатра	416		
Латифалар	419	476	513
Шоир ва шеър ҳақида	419		
Юз байти бир пуллик шеър	419		
Қандолат шеър	419		
Ута реалистик шеър	420		
Мукофот илинжида	420		
«Охурга кетяпман...»	421		
Ен дафтардан	423	—	513

Иловалар

Саодат	427	—	513
Лайли ва чор дарвеш	428	—	513
1000 ва 346-телефонлар орқали	431	—	513
Упка қилмангиз	432	—	514
Мақтаниш	433	—	514
Порахўрлар	434	476	514
Фиғон	435	—	514
Вариантлар	437		
Изоҳлар	477		
Расмлар рўйхати	514		

Гулом Гафур.

Мукаммал асарлар тўплами. 12 томлик. Т. 6. Ҳикоя ва фелъетонлар (Таҳрир ҳайъати О. Аҳмедова-Ғуломова, С. Мамажонов, Б. Назаров ва бошқ.); Масъул муҳаррир Н. Владимирова.— Т.: «Фан», 1986, 520 б.

Сарл олд.: ЎзССР ФА А. С. Пушкин номидаги Тил ва адабиёт ин-ти.

Гулям Гафур. Полное собрание сочинений.
В 12-т. Т. 6. Рассказы и фелъетоны.

Ўз2

На узбекском языке

ГАФУР ГУЛЯМ
ПОЛНОЕ СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИИ

В 12 томах

Т. 6

РАССКАЗЫ И ФЕЛЪЕТОНЫ

Ўзбекистон ССР ФА А. С. Пушкин номидаги Тил ва адабиёт институти Илмий совети, Ўзбекистон ССР ФА тарих, тилшунослик ва адабиётшунослик бўлими томонидан нашрга тасдиқланган.

Муҳаррир *А. Қомилова*
Рассом *В. Тий*
Техмуҳаррир *Л. Тюринна*
Корректор *М. Саидова*

ИБ № 3388

Тершга берилди 8.09.86. Босишга рухсат этилди 16.10.86. P04424. Формати 84×108¹/₃₂. Босмахона қоғози № 1. Адабий гарнитур. Юқори босма. Шартли босма л. 27,3. Ҳисоб-нашриёт л. 31,0. Тиражи 5000. Заказ 209. Баҳоси 3 с. 50 т.

ЎзССР «Фан» нашриёти. Тошкент. 700047. Гоголь кўчаси, 70.
ЎзССР «Фан» нашриётининг босмахоҳаси. Тошкент. М. Горький проспекти, 79.